

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2025-7/4
Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2025

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots,
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.
Jumaniyozov Otoboy, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Zoxid Otoboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD

Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
Pazilov Abduvayit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD
Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimdjanyovich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№7/4 (128), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2025 y. – 284 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

FILOLOGIYA FANLARI

A'zamova N.Z. Tibbiy terminologiyani o'rganishga onomasiologik yondashuv	6
Abdulkhaeva N. Early receptive bilingual development in a one-year-old child: a case study of uzbek-english input and interaction	9
Abdullayeva S.X. Frazologizmlarning tillararo korrespondensiyasi masalalari	12
Abduraxmonova G.I. "Qora" va "oq" leksemalarining semantik ko'lam	15
Abdusamatova O.G`. Structural and functional principles of tautologies in english	17
Abduxalilova D. She'riy tarjimaning o'ziga xos xususiyatlari	19
Akramova N.A. Ingliz va o'zbek tillarida oziq-ovqat konseptiga oid atamalarning ahamiyati	22
Aripova S.A. Cognitive mechanisms of medical terminology formation in the fields of diabetology and aids virology	25
Asqarova M.B. "Temurnoma"da individual o'xshatishlarning semantik tahlili	27
Atabayeva M.R. Kasb-hunar leksikasining amaliy san'at sohasi va ularning chegarasi	30
Atajonova M.I. Remani ifodalanishida prosodik elementlarning roli	31
Ataqulova Sh. Hayot haqiqatini badiiy haqiqatga aylantirishda ingliz nasrining ta'sir kuchi	34
Atavullayeva M. "Miftoh ul-adl" asarida adolat talqini	37
Avazberdiyeva B. Mumtoz adabiyotimizda uchraydigan ismlar tahlili	41
Baxriyeva U.M. Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asaridagi tibbiy leksika: anatomik, fiziologik, patologik, terapevtik va psixologik atamalar tahlili	43
Bekchanova D.Z. Muammolarni tahlil qilish va yechimlarni taqdim etishda tezkorlik, xolislik hamda ifoda masalasi	50
Berdimuratova R. O'zbek tili kosmonimlarining lingvostilistik xususiyatlari	52
Berdiyeva Z.U. Alisher Navoiy g'azallarida badiiy ko'chimlarning o'rni	55
Botirova Z.S. Nutqiy agressiya tushunchasining lingvopragmatik tahlili ingliz va o'zbek tillari misolida	59
Bozorova S.K. Ingliz va o'zbek tilshunosligi kontekstida savdo leksikasiga oid zamonaviy lingvistik nazariyalar	62
Buranova J.A. Mifologik obrazning nazariy asoslari va genezisi	64
Do'smatov S.T. Zamonaviy suriya hikoyanavixligining taraqqiyot bosqichlari va xususiyatlari	68
Ergashev S.K., Yo'ldasheva N.E. Tilshunoslikda transformatsiya hodisasining tadqiqi	70
Ergashova Sh.T., Madaminova S.N. Hid sezgisi bilan bog'liq til birliklari kognitiv va pragmatik yondashuv asosida tahlil	73
Ganiyeva Sh.A., Erkaboyeva F.M. Shahodat Isaxonovanning "Bibixonim" romanida qo'llangan frazeologik birliklar sinonimiyasiga doir	75
Habiyaliyeva M. Semantikaning milliy tabiati	78
Husanboyeva A.U. Comparative analysis of mythological characters in english and uzbek literature	80
Ibotova M.O. Onomastika - zamonaviy tilshunoslik fanining mustaqil dissiplinasi sifatida boshqa fanlar bilan aloqadorligi masalalari	83
Ibotova M.O. Ingliz va o'zbek toponimiyasiga xos lisoniy xususiyatlar tahlili	87
Ismoilova M.I. O'zbek tilshunosligida kategoriyaning ahamiyati	91
Jabbarova S.X. Oy va gul konseptining leksik-semantik xususiyatlari	94
Jaqsilikova A.S. H.O'temuratovanning satirik hikoyalarining o'ziga xosligi	96
Jo'rayeva M.A. Kundalik safarnoma janri xususiyatlari	99
Jumanova S.X. Linguocultural challenges in translating clothing terms in phraseology and literary texts	101
Karimova X.Sh. "To'rt ulus tarixi" asarida qo'llangan antroponimlar tadqiqi	104
Karjavuv G'.A. "Maymun bilan najjor" masalidagi inson va hayvonlar obrazi tahlili	106

Kenjaboy G.M. Angakim, bo'ldi iymon amri kirdor	109
Komilova Sh.N. Ommaviy axborot vositalarida ma'no ko'chishining lingvokulturologik xususiyatlari	112
Kozokboeva D.I. Lexical-semantic features of boys' speech: a scientific overview	115
Kozokboeva D.I. Gender stereotypes in english boys' speech	118
Kubayeva N. Frazologik birliklarning zamonaviy adabiyotda lingvokulturologik tahlili	120
Kudaybergenova G. Qoraqalpoq tilida morfologik badiiy takrorlar	124
Lapasov N.Sh. Tolerantlik konseptining kommunikativ kategoriyasining kognitiv, pragmatik tahlili	127
Latipjonova M.O. Baho kategoriyasining lingvistik tizimdagi o'rni va yondosh kategoriyalar bilan munosabati	130
Madiyeva M.Yu. Medialingvistikada brend nominatsiyasining ilmiy-nazariy asoslari	134
Majitova A.T. Bir tildan ikkinchi tilga kod almashtirish hodisasini o'rganishda John Gumperzning o'rni	137
Mamadaliyeva D.K. Sharq va g'arb adabiyotida ota va farzand munosabatlari: "Layli va Majnun" hamda "Qirol Lir" asarlari asosida tahliliy qarash	139
Mamaniyozov X.T. "Oltin" konseptining konseptualizatsiya va kategorizatsiyalari munosabatlari	142
Mamatova D.A. Teodor Drayzer va Zulfiya Qurolboy qizi ijodida ayol taqdiri mavzui	145
Mamatova F.M. The role of conceptual metaphors in the process of conceptualization and categorization of anthropophenomena as categories	147
Matkarimov S.R. G'azal tarjimai - tahlil va tadqiq	151
Maxmudova K.N. J. Orvel asarlarining g'oyaviy – badiiy xususiyatlari	156
Muxammadiyeva U.X. Ko'chma ma'noli ifodalarni tarjima qilishga kontsept nuqtai nazardan yondashuv	159
Muzaffarov J.K. Adabiy arxetiplar va ularning o'ziga xos jihatlari	162
Namazova U.S. Fake news tushunchasi va uning lingvistik talqini	165
Nazarova G.P., Odilova N.N. Ingliz hamda o'zbek folklor namunalirida spellonimlarning universal jihatlari	168
Noraliyeva D. "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonidagi qo'llanilgan raqamlarning lingvomadaniy talqini	170
Pardayev T. Ingliz romanchiligida badiiy xronotopning shakllanish bosqichlari	173
Po'latova O'A. Ingliz tilida komissiv nutqiy aktlarni ifodalovchi leksik-stilistik vositalar	176
Qodirova N.Yu. Bolalar adabiyotida stilistik vositalarning qo'llanilishi: "Garri potter" asari misolida	179
Radjabova B.D. Dilshod Rajabning "Kuch birlikda" she'riy ertagining g'oyaviy-badiiy maqsadi, xulosasi va xususiyatlari	181
Rakhimova D.M. Chet el adabiyotshunosligida janr poetikasiga oid tadqiqotlar	184
Ravshanova M.Z. Navkent qishlog'ining etimologiyasi va u yerda ishlatiladigan ayrim dialektal so'zlar	187
Sadullayeva N.E. Xorazm shevalari tasnifiga doir	190
Saidova M.U. Ingliz badiiy diskursida diskurs markerlarning kogerensiya ta'minotidagi roli	193
Saidov X.Sh., Xolova Z.O. Metafora tildagi asosiy stilistik vositalardan biri sifatida	196
Salimova Kh.S. The impact of globalization on english vocabulary expansion	199
Saparova I.P. Boylik konseptiga oid maqollarning paradigmatic tahlili	202
Sa'dullayeva M.S. O'g'uz shevalarida affiksial polisemiylar va ularning tahlili	205
Sherimbetova N.N. Jahon tilshunosligida nutq aktining o'rganilishi	208
Shishnyov D.D. The role of natural language processing in enhancing user experience in intelligent systems	211
Sidiqova M. Tilshunoslikda termin bilan bog'liq ilmiy-nazariy qarashlar	213
Suyunova M.I. Nutqiy aktlarning ijtimoiy kontekstdagi roli, til va madaniyatga ta'siri	216

Tursunov M.M., Karimova S.N. Ingliz va o'zbek tillarida "inson" obrazini ifodalaydigan frazeologik birliklarning lisoniy tahlili	220
Tursunova Sh.I. "Das Brot" hikoyasining o'zbek tarjimalarida ruhiy iztirobning ifodalanishi: qiyosiy-tahliliy yondashuv	223
Urinbayeva S. Jamoatchilik bilan aloqalarni samarali rivojlantirishda mediatsiyani qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari	226
Uzoqboyeva R.A. Inglizcha arabizmlarning tizimlashtirilishi: tarixiy-etimologik va funksional tahlili	228
Xasanova A.N. Frazeologik kompetensiyaning tarkibiy qismi va uni shakllantirish bosqichlari	232
Xudoyberdiyeva M.M. Pragmatonimlar tasnifi va semantik motivlari: ikon, obraz va assotsiatsiya	235
Xudoyberdiyeva X. Poetik inversiyaning lingvostilistik tahlili	237
Yoqubjanova S.B. Davlat arboblari asarlarining leksik-semantik jihatlarini tadqiqi	240
Yakubova F.R. Maydoniyni ilmiy me'rosi	243
Yuldashev O.K. O'zbek va ingliz tez aytilishlarning filologik xususiyatlari va ularning tarixiy rivojlanish jarayoni	246
Алтмишева Ё.М. К вопросу об адекватности перевода «басмала» на русский язык	248
Делеверханова Л.К. Основные особенности лексики англоязычного туристического дискурса в Узбекистане	252
Ибрагимов Г.М. Инглиз тилидаги акроним-омонимларнинг структур-функционал ва лексик-семантик хусусиятлари тахлили	254
Икромов Н.О. Психоллингвистические трудности перевода: проблемы семантической и синтаксической адаптации	257
Инамова Д.Э., Улжаева Ш.Т. Европа ва ўзбек адабиётида экзистенциал қаҳрамон тасвири	262
Рузимуратова Ш.А. Сравнительное исследование региональных названий блюд в английском и узбекском языках	265
Турсунова Н.Х. Анимизм – иримлар мифологик асоси сифатида	267
Уралова Ш.Ш. Инглиз ва ўзбек тилларида ошхона анжомлари номларининг суффикслар ёрдамида ҳосил бўлиши ва уларнинг сўз ясашиш моделлари	270
Халмурзаева Н.Т. Лингвопрагматический анализ выражений неопределённости как стратегии вежливости	275
Ўролова Ф.А. Оилавий анъаналар тарихини ўрганишда Алишер Навоий тахаллуслари талқини	279

UO'K 811.111'276.6:615+811.161.1'276.6:615

TIBBIY TERMINOLOGIYANI O'RGANISHGA ONOMASIOLOGIK YONDASHUV*N.Z. A'zamova, o'qituvchi, Qo'qon davlat universiteti, Qo'qon*

Annotatsiya. Mazkur maqolada tibbiy terminologiyani o'rganishda onomasiologik yondashuvning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Muallif inson kasalliklarini ifodalovchi leksik-semantik guruhlarini nominatsiya nazariyasi nuqtayi nazaridan o'rganib, tibbiy atamalarining yasash modeli, semantik motivatsiyasi va lingvosemiotik xususiyatlariga e'tibor qaratadi. Tibbiy terminologiyada nominatsiya tamoyillari asosida yasalgan atamalar yallig'lanishli va yallig'lanishsiz kasalliklar bo'yicha tasniflanadi hamda ushbu nominatsiyalarning shakl va mazmuni chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tibbiy terminologiya, nominatsiya, onomasiologiya, leksik-semantik guruh, semantik motivatsiya, so'z yasalishi

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы ономаσιологического подхода в изучении медицинской терминологии. Автор анализирует лексико-семантические группы, обозначающие заболевания человека, с позиции теории номинации, уделяя особое внимание моделям словообразования, семантической мотивации и лингвосемиотическим особенностям медицинских терминов. Термины классифицируются по принципу номинации на воспалительные и невоспалительные заболевания, проводится глубокий анализ их формы и содержания.

Ключевые слова: медицинская терминология, номинация, ономаσιология, лексико-семантическая группа, семантическая мотивация, словообразование

Abstract. This article explores the theoretical foundations of the onomasiological approach in the study of medical terminology. The author analyzes lexical-semantic groups representing human diseases from the perspective of nomination theory, emphasizing the formation models of medical terms, their semantic motivation, and linguo-semiotic features. Medical terms are classified based on the principle of nomination into inflammatory and non-inflammatory disease categories, and a deep analysis is carried out on the structure and meaning of these nominations.

Key words: medical terminology, nomination, onomasiology, lexical-semantic group, semantic motivation, word formation

Qadimdan til nominatsiyasi muammolariga, ayniqsa, kasalliklarni ifodalovchi terminologiyani shakllantirishga katta e'tibor qaratilgan. Bizning tadqiqotimiz bevosita tibbiyot terminologiyasiga oid inson kasalliklari nomlarini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, bu sohada bir qator dolzarb muammolarni hal qilish zarurati mavjud. Avvalo, nominatsiya nazariyasining umumiy asoslarini, shu jumladan, terminlar qanday shakllanadi, ularning semantik motivatsiyasi qanday bo'lishi mumkinligi haqida kengroq tushuncha hosil qilish muhim.

Terminologik nominatsiya esa, o'z navbatida, tibbiyotda yangi ilmiy tushunchalar va kashfiyotlarni oddiy hamda til orqali aniq ifodalashni ta'minlaydi. Bu jarayon tilshunoslik va tibbiyot fanlari o'rtasidagi o'zaro munosabatni kuchaytiradi, chunki tibbiy terminlar nafaqat kasalliklarni nomlash, balki ular bilan bog'liq ilmiy tushunchalarni ham aniq ifodalashga xizmat qiladi.

“Katta qomusiy lug‘at”ga ko‘ra, *nominatsiya* (lotin. *nominatio* – “nom” so‘zidan olingan) – “til birliklarini (birinchi navbatda so‘zlarni) belgilangan obyektlar (obyektlar, xususiyatlar, hodisalar va boshqalar) bilan bog‘lash jarayoni” sifatida tushuniladi[1]. Bu ta‘rif tilning asosiy funksiyalaridan biri bo‘lgan nominatsiyaning mohiyatini ochib beradi, ya‘ni til birliklari va ularni ifodalovchi tushunchalar o‘rtasidagi bog‘lanishni tushunishni ta‘minlaydi.

V.N.Teliya nominatsiyaning yanada kengroq quyidagi ta‘rifini beradi: “Nominativ funksiya tavsiflangan til birliklarining shakllanishi, ya‘ni tilga oid bo‘lmagan faoliyatning bo‘laklarini nomlash va ajratib ko‘rsatish, shuningdek, ular haqida til birliklari – so‘zlar, so‘z birikmalari, frazeologik birliklar va gaplarning ma‘nosi shaklida tegishli tushunchalarni shakllantirishga xizmat

qiladi”[2]. Bu ta’rif nominatsiyaning til va nutqdagi funksiyasini yanada aniqroq belgilaydi va uning nafaqat til tizimi bilan bog’liqligini, balki ijtimoiy, madaniy va psixologik jarayonlar bilan ham aloqasini ko’rsatadi.

E.A.Zemskaya[3] va E.S.Kubryakova[4] nafaqat til va nutq birliklarining paydo bo’lish jarayonini, balki bu birliklarning o’zini ham tahlil qilgan. Ularning fikriga ko’ra, nominatsiya faqat tilning tizimli shakllanishigina emas, balki ularning ijtimoiy va psixologik omillardan kelib chiqadigan, amaliy ehtiyojlarga asoslangan tarzda shakllanishini ham o’z ichiga oladi. Biz tadqiqotimizda shu nuqtayi nazarga amal qilamiz va nominatsiyaning so’zlar kelib chiqishi, ularning o’zaro aloqalari va inson ongidagi o’rnini kengroq o’rganishga harakat qilamiz.

A.A.Ufimsevaning ta’kidlashicha, leksik birliklarni nomlash tabiatini ko’rib chiqishning asosiy jihati lingvosemiotik (ya’ni, til va semantika) bo’lib, quyidagi nuqtayi nazarlarga asoslanadi: 1) tabiiy til – bu o’z birliklari ikki tomonlama tuzilishga ega bo’lgan belgilar tizimi va ularning ikkilamchi belgilanishi bilan – nominativ vositalar tizimida (asosiy belgi) va nutqiy birlik sifatida (birlamchi belgi); 2) inson tili murakkab shakllanish sifatida obyektiv voqelikka nisbatan belgilash va aks ettirish xususiyatlarini o’zida birlashtiradi; 3) obyektiv voqelikni so’z bilan ifodalashning psixofiziologik asosi, voqelikning ikkinchi signal tizimidir[4]. Bu ta’rifda tilning obyektiv olamni aks ettirishdagi o’rni va uning inson ongida qanday shakllanishi haqidagi tafsilotlar keltirilgan.

“Nominatsiya tamoyili, O.I. Blinovaning ta’kidlashicha, bu motivatsion belgilarni umumlashtirish asosida shakllangan boshlang’ich qoida bo’lib, semantik (mazmuniy) kategoriya sifatida ona tilida so’zlashuvchilarning ongida mustahkamlanadi”[5].

Nominatsiya usuli — bu nominatsiya tamoyilini amalga oshirishning yo’li bo’lib, motivatsion belgilari orqali uni ifodalash usulini anglatadi. U bevosita bo’lishi mumkin (ya’ni motivatsion belgi so’zni bildiruvchi o’zak morfema orqali to’g’ridan-to’g’ri ifodalansa, masalan, “qizilcha” tibbiy nominativi “qizil” rangidan, “sariqlik” nominatsiyasi esa “sariq” rangidan kelib chiqadi) va bilvosita bo’lishi mumkin (motivatsion belgi boshqa tilda mavjud bo’lgan birlaslar orqali ifodalansa).

Shunday qilib, nominatsiyaning usuli va tamoyili o’rtasidagi munosaba haqida gapiradigan bo’lsak, bu shakl va mazmun o’rtasidagi munosabatga o’xshash bo’ladi.

Lingvistik adabiyotlarda nominatsiyaning vositalari doirasida fonetik, morfologik, leksik-frazeologik va sintaktik vositalar ko’rib chiqiladi. Olimlar nominatsiyaning tamoyil va usullaridan foydalanish motivatsiyalangan birliklarning paydo bo’lishiga olib kelishini qayd etganlar.

Ko’plab tilshunoslar, terminning nominativ funksiyasini tushuntirishda uning ahamiyatini ta’kidlaydilar. Shunday qilib, A.A.Reformatskiy nominativ funksiyani “*terminning o’ziga xos xususiyati emas, chunki bu barcha so’zlarning umumiy funksiyasidir*”, deb ta’kidlaydi[6].

A.I.Moiseyev, aksincha, atamaning nominativ funksiyasini muhim deb hisoblaydi, chunki faqat ma’lum ot guruhlari va ular asosida turg’un birikmalar bu funksiyaga ega bo’lishi mumkin[7].

G.O.Vinokur ham terminning nominativ funksiyasini ko’rsatadi. U terminologik tizimning elementi bo’lib, uning doirasida obyekt yoki hodisani maxsus o’rganilgan, bilish mumkin bo’lgan tushuncha sifatida nomlaydi va belgilaydi[8].

Har bir so’z tilda bejiz paydo bo’lmaydi. Uning paydo bo’lishi odamlarning voqelikdagi biror obyekt yoki hodisani nomlash zarurati bilan izohlanadi. So’zning paydo bo’lishidagi dastlabki motivatsiya til faoliyati jarayonida asta-sekin o’chib ketadi.

Ismlar, nomlanishning tabiati, ifoda vositalari va ularning turlari haqidagi fan *onomasiologiya* deb ataladi. Tilning leksik birliklarini, alohida nomlarni o’rganishda ikki yo’l bo’lishi mumkin. Mavjud so’z va ismlardan boshlash va ular qanday ma’noga ega ekanligini aniqlash yoki, aksincha, biror narsadan boshlash va qanday vositalar bilan nomlanganligini aniqlash mumkin. Birinchi yo’l semasiologiya, ikkinchisi esa onomasiologiya deb ataladi[9].

Onomasiologik tahlil predmeti sifatida biz tilda minglab nomlar bilan ifodalangan *odam kasalliklari nomlarining leksik-semantik guruhini* o’rganishga qaror qildik. Bizni nafaqat ushbu guruhdagi maxsus tibbiy lug’atga tegishli so’zlarning ko’pligi, balki ularning nisbiy bir xilligi ham o’ziga jalb qildi, shuningdek, bu so’z yasalishi va semantikaning onomasiologiya bilan aloqasini to’liq ochib berishga imkon beradi.

P.N.Denisovning fikricha, “onomasiologik rejadagi har bir soʻz belgilangan nominatsiya sohasiga ega boʻlishi kerak”[10]. Biz koʻrib chiqayotgan LSG tibbiy terminologiyaga tegishli boʻlgani sababli, ushbu LSGga kiritilgan barcha soʻzlar uchun nominatsiya maydoni tibbiy lugʻat hisoblanadi.

Oʻrganilayotgan leksik-semantik guruhdagi nomlarni belgilash usullarini aniqlash terminologiyaning bir qator dolzarb muammolarini hal qilishning ijtimoiy va ilmiy ehtiyojlari bilan bogʻliq.

Tibbiyot terminologiyasi uchta asosiy guruhga boʻlinadi:

- anatomik va gistologik;
- klinik;
- farmatsevtik[11].

Bularning har biri oʻziga xos tushunchalar doirasini belgilaydi.

Anatomik terminologiya inson organlari va ularning funksiyalarini belgilaydi, farmasevtika terminologiyasi dorivor preparatlarning nomlarini oʻz ichiga oladi, klinik terminologiya esa kasalliklar, ularning simptomlari va kasallik holatlarini ifodalaydi.

Tibbiyot terminologiyasining mazmuni onomasiologik kategoriyalar orqali namoyon boʻladi – bu kategoriyalar maʼnoni tilda ifodalashga nisbatan shakllanishning umumiy turlarini belgilaydi. Onomasiologik kategoriyalar soʻz yasash kategoriyalari bilan munosabatlar qoidalarini oʻrnatishda atama yasashini oldindan aytib berishga yordam beradi.

Onomasiologik xususiyatlar (yaʼni, LSGdagi nomlarni ajratib turadigan va ularni guruhlariga ajratish imkonini beruvchi farqlar) quyidagicha tasniflanadi:

1. Kasallikning turiga nisbatan (kasalliklar yalligʻlanishli va yalligʻlanishsiz boʻlishi mumkin).

2. Kasallikning insonning turli tizimlari va organlari bilan bogʻliqligi.

Hosil boʻlgan soʻzlar uchun onomasiologik tizimlar ularning hosil boʻlish xususiyatlarini (oʻzak va yasovchi affikslarning tabiatini) hisobga olgan holda ajratiladi. Shunday qilib, inson kasalliklariga oid LSG nominatsiyalarini onomasiologik tahlil qilish ularni semantik va soʻz yasash motivatsion munosabatlarini hisobga olgan holda quyidagi sinflarga ajratish imkonini beradi:

I. Yalligʻlanish xususiyatiga ega inson kasalliklari nominatsiyalari klassi.

II. Yalligʻlanishsiz inson kasalliklari nominatsiyalari sinfi.

Bu guruhlarda hosila soʻzlar ichidagi semantika va soʻz yasash motivatsion munosabatlarini tahlil qilib, kichikroq guruhlarni aniqlash mumkin.

Birinchi guruhda kasal organ uchun qaysi nominatsiya qoʻllanilishiga qarab, bizning fikrimizcha, quyidagi kichik sinflarni ajratib koʻrsatish juda maqsadga muvofiq boʻladi:

1. Oʻzak morfemalarida lotin tilidan kelib chiqqan terminologik elementlar mavjud boʻlgan atamalar.

2. Oʻzak morfemalarida yunoncha terminologik elementlar boʻlgan atamalar.

Inson kasalliklarini ifodalovchi va ushbu kichik semantik guruhga kiritilgan barcha nominatsiyalar bir xil soʻz yasash modeli asosida shakllanadi: ildiz morfemasi (turli kelib chiqishi) va kasallikning yalligʻlanish xususiyatini koʻrsatish uchun tibbiy terminologiyada keng qoʻllaniladigan *-it* qoʻshimchasidir.

Ikkinchi guruhning tarkibiy kichik guruhlarini ajratish, birinchi navbatda, tibbiy terminlarni yaratishda qoʻllaniladigan soʻz yasash tuzilmalariga asoslanadi. Biz quyidagi kichik guruhlarni tahlil qilamiz:

I. Qoʻshimcha qoʻshish orqali hosil qilingan atamalar:

1. *-oz (-iaz)* qoʻshimchasi bilan shakllangan terminlar: *nevroz (asabiy holat), xoledoxolitiaz (oʻt yoʻlida tosh boʻlishi), nefrolitiaz (buyrakda tosh boʻlishi)*.

2. *-om (a)* qoʻshimchasi bilan shakllangan terminlar: *mioma (bachadonning xayfsiz oʻsmasi), fibroma (biriktiruvchi toʻqima xayfsiz oʻsmasi), lipoma (yogʻ toʻqimasi xayfsiz oʻsmasi)*.

3. *-izm* qoʻshimchasi bilan shakllangan atamalar:

II. Soʻz yasashining prefiks usuli orqali shakllangan atamalar: *peros* (suyak usti parda).

III. Prefiks va qo'shimchalar kombinatsiyasi yordamida tuzilgan atamalar: *prelitiaz (tosholdi holati), paranefrit (buyrak atrof to'qimasining yallig'lanishi)*.

IV. So'zlarni qo'shish yo'li bilan shakllangan terminlar: *pankreonekroz*.

Bunday so'z yasash usullarida nominatsiyalarning semantik jihatlari ham hisobga olinadi. Bu esa, o'z navbatida, onomasiologiya va so'z yasashi o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadi. Kichik guruhlar doirasida aniqlaganimiz ikkinchi onomasiologik xususiyat – kasalliklarning turli tizimlar va organlarga bog'lanishi asosida leksemalarni mikroguruhlarini.

Shunday qilib, tibbiy lug'atda biz aniqlagan nominatsiyalar guruhlarini, nominatsiya nazariyasining onomasiologik yondashuv nuqtayi nazaridan chuqurroq tahlil qilish bizga kasallik terminlarining yasashi va ularning semantik jihatini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Большой энциклопедический словарь (БЭС). – М.: БРЭ; СПб.: Норинт, 1999. – С. 817.
2. Телия В.Н. Номинация // Русский язык. Энциклопедия. – М.: Энциклопедия, 1979. – С. 162.
3. Земская Е.А. Русская разговорная речь. – М.: АН СССР. Институт рус. языка, 1968. – Сю 97.
4. Кубрякова Е.С. Части речи в ономасиологическом освещении. – М.: Наука, 1978.
5. Блинова О.И. Явление мотивации слов: Лексикологический аспект. Учеб, пособие. – Томск: Изд-во Томск, ун-та, 1984. – С.77.
6. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. – М.: Наука, 1961. – С. 49-50.
7. Моисеев А.И. К определению терминов в словарях // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л.: Наука, Ленингр. отделение, 1976. – С. 244-245
8. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды Моск. института истории, философии и литературы: Сборник статей по языковедению. – М.: Наука, 1939. – С.18.
9. Шкатова Л.А. Развитие ономасиологических структур (на примере наименования лиц по профессии в русском языке). – Иркутск: Изд-во Иркут, ун-та, 1984. – С. 17.
10. Денисов П.Н. Системность и связанность с лексикой и система словарей // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л.: Наука, Ленингр. отделение, 1976. – С. 69.
11. Сарсон Л.И. Клиническая терминология. – М.: АНМИ, 1998. – С. 3.

UDC 81.23

EARLY RECEPTIVE BILINGUAL DEVELOPMENT IN A ONE-YEAR-OLD CHILD: A CASE STUDY OF UZBEK-ENGLISH INPUT AND INTERACTION N.Abdulkhaeva, teacher, Nordic International University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda bir yoshida o'zbek va ingliz tillarini uy sharoitida o'rganayotgan bilingual bolaning dastlabki rivojlanish bosqichlari ko'rib chiqiladi. Olti hafta davomida bevosita kuzatish olib borilib, tadqiqot bolaning ma'lum lingvistik ma'lumotlarga nisbatan sezgir reaksiyalarini tipologik jihatdan o'rganadi. Bola hali gapira olmaganligi sababli, ikki tilni tushunishini noverbal reaksiyalar orqali namoyish etdi. Tillarni farqlashning dastlabki belgilari chog'ishtirma til tamoyillari asosida o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ikki tillilik bolaning tili chiqishidan oldin paydo bo'lishi mumkin va tillarning strukturaviy xususiyatlari dastlabki qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishda xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot, o'zbek va ingliz kabi yetarlicha o'rganilmagan til juftliklariga e'tibor qaratib, ko'p tilli o'rganishning dastlabki bosqichlari bo'yicha adabiyotga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: Bola, qabul qilish lug'ati, ikki tilni o'rganish, O'zbek- ingliz, kontrastiv lingvistika, dastlabki til rivojlanishi.

Аннотация. В настоящем исследовании рассматриваются начальные этапы становления ребенка-билингва, изучающего узбекский и английский языки в домашних условиях в возрасте одного года. Проводя непосредственное наблюдение в течение шести недель, исследование типологически рассматривает восприимчивые реакции ребенка на определенные лингвистические данные. Ребенок продемонстрировал понимание двух языков невербальными реакциями, поскольку еще не умел говорить. Принципы контрастного языка применялись для определения структурной легитимности и ранних отдельных языковых знаков. Результаты показывают, что двуязычное понимание может возникнуть до разговорной речи, а структурные свойства языков служат для формирования ранних

рецептивных навыков. Это исследование вносит вклад в литературу по раннему освоению многоязычия с упором на недостаточно изученные языковые пары, такие как узбекский и английский.

Ключевые слова: Ребенок, рецептивная лексика, двуязычное овладение, узбекско-английский язык, контрастивная лингвистика, раннее речевое развитие

Abstract. The present study examines the initial phases of the emergence of a bilingual child learning Uzbek and English in the home setting at one year of age. Having directly observed during six weeks' time, the study tackles the child's receptive responses to certain linguistic input typologically. The child showed comprehension in the two languages with non-verbal reactions, since he couldn't speak yet. Contrastive language principles were applied in order to determine structural legitimacy and early separate language signs. Results indicate that bilingual comprehension can arise prior to spoken language, and structural properties of the languages serve to pattern early receptive skills. This research contributes to the literature on early multilingual acquisition, with an emphasis on under-researched language pairs such as Uzbek and English.

Keywords: Child, receptive vocabulary, bilingual acquisition, Uzbek-English, contrastive linguistics, early language development

Introduction. The first years of bilingual acquisition represent an especially fascinating developmental context, particularly if a child is exposed to two distinct languages from birth. Previous research has primarily focused on the productivity of language; however, growing evidence suggests that receptive understanding precedes production and is a valuable source of information concerning multilingual processing (De Houwer, 2009; Genesee, 2006). Studies have shown that infants can differentiate between languages as early as six months, demonstrating awareness of phonetic and grammatical differences (Byers-Heinlein & Werker, 2009). Furthermore, research indicates that the frequency and quality of linguistic input significantly influence bilingual language development (Pearson, 2008).

The present study examines a one-year-old child learning Uzbek and English simultaneously at home, where Uzbek serves as the majority language and English is introduced through everyday activities and play. This case study explores how bilingual children acquire two languages that differ considerably in grammar, word formation, and sentence structure. Understanding how the young child begins to comprehend and discriminate between these individual language systems can provide valuable insights into the processes of language acquisition during this critical period of childhood.

The study addresses the following research questions:

- 1) What does the toddler do with Uzbek and English lexical input in the home?
- 2) Are any grammatical and structural features sensitive to either language?
- 3) Is there evidence for language discrimination even before production begins?

Methods. The case was reported in an Uzbek monolingual household that was living in Uzbekistan. English exposure was incorporated into the child's daily activities without altering the natural environment.

Over a period of six weeks, information was obtained with:

- Receptive vocabulary diary: Regular record of the child's multiple non-verbal responses to words in the two languages.
- Field notes: How the child responds to instructions, items and sentences.
- Audio and video recordings: 10- to 15-minute sessions in which a child's play or play during a daily activity is recorded to document how the child interacts.
- Comparative input sessions: Saying the same thing in Uzbek and English simultaneously and see how the child reacts.

A qualitative contrastive linguistic approach was employed to identify common organization and comprehension between the two languages. The responses were scrutinized for evidence of the child understanding, preferring, or hesitating.

The researcher is also the primary carer, hence consent was implied. No data was collected in an invasive or unethical manner.

Results. The child consistently responded to multiple commonly used words in both Uzbek and English via pointing, eye gaze, waving or nodding. This is an early level of linguistic knowledge; it is prelinguistic.

English	Uzbek	Reaction
Animals (horse, dog, cat)	Ot, it, mushuk	Shows the pictures/toys of those animals and makes sounds of those animals
Bye-bye	Xayr	Waves his hand
Some questions (where is...?; what is it?)	... qayerda? Bu nima?	Shows asked things
Come	Kel	Reaches to the person

The child was faster to respond to Uzbek, which has SOV order. Over time, though, the child started to follow the order of English commands, which have an SVO structure, indicating that they were adjusting to both language patterns.

The child exhibited characteristics of discrimination between the two languages, such as paying more attention when the speaker switched from one language to the other. There were some slight pauses when the two languages were combined, indicating that the child was beginning to experience the fact that there was a second language to be learned.

Discussion. While the child was not yet speaking, the data reflected robust development of comprehension of two languages. The child's responses to both languages indicate that the child is getting a stock of words in each language. And their ability to listen to sentence structure and how people talk demonstrates that they are starting to have some awareness of changing one grammar for another, and changing language from one way to another. These findings are consistent with previous research with bilingual infants (Byers-Heinlein & Werker, 2009). And they demonstrate the fundamental importance of babies' having the opportunity to interact with and hear language as they learn to understand it.

Contrastively, the child above exhibited differential reactions to SOV (Uzbek) and SVO (English) sentences, thus indicating that babies can process distinctions between languages before the first spoken word. The finding contributes to a small body of work on bilingualism between Uzbek and English and demonstrates that we need additional studies on how young children cope with languages that have different grammatical systems, the researchers said.

Conclusion. This case study demonstrates that even before a child begins to speak, comprehension of two languages may get underway and that this is determined by the structure, the frequency of use, and the quality of input in both languages.

The baby's responses indicate that infants can track numerous language systems and might already start to tease them apart mentally before they have learned to say a word. This research serves the fields of contrastive language studies and bilingual learning as well as exemplifying the imperative to study early multilingual development in language pairings as of yet understudied.

REFERENCES:

1. Byers-Heinlein, K., & Werker, J. F. (2009). Monolingual, bilingual, trilingual: Infants' language experience influences the development of a word-learning heuristic. *Developmental Science*, 12(5), 815–823. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2009.00902.x>
2. De Houwer, A. (2009). An introduction to bilingual development. *Bilingualism: Language and Cognition*, 12(3), 305-307. <https://doi.org/10.1017/S1366728909990073>
3. De Houwer, A. (2009). Bilingual first language acquisition. *Multilingual Matters*.
4. Genesee, F. (2006). Bilingual first language acquisition: A developmental perspective. In T. K. Bhatia & W. C. Ritchie (Eds.), *The Handbook of Bilingualism* (pp. 30–48). Blackwell.
5. Genesee, F. (2006). Bilingual first language acquisition: A review of the literature. *Journal of Child Language*, 33(4), 555-573. <https://doi.org/10.1017/S0305000906007467>
6. Paradis, J. (2001). Do bilingual two-year-olds have separate phonological systems? *International Journal of Bilingualism*, 5(1), 19–38. <https://doi.org/10.1177/13670069010050010201>
7. Paradis, J. (2011). Individual differences in child English second language acquisition: Comparing child-internal and child-external factors. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 1(3), 213–237. <https://doi.org/10.1075/lab.1.3.01par>
8. Pearson, B. Z. (2008). Raising a bilingual child: A step-by-step guide for parents. *Bilingual Education and Bilingualism*, 56. <https://doi.org/10.21832/9781853599748>
9. Singh, L., et al. (2015). Infant bilingualism: A neurocognitive foundation for language flexibility. *Perspectives on Psychological Science*, 10(1), 81–87. <https://doi.org/10.1177/1745691614554656>
10. Tomasello, M. (2003). *Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition*. Harvard

FRAZEOLOGIZMLARNING TILLARARO KORRESPONDENSIYASI MASALALARI**S.X.Abdullayeva, tayanch doktorant, Andijon davlat universiteti, Andijon**

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birikmalarni tarjima qilishda yuzaga keladigan izomorf va allomorf xususiyatlar tahlil qilingan. Tadqiqotda frazeologizmlarning leksik, semantik va madaniy jihatlari qiyosiy tarzda o'rganilgan va ularning tarjima jarayonidagi qiyinchiliklari ochib berilgan. Maqolada misollar asosida to'liq, qisman va nomuvofiq tarjimalar, shuningdek tasviriy tarjima usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar: frazeologik birikmalar, tarjima nazariyasi, izomorflik, allomorflik, madaniy ekvivalent, idiomatik ifoda, tasviriy tarjima

Аннотация. В данной статье анализируются изоморфные и алломорфные особенности при переводе фразеологических единиц с английского и узбекского языков. Исследование охватывает лексические, семантические и культурные аспекты фразеологизмов в сравнительном аспекте, а также раскрываются трудности, возникающие в процессе перевода. На основе примеров рассматриваются полные, частичные и неэквивалентные переводы, а также описательные методы перевода.

Ключевые слова: фразеологические единицы, теория перевода, изоморфизм, алломорфизм, культурный эквивалент, идиоматическое выражение, описательный перевод

Abstract. This article analyzes the isomorphic and allomorphic features encountered in translating phraseological units between English and Uzbek. The research focuses on the lexical, semantic, and cultural aspects of phrasemes from a comparative perspective, highlighting the challenges of translation. Through examples, the paper examines full, partial, and non-equivalent translations, as well as descriptive translation techniques.

Keywords: phraseological units, translation theory, isomorphism, allomorphism, cultural equivalent, idiomatic expression, descriptive translation

Kirish. Фразеологик бирикмалар ҳар бир тилнинг маданий ва миллий ўзлигини ифодаловчи муҳим лингвистик унсурлардан бири ҳисобланади. Уларнинг таркибида халқнинг дунёқараши, тарихий тафаккури ва урф-одатлари мужассамлашган бўлади. Шу боис, фразеологизмларни таржима қилиш жараёнида уларнинг идиоматик маънолари, семантик хусусиятлари ва образли ифодалари алоҳида аҳамият касб этади. Мазкур мақолада инглиз ва ўзбек тилларидаги фразеологизмларнинг изоморф ва алломорф хусусиятлари таҳлил қилиниб, уларнинг таржима жараёнида қандай қийинчиликларга дуч келинаётгани ҳамда қандай ечимлар таклиф этилаётгани ўрганилади.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Odatda erkin birikmalarni tarjima qilish muammo tug'dirmaydi. Agar erkin birikmalardagi so'zlardan biri ko'chma ma'noda qo'llansa, uni tarjimada berish qiyinlashadi. Ingliz tilida iboralarning bir nechta turi mavjud bo'lib, ularning har-birini tarjima qilishda alohida yondashuv talab etiladi. Birinchi turdagi so'z birikmasi sifat+ ot turi. Ularning semantik strukturasi bir-biridan katta farq qiladi. Bu birikmada qo'llanilgan otning xususiyatini va sifatini belgilaydi. Agar ingliz tilidagi free educational institution birikmasidan free so'zi institution so'zi bilan aloqasi yo'q, bu degani ba'zi hollarda sifatlar otning xususiyatlari va sifatidan tashqari u bilan bog'liq tushunchalarni ham ifodalashi mumkin. Yana bir misol: ingliz tilidagi a medical man birikmasini tarjima qilishda a stout person birikmasini tarjima qilishda qo'llangan usuldan foydalanib bo'lmaydi. Ingliz tilidagi a stout person o'zbek tiliga to'ladan kelgan yoki semiz odam deb tarjima qilinadi. Ingliz tilidagi a medical man birikmasini o'zbek tiliga tarjima qilishda so'zma-so'z tarjima to'g'ri kelmaydi. Bu yerda ikki so'z bitta ma'noni ifodalaydi va shifokor deb o'giriladi. O'zbek tilida ham bunday bitta ma'noni ifodalovchi birikmalarni ko'plab uchratishimiz mumkin. Masalan: tog' qo'yi, malla sochli, devor soati va hokazo. Bir otni bir necha sifat aniqlab kelishi mumkin bo'lgan hollar ham uchraydi. Bunda aniqlanmish bo'lib ot kelishi mumkin. Masalan, temir xotin, ichkari uy kaliti kabilar.

Ingliz tilida aksariyat hollarda otlarni aniqlab kelgan soʻzlarni (bular ot ham, sifat ham boʻlishi mumkin) qaysi biri ekanligini aniqlash mushkul boʻladi. Masalan, retail philanthropy business birikmasi nima maʼno anglatganini bir qarashda anglash oson emas, chunki uni ikki xil tushunish mumkin. Oʻzbek tilida bunday hollar deyarli uchramaydi.

Aksariyat hollarda ingliz tilidagi aniqlanmishli iboralar oʻzbek tiliga ravishli iboralar bilan tarjima qilinadi:

to be to have to give + A + N phrase to take

Yuqoridagi namunalar quyidagi misollarni keltirish mumkin: to have a good sleep – yaxshi tinib uxlayotgan, to take a deep breath – chuqur nafas olish, to give a loud whistle – qattiq hushtak chalmoq, to have a good lunch – yaxshi, mazali taom yeb tushlik qilmoq va shu kabilar.

Ingliz tilidan oʻzbek tiliga tarjima qilishda shunday hollar uchraydiki, turli ekstralingvistik omillar taʼsirida tarkibida feʼlli iboralar mavjud gaplar va ularning tuzilishi butunlay oʻzgarib ketadi. Masalan, “He had “I don’t know expression” in his face.” – Uning yuzi, hech narsa bilmasligini ifodalab turadi.

Bu borada O.V.Petrova shunday deb yozadi: “tarjimaning muayyan usulini tanlash asosan ibora komponentlari oʻrtasidagi semantik aloqalar, grammatik norma hamda tarjima tilidagi soʻz birikmasini hosil qilish xususiyatlari bilan belgilanadi.”(O.V.Petrova. 2006, 18)

Frazeologik mos kelishlarning asosiy turlari quyidagilardir:

1. Toʻliq moslashish. Misol: to lose one’s head – kallasini yoʻqotmoq.

2. Qisman moslashish, ular obrazlilik jihatidan yaqin, lekin leksik tuzilishi, sintaktik kelishuvidan va soʻzlar tartibi jihatidan farqlanadi. Misol: to get out of bed on the wrong foot – chap yoni bilan turmoq.

3. Moslashishning boʻlmasligi.

Har xil tillarda koʻp frazeologik birikmalarning frazeologik moslashuvi mavjud emas. Ular realiyadir.

Realizmlar leksik birlik boʻlib, insolar hayotidagi milliy urf-odatlar va ularga xos boʻlgan hodisalarni anglatadi.

Bunday frazeologik birikmalarni soʻzma-soʻz, analogiya yoki tasviriy yoʻl bilan tarjima qilish yaxshiroqdir. M: Cold war – sovuq urush.

Soʻzma – soʻz tarjima: The apple of my eye – koʻzginamning nuri.

Tahlil orqali tarjima: To pull somebody’s leg – mazax qilmoq; to enter the House – parlament aʼzosi boʻlmoq.

Shunday qilib, frazeologik birikmalarni tarjima qilishning qiyin muammolaridan biri, bu ularning vazifaviy va semantik tomondan ajralmas birliklar boʻlib hisoblanishidir. Ularning idiomatik maʼnosi bor va ular nutqda tayyor birlik sifatida namoyon boʻladi. Frazeologik birikmalarning milliy madaniy xususiyatlar mavjud va ular tarjimada muammolar paydo qiladi.

Frazeologik birikmalar bir tildan boshqa tilga toʻgʻri yoʻl orqali tarjima qilinadi:

1. Grammatik, semantik va uslubiy moslashishlar orqali.

2. Semantik ekvivalentlar orqali.

3. Kalka orqali.

4. Tasviriy (bayon) tarjima orqali.

Toʻliq frazeologik birikmalarning moslashishi ikkita tilda bir xil boʻlishi mumkin.

Black frost – qora sovuq; to lose one’s head – kallasini yoʻqotmoq.

Frazeologik birikmalarni tarjima qilish jarayonida ularning tuzilishi va mazmunini solishtirish orqali funksional va semantik mustaqil birliklar tanlab olinadi. Bu prinsiplar til elementlarini oʻxshashlik va mos kelishi orqali ifoda qilinadi. Ushbu birliklarning tuzilishi va maʼnosi mos kelishi mumkin yoki moslashishda ayrim kamchiliklar orqali taqdim etiladi.

Frazeologik birikmalarni tuzilishi va mazmuni jihatidan toʻliq mos boʻlishi kam kuzatiladi. Black frost – qora sovuq.

Frazeologik birikmalarning qisman mos kelishi uchun obrazlilik tomondan bir xil, lekin tuzilish va soʻz tartibi jihatidan bir – biridan farq qilad. M: to dance to smb’s pipe – birovning nogʻorasiga oynamoq.

Ko'pgina frazeologik birikmalarning o'zbek tilida ekvivalentlari mavjud emas. Quyidagi turdagi birliklarni tarjima qilayotganda so'zma-so'z tarjima, analogik va tasviriy tarjima turlarini qo'llash mumkin. M: cold war – sovuq urush, the arm's race – qurollanish poygasi. Anologiya tomonidan tarjima qilish esa maxsus milliy xususiyat bo'lgan holda mumkin bo'ladi. M: The apple of my eye – ko'zginamning nuri. Tasviriy tarjima frazeologik birikmalarning, bu so'zlar tuzulishining erkin tarjimasidir. M: to enter the House – parlament a'zosi bo'lmoq. Shunday qilib, frazeologik iboralar o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilinmaydi. Quyida ingliz frazeologik iboralarining o'zbek tilidagi birikmalarga moslashishi va ekvivalenti har xil bo'lishi mumkin bo'lgan misollar berilgan.

It gave me a chance to sleep. I didn't sleep last night. – Hechqisi yo'q, qaytanga uxlab oldim, kechsi mijja qoqmagan edim.

“Tonight you will tell me everything” – said Rinaldi. – “Kechqurun menga oqizmay-tomizmay hikoya qilib berasiz”, - dedi Rinaldi.

When he swaggered by twirling his new mustache, everybody stopped to look and admire. – U endi sabza ura boshlagan mo'ylovini burab, savlat to'kib yurgan chog'ida hamma odamlar unga qarashar edi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi so'z birliklarining tez o'sishi natijasida yangi frazeologizmlarni o'z vaqtida ularni lug'atlardan topa olmaymiz va tarjimon ularni lug'atsiz tarjima qilishga to'g'ri keladi. Biz eski frazeologik birikmalarni «Большой английский – русский словарь» dan va A.V.Kuninning “Ingliz – rus tili frazeologik lug'ati” dan topa olishimiz mumkin. Tarjimon mustaqil holda frazeologiyani asosiy nazariyasi masalalarini hal qila olish, frazeologik birikmalarni to'g'ri tanlay olish va ularning ifodaviy-uslubiy tarjimadagi vazifalarini belgilab bera olishi kerak.

Tadqiqot usullari. Ushbu tadqiqotda qiyosiy-tahliliy va tarjimaviy tahlil usuli qo'llanildi. Avvalo, o'zbek va ingliz tillaridan turli frazeologik birikmalar tanlab olindi va ularning tarkibiy, semantik hamda idiomatik xususiyatlari o'rganildi. Tanlangan birikmalar izomorf va allomorf xususiyatlari bo'yicha guruhlandi. Shundan so'ng, ularning tarjimasi jarayonida qo'llanadigan usullar — to'liq ekvivalent, qisman ekvivalent, obrazni almashtirish va tasviriy tarjima kabi yondashuvlar tahlil qilindi.

Olingan natijalar tahlili. Tahlil natijalariga ko'ra, frazeologik birikmalarning aksariyati to'liq ekvivalentga ega emas. Masalan, ingliz tilidagi *kick the bucket* iborasi o'zbek tilida *qo'l uzmoq* yoki *vafot etmoq* deb ma'noda berilsa-da, uning obrazi to'liq saqlanmaydi. Bunday birikmalar faqat tasviriy yoki analogik tarjima usullari orqali to'liq ma'noli tarzda berilishi mumkin. Ayrim hollarda, tarjimon o'zbek tilidagi madaniy realiyalar bilan mos keluvchi birikmani topishga harakat qiladi: *when pigs fly* ↔ *to'rtta faslda bir marta* yoki *qizil qor yoqqanda*. Ushbu misollar izomorf va allomorf xususiyatlar aniqlanishi bilan birga, ularning tarjimadagi chuqur lingvomadaniy tahlilini talab qiladi.

Xulosa. Frazeologik birikmalar tarjimasi nafaqat tillararo, balki madaniyatlararo muloqotda ham muhim ahamiyatga egadir. Izomorf birikmalar universal inson tafakkurini ifoda etsa, allomorf birikmalar milliy o'zlik va madaniy farqlarni namoyon etadi. Tadqiqot natijalari frazeologizmlarning to'liq, qisman va nomutanosib ekvivalentlik holatlarini o'rganish va ularni maqsadli tarjimasi uchun turli yondashuvlarni qo'llash zarurligini ko'rsatdi. Tarjimon nafaqat leksik, balki madaniy kompetensiyaga ham ega bo'lishi shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык, 1984.
2. Петрушева Л.Г. Теория и практика перевода: Учеб. пособие. – М.: Флинта, 2005.
3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1990.
4. Абдуллаева Ш.Ф. Ўзбек тилида фразеологизмларнинг таржима масалалари. – Тошкент: Фан, 2010.
5. Petrova O.V. Osobennosti perevoda frazeologicheskikh edinits. // Vestnik MGU, 2006. №2. – С. 18-24.
6. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 1992.

“QORA” VA “OQ” LEKSEMALARINING SEMANTIK KO'LAMI

G.I. Abduraxmonova, *lingvist*

Annotatsiya. Maqolamizda oq va qora leksemalarining ayrim semalari haqida ma'lumotlar berib o'tamiz. Bunda rangni ifodalashdan tashqari yana ko'plab ijobiy va salbiy ma'no attemkalarini hosil qilishiga misollar va qisqacha izohlar keltirishga harakat qildik.

Kalit so'zlar: Leksema, sema, ramz, antroponim, toponim, qora, oq, semantik maydon.

Аннотация. В нашей статье мы расскажем о некоторых семах лексемы белый и черный. В этом мы попытались привести примеры и краткие объяснения того, что, помимо выражения цвета, он создает еще много положительных и отрицательных коннотаций.

Ключевые слова: Лексема, сема, символ, антропоним, топоним, черный, белый, смысловое поле.

Abstract. In our article, we will provide information about some symbols of white and black lexemes. In addition to expressing color, we tried to give examples and brief comments on how it creates many positive and negative meanings.

Keywords: Lexeme, sema, symbol, anthroponym, toponym, black, white, semantic field.

Ma'lumki, til obyektiv voqelikdagi barcha voqea-hodisalarni o'zida aks ettirishga harakat qiladi. Shu tarzda til bizni qurshab turgan olamning barcha ranglarini ifodalashga harakat qiladi. Lekin olamdagi barcha ranglar ham tilde so'zlar bilan o'z ifodasiga ega bo'lavermaydi. Ranglar va ularning ramziy ma'no-mohiyatidan bahs yuritish oson emas, albatta. Chunki ranglar u yoki bu xalqning uni qurshab olgan olam, ijtimoiy-madaniy hayot, urf-odat, marosim, adabiyot va san'atga doir qadimiy qarashlari bilangina emas, balki, kosmogonik, mifologik, diniy-ilohiy tushuncha va tasavvurlari bilan ham bog'lanib ketgan. Shuningdek, odamlarning dunyoqarashi, yashash sharoitlari, diniy hayot yo'llarining o'zgarishi bilan ranglarga munosabat, ko'zlangan maqsadlar ham o'zgarib, ba'zan butunlay yangilanib borgan [1; 16-b.]. O'zbek tilida oq, qora, sariq, zangori, ko'k, yashil, qizil, pushti, safsar, alvon, havorang, jigarrang, kulrang kabi 20 ga yaqin rang bildiruvchi leksik birliklar mavjud. Ulardan tilimizda eng ko'p qo'llanadigani “oq” va “qora” leksemasidir. O'zbek tilida “oq” leksemasining ma'no ko'lami keng. Shuni aytish joizki, “oq” so'zlari nafaqat sifat, balki, toponimlar, antroponimlar va gidronimlar tarkibida ham keladi. Aslida “oq” so'zining bosh ma'nosi rangdir. Vaqt o'tishi bilan “oq” leksemasining ma'nolari tobora ko'payib boaradi va keyinchalik boshqa ma'nolarni anglatadi. Fikrimizning dalili sifatida quyidagi misollarni keltiramiz.

I.Oq(sifat) – ranglardan biri, qor, sut, paxta rangidagi. Oq doka. Oq non. Oq it, qora it – bari bir it.(maqol) [11; 340-b.] Oq qog'oz. Bo'zday oq. Oq vino(rangsiz vino),oq non, oq irq, oq tanlilar. Oq tunlar – shimolda bo'ladigan yorug' tunlarga nisbatan aytiladi. Oq qarg'a(ko'chma ma'no) – biror muhit uchun begona boshqalardan ajralib turadigan odam. Oq dog'lar, oq joylar. a) hali tekshirilmagan, o'rganilamagan joylar. b) hali o'rganilmagan, yechilmagan masalalar.

II. Oq(sifat) – oxirgi, toza. (qo'ldan chiqarish yoki pardoqlash uchun qilingan oxirgi ish haqida). Oqqa ko'chirmoq. Oq suvoq – qora suvoq ustidan beriladigan tekis suvoq, pardoq suvoq. Oq bilak – qo'lini sovuq suvga urmaydigan, faqat o'ziga oro beradiagan ayollar haqida.

III.Oq (ot). 1) Oq – gunohsiz, sha'niga dog' tushmagan kishi. Tekshiramiz: oqni oqqa, qorani qoraga ajratamiz. (S.Ahmad. Hukm) 2) Oq – ko'zning qorachiqni o'rgan tiniq rangdagi qismi. Ko'zning oqi. 3) Oq – tuxumning oqsil moddasi. 4) Oq – ko'zga tushadigan kasallik. Ba'zi kasalliklar natijasida ko'z qorachig'ida paydo bo'ladigan oqish dog'. Uning ko'ziga oq tushibdi. 5) Oq-shaxmatda qoraga zid bo'lgan donalar va shu tomon. 6) Oq – aroq. 7) Oq – oqargan tuk, mo'y, soch va soqolning oqargan qismi. Boshqasi bo'lsa, qamchi bilan solar edim, lekin soqolining oqini hurmat qildim.(Oybek, Qutlug' qon.) 8) Oq(ko'chma)- sarkash, o'jar, itoat qilmaydigan o'g'ilga nisbatan aytiladigan sifat [11; 340-b.].

Oq qilish, oqpadar – ota-ona tomonidan o'z bolasini farzandlikdan mahrum etish. O'g'il yoki qiz juda qattiq gunoh va boshqa nojo'ya xatti-harakatlar bilan ota-onaga nomus keltiradigan ish qilsa, ota-ona bunday farzanddan voz kechgan va o'z qarorini kopchilik oldida ochiqdan ochiq e'lon qilgan.

Oq qilinganda bolalar “oqpadar” deb atalgan. Aksariyat farzandlarni otalar oq qilganlari uchun shunday atalganlar. Ular merosdan mahrum etilgan va uydin badarg'a qilingan, unga qiz bermaganlar, jamoatga aralashtirmaganlar. Oqpadarlar ko'pincha el-yurtdan chiqib, musofirlikda yashashga majbur edi. Bu ota-ona tomonidan farzandga beriladigan eng oliy jazo hisoblangan.

Shuningdek “oq” leksemasi quyidagi tarixiy terminlar tarkibida ham keladi: 1. Oq kiyimlilar (tarixiy termin) – Movarounnahrda Arab xalifaligining hukmronligi va mahalliy feodallar zulmiga qarshi ko'tarilgan Muqanna qo'zg'oloni bilan bog'liq atama. Qo'zg'olonchilar oq kiyim kiyganlari uchun tarixda “oq kiyimlilar” nomi bilan mashhur bo'lgan. 2. Oq qyunli – turk-o'g'uz qabilalari ittifoqi. Ko'chmanchi turk-o'g'uz qabilalarining birlashishi natijasida vujudga kelgan. Bu etnonim ancha vaqtgacha o'zbek qo'ng'irotlar tarkibida saqlanib qolgan. Ularning markazi Diyorbakr shahrida bo'lgan. 3. Oqsoqol – O'rta Osiyodagi ko'pchilik xalqlar orasida e'tiborli, nufuzli, yoshi ulug' kishilarga nisbatan ishlatilgan atama. Bugungi kunda mahalla raislari ham oqsoqol deb ataladi. Olim G'ofurovning “Ism va tarix” kitobida yozishicha, turkiy xalqlarda “oq” komponenti ishtirok etgan ismlar keng tarqalgan. Agar turkiy tillardagi “oq” sifatining qo'llanilishini kuzatsak, u ko'p ma'nolar anglatganligini ko'ramiz. Masalan, oqsuyak – oliyjanob, obro'-e'tiborli kishilar haqida shunday deydilar yoki “oq kishi” deb o'qimishli, oq-qorani tanigan odamlar atalgan. Toponimist olim S. Qorayev o'zbek tilidagi “oq” so'zi bilan 39 ta, “qora” so'zi bilan yasaluvchi 100 dan ortiq joy nomlari borligini qayd etgan. Oq komponentini erkaklar ismlarida ham ko'plab uchratish mumkin. Oqboy, Oqpo'lat, Oqmirza kabi. Antroponimiyada oq komponenti rangni emas, balki “uzoq umr ko'ruvchi, baxtli, duo olgan” ma'nolarini anglatadi. Qadimdan ranglar turli xalqlarda turlicha ramziy ma'nolarni ifodalagan. Masalan, Rus xalqi tilida “qora” so'zi eski, qari, iflos, yorug'likdan mahrum qandaydir narsa; Afrika xalqlarida yovuzlik, yomon narsalar, baxtsizlik, falokat, kasallik, jodugarlik, o'lim, shahvat, tun; xitoylarda jiddiylik va adolat kabi ma'nolarni ifodalaydi [9; 161-b.]. O'zbeklarda va yana bir qancha turkiy xalqlar madaniyatida oq, ko'k rang motam ramzi, qora rang esa rus madaniyatida motam ramzi hisoblanadi. Ammo xalqimiz orasida qora rangni tun, zulmat, yomonlik va h.k kabi salbiy semalarida ko'rish kuchliroq. Qora va oq ranglarni eslaganimizda ko'z oldimizda birinchi navbatda yovuzlik va ezgulik gavdalanadi. Sharq va O'rta Osiyo madaniyatida ba'zan qora rang ulug'vorlik, buyuklik ramzi sifatida talqin qilingan. XI asrda yurtimizda hukmronlik qilgan sulolaning ham o'zlarini, aynan. “Qoraxoniylar” deb atashlari qora so'zining “katta”, “ulug'”, “buyuk” kabi ma'nolari bilan bog'liq. Oq rang poklik, halollik, soflik, tozalik kabi bir qancha ijobiy ma'nolarni anglatadi.

Qora ismining ma'nosi. Qora ismi, asosan, o'g'il bolalarga qo'yiladi va bu ism quyidagi ma'nolarga ega: Kuchli, qudratli bola yoki qoracha bo'lib tug'ilgan bola yoxud qoracha urug'iga (qirq qabilasining tarmog'i) mansub bola. Shakllari: Qorabek, Qoraboy, Qorajon, Qorato'y, Qoraxon, Qoraqul [2]. Rus tilshunos olimi A.Kononov qora so'zining ma'nolarini tadqiq etib, ushbu so'z bilan «katta», «yirik», «muhtasham», «ulug'», «qudratli», «kuchli», «pokiza», «musaffo», «quruqlik», «yer», «zulmat ko'ki», «shimol» kabi mazmunlar ifodalanganligini ko'plab misollar vositasida izohlab bergan. Uning keltirishicha, A.Ja'far o'g'li «Kitobi Dadam Qo'rqu» dagi qahramonlarning nomidagi qora sifatlashini jasorat va kuchlilik sinonimi, deb ta'kidlagan [1; 17- b.]. Buyuk ipak yo'lida joylashgan joy nomlarining ko'pchiligi aynan qora leksemasi bilan bog'liq. Qorako'l nomi ham aynan ko'lining keng va katta ekanligi bilan bog'liq. Qora dengizning ham qora rangga aloqasi yo'q bo'lib, bu dengiz juda ulkan hududni o'z ichiga oladi. Qadimgi turkiy tilda “qara” shaklida ishlatilgan. Jumladan “Qora mol”- katta, shoxli mol, rangi qora mol emas, “Qora qozon” - to'y marakasi bir bo'lgan 2,3 ta qo'shni qishloqlar. (rangi Qora qozon emas, balki - katta to'y qozon) “Qorasuv”,- sersuv katta ariq va h.k. Qoraqum, Qoraqamish, Qoradaryo, Manglayi Qora iboralari ham o'sha davrlardan yetib kelgan bo'lsa ajab emas. Qadimda turkiylarning dunyoqarashi va fikr olamida oq rangga qaraganda qora rang e'tiborliroq mavqega bo'lgan. Shu bois ularning diniy inonchlarida qora so'zi ko'proq o'rin egallagan. Bizning nazarimizda, tasavvuf tarixida «Qora» laqabi bilan shuhrat topgan valiyalar, darveshlar ma'lum bir ma'noda qamlarga vorisdirlar. Chunki «Abu Siyoh, Qora Vali, Zangi ota, Qoracha Ahmad kabi Qora va Zanji avliyo tipi nihoyatda e'tiborlidir. Avliyo ilohiyotchilar orasida ham qoralar bor edi. So'fiylik «qora» xotinlar o'rtasida ham

tarqalgandir» [8; 91-93-b.]. Ushbu fikrlarda o'zbekning to'qson ikki urug'idan biri bo'lgan qirq urug'ining tarmog'i – qoracha nazarda tutilgan.

Xalq og'zaki ijodining noyob durdonalaridan biri bo'lgan "Kuntug'mish" dostonida ham Qoraxon obrazi bor. U No'g'ay yurtining podshosi, Kuntug'mish to'raning otasidir. Dostonda yurt uni e'zozlab, hurmat qilib "Avliyoyi Qoraxon", "Avliyo ota" deb atashlari aytib o'tilgan. Bundan ko'rinadiki, Qoraxon adolatli, mard, yurt g'amini o'ylab ish qiladigan podshoh. Shuning uchun butun xalqi uni e'zozlaydi. Biz ushbu ranglar va ularning ma'nolari haqida juda ko'plab gapirishimiz mumkin. Hozircha ayrim ramziy ma'nolari tog'risida to'xtalib o'tdik. Xulosa qilib aytganda, "oq" va "qora" leksemalari ham ijobiy, ham salbiy ma'nolarga ega. Ular tilimizda nafaqat rangni, balki boshqa turli-tuman ma'nolarni anglatib keladi va juda katta semantik maydonni tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Haqqulov I. Yana qora rang talqini haqida maqolasi. www.kh-davron.uz
2. Ismlar.com — O'zbek ismlarining ma'nosi. Ismlar manosi, 2008–2022
3. Kuntug'mish. – Toshkent, 2014.
4. Madayev O. O'zbek xalq ijodi. T.: Mumtoz so'z, 2010. – 228 b.
5. Omonulla Madayev. Navoiy suhbatlari. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. 171-b.
6. Qofas o'g'li I. Eski turk dini. Anqara, 1980. 20-21-betlar.
7. Tohir va Zuhra. – Toshkent, 2004. – B.56.
8. Ulutog' S. So'fiy nigohida ayol. Istanbul, 1995. 91-93-betlar.
9. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya.-Toshkent, 2019. -B.161.
10. Кононов А.Н. Семантика световых значений в тюркских языках // Тюркологический сборник. Москва, 1978. С. 161-170.
11. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. -Тошкент, 2008. -B.340.

UO'K 81.26

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL PRINCIPLES OF TAUTOLOGIES IN ENGLISH

O.G'. Abdusamatova, doctorate student, Andijan State university, Andijan.

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilidagi tautologiyalarning strukturaviy tarkibi va kommunikativ vazifalari tahlil etilgan. Tautologiyalar ko'pincha stilistik xato sifatida qaralsa-da, aslida ular nutqda ta'kid, aniqlik kiritish, hissiy urg'u va muloyimlik kabi muhim kommunikativ funksiyalarni bajaradi. Tadqiqot turli lingvistik nazariyalarni jalb qilgan holda, adabiyot, ommaviy axborot vositalari, siyosiy nutqlar va kundalik muloqot misollarini o'rganadi. Maqolada tautologiyalar xato emas, balki ingliz tilining yozma va og'zaki shakllarida mazmun yaratishda muhim ahamiyat kasb etuvchi vosita ekanligi qayd etiladi.

Kalit so'zlar: tautologiya, takror, ortiqchalik, pragmatika, stilistika, diskurs, ingliz tilshunosligi, koheziya, ta'kid.

Аннотация. В статье рассматриваются структурные особенности и коммуникативные функции тавтологии в английском языке. Хотя тавтологии часто классифицируются как стилистические ошибки, они выполняют ряд дискурсивных функций, таких как усиление, уточнение, эмоциональное подчёркивание и вежливость. Исследование опирается на различные лингвистические подходы и анализирует примеры из разных жанров: художественной литературы, СМИ, политических выступлений и повседневного общения. Авторы утверждают, что тавтологии не являются ошибками, а выступают важными элементами смыслообразования как в устной, так и в письменной английской речи.

Ключевые слова: тавтология, повторение, избыточность, прагматика, стилстика, дискурс, английская лингвистика, когезия, эмфаза.

Abstract. This paper examines the structural composition and communicative functions of tautologies in the English language. While often classified as stylistic flaws, tautologies carry a range of discourse functions including emphasis, clarification, emotional reinforcement, and politeness. The study draws from multiple linguistic frameworks and analyzes examples across genres such as literature, media, political speeches, and everyday dialogue. It argues that tautologies, rather than being errors, serve as integral elements of meaning-making in both spoken and written English.

Key words: *tautology, repetition, redundancy, pragmatics, stylistics, discourse, English linguistics, cohesion, emphasis.*

Introduction. In linguistic terms, tautology refers to the repetition of the same idea using different or similar expressions. Although traditionally considered a form of redundancy, tautologies serve essential functions in both spoken and written English. Phrases such as “It is what it is” or “A deal is a deal” may seem semantically empty but in fact serve social and rhetorical purposes. This study seeks to define tautology from both structural and pragmatic perspectives and to analyze how it operates in English discourse.

Literature review. The concept of tautology has its roots in logic, where it refers to statements that are always true by virtue of their form, such as “Either it will rain or it will not rain.” Wittgenstein described tautologies as logically valid but devoid of empirical content [7]. Philosophers like Quine supported this view, calling them analytically true but vacuous [6:63].

In contrast, linguistic researchers such as Lyons and Chomsky argued that repetition in natural language may serve rhetorical or cognitive purposes [5:201-203]. Grice treated tautology as a potential violation of the conversational maxims but also acknowledged that such repetitions can be pragmatically motivated [2:41-58]. Modern discourse analysts, including Crystal and Cutting, have recognized tautologies as elements of cohesion, style, and emphasis [1:241].

Methods. This research is based on a mixed-methods approach that combines corpus linguistics with qualitative analysis. Examples of tautology were gathered from literary texts, political speeches, advertisements, and informal conversations. The expressions were classified into three major types: lexical (e.g., “each and every”), syntactic (e.g., “It is what it is”), and pragmatic (e.g., “boys will be boys”). Functions were determined based on context and discourse goals: emphasis, politeness, cohesion, emotional tone, or rhetorical closure. Texts were analyzed using discourse analysis tools and categorized by domain and communicative purpose.

Analysis and results. The study revealed that tautologies are widely used across all domains of English, especially in spoken discourse. The most common category was syntactic tautology, accounting for nearly 50% of identified instances. Lexical tautologies appeared frequently in marketing language (e.g., “absolutely essential”, “completely full”), where they served to exaggerate or reinforce. Pragmatic tautologies, while more subtle, played vital roles in affirmation, resignation, or social harmony. For example, “It is what it is” functions as a discourse closer and expresses acceptance. “Boys will be boys” invokes cultural justification. “Each and every” adds rhetorical emphasis in formal contexts. Despite their repetitive nature, these constructions were found to enhance clarity, establish speaker stance, and guide listener interpretation.

Semantically, tautology is employed to perform various semantic functions. To identify the function of tautologies, Wierzbicka's classification is proposed as shown in the following types :

- Highlights distinctness;
- Emphasizes obligations;
- Conveys resignation and a sense of inevitability.
- Here's a more detailed breakdown of tautology functions:

Denying the importance of differences is considered as one of the main functions of tautologies. They can be used to emphasize that, for a given purpose, all members of a category are considered the same, regardless of their individual characters: “A win is a win, even if it's a weird one” or “You do it or you don't”. This function is found with equatives, conditionals, and disjunctions, as shown in the following: *You do it or you don't. No one ever cares why you couldn't do it. They only care if you did it.*

Moreover, tautologies can be used to emphasize the distinctness of categories or individuals from one another. For example: “He's him and you're you”. This function is only found with equatives : *And I promise I will never ask you to get your brother to do an interview with me – he's him and you're you, and I'm here because you caught my attention.*

The third function of tautologies is that, they can be used to communicate that one must fulfill their obligations: “A deal is a deal” or “A bet's a bet”. iv.

They can also emphasize “What you see is what you get”. In this case tautologies highlight that something or someone is what they appear to be, with little room for hidden qualities or inconsistencies. This is also called highlighting wysiwyg nature: Generally, this is by comparison to something or someone else that is more complicated, though this comparison can be implicit, as in the following: *A rat will be a rat, an ant an ant, they will continue to function the way they do without interrupting their genetic codes’ program for living. But human beings can be more than just human.*

The fifth mission of tautologies is the acceptance or resignation: Tautologies can be used to convey acceptance or resignation to a situation, often with a sense of inevitability: “But war is war!”. Every type of tautology in English can be used with this function, as shown in the following examples: *If he’s mad, he’s mad. There’s nothing you can do about it; I said that I know exactly what I’d want in a male companion and either I’ll find it or I won’t, but if I don’t I am 100% okay with that.*

Tautologies can be used to create a sense of vagueness or ambiguity, potentially obscuring specific details or intentions.

In some circumstances, they are used to evoke an extreme example. Sometimes, this extreme example can be seen as an idealized stereotype. Equatives, conditionals, and subordinate conjunctions are found with this function:

And the last function is that, they can be used for rhetorical effect, emphasizing a point, specifying attitudes, or communicating the need to accept something. Furthermore, tautologies can also be used for poetic purposes, enriching textual meaning or intensifying emotional resonance [8:95-114].

Discussion. The findings suggest that tautology, when used effectively, enhances rather than detracts from communication. In line with Halliday's systemic functional grammar [3:288], tautologies contribute to cohesion and interpersonal meaning. They can signal politeness, soften directives, or provide emotional closure. For example, “a promise is a promise” not only asserts obligation but also frames moral stance. Moreover, tautologies have interlingual and intercultural parallels, suggesting a universal human tendency to reinforce meaning through repetition.

Conclusion. Tautologies in English are multifunctional elements that operate on structural, pragmatic, and stylistic levels. Rather than viewing them solely as redundant or illogical, this study positions them as strategic linguistic devices. By fulfilling diverse communicative functions—from emphasis to politeness—they occupy a meaningful place in English discourse. Further research should explore their pedagogical value for language learners and their role in digital and multimodal communication.

REFERENCES:

1. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge: CUP, 2003.- p. 241.
2. Grice H.P. Logic and Conversation. In Cole & Morgan (Eds.), Syntax and Semantics, Vol. 3, 1975.- pp. 41–58.
3. Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. London: Edward Arnold, 1985.- p. 288.
4. Hussein A. L. Functionality of tautology in some selected American song lyrics and poems. Mustansiriyah university, 2017.
5. Lyons J. Linguistic Semantics: An Introduction. Cambridge University Press, 1995.- pp. 201–203.
6. Quine W.V.O. Word and Object. Cambridge, MA: MIT Press, 1960.- p. 63.
7. Wittgenstein L. Tractatus Logico-Philosophicus. London: Routledge, Proposition 6.1, 1921.
8. Wierzbicka A. Boys will be boys: “radical semantics” vs. “radical pragmatics”. Language 63, 1987.- p. 95 -114

UO’K 81’255

SHE’RIY TARJIMANING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

D. Abduxalilova, tayanch doktorant, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola Gyote she’riyatining o‘zbek tiliga tarjimalarida shakl va mazmun adekvatligi muammolariga bag‘ishlangan. She’riyat tarjimasida ko‘pincha yo shakl yoki mazmun bilan bog‘liq muammolar yuzaga keladi. Ularning adekvatligini ta’minlash nemis adabiyoti na’munalarini o‘zbek tiliga tarjima qilish ishlarida ham o‘zining nozik jihatlariga ega.

Kalit so‘zlar: tarjima, adekvatlik, ekvivalentlik, mutarjim, she’riyat, badiiy asar.

Аннотация. Данная статья посвящена проблемам адекватности формы и содержания в переводах поэзии Гете на узбекский язык. При переводе стихов часто возникают проблемы,

связанные с формой или содержанием. Обеспечение их адекватности также имеет свои тонкости в работе по переводу образцов немецкой литературы на узбекский язык.

Ключевые слова: перевод, адекватность, эквивалентность, переводчик, поэзия, художественное произведение.

Abstract. This article is devoted to the problems of adequacy of form and content in translations of Goethe's poetry into Uzbek. In the translation of poetry, there are often problems related to form or content. Ensuring their adequacy also has its subtleties in the work of translating German literature samples into Uzbek.

Key words: translation, adequacy, equivalence, translator, poetry, artistic work.

Kirish. Bir tildan boshqa bir tilga she'riy asarlarni tarjima qilish jarayonida mutarjimlarda ko'pincha lingvistik va ekstralingvistik muammolar tarjimon oldida ko'ndalang turadi. Qolaversa, nemis va o'zbek tillari bir-biriga qardosh bo'lmaganligi sababli ham ushbu holat tarjimada to'siqlarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqola doirasida nemis shoiri Gyote she'riyatining o'zbek tiliga bevosita va bilvosita tarjima muammolari, shoir she'rlarining bir nechta variantlardagi tarjimalaridagi shakl va mazmun tahlil qilindi. Asosiy muammolarga ikki genetik jihatdan qardosh bo'lmagan tillarning til qurilishi, madaniy va diniy tafovutlar, bilvosita tarjimada asliyat tilidan bexabarlik, so'z qo'llash bilan bog'liq muammolar kiradi. Mazkur muammolarni hal qilish uchun tarjima jarayonida tarjimondan katta mahorat talab qilinadi. Bu holatda tarjimondan har bir so'zning ustida alohida ishlashi, uning matndagi vazifasi, mazmun va mohiyati hamda asar saviyasini oshirishdagi ahamiyatini aniqlash yuzasidan mezonlar borasida fikr yuritilgan. Ushbu jihatlardan bo'lg'usi mutarjimlar o'z tarjima jarayonlarida to'g'ri qo'llash yuzasidan takliflar beriladi.

Tadqiqot metodlari. Har qanday she'riy asarda shakily unsurlar g'oya bilan murakkab aloqaga kirishadi, bunda tarjimon asarni o'z tiliga o'girish uchun shakily kalit qidirishda dastavval shaklning mazmun funksiyasiga asoslanmog'i darkor. She'rning tovush shakli bilan uning mazmuni bir-biri bilan chambarchas bog'langan. She'riy asarlarning tarjimasidagi eng muhim jihatlardan biri shakl va mazmun hamohangligi hisoblanadi. Shakl va mazmun asar badiiyati saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Garchand Gyote nemis adabiyoti vakili bo'lsada, islom ta'limoti, so'fiyona qarashlar, payg'ambar-u muqaddas anbiyolar hayot yo'llari haqida mufassal diniy bilimga ega bo'lgan shoir hisoblanadi. Uning asarlarining tarjimalardagi ushbu qarashlarning ifodalanishini o'rganish, tahlil qilish bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. XX asrning 70-80- yillari O'zbekistonda Gyote davri bo'lganini aytib o'tish joiz. Bu davrlarda uning "Faust" tragediyasi (E.Vohidov tarjimasini), mahzun sentimental ruhda yozilgan roman "Yosh Verterning iztiroblari" (Ya.Egamova tarjimasini), "G'arbu Sharq devoni"(S.Salim, K.Avaz va boshqalar tarjimasini) va bir necha kichik janrdagi asarlari tarjima qilingan. Mazkur tarjima asarlar asosida O.Allaberganov, U.Sotimov, R.Abdullayeva, S.Jabborov va Ya.Egamova kabi tarjimon va tarjimashunos olimlar fundamental tadqiqotlar olib borishgan. Ushbu tadqiqotlarni davom ettirish hamda yuqorida sanab o'tilgan fundamental tadqiqotlar asosida Gyote she'riyatining o'zbek tiliga tarjimalarida adekvatlik va ekvivalentlik masalasini o'rganish ushbu tadqiqotimizning yangiligini ko'rsatib beradi. Gyote she'riyatining o'zbek tiliga bilvosita va bevosita tarjimalaridagi adekvatlik muammolarini o'rganish tadqiqotimiz maqsadi hisoblanadi. Ushbu maqsadga erishish uchun Gyotening "G'arbu Sharq devoni", "Faust" tragediyasi va bir qator she'rlarining o'zbek tiliga tarjimalari tahlil qilinadi.

Natijalar va munozara. She'riy asarlarni nasriy ijoddan ajratib turadigan o'ziga xos xususiyatlari tarjima jarayoniga ham o'z tasirini ko'rsatadi. Har qanday she'riy asarni qo'limizga olishimiz bilan avvalo ko'zimizga uning zohiriy tomoni, ya'ni shakli ko'zimizga tashlanadi[Bakaeva, 2004; 77].

She'riyat tarjimasidagi bandlarning va misralarning bir-biriga qofiya jihatdan mos kelishi va ohang jihatdan mutanosibligi tarjimonning she'r asliyatiga xos bo'lgan jarangdan xabardor ekanligini ko'rsatadi. Nazm tarjimasida mutarjim oldida ko'ndalang turgan eng muhim muammolardan biri shundaki, u asardagi jummalarni tarjima tiliga adekvat jumlar bilan ifodalagan taqdirda ham, har doim ham muallifning asl niyatini anglab yeta olmay qolishi, hamda tarjima jarayonida adekvat tarjimadan og'ishishi mumkin. She'r – bu ko'ngil mulki va eng nodir va noyob san'atlardan biri

hisoblanadi. She'riyatda fikrlar ko'pincha lo'nda tarzda ifodalanadi. Ushbu holat mutarjim oldiga ekvivalent tanlash bilan bo'g'liq muammolarni qo'yadi.

She'riy tarjimada asliyatning poetik parametrlari hisoblangan shakl (qofiya, vazn, turoq, hijolar soni, ohangdorlik, musiqiylik) va mazmunga (timsoliylik, leksik resurslar va stilistik figuralar) adekvat yoki ekvivalentlik darajasida yaqinlasha olish, muallif fikr va tuyg'usining, maqsad va g'oyasining qayta in'ikos etishini ta'minlaydi [Salimova, 2018; 83].

Tarjima asarlarni o'qiganda kitobxon muallifning istedodidan bahramand bo'ish bilan bir qatorda, tarjimonning ham mahoratidan zavq olishi lozim. Buning uchun tarjimada mutarjim uslubi ham o'ziga xos bo'lishi kerak. O'zbekistondagi tarjima nazariyasi asoschilaridan biri G'.Salomov va N.Komilovlar shunday deb yozgan edi: "Badiiy tarjima ikki uslubning birikishidan hosil bo'lgan yangi adabiy hodisadir" [Salomov, 1979; 185]. Tarjimon va asar muallif hamkorligining betakror na'munasi bo'lganligi uchun ham buyuk nemis adibi Y.V.Gyote tarjimini "uchinchi adabiyot deb atagan edi". Chunki tarjima asarlarni asliyat tiliga mansub deya nisbat beray desa bo'lmaydi. Chunki u tarjimon tomonidan o'g'irilgan. Tarjima tiliga mansub deya nisbat beray desa, asar asliyatida boshqa tilda yozilgan.

She'riy asarlarni mazmun va shakl uyg'unligida boshqa tilde qayta yaratish tarjimondan katta mahorat, ijodiy yondashuv va topqirlikni talab etadi. She'riyat tarjimasi masalalari ancha uzoq vaqtlardan beri tarjima amaliyotchilari va nazariyachilarining diqqat mazkazida bo'lib keldi. Bu muammo yuzasidan turli xil, ba'zida bir-biriga mutlaq teskari ilmiy qarashlar ham bayon qilindi. Xususan, I.Kashkin, E.G.Etkind, A.V.Feodorov, K.I.Chukovskiy, G.R.Gachechiladze, V.M.Rossels, A.Feng, P.I.Kopanev, J.S.Ketford, J.Metyus, P.Selver kabi olimlar o'zlarining she'riy tarjima va poetic matnni boshqa tilga qayta yaratish muammolariga doir asarlari bilan bu soha rivojiga katta hissa qo'shdi.

Amerika va Angliya adabiyotidan o'zbek tiliga she'riy tarjima muammolari bilan shug'ullangan M.Baqoeva o'zining monografiyasida shunday fikr bildiradi, "She'riyatda fikr ixcham (lakonik) ifoda etilishi, unda timsoliy (obrazli) uslubiy vositalar ishlatilishining foizi balandligi va o'ziga xos sintaksis qo'llanilishi juda ko'p adabiyotlarda ta'kidlab o'tiladi. Nazm uchun xos bo'lgan xususiyatlarning tarjima jarayonida qay tarzda va qay sifatda qayta gavdalanishi, ularning tarjima asarning estetik ta'sir kuchini qayta tiklashdagi "

Tarjimadagi shakl muvofiqligiga quyidagilar kiradi: ritm - misraning shakli asosi, qofiya - ritm hodisasi sifatida, qolaversa she'rdagi bo'g'inlar soni ham teng bo'lishi kerak. Afsuski, ko'plab she'riy tarjimalarda bo'g'inlar orasidagi tafovutni ko'rishimiz mumkin. Qofiyaning vazifasi tovush takrori bo'lganligi sababli u fonetik adekvatlik darajasiga kiradi. Shuni ta'kidlash joizki, she'rni mutlaq ekvivalentlik darajasida tarjima qilish mumkin emas. Biz tadqiqodimizni fonetik darajadan boshlaymiz, garchi u tarjimaning eng tarjima qilib bo'lmaydigan qatlami bo'lsa ham. She'riyatda alliteratsiya, assonans va qofiyaning murakkab tizimlari ovoz hamohangligini yaratadi. Ikki tilning fonetik tizimi har xil bo'lganligi sababli tarjima paytida fonetik darajada o'xshashlikka erishish juda qiyin. Ayniqsa nemis va o'zbek tillari genetik jihatdan bir-biriga qarindosh bo'lmagan oilalar turkumiga kiradi. Ammo she'rda ma'lum bir ritmni saqlash juda muhim. Shuning uchun biz poeziyaning ekvivalentligi va adekvatligiga erishishga tovush darajasidagi tarjima natijalari qanday ta'sir qilishini ko'rib chiqamiz.

"Legende" she'ri tarjimasidagi adekvatlik holatini quyidagicha lingvopoetik tahlil qilishimiz mumkin:

*In der Wüste ein heiliger Mann
Zu seinem erstaunen tät treffen an.
Einen ziegenfüßigen Faun, der sprach.
[Goethe, 1998; 110].*

*Yashar edi, cho'lda bir befarq mulla-qavmga,
Bir kuni u duch keldi echki oyoq favnga.
[Sa'dulla Hakim tarjimasi, 2008; 25].*

“Lorelay” antologiyasida keltirilgan S.Hakimning ushbu tarjimasini original bilan solishtirganimizda qatorlar sonidagi farqni ko‘rishimiz mumkin. Qolaversa tarjimadagi **echki oyoq favn** so‘zi notog‘ri qo‘llangan. Ya‘ni **ziegenfüßigen Faun** grek mifologiyasida mavjud bo‘lgan yarim odam, yarim echki qiyofasidagi dala va o‘rmon xudosi hisoblanadi. Bu o‘rinda mazkur so‘zning izohini ham keltirib o‘tish maqsadga muvofiq bo‘lardi.

Xulosa. Gyote she‘riyati nemis adabiyoti va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo‘shgan hamda jahon e‘tirofiga sazovor bo‘lgan badiiy adabiyot na‘munalaridan hisoblanadi. Shoir taxminan 65 yil davomida 3000 dan ortiq she‘rlar yozgan. She‘rlarining ma‘lum qismi qisqa satrlarda ifodalangan bo‘lsa, ma‘lum bir qismi “Rim elegiyalari” soneti, “G‘arbu Sharq devoni” yoki “Faust” kabi asarlardir. Uning asarlari orasida bir necha yuz misradan iborat uzun she‘rlar bilan bir qatorda qisqa baytlar, lisoniy va majoziy murakkabligi yuqori bo‘lgan misralar, qo‘shiq yoki istehzoli misralar hamda erkin ritmdagi qofiyasiz she‘rlar mavjud. Uning tasavvuri anchayin keng. Eng kichik va eng katta hayollarga ega. Yo‘l chetidagi guldan tortib yulduzlargacha, sevgilisining yuzidan tortib sharpalar va vampirlargacha boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abduxalilova, D.Sh., (2024) Adekvatlik va ekvivalentlik masalalari; Gyote she‘riyatida tarjima muammolari. *Filologiya masalalari*. 2024/3 son.
2. Bakaeva, M.K., (2004) *Angliya, AQSH adabiyotidan o‘zbek tiliga she‘riy tarjima va qiyosiy she‘rshunoslik muammolari*. DcS diss. in phil. scien. Tashkent.
3. Musayev, Q., (2005) *Tarjima nazariyasi asoslari*. Toshkent, “Fan” nashriyoti.
4. Nida, E., (1975): „Das Wesen der Übersetzung“. In: Wilss, Wolfram (Hrsg.) Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 123–149.
5. Odilova, G., (2011) Ingliz va o‘zbek mumtoz she‘riyati tarjimalarida adekvatlik muammolari. *PhD diss. in phil. scien.* (p. 3). Tashkent.
6. Salimova, D., (2018) She‘riy tarjimada badiiy niyat va poetik mahoratning qayta ifodalanishi. *PhD diss. in phil. scien.* Tashkent.
7. Salomov, G‘., (1983) *Tarjima nazariyasi asoslari*. Toshkent, O‘qituvchi.
8. Salomov, G‘., (1979) *Do‘stlik ko‘priklari*. Toshkent, O‘qituvchi.

UO‘K 808.3

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA OZIQ-OVQAT KONSEPTIGA OID ATAMALARNING AHAMIYATI

N.A.Akramova, tayanch doktorant, Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada glutonik frazeologik birliklarning stilistik funksiyalari, ularning til, madaniyatlar va xalqlar orasida tutgan o‘rni atroflicha misollar yordamida yoritildi va ularning turli tillardagi o‘xshash va farqli jihatlari, tarixiy rivojlanishiga oid misollar qisqacha bayon qilindi.

Kalit so‘zlar: idioma, konsept, oziq-ovqat, bo‘yoq, leksik lug‘at, ifoda, ma‘no, tarjima.

Аннотация. В статье рассматриваются стилистические функции обжорных фразеологизмов, их место среди языков, культур и народов на подробных примерах, а также кратко описываются их сходства и различия в разных языках, а также приводятся примеры их исторического развития.

Ключевые слова: идиома, концепция, еда, краска, лексический словарь, выражение, значение, перевод.

Abstract. This article discusses the stylistic functions of gluttonous phraseological units, their place among languages, cultures, and peoples using detailed examples, and briefly describes their similarities and differences in different languages, as well as examples of their historical development.

Keywords: idiom, concept, food, paint, lexical dictionary, expression, meaning, translation.

Idiomalar hayotimizning asosiy bo‘yoq beruvchi omillaridan bir hisoblanadi. Oziq-ovqat atamaları madaniyat va insonning kundalik turmush tarsi bilan bog‘liq bo‘lganligi sababli biz ko‘pgina iste‘mol mahsulotlarini madaniy –leksik lug‘at boyligimizga qo‘shamiz. Albatta, har bir madaniyat turlicha bo‘lgani sababli biz bir tildagi mavjud idioma va frazalarni boshqa tilda uchratishimiz qiyin. Yoki bu tushuncha har xil frazalar orqali ifodalanganligini guvohi bo‘lishimiz

mumkin. Nutqingizga shaxsiyatni kiritish, so'z boyligingizni kengaytirish va tilda so'zlashuvchilarni tushunishimizni oshirish uchun foydali bo'lgan idiomalarni o'rganishimiz shart.

Oziq-ovqat an'anaviy ravishda nafaqat bizni tirik va tanamizning to'g'ri ishlashini ta'minlaydigan energiya manbai, balki bizning kayfiyatimizga ham katta ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan va umumiy darajada bu bizning nimani afzal ko'rishimizni, sog'liq va tabiatga bo'lgan munosabatimizni ko'rsatishi mumkin bo'lgan omil hisoblanadi. Oziq-ovqat mahsulotlari iste'moliga qarab insonning ijtimoiy mavqei va madaniyatini osongina aniqlashi mumkin. Oziq-ovqat va ba'zi mahsulotlar bilan bog'liq an'analar din, sayohatlar, urf-odatlar bilan chambarchas bog'liq va unga bo'lgan munosabatimiz bizni boshqa ko'plab madaniyatlardan farq qiladi. Oziq-ovqat o'zining barcha elementlarida (mahsulotlar, odob-axloq qoidalari, tayyorgarlik, urf-odatlar va boshqalar) har qanday yo'l bilan madaniy o'ziga xoslikdir, chunki u insonlar tomonidan shakllanadi va atrof-muhit va madaniyatning barcha elementlari asrlar davomida va qo'shni hududlar, aloqalar ta'sirida shakllangan. Ko'pgina madaniyatlar biz oziq-ovqat deb ataydigan narsada ham umumiy, ham farqli jihatlariga ega. Bugungi kunda biz ikkita parallel moyillikni kuzatishimiz mumkin: odamlar madaniy jihatdan o'ziga xos oziq-ovqat urf-odatlarini saqlashga harakat qilishadi va bir vaqtning o'zida ularni o'z urf-odatlariga moslashtiradilar, shunda oziq-ovqat urf-odatlari yanada xalqarolashgan yoki aralashgan bo'ladi. Oziq-ovqat dunyosi haqiqatan ham ko'p madaniyatli bo'ladi.

Iste'mol qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlari va ularning tayyorlanishi bizning o'ziga xosligimizni, madaniy birligimizni ifoda etuvchi omillardan biridir.

Glutonimlarni turli retseptlar, menyular, gastronomik xatti-harakatlar qoidalari, marosimlar va tabularda aniqlash va o'rganish mumkin. Madaniy oshxona uning muhim tarkibiy qismi bo'lgan aniq madaniyatni ifodalaganligi sababli, glutonik nutqini "madaniy piktogrammalar, milliy o'zini o'zi identifikatsiya qilish, shaxsiy identifikatsiya qilish va subyektiv munosabat (did), tender xususiyatlari va ijtimoiy (sinfiy) xususiyatlar to'plangan belgilar tizimi sifatida aniqlash mumkin"

Quyidagi iboralarining taqqoalsiy tahlilini ko'rib chiqaylik. "Top banana" (most important person in a group/organization)-guruh yoki tashkilotdagi eng muhim inson, o'zbek tilida esa shef, kata, boshliq kabi adekvat variantlari mavjud.

"Bad egg" (bad/dishonest/unreliable person)-yomon tuxum, ishonib bo'lmay, vijdonsiz inson, o'zbek tilida esa tahliliy tarjimasini ko'ramiz. Unga mos oziq-ovqatga oid atama mavjud emas.

"Tough cookie" (determined person)-qattiq pishiriq, qat'iyatli inson, o'zbek tilida qaysar, qat'iyatli inson.

"smart cookie" (intelligent person)-aqlli pishiriq, aqlli, ziyoli inson,

"a big cheese"(very important person)-katta pishloq, juda muhim inson, o'zbek tilida kattalar, boshliqlar va shef konseptlari bilan ifodalashimiz mumkin.

"a piece of bread" (very kind person)-bir bo'lak non, juda mehribon inson, o'zbek tilida samimiy, juda mehribon, hammaga ilinib turadi, og'zidagi yeyayotgan nonini ham beradi kabi konseptlar adekvat tajimasi bo'lishi mumkin.

Oziq-ovqat xattoki ijtimoiy mavqeni yoki pul bilan bog'liq statusni ham ifodalashi mumkin. Masalan, "peanuts"(a very small amount of money)-loviya, juda kam pul.

Yoki ingliz tilida inson xarakteriga moslangan idiomalarni ham uchratishimiz mumkin. "lemon" (silly person)-limon, ahmoq inson, "peach"(lovely person)-shaftoli, yoqimli inson.

"an attractive woman" is said to be a chocolate-go'zal ayol shokoladga o'xshatilishi, "an unintelligent person" is said to be a crust of bread or a cabbage-aqlsiz inson esa nonning qattiq bo'lagiga yoki karamga o'xshatilishi ba'zilar uchun juda ajablanarli. Bu ma'nolar mana shu metaforalarning ma'lum bir xususiyatlari inson shaxsining ma'lum bir xislatlariga o'xshashligiga asos qilib olinadi. Ya'ni achchiqlik va yoqimsizlik, kam ahamiyatga egalik bu aqlsizlik, ya'ni limonga, yoqimli va go'zal bo'lish shaftoliga, shokoladga qiyoslanishi orqali ifodalanadi.

Kimningdir ko'zining oqu qorasi-biror insonning nihoyatda ardoqlagan yaqin insoniga nisbatan ishlatiladigan ibora ingliz tilida ko'zining olmasi, qorasi olmaga o'xshatiladi.

A piece of cake-bir bo'lak tort-juda oson.

Something that is a piece of cake is very easy and simple.

The homework was a piece of cake! Perhaps I need to challenge myself and move into the more advanced group. Uyga vazifa juda oson ekan. Balki men o'zimni ustimda ishlashim va qiyinroq darajadgi guruhga o'tishim kerakdir.

Wayne was a very talented footballer, so for him the practice was a piece of cake.

Wayne juda iqtidorli futbolchi. Shuning uchun mashg'ulot u uchun juda osondir.

O'zbek tilida esa xamirdan qil sug'urgandek oson iborasi mos keluvchi variant hisoblanadi.

Bu ish Alijon uchun xamirdan qil sug'urgandek oson kechdi.

Cup of tea-bir payola choy-didiga mos kelmoq.

If something is your cup of tea it is to your tastes. You enjoy it.

There is a modern art exhibition coming to town next month. Do you want to go and see it? It sounds like your cup of tea.

Keying oy shaharda zamonaviy rasm ko'rgazmasi bo'lib o'tadi. Ko'rgani borasizmi. U sizga to'g'ri kelsa kerak.

I don't understand the appeal of rap music. It's just not my cup of tea.

Men rep musiqani tushumayman. U menga to'g'ri kelmaydi.

O'zbek tilida ko'proq mos kelmoq, to'g'ri kelmoq ma'nolarini ifodalaydi.

No use crying over spilt milk-o'tgan ishga salovot. To'kilgan sut ustida yig'lashning foydasi yo'q.

So you didn't get the grades you needed. There's no use crying over spilt milk. You're just going to have to retake the exam.

O'zingiz istagan baholarni olomadingiz. O'tgan ishga salovot. Siz imtixonni qayta topshiring.

Butter someone up-kingadir xushomad qilmoq-paxta qo'ymoq.

1. A bad apple. Ma'nosi: "muammolar yaratuvchi yoki muammo tug'diruvchi" yoki "xulq-atvori guruhning qolgan qismiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan" yoki uning aksi "xulq-atvori butun guruh vakili sifatida qabul qilinmasligi kerak". Birinchi ta'rif an'anaviy ta'rif bo'lib, 14-asrga borib taqaladi, u yerda "chirigan olma tezda qo'shnisiga yuqtiradi" degan iborani Benjamin Franklin 1736-yilda "Poor Richard's Almanac" asarida "chirigan olma o'z sherigini buzadi" deb ta'kidlagan. Bu ma'nolarning mumkin bo'lgan ilmiy asosi shundaki, muzlatishdan oldin bir yerga qo'yilgan va terilgan olma yonidagi olmaga salbiy ta'sir qiladi, chirigan mevdan boshqasiga cherish tarqalishi mumkin edi.

Olma so'zi har xil ma'nolarda idiomalarda qo'llanilishini ko'rib chiqdik, bunda kontekstga qarab ma'nosida farqlanishlar kuzatiladi. Lekin, albatta har bir xalqni o'z tushunchasi, dunyoqarashi va madaniyati idiomalar va frazalarning shakllanishida alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Bunda turli millatlarning bu borada o'xshash va farqli tomonlarini kuzatishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'zbek va ingliz tillarida oziq-ovqatga oid idiomalarning tahlili til va muloqotni shakllantiruvchi madaniy, tarixiy va lingvistik omillar haqida qimmatli ma'lumotlarni beradi. Ushbu omillarni tushunish orqali biz madaniyatlar o'rtasida samarali muloqot qilish qobiliyatimizni oshirishimiz va insoniy ifodalarning boy xilma-xilligini qadrlashimiz mumkin. Ushbu fraza va birliklar bizning tilimizni, nutqimizni badiiy, estetik jihatdan go'zallashtiradi. Biroq har ikki tilda ham bunday frazeologik birliklarning etimologiyasi bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar olib borishga ehtiyoj bor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ayto, John. The Glutton's Glossary, a Dictionary of Food and Drink Terms. Routledge, New York, NY, 1990.
2. Giora, Rachel. On Our Mind. Salience, Context, and Figurative Language. Oxford University Press, New York, NY, 2003.
3. Knowles, Elizabeth, editor. The Oxford Dictionary of Phrase and Fable. Second Edition. Oxford University Press, New York, NY, 2005, 2006.
4. Pinnavaia, Laura. Sugar and Spice ... Exploring Food and Drink Idioms in English. Polimetrica, Corso Milano, Italy, 2010.

COGNITIVE MECHANISMS OF MEDICAL TERMINOLOGY FORMATION IN THE FIELDS OF DIABETOLOGY AND AIDS VIROLOGY

S.A.Aripova, teacher, Andijan State Technical Institute, Andijan

Annotatsiya. *Tadqiqot diabetologiya va OIV terminologiyasida atama shakllanishini kognitiv-lingvistik nuqtai nazardan o'rganadi. Semantik, definitson, affiksial va abbreviatura usullari tahlil qilinadi, mustahkam va yangi terminologiyalar farqlanib, ularning ijtimoiy va kommunikativ ahamiyati ta'kidlanadi.*

Kalit so'zlar: *tibbiy terminologiya, atama shakllanishi, kognitiv lingvistika, diabetologiya, OIV virusologiyasi, metaforizatsiya, abbreviatura.*

Аннотация. *Исследование изучает терминообразование в диабетологии и вирусологии СПИДа с когнитивно-лингвистической позиции, анализируя семантические, дефиниционные, аффиксальные и аббревиатурные методы. Выявляются различия между устоявшейся и формирующейся терминологией, подчеркивается их социальная и коммуникативная роль.*

Ключевые слова: *медицинская терминология, терминообразование, когнитивная лингвистика, диабетология, вирусология СПИДа, метафоризация, аббревиация.*

Abstract. *This study explores term formation in diabetology and AIDS virology through a cognitive-linguistic lens, analyzing semantic, definitional, affixal, and abbreviative methods. It contrasts established and emerging medical terminologies, emphasizing their social and communicative roles.*

Keywords: *medical terminology, term formation, cognitive linguistics, diabetology, AIDS virology, metaphorization, abbreviation.*

The 20th century witnessed radical transformations in linguistic science, marked by successive shifts across three dominant research paradigms. Beginning with structuralism's focus on language as a static system, the field evolved toward generative theory's emphasis on speech production mechanisms before arriving at contemporary cognitive linguistics. The latter paradigm examines language as both an instrument of cognition and a reflection of thought processes [Kubryakova, 2009:5]. These theoretical developments fundamentally reshaped terminology studies—a discipline exploring professional vocabulary and the intricate relationship between linguistic forms and cognitive categories.

Modern terminology research has adopted a cognitive perspective that interprets terms not merely as labels for concepts, but as complex structures encoding specialized knowledge [Alekseeva, 1998:37; Golovanova, 2008:13]. This shift becomes particularly evident when examining dynamic medical vocabularies, where constant scientific advancements demand rapid linguistic adaptation. The present study focuses specifically on term formation mechanisms in two socially critical medical domains—diabetology and AIDS virology—revealing both universal patterns and field-specific developmental characteristics [Sagitova, 2010:4].

Several factors underscore this research's contemporary relevance. First, the accelerating pace of medical progress necessitates systematic analysis of its accompanying lexical evolution [Leichik, 2007:56]. Second, terms related to AIDS and diabetes increasingly permeate everyday language through media and healthcare interactions, acquiring significant social dimensions. Finally, comparing the established nomenclature of diabetology with the emerging lexicon of AIDS virology offers valuable insights for predicting broader trends in medical language development [Volodina, 1997:44].

Building on Humboldt's foundational concept of language as an ongoing creative process (*Erzeugung*) rather than a fixed product (*Erzeugtes*), this study adopts a framework particularly suited to analyzing term formation. Contemporary scholarship characterizes this process as a sophisticated cognitive operation involving the transmission and interpretation of specialized knowledge through linguistic means—one profoundly shaped by its contextual implementation [Kubryakova, 2004:165-166].

Medical terminology today represents a multifaceted linguistic subsystem with distinct functional characteristics. Serving as the core of professional communication, it enables efficient knowledge exchange while simultaneously reflecting aspects of the broader linguistic worldview. This system's center consists of standardized terms documented in authoritative references, while its periphery incorporates general scientific vocabulary, professional jargon, and medical slang. Crucially, medical terms function not simply as designations but as cognitive structures that encapsulate professional knowledge in specific linguistic forms.

The study examines nomination processes in AIDS and diabetes terminology—two fields selected for their exceptional social importance, particularly given their disease profiles as significant public health concerns [Sagitova, 2010:4]. Analytical comparisons reveal striking differences: diabetology boasts a mature lexical apparatus continually enriched with new pharmaceutical and treatment terms, while AIDS terminology remains in flux, frequently borrowing from other medical domains.

Adaptive capacity emerges as a defining feature of any robust professional lexicon, since terms as knowledge carriers must mirror advancements in their respective fields. This dynamic quality allows specialized vocabularies to respond swiftly to emerging societal needs, including those in healthcare [Slozhenikina, 2003:84]. However, research indicates that different medical specialties develop distinct lexical strategies reflecting their conceptual particularities.

Golovanova's [2008:13] cognitive-linguistic approach frames nomination not merely as a labeling process but as a method for conceptualizing and interpreting phenomena. The study examines principal medical term formation mechanisms, each demonstrating unique characteristics.

The semantic approach adapts common words for terminological purposes. Contemporary research shows that a word's terminologization potential depends largely on how closely its existing meaning aligns with the designated concept's properties [Kubryakova, 2004]. Metaphorization represents a particularly interesting semantic process. Terms like "bronze diabetes" serve dual purposes—facilitating professional communication while performing essential cognitive functions. As Zalevskaya observes [2005:434], such medical metaphors operate like conceptual spotlights, illuminating critical aspects of complex phenomena.

Euphemism constitutes another notable feature of medical language. Softened expressions reduce psychological discomfort when discussing sensitive health matters. Abbreviations like PWA (person with AIDS) exemplify how linguistic efficiency combines with communicative sensitivity. In clinical documentation, this function often manifests through specialized codes and symbols occupying an intermediate position between formal terms and professional shorthand.

The definitional method transforms comprehensive explanations into concise terminological units. Scholars identify three key stages in this process. First comes conceptual formulation. Next follows phrasal expression. The final stage involves lexical compression [Volodina, 1997:44]. Within medical language, definitions frequently serve explanatory purposes alongside their nominative function. For instance, technical descriptions of devices like programmable insulin pumps illustrate this dual role [Sagitova, 2010:36].

Affixal derivation demonstrates how word-formation patterns mirror connections between conceptual structures and their linguistic expression. Diabetology shows particular productivity with the "insulin-" base (e.g., insulinoma, insulin-dependent). Medical vocabulary generally favors Greco-Latin affixes (hypo-, hyper-, -itis) that immediately signal professional content. AIDS terminology's relative youth and borrowing tendencies result in less systematic affixal patterns.

Abbreviation plays a disproportionately large role in medical language, adhering to principles of linguistic economy. As Tatarinov notes [2006:11], condensed forms like HIV or AIDS function as conceptual markers for multifaceted medical phenomena.

Quantitative analysis reveals structural differences between the two lexical systems. Complex phrases constitute 67% of AIDS vocabulary compared to 82% in diabetology. The "adjective + noun" model proves most productive. It enables systematic categorization by various attributes: "renal diabetes" (affiliation), "insulin pump" (function), or "juvenile diabetes" (patient demographics). Such

constructions bridge conceptual and linguistic structures while reflecting professional perspectives [Manerko, 2000:16].

Key findings illuminate cognitive mechanisms underlying medical term formation. Comparative analysis reveals substantial structural differences between the mature, Greco-Latin influenced vocabulary of diabetology [Novodranova, 2008:112] and the more variable, borrowing-dependent AIDS lexicon [Tatarinov, 2006:11]. Metaphorical terms like "honeymoon diabetes" perform particularly interesting cognitive work. As Arutyunova observes [1999:341], they simultaneously name and help conceptualize complex medical conditions. Such terms often cross into general usage, influencing public understanding [Zalevskaya, 2005:434].

Future research directions could productively explore several areas. *First*, the historical development of medical terminology merits further study. *Second*, the growing influence of English as medicine's *lingua franca* requires closer analysis. The increasing prevalence of direct borrowings (e.g., "*insulin pump*") and hybrid terms reflects globalization's impact on medical discourse. Studying these cross-linguistic adaptations could reveal how English shapes conceptual categorization in non-English medical lexicons, particularly in emerging fields like AIDS virology, where terminology remains fluid. *Third*, patient-term interactions present an underexamined dimension. *Finally*, cognitively informed standardization principles need further development [Kubryakova, 2009:12]. Practical applications span lexicography, medical education, and translation [Slozhenikina, 2003:84]. Understanding the cognitive foundations of term formation enhances cross-linguistic medical communication. In conclusion, medical terminology constitutes not a static inventory but a dynamic system reflecting both scientific progress and professional cognition [Humboldt, 1984:156]. Investigating medical vocabulary through the combined lenses of cognitive linguistics and terminology studies offers new insights into language's role in knowledge construction and societal discourse [Kubryakova, 2004:24].

REFERENCES:

1. Alekseeva, L. M. (1998). Problems of term and term formation. Perm State University.
2. Arutyunova, N. D. (1999). Language and world of human. Languages of Russian Culture.
3. Golovanova, E. I. (2008). Cognitive terminology: Textbook. Encyclopedia.
4. Humboldt, W. von. (1984). On the difference of language structure and its influence on the spiritual development of mankind. In *Selected works on linguistics* (pp. 34-298). Nauka.
5. Kubryakova, E. S. (2004). Language and knowledge: On the way to gaining knowledge about language. *Languages of Slavic Culture*.
6. Kubryakova, E. S. (2009). In search of language essence. *Issues of Cognitive Linguistics*, 1, 5–12.
7. Manerko, L. A. (2000). Language of modern technology: Core and periphery. Ryazan State Pedagogical University.
8. Novodranova, V. F. (2008). Nominal word formation in Latin and its reflection in terminology. *Languages of Slavic Cultures*.
9. Sagitova, G. R. (2010). Complications of diabetes in childhood. AGMA.
10. Slozhenikina, Y. V. (2003). Terminological lexis in general language system. Samara State Pedagogical University.
11. Tatarinov, V. A. (2006). General terminology: Encyclopedic dictionary. Moscow Lyceum.
12. Volodina, M. N. (1997). Theory of terminological nomination. Moscow University Press.
13. Zalevskaya, A. A. (2005). Psycholinguistic research. Word. Text. *Selected works*. Gnosis.

UO'K 81.1(09)

“TEMURNOMA”DA INDIVIDUAL O‘XSHATISHLARNING SEMANTIKA TAHLILI

M.B.Asqarova, PhD, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Temurnoma” asaridagi individual o‘xshatishlar tahlil qilinib, ularning lingvistik va madaniy xususiyatlari o‘rganiladi. O‘xshatishlar orqali muallif obrazlarni yorqin va ta’sirchan tasvirlashga erishadi, shu bilan birga, u davr xalqining dunyoqarashi, qadriyatlari va tafakkur tarzini aks ettiradi. Maqolada individual o‘xshatishlarning turlari, ularning leksik-semantik xususiyatlari va ularni yaratishda foydalanilgan madaniy kodlar tadqiq qilinadi. Shuningdek, bunday o‘xshatishlar orqali timsollar, tarixiy va ijtimoiy kontekst bilan bog‘liq ma’nolar ochib beriladi.

Kalit so'zlar: *Temurnoma, individual o'xshatish, lingvomadaniyat, metafora, madaniy kod, tarixiy tafakkur, timsollar.*

Аннотация. В данной статье анализируются индивидуальные сравнения, использованные в произведении “Темурнаме”, с акцентом на их лингвистические и культурные особенности. Посредством сравнений автор достигает яркого и выразительного изображения образов, одновременно отражая мировоззрение, ценности и образ мышления людей той эпохи. В исследовании рассматриваются виды индивидуальных сравнений, их лексико-семантические характеристики, а также культурные коды, применяемые при их создании. Также раскрываются символические значения и историко-социальный контекст, заключённые в этих образах.

Ключевые слова: “Темурнома”, индивидуальные сравнения, лингвокультура, метафора, культурный код, историческое мышление, символы.

Abstract. This article analyzes the individual similes used in the work “Temurnoma”, focusing on their linguistic and cultural characteristics. Through similes, the author vividly and expressively portrays images, reflecting the worldview, values, and way of thinking of the people of that era. The study examines the types of individual similes, their lexical-semantic features, and the cultural codes employed in their formation. It also reveals the symbolic meanings and historical-social context embedded in these comparisons.

Keywords: “Temurnoma”, individual simile, linguistic culture, metaphor, cultural code, historical mindset, symbols.

“Temurnoma”da lingvokulturologik boshqa birliklar qatori o'xshatishlar alohida mavqega ega. Asarning lingvistik-uslubiy vositalari sifatidagi o'xshatishlarga boyligi adibning kuzatuvchanligi, so'z qo'llashdagi mahorati, adabiy-badiiy saviyasiga bog'liq. Salohiddin Toshkandiyning o'xshatishlardan unumli va mohirona foydalanishi asar badiiyligi, o'qimishlilikini oshirib, ta'sir doirasi kengashini ta'minlaydi.

Bu turdagi o'xshatishlar adib va yozuvchining ijodiy mahoratini aks ettiruvchi vosita sifatida badiiy nutqda muhim ahamiyat kasb etadi. Individual o'xshatishlarni bir so'zli va turg'un o'xshatishlar sifatida bo'lishni lozim topmadik, chunki ular an'anaviy o'xshatishlardan farqli tarzda bir so'z bilan emas, bir necha so'zlar yordamida hosil qilinadi: boshi qora **tarbuzdek yumalanub**, jasadlari davang **qabakdek yorilib**, qo'l-oyog'lari **tarrakdek tirillab**, **bodringdek dirillab**, a'zolari uzv bo'lub, bo'lak-bo'lak juzv bo'lub, har yerda o'ynab yotur erdi (Temurnoma, 161-bet). Asardagi jangning so'nggi, tugash paytida personajlarning holati va harakatini tasvirlashda adib individual o'xshatishlardan foydalanganini yaqqol sezilib turadi: “*Bul tarafdin turk, o'zbaklar, ul tarafdin hindu badraklar ul qorasaklar birla andog' urush qildilarkim, ikkala tarafda o'luklar xannot kofidek tub-tub bo'lub qolaverdi. Qazo do'konchilari bu yuklarni adam arobasig'a solaverdi. Tana folizidin kalla handalagi uzulub, jasad falagi cho'zulub qiru soyda yotaverdi. Qonlar jilg'a-jilg'a bo'lub oqaverdi. Ul kunda barchalarini aqli shoshib, qirg'inlari haddin oshib, qizil dengiz toshib, hindu badbaxtlarni boshi qora tarbuzdek yumalanub, jasadlari davang qabakdek yorilib, qo'l-oyog'lari tarrakdek tirillab, bodringdek dirillab, a'zolari uzv bo'lub, bo'lak-bo'lak juzv bo'lub, har yerda o'ynab yotur erdi*” (Temurnoma, 161-bet). Adib asarda jang vaqtini tasvirlanish o'rinlarini yuqoridagi individual o'xshatishlardan ko'p marotaba foydalangan bo'lsa-da, ba'zi o'xshatishlarda farqli tasviriy vositalarga ham duch kelamiz. Biroq aksariyat holatlarda tasvir bir xillikni tashkil etadi: “*Mirzoni askari andog' qirildikim, qonlar jilg'a-jilg'a bo'lub oqaverdi, ajal dehqoni jasad falakindin kalla handalakini uzub, falokat aravosig'a ortaverdi. Boshlar soy toshlaridek bo'lub, jasadlar xannot qofidek to'da-to'da to'flanub qolaverdi. Qazo vagonchisi adam relig'a bu yuklarni solaverdi*”. Bu o'xshatishlar asarning badiiyatini, adibning individual o'xshatishlardan unumli foydalanganini aks ettiradi. Shuningdek, asarda kunning muayyan vaqtlarini tabiat hodisalari bilan tasvirlanadi. Adib aksar o'rinlarda vaqtga o'zi izoh berib ketadi: “*Elchi kuchuk birla kirib, qabri sharifdin Tegin Begim mohni o'g'li birla olib chiqti. Anda quyosh amiri ofoq sanduqina berkindi. Muxolif yulduzlari ko'k saffasida jilva qila boshladi, ya'ni kun kech bo'lub qorongu bo'ldi*” (Temurnoma, 53-bet). Ayrim o'rinlarda esa yozuvchi bu kabi hodisotlarga izoh bermaydi: “*Alqissa, uch kun quyosh to'vusini*

Mag'rib dengizini nahanggi yutti, kunduz shunqorini tun qarg'asi quvlab, berkitti. Andin ikkala podshoh ikki sari bo'lunub o'rinlarida qaror oldilar" (Temurnoma, 147-bet). Bu misollarda ham adibning individual o'xshatish unsurlarini qo'llaganligi aks etib, "kun quyosh tovusi" bilan "G'arb dengiz nahangi" "kunduz shunqori" bilan "tun qarg'asi" bir-biriga qarshi qo'yilib, tabiat hodisalari mavjudotlarga o'xshatilgan. Bunday tasvirlar asrning boshqa o'rinlarida ham takrorlanadi: *"Ul kuni kech bo'lub, kuyosh Yunusin shafaq dengizin balig'i yutti. Kunduz shunqorin tun qarg'alari quvlab berkitti"* (Temurnoma, 264-bet). Adib vaqtni inson faoliyati bilan bog'liq rutbalarga ham o'xshatadi: *"Har qaysi bahodur arslon kabi bo'lub, boshluqlari Sohibqiron, Mirzo Jahongir birla xonga arz qilub, ma'lum qildilar, maslahat birla o'lturub, ul kuni kech bo'lg'och, tun amiri boshi uzra qora chodir soldi, yulduz askari ko'k maydonini oldi"* (Temurnoma, 148-bet). Yuqoridagi misolda tun (oqshom) amirga o'xshatilib, tun bag'ridagi yulduzlar amirning jangchilariga qiyoslanmoqda. Asarning ko'p o'rinlarida tunning tong bilan almashinish paytini adib individual o'xshatishlarining mazmunan bog'liq tarzda qo'llashiga guvoh bo'lamiz: *"Alqissa, tonglasi kuffor zulumoti berkunub, quyosh sayyodi ko'k maydonig'a chiqub, olam mo'min ko'nglidek ziyo topub erdi"* (Temurnoma, 91-bet). Yuqoridagilardan ma'lum bo'ldiki, Salohiddin Toshkandiy asar voqealar bayonida vaqtning ikki payti — quyosh botishi — tun va quyosh chiqishi — tong vaqtlarini go'zal individual o'xshatish unsurlari bilan ifodalagan. Individual o'xshatishlarda adib asar personajlarining xarakter xususiyatidan kelib chiqib, unga mos o'xshatishlarni tanlaydi.

Demak, o'xshatishlar ma'lum xalqning idrok shakli, shuningdek, o'ziga xos milliy xususiyatlarni, stereotiplarini aks ettiruvchi lingvomadaniy vosita sifatida alohida ahamiyatga ega. O'xshatishlar xalq tafakkuri, madaniyati va tili bilan uyg'un holda asrlar mobaynida o'zaro uzviylikda umr kechiradi. Mazkur lingvistik va madaniy kodlarni o'zida jamlagan birliklarning madaniy va lingvistik qirralari mukammal va to'liq o'rganilib, tadqiq etilmaganligini ta'kidlash lozim. Asarda qo'llangan lingvomadaniy birliklar qatorida o'xshatishlar ham alohida o'rniga ega. Adib personajlarning tashqi va ichki qiyofasini tasvirlash, ularning ruhiy holati, xarakterini ochib berish, tasvirlangan joy, narsa va hodisa haqida yana ham to'liqroq, aniqroq ma'lumot berish, uning yorqin belgilarini ko'rsatish maqsadida va emotsional ta'sirchanlikka erishish uchun o'xshatishlardan foydalangan. O'xshatishlar olamning lisoniy manzarasini milliy rakursdan ko'rsatishga imkon beradi.

Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, "Temurnoma"da qo'llangan o'xshatishlarni an'anaviy, an'anaviy turg'un va individual o'xshatishlarga ajratganimizda, asarda quyidagi an'anaviy o'xshatishlardan unumli foydalanilganligiga guvoh bo'ldik: o'simlik asosli o'xshatishlar, samoviy jism asosli o'xshatishlar, hayvon asosli o'xshatishlar, hasharot asosli o'xshatishlar, parranda asosli o'xshatishlar, narsa-buyum asosli o'xshatishlar, xayoliy va diniy mazmundagi o'xshatishlar kabi. Asarda an'anaviy turg'un o'xshatishlardan faol foydalanilgan. Turg'un o'xshatishlarning o'ziga xosligi shundaki, tarkibidagi so'zlarni boshqa so'z bilan almashtirib qo'llansa, undagi ma'no yo'qoladi. N.Mahmudov turg'un o'xshatishlarda o'xshatish etalonida ifodalangan obraz barqarorlashib, vaqt o'tishi bilan til jamoasida urfga kirib, doimiy ifodalar sifatida turg'unlashib, xuddi iboralar singari xalq leksikonidan joy olganligini ta'kidlaydi [6]. "Temurnoma"da ham bunday o'xshatishning go'zal namunalarga guvoh bo'lishimiz mumkin: kunduzday jilvalanmoq, oy yuzli, dengizday toshmoq, mo'min ko'nglidek, onadan tug'ilmagandek bo'lmoq, hilolday qosh, jodu ko'z kabi. Adib tomonidan o'xshatishlarning original namunalari ham yaratilgan: xannot qofidek, adam cho'listonidek, kalla handalagi, tan folizi, halokat arobasi va h.k.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.С.Тoшкандий Темурнома: Амир Темур жангномаси. (Нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва луғат муаллифи П.Равшанов). – Тошкент. Чўлпон, 1990;
2. Маматов А.Э. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиши масалалари: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2000, – 54 б.
3. Madvaliyev A. O'zbek tilining izohli lug'ati. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi"
4. Абдуллаева М. Д. Тарихий насрий асарлар бадиятининг қиёсий таҳлили ("Бобурнома" ва "Шажараи турк" мисолида): Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Тошкент, 2008.
5. Насруллаева Г. Антропоцентрик метафоранинг когнитив, лингвомаданий, коммуникатив, прагматик аспекти: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) диссер. автореф. – Қарши, 2019.
6. Махмудов Н., Худойберганава Д. Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Маънавият, 2013. – Б. 6.

UO'K 81: 741/744

KASB-HUNAR LEKSIKASINING AMALIY SAN'AT SOHASI VA ULARNING CHEGARASI

M.R. Atabayeva, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada kasb-hunar leksikasi va uning ma'no-xususiyatlari, amaliy san'at leksikasi bo'yicha fikr-mulohazalar o'rin olgan. Shuningdek, kasb-hunar va amaliy san'at tushunchalari tahlil qilinib, ularning bir-biridan farqli jihatlari ochib berilgan va chegarasi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: kasb, hunar, kasb-hunar leksikasi, amaliy san'at, amaliy san'at leksikasi, soha, chegara tamoyillari.

Аннотация. В данной статье содержатся комментарии к лексике профессий и их семантическим признакам, лексике прикладного искусства. Также анализируются понятия профессий и прикладного искусства, выявляются их различия и указываются их границы.

Ключевые слова: профессия, ремесло, лексика профессий, прикладное искусство, лексика прикладного искусства, сфера, граничные принципы.

Abstract. This article contains comments on the lexicon of professions and their semantic features, the lexicon of applied arts. Also, the concepts of professions and applied arts are analyzed, their differences are revealed and their boundaries are indicated.

Key words: profession, craft, lexicon of professions, applied arts, lexicon of applied arts, sphere, boundary principles.

Amaliy san'at leksikasini o'rganish va tahlil qilish, lisoniy xususiyatlarini ochib berish haqida to'xtalishdan avval, kasb-hunar leksikasi, amaliy san'at leksikasining kasb-hunar leksikasi bilan munosabati, ularning chegarasini aniqlab olish maqsadga muvofiqdir. Kasb-hunar va amaliy san'at sohalari, ularning lingvistik tahlili amalga oshirilgan ko'pgina ilmiy tadqiqot ishlarida ushbu tushunchalar to'g'risida atroflicha fikr yuritiladi, ularga ta'rif beriladi [3., 4., 5.]. Biroq aynan ularning umumiy va farqli xususiyatlari, chegarasi, o'zaro munosabati yoritilmaydi. Shu sababli biz o'z tadqiqot ishimizda mazkur masalaga alohida to'xtalishga qaror qildik.

Kasb arabcha so'zdan olingan bo'lib (كاسب – biror narsani o'rganish, egallash, foyda; hunar, mashg'ulot), ish faoliyatning talab etadigan biror turi, sohasi; hunar. Umuman, odat qilingan ish; odat [7.: 772.] kabi ma'nolarni ifodalaydi.

Hunar so'zi ham ushbu izohga yaqin bo'lib (ا. هنر – san'at; bilim, ko'nikma, mahorat, ustalik; kasb) muayyan ko'nikma, mahorat talab qiladigan, tirikchilikning asosiy manbai hisoblanuvchi ish, mashg'ulot; kasb. Biror ishdagi mahorat, san'at; mohirlik, ustalik talab etuvchi ish, xatti-harakat. Odat tusidagi ish, harakat, qilmish [7.: 441.] ma'nosida keladi.

Muayyan kasb yoki hunar egalari nutqiga xos so'z va tushunchalar majmui kasb-hunar leksikasi (professionalizmlar)ni tashkil qiladi. Boshqa tildan so'z olish, shevaga xos so'zlar, umumxalq tiliga xos ma'nosi o'zgartirilgan so'zlar kasb-hunar leksikasining shakllanishi uchun asosiy manba hisoblanadi. Bir buyum yoki narsaning turli kasb kishilari tomonidan xilma-xil nomlanib kelishi ham kasb-hunar leksikasini yuzaga keltirishi mumkin [6.: 213.]. Masalan: zargarlik leksikasida *dirnaq* [*dirnoq*] naqsh turidan foydalaniladi. Mazkur naqsh shakli tekis chiziqdan chiqqan, ketma-ket joylashgan tirnoqlarga o'xshaganligi sababli shunday nomlanadi. Kulolchilik leksikasida esa aynan shunga o'xshagan naqshga *ilmäk* [*ilmak*] deyiladi.

Amaliy san'at "badiiy hunarmandchilik", "amaliy-bezak san'ati" deb ham yuritiladi. Ushbu tushunchalar amaliy san'at buyumlarining ikki xil tabiatini, ya'ni bir-biri bilan bog'liq badiiy va amaliy vazifalarini o'zaro birlashtiradi. Shuning uchun ham hunarmandchilik va badiiy hunarmandchilik buyumlari bir-biridan farq qiladi. Ish-quroli, uy-ro'zg'or buyumlari sanaladigan *bolta* yoki *ketmon* hunarmandchilik buyumidir. Chiroyli naqshlar bilan bezatilgan *lagan* yoki *xontaxta* esa amaliy san'at asaridir [2.: 4.].

Amaliy san'at leksikasi kasb-hunar leksikasining tarkibiy qismi bo'lib, buyumlarni bezash, naqsh berish san'ati bilan aloqador bo'lgan me'morchilik, duradgorlik, o'ymakorlik, naqqoshlik, kulolchilik, miskarlik, zargarlik, to'qimachilik, zardo'zlik, do'ppidozlik, badiiy kashtachilik (chevarlik), gilamchilik kabi kasb-kor, san'at tarmoqlari leksikasini o'z ichiga oladi [4.: 5.].

Amaliy san'at – ijtimoiy-shaxsiy turmushda amaliy ahamiyatga ega bo'lgan badiiy buyumlar tayyorlash va kundalik uy-ro'zg'or ashyolari (asbob-anjomlar, mebel, mato, mehnat qurollari, kiyim-kechaklar, taqinchoqlar va shu kabilar)ni badiiy san'at darajasidagi mujassami. Amaliy san'at asarlari insonni estetik jihatdan boyitadi.

Amaliy san'at qadimdan mavjud bo'lgan xalq ijodining muhim sohalaridan biridir. Amaliy san'at xalqning moddiy va ma'naviy ehtiyojini qondirishga xizmat etuvchi san'atga aylandi [1.: 5.].

Amaliy san'at, amaliy bezak san'ati – bezak san'ati sohasi; ijtimoiy va shaxsiy turmushda amaliy ahamiyatga ega bo'lgan badiiy buyumlar tayyorlash va kundalik turmush ashyolari (asbob-anjomlar, mebel, mato, mehnat qurollari, kiyim-kechaklar, taqinchoqlar, o'yinchoqlar va boshqalar)ni badiiy ishlash bilan bog'liq ijodiy mehnat sohalarini o'z ichiga oladi. Amaliy san'at asarlari ko'z bilan ko'rish, his etish va anglashga mo'ljallangan. Amaliy san'at asarlari va buyumlari insonning moddiy muhitini go'zallashtirishga, estetik boyitishga xizmat qiladi, ayni paytda o'zining ko'rinishi, tuzilishi, xususiyatlari bilan insonning ruhiy holati, kayfiyatiga ta'sir etadi, bezatilgan narsalar hayotda foydalanilishidan tashqari badiiy qimmatini bo'lgani uchun ham qadrlanadi [6.: 389.].

Kasb-hunar leksikasining amaliy san'at sohalariga berilgan ta'riflar, fikr-mulohazalarga asoslangan holda ularni quyidagi tamoyillar asosida chegarasini belgilash mumkin:

- amaliy san'at kasb-hunar sohalarining badiiy bezak berish bilan bog'liq tarmog'i hisoblanadi;
- amaliy san'atning barcha tarmoqlari kasb-hunar sohalaridir, biroq istalgan kasb-hunar amaliy san'at sohasi bo'la olmaydi;

- kasb-hunar ma'lum ish-faoliyat, mehnat bilan bog'liq jarayon hisoblansa, amaliy san'at muayyan predmetga bezak berish, uni san'at darajasidagi buyumga aylantirishdir;

- amaliy san'at sohalarida faoliyat jarayoni natijasini doimiy badiiy ishlov berilgan buyumlar tashkil qilishi lozim. Kasb-hunarning boshqa sohalarida bezak va badiiy ishlovga unchalik e'tibor berilmaydi. Masalan, pichoqchilik kasb-hunar sohasi, unda bezak va ishlov berilgan pichoqlar ham mavjud, biroq har doim ham bunday pichoqlar ishlanmaydi. Ushbu bezaklar odatda biror maktabni boshqa pichoqchilik maktabidan farqlash maqsadida (chust pichoqlar) yoki buyurtma asosida atalgan shaxs uchun maxsus bezatiladi. Bu pichoqchilik amaliy san'at sohasi emasligini ko'rsatadi.

Xalqimizning asrlar davomidagi ijodiy mehnati zaminida yaratilgan kasb-hunar, san'at tarmoqlari leksikasini to'plash va lingvistik tahlil qilish, o'zbek tilining leksik qatlamlarini yoritish, dialektologiya va til tarixini o'rganishda, turli tipdagi lug'atlar, ayniqsa, izohli lug'at tuzishda nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Ushbu sohalarini bir-biridan farqlash orqali guruhlariga ajratgan holda tahlil qilish kasb-hunarning barcha sohasini yoritish, ularni tadqiq qilish, o'ziga xosliklarini ochib berish jarayonini yanada osonlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Булатов С., Аширова М. Амалий санъат қисқача луғати. – Тошкент: Қомуслар Бош таҳририяти, 1992. – 48 б.
2. Hakimov A., Nosirova Z., Nodir B. O'zbek xalq amaliy san'ati. – Toshkent: LESSON PRESS, 2019. – 132 b.
3. Иброҳимов С. Фарғона шеваларининг касб-хунар лексикаси. I т. – Тошкент: ЎзССР, 1956. – 138 б.
4. Иброҳимов С. Фарғона шеваларининг касб-хунар лексикаси. II-III т. – Тошкент: Фан, 1959. – 456 б.
5. Турсунова Т. Ўзбек тили амалий санъат лексикаси. – Тошкент: Фан, 1978. – 140 б.
6. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент: ЎзМЭ, 2000.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023.

UO'K 81'42

REMANI IFODALANISHIDA PROSODIK ELEMENTLARNING ROLI

M.I.Atajonova, katta o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada prosodik elementlarning remaning ifodalanishidagi roli, semantik prosodiyaning nazariy asoslari va kontekstning ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda

tilshunoslik, psixologiya va madaniyatshunoslik sohalarining kesishuvdagi muammolar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: prosodic elementlar, semantic prosodiya, semantic qatlam, ovoz balandligi, so'z urg'usi, ritm, emotsional holat

Аннотация. В данной статье анализируется роль просодических элементов в выражении ремы, теоретические основы семантической просодии и влияние контекста. В исследовании рассматриваются проблемы, возникающие на пересечении лингвистики, психологии и культурологии.

Ключевые слова: просодические элементы, семантическая просодия, семантический слой, громкость голоса, слоговой ударение, ритм, эмоциональное состояние.

Abstract. This article analyzes the role of prosodic elements in the expression of meaning, the theoretical foundations of semantic prosody and the influence of context. The study examines interdisciplinary challenges at the intersection of linguistics, psychology, and cultural studies.

Key words: prosodic elements, semantic prosody, semantic layer, voice loudness word stress

Kirish. Tilning prosodik elementlari (intonatsiya, ritm, aksent, ustuvorlik) nutqning semantik qatlamini boyitishda muhim vazifani bajarganligi haqida tilshunoslikda keng muhokama qilinadi. Bu unsurlar faqat nutqning melodik va dinamik xususiyatlarini emas, balki ma'nolar, emotsiyalar va noaniq ma'nolar (rema) ni ifodalashda ham ishtirok etadi. Semantik prosodiya – bu prosodik strukturalar orqali tilning semantik ma'nolarini anglatish va tushunish jarayonini tahlil qiluvchi nazariy yondashuvdir.

Zamonaviy tadqiqotlar tilning semantik va fonetik qatlamlarining o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. Prosodik elementlar nutqning kontekstga bog'liq ma'nolarini kengaytirishda, shuningdek, emotsional holatlarni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Masalan, bir so'zning ton o'zgarishi uning ma'nosi va hissiy bo'yoqdorligini o'zgartirishi mumkin. Biroq, remaning ifodalanishi kontekst, madaniyat va psixologik omillar bilan chambarchas bog'liq holda ishlaydi.

Tadqiqotlar tilning prosodik unsurlari (intonatsiya, ritm, aksent, urg'u) nutqning semantik qatlamini boyitishda muhim vazifani bajarganligini ko'rsatadi. Bu elementlar orqali hissiy holatlar, noaniq ma'nolar va kontekstga bog'liq nuanslarni ifodalash mumkin [1].

Prosodiyaning tarkibiy qismlari va semantik funksiyalari

Prosodiya nutqning fonetik xususiyatlarini (intonatsiya, ritm, aksent, urg'u) o'z ichiga oladi. Ushbu unsurlar:

- Intonatsiya: Ovoz balandligi, sur'ati va tonining o'zgarishi orqali nutqning ma'nosi va emotsional xususiyatini belgilaydi [2].

- Urg'u: So'zlarning muhim qismlarini ajratib ko'rsatishga xizmat qiladi, masalan, "Bu ajoyib" iborasida "ajoyib" so'ziga urg'u qo'yilganda u avvalo gapdagi boshqa bo'g'inlarga qaraganda kuchliroq nafas bilan balandroq ovoza talavvuz qilinadi va uning ahamiyati kuchayadi [3].

- Ritm va ustuvorlik: Nutqning sur'ati va vaqt oralig'i orqali shoshilinchlik, hayajon yoki tasvirlangan voqea - hodisalarning muhimligi aks ettiriladi.

Semantik prosodiya bu unsurlarning nutqning ma'noli qatlamlari bilan bog'liqligini tahlil qiluvchi nazariy yondashuvdir. Masalan, "Kechirasiz" so'zining turli intonatsiyalari qahr, qayg'u, kesatq yoki hayajon kabi turli emotsiyalarni ifodalashga imkon beradi. Kontekstda bu va boshqa shu kabi so'zlarning yuqorida ko'rsatib o'tilgan ma'nolarining qay biri nazarda tutilayotganligini esa biz uning ifoda ohangi va ovoz balandligi orqali aniqlay olamiz.

Materiallar va metodlar. Semantik prosodiya va leksik semantika bo'yicha ilmiy maqolalar va monografiyalar (masalan, semantik maydon metodi, Del modeli)

Fonetika va fonologiyaga oid materiallar (intonatsiya, ritm, aksent va urg'uning lingvistik va akustik xususiyatlari)

Neyrolingvistik tadqiqotlar: (bixeyvioristik metodlar, semantik demensiya)

Empirik materiallar

Nutq namunalari: O'zbek tilida intonatsiya, ritm va aksentning turli kontekstlarda qo'llanilishi misollaridan iborat ma'lumotlar bazasi.

Ekspperimental ma'lumotlar: Prosodik elementlarning remaning ifodalanishiga ta'siri haqidagi psixologik eksperimentlar natijalari.

Nazariy metodlar:

Semantik maydon metodi: So'zlar va iboralarning ma'nolarini kontekstga bog'liq holda tahlil qilish.

Grammatik-leksik maydon metodi: Prosodik elementlar grammatik va leksik ma'nolar bilan bog'liqdir.

1. Empirik metodlar:

- Pedagogik kuzatuv: Nutqning prosodik unsurlarining remaning ifodalanishida qanday ishtirok etishini kuzatish.

- Suhbat va so'rovnoma: Muloqotchilar o'rtasidagi kontekst va prosodik elementlarning ta'siri haqidagi ma'lumotlarni yig'ish.

- Pedagogik eksperiment: Prosodik elementlarning remaning ifodalanishiga ta'siri haqidagi tajriba natijalarini tekshirish

2. Interfaol metodlar:

- SWOT-tahlil: Nazariy bilimlarning kuchli va zaif tomonlarini, imkoniyatlarni va to'siqlarni tahlil qilish.

- Xulosalash (Rezyume, Veer) metodi: Murakkab mavzularni tahlil qilish va mustaqil fikrlashni rivojlantirish

- Keys-studi metodi: Aniq vaziyatlar (masalan, nutqning kontekstga bog'liq ma'nolarini) o'rganish.

3. Texnologik vositalar:

- Fonetik transkripsiyalar: Prosodik elementlarning akustik xususiyatlarini yozma shaklda tasvirlash.

Remaning prosodik elementlar orqali ifodalanishi

Remaning (noaniq ma'nolar) ifodalanishi prosodiya bilan bog'liq holda quyidagi xususiyatlarni ko'rsatadi:

1. **Emotsional nuanslarning kuchayishi:**

Ton o'zgarishi: "Bu ajoyib" iborasining yuqori ton bilan aytilishi ijobiy fikrni, past ton bilan aytilishi esa shubhani anglatishi mumkin.

Ritm va sur'at: "Menga qo'ng'iroq qiling" iborasining tez aytilishi shoshilinchlikni ko'rsatadi.

2. **Kontekstga bog'liqlik:**

Ironiya: "Bu juda ajoyib" iborasining past ton va sekin sur'at bilan aytilishi ironik ma'noga ega bo'lishi mumkin.

Kontekstning ta'siri: Nutqning mavzusi, muloqotchilar va muhit prosodik elementlarning qanday talqin qilinayotganligini belgilaydi.

Semantik prosodiya va kontekstning o'zaro ta'siri

Semantik prosodiya nutqning kontekstga bog'liqligini hisobga oladi.

Misol uchun, "Bu juda ajoyib" iborasining ma'nosi:

- Rag'batlantirish kontekstida: yuqori ton va tez sur'at bilan aytilganda haqiqiy ijobiy baho sifatida talqin qilinadi.

- Ironiya kontekstida: past ton va sekin sur'at bilan aytilganda salbiy ma'noga ega bo'lishi mumkin.

Bu jarayon tilning semantik qatlamini kengaytiradi va remaning ifodalanishida kontekstning muhimligini ko'rsatadi.

Muhokama va izlanishlar

Kontekstning lingvistik va psixologik tahlili:

Remaning ifodalanishida kontekstning roli chuqurroq o'rganilishi maqsadga muvofiq. Misol uchun, "Bu ajoyib" iborasining turli kontekstlarda (rag'batlantirish, ironiya) qanday talqin qilinayotganligini psixologik eksperimentlar orqali tekshirish mumkin.

Semantik prosodiyaning madaniy farqlari:

Prosodik elementlarning madaniy jihatdan qanday farqlanishi haqida tadqiqotlar kam. Masalan, bir xalqning nutqida ritmning tezligi shoshilinchlikni, boshqa xalqda esa boshqacha ma'noga ega bo'lishi mumkin.

Texnologik vositalar va semantik prosodiya:

Zamonaviy texnologiyalar (masalan, nutq sintezatorlari) orqali prosodik elementlarning remaning ifodalanishiga ta'siri o'rganilishi mumkin. Misol uchun, sun'iy intellekt tizimlarining nutq sintezi remaning talqinida qanday muammolarni keltirib chiqarishi masalasini misol qilish mumkin.

Semantik prosodiya va tarjima nazariyasi:

Prosodik elementlarning tarjima jarayonida qanday saqlanishi haqida tadqiqotlar kam. Masalan, bir tilning intonatsiyasi boshqa tilga tarjima qilinganda uning ma'nosi o'zgarishi mumkin.

Semantik prosodiya va nutq patologiyalari:

Nutq patologiyalari (masalan, autizm, afaziya) bilan og'riq shaxslarda prosodik elementlarning remaning ifodalanishiga ta'siri o'rganilishi kerak.

Xulosa. Semantik prosodiya remaning ifodasida kontekst, madaniyat va inson psixologiyasi kabi turli omillar bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda ta'sir ko'rsatadi. Nutqdagi semantik qatlamlarni to'liq tushunish uchun faqatgina so'zlarning ma'nosini emas, balki ularning intonatsiyasi, ritmi, aksenti kabi prosodik elementlarni ham hisobga olish zarur. Ushbu tadqiqot tilning ushbu nozik, ammo muhim jihatlari yoritib, semantik prosodiya orqali emotsiyalar, kinoya va noaniq ma'nolarni qanday ifodalash mumkinligini ko'rsatadi.

Shuningdek, kontekstual omillar nutqning semantik boyligini oshiradi va ma'no qatlamlarining murakkablashishiga olib keladi. Shu bois, semantik prosodiya nafaqat tilshunoslikda, balki psixologiya, madaniyatshunoslik va kommunikatsiya sohalarida ham chuqur o'rganilishi lozim bo'lgan muhim tushuncha hisoblanadi. Tadqiqot natijalari kelajakda tilshunoslikda yangi yondashuvlarni ishlab chiqish, shuningdek, inson nutqining psixologik va madaniy jihatlari yanada chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, semantik prosodiya remaning o'rganilishi tilning nafaqat tashqi, balki ichki, yashirin ma'nolarini anglashda katta ahamiyatga ega. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlar til va nutqning murakkab mexanizmlarini ochib berish bilan birga, inson muloqotining samaradorligini oshirishga ham yordam beradi. Shunday qilib, semantik prosodiya nafaqat tilshunoslik, balki inson tafakkuri va madaniyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganishda juda muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. https://tsuull.uz/sites/default/files/lov_b_b_abdullayeva_o_x_ozbek_tili_korpusini_sintaktik_teglash_0.pdf
2. Bögel, T., M. Butt, R. M. Kaplan, T. H. King & J. T. Maxwell, III (2010). 'Second position and the prosody-syntax interface'. Proceedings of the LFG2010 Conference. URL <http://csli-publications.stanford.edu/LFG/15/lfg10.html>.
3. Butt, M. & T. H. King (1998). 'Interfacing phonology with LFG'. Proceedings of the LFG98.
4. Conference. URL <http://csli-publications.stanford.edu/LFG/3/buttking/butt-king.html>
5. Dalrymple, M. & I. Nikolaeva (2011). Objects and Information Structure. CUP.
6. Emonds, J. (1976). A Transformational Approach to English Syntax. Academic Press.
7. Halpern, A. (1995). On the Placement and Morphology of Clitics. CSLI Publications

UO'K 82

HAYOT HAQIQATINI BADIY HAQIQATGA AYLANTIRISHDA INGLIZ NASRINING TA'SIR KUCHI

Sh. Ataqulova, o'qituvchi, Samarqand davlat universiteti akademik litseyi, Samarqand

Annotatsiya. Hozirgi o'zbek romanining poetikasi kontekstida ingliz adabiyoti, xususan, uning badiiy uslublari va tematikasi o'zbek yozuvchilariga qanday ta'sir ko'rsatgani tahlil qilinadi. O'zbek romanida hayot haqiqati va badiiy tasvir o'rtasidagi bog'liqlik, shuningdek, ingliz adabiyotining realizm, modernizm va postmodernizm kabi yo'nalishlaridan qanday foydalanilganligi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: hayot haqiqati, ingliz nasri, badiiy haqiqat, o'zbek romani, poetika, badiiy uslublari, adabiy ta'sir, innovatsiyalar, zamonaviy muammolar.

Аннотация. В контексте поэтики современного узбекского романа анализируется влияние английской литературы, в частности ее художественных стилей и тем, на узбекских писателей. В узбекском романе показана связь между реальностью жизни и художественным изображением, а также то, как в нем использованы такие тенденции английской литературы, как реализм, модернизм и постмодернизм.

Ключевые слова: жизненная реальность, английская проза, художественная реальность, узбекский роман, поэтика, художественные стили, литературное влияние, новаторство, современные проблемы.

Abstract. In the context of the poetics of the modern Uzbek novel, the article analyzes how English literature, in particular its artistic styles and themes, influenced Uzbek writers. The relationship between the reality of life and artistic depiction in the Uzbek novel is shown, as well as how such trends in English literature as realism, modernism and postmodernism are used.

Key words: reality of life, English prose, artistic reality, Uzbek novel, poetics, artistic styles, literary influence, innovations, contemporary problems.

Bugungi globallashtirilgan dunyoda ingliz tili eng keng tarqalgan xalqaro til sifatida o'z o'rnini mustahkamladi. Uning ta'siri qit'alararo bo'lib, chegaralar, madaniyatlar va kasblarni birlashtiradi. Biroq, ingliz tili qanday qilib bu maqomga erishdi? Uning hukmronligi bilan bog'liq qanday muammolar mavjud va bu muammolarni qanday hal qilish mumkin? Ingliz tilining xalqaro til sifatidagi rolini tushunish uchun uning tarixiy rivojlanishi, hozirgi ta'siri va kelajakdagi qiyinchiliklarini ko'rib chiqishimiz kerak.

Ingliz tilining global til sifatida tarixiy rivojlanishi haqida gap yuritadigan bo'lsak, ingliz tilining xalqaro til sifatida rivojlanishi Britaniya imperiyasi davriga borib taqaladi [1]. Britaniya ta'siri butun dunyo bo'ylab kengaygan sari, ingliz tili ko'plab hududlarda boshqaruv, savdo va diplomatiya tili sifatida qo'llanila boshlandi. Ammo 20-asrda, Qo'shma Shtatlar global super kuch sifatida maydonga chiqqach, ingliz tili haqiqatan ham dunyo bo'ylab til sifatida o'z o'rnini mustahkamladi. Bugungi kunda ingliz tili xalqaro biznes, ilm-fan, texnologiya va ko'ngilochar sohalarda keng qo'llanilmoqda. Masalan, aksariyat ilmiy maqolalar ingliz tilida yozilgan bo'lib, internetning asosiy tili ham ingliz tilidir. Bu keng tarqalgan qo'llanilishi ingliz tilini zamonaviy dunyoda muloqot qilish uchun muhim vositaga aylantirdi. Ingliz tilining hukmronligi bilan bog'liq muammolar bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi. Bu esa ingliz tilining rivojlanish darajalariga bevosita ta'sir qiladi. Ingliz tilining global miqyosdagi tarqalishiga qaramay, bu hukmronlik bir nechta muammolarni keltirib chiqardi [2].

Eng muhim muammolardan biri lingvistik tengsizlikdir. Ingliz tilini ona tili sifatida bilmaydigan odamlar ta'lim va kasbiy sohalarda qiyinchiliklarga duch keladilar, chunki bu sohalarda ingliz tili asosiy aloqa tili sifatida qo'llaniladi. Bu holat ularni ona tilida gapiradiganlar bilan solishtirganda noqulay holatga solib qo'yadi va ularning imkoniyatlarini cheklaydi.

Adabiyot, inson hayotining murakkab va rang-barang jihatlarini aks ettiruvchi san'at shakli sifatida, hayot haqiqati va badiiy haqiqat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganadi. Ingliz nasri, o'zining boy tarixi va xilma-xil uslublari bilan, bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada, hayot haqiqati va badiiy haqiqat o'rtasidagi o'zaro aloqani, ingliz nasrining ta'sir kuchi orqali ko'rib chiqamiz. Hayot haqiqati — bu insonlarning kundalik hayoti, ularning his-tuyg'ulari, tajribalari va muammolari [3]. Badiiy haqiqat esa, adabiyotda yaratilgan, lekin hayotdan ilhomlangan tasvirlar, voqealar va xarakterlar to'plamidir. Badiiy haqiqat, hayot haqiqati orqali shakllanadi, lekin u har doim ham to'g'ridan-to'g'ri hayotni aks ettirmaydi; ko'pincha badiiy tasvirlar orqali chuqurroq ma'nolar va hissiyotlar ifodalanadi.

Ingliz nasri, XIX asrda romantizm va realizm davrlarida kuchli rivojlanish ko'rsatdi. Bu davrda yozuvchilar hayot haqiqatini badiiy haqiqatga aylantirishda yangi uslublar va metodlarni qo'lladilar. Realizm yo'nalishi, hayotni real va aniq tasvirlashga intiladi. Charles Dickens, George Eliot kabi yozuvchilar o'z asarlarida ijtimoiy muammolarni, sinf farqlarini va inson ruhini chuqur tahlil qilganlar [4]. Ularning asarlarida hayot haqiqati badiiy haqiqatga aylangan holda, o'quvchilarga chuqur hissiyotlar va fikrlarni yetkazadi.

XX asrda modernizm oqimi paydo bo'ldi, bu esa hayotni yangicha qabul qilishni talab qildi. James Joyce va Virginia Woolf kabi yozuvchilar ichki monologlar, oqim uslubi va vaqtning subyektiv tasvirlari orqali hayot haqiqatini badiiy haqiqatga aylantirdilar. Ularning asarlarida inson ruhining murakkabligi va zamonning noaniqligi aks etgan. Postmodernizm esa, badiiy haqiqatni yanada murakkablashtirdi. Bu davrda yozuvchilar an'anaviy narativ usullarni buzib, hayot haqiqati va badiiy haqiqat o'rtasidagi chegaralarni yo'q qildilar. Thomas Pynchon va Salman Rushdie kabi yozuvchilar o'z asarlarida tarix, madaniyat va shaxsiyatni yangi kontekstlarda ko'rsatdilar.

O'zbek romani, milliy adabiyotning muhim bir qismi sifatida, o'zining boy tarixi va rivojlanish jarayonida ko'plab o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Hozirgi zamon O'zbek romanining poetikasi esa, yangi estetik qidiruvlar, zamonaviy muammolar va badiiy uslublar bilan boyitilgan. Hozirgi o'zbek romani ko'pincha realizm va modernizm tamoyillarini birlashtiradi. Realizm, hayot haqiqati va ijtimoiy muammolarni tasvirlashda muhim rol o'ynaydi. Yozuvchilar, o'z asarlarida zamonaviy hayotning murakkabligini, insonlarning ichki kurashlarini va ijtimoiy adolatsizliklarni aks ettirishga intiladilar. Masalan, Asqar Mahkamovning asarlarida ijtimoiy masalalar va inson psixologiyasi o'zaro bog'lanadi. Modernizm esa, badiiy ifoda va tuzilishdagi yangiliklarni kiritadi.

O'zbek romanchilari zamonaviy uslublarni qo'llab, vaqt va xotira kabi tushunchalarni yangi badiiy shakllarda yoritadilar. Bu jarayon, ayniqsa, yangi avlod yozuvchilari tomonidan namoyon bo'ladi. Hozirgi o'zbek romani milliy an'analar va madaniyatni aks ettirishda muhim ahamiyatga ega. Yozuvchilar o'z asarlarida o'zbek xalqining urf-odatlarini, tarixiy voqealari va madaniy merosini yoritishga harakat qiladilar. Bu esa o'zbek romanining o'ziga xosligini ta'minlaydi. Masalan, Gulnora Qodirova o'z asarlarida milliy qadriyatlar va zamonaviy hayotning uyg'unligini ko'rsatadi.

Hozirgi o'zbek romanining yana bir muhim xususiyati — inson psixologiyasiga e'tibor berishdir. Yozuvchilar qahramonlarning ichki dunyosini, ularning hissiyotlarini va ruhiy holatlarini chuqur o'rganadilar. Bu jarayon, badiiy haqiqatni yaratishda muhim rol o'ynaydi [5]. O'zbek romanchilari, ingliz nasridan ilhomlanib, inson ruhiyatining murakkabligini tasvirlashda yangi yondashuvlarni qo'llaydilar. Hozirgi O'zbek romanining poetikasi quyidagi asosiy xususiyatlarga ega. Zamonaviy romanlar ijtimoiy hayotning turli jihatlarini, xususan, iqtisodiy, siyosiy va madaniy muammolarni chuqur tahlil qiladi. Yozuvchilar o'z asarlarida o'zbek jamiyatining o'zgarishlari, an'anaviy qadriyatlar va zamonaviylik o'rtasidagi ziddiyatlarni ko'rsatadilar.

Hozirgi romanlarda xarakterlarning ichki dunyosini ochishga qaratilgan psixologik tahlil ko'paydi. Yozuvchilar inson ruhining murakkabligini, his-tuyg'ularini va ichki kurashlarini badiiy tasvirlashga intiladilar. Hozirgi O'zbek romanida badiiy uslublar va janrlar aralashuvi keng tarqalgan. Postmodernizm ta'siri ostida yozuvchilar an'anaviy narativ usullarni yangilab, o'z asarlarida metaforalar, simvolika va intertekstualitetni faol qo'llaydilar. Hozirgi O'zbek romanida quyidagi tematik qidiruvlar ko'zga tashlanadi. O'zbek yozuvchilari zamonaviy identitet masalalarini, milliy va madaniy o'zlikni o'rganishga katta e'tibor qaratmoqdalar. Ular o'z asarlarida shaxsiy va kollektiv identitet o'rtasidagi ziddiyatlarni ko'rsatadilar. Oila, sevgi va munosabatlar hozirgi romanning markazida turadi. Yozuvchilar insonlararo munosabatlarni, oilaviy qadriyatlarni va ularning zamonaviy hayotdagi ahamiyatini o'rganadilar [6].

Jamiyatdagi ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar, odamlarning hayot tarzini qanday o'zgartirayotganini aks ettirish hozirgi romanlarning asosiy mavzularidan biridir. Hozirgi O'zbek romanining poetikasini yanada chuqurroq tushunish uchun bir nechta muhim asarlar misolida ko'rib chiqamiz:

- "Yurtim" (O'tkir Hoshimov): bu romanda muallif o'zbek xalqining tarixiy yo'lini, an'anaviy qadriyatlarini va zamonaviylik bilan bog'liq muammolarni aks ettiradi. Asar ichki monologlar orqali xarakterlarning psixologik holatini ochib beradi.

- "Qora ko'ylak" (Muhammad Ali): ushbu romanda yozuvchi zamonaviy hayotning murakkabliklarini, shaxsiyat va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatlarni ko'rsatadi. Asar postmodern uslubda yozilgan bo'lib, metaforalar va simvolikalarni faol qo'llaydi.

- "Sog'inch" (Dilmurod Sultonov): bu romanda muallif sevgi, yo'qotish va qayg'u mavzularini badiiy tasvirlaydi. Asar psixologik tahlil orqali xarakterlarning ichki dunyosini ochib beradi.

Hozirgi O'zbek romani poetikasining rivojlanishi adabiyotimizda yangi g'oyalar, uslublar va tematik qidiruvlarni olib kelmoqda. Yozuvchilar o'z asarlarida zamonaviy hayotning murakkabligini, inson ruhining chuqurligini va ijtimoiy muammolarni badiiy tasvirlashga intiladilar. Bunday yondashuvlar O'zbek romanini nafaqat milliy, balki global adabiyot maydonida ham qiziqarli va ahamiyatli qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kattabekov A. Tarixdan saboq olib. O'zbekiston adabiyoti va san'ati haftaligi, 1997 yil, 28 mart.
2. Mirkarim Osim. Shiroq. Qissa. Toshkent. 1995, 7 —bet (keyingi parchalar sahifasi qavsda ko'rsatiladi).
3. Kirkpatrik, A. (2007). Jahon inglizlari: Xalqaro muloqot va ingliz tilini o'qitishga ta'siri. Kembrij universiteti matbuoti.
4. Kristal, D. (2003). Ingliz tili global til sifatida (2-nashr). Kembrij universiteti matbuoti.
5. Allworth Edward. Uzbek Literary Politics. – New York: Columbia University Publications, 1964.
6. Allworth Edward. The Beginnings of the Modern Turkestanian Theater G'G' Slavic Review. Vol.23, №4. (Dec., 1964). – R.676 – 687.

UO'K 801.82:821.512.133(092)

“MIFTOH UL-ADL” ASARIDA ADOLAT TALQINI

M. Atavullayeva, talaba, Samarqand davlat universiteti, Samarqand
maxfuzaatavullayeva@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xojaning “Miftoh ul-adl” asaridagi hikoyatlarida qo'llangan adolatparvarlik g'oyasi, odillikni haqsizlik ustidan doimo yengib chiqa olishi va ana shu adolatsizliklarni xalq va davlat manfaatlarini o'ylagan holda hal qila oladigan saxovatli hukmdor qanday bo'lishligi haqida, adl tushunchasi zamirida qanchalik katta kuch yashiringanligi haqida qarashlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: adl, hukmdor, podshohi majoziy, podshohi haqiqiy, an'ana, hikoyat, tavba.

Аннотация. В данной статье анализируется идея справедливости в произведении Ходжи “Мифтох ул-адл”, где справедливость всегда побеждает несправедливость. Рассматривается, как эти несправедливости разрешаются в пользу народа и государства, каким должен быть благородный правитель. Кроме того, исследуется скрытая сила, заложенная в понятии справедливости.

Ключевые слова: справедливость, правитель, символический царь, настоящий царь, традиция, рассказ, раскаяние.

Abstract. This article analyzes the idea of justice in Khoja's work “Miftoh ul-adl”, where justice is always depicted as triumphing over injustice. It explores how these injustices are resolved in favor of the people and the state, and how a charitable ruler should act. Additionally, it examines the hidden power embedded in the concept of justice.

Key words: justice, ruler, symbolic king, real king, tradition, story, repentance.

Shoir va yozuvchi Poshshaxoja ibn Abduvahhobxojaning “Miftoh ul-adl” asari 1508-1510-yillar orasida Temur Sultonga bag'ishlab yozilgan. Bu asar mazmuni, g'oyasini uning birgina sarlavhasi ochib bera olishga qodir. “Miftoh ul-adl” bu “adolat kaliti” demakdir. Adolat tushunchasini shu davrdagi ijtimoiy, siyosiy vaziyatlar bilan talqin etadigan bo'lsak, bu so'zni podshohlar, sultonlarning ramzida ifodalashga harakat qilingan. Aynan bunday asarlar yozilishining asosiy maqsadi esa shu davrdagi sulton va davlat egalariga asar mazmuni orqali ta'sir o'tkazish bo'lgan. Va bunday asarlar g'oyasi an'anaviy tarzda turli yozuvchilar ijodida uchraydi. Xojaning bu hikoyatlari Firdavsiy, Sadiy Sheroziy, Navoiy, Rumi kabi buyuk ijodkorlar asarlaridan ta'sirlangan holda yozilgan. Firdavsiyning “Shohnoma”si, Sadiy Sheroziyning “Guliston” va “Bo'ston” asarlarida va ayniqsa “Guliston” asarining “podshohlar siyrati zikrida” deb nomlangan birinchi bobida, Navoiyning “Tarixi anbiyo va hukamo” asari, Xamsaning birinchi dostoni hisoblangan “Hayrat ul-abror”ning “Salotin bobi” deb nomlangan uchinchi maqolatida, yana Xamsaning beshinchi dostoni bo'lgan “Saddi Iskandariy” kabi bir qancha asarlarida, Rumiyning “Masnaviyi ma'naviy” asaridagi hikoyatlarida podshohlar odilligi yuksak ta'riflanib, adolat va haqsizlik o'rtasidagi ziddiyat-u kurashlar ko'rsatib berilgan. Yuqoridagi ijodkorlar asarlaridagi Luqmoni

Hakim, Sulaymon, Sulton Mahmud G'aznaviy, Sulton Iskandar kabi obrazlar an'anaviy tarzda Xoja hikoyatlarida ham uchraydi. Yana Xoja hikoyatlarida Rumiy hikmatlari izini ham sezishimiz mumkin. Navoiy ta'rif bilan aytganda: "haqiqatni kuylovchi Rumiy"[8] ning asarlarida ham adl tushunchasi ilohiy fazilat va insoniy hayotning muhim qismi hisoblanadi. Bu haqida Rumiy hikmatlarida shunday misralar keltirilgan:

Adolat daraxtni sug'armoq,

Zulm esa tikonga suv to'kmoqdir [3].

Shu ikki misrada adlning bor mohiyati aks etganini ko'rishimiz mumkin. *Daraxtni* majoziy ma'noda davlat, xalq deya anglasak, har qanday o'simlik yaxshi parvarishlansa, sug'orilsa, u, albatta, unadi, o'sadi va aynan xalq adolat suvi ila sug'orilsa, u yuksakka qarab bo'y cho'zadi. Bu misralarda bizga yana bir majoziy ma'no anglatuvchi so'z berilgan, ya'ni tikon. *Tikon* bu faqatgina davlat ichidagi zolimlar emas, balki inson ko'nglidagi nafs va bu hisning mevasi bo'lmish yovuzliklardir. Zulm esa bu hissiyotlarni qo'zg'atadi va insonni qabihliklar sari yetaklaydi. Rumiy va Xoja adolatni, eng avvalo, Allohning sifati deya baholashadi. Bundan tashqari asmoyi husnada Allohning 99ta go'zal ismidan biri *Al-Adl* deya atalishi buning yorqin ifodasidir. *Al-Adl*ning bandalariga va butun o'n sakiz ming olamga nisbatan qanchalik odilligini bu dunyoni mukammal muvozanat ila yaratgani, xoh tirik jon, xoh o'simlik bo'lsin, borliqdagi jamiyki mavjudotlarga adolat bilan o'ziga yarasha nasiba berganligi orqali ko'rishimiz mumkin.

Xoja va boshqa ijodkorlarimiz davridagi adolat tushunchasi podshohlar, sultonlar ramzida ifodalashga harakat qilingan. Podshoh so'zini ikki yo'l bilan talqin qilsak bo'ladi. Podshohi haqiqiy – Alloh, Allohning xohishi bilan podshohi majoziylar – dunyodagi sulton-u amirlar yaratilgan. Bu asar esa podshohi haqiqiy o'z bandalariga adolat tarozisini qanday teng maqomda qo'ysa, podshohi majoziyilar ham ana shu darajada fuqarolariga adolat qilishi kerak ekanligini ochib beruvchi asardir. Adolat kaliti esa barcha nohaqliklar qulfini ochib, parchalab tashlovchi vosita. Aynan shu sababdan Poshshaxoja bu asarni yozishga qaror qilgan.

"Miftoh ul-adl"da adolat to'g'risida shunday bir hikoyat keltiriladi: *Bir podshoh bor erdi va u bisyor odil erdi. Bir kun u vaziriga haj tavaf qilmoqchiligini aytadi. Vazir esa podshoh ketsa, el boshtoq bo'lib ketishini shohga tushuntiradi va vazir shoh uchun haj sotuvchi insonni izlaydi. Yo'lda bir kishi yigirma qatla Ka'ba tavof qilgan zohid haqida unga aytib qoladi. Vazir ul zohidni topib, podshoh huzuriga keltiradi. Podshoh zohiddan bir qatla savobini ming qizil tangaga soturmisan deya so'radi. Zohid ozligini aytdi. Sulton o'n ming qizil tanga berishini aytdi. Zohid yana ozligini aytdi. Keyin sulton: "Ne tilasang shuni ayt" – dedi.*

Zohid: "Ey podshohim, bir haj nima ham bo'lar edi, men sizga yigirma haj savobini beray, siz bir saat adl qilg'oningiz savobini menga bering" – dedi.

Sulton: "Ey zohid, bir soat adl qilg'onim ne ham bo'lur edi?"

Zohid aytdi: "Bir soat adl qilg'oning savobi odamlar, farishtalar va hurlarning ibodatidan ortuq turur".

Hatto shu birgina hikoyat orqali ham Xoja bu asarning asosini ko'rsatib bera olgan. Hikoyatdan kelib chiqib xulosa qiladigan bo'lsak, bir soatlik adolat orqali minglab fuqarolar bir on bo'lsa-da zulm va haqsizliklardan forig' bo'lishi, insonlarni bunday fojealardan asraguvchining, adolat o'rnatuvchining bu ishi esa hattoki farishtalar ibodatidan ziyodligi buning yorqin dalilidir. Bu hikoyat mazmuni, g'oyasi Buxoriy hadislarida ham uchraydi:

Abdullah ibn Amr roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Rasululloh sallollohu alayhi vasallam: "Albatta, adolatlilar Alloh huzurida, Rahmonning o'ng tomonidagi nurdan minbarlar ustidadirlar. Allohning ikki qo'li ham o'ngdir. Ular o'z hukumatlarida, oilalarida va tasarrufida bo'lgan narsalarda adolatli bo'lganlardir" – dedilar" [5]. Mana hadisi sharifda ham keltirilgandek adolatli inson oxiratda qay darajada ulug'lanishini ko'rishimiz mumkin.

Biz Xojaning "Miftoh ul-adl" asaridagi hikoyatlarni Navoiy "Xamsa"sining beshinchi dostoni bo'lmish "Saddi Iskandariy" bilan mushtarakligini ko'rishimiz mumkin. Bunga dalil sifatida Xojaning Iskandar va Doro o'rtasidagi jang hamda Doroning ikki inoq quli haqidagi hikoyatini keltirishimiz mumkin: *Hamadon shahri hokimi Doro Iskandarga boj to'lashdan bosh tortadi va o'rtada jang boshlanadi. Ikki taraf kuchlari teng keladi. Va shu paytda Doroning ishongan ikki quli*

unga xiyonat qiladi va uni o'ldiradi. Ular bu xiyonati evaziga Iskandardan uning lashlaridan yuqori martaba berishligini so'rashadi. Iskandar buni qabul qiladi. Xiyonatkorlar Doroni boshini Iskandarga keltirishadi. Iskandar esa Doroni hurmat bilan dafn etadi. Va Doro qabri ustiga ikki dor hozirlashni buyuradi. Ikki inoq qul o'z xizmati evaziga mukofotlarini so'rashadi. Iskandar o'sha ikki dorga shularni osishni buyuradi.

Qullar aytadi: "Nechun zolim sultonlardek va'dani buzursan?"

Iskandar aytdi: "Doro sizga qancha martaba, o'rin, tarbiyat berdi, siz unga xiyonat qildingiz. Bu ishni bir kunmas bir kun menga ham qilasizlar. Va men ham va'daga muvofiq lashkarimdan yuqori o'rin berurman – dor turur. Sizlarning jazoyingiz shudir".

Biz adolat tushunchasini nurga qiyoslashimiz mumkin va shu nur barcha insonlar yelkasiga birdek tushmog'i lozim. Aynan bu hikoyatda ham Iskandar adolatining nuri o'z dushmani bo'lmish Doro va Doraga xiyonat qiluvchi ikki inoq qulga-da birdek tushdi. Ya'ni xiyonatkorlar o'z qilmishiga yarasha jazo topdi va xiyonat tufayli o'lim bilan yuzlashgan inson ham bosh obraz xarakteri, odilligi tufayli hurmat bilan dafn etildi. Navoiy "Xamsa"sida ham aynan shunday hikoyat berilgan. "Saddi Iskandariy" dostonida Navoiy bu hikoyatga Doro tilidan shunday to'rtlikni ham qo'shgan:

Marhabo, ey shohi navjahon

Jahon uzra ham shoh-u pahlavon

Atodan o'g'ul bo'lmag'on sen kibi

Aduv uzini qo'lmag'on sen kibi.

Navoiy bu misralarni keltirish orqali Iskandar kabi podshohning qanchalik adolat bilan ish qilishligini dushmani ham tan olganligini kiritib o'tishini va shuningdek bunday inson bu dunyoda yagona ekanligi, shu jumladan dushman uzrini qabul qilishini so'rganligini kiritib o'tishini ko'rishimiz mumkin. Yana Xoja hikoyatida takrorlanmagan shunday so'zlar ham mavjud, aynan Doroning Iskandarga aytgan so'nggi so'zlari Navoiyning "Xamsa" sida keltirilgan.

Doro: "Mening uch so'zim uch nasihatdir. Avvalo, begunoh holda menga qilich sanchgan qotillarimni jazolagin. Ikkinchidan, qarindoshlarimni jazolama. Uchinchidan, qizim Ravshanakni o'z nikohinga ol!" – deya vafot etadi [2]. Iskandar oqil, adolatli hukmdor sifatida o'z raqibining so'nggi tilaklarini bajaradi. Navoiy o'z asarida Iskandar obrazini basirat bilan payg'ambar siymosida gavdalanitiradi. Xoja esa tarixiy shaxs, ya'ni bu obrazni odil podshoh, mohir sarkarda, saxovatli hukmdor sifatida tasvirlaydi.

"Miftoh ul-adl"da faqat sultoni majoziy adolati to'g'risida emas, balki sultoni haqiqiy – Allohning bandalariga bo'lgan adolati to'g'risida ham hikoyat mavjud: *Luqmoni Hakim qul bo'lgan vaqtda uning xojasi unga falon yerga borib arpa ekishini, falon yerga borib bug'doy ekishini aytibdi. Luqmon borib arpa ekilishi kerak bo'lgan joyga bug'doy, bug'doy ekilishi kerak bo'lgan joyga arpa ekibdi. Hosilga kirgan payt Luqmonning xojasi nega bu ishni qilganini so'rabdi.*

Shunda Luqmoqi Hakim aytdi: "Men o'yladimki, arpa yerinda bug'day bitar va bug'day yerinda arpa bitar deb shundoq qildim" va yana savol beribdi xojasiga: "Ey xoja, ne uchun yozug' o'rnida savob, savob o'rnida yozug' bitar? Nega tun-u kun zulm qilasan-u taqi qiyomatda savob umid etarsan?" Xojasi bu so'zlarni eshitib, barcha gunohlariga tavba qilib, istig'for aytib, Luqmonni ozod qildi.

Hadisi sharifdan: "Endi bilmoq kerakki, har kim bu dunyoda ne eksa, ani o'rar".

Alisher Navoiy ham o'zining "Tarixi anbiyo va hukamo" asarida Luqmoni Hakim obrazini qo'llaydi. Va u Luqmoni Hakimni anbiyo va hukamo sifatida tasvirlaydi. Shuningdek ba'zi xalqlar uni nabiyo deyishganini ham yozadi. Bu asarda Navoiy Luqmoni Hakimning shunday so'zlarini keltirgan: "Ul debturki, barcha yukni tortdim, burchdin og'irroq, yuk ko'rmadim va barcha lazzatni totim, ofiyatdin chuqurroq sharbat totmadim, xushxo'y yotlarga karobatdur va badxo'y karobatlarga yot. Andin so'rdilarkim, ne ninimadurkim foydasi borcha xalqqa teyar? Dedikim, yomonlarning yo'qlug'i. Va aning umri yuqori bitilibdur" [6]. Luqmoni Hakim haqidagi hikoyatlar va ma'lumotlar yana Nasuriddin Rabg'uziyning "Qissasi Rabg'uziy" asarida keltirilgan. Unda aytilishicha, Luqmon Dovud alayhissalom davrida yashagan bir qul bo'lgan ekan. Bu esa Xoja hikoyatidagi qul bo'lgan Luqmon obraziga aynan mos keladi. Navoiy Xamsaning "Saddi Iskandariy" dostonida Luqmon bilan bog'liq shunday hikoyat keltiradi: "Luqmoni Hakimdan bir odam: "buncha

ilmni kimdan o'rganding” – deya so'raganida johil odamdan o'rganganini, chunki unday insonlarning ishi to'g'ri bo'lmagani uchun bu ishni teskarisini qilgani bayon etiladi” [2]. Bundan ko'rinib turibdiki, Xoja o'z hikoyatidagi obrazni yaratish uchun o'zidan avvalgi ijodkorlar asarlariga va Qur'on suralariga murojat etgan.

Xoja bu hikoyat bilan bu foniylar dunyoda nafsni tufayli o'z hayotini boshqalar hayotidan ustun turmoqligi uchun turli haqsizliklar, tuban ishlarga qo'l uruvchi, shunday ishlarni qilganiga qaramasdan yana Allohdan savob umidini kutish bilan yashovchi kimsalarni qoralaydi. Lekin inson tavba qilsa, Alloh kechirimlidir. Tavba maqomotini tasavvuf ilmida tahlil etadigan bo'lsak, tavba bu – nafsni gunoh va illatlardan tozalash, Allohga qaytish va unga yaqinlashish yo'lidir. Bu biz o'ylagandek oddiygina pushaymonlik, afsus chekish yoki gunohni takrorlamaslikka va'da berishdan chuqurroq ma'no kasb etadi. Tasavvuf ilmida ajoyib asarlar bitgan Imom G'azoliyning *“Itho ulumid-din”* asarining *“Tavba”* kitobida tavba maqomoti uch bosqichga bo'linadi: *“Birinchisi bosqich – ilm, ikkinchisi bosqich – hol, uchinchi bosqich – fe'l. Bu bosqichlarning har biri o'zidan keyingi bosqichni anglash uchun zarurdir. Ilm – gunohlar tufayli sodir bo'lib, inson o'z nafsini tufayli suygan barcha narsalar uni Allohdan to'sayotganini anglashdir. O'z suygan narsasidan ajralish qalbdagi og'riq paydo qiladi va inson ahvoli og'irlashadi – bu holdir. Qalbdagi yo'qolish tufayli alam yanada shiddat bilan oshadi va uni yo'qotgani tufayli azob chekadi, bu qalbdagi nadomat deyiladi. Og'riq qalbni butunlay egallab olganidan so'ng qalbdagi iroda esa qasd deb atalgan o'zgacha bir holatda namoyon bo'ladi. Aynan shu qasd gunohni tark etishni maqsad qilish, shu tomonga qadam tashlash – fe'lni hosil qiladi”* [4]. Tavba maqomlari borasida yana Najmiddin Kubroning *“al-Usul al-ashara”*, Shahobuddin Suhravardiyning *“Avoruf al-ma'arif”*, Abu Hamid G'azzoliyning *“Kimuoyi sa'odat”* asarlarida ma'lumotlar keltirilgan. Bu asarlar mazmunini jamlagan holda tavba maqomotini quyidagi 8 bosqichga ajratishimiz mumkin:

1. *Nadomat (pushaymonlik)*: Bu tavbaning birinchi bosqichi bo'lib, bunda inson o'zini qilgan gunohlarini anglash, xatolari uchun afsuslanish va bu uchun vijdon azobini chekish hamda qilgan gunohlarining yomon oqibatlarini tushinishdan iborat.

2. *A'zmu qat'iy (qattiq qaror)*: Bu bosqichda inson qilgan gunohlarini takrorlamaslikka qat'iy qaror qiladi va kelajakda savobli ishlarni amalga oshirishga ahd qiladi.

3. *Tarku ma'siyat (gunohdan voz kechish)*: Bu bosqichda inson qilgan gunohlaridan voz kechadi va ularni takrorlamaslikka harakat qiladi.

4. *Ada'u huquq (haqlarni ado etish)*: Bu bosqichda agar inson qilgan gunoh boshqa insonlarning haqlariga taalluqli yoki ziyon keltirgan bo'lsa, ularning haqlarini qaytarish va uzr so'rashdan iborat.

5. *Islahu nafs (nafsni isloh qilish)*: Bu bosqich tavbaning eng muhim qismidan biri bo'lib, bunda inson o'z nafsini gunohga moyil bo'lgan illatlardan tozalashga va uni savobli amallarga yo'naltirishga harakat qiladi.

6. *Sidq (rostgo'ylik)*: Bu bosqichda inson tavbasi chin dildan bo'lishi va u faqat Allohning roziligini istashi kerak.

7. *Muraqaba (o'zini kuzatish)*: Bu bosqichda inson o'zining qilgan amallari, so'zlari, fikrlarini doimo kuzatib borishi va gunohga olib kelishi mumkin bo'lgan holatlardan saqlanishi kerak.

8. *Istiqomat (barwarorlik)*: Bu bosqichda inson ezgu amallar qilishda va tavba holatini saqlashda barqaror bo'lishi lozim.

Demak, biz adolatning zohiriy ma'nosidan botiniy ma'nosigacha ahamiyat beradigan bo'lsak, mantiqan tavba bu adolatni anglashni asosidir. Toki tavba qilmagan, o'zligini isloh qilmagan inson adolat mezonlariga bo'ysunmaydi. Botinan Adl zoti pokni anglash esa insoniylikni anglash bo'lib, hadis tili bilan aytganda: *“O'zlikni anglash, Allohni anglashdan boshlanadi”* [5]. Dunyoda shunday insonlar ham borki: Agar ularni inson deya atash mumkin bo'lsa, o'z qilgan gunohlariga tavba qilish tugul bu ishlarini yaxshilikka yo'yib, o'zini zarracha gunohkor hisoblamaydi. Biz yuqorida ta'kidlagandek tavba insoniylik yo'lini ochadi, agarda odamzotda insoniy xislatlar bo'lmas ekan uni inson, shaxs deya bilishimiz mumkin emas, bundaylarni biz faqatgina jonli bir mavjudot deb bilishimiz kerak. Negaki inson boshqa mavjudotlardan odamiyligi bilan farq qiladi. Va Alloh ham tavba qilmaganlarni kechirmaydi, qachonki ular bu foniylar dunyoni tark etgach, qiyomatda o'z qilgan

zulm-u gunohlariga yarasha jazo oladi. Shuning uchun biz bu foniy dunyoda Oliy hakam bo'lmishning adolatiga ishonamiz.

Xulosa qilib aytganda, Xojaning “Miftoh ul-adl” asarida nafsni yengish, tavba orqali adolat neligini anglash, adolat qilguvchi Al-Adl oldida qanchalik e'zozlanishi va Allohning o'z bandalariga nisbatan adolati tarannum etiladi. Bu asar hikoyatlarining mazmuni hozirgacha yo'qolmaganini sababi adolat tushunchasi dolzarbligi necha zamonlar o'tsa-da, o'z mohiyatini yo'qotmasligidadir. Ko'rishimiz mumkinki, hozir ham odillik, xalqparvarlik tushunchalarini tashviq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli bu asarni o'rganish hali uzoq vaqtlar davom etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Poshshaxoja ibn Abduvahhobxoja. Miftoh ul-adl va Gulzor. T.: O'zdatnashr, 1962.
2. Alisher Navoiy. Xamsa asari Saddi Iskandariy dostoni. T.: “Yangi asr avlodi” nashriyoti, 2018.
3. Jaloliddin Rumi. Masnaviyi ma'naviy, hikmatli so'zlari. T.: “Sharq” nashriyoti, 1999.
4. Imom G'azoliy. Ihyau ulumud-din asaridagi Tavba kitobi. T.: “Movarunnahr” nashriyoti, 2003.
5. Imom al-Buxoriy. Al-Jome as-Sahih asaridan hadislar. T.: Qomuslar Bosh tahririyati, 1991.
6. Alisher Navoiy. Tarixi anbiyo va hukamo. Sam.: “Zarafshon” nashriyoti, 1993.
7. Alisher Navoiy. Nasoyim ul-muhabbat. www.ziyouz.com kutubxonasi.

UO'K 81'37

MUMTOZ ADABIYOTIMIZDA UCHRAYDIGAN ISMLAR TAHLILI

B. Avazberdiyeva, talaba, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tiliga din ta'sirida kirib kelgan va ijtimoiy hayotimizda va adabiyotimizda keng qo'llanayotgan ibroniy tillaridan o'zlashgan va bugungi kunda dunyoda keng iste'molda bo'lgan ismlar tahlil qilindi va adabiyotimizdan misollar yordamida o'rganildi.

Kalit so'zlar: ism, etimologiya, din, onomastika, ibroniy tili, atoqli ot.

Аннотация. В данной статье представлен анализ имён, вошедших в узбекский язык под влиянием религии, получивших широкое распространение в общественной жизни и литературе, а также активно используемых в современном мире; приводятся примеры из национальной литературы.

Ключевые слова: имя, этимология, религия, ономастика, древнееврейский язык, имя собственное.

Abstract. This article provides an analysis of names that have entered the Uzbek language under the influence of religion and are widely used in our social life and literature, and are widely used in the world today, and examples from our literature are provided.

Keywords: name, etymology, religion, onomastics, Hebrew language, proper noun.

Kirish. Qadim zamonlardagi globallashuv jarayonining ba'zi ko'rinishlarini biz din bilan ham bog'lashimiz mumkin. Chunki dastlabki sivilizatsiyalar rivojlanishida va madaniyatlarning to'qnashuvida dinning ta'siri ostida ko'plab jarayonlar sodir bo'lgan. Ibrohim alayhissalom dinlarining yoyilishi o'sha davr ism qo'yilishda sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Buning sababi bu dinlarning ta'siri doirasida islom, xristian va yahudiylik dinlariga e'tiqod qiluvchilar ibroniy tilidan kelib chiqqan ismlarga murojaat qildilar va bu jarayonlar bizning ona tilimizni ham chetlab o'tgani yo'q. “Atoqli otlar jamg'armasini asrash, uni yangi nomlar bilan to'ldirib borish, ilmiy asosda o'rganish har birimizning muqaddas burchimizdir.” [7] Hozirgi kunda ham mazkur tillardan kirib kelgan ismlar xalqimiz o'rtasida arabcha va diniy ismlar sifatida talqin qilinib, keng iste'molda sanaladi. Yahudiy ismlari diniy, tarixiy va madaniy omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning shakllanishi, rivojlanishi va zamonaviy jamiyatda qo'llanilishi chuqur semantik va etnolingvistik asoslarga ega. Ushbu maqolada ayrim keng tarqalgan ismlarning etimologiyasi va ma'nolari, ishlatilishi tahlil qilindi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda faol qo'llanilayotgan ibroniy tilidan kirib kelgan ismlar turli tillar va madaniyatlar to'qnashuvi natijasida fonetik o'zgarishga uchragan: Sarah ismi Sora shaklida, Rachel yoki Rakel ismi Rohila tarzida va h.k. “Atoqli otlar o'z tabiatiga ko'ra tilning g'oyatda turg'un, kam o'zgaruvchan, o'zga tillarga tarjimasiz beriladigan materialidir. Shu xususiyatiga ko'ra atoqli otlar tarixiy, lisoniy va nutqiy jihatdan ilmiy tadqiqot uchun eng ishonchli

daliliy vosita bo'ladl." [7] Shuning uchun, aynan, shaxs nomlarni o'rganish lingvistik jarayonlarni tarixiy jihatdan tadqiq etish imkonini beradi. Ularning ta'sir doirasini biz mumtoz adabiyotimizda, asosan, X asrdan keyingi asarlarda uchramiz. Masalan, Nosiruddin Rabg'uziyning "Qisasi ul-anbiyo", ya'ni "Qisasi Rabg'uziy" asarida bu ismlarni islom dini nuqtayi nazaridan yaratilgan asarida uchratishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu kichik tadqiqotda turli xalqlarga xos bo'lgan shaxs ismlarining o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash orqali ularning tarixiy, madaniy va ijtimoiy-psixologik ildizlarini yoritish maqsad qilingan. Tadqiqot doirasida tarixiy-tahliliy, muqoyasaviy hamda semantik yondashuv metodlaridan keng foydalanildi.

Ismlar insonni belgilovchi shunchaki vosita emas, balki har bir xalqning tarixiy xotirasi, madaniy ongi, dunyoqarashi va urf-odatlarini o'zida aks ettiruvchi muhim belgidir. Shu bois, ularni o'rganishda antroponimiyaga oid nazariy qarashlar, semiotik tahlil yondashuvlari asos qilib olindi.

Tadqiqotda tarixiy manbalar, badiiy adabiyotlar, xalq og'zaki ijodi va diniy-ma'naviy meros asosida ismlarning kelib chiqishi, semantik yuklamalari, ularning jamiyatdagi funksional roli va vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishga uchragani o'rganildi. Xususan, turkiy xalqlar singari bir-biriga yaqin, o'zaro tarixiy va madaniy aloqadorlikka ega bo'lgan elatlar orasida uchraydigan umumiy nomlar va ularning ildizlari tahlil qilindi. Bundan tashqari, globalizatsiya jarayonining tarixiy ildizlarini aniqlash maqsadida sivilizatsion yondashuv asosida millatlar o'rtasidagi madaniy ta'sir, nomlar orqali ifodalangan qadriyatlar, ularning almashinuvi va singdirilishi jarayoni ham tahlil qilindi. Ismlar ustida olib borilgan qiyosiy va semantik tahlillar ularning lug'aviy tarkibi, ma'no doirasi va madaniy kontekstdagi yuklamalarini ochib berishga xizmat qildi. Natijada, ayrim ismlar nafaqat mahalliy, balki global darajada tarqalgan bo'lib, ular insoniyat tarixida umumiy qadriyatlar, mushtarak ma'naviy negizlar asosida shakllanganini ko'rsatadi. Ushbu yondashuv shuni anglatadiki, globallashtirish zamonaviy davr hodisasi bo'lishi bilan birga, aslida qadimdan boshlangan va madaniyatlararo ta'sir doirasida shakllanib borgan tarixiy-madaniy jarayondir.

Tahlil va natijalar. Xalqimiz o'rtasida keng tarqalgan ismlardan biri bu **Yunus** ismidir. Mazkur ism ibroniy tilida "Yaratganning marhamati" degan ma'noni anglatadi [1] va ismning original shakli "Johanan" bo'lib, nemis va skandinav xalqlarida Johann, Jan, Joan, Janke, yunonlarda Ioannis, ruslarda Ivan, ingliz xalqlarida John, Johnny, fransuzlarda Jan, yahudiylarning o'zida esa Yohannan shakllarida uchraydi va qadimda ko'proq hukmron doiralarda o'rtasida keng tarqalgan. Faqatgina islom dini e'tiqod qilinadigan mamlakatlardagina Yunus tarzida qo'llaniladi. Xalq og'zaki ijodida, milliy ertaklarimizda ham Yunus ismidan keng foydalaniladi.

Yoqub ismi ham yahudiy tilidan olingan bo'lib, bu ismning ma'nosi va kelib chiqishi haqida turlicha qarashlar bor. Bu ismning ma'nosi "tovon" yoki "to'piq" degan ma'nolarni anglatadi [1]. Yevropa xalqlarida Jacob, yunonlarda Iakabos, ruslarda Yakov, Iakov tarzida qo'llangan [3]. Keyinchalik payg'ambar va yahudiylarning afsonaviy shohi Yoqubga Isroil nomi berilgan. **Isroil** ism sifatida ham xalqimiz o'rtasida keng tarqalgan hisoblanadi. Bu so'zning lug'aviy ma'nosi haqida turlicha fikrlar bor. Buni xristianlarda "Yaratganni ko'ra oladigan aql", yahudiy manbalarida esa "Yaratganni ko'rgan" deb talqin qilinadi. Mazkur ma'lumotlarni tahlil qilib, Yoqub ismining etimologiyasidagi aql so'zini e'tirof qilar ekanmiz, yetuk jadid namoyondalarimizdan biri hisoblanmish Abdulhamid Cho'lpon milliy adabiyotimizdagi ilk roman-dilogiya sanalmish "Kecha va kunduz" asaridagi fikrlashi bilan o'z davri kishilaridan ancha oldinlab ketgan qahramon Miryoqubga bejizga shunday nom bermaganligini anglaymiz. Yoqub ko'zining nuri, farzandi Yusuf dog'ida qoladi. Shuning uchun u mumtoz adabiyotimizda ayriliq ramzi sifatida qaraladi va "Bayt-ul hazan", ya'ni "g'am uyi" unga nisbat beriladi va Yusufning dog'ida ko'p yig'layverganidan ko'zlari ko'r bo'lib qolgan deyiladi:

Erur Ya'qub bog'ining niholi,

Halilulloh dashtining g'izoli [2].

Yusuf ismi keng tarqalgan bo'lib, yahudiycha "yadah", ya'ni "maqtoov, shon-sharaf" hamda "asaf" so'zlarining qo'shilmasidan hosil bo'lgan deb taxmin qilinadi [1]. Turkiy, fors va arab xalqlarida Yusuf, Yevropa xalqlarida Joseph, Jozef, Joe, Xose slavyan xalqlarida Iosif va Ioziv shakllarida ham uchraydi [1]. Ayniqsa, xalq og'zaki ijodi va mumtoz adabiyotimizda sayyor

syujetlardan hisoblanuvchi Yusuf va Zulayho timsolida Yaratganni tarannum etuvchi dostonlar mashhur sanaladi. Bundan tashqari Yusufning husni jamoli haqida turli ijodkorlar turlicha tashbih, istiora kabi badiiy san'atlardan foydalanganlar, Xususan, ulug' ijodkorlarimizdan sanalmish Atoyi o'zining "Jamoling vasfini qildim chamanda" nomli g'azalida: "Solib borma meni, ey Yusufi husn", - deya go'zal yori tasvirini ifodalash hamda talmeh san'atidan mahorat bilan foydalangan [6], chunki mumtoz adabiyotimizdan Allohning taoloning muborak husnidan keyin Yusuf alayhissalomning husni turadi. Yusufning husni haqida gap ketar ekan, Abdurahmon Jomiyning "Yusuf va Zulayho" dostonida uni quyidagicha tasvirlaydi:

Dedi: "Husnim qilib uch sahm oyirdim,
Ango ondin iki sahmini berdim.
Ikki hissasin oning Yusuf olsun,
Birisi o'zga dilbarlarga qolsun" [2].

Yana bir keng tarqalgan ismlardan biri **Sulaymon** ismi bo'lib, manbalarga ko'ra Dovudning o'g'li bo'lgan payg'ambar hamda shoh nomidan kelib chiqqan bo'lib, ibroniy tilida "Solomon", ya'ni "to'liq va yetuk, butun" degan ma'nolarni anglatadi, ba'zi taxminlarga ko'ra Sulaymon hamda "tinchlik" ma'nosini bildiruvchi so'zdan "salom" so'zlarining kelib chiqishi bir o'zakka borib taqaladi deb ham qaraladi[1]. Turli xalqlarda Sulaymon, Suleiman, Solomon shakllarida uchraydi. Mumtoz adabiyotimizda Rabg'uziyning "Qisasi Rabg'uziy" asaridagi Sulaymon va Manzara nomli chumoli o'rtasidagi suhbat Sulaymonning naqadar adolatli hukmdor bo'lganligining isboti sanaladi. Xususan, afsonalarda Sulaymon alayhissalomdan devlar qo'rqishi aytiladi. Shuning uchun xalqimiz o'rtasida "Sulaymon o'ldi, devlar qutuldi" iborasi mashhur bo'lib, ko'pincha ma'lum bir qattiqqo'l, adolatli rahbar shaxs mansabidan ayrilsa va boshqalar o'z bilganicha ish ko'rsa mazkur ibora qo'llanadi. Bundan tashqari Sulaymon taxti ham ko'pincha adabiyotimizda talmeh san'atining namunasi sifatida ishlatiladi. Xalqimizning sevimli va tanti shoiri Muhammad Yusuf o'zining "Vatanim" she'rida o'zining kindik qoni to'kilgan ona yurtini Sulaymon taxtiga qiyoslaydi:

Men dunyoni nima qildim,
O'zing yorug' jahonim.
O'zim xoqon
O'zim sulton
Sen taxti Sulaymonim [4].

Xulosa. Mazkur maqolada keltirilgan tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, yahudiy ismlari nafaqat tilshunoslik fanining, balki etnografiya, tarix va dinshunoslik nuqtayi nazaridan ham alohida ilmiy jihatdan chuqur tahlil qiladigan mavzudur. Shu sababli, yahudiy antroponimikasini o'rganish ilm-fan uchun muhim bo'lib, bunday tadqiqotlar orqali til va madaniyatlararo bog'liqlik, tarixiy taraqqiyot va diniyqadriyatlar haqida tasavvur hosil qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jonathan Z. Smith, *Map is Not Territory: Studies in the History of Religions*, University of Chicago Press (1978),
2. A. Jomiy. Yusuf va Zulayho. Toshkent, 1974.
3. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Toshkent, 2000.
4. M. Yusuf. Xalq bo'l, elim. Toshkent, 2005.
5. N. Rabg'uziy. Qisasi Rabg'uziy. Toshkent, 2023.
6. Atoyi. Devoni Shayxzoda Atoyi. Toshkent, 2008.
7. B. Kilichev. Onomastika. Buxoro, 2023.

UO'K 81:616

IBN SINONING "TIB QONUNLARI" ASARIDAGI TIBBIY LEKSIKA: ANATOMIK, FIZIOLOGIK, PATOLOGIK, TERAPEVTIK VA PSIXOLOGIK ATAMALAR TAHLILI
U.M. Baxriyeva, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asari nafaqat o'z davrining tibbiyot ilmiga katta hissa qo'shgan, balki tibbiyotshunoslikda leksikaning qanday ishlatilishini o'rganish nuqtai nazaridan ham katta ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot Ibn Sinoning asarida ishlatilgan leksikaning

lug'aviy ma'no guruhlarini tahlil qilishni maqsad qilgan. Tadqiqotda anatomik, fiziologik, patologik, terapevtik va psixologik atamalarni o'rganish orqali ularning semantik o'zgarishlari, ilmiy ahamiyati va zamonaviy tibbiyotga qo'shgan ta'siri ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Ibn Sino, tib qonunlari, tibbiyotshunoslik, leksika, anatomik atamalar, fiziologik atamalar, patologik atamalar, terapevtik atamalar, psixologik atamalar, semantika, tibbiy meros, tibbiyot, ruhiyat, nevroz, depressiya.

Аннотация. Труд Ибн Сины "Канон медицины" не только оказал значительный вклад в медицинскую науку своего времени, но и имеет большое значение с точки зрения изучения того, как используется лексика в медицинской дискурсе. Настоящее исследование направлено на анализ лексических групп в труде Ибн Сины с семантической точки зрения. В исследовании рассматриваются семантические изменения, научное значение и влияние на современную медицину через изучение анатомических, физиологических, патологических, терапевтических и психологических терминов.

Ключевые слова: Ибн Сина, Канон медицины, медицинская наука, лексика, анатомические термины, физиологические термины, патологические термины, терапевтические термины, психологические термины, семантика, медицинское наследие, медицина, психиатрия, невроз, депрессия.

Abstract. Ibn Sina's "The Canon of Medicine" not only made a significant contribution to the medical science of its time but also holds great importance in studying how lexicon is used in medical discourse. This research aims to analyze the lexical groups in Ibn Sina's work from a semantic perspective. The study highlights the semantic changes, scientific significance, and influence on modern medicine by examining anatomical, physiological, pathological, therapeutic, and psychological terms.

Key words: Ibn Sina, The Canon of Medicine, Medical Science, Lexicon, Anatomical Terms, Physiological Terms, Pathological Terms, Therapeutic Terms, Psychological Terms, Semantics, Medical Heritage, Medicine, Psychiatry, Neurosis, Depression.

Kirish: Ibn Sino (Avicenna)ning "Tib qonunlari" (Qonun al-Tibb) asari o'rta asrlarning eng muhim tibbiyotshunoslik asari bo'lib, nafaqat Islom dunyosida, balki butun dunyo tibbiyotining rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. Ushbu asar, o'zining ilmiy metodologiyasi va tibbiyotga oid terminologiyasi bilan nafaqat o'sha davr ilm-fanini, balki zamonaviy tibbiyotning rivojlanishida ham muhim o'rin tutadi. Ibn Sino o'z asarida nafaqat tibbiy bilimlarni tizimlashtirgan, balki ilmiy tafakkur va metodologiyani yangi darajaga ko'tarib, tibbiyotning asosiy sohalarini o'z ichiga olgan. Bu asar, o'zining mukammal tuzilishi va ilmiy yondoshuvi bilan o'sha davr tibbiyotining barcha muhim masalalarini batafsil yoritib beradi.

"Tib qonunlari" asari besh jildidan iborat bo'lib, unda anatomiya, fiziologiya, patologiya, diagnostika, terapevtika va farmakologiya kabi tibbiyotning asosiy sohaları yoritilgan. Ibn Sino o'zining ilmiy izlanishlarini empirik va eksperimental tajribalar asosida shakllantirib, tibbiyotda yangi nazariyalar va yondoshuvlarni ishlab chiqqan. Asar nafaqat o'z davrining ilmiy bilimlarini jamlagan, balki qadimgi yunon, hind va Islom tibbiyotini o'zida mujassamlashtirgan hamda ko'plab xatoliklarni tuzatib, yangi ilmiy qarashlar kiritgan.

Shuningdek, Ibn Sino "Tib qonunlari" asarida ishlatilgan leksik birliklar uning ilmiy tafakkurini, tibbiyotshunoslikdagi yangi yondoshuvlarni va ilmiy metodologiyasini tushunishda muhim o'rin tutadi. Ibn Sino o'z asarida bir qator yangi tibbiy atamalarni yaratgan, mavjud atamalarga esa yangi semantik ma'no berib, ularni aniq va izchil ta'riflagan. Bu atamalar, faqat o'sha davr ilm-fanining ifodasi bo'lib qolmay, balki zamonaviy tibbiyotda ham muhim tushunchalar sifatida foydalanilmoqda.

Shu ma'noda, "Tib qonunlari" asaridagi tibbiy atamalarni lug'aviy va semantik jihatdan tahlil qilish, nafaqat tibbiyot, balki lingvistika, semantika va falsafa sohalarida ham chuqur ahamiyatga ega. Ibn Sinoning tibbiy terminologiyasi orqali biz o'sha davr ilmiy tafakkurini va metodologiyasini tushunishga muvaffaq bo'lamiz, shuningdek, bu atamalarning bugungi tibbiyotda qanday aks etganini o'rganish imkoniyatini yaratadi.

Maqolada Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asaridagi leksik birliklarning lug'aviy ma'no guruhlariga asoslangan tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqotda anatomik, fiziologik, patologik, terapevtik va psixologik atamalarni o'rganish orqali Ibn Sinoning tibbiyotga bo'lgan ilmiy yondoshuvi va uning zamonaviy tibbiyotga qanday ta'sir ko'rsatganligi tahlil qilinadi.

Tadqiqotning maqsadlari va metodologiyasi. Tadqiqotning asosiy maqsadi Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asarida ishlatilgan tibbiy atamalarni lug'aviy va semantik tahlil qilishdan iboratdir. Bu asar o'rta asrlardagi ilmiy tafakkur va tibbiyotshunoslik rivojida muhim o'rin tutgan bo'lib, uning lug'aviy va semantik tahlili orqali Ibn Sinoning tibbiyotga bo'lgan ilmiy yondoshuvi va uning zamonaviy tibbiyotga ta'siri o'rganiladi. Tadqiqotda quyidagi asosiy vazifalar ko'zda tutilgan:

1. *Anatomik, fiziologik, patologik, terapevtik va psixologik atamalarni tahlil qilish* – Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asarida ishlatilgan tibbiy atamalarni lug'aviy jihatdan aniqlash va ularning semantik o'zgarishlarini kuzatish. Bu tahlil asar ichidagi turli tibbiy leksikalarning rivojlanish jarayonlarini va ularning o'ziga xos ilmiy yondoshuvlarini aks ettiradi. Ayniqsa, har bir tibbiy atama va uning semantik kontekstini chuqur tahlil qilish, uning ilmiy muhimligini va qadimgi va zamonaviy tibbiyotdagi o'rnini aniqlashga yordam beradi.

2. *Leksik guruhlar va ularning tibbiyotshunoslikka qo'shgan ilmiy ahamiyatini tahlil qilish* – Tadqiqotda Ibn Sinoning tibbiy leksikasidagi anatomik, fiziologik, patologik, terapevtik va psixologik atamalarni alohida guruhlariga ajratib, har bir guruhning ilmiy va metodologik ahamiyatini o'rganish ko'zda tutilgan. Bu leksik guruhlarining tibbiyotshunoslikka qanday hissa qo'shganini tahlil qilish orqali Ibn Sinoning ilmiy merosini yanada chuqurroq tushunish mumkin.

Metodologiya va tahlil yondoshuvi: Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asaridagi leksik birliklarning lug'aviy ma'no guruhlarini aniqlash va tahlil qilishda bir nechta ilmiy metodologiyalarni qo'llash mumkin. Tadqiqotda ishlatiladigan asosiy metodlar quyidagilardir: *Leksik va semantik tahlil:* Asar matnlaridagi tibbiy atamalar va ularning ma'nolarini chuqur o'rganish. Har bir atamaning lug'aviy va semantik o'zgarishlari, shuningdek, zamonaviy tibbiyotdagi tushunchalar bilan taqqoslanishi muhim. Bunda, Ibn Sinoning asarida ishlatilgan atamalar, o'z davrida qanday tushunilganini va zamonaviy tibbiyotda qanday qo'llanilayotganini tahlil qilish kerak. Bu metodologiya, o'zgaruvchan tibbiy atamalar va ularning semantik ma'nolaridagi farqlarni aniqlashda yordam beradi. *Lingvistik tahlil:* Ibn Sinoning leksikasidagi tibbiy atamalarni lingvistik nuqtai nazardan o'rganish. Har bir atamaning grammatika va sintaktik xususiyatlarini aniqlash, ular bilan bog'liq semantik o'zgarishlarni yoritish orqali asar tilining rivojlanishini va uning ilmiy ahamiyatini tushunish mumkin. Bu metodologiya, ayniqsa, Ibn Sinoning asarining tilida foydalanilgan ilmiy tibbiy leksikaning tizimli tashkilotini ko'rsatishda yordam beradi. *Komponent tahlil:* Har bir tibbiy atama va tushunchani uning tarixiy, ilmiy va madaniy ahamiyatiga qarab tahlil qilish. Bu yondashuv asar matnini turli qismlarga bo'lib, har bir qismning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, anatomiya, fiziologiya, patologiya va psixologiya sohalariga oid atamalar va ularning zamonaviy tibbiyotda qanday qo'llanilishini tahlil qilingan. *Tarixiy yondoshuv:* Ibn Sinoning

"Tib qonunlari" asarining tarixiy kontekstini hisobga olgan holda, uning davriga xos ilmiy tushunchalarni, atamalarni va ularga nisbatan o'zgargan yoki saqlanib qolgan ilmiy qarashlarni o'rganish. Bu metodologiya, Ibn Sinoning asarining tarixiy ahamiyatini va uning tibbiyot ilmiga qo'shgan hissasini aniqlashga yordam beradi.

Tibbiy leksikaning lug'aviy ma'no guruhlari: Anatomik atamalar: Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asarida anatomik atamalar tibbiyotning asosiy poydevorlaridan biri sifatida keng o'rganilgan. Masalan, Ibn Sino yurakni nafaqat qoni aylantiruvchi organ sifatida, balki ruhiyatning ham markazi sifatida tasvirlaydi. U yurakni tananing markazi deb atagan, u orqali insonning hayoti va salomatligi bog'lanadi. "Yurak" so'zi Ibn Sinoning asarida nafaqat biologik, balki falsafiy, ruhiy jihatdan ham tahlil qilingan.

Zamonaviy tibbiyotda yurakning anatomik va fiziologik rollari haqida keng bilimlar mavjud. Shu bilan birga, Ibn Sinoning yurak haqidagi tushunchalari, masalan, uning ruhiyat bilan bog'liq tasavvurlari, zamonaviy psixosomatik tibbiyotda va ruhiyatshunoslikda qo'llaniladigan tushunchalar bilan yaqin bog'liqdir.

• Miya: Ibn Sino miya va uning markaziy nerv tizimidagi roli haqida o'zining chuqur ilmiy mulohazalarini keltirgan. U miya faoliyatini tana va ruh o'rtasidagi aloqa nuqtasi sifatida ko'rgan. Zamonaviy neyrologiyada miya faoliyati endi ilmiy jihatdan o'rganilgan, ammo Ibn Sinoning bu haqdagi izlanishlari nevrologiya va psixologiya rivojlanishida muhim poydevor bo'lgan.

• Jigar: Ibn Sino jigarini "hayotiy salomatlik markazi" sifatida tasvirlagan va uning oziqlanishni va energiyani boshqarishdagi ahamiyatini ta'kidlagan. Bugungi kunda jigar organizmdagi metabolizmni boshqaradigan muhim organ sifatida tasvirlanadi, ammo Ibn Sinoning bu haqdagi tasavvurlari endi zamonaviy tibbiyotda yangi izlanishlar uchun asos yaratmoqda.

• Yurak (قلب, Qalb): Ibn Sino yurakni nafaqat fiziologik organ, balki ruhiyatning markazi sifatida tasvirlagan. Zamonaviy tibbiyotda yurakning biomexanik va elektr tizimi chuqur o'rganilgan.

• Bosh (رأس, Ra's): Boshning nerv tizimi va miyaning markaziy funksiyalari Ibn Sinoning tibbiyotiga ta'sir ko'rsatgan.

• Oyoq (قدم, Qadam): Tana tuzilmasini harakatga keltiruvchi asosiy organlardan biri sifatida oyoq.

• Bosh miya (دماغ, Dimaagh): Ibn Sino bosh miyani o'rganishda uning asosiy vazifalarini va uning organizmdagi rolini alohida ta'kidlagan.

• Jigar (كبد, Kabid): Jigarni organizmda zararni to'playdigan va organizmni tozalovchi a'zo sifatida ko'rsatgan.

• Qon tomirlari (دموية أوعية, Awiyat Damuya): Qon tomirlarining tananing turli qismlariga qon etkazib beruvchi tizim sifatida ta'riflangan.

• Ichak (أمعاء, Am'a): Ichaklarni hazm jarayonining markazlari sifatida tasvirlagan.

• Bufer suyuqlik (الهياليني السائل, Al-Sa'il al-Hiyalini): Bufer suyuqliklarning tana va ularning mushak tizimiga ta'siri haqidagi ma'lumot.

• O'pka (رئة, Riya): O'pkani havoni tanaga etkazib beruvchi va toksinlarni chiqaruvchi a'zo sifatida ko'rsatgan.

• Yurakning yuqori qismi (القلب أعلى, A'la al-Qalb): Yurakning yuqori qismi bilan bog'liq jarayonlar va qonning ko'tarilishi haqidagi tasvirlar.

• Sinir tizimi (العصبي الجهاز, Al-Jihaz al-'Asabi): Ibn Sino asab tizimining markaziy va periferik qismlari o'rtasidagi aloqalarni o'rganadi.

• Skelet (عظمي هيكل, Haykal 'Azmi): Tana skeleti va uning harakatlardagi roli.

• O'zgaruvchi hujayralar (المتغيرة الخلايا, Al-Khalaya al-Mutaghayyira): Tana hujayralarining yangilanishi va ularning anatomik roli.

• Bosh miya qoplamasi (الدماغ غلاف, Ghilaf al-Dimaagh): Bosh miya qoplamasi va uning miya bilan aloqasi.

• Teri (جلد, Jild): Teri va uning organizmdagi himoya vazifalari.

• Qon (دم, Dam): Qonning tarkibi va organizmdagi ahamiyati.

• Burchaklar va bog'lanmalar (مفاصل, Mafaasil): Tana a'zolarining harakatlanishini ta'minlovchi bog'lanmalar.

• O'zgaruvchi hujayra tizimi (المتغير الخلوي النظام, Al-Nizam al-Khalawi al-Mutaghayyir): Yangi hujayralar tizimi va uning organizmdagi ahamiyati.

• Ichki organlar (الداخلية الأعضاء, Al-A'da' al-Dakhiliya): Ichki organlar va ularning bir-biriga ta'siri.

• Jigardan chiqadigan qon (الكبد من الخارج الدم, Al-Dam al-Kharij min al-Kabid): Jigardan chiqadigan qon va uning organizmdagi roli.

Fiziologik atamalar: Ibn Sinoning fiziologik jarayonlar, masalan, qon aylanishi, nafas olish va hazm jarayonlariga doir tasavvurlari o'z davriga nisbatan juda ilg'or edi. Ibn Sino qon aylanishi haqida izohlar bergan bo'lsa-da, uning bu tasavvurlari, asosan, metafizik asoslar bilan bog'liq edi. "Qon" atamasi uning asarida nafaqat qoni aylantiruvchi suyuqlik sifatida, balki insonning umumiy salomatligini boshqaruvchi asosiy element sifatida qaralgan.

• Nafas olish: Ibn Sino nafas olish jarayonini organizmda energiya ishlab chiqarishning ajralmas qismi sifatida tushuntirgan. U nafas olishning o'tkazuvchanlik va gaz almashinish

jarayonlari bilan bog'liq jihatlarini tibbiyotda birinchi bo'lib tadqiq qilgan. Hozirgi kunda bu jarayonlar biokimyo va fiziologiya sohasida chuqur o'rganilgan.

- Hazm jarayoni: Ibn Sino oshqozon va ichaklarning ishlashini, ularning oziq moddalarni hazm qilish va so'rishdagi rolini aniq tavsiflagan. U oziq moddalar va suyuqliklarning tanadagi harakatini va bu jarayonlarni biologik jihatdan tushuntirgan. Bugungi kunda hazm jarayonining ilmiy tushunchalari va usullari zamonaviy gastroenterologiyada keng qo'llaniladi.

- Qon aylanishi (الدم دوران, Dawran al-Dam): Qonning yurakdan barcha a'zolariga tarqalishi jarayoni.

- Nerv tizimi (العصبي الجهاز, Al-Jihaz al-'Asabi): Nerv tizimining ishlashi va miyada signal uzatish.

- Aspiratsiya (تنفس, Tanfas): Nafas olish jarayoni va uning organizmdagi ahamiyati.

- To'qimalar va organlar o'rtasidagi aloqalar (والأعضاء الأنسجة بين العلاقات, Al-'Alaqa Bayn al-Ansiya wa al-'A'daa'): Tana to'qimalari va organlari o'rtasidagi aloqalarni ko'rsatish.

- Hazm jarayoni (هضم, Hazm): Ovqat hazm qilish jarayoni va uning organizmga ta'siri.

- Yurakning mexanik harakati (الميكانيكية القلب حركة, Harakat al-Qalb al-Mikaniyya): Yurakning harakati va qon aylanishi.

- Gormonal tartib (المهرموني التنظيم, Al-Tanzim al-Harmoni): Gormonlar orqali organizmdagi vaziyatni boshqarish.

- Bosh miya faoliyati (الدماغ نشاط, Nashaat al-Dimaagh): Bosh miyaning o'zgaruvchan faoliyati va u bilan bog'liq jarayonlar.

- O'zgaruvchan xujayralar harakati (المتغيرة الخلايا حركة, Harakat al-Khalaya al-Mutaghayyira): Yangi hujayralar harakati va bu jarayonlarning organizmdagi roli.

- Qonning hujayralarga etkazilishi (للخلايا الدم إيصال, Iysaala al-Dam lil-Khalaya): Qonning hujayralarga yetib borishi jarayoni.

- Ichaklardagi hazm qilish tizimi (الأمعاء في الهضم نظام, Nizam al-Hazm fi al-Am'a): Ichaklarda hazm qilish tizimining ishlash jarayoni.

- Havoni nafas olish (الهواء التنفس, Al-Tanfas al-Hawaa): Tana orqali nafas olish va havoni tanaga yetkazib berish.

- Yurakning qon pompalash funktsiyasi (للدق القلب ضخ, Dakh al-Qalb lil-Dam): Yurakning qon pompasi vazifalari.

- Sinirlarning signallarni uzatish jarayoni (العصبية الإشارات نقل, Naql al-Ishaarat al-Asabiyya): Nerv tizimining signallarni tanadagi organlarga uzatish jarayoni.

- Ruhiyatni boshqarish (الروح إدارة, Idarat al-Ruh): Ruhiyat va psixologik holatlarni boshqarish.

- Qonning ko'payishi (الدم زيادة, Ziyadat al-Dam): Qonning tana ichida ko'payishi va uning ta'siri.

- O'pka faoliyati (الرئة نشاط, Nashaat al-Riya): O'pkaning nafas olishdagi roli va faoliyat.

- Hormonlar tizimi (المهرموني النظام, Al-Nizam al-Harmoni): Gormonlar va ularning tanadagi roli.

- Shakarni organizmga olib kelish (الجسم إلى السكر نقل, Naql al-Sukar ila al-Jism): Shakarni organizmga uzatish jarayoni.

- Salomatlikni tiklash (الصحة استعادة, Ista'adat al-Sihha): Organizmdagi sog'liqni tiklash jarayonlari.

Patologik atamalar: Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asarida patologik jarayonlar haqida keltirilgan atamalar juda ahamiyatli. Masalan, u yallig'lanishni organizmning normal holatidan og'ishishi deb ta'riflagan. Yallig'lanish va boshqa patologik holatlar, uning asarida nafaqat fiziologik, balki ruhiy va hissiy jihatlar bilan ham tahlil qilingan. • Qon ketishi: Ibn Sino qon ketishini tanadagi hayotiy muvozanatning buzilishi sifatida ko'rsatgan. U qon ketishini davolashning turli usullarini ishlab chiqqan va qonning organizmdagi ahamiyatini juda yaxshi tushungan. Zamonaviy tibbiyotda qon ketishining muammosi bilan kurashishda ko'plab usullar ishlab chiqilgan.

- Intoksikatsiya: Ibn Sino toksik moddalarning organizmga qanday ta'sir qilishini, ularning organizmga kirishidan keyin qanday reaksiya yuz berishini juda chuqur o'rgangan. Bugungi kunda

bu ilmiy soha toksikologiya deb ataladi va u aniq diagnostik vositalar va davolash usullarini o'z ichiga oladi.

- Saraton (سرطان, Sartan): Saratonning asosiy belgilari va u bilan bog'liq jarayonlar.
- Epilepsiya (الصرع, Al-Sara'): Epilepsiya va uning tanaga ta'siri.
- Yallig'lanish (التهاب, Iltihab): Tana a'zolaridagi yallig'lanish jarayonlari va ular bilan bog'liq belgilari.

- Qon ketishi (نزيف, Nazif): Qon ketishining sabablari va davolash usullari.
- Revmatizm (روماتيزم, Rumatizm): Gelenlar va mushaklardagi revmatizm kasalligi.
- Obezlik (سمنة, Sumna): Obezlik va uning tanadagi ta'siri.
- Ishqorlanish (الحماض, Al-Hamaad): Qonning ishqorlanishi va organizmdagi o'zgarishlar.
- Qandli diabet (السكري, Al-Sukari): Qandli diabet va uning asoratlari.
- Asfiksiya (اختناق, Ikhtinaq): Nafas olishning to'xtashi va asfiksiyaning kelib chiqishi.
- Pnevmoniya (الربو الالتهاب, Al-Iltihab al-Riyawi): O'pka yallig'lanishi.
- Tromboz (دموية جلطة, Jalta Damuya): Qon tomirlarida tromblarning paydo bo'lishi.
- Strok (دماغية سكتة, Saktat Dimaaghiyya): Bosh miyada qon aylanishining to'xtashi.
- Ateroskleroz (الشرايين تصلب, Tasallub al-Sharayin): Ateroskleroz kasalligi va qon tomirlarining torayishi.

- Bronxit (التهاب الشعب, Iltihab al-Shu'ba al-Hawa'iyya): O'pka yo'llaridagi yallig'lanish.
- Tashna (عطش, Atash): Tanada suyuqlikning etishmasligi va uning patologik ta'siri.
- Infeksiya (عدوى, Adwa): Bakterial yoki virusli infeksiyalar.
- Bo'g'ma kasalliklari (الصدر أمراض, Amradh al-Sadr): Bo'g'ma va u bilan bog'liq kasalliklar.
- Gipertoniya (الدم ضغط ارتفاع, Irtifa' Daqt al-Dam): Qon bosimining yuqoriligi.
- Nevralgiya (العصبي الإرهاق, Al-Irhaq al-'Asabi): Asab tizimining charchashi.
- Toksikoz (تسمم, Tasammum): Tana zarralarining zaharlanishi.

Terapevtik atamalar: Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asarida terapevtik atamalar keng tasniflangan. U turli kasalliklarni davolashda tabiiy dori-darmonlar va o'simliklardan foydalangan. Masalan, zanjabil o'simligi uning asarida nafaqat oshqozon-ichak tizimini yaxshilovchi vosita sifatida, balki umumiy salomatlikni mustahkamlovchi dori sifatida ishlatilgan. Bugungi kunda zanjabilning tibbiyotdagi afzalliklari ilmiy ravishda tasdiqlangan. • Gulxar: Ibn Sino gulxarni yuzaki yallig'lanishlarni davolashda ishlatgan. Bu o'simlik zamonaviy tibbiyotda antiseptik sifatida ishlatiladi va u yallig'lanishlarga qarshi samarali vosita sifatida tanilgan.

- Qora bug'doy: Ibn Sino qora bug'doyni sog'likni mustahkamlovchi va immunitetni kuchaytiruvchi vosita sifatida ishlatgan. Bugungi kunda qora bug'doy va uning tarkibidagi aktiv moddalar ko'plab farmatsevtik mahsulotlarda qo'llaniladi.

- Dori-darmonlar (الأدوية, Al-Adwiya): Ibn Sinoning dori-darmonlarga bo'lgan yondoshuvi va ularning tibbiyotda qo'llanilishi.

- Zanjabil (زنجبيل, Zanjabeel): Zanjabilning oshqozon-ichak tizimiga foydasi.
- Asal (عسل, Asal): Asalning antibakterial xususiyatlari.
- Qora lavlagi (شمندر, Shamandar): Qora lavlagining qonni tozalashdagi roli.
- Ziroat dori-darmonlari (الزراعة أدوية, Adwiya al-Zira'a): O'simliklardan tayyorlangan tabiiy dori-darmonlar.

- Olma sirasi (التفاح عصير, Aseer al-Tuffah): Olmaning organizmga foydalari.
- Shirin suyuqliklar (حلوة مشروبات, Mashroobat Hulwah): Shirin suyuqliklarning organizmdagi roli.

- O'simliklar (نباتات, Nabatat): Tabiiy o'simliklarning davolashdagi ahamiyati.
- Balzam (بلسم, Balsam): Balzamning kasalliklarni davolashdagi roli.
- Kashmir yog'i (كشمير زيت, Zayt Kashmeer): Kashmir yog'ining shifobaxsh xususiyatlari.
- Aromaterapiya (بالعطور العلاج, Al-'Ilaj bil-'Utoor): Xushbo'y moddalar orqali davolash.
- Baliq yog'i (السماك زيت, Zayt al-Samak): Omega-3 kislotalarining yurak sog'ligi uchun foydalari.

- Suv (ماء, Maa): Suyuq moddalarning organizmga ta'siri.

• O'simliklarning nafas olishga yordam berishi (التنفس على النباتات مساعدة, Musaadat al-Nabaat fi al-Tanfas): O'simliklar va ularning nafas olishdagi roli.

- Qovun (بطيخ, Batikh): Qovunning organizmdagi roli va foydalari.
- Yashil choy (أخضر شاي, Shay Akhdar): Yashil choyni sog'liq uchun foydalari.
- Kardamom (هيل, Hayl): Kardamomning hazm tizimidagi ahamiyati.
- Qora choy (أسود شاي, Shay Aswad): Qora choy va uning yurak uchun foydalari.
- O'rik (مشمش, Mishmish): O'rikning shifobaxsh xususiyatlari.
- Sitrus mevalari (حمضيات, Hamidiyat): Sitrus mevalarining vitaminlar bilan ta'minlanishdagi roli.

Psixologik atamalar: Ibn Sinoning asarida ruhiyat va psixologiya sohasida ishlatilgan atamalar ham alohida o'rin tutadi. Ibn Sino ruhni insonning jismoniy va ruhiy holatini belgilovchi asosiy kuch sifatida ko'rgan. U ruhiyat va ruhiy kasalliklar haqidagi o'z yondoshuvini tibbiy kontekstda bayon qilgan. • Depressiya: Ibn Sino depressiyani ruhiy kasallik sifatida ko'rgan va uning turli shakllarini tasniflagan. Bugungi kunda depressiya, xususan, uning biologik va psixologik jihatlari haqida zamonaviy tibbiyotda keng qamrovli tadqiqotlar olib borilmoqda.

• Nevroz: Ibn Sino nevrozni psixologik noaniqliklar va ichki ziddiyatlar natijasida yuzaga keladigan ruhiy holat sifatida ta'riflagan. Hozirgi kunda nevroz va unga o'xshash kasalliklar psixologiya va nevrologiyada keng muhokama qilinadi.

• Ruhiyat (روح, Ruh): Ruhiyat va uning odamning harakatlari va qarorlariga ta'siri.

• Melankoliya (الأسود, Al-Aswad): Melankoliyaning belgilari.

• Afsonaviy ruhlar (الروحانيات, Al-Ruhaniyat): Ruhiyatdagi o'zgarishlar va odamning ruhiy holatiga ta'siri.

• Depressiya (إكتئاب, Ikte'aab): Depressiyaning belgilari va u bilan kurashish usullari.

• Asabiylashtirish (عصبي التوتر, Tawatur 'Asabi): Asabiylashuv va uning tibbiy natijalari.

• Nevroz (عصاب, Asab): Nevroz va uning tanadagi ta'siri.

• Stress (نفسي ضغط, Daqt Nafsi): Stress va uning ruhiy holatga ta'siri.

• Konsentratsiya muammolari (التركيز مشاكل, Mashakil al-Tarkiz): Konsentratsiya va uning ruhiyatga ta'siri.

• Yuqori darajadagi xavotir (شديد قلق, Qalaq Shadid): Yuqori darajadagi xavotir va uning tanaga ta'siri.

- Hayajon (إثارة, Ithara): Hayajon va uning psixologik va fiziologik ta'siri.
- Tashvish (قلق, Qalaq): Tashvish va uning psixologik aloqalari.
- Hissiy holatlar (عاطفية حالات, Halaat 'Aatiyya): Hissiy holatlarning ijobiy va salbiy ta'siri.
- Aql (عقل, Aql): Aql va uning ruhiy holatlarga ta'siri.
- Qiyinchiliklar (صعوبات, Sa'ubaat): Psixologik qiyinchiliklar va ularni yengish yo'llari.
- Yorug'likdan qo'rqish (الضوء من الخوف, Al-Khawf min al-Daw')

Xulosa: Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asaridagi tibbiy leksika va uning lug'aviy ma'no guruhlari tibbiyot, lingvistik va falsafa sohalaridagi ilmiy tadqiqotlar uchun juda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Ibn Sinoning ishlatgan tibbiy atamalari nafaqat o'z davrida, balki zamonaviy tibbiyotda ham dolzarb va keng qo'llaniladi. Masalan, uning asarida anatomik, fiziologik, patologik va terapevtik tushunchalar o'ta aniqlik bilan ifodalangan bo'lib, bu atamalar bugungi kunda ham tibbiy amaliyotda keng foydalanilmoqda.

Ibn Sinoning tibbiy atamalari nafaqat ilmiy va amaliy maqsadlar uchun ishlatiladi, balki ular lingvistik tadqiqotlar uchun ham muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Asarda ishlatilgan tibbiy leksika, atamalarning semantik o'zgarishlari va ularning zamonaviy tibbiyotga ta'siri, tibbiyot lingvistikasidagi yangi ilmiy yondoshuvlarni shakllantirishda yordam beradi. Bu leksik elementlar nafaqat so'z boyligi nuqtai nazaridan, balki ularning ma'nolarining qanday shakllanishi va vaqt o'tishi bilan qanday rivojlanishi kabi masalalarni o'rganishda ham ahamiyatlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ибн Сино, А. (2020). Тиб қонунлари (Таржимонлар: А. Расулев, К. Мирзаев, У.И. Каримов, А. Муродов). Шарқ.

2. F. Sherqozieva, Kh. B. Karimov Abu Ali Ibn Sinoning dorishunoslikka qo'shgan xissasi // Academic research in educational sciences. 2022. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/abu-ali-ibn-sinoning-dorishunoslikka-qo-shgan-xissasi> (дата обращения: 14.04.2025).

3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Abu_Ali_ibn_Sino

4. <https://xalq-tabobati.uz/uy/1645/maqolalar/abu-ali-ibn-sino-hayot-yoliga-nazar/>

5. https://uz.wiktionary.org/wiki/Bosh_sahifa

UO'K 070

MUAMMOLARNI TAHLIL QILISH VA YECHIMLARNI TAQDIM ETISHDA TEZKORLIK, XOLISLIK HAMDA IFODA MASALASI

**D.Z.Bekchanova, boshqarma boshlig'I, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi
huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar Agentligi Xorazm viloyati boshqarmasi,
Urganch**

Annotatsiya. Ushbu maqolada muammolar tahlili va yechimlarini taqdim etish jarayonidagi asosiy masalalar-tezkorlik, xolislik va ifoda uslubi tahlil qilinadi. Zero, bugungi axborot asrida jamiyatdagi muammolarni yechimga yo'naltirilgan tarzda tahlil qilish va yetkazish jurnalistikaning eng muhim va dolzarb vazifalaridan biriga aylandi.

Kalit so'zlar: videokontent, internet nashrlar, media makon, so'z erkinligi, tezkorlik, xolislik, ifoda, to'laqonli yechim, pozitiv yechim, progressiv yondashuvlar, ijtimoiy faollik.

Аннотация. В данной статье анализируются ключевые аспекты процесса анализа проблем и представления решений — оперативность, объективность и выразительность стиля. Ведь в современную информационную эпоху анализ и подача общественных проблем с акцентом на поиск решений становятся одной из важнейших и актуальнейших задач журналистики.

Ключевые слова: видеоконтент, интернет-издания, медиaprостранство, свобода слова, оперативность, объективность, выразительность, полноценное решение, позитивное решение, прогрессивные подходы, социальная активность.

Abstract. This article analyzes the key aspects of the process of problem analysis and presenting solutions — promptness, objectivity, and the style of expression. Indeed, in today's information age, analyzing and communicating social issues in a solution-oriented manner has become one of the most important and pressing tasks of journalism.

Key words: video content, online publications, media space, freedom of speech, promptness, objectivity, expression, comprehensive solution, positive solution, progressive approaches, social activity.

Kirish. Jamiyat va davlat taraqqiyotida jurnalistikaning roli beqiyos. OAV lari aholiga faqat axborot yetkazish bilan cheklanib qolmasdan, balki jamoatchilik fikrini shakllantirish, ijtimoiy muammolarni ko'tarish, ularga yechim taklif etish kabi muhim vazifalarni ham bajaradi.

Taniqli akademik olim Akmal Saidov ta'kidlaganidek, “Zamonaviy demokratlar axborotdan foydalanish, uni tahlil qilish va tezkorlik bilan tarqatish imkoniyati zamonaviy jamiyatda inson kamolotining asosiy sharti, deb hisoblaydilar. Fikrlar va g'oyalar xilma-xilligiga asoslangan erkin va ochiq muhokamalar, odatda, har qanday masalada eng yaxshi yechim va tanlovga olib keladi, jiddiy xatolardan asraydi”. (1.4-bet.)

Hozirgi axborot asrida jamiyatdagi muammolarni yechimga yo'naltirilgan tarzda tahlil qilish jurnalistikaning eng muhim vazifalaridan biriga aylandi. Jamoatchilikni qiziqtirgan va ular hayotiga ta'sir ko'rsatadigan muammolarni haqqoniy yoritish, ularning yechimlarini izlashdagi faollik, xolislik va tezkorlik bugungi kunda jurnalistdan yuqori mas'uliyatni, mahoratni talab etadi. Shu nuqtai nazardan OAV larda xolislik, tezkorlik va ifoda masalasi asosiy kasbiy malaka sifatida namoyon bo'ladi.

Materiallar va metodlar. Jurnalistikaning asosiy tamoyillaridan biri-xolislikdir. Yechimlar jurnalistikasida ham axborot manbalarini bir yoqlama talqin qilish emas, balki har tomonlama tahlil

etish, yondashish, barcha nuqtai nazarlarni e'tiborga olib yoritish xolislikning mezoni hisoblanadi. Xolislikning asosiy belgilari quyidagilardir:

- fakt va tahlilni ajratish;
- bir tomonlama yondashmaslik;
- manbalarning aniqligi va ishonchliligi;
- shaxsiy fikrdan ehtiyot bo'lish.

“Muxbirdan har bir so‘z, har qanday fakt ustida yuqori mas’uliyat bilan ishlash talab qilinadi. Agar u xatolikka yo‘l qo‘ysa, bir zumda millionlab o‘quvchilarni adashtirishi, chalg‘itishi tayin” (2.137-bet.)

Yechimlar jurnalistikasida muammoni yoritishda bir tomonlama yondashuv, faktlarni buzib ko‘rsatish jamoatchilik fikrini chalg‘itishi, ishonchsizlikni uyg‘otishi mumkin. Shuning uchun tahlilda har tomonning nuqtai nazarini ifoda etish, manbalarni aniq ko‘rsatish va shaxsiy qarashlardan voz kechish kerak. Xolislikni ta‘minlash uchun jurnalist eng avvalo, ikki yoki undan ortiq manbani taqqoslashi, har bir manbaning ishonchliligini qayta-qayta tekshirishi, muammoga befarq bo‘lmasdan, xolis yondashuvda bo‘lishi zarur.

Qisqacha qilib ta‘riflaganda, xolislik OAV siga, jurnalistga bo‘lgan ishonchni yanada oshiradi. Chunki, insonlar xolis va haqqoniy ma‘lumot olishni istaydilar. Noxolislik, faktlarni buzib ko‘rsatish kabi holatlar axborot vositasiga nisbatan ishonchni yo‘qotadi.

Muammolarni tahlil qilishda tezkorlikning ahamiyati juda katta. Tezkorlik bu-voqealarni real vaqtda kuzatish va jamoatchilikni o‘z vaqtida xabardor qilish imkonini beradi. Tezkorlik, ayniqsa, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy voqealarda muhim ahamiyatga ega. Masalan, favqulodda holatlar, jinoyatchilik yoki noroziliklar bilan bog‘liq xabarlarida jurnalistning tezkorligi axborotning ahamiyatligini ta‘minlaydi. Biroq tezkorlikni maqsad qilish ortidan faktlarni tekshirmasdan tarqatish xavfi ham mavjud. Bunday shoshma-shosharlik oqibatida OAV si noqulay vaziyatlarga duch kelishi mumkin. Shuning uchun zamonaviy jurnalistikada tezkorlik va faktlarga asoslanganlik uyg‘un holda olib borilishi muhim. Tezkorlik eng avvalo ishonchli manbalarga tayanib, javobgarlikni his qilgan holda ma‘lumotni birinchi bo‘lib taqdim etish demakdir. Uning ahamiyatlari quyidagilarda ko‘rinadi:

- aktuallikni saqlash;
- ommaviy axborot vositasi imijini oshirish;
- jamoatchilik fikriga tez ta‘sir ko‘rsatish.

Tezkorlik xolislikka zid kelmasligi kerak. Faktlar tekshirilmasdan tarqatilsa, noto‘g‘ri axborot jamiyatda yomon oqibatlarga, vaziyatlarning keskinlashuviga olib keladi.

Jurnalistikaning barcha janrlarida ifoda va bayon masalasi ham katta ahamiyatga ega. Chunki ifoda- axborotni ta‘sirchan yetkazish san‘ati hisoblanadi. Ifoda masalasi- tahlilning samaradorligini oshiradi. “Umuman olganda, odamlar tahlillarga ishonadilar. Chunki kelajakka qiziqish insonga xos xislat” (3. 60-bet.) Tahliliy yechimlar aniq, amaliy va voqelikka yaqin bo‘lishi kerak. Chunki ular jamoatchilikka foyda beradi, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka hissa qo‘shadi.

Muammoni tahlil qilish va yechimni taqdim etishdagi ifoda uslubi jurnalist mahsulotining ta‘sirchanligini ta‘minlaydi. Qay tarzda so‘z tanlash, uslubi tozalik, mantiqiy bog‘liqlik, jumla va abzaslar o‘rtasidagi uzviylik singari omillar tahlilning jozibadorligini, samaradorligini belgilaydi.

Axborotni qanday uslubda yetkazish uning ta‘sirchanligiga, tushunarligiga va qiziqarliligiga ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli jurnalistik ijodda ifoda juda muhim. Bunda quyidagilarga e’tibor berishni tavsiya qilinadi:

- tilning ravonligi va adabiyliги erishish;
- qisqa, sodda, aniq iboralardan foydalanish;
- sarlavha va tagsarlavha jozibadorligini ta‘minlash;
- maqsadni oqilona, ta‘sirchan tarzda bayon etish.

Ifodadagi kamchilik va nuqsonlar, jumladan, haddan ortiq cho‘zib yuborish, mavhumlik, kesatiq yoki luqma tashlash kabi holatlar axborotning qabul qilinishiga to‘sqinlik qiladi, aksincha bachkanalashtiradi.

Xulosa. Demak, yechimlar jurnalistikada ham muammo va yechimlarni jamiyat a'zolariga yetkazishda xolislik, tezkorlik va ifoda bu bir-biriga bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi holatlardir. Xolislik-ishonchlilikni ta'minlaydi, tezkorlik-raqobatbardoshlikni oshiradi, ifoda esa- axborotni samarali va ta'sirchan yetkazish vositasi hisoblanadi. Ushbu uchlikka amal qilgan holda faoliyat yuritgan jurnalistgina haqiqiy ijtimoiy ta'sirga ega axborotni yarata oladi.

Muammolarni tahlil qilish va yechimlarni taqdim etishda tezkorlik, xolislik va ifoda uslubi-bu jurnalistikaning asosiy salohiyatini belgilab beruvchi omillardir. Har bir tahlil etilayotgan muammo va yechimlar ortida insonlarning kayfiyati, ularning taqdiri va jamiyat taraqqiyoti yotadi. Shu bois tahlil va yechimlar jurnalistikasi aholiga nafaqat axborot berish, balki jamiyatda islohotlarga xizmat qilish vazifasini ham bajaradi.

Taniqli jurnalist, professor Xurshid Do'stmuhammad ta'kidlaganidek, "...insoniyatga so'nggi nafasiga qadar yo'ldosh bo'lmish hodisa-axborot almashuvi jarayoni "xom ashyo" si bo'lmish "axborot" atamasiga nisbatan Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlari" da bir necha bor uchraydigan "ta'rifga til ojiz" lutfi qo'llaniladigan bo'lsa!? Nazarimda shuning o'zi ham axborotning benihoya mo'jizalarga, jozibalarga va hikmatlarga boyligidan dalolat beradi" (4.32-bet.)

Ha, yechimlar jurnalistikasida ham axborot tarqatishdagi xolislik, tezkorlik va ifoda mo'jizalaridan, joziba va hikmatlaridan unumli foydalanish masalasi yaxshi tahlillardan darak beradi. U oqilona va hayotiy til, o'quvchini o'ylantiruvchi savol va misollar, yechimlarga yetaklovchi mantiqiy xulosalar, asosli raqam va faktlarga tayanilgan ma'lumotlarni o'z ichiga olishi bilan yanada xarakterlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. So'z, fikr va axborot erkinligi: Xalqaro huquqiy asoslar. "Inson huquqlari kutubxonasi". 2021, 4-bet.
2. Н.Г.Богданов, Б.А.Вяземский. Справочник журналиста. Лениниздат. 1971.
3. T.Aslanov. PR matnlar. O'quvchini qanday jalb qilish mumkin. "Standard Poligraf Books". Toshkent. 2022.
4. X. Do'stmuhammad. Axborot-mo'jiza, joziba, falsafa. "Yangi asr avlodi". Toshkent. 2013.
5. Т. Розенберг. Журналистика решений: Solutions Journalism. NETWORK. "Что такое журналистика решений?" Lismimmid.tilde.ws 16 июн. 2018. Статья в интернете.
6. Wikipedia. uz.m.wikipedia.org Yechimlar jurnalistikasi. Kirish. So'nggi tahrir 2022.
7. Л. Гудвин. "Почему именно журналистика решений?". Solutions Journalism. NETWORK. Lismimmid.tilde.ws 10 ноябрь, 2016. Статья в интернете.

UO'K 821.512.133

O'ZBEK TILI KOSMONIMLARINING LINGVOSTILISTIK XUSUSIYATLARI

R.Berdimuratova, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tili kosmonimlarining lingvostilistik xususiyatlari o'rganiladi. Kosmonimlar tarkibi, ularning ma'no qatlamlari, uslubiy vazifalari va badiiy matnlardagi qo'llanish hollari tahlil qilinadi. Shuningdek, kosmonimlarning o'zbek tilidagi leksik-semantik guruhlari va ularning poetik nutqdagi roli ochib beriladi. Tadqiqot natijalari tilshunoslik va adabiyotshunoslik uchun muhim bo'lib, o'zbek matnlarida kosmos bilan bog'liq tasviriy vositalarni yanada chuqurroq o'rganishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kosmonimlar, o'zbek tili, lingvostilistika, semantika, badiiy matn, obrazlilik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвостилистические особенности космонимов в узбекском языке. Анализируется их состав, семантические пласты, стилистические функции и использование в художественных текстах. Также раскрываются лексико-семантические группы космонимов в узбекском языке и их роль в поэтической речи. Результаты исследования важны для лингвистики и литературоведения, способствуя более глубокому изучению образных средств, связанных с космосом в узбекских текстах.

Ключевые слова: космонимы, узбекский язык, лингвостилистика, семантика, художественный текст, образность.

Abstract. This article examines the linguostylistic features of cosmonyms in the Uzbek language. It analyzes their composition, semantic layers, stylistic functions, and usage in literary texts. The paper also highlights the lexical-semantic groups of cosmonyms in Uzbek and their role in

poetic speech. The findings are significant for linguistics and literary studies, providing deeper insights into figurative means related to space imagery in Uzbek texts.

Key words: *cosmonyms, Uzbek language, linguostylistics, semantics, literary text, imagery.*

XX–XXI asrlarda ilm-fan va texnologiyaning rivojlanishi insoniyat tafakkurida yangi fazoviy tasavvurlarni shakllantirdi. Kosmosni o'rganishga qaratilgan ilmiy kashfiyotlar nafaqat texnika va tabiiy fanlarni, balki madaniyat, adabiyot va tilni ham sezilarli darajada boyitdi. Shu sababli turli tillarda, jumladan o'zbek tilida ham kosmos bilan bog'liq atamalar, toponimlar, antroponimlar qatori kosmonimlar shakllandi va faol qo'llanila boshlandi. Kosmonimlar — bu kosmik jismlar va ularning xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan maxsus nomlar bo'lib, ular semantik jihatdan ham, stilistik jihatdan ham boy ma'nolar qatlamiga ega.

Bugungi kunda lingvistikada kosmonimlarni o'rganish alohida yo'nalish sifatida shakllanib bormoqda. Chunki ular nafaqat ilmiy-texnik matnlarda, balki badiiy adabiyot, publitsistika, ommaviy nutq va kundalik hayotda ham o'z o'rniga ega bo'lib, turli ekspressiv va obrazli ma'no yukini tashiydi. O'zbek tili misolida kosmonimlar nafaqat atama sifatida, balki badiiy-estetik vosita sifatida ham keng qo'llanadi. Jumladan, she'riyatda, nasr va dramaturgiyada ular tashbeh, metafora, metonimiya kabi ma'no ko'chish vositalari orqali yangi obrazlarni yaratishda xizmat qiladi.

Kosmonimlarning lingvostilistik xususiyatlarini o'rganish orqali ularning tilimizda qanday ma'no qatlamlarini shakllantirgani, qanday poetik vazifalarni bajarayotgani, qaysi uslubiy kontekstlarda qo'llanilishini aniqlash mumkin. Bu esa o'z navbatida o'zbek tilidagi badiiy matnlarni yanada chuqurroq anglashga, milliy obrazlar tizimini kengroq ochib berishga xizmat qiladi. Xususan, kosmos bilan bog'liq obrazlar o'zbek adabiyotida ko'pincha kenglik, erkinlik, cheksizlik, ilohiy qudrat kabi tushunchalarni ifodalashga xizmat qilib kelmoqda. Shuningdek, kosmonimlar asosida yuzaga kelayotgan yangi metaforalar va ramziy ma'nolar ham tilning semantik boyishiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbek tilidagi kosmonimlar tarkibi boy va rang-barang bo'lib, ular ko'pincha xalqning dunyoqarashi va tasavvurlari bilan chambarchas bog'liq holda shakllanadi. Kosmonimlar, avvalo, nomlanayotgan obyektning turiga ko'ra quyidagi guruhlariga ajratiladi:

- **Yorug'lik manbalari:** quyosh, yulduz, oy;
- **Sayyoralar:** Yer, Mars, Yupiter;
- **Koinot hodisalari va obyektlari:** galaktika, tumanlik, asteroid, kometa;
- **Astronomik joy nomlari (astrotoponimlar):** Somon yo'li, Andromeda.

Kosmonimlar nafaqat o'z to'g'ri ma'nolarida, balki ko'pincha ko'chma ma'noda ham qo'llanadi. Masalan, “**oydek oppoq**”, “**yulduzdek yaltiramoq**” kabi birikmalarda ular tashbeh vazifasini bajaradi. Shuningdek, ular timsol (simvol) sifatida ham xizmat qiladi. Masalan, oy — ayol go'zalligi, yulduz esa yorug'lik va umid ramzi sifatida qo'llanadi.

Kosmonimlarning semantik jihatidan qimmatli tomoni shundaki, ular odamning tabiatga, koinotga bo'lgan qarashlarini, hatto diniy-mifologik tasavvurlarini ham o'zida mujassamlashtiradi. Shuning uchun ham ular o'zbek tili tasviriy vositalari orasida alohida o'rin egallaydi.

Kosmonimlar o'zbek tilidagi matnlarda turli uslubiy qatlamlarda qo'llanadi. Ularning asosiy lingvostilistik vazifalarini quyidagicha umumlashtirish mumkin:

1. **Tasviriylik va obrazlilik yaratish.** Kosmonimlar poetik matnlarda tashbeh, metafora, personifikatsiya orqali jonli obrazlar yaratishga xizmat qiladi. Masalan:

- “Ko'zimda yulduzlaring yondi” (sevgi she'riyatida);
- “Quyosh g'ira-shira ko'tarilar” (tabiat manzarasida).

2. **Ekspressivlik va emotsional ta'sir kuchini oshirish.** Kosmonimlar badiiy nutqqa kuchli hissiy ohang beradi:

- “Oy qorayganda dilim ham qoraydi”.

3. **Ramziy ma'no yaratish.** Ko'pincha oy va yulduzlar xayoliy, ilohiy yoki abadiylik timsoli sifatida ishlatiladi:

- “Yulduzlar singari o'chmas muhabbat”.

4. **Poetik parallelizm va alliteratsiyalarni boyitish.** She'rlarda kosmonimlar tovush uyg'unligini ta'minlab, uslubiy go'zallikni oshiradi.

O'zbek adabiyotida kosmonimlar juda boy ifoda imkoniyatlariga ega. Xususan, Alisher Navoiydan boshlab, zamonaviy she'riyat va nasrgacha kosmonimlar poetik tasvirning ajralmas qismi bo'lib kelmoqda. Shuningdek, Abdulla Oripov, Erkin Vohidov, Abdulla Qahhor singari yozuvchilarning asarlarida ham kosmonimlar ko'pincha majoziy ma'noda qo'llanib, inson qalbining orzulari, armonlari, abadiylikka intilishi bilan bog'liq ramzlarni yaratadi. Bundan tashqari, zamonaviy publitsistik matnlarda ham kosmonimlar keng ishlatilmoqda. Masalan, «Kosmos kabi cheksiz imkoniyatlar» tarzidagi sarlavhalar obrazlilik va diqqatni jalb qilishga xizmat qiladi.

O'zbek adabiyotida kosmonimlar ko'pincha tasviriy vosita sifatida faol qo'llanadi. Masalan, Alisher Navoiy o'zining "Xazoyin ul-ma'ani" devonidagi g'azallarida oy va yulduzlarni sevgi tashbehi sifatida qo'llaydi:

*"Oftobing bila oy yuzin qiyos qilsam agar,
Oy o'tib ketdi, oftobing bo'ldi guvoh."*

(Navoiy A. Xazoyin ul-ma'ani. – Toshkent: Fan, 1980. – 65-bet.)

Bu misolda **"oftob" (quyosh) va "oy"** kosmonimlari jonli tashbeh sifatida ishlatilmoqda. Oftob ma'shuqaning go'zalligini tasdiqlovchi guvoh sifatida obrazlanadi.

Shuningdek, Erkin Vohidov "Tong nafasi" she'rlar to'plamida koinot obrazlari orqali inson qalbidagi orzu va umidlarni ifodalaydi:

*"Oy bilan suxbat qildim tun yarmida,
Yulduzlar kulib qaradi jimgina."*

(Vohidov E. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Yozuvchi, 1998. – 142-bet.)

Bu yerda **oy va yulduzlar** nafaqat kosmik obyekt sifatida, balki jonli obrazga ega bo'lib, lirika sub'ekti bilan "suxbat" qurmoqda, bu esa stilistik jonlantirishning (personifikatsiya) yaqqol namunasidir.

*Aytib bo'ldim so'nggi qo'shiqni,
Jo'nab ketdi quyosh ham asta.
Alvon ko'ylak kiygan ufqning
Etagida qoldi guldasta."*

Bu misolda **quyosh** kifoyalangan ifodada jonli rasmga aylanib, she'riy lyrikaning kayfiyatini oshiradi.

Abdulla Oripov esa o'zining "Sohibqiron" dostonida tarixiy qahramonning yuksak maqsadini kosmik tasvir bilan bog'laydi:

*"Yulduzlar ko'rinar unga yo'lchi kabi,
Oy ham oftob kabi unga do'st edi."*

(Oripov A. Sohobqiron. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2005. – 89-bet.)

Bu misolda **yulduzlar yo'l ko'rsatuvchi**, oy esa **do'st** sifatida ko'rsatilmoqda. Bu ifoda qahramonning ulug' maqsadlariga erishish yo'lida koinotning o'zi unga madadkor bo'layotganini ko'rsatadi.

O'zbek tilidagi kosmonimlar nafaqat ilmiy atamalar sifatida, balki badiiy obraz yaratishda kuchli vosita sifatida xizmat qiladi. Navoiy, Vohidov va Oripov asarlaridagi namunalar shuni ko'rsatadiki, kosmonimlar tashbeh, jonlantirish va ramziy ma'no orqali badiiy nutqqa yuqori darajada emotsional va obrazli tus beradi. Bu jihat ularning lingvostilistik ahamiyatini yanada oshiradi hamda til va adabiyotning beqiyos boyligini isbotlaydi.

Shunday qilib, o'zbek tili kosmonimlari nafaqat lug'aviy nomlash vositasi, balki o'ziga xos lingvostilistik hodisa sifatida adabiy matnlarda tashbeh, metafora, personifikatsiya kabi usullar bilan uyg'unlashib, matnga obrazlilik, emotsional ta'sirchanlik va poetik ko'lam bag'ishlaydi. Bu esa kosmonimlarni o'zbek adabiyoti hamda tilshunoslikning qimmatli tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganish zaruratini yanada oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tili kosmonimlari o'zining keng qamrovli leksik-semantik xususiyatlari va boy lingvostilistik imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Ular tilimizda nafaqat

astronomik obyektlarni ifodalashga xizmat qiladi, balki keng ko'lamdagi obrazlarni yaratishda asosiy vosita sifatida faol ishtirok etadi. Kosmonimlarning tashbeh, metafora va ramziy ma'no yaratishdagi o'rni, ularning emotsional hamda ekspressivlikni oshirishdagi ahamiyati o'zbek badiiy nutqining boyligi va go'zalligini ta'minlaydi. Bu jihatlar kelgusida kosmonimlarni qiyosiy-lingvistik yoki tipologik jihatdan ham o'rganishga keng imkoniyatlar ochadi. Shu bilan birga, ularni maktab va oliy ta'lim jarayonlarida tahlil qilish, yosh avlodga til boyligini oshirishga xizmat qiladigan qimmatli material sifatida qo'llash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alisher Navoiy. *Devonlar*. – Toshkent: Fan, 1980.
2. Abdulla Oripov. *She'rlar*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2005.
3. Erkin Vohidov. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Yozuvchi, 1998.
4. Qo'chqor Norqobilov. *O'zbek tilining stilistikasi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2002.
5. Sodiqov A., Jo'rayev H. *O'zbek tili leksikologiyasi va frazeologiyasi*. – Toshkent: Fan, 2009.
6. Zikrieva D. *O'zbek tili stilistikasi va nutq madaniyati*. – Toshkent: O'zbekiston, 2013.
7. Юлдашев Ш. *Современный узбекский язык. Лексикология*. – Ташкент: Университет, 2017.
8. Zwicky A. M., Sadock J. M. *Speech act distinctions in syntax*. – Syntax: An International Handbook, 2002.
9. Crystal D. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. – Oxford: Blackwell Publishing, 2008.

UO'K 811.161.1.

ALISHER NAVOIY G'AZALLARIDA BADIY KO'CHIMLARNING O'RNI

Z.U. Berdiyeva, o'qituvchi, dots., Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali, Termiz

Annotatsiya. Maqolada xalqimizning buyuk mutafakkir so'z ustasi, g'azal mulkining sultoni Alisher Navoiyning boy va o'lmas adabiy merosi necha asrlardan buyon muxlislarning sevimli ma'naviy mulkiga aylanib qolganligi haqida fikrlar jamlangan. Buyuk so'z san'atkori yaratgan asarlar o'zining yuksak insonparvarlik g'oyalari, insoniy tuyg'ularning o'tli poetik talqini, otashin pafosi, ayni paytda turkiy so'zning cheksiz imkoniyatlarini namoyish eta olgani bilan barcha davr kitobxonlariga qadrlil va ahamiyatli tomonlari muammo sifatida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: "G'aroyib us-sig'ar", pafos, taqvo, badiiy ko'chim, Hijoz, istiora, gunbad – gunbaz, ravzan, subh, charx, boda, meditativlik metaforik obraz va individual uslub.

Аннотация. В статье собраны мысли о том, сколько веков богатое и бессмертное литературное наследие великого мыслителя нашего народа, султана газели Алишера Навои стало любимым духовным достоянием поклонников. Произведения, созданные великим художником слова, с его высокими гуманистическими идеями, травянистой поэтической трактовкой человеческих чувств, огненным пафосом, в то же время способными показать безграничные возможности тюркского слова, ценны и значимы для читателей всех времен и народов.

Ключевые слова: "Faroyib us-sigar", пафос, благочестие, художественный кучим, Хиджаз, истиора, гунбад – купол, равзан, субх, чарх, boda, медитативный метафорический образ и индивидуальный стиль.

Abstract. The article summarizes the fact that the rich and immortal literary heritage of the great thinker word master of our people, Sultan Alisher Nawai of the ghazal estate, has become a favorite spiritual property of fans for several centuries. The works created by the great word artist are studied as a problem by their lofty humanistic ideas, fiery poetic interpretation of human feelings, fiery pathos, at the same time valuable and significant sides to readers of all eras, as they were able to demonstrate the endless possibilities of the Turkic word.

Key words: "Strange us-Gypsies", Paphos, piety, artistic migration, Hijaz, istiora, gunbad – gunbaz, ravzan, subh, Charkh, boda, meditative metaphorical image and individual style.

Badiiy ko'chimning eng go'zal namunalarini saralash, tahlil qilish va mumtoz she'riyatimizdagi o'rni belgilashda Alisher Navoiy g'azallarini namuna sifatida tanladik. Xalqimizning buyuk mutafakkir so'z ustasi, g'azal mulkining sultoni Alisher Navoiyning boy va o'lmas adabiy merosi necha asrlardan buyon muxlislarning sevimli ma'naviy mulkiga aylanib qolgan. Mumtoz adabiyotimizning taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan, asarlari jahon madaniyati xazinasidan

munosib o'rin egallagan shoir va mutafakkirning ijod sirlari, mahorat qirralari, umrboqiyli omillari adabiyot muhiblarida hamisha katta qiziqish uyg'otib kelgan va qator tadqiqotlarga manba bo'lgan. Istiqlool sharoitida o'zbek xalqi uchun o'zligini anglash, milliy qadriyatlarni tiklash qanchalik muhim ahamiyatga ega bo'lsa, badiiy tafakkur taraqqiyotida o'ziga xos o'rin tutgan, boy ijodiy merosi bilan elimizni olamga tanitgan buyuk siymolarni o'rganish ham shu qadar dolzarb umumestetik ahamiyat kasb etmoqda.

Alisher Navoiy ijodi nafaqat turkiy yoxud Sharq adabiyoti, balki umumjahon adabiyotining nodir sahifalaridan birini tashkil qiladi. Buyuk so'z san'atkori yaratgan asarlar o'zining yuksak insonparvarlik g'oyalari, insoniy tuyg'ularning o'tli poetik talqini, otashin pafosi, ayni paytda turkiy so'zning cheksiz imkoniyatlarini namoyish eta olgani bilan barcha davr kitobxonlariga qadrli va ahamiyatlidir.

“G'aroyib us-sig'ar”dagi 4-g'azal ham hamd xarakteriga ega. Bu g'azalda ham mavzuga daxldor munosabat aks etgan ammo unda holat sal boshqacharoq. G'azalda shoir Allohning ulug'ligini Uni borliqqa oppozitsion qo'yish orqali qiyos yo'li bilan badiiy ifoda etadi:

*Ey, hamd o'lub mahol fasohat bilan sanga,
Andoqki, qurb taqvovu toat bila sanga.
Topmoq ajib fikr-u taxayyul bila seni,
Yetmak mahol aql-u farosat bila sanga.
Chun koinot zubbasi ojiz ko'rub o'zin,
Hamd ayta olmas oncha balog'at bila sanga.
Izhori ajz bizdin adab tarkidur, base
Yuz ming qusuru nuqsu kasofat bila sanga.
Har tiyra ro'zgorki, vaslingg'a yo'l topib
Sendin, yetib charog'i hidoyat bila sanga.
Lutfing rafiqim o'lmasa ne hadki. yetkaymen
Boshdin ayog' gunohu zalolat bila sanga.
Chun sendin o'zga yo'q panahim, qochmayin netay
Jurmu gunahdin ohu nadomat bila sanga.
Isyoni ko'p Navoiyning yo'q uyotikim,
Istar yetishsa muncha xijolat bila sanga.*

G'azalda boshdan-oyoq insonning Alloh oldidagi ojizligi, notavon va nochorligi haqida so'z boradi: har qanday go'zal so'zlar bilan ham Allohning madhini o'rinlatish mahol, har qancha taqvo va toat bilan unga yaqinlashish mushkul. Inson fikri, xayoli, aqli, farosati Uni idrok etishdan, anglashdan, Unga yetishishdan ojiz.

Navoiy insonning borliq va uning mavjudotlari orasidagi o'rni va ahamiyatini teran idrok etib, odamni “koinot zubbasi (biror narsaning yaxshi qismi, sarasi, qaymog'i, yaxshi natijasi, xullasi [1])” degan metaforik ibora bilan ta'riflaydi. Inson koinotning eng asil mavjudoti, xullasi – markazi, maqsadi bo'lganligidan, borliq maxluqotlari ichida eng mukammali – balog'atlisi ekanidan qat'i nazar Alloh madhiga ojizdir. Nafaqat ojiz, hatto o'zining ojizligini aytib o'tirish ham adabsizlik. Zero, biz odamlar yuz ming qusuru nuqsu kasofat bandalarimiz. Agarda bu dunyo (“tiyra ro'zgor”)dan biror kishi Uning vasliga musharraf bo'lgan bo'lsa, shubhasiz, bu ham O'zining inoyati, o'sha bandasiga hidoyat chirog'ini muyassar qilganligi natijasidir.

“G'aroyib us-sig'ar” devonidagi 91-g'azal ham “Bois” radifi bilan bitilgan:

*Mening jununima gar ul pariy erur bois,
Halokima qad ila paykari erur bois [2].*

Ushbu matla'da oshiqning ikki holatiga ikki sabab ko'rsatilgan: oshiqning telba bo'lishi pariga ishq qo'rganligi tufayli, halok bo'lishi esa uning qaddi va gavdasi tufayli. Halok bo'lish – asosiy oqibat sifatida maydonga qo'yiladi, keyingi baytlarda esa izchil ravishda mana shu oqibatga bois bo'lgan hodisalar ko'rsatiladi:

- yorning yuzi – shu'la, lablari – bir parcha cho'g', shuning uchun oshiq kuyadi;
- yor osmondagi oy va quyoshdir, shuning ko'ngil qushi unga tomon havo qiladi;

– oshiq ma'shuqaning g'amzalaridan o'lgan bo'lsa-da, ammo uning labi jonbaxshligidan abadiy hayotni xayol qiladi;

– bulbul bog'da zavq-shavq bilan kuylayotgan bo'lsa, buning sababi gul daftarining varaqlaridir;

– oshiq oqshomlarda ul oy firog'ida ko'z yoshlar to'kadi, sabab shuki; zuhra bilan mushtariy ko'rinadi-yu, ul oy ko'rinmaydi;

– oshiq o'linga – ko'ngilni chok qilishga, bag'rini yorish(shikof)ga rozi, chunki shunda ma'shuqaning qilichi (qoshlari) va xanjari (kipriklari) oshiqqa yaqin keladi;

– lirik qahramon hamisha mayxonada, buning sababi may tashuvchilarning noz-karashmasi-yu, fano sog'ari(may qadahi)dir;

To maqtagacha tasvirlar shu taxlit davom etadi. Oxirgi baytda shoir yana matladagi fikr – halok bo'lish masalasiga qaytadi, ammo endi halok bo'lishdan emas, o'lmaslikdan gap boradi:

Navoiy o'lmasig'a ozimi Iroqu Hijoz,

Magar nazohati mulki Hiri erur bois.

Ushbu bayt Vatanga muhabbat tuyg'usiga yo'g'rilgan. Agar g'azalning qarilik davri lirikasiga mansubligi [3] dan kelib chiqsak, uni Navoiy Astrobod hokimligi davrida – Hirotni juda sog'ingan, Hirotni qaytish uchun Husayn Boyqaroga iltimoslar qilib yurgan paytlarida yozgan, deyishimiz mumkin.

Navoiy g'azallarida aksariyat hollarda adabiyotshunoslar tomonidan aniqlangan shunday uslub ko'zga tashlanadi: maqtadan oldingi bayt ko'pincha falsafiy, tasavvufiy mazmunda bo'lib, boshqa baytlar bilan to'la ma'noda bog'lanish hosil qilmaydi, g'azal ichida “begona”day bo'lib turadi. Navoiy bu usul orqali o'zi uchun ishqiy g'azalchilik an'anasi ichida har qanday she'rga falsafiy mazmun yuklash, mazmunni kuchaytirish imkonini yaratib oladi. Mazkur g'azalda esa maqtadan oldingi baytdan tashqari oxirgi baytning o'zi ham g'azalning boshqa baytlari bilan faqat radif, vazn, qofiya va o'lim motivi orqaligina bog'lanyapti. Ammo asosiy mavzuga daxli kamroq, balki Navoiy Hirotni sog'inchini ataylab, muayyan nozik sabablarga ko'ra an'anaviy ishqiy g'azal mag'ziga singdirib yuborgan bo'lishi mumkin.

Ey ko'ngil, dushmanlar oncha makr ila fan qildilar

Kim, vafolig' do'stni jonimga dushman qildilar.

Baytning asosiy mazmuni “dushmanlar makr-hiyla bilan do'stni dushmanga aylantirdilar”dan iborat. Ammo har bir ot (shaxs, narsa-hodisa)ning o'z poetik aniqlovchisi bor: do'st – shunchaki do'st emas, “vafolig' do'st”; u shunchaki dushmanga emas, jonning dushmaniga aylangan; makr-hiylaning ham muayyan darajasi, miqdori bor – “oncha makr ila fan”. Zero, do'stning dushmanga aylanishi uncha dahshatli emas, ammo vafolig' do'st bo'lsa-chi? Ustiga-ustak vafolig' do'st shunchaki dushmanga emas, jon dushmanga aylanadi. Aynan vafoli do'stni aynan jonning dushmaniga aylantirmoq uchun esa shunchaki makr-hiyla kor qilmaydi, uning muayyan miqdori – “oncha makr ila fan” yoxud makr-hiylani san'at darajasiga olib chiqmoq lozim bo'ladi. Shoir qalbidan vulqonday otilib chiqqan afg'onning, iztirob o'ti balandligining boisi shunda. Ushbu matla – bayt informatsiya xarakteriga ega. Ana shu informatsiya keyingi baytlarda beriladigan holatlarning sababi sifatida maydonga chiqadi. Ya'ni g'azalning keyingi to'rt bayti yuqoridagi sabab tufayli yuzaga kelgan holatning badiiy manzaralaridan iborat. Vafolig' do'st makr sabab bo'lib charxlar yuz karra ortiga aylanganda ham do'st bo'lmas dushmanlar safidan o'rin olgan ekan, oqibati ne bo'ldi?

Dud boshimdan chiqar, go'yoki hijron toshidin

Yog'durub har yon, bu gunbad uzra ravzan qildilar.

Gunbad – gunbaz, gumbaz; ravzan – tuynuk, teshik ma'nosida. Insonning jismi bir gunbaz deb xayol qilsak, unga har yog'idan hijron toshlari yog'dirilgani boisidan, teshiklar paydo bo'lgan, bu teshiklardan esa so'z zona yurakning dudlari chiqmoqda. Har bir tashbih, tafsilot, detal chuqur hayotiylikka, assotsiatsiyaga asoslangan: inson tanasi yuqoriga tomon torayib borarak gunbazni esga soladi. Modomiki, yurak yonayotgan ekan, dud paydo bo'lishi tabiiy va bu dud chiqib ketmog'i lozim, dud chiqishi uchun esa teshik-tuynuk kerak – bu dudburon dushmanga aylangan do'st hijronining tosh yanglig' yog'ilishidan hosil bo'layotir. Dud tepaga qarab yo'naladi, shuning uchun ham u faqat boshda hosil bo'lgan teshiklardan chiqmoqda. Keyingi bayt:

*Boshima jo'lida soch ermaski, zog' aylab g'ulu,
Zaxmlardan to'ma istarga nishiman qildilar.*

Bu baytda lug'at varaqlashni talab etadigan so'zlar birmuncha: jo'lida – parishon, yoyilgan; zog' – qarg'a; g'ulu – hujum, yopirish; zaxm – yara, jarohat; to'ma – oziq, taom, luqma, em; nishiman – in, uya. Shoir yana tasavvurini sozlaydi, do'st hijronidan ozurdajon bo'lgan insonning iztiroblarini aniq manzaralarda ko'ra boshlaydi. Sochning parishonligi – hol parishonligining, buzilgan ruhiy muvozanatning belgisi; bu holning sababi matlada bayon etilgan. Jo'lida soch shoir xayoliga “zog'”, “yara, jarohat” kabi yoqimsiz holatlar, vaziyatlar bilan bog'languvchi obrazlarni keltiradi: boshda parishon yoyilgan narsa bu sochlar emas, ular go'yoki ayriliq dardi tufayli boshda paydo bo'lgan yaralarga yemish izlab yopirilgan, shunda uya qurgan o'laksaxo'r zog'lardir. Bu baytda ham asoslash san'ati haddi a'losiga olib chiqilgan: sochlar boshdan bir zumda tushib ketadigan narsa emas, ular boshga ildizlari bilan o'mashganlar – “zog'lar”ning ham “qo'ndilar” emas, “nishiman qildilar” – uya, in qurdilar deyilayotganligi shundan.

Ba'zi nashrlarda “tufrog'” shaklida kelgan so'zni Alisher Navoiy mukammal asarlari 20 tomligining II jildida berilgani kabi “tutruq” deb o'qish kerak, aks holda bayt mazmuni noaniq bo'lib qoladi. Baytning mazmuni quyidagicha: ishq o'ti-ku o'chgan edi, tanim xasdek (yengil, quruq, ya'ni ishqsiz tan – mohiyatsizdir) bo'lib qolgan edi, ammo dard va shavq (o'rtanish, o'tkir orzu, zo'r havas, qattiq intilish, kayf, istak) tutruq (tutantiriq)qa aylandi-yu, xas – tan qayta yonib ketdi, ravshanlik paydo bo'ldi. Navoiy asarlarida namoyon bo'ladigan mukammal badiiy obrazning, detalning, tafsilotning munosabatdorligi, taqozodorligi qonuni baytdagi o't, xas, o'chmoq, kuydurmoq, ravshan kabi unsurlar orasida “tufrog'” emas, “tutruq”(tutantiriq)ning bo'lishini talab etadi.

Mana, dushmanlarning makr-hiylasi-yu, do'stlarning dushmanga aylanishi qanday hollarga olib keldi! Endi nima qilmoq, qay ravish yo'l tutmoq kerak? Bu chorasizlikning chorasi nedir? Oxirgi ikki bayt mana shulardan bahs etadi:

*Boda tutkim, ahli hikmat charx bemehr erkanin
Jom davri xatlari birla mubarhan qildilar.
Ey Navoiy, Ka'ba tut yo dayrkim, ahli jahon
Jurm g'amdin bu iki manzilni ma'man qildilar.*

Charx, ya'ni taqdir bemehrdir. Buning bir misoli har ne vafolig' do'stning ham dushmanga aylanish ehtimoli bo'lsa, yana biri “jom davri xatlari” (may piyolasi girdidagi chiziqlar) – bu xususdagi aniq belgilar, ya'ni ahli hikmatning bizga qoldirgan saboqlaridir.

Charx so'zining “osmon”, mehr so'zining “quyosh” ma'nolari ham bor. “Charx bemehr erkanin” jumlasini orqali bu dunyoning zulmatxona ekanligiga ham ishora etilmoqda. (“Jom davri xatlari” – aylana-daira shaklidagi qadah (piyola) va uning girdo-girdidagi chiziqlar shaklan osmon va quyoshga ham munosabatdor.) Ana shu zulmat ma'nosi orqali mazkur ikkilik o'zidan oldingi bayt bilan bog'lanadi: ya'ni bu dunyo zulmatxona bo'lsa-da, uni ravshan etadigan narsa ishq o'tidir.

Boda – tasavvufiy she'riyatda haq yo'lga kirmoqlikning majozi. Shu bois vafosiz dunyoda vafolig' do'stlarning bevafoolidan yagona chora – boda, o'zni haq yo'lga chog'lamoqdir. Buning uchun yo Ka'bani, yo dayr (butxona, mayxona)ni maskan tutmoq joiz – bu yo'lning to'g'riligi ahli jahonning tajribalari bilan isbotlangandir. Zero, ahli jahon uchun hamisha jurm(gunoh)dan ham, g'amdan ham omonlik joyi, tinch joy (ma'man) shu ikki manzil bo'lib kelgan.

Shoir maqtada o'quvchiga ustalik bilan ikkilik-juftliklar silsilasini taqdim etadi: Navoiy va ahli jahon, Ka'ba va dayr, jurm va g'am, nihoyat, umumlashtiruvchi “iki manzil”; laffu nashr san'ati orqali Ka'bani jurmga, dayrni g'amga muvoziy keltiradi. Zero, gunohdan forig' bo'lmoqlik uchun Ka'bani, g'amdan ozod bo'lmoqlik uchun dayrni manzil tutmoq lozim. Sharq mumtoz adabiyotida badiiy san'atlarning ko'psonli xillari aniqlangan. Manbalarga ko'ra ularning soni bir necha yuzga teng. Masalan, Navoiyning zamondoshi bo'lgan mashhur she'rshunos Atulloh Husayniyning “Badoyi'u-s-sanoyi” kitobida badiiy san'atlarning soni 147 ta. Maqsud Shayxzodaning ma'lumotiga ko'ra esa, Nosir Xusrav “E'jozi Xusraviy” kitobida ikki mingdan ortiq badiiy san'atlarni aniqlab ko'rsatgan. Biz uchun muhim tomoni shuki, badiiy ko'chim bevosita shoirning “men”i bilan bog'liq bo'lib, unda muallifning poetik olami akslanadi.

Tarixiy taraqqiyotning barcha bosqichlarida jamiyat bilan murosa qila olmagan hur fikrli ijodkorlar ijtimoiy-siyosiy tuzum, muhitga nisbatan o'z noroziliklarini istiora, majoz vositasida bildirganlar, voqelikka qarshi qaratilgan fikrlarini shu yo'l, ya'ni "libosi mavzun" (A.Navoiy) bilan ifodalaganlar. Yusuf xos Hojibdan boshlab Navoiygacha, Boburdan tortib Mashrabgacha, XX asrda Cho'lpon, Qodiriy, Fitratdan to R.Parfi, A.Oripovgacha aynan shu usul vositasida o'z qarash va g'oyalarini asarlariga singdirganlar. Metaforiklashuv jarayonining tadrijida inson erki, ijtimoiy muhit muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Навоий асарлари луғати. Тузувчилар Шамсиев П. ва Иброҳимов С. – Тошкент, Ғ.Ғулом номидаги Адабюйёт ва санъат нашриёти, 1973. –Б. 258.
2. Навоий А. МАТ. 20 томлик. 3-том. – Б.92.
3. Навоий А. Ғаройиб ус-сиғар // Навоий А. Хазойин ул маоний. 4 томлик. 1-том. Илмий-танқидий текст асосида нашрга тайёрловчи: Сулаймонов Ҳ. – Тошкент, Фан, 1959. – Б.779.
4. Ҳожиаҳмедов А. Мумтоз бадийят малоҳати. – Тошкент:1999;
5. Berdiyeva Z.U. Zamonaviy o'zbek she'riyatida badiiy ko'chimlarning g'oyaviy-estetik jihatdan faollashuv asoslari // Xorazm. Ma'mun Akademiyasi Axborotnomasi. – Xiva, 2022. -№5/3.–Б.161-163. (10.00.00; №21)
6. Berdiyeva Z.U. Lirik tasvir va ifodada metonimik ko'chimning ko'rinishlari // Ilm sarchashmalari. – Urganch. 2022. – B.94-98.(10.00.00; №3)

UO'K 811.161.1

NUTQIY AGRESSIYA TUSHUNCHASINING LINGVOPRAGMATIK TAHLILI INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA

Z. S. Botirova, tayanch doktorant, Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutqiy agressiya tushunchasining lingvopragmatik xususiyatlari tahlil qilingan. Ingliz va o'zbek tillarida agressiv nutq birliklarining ifodalanishi va kommunikativ strategiyalari solishtirma tahlil asosida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy agressiya, lingvopragmatika, kommunikativ strategiya, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье проанализированы лингвопрагматические особенности понятия речевой агрессии. На основе сравнительного анализа раскрыты особенности выражения агрессивных единиц в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: речевая агрессия, лингвопрагматика, коммуникативная стратегия, английский язык, узбекский язык.

Abstract. This article analyzes the linguopragmatic features of the concept of speech aggression. The comparative analysis reveals the peculiarities of expressing aggressive speech units in English and Uzbek.

Key words: speech aggression, linguopragmatics, communicative strategy, English, Uzbek.

Insonlararo muloqot jarayonida til nafaqat axborot uzatish vositasi, balki ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi va boshqaruvchi kuchli psixologik vosita sifatida ham xizmat qiladi. Aynan shu nuqtada **nutqiy agressiya** fenomeni tilshunoslik, sotsiologiya, psixologiya va madaniyatshunoslik chorrahasida o'rganilayotgan dolzarb ilmiy masalalardan biriga aylanmoqda. Chunki til orqali ifodalanadigan agressiya faqat so'z darajasida emas, balki u insonlararo aloqalarni buzishi, munosabatlarni kuchaytirishi yoki aksincha, ularni zaiflashtirishi mumkin [1].

So'nggi yillarda kommunikativ pragmatika sohasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, nutqiy agressiya odatda yashirin, konnotativ shaklda yoki bevosita ekspressiv vositalar bilan namoyon bo'ladi. **Brown va Levinson** (1987) tomonidan ishlab chiqilgan "politeness theory" doirasida bunday nutqiy hodisalar "**face-threatening acts**" deb yuritiladi va ular madaniy kontekstda har xil tarzda baholanadi [3]. Masalan, ingliz tilida agressiv nutq ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri, ochiq ifodalanadigan bo'lsa, o'zbek tilida esa u ko'proq bilvosita kinoya, pasaytiruvchi iboralar yoki maqollar orqali yetkaziladi [4].

Bunday madaniyatlararo farqlar tilning lingvopragmatik darajasida chuqur o'rganilishini taqozo etadi. Chunki har bir madaniyat o'zining ijtimoiy me'yorlariga mos holda agressiyani qabul

qilish va ifodalash shakllarini belgilaydi [5]. Shuningdek, bugungi raqamli axborot muhitida, xususan, ijtimoiy tarmoqlar orqali uzatilayotgan agressiv nutq birliklari (kommentariyalar, “memlar”, “postlar”) ham yangi tadqiqot obyektiga aylangan [7].

Ushbu maqola aynan shu ehtiyojdan kelib chiqib, **ingliz va o'zbek tillarida nutqiy agressiyaning lingvopragmatik xususiyatlarini** solishtirma yondashuv asosida tahlil qilishga qaratilgan. Maqsad — har ikki tilda agressiv nutq birliklarining semantik-pragmatik ko'rinishlari, kommunikativ funksiyalari va madaniy konnotatsiyalarini aniqlashdir. Tadqiqot **pragmatika, madaniyatshunoslik va lingvosemiotika** nazariyalariga tayangan holda olib boriladi.

Zamonaviy tilshunoslikda nutqiy agressiya insonlar o'rtasidagi muloqotda muhim ahamiyat kasb etuvchi hodisa sifatida qaralmoqda. U ijtimoiy, madaniy, psixologik va lingvistik omillar bilan chambarchas bog'liq.

Mazkur tadqiqotda nutqiy agressiyaning ingliz va o'zbek tillaridagi lingvopragmatik namoyon bo'lishini o'rganishda **sifatli (qualitative) tahlil va solishtirma lingvistik usullar** asos qilib olindi. Bunda nutqiy agressiyaning amaliy misollar asosida pragmatik va diskursiv nuqtai nazardan tahlil qilish maqsad qilindi. Tadqiqotning nazariy asosini quyidagi metodologik yo'nalishlar tashkil qiladi:

Pragmatik kompetensiya va “face” nazariyasi — E. Goffman tomonidan ilgari surilgan “ijtimoiy yuz” tushunchasi va uning Brown va Levinson (1987) modeli doirasida rivojlantirilgan shakli asosida tahlil o'tkazildi. Ushbu nazariya doirasida nutqda yuzaga keladigan tahdid (threat) va uni yumshatishga qaratilgan vositalar (redressive acts) tahlil qilindi [2].

Nutqiy xatti-harakat va agressiya — I.N. Gorelov va K.F. Sedov tomonidan ishlab chiqilgan kommunikativ nutq faoliyatida agressiv strategiyalarning shakllanishi, ularning diskursdagi funksiyalari va sotsiomadaniy roli asos sifatida tanlandi [1].

Diskursiv tahlil va lingvosemiotik yondashuv — E.I. Sheigalning siyosiy diskursdagi manipulyativ va agressiv nutq birliklarini o'rganishga bag'ishlangan ishlari asosida metodologik model shakllantirildi [4].

Tadqiqot uchun korpus materiali sifatida ingliz va o'zbek tilidagi ommaviy axborot vositalari matnlari (gazeta, debatlar, internet izohlar), ijtimoiy tarmoqlardagi izohlar, shuningdek, adabiy-badiiy asarlardan (roman, esse, hikoyalar) olingan nutqiy birliklar xizmat qildi. Ushbu materiallar orqali nutqiy agressiyaning ifoda vositalari, kontekstual joylashuvi va semantik xususiyatlari tahlil qilindi.

Ingliz va o'zbek tillarida agressiv nutq vositalarining tipologik o'xshashlik va farqlari, ifodalanish darajasi va madaniy ta'sir omillari o'rganildi. Bu orqali tillararo pragmatik farqlar va universal kommunikativ mexanizmlar aniqlashga harakat qilindi.

Ingliz tilida nutqiy agressiya ko'pincha bevosita ifoda (masalan: 'You are hopeless!') orqali, o'zbek tilida esa bilvosita kinoya yoki maqollar orqali ifodalanadi (masalan: 'Odam degan shunaqa bo'lmaydi.'). Har ikkala tilda ijtimoiy maqom, vaziyat va kommunikatorlar o'rtasidagi munosabat nutqning agressiv ohangiga ta'sir qiladi.

Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida nutqiy agressiyaning shakllanishi va ifodalanishi madaniy qadriyatlar, ijtimoiy normalar, shuningdek, kommunikatsiya kontekstining turlari bilan bevosita bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Tahlil asosida shakllangan lingvopragmatik xulosalar quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

a) **to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita agressiyaning madaniyatga bog'liqligi;**

Ingliz tilida agressiv nutq asosan to'g'ridan-to'g'ri ifoda etiladi. Bu holat madaniyatdagi individualistik qadriyatlar bilan izohlanadi, ya'ni har bir shaxs o'z fikrini bevosita ifodalashga haqli hisoblanadi. Masalan:

“You are completely incompetent.”

“Your ideas are pathetic.”

Bu kabi ifodalar ochiq tanqid, haqorat yoki norozilik sifatida qabul qilinadi. Biroq, G. Leech (1983) ta'kidlaganidek, bu nutq holatlari ko'pincha «pragmatik buzilish» (pragmatic deviation) shaklida amalga oshadi, ya'ni etik me'yorlar buziladi, ammo bu tanqidiy muloqotda maqbul hol deb qaralishi mumkin [6]. O'zbek tilida esa nutqiy agressiya ko'proq bilvosita, konnotativ yoki kinoyaviy shaklda ifodalanadi. Misollar:

“Hali sening yoshda bu ishga qo‘l urmagan edik.”

“Buning uchun bosh bo‘lish kerak.”

Bu holat o‘zbek madaniyatidagi ijtimoiy ierarxiya, hurmat, odob, “or-nomus” kabi qadriyatlar bilan asoslanadi [1]. O‘zbek tilidagi agressiv ifoda ko‘pincha kinoya, maqollar, ijtimoiy pasaytirish (downgrading) vositalari orqali amalga oshadi.

b) **leksik-semantik vositalarning turli xilligi;**

Tadqiqotda til birliklari orqali agressiyaning ifodalanishiga doir muhim tafovutlar aniqlandi. Ingliz tilida so‘kish, sarkazm, emotsional kuchaytiruvchi birliklar keng qo‘llaniladi:

“Damn you and your stupid plan!”

“Get lost!”

Bu birliklar emotsional portlash vositalari bo‘lib, maqsad — suhbatdoshni ranjitish, ustunlikni ko‘rsatish yoki masofani belgilashdir. Ayniqsa internet tarmog‘ida ishlatiladigan ingliz tilidagi agressiv postlar, izohlar (e.g., “Twitter roast culture”) tahlil qilinganida, bu nutq uslubi anchayin keng tarqalganligi aniqlanadi [7]. O‘zbek tilida esa bunday agressiv kuchga ega leksik birliklar ko‘proq maqollar, stereotiplar va hushomad vositalariga bog‘langan:

“Odam bolasimi o‘zi?”

“Yaxshi niyat – yarim mol.”

Shuningdek, ehtiyotkorlik bilan bildirilgan kinoya (mitigated sarcasm) orqali ijtimoiy masofa saqlanadi. Bu holat E. Sheigal (2004) tomonidan siyosiy diskursda ham kuzatilgan: agressiya ochiq ifodalanmaydi, balki norozilik ramzlari, konnotatsiyali so‘zlar bilan ifodalanadi.

c) **kommunikativ vaziyat va rollarning ta’siri;**

Agressiv nutqning tildagi ko‘rinishi suhbatdoshlarning ijtimoiy maqomi, jinsi, yoshi, va kommunikatsiya vositasi bilan chambarchas bog‘liq. Masalan, ingliz tilida ish joyidagi suhbatda erkaklar ayollarga qaraganda ko‘proq ochiq agressiv iboralar ishlatishi aniqlangan [8]. Shu bilan birga, rasmiy kontekstdan norasmiyga o‘tishda agressiv birliklarning chastotasi ortadi. O‘zbek tilida esa yosh, maqom va jins omillari agressiv nutqning shakllanishida kuchli cheklovlar yaratadi. Kattalarga, ayollarga, ustozlarga nisbatan agressiv nutq ishlatilishi nomaqbul deb qaraladi, bu esa bilvosita shakllarni, hushomadni yoki sukutni afzal ko‘rishga olib keladi.

d) **onlayn muhitdagi agressiv diskursning o‘ziga xosligi**

Raqamli platformalarda agressiv nutq, ayniqsa anonim foydalanuvchilar tomonidan ishlatilganda, sezilarli darajada oshadi. Ingliz tilidagi “trolling”, “flaming” va “cancel culture” hodisalari nutqiy agressiyaning internetdagi shakllaridir [7]. O‘zbek tilidagi ijtimoiy tarmoq postlari va izohlarda agressiya kamroq, biroq keskin ijtimoiy norozilik, passiv-agressiv iboralar, diniy va axloqiy hukmlar orqali ifodalanadi:

“Bu odam musulmon emas!”

“Millatni sharmanda qilma!”

Bu shakllar ijtimoiy bosimning ramziy ko‘rinishi bo‘lib, tildagi agressiyaning kollektivistik modelini aks ettiradi.

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, ingliz tilida individualizm va to‘g‘riso‘zlik asosida agressiv nutq ochiq ifodalanadi, o‘zbek tilida esa ijtimoiy kontekst va odob-axloq me‘yorlari agressiyani yumshatishga xizmat qiladi. Nutqiy agressiyaning tilda ifodalanishi madaniyat va kommunikatsiya an‘analari bilan chambarchas bog‘liq. Ushbu tahlillar xalqaro muloqotda pragmatik kompetensiyani oshirish va madaniyatlararo tushunishni kuchaytirishga xizmat qiladi. Yuqoridagi lingvopragmatik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, nutqiy agressiya har bir til va madaniyatda o‘ziga xos uslub, ifoda vositalari hamda kommunikativ kontekstga ega. Ingliz va o‘zbek tillarining nutqiy agressiyani ifodalashdagi tafovutlari nafaqat lingvistik, balki madaniy, sotsial-psixologik va diskursiv omillar bilan ham bog‘liqdir. **Nutqiy agressiya universal hodisa bo‘lsa-da, uning ifodalanishi milliy-madaniy kontekstga bog‘liq.** Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, **agressiv nutq vositalari kommunikatorlarning maqomi, yoshi, jinsi va ijtimoiy roli bilan chambarchas bog‘liq.** Bu ayniqsa o‘zbek madaniyatida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Katta yoshdagi shaxsga, ayol kishi yoki ijtimoiy mavqega ega insonlarga nisbatan agressiv nutq kamroq ishlatiladi yoki bilvosita shakllarda uzatiladi. **Kelgusidagi tadqiqotlarda empirik asos kengaytirilishi lozim.** Jumladan, korpus

lingvistikasi asosida ijtimoiy tarmoq postlari, ijtimoiy-demografik tahlillar (yosh, jins, kasb bo'yicha) asosida agressiv nutq birliklarining chastotasi va funksiyasi yanada chuqur o'rganilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Gorelov I.N., Sedov K.F. Kommunikativnye aspekty rechevoy deyatel'nosti. – M.: Labirint, 2001. – 240 s.
2. Goffman E. Vzaimodeystvie i adaptatsiya: Esse o povedenii v neposredstvennom obshchenii. – M.: Yuniti-Dana, 2003. – 184 s.
3. Brown P., Levinson S. Vezhlivost': universal'nye printsipy ispol'zovaniya yazyka. – M.: Russkie slovari, 1993. – 350 s.
4. Sheigal E.I. Semiotika politicheskogo diskursa. – M.: ITDGK "Gnosis", 2004. – 192 s.
5. Yegorova E.N. Lingvisticheskiye aspekty rechevoy agressii // Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2015. – Ser. 9: Filologiya.
6. Leech G. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983. – 250 p.
7. Crystal D. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 272 p.
8. Tannen D. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation. – New York: Ballantine Books, 1990. – 330 p.

UO'K 811

INGLIZ VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGI KONTEKSTIDA SAVDO LEKSIKASIGA OID ZAMONAVIY LINGVISTIK NAZARIYALAR

S.K. Bozorova, doktorant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada savdo/trade mazmunli leksik birliklarni zamonaviy lingvistik nazariyalar nuqtai nazaridan o'rganish masalasi nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot savdo leksikasini nafaqat semantik va morfologik, balki konseptual va madaniy kontekstda o'rganish zarurligini asoslaydi hamda mavjud ilmiy qarashlar va konsepsiyalarni tahlil qilish orqali ularning afzallik va kamchiliklarini aniqlaydi.

Kalit so'zlar: savdo leksikasining kognitiv talqini, tilshunoslikda savdo diskursi, kognitiv-lingvistik yondashuvlar, terminologiyada milliy-madaniy tafovutlar

Аннотация. В данной статье проводится теоретико-методологический анализ лексических единиц, связанных с торговой сферой, с точки зрения современных лингвистических теорий. В исследовании подчеркивается необходимость изучения торговой лексики не только с семантической и морфологической точек зрения, но и в концептуальном и культурном контекстах. Путём критического анализа существующих научных подходов и концепций выявляются их сильные и слабые стороны.

Ключевые слова: когнитивная интерпретация торговой лексики, торговый дискурс в лингвистике, когнитивно-лингвистические подходы к терминологии, кросс-культурные различия в терминологии

Abstract. This article provides a theoretical and methodological analysis of trade-related lexical units from the perspective of modern linguistic theories. The study emphasizes the need to examine trade lexicon not only through semantic and morphological lenses, but also within conceptual and cultural contexts. It critically evaluates existing linguistic approaches and theoretical frameworks, identifying their strengths and limitations.

Key words: cognitive interpretation of trade lexicon, trade discourse in linguistics, cognitive-linguistic approaches to terminology, cross-cultural variation in terminology

XXI asrda iqtisodiy aloqalarning keskin rivojlanishi, global savdoning kengayishi va xalqaro bozorlarning o'zaro integratsiyasi natijasida savdo sohasiga oid leksik birliklarning lingvistik jihatdan o'rganilishi tilshunoslikning mustaqil va muhim tarmoqlaridan biriga aylanib bormoqda. Xususan, iqtisodiy va savdo terminologiyasi sohalararo yondashuvni talab qiluvchi murakkab tizim sifatida iqtisodiy tilshunoslik, terminologiya nazariyasi, tarjima nazariyasi va kognitiv lingvistika doirasida keng tadqiq etilmoqda.

Savdo leksikasi nafaqat iqtisodiy munosabatlarni ifodalash vositasi, balki har bir xalqning madaniy va iqtisodiy tafakkuri, tarixiy tajribasi va muloqot madaniyatining ko'zgusi hisoblanadi. Ushbu leksik qatlamning global miqyosdagi roli xalqaro hujjatlar, shartnomalar, savdo siyosati va diplomatik muloqotda yaqqol namoyon bo'lsa, lokal (milliy) darajadagi ahamiyati milliy iqtisodiy

tizim va til siyosatida o'z aksini topadi. Ayniqsa, ingliz va o'zbek tillarida savdo leksikasining shakllanishi, ishlatilishi va tarjimaviy imkoniyatlarini qiyosiy tahlil qilish zamonaviy tilshunoslik uchun dolzarb ilmiy yo'nalish sanaladi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgacha savdo-sotiq mazmunli leksik birliklarning ingliz va o'zbek tillaridagi funksional, tarjimaviy va metaforik xususiyatlari birgalikda, qiyosiy yondashuv asosida yetarli darajada tadqiq etilmagan. Aksariyat ishlarda terminlarning izohli tahliliga urg'u berilgan bo'lib, ularning kognitiv-metaforik asoslari, funksional darajadagi ishlatilishi yoki amaliy tarjima jarayonidagi o'ziga xosliklari alohida o'rganilmagan.

Ushbu ilmiy ishning asosiy maqsadi – ingliz va o'zbek tillarida savdo sohasiga oid leksik birliklarning lingvistik xususiyatlarini, ularning tarjima jarayonidagi funktsionalligi va metaforik asoslarini aniqlash hamda qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Ingliz tilshunosligida savdo leksikasini tahlil qilishda **frame-based terminology** yondashuvi alohida o'rin tutadi. Bu yondashuv, asosan, Pamela Faber tomonidan ilgari surilgan bo'lib, har bir atama ma'lum konseptual ramka (frame) doirasida tahlil qilinadi [4]. Masalan, *invoice*, *margin*, *retail*, *capital* kabi savdo terminlari o'zaro bog'liq semantik maydonni tashkil qiladi va ular bir-biriga nisbatan ma'no jihatidan aniqlashtiruvchi vositalar sifatida qaraladi. Frame-based yondashuv, ayniqsa, ko'ptillilik sharoitida terminlararo muvofiqlikni aniqlash, tarjima mosligini ta'minlashda foydali hisoblanadi.

O'zbek tilshunosligida bu model to'liq shakllanmagan bo'lsa-da, ramkaviy fikrlash unsurlarini o'zida aks ettirgan yondashuvlar mavjud. Jumladan, Diyora Sevinovanning iqtisodiy terminlarning leksik-semantik maydoni va tuzilmasi haqidagi ishlari savdo leksikasining sinonimik tizimi, semantik ustuvorliklari va paradigmatic aloqalarini tahlil qilishga yo'naltirilgan bo'lib, ingliz tilshunosligidagi frame-based yondashuv bilan uyg'unlikda ko'rib chiqilishi mumkin [7].

Ingliz tilshunosligida yana bir muhim nazariy asos bu – **usage-based linguistics**, ya'ni foydalanuvchilarning tilga bo'lgan amaliy munosabati asosida til birliklarining shakllanishi haqidagi yondashuvdir. Bu modelga ko'ra, so'zlar va iboralar (masalan, *close a deal*, *cut losses*) aynan ularning kontekstdagi ishlatilish chastotasi, kollokatsiyalari orqali mustahkamlanadi. Bu yondashuv Bybee va Tomasello kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, leksik birliklarning kommunikativ moslashuvchanligini o'rganishda muhim ahamiyatga ega [8].

O'zbek tilshunosligida bu kabi yondashuv hali keng qo'llanilmagan bo'lsa-da, Dilbar Xamidovanning ingliz va o'zbek iqtisodiy terminlarining semantik transformatsiyasi, ma'no kengayishi va torayishiga oid tadqiqotlari ushbu yo'nalishda muhim amaliy qadam hisoblanadi. Xamidovanning ishlari terminlarning kontekstdagi semantik o'zgaruvchanligini ochib berishga qaratilgan bo'lib, ingliz tilidagi usage-based model bilan uyg'un holda qiyosiy tahlil qilishga imkon beradi [9].

Bundan tashqari, ingliz tilshunosligida **distributional semantics** va **semantic change modeling** kabi statistik va raqamli asosdagi yondashuvlar ham mavjud. Hamilton, Jurafsky va Leskovec kabi tadqiqotchilar savdo terminlarining vaqt mobaynida qanday semantik o'zgarishga uchrashi, qanday konnotativ jihatlar kasb etishi, qanday kontekstlarda ishlatilishi ustida tadqiqotlar olib borishgan. Bu usullarda so'zlar semantik vektorlar shaklida modellashtiriladi va vaqt oralig'ida ularning semantik yaqinligi va farqlari aniqlanadi [5]. Masalan, *hedge*, *leverage*, *portfolio* kabi terminlarning 1990-yillardagi va 2020-yillardagi korpus kontekstlari o'rganiladi.

Aynan shu nuqtada, o'zbek tilshunosligida bu kabi empirik modellashtirishlar kam uchraydi. Biroq professor Hamidulla Dadaboyev o'z asarlarida savdo terminlarining o'zbek tiliga kirib kelish bosqichlari, ularning moslashuv xususiyatlari, semantik jihatdan boyish yoki qisqarish yo'nalishlarini tahlil qilib, o'zbek iqtisodiy leksikasining tarixiy va zamonaviy shakllanishiga ilmiy asos yaratgan [3]. Uning yondashuvi orqali savdo terminlari faqat statik element sifatida emas, balki jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq dinamik birlik sifatida ko'riladi.

Yana bir muhim tadqiqotchi Dilafruz Nabijonovanning iqtisodiy terminologiyaga oid ishlari, xususan, ingliz va o'zbek tillaridagi terminlarning qiyosiy tahliliga bag'ishlangan dissertatsiyasi ham savdo leksikasini chuqur o'rganishda asosiy manbalardan biridir [6]. Nabijonova o'z tadqiqotlarida terminlarning semantik strukturasi, tarjimaviy mosligini va uslubiy xususiyatlarini tahlil qilib, bu

boradagi komparativistik tahlilga katta hissa qo'shgan. Uning ishlari bizning tadqiqotimizga semantik va tarjimaviy tafovutlar asosida metodologik asos bo'la oladi.

Oybek Ahmedov esa lingvistik terminologiya, uslubshunoslik va strukturaviy leksikologiya yo'nalishlarida olib borgan ishlari bilan ajralib turadi. U iqtisodiy va savdo terminlarining o'zbek tilidagi shakllanishi, morfologik tuzilishi, uslubiy qatlamga mansubligi va ommalashuv jarayonlarini tahlil qilgan. Ahmedovning ishlari, ayniqsa, milliy tilda sohashtirilgan leksika qanday shakllanayotgani, bu jarayon qanday omillarga bog'liq ekanligini tushuntirib beradi [1].

Umumlashtiradigan bo'lsak, ingliz tilshunosligida savdo leksikasi boy va diversifikatsiyalashgan nazariy asosga ega bo'lib, u ko'plab yondashuvlar asosida chuqur o'rganilgan. O'zbek tilshunosligida esa bu sohadagi ishlanmalar endigina shakllanib borayotgan bo'lib, mavjud ilmiy adabiyotlar soni va chuqurligi jihatidan ingliz tiliga nisbatan ancha kam. Eng muhimi, o'zbek tilshunosligida savdo leksikasining kognitiv, metaforik va korpus asosidagi tahlili hali mukammal shakllanmagan. Shu bois biz olib borayotgan ilmiy tadqiqot – ya'ni savdo/trade mazmunli leksik birliklarni ingliz va o'zbek tillarida zamonaviy lingvistik nazariyalar asosida, korpusga tayanib, kognitiv va tarjimaviy nuqtai nazardan qiyosiy tahlil qilish – bu sohadagi mavjud ishlardan sezilarli darajada farq qiladi va mavjud bo'shliqni to'ldiruvchi yangicha yondashuv sifatida alohida e'tiborga loyiqdir.

Xulosa qiladigan bo'lsak, tadqiqotning ilmiy yangiligi ingliz va o'zbek tillarida savdo mazmunli leksik birliklarning konseptual, semantik va tarjimaviy xususiyatlarini zamonaviy lingvistik nazariyalar asosida qiyosiy tahlil qilish orqali namoyon bo'ladi. Mazkur qiyosiy tahlil ikki tilda savdo konseptining kognitiv xaritasini tuzish, metaforik asoslarini aniqlash, tarjima strategiyalarini asoslash, hamda o'zbek tilshunosligida yangi metodologik yondashuvlarni joriy etish kabi muhim ilmiy natijalarni beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ahmedov Oybek. 2018. Fanning zamonaviy tili: Terminlar va stilistik qatlamlar. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi.
2. Bybee Joan. 2010. Language, Usage and Cognition. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Dadaboyev Hamidulla. 2002. O'zbek tilida ijtimoiy-siyosiy terminlarning shakllanishi va rivojlanish xususiyatlari. Toshkent: Fan.
4. Faber Pamela. 2012. A Cognitive Linguistics View of Terminology and Specialized Language. Berlin: De Gruyter Mouton.
5. Hamilton William, Jure Leskovec and Dan Jurafsky. 2016. "Diachronic Word Embeddings Reveal Statistical Laws of Semantic Change." In Proceedings of the 54th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Volume 1: Long Papers), 1489–1501.
6. Nabijonova Dilafro'z. 2015. Ingliz va o'zbek tillaridagi iqtisodiy terminlarning leksik-semantik xususiyatlari (qiyosiy tahlil). PhD diss., Toshkent davlat sharqshunoslik instituti.
7. Sevinova Diyora. 2021. Ingliz va o'zbek tillarida iqtisodiy terminlarning sinonimiyasi va semantik maydoni. O'zbek tili va adabiyoti 5(4): 68–75.
8. Tomasello Michael. 2003. Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition. Cambridge, MA: Harvard University Press.
9. Xamidova Dilbar. 2019. Ingliz va o'zbek tillarida iqtisodiy terminlarning semantik transformatsiyasi. PhD diss., Toshkent davlat pedagogika universiteti.

UO'K 82.091

MIFOLOGIK OBRAZNING NAZARIY ASOSLARI VA GENEZISI

J.A. Buranova, doktorant, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent.

Annotatsiya. Ushbu maqola mifologiyaning adabiyotdagi poetikasi va genezisini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda mifologik obrazlarning madaniy merosdagi o'rni va ularning zamonaviy adabiy tafakkurdagi ta'siri yoritiladi. Mifologiyaning ilmiy talqini Levi-Stross, Freyzer, Yung, Meletinskiy kabi olimlarning asarlariga tayanib tahlil qilingan. Shuningdek, miflarning adabiyotda qanday tasvirlanishi, ularning arxetipik asoslari va jamoaviy ong shakllanishidagi roli tahlil etiladi. Maqolada miflarning san'at, din va fan bilan bog'liqligi ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: mifologiya, mifologik obraz, arxetip, madaniy meros, genezis, mifologik tafakkur, strukturalizm, funksionalizm, ramz, madaniyat.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению поэтики и генезиса мифологии в литературе. В исследовании освещается роль мифологических образов в культурном наследии и их влияние на современное литературное мышление. Научная интерпретация мифологии анализируется на основе работ таких ученых, как Леви-Стросс, Фрэзер, Юнг и Мелетинский. Кроме того, рассматривается, как мифы изображаются в литературе, их архетипические основы и роль в формировании коллективного сознания. Также в статье исследуется взаимосвязь мифов с искусством, религией и наукой.

Ключевые слова: мифология, мифологический образ, архетип, культурное наследие, генезис, мифологическое мышление, структурализм, функционализм, символ, культура.

Abstract. This article is devoted to the study of the poetics and genesis of mythology in literature. The research highlights the role of mythological imagery in cultural heritage and its influence on contemporary literary thought. The scientific interpretation of mythology is analyzed based on the works of scholars such as Lévi-Strauss, Frazer, Jung, and Meletinsky. Additionally, the article examines how myths are depicted in literature, their archetypal foundations, and their role in shaping collective consciousness. The interrelation of myths with art, religion, and science is also explored.

Key words: mythology, mythological image, archetype, cultural heritage, genesis, mythological thinking, structuralism, functionalism, symbol, culture.

Mifologiya madaniy ongning dastlabki shakllaridan biri sifatida jamiyatlarning rivojlanishida muhim ahamiyatga egadir. Miflarni badiiy adabiyotda obraz sifatida qo'llanilishi ko'plab tarixiy bosqichlarni boshidan kechirgan va hozirgi kunda tadqiqotchilar tomonidan turfa talqinlarga sabab bo'moqda. Shu boisdan, zamonaviy adabiyotshunoslikda mifologik obrazlarni o'rganish va ularning nazariy asosini yoritib berish dolzarblik kasb etmoqda. Ushbu tadqiqotni asosiy maqsadi mif poetikasi va genезisini adabiyotshunos olimlar tadqiqotlardan kelib chiqib, o'rganish va tizmlashtirish.

Mazkur tadqiqotni olib borishda muammoga tizimlilik tamoyillaridan kelib chiqib yondashgan holda tavsifiy, qiyosiy-tarixiy va struktural tahlil metodlaridan foydalaniladi. Mifologiya genезisini o'rganishda biz quyidagi ilmiy tadqiqot usullariga murojaat qildik: qiyosiy-tarixiy tahlil – turli xalqlarning miflarini o'rganish va umumiy elementlar hamda farqlarni aniqlashda; madaniy-antropologik yondashuv – miflarning madaniyat tuzilmasidagi o'rnini va dunyoqarash shakllanishiga ta'sirini tahlil qilishda; germenevnik metod – mifologik matnlardagi ramzlar va yashirin ma'nolarni talqin qilishda; psixanalitik yondashuv – miflarni jamoaviy ongsizlik va arxetiplar tahlili nuqtai nazaridan o'rganishda.

Adabiyotshunoslikda mifopoetika masalalariga bag'ishlangan bir qator tadqiqotlar yaratilgan bo'lib, ular qatoriga mifopoetika muammolariga Levi Stross, J.Frezer, K.Yung, Ye.Meletinskiy, M.Eliade, V.Xalizev, L.Voyevodina kabi nazariyotchi olimlar ishlari bag'ishlangan. Miflarning kelib chiqishi muammosiga zamonaviy olimlar – E.M.Shchepanovskaya, V.M.Naydish, A.A.Mishuchkov, I.F.Ponizovkina, M.D.Raxmanina va boshqalar ham murojaat qilishgan bo'lib, ularning tadqiqotlari bugungi kunda ahamiyatli hisoblanadi.

Miflar san'at, din va fan rivojlanishining asosi bo'lib, xalqlarning dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini shakllantiradi. M.D.Raxmaninaning ta'kidlashicha: «Uzoq vaqt davomida mifologiya inson uchun dunyoni anglashning yagona mavjud usuli bo'lgan va bu usul asosan e'tiqod va sezgilarga asoslangan» [7]. Mifologik obrazlarni o'rganish madaniy merosni anglash va jamiyat ongining transformatsiyasini chuqurroq tushunishga imkon beradi. Miflarning kelib chiqishini o'rganish ularning zamonaviy madaniyat va ijtimoiy hayotning turli jabhalariga ta'sirini tushunish uchun dolzarb ahamiyatga ega.

Bugungi ilmiy-gumanitar maydonda «mif» so'zini anglash va o'rganishga yangicha yondashuvlar yuzaga kelmoqda. V.E. Xalizevning ta'kidlashicha, bugungi kunda: «... mifologiya davrdan tashqari, tarixiy chegara bilmasdan, xalqlarning butun tarixi davomida mavjud bo'lgan, o'ziga xos fikrlash shakli bilan bog'liq ijtimoiy ong shakli sifatida talqin qilinmoqda. Bu tushunchaga ko'ra, mifologiya insoniyat hayotining o'zgaras jihatlaridan biri bo'lib, doimiy va hamma yerda

mavjud bo'lgan hodisadir» [10, – C. 116]. Ushbu fikrdan tushunish mumkinki, mifologik tafakkur (jumladan, obrazlar) inson ongining o'ziga xos xususiyati bo'lib, butun hayoti davomida unga hamrohlik qiladi va adabiyotda bu tushuncha zamonaviy yozuvchilar ijodini o'rganish orqali yanada yorqinroq namoyon bo'ladi.

Adabiyotshunoslikning yetakchi nazariyotchisi Y.M.Meletinskiyning ta'kidlashicha: «Mif – har qanday mafkuraning dastlabki modeli va ... nafaqat adabiyot, san'at, din, balki ma'lum darajada falsafa va hattoki fan uchun ham sinkretik beshikdir. Uning asosiy maqsadi shaxs, ijtimoiy hayot va tabiat uyg'unligini saqlash, ijtimoiy va kosmik tartibni qo'llab-quvvatlash va nazorat qilishdir» [4, – C. 5-6], deb qaraydi. Olimning fikricha, barcha san'at turlari, shu jumladan adabiyot ham, mifning, aniqroq aytganda, mifologik tafakkurning zahirida vujudga keladi.

Mifologiyaning genezisi masalasi Jorj Freyzer, Gotfrid Gerder, K.Levy-Stross va Bronislav Malinovskiy kabi yirik tadqiqotchilarning asarlarida o'rganilgan. Jorj Freyzer «Oltin buta» asarida marosimlar va sehr (magiya) orqali mifologik tuzilmalarni batafsil tahlil qilgan [8]. K.Levy-Stross strukturalizm konsepsiyasini kiritib, miflarni universal fikrlash modellarini aks ettiruvchi binar qarama-qarshiliklar tizimi sifatida ko'rib chiqqan [2, - C. 238–270]. B.Malinovskiy asarlarida miflarning jamiyat uchun funksional ahamiyatini ta'kidlaydi, ularni ijtimoiy me'yorlar va institutlarni tushuntirish va asoslash vositasi sifatida talqin qiladi: «Mif – bu jamiyatning o'z qadriyatlari va me'yorlarini saqlab qolishi va uzatishini ta'minlovchi ijtimoiy vositadir» [3].

Zamonaviy adabiyot, san'at va falsafada “mif” tushunchasining ko'plab talqinlarini uchratish mumkin. O'zagi inson ongining shakllanishiga borib taqaladigan bu konsept hozirgi kunda quyidagi ma'nolarni anglatishi mumkin. Rus adabiyotshunosi Vyacheslav Naydichning ta'kidlashicha: “Mif – har qanday noto'g'ri, yolg'on bilim, o'z ichida aytib ulgurmagan, nisbiylik vaqtini saqlaydigan sub'ektiv qadriyat tasavvuri; ataylab aldash, voqelikni buzib ko'rsatish yoki noto'g'ri tasavvur qilish; rost va yolg'on, haqiqat va xayol bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lgan aldanish; ongda ilmiy dalilga ega bo'la olmagan (yoki olmaydigan, olishni istamaydigan) shaxsiy tajribaga zid bo'lgan hodisa; aqlga, fikr yurutishga, sog'lom fikrga emas, balki his-tuyg'ularga, emotsiyalarga murojaat qiladigan tushuncha; bilim yoki qadriyatlarga emas, balki biror narsaga ishonishni, dinning syujet asosida shakllangan dogmatik asosini, muayyan diniy tizimni ifodalovchi e'tiqodlar majmuidir; afsonalar, rivoyatlar, ertaklar, xalq og'zaki ijodi va boshqalar...” [6, – C. 14] Shuningdek tadqiqotchi fikrining davomi sifatida mifni san'atda qo'llaniladigan fantastik, xayoliy obrazlar, voqelikning real bo'lmagan badiiy va obrazli bo'rttirilishi natijasi, ko'pincha antik miflarning funksional va g'oyaviy qayta ishlash mahsuli; dogmatlashtirilgan yoki sakrallashtirilgan bilimlar, ma'lum bir vaziyat tomonidan yaratilgan va biron bir maqsad uchun mo'ljallangan tasavvur faoliyati natijalari; falsafiy qarashlarning ma'lum bir turi va boshqalar, deb ta'kidlaydi. Olim mifni poetikasi va tarixini chuqur o'rganib, uni turfa xil rakursda ko'rib chiqadi va o'z izlanishlarida har bir davrda mifga bo'lgan qarashlar va munosabatlarni keng qamrovli yoritadi.

Miflar tabiat hodisalari, ijtimoiy tuzilma va inson psixologiyasini tushuntirish usuli sifatida paydo bo'lgan. Miflarning eng muhim vazifasi atrof-muhitni sakrallashtirish va inson bilan koinot o'rtasida aloqani o'rnatishdir. Mifologik obrazlar jamoaviy ongsizlikni aks ettirgan va madaniyatda hozirgacha saqlanib qolgan birlamchi arxetiplarni shakllantirgan. «Arxetip» tushunchasi fan doirasiga shveysariyalik olim K.G.Yung tomonidan kiritilgan va uni «qadim zamonlardan beri mavjud bo'lgan universal obraz...» [9] sifatida ta'riflagan. Yuqoridagi fikrlarni inobatga olib, shuni aytish mumkinki, mifologik obrazlar odamlar tomonidan ongsiz holda va yagona usulda qabul qilinadi. Prometeyning odamlarga olov olib kelishi haqidagi mifni misol tariqasida keltirish mumkin. Bu mif bilim va taraqqiyot timsoli sifatida talqin qilinadi va insonning tabiat kuchlariga qarshi kurashini aks ettiradi: «... xuddi shu tarzda, Prometey Gefest va Afinaning ustaxonasidan o'g'irlangan olovni insoniyatga texnik taraqqiyot sifatida hadya qiladi» [5, – C. 443]. Shu kabi obrazlar turli xalqlar mifologiyalarida uchraydi, masalan, skandinavlarining Loki yoki vediklarning Agni.

Mifologik obrazlar ramzlar, allegoriyalar va arxetiplar kabi ko'plab elementlardan iborat. «Mifologik obrazlar, aslida, muayyan rollarni bajaruvchi qahramonlardir. Mifologik ong sub'ekti narsa va hodisalar olamini, turli ijtimoiy voqealarni, boshqa odamlarni arxetipik tuzilmalarga

singdiradi. Shu tariqa noma'lum va begona bo'lgan narsa o'zining qo'rqinchli begonalik xususiyatini yo'qotadi, «o'zlashtiriladi» va tushunarli bo'ladi, ya'ni «o'zimizniki»ga aylanadi. Shu tarzda zamonaviy miflar shakllanadi» [1, – С. 50–55]. Bu kabi obrazlar ko'pincha xudolik xususiyatiga ega qahramonlar, shaytonsifat mavjudotlar va madaniy qahramonlarni o'z ichiga oladi. Bu obrazlar nafaqat universal insoniy qo'rquv va umidlarni aks ettiradi, balki har bir madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini ham namoyon etadi. Masalan, ona-ma'buda arxetipi qadimgi Yunoniston (Demetra), Misr (Isida) va Shumer (Inanna) miflarida tasvirlangan. Tafsilotlardagi farqlarga qaramay, ularning vazifalari o'xshash – ular unumdorlik, himoya va naslni davom ettirishni ifodalaydi.

Mifologik obrazlarning shakllanish jarayoni jamoaviy tajriba, diniy tasavvurlar va tabiat muhitiga munosabatning sintezi asosida amalga oshadi. M.D.Raxmaninaning ta'kidlashicha: «Mifologiya eng qadimgi dunyoqarash turidir. Insonning o'zi va atrof-muhit haqida bergan ilk savollariga aynan mifologiya javob beradi» [5]. Miflarning genezisi noma'lum narsalarni tushuntirish va bilimlarni avloddan avlodga yetkazish zarurati bilan bog'liqdir. Ushbu bosqichda mifologiya xalqning madaniy kodini saqlashda muhim vazifani bajaradi. «Mif – bu madaniyatning o'z ildizlari va intilishlari haqida so'zlaydigan tili» [2. – С. 238–270].

Mifologik obrazlar zamonaviy san'at, adabiyot va ommaviy madaniyatning shakllarida yashashda davom etmoqda. Ular o'z mohiyatini saqlab qolgan holda, yangi voqelikka moslashib, transformatsiyalashyapti.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shuni ta'kidlash mumkinki, mif tushunchasi zamonaviy adabiyotda konsept darajasiga ko'tarilib, o'z ichiga ko'plab ma'nolarni qamrab oladi. Jumladan, mif – bu qadimda kishilar tomonidan olamni idrok etish shakli, insoniyat hayotining ajralmas bir qismi; olamning dastlabki modeli, shaxs, uning ijtimoiy hayotdagi o'rni va tabiat bilan uyg'unligini saqlab turish, tartibga solish vositasi; afsona va rivoyatlar, ertak, o'lab topilgan uydirma, yolg'on, olamni noto'g'ri tasavvur va talqin qilish, fantastik va haliy obrazlar, birorbir voqea yoki hodisaga fantastik va hayoliy obraz sifatida yondashish, voqelikni sakrallashtirish kabi bir timondan, bir birini to'ldiradigan, boshqa tomondan, bir biriga zid bo'lgan ma'nolarni qamrab oladigan serma'no tushuncha.

Mifologik obrazlar insoniyat madaniy merosining muhim qismidir. Ularni o'rganish nafaqat o'tmishni yaxshiroq anglashga, balki madaniyat rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini aniqlashga yordam beradi. Miflar zamonaviy jamiyatga ta'sir ko'rsatishda davom etmoqda va davrlar va madaniyatlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni namoyon qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Воеводина Л.Н. Структура мифологического образа и социальная драматургия. 1997–0803 Вестник МГУКИ 1 (45) январь–февраль, 2012. – С. 50–55. <file:///C:/Users/User/Downloads/struktura>
2. Леви Стросс К. Структура мифов // Структурная антропология. – М.: Астрель, 2011. – С. 238–270.
3. Малиновский Б. Магия, наука религия / пер. с англ. – М.: Рэфл-бук, 1998.
4. Мелетинский Е.М. От мифа к литературе: Учебное пособие по курсу «Теория мифа и историческая поэтика повествовательных жанров». – М., 2001. – 168 с.
5. Мифологический словарь / Гл. ред. Е.М.Мелетинский. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 672 с.
6. Найдыш В.М. Мифология. Учебное пособие / В.М. Найдыш. – М. КНОРУС, 2010. – 432 с.
7. Рахманина М.Д. Мифология и мифологическое мышление: генезис и механизмы. Часть 1. // Руниверс. 13.02.2014. <https://runivers.ru/philosophy/logos>
8. Фрэзер Дж. Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии: В 2 т., – М., 2001. – 496 с.
9. Jung C. G. Die archetypen und das kollektive unbewussten – Archetypes and the Collective Unconscious (Collected Works, Volume 9. Перевод А. Чечинной: <https://www.litres.ru/book/karl-ung/archetipy>
10. Хализов В.Е. Теория литературы: Учебник/В.Е.Хализов. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 2004. – 405 с.

ZAMONAVIY SURIYA HIKOYANAVIXLIGINING TARAQQIYOT BOSQICHLARI VA XUSUSIYATLARI

S.T. Do'smatov, katta o'qituvchi, O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola badiiy adabiyotning xalq va millat ma'naviy, ruhiy va axloqiy qadriyatlarini shakllantirishdagi o'rnini ta'kidlagan holda, zamonaviy Suriya hikoyanavisligining paydo bo'lishi va rivojlanishini atroflicha tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: zamonaviy Suriya adabiyoti, hikoya, milliy identifikatsiya, axloqiy qadriyatlar, ma'naviy olam.

Аннотация. В данной статье подчёркивается роль художественной литературы в формировании духовных, нравственных и моральных ценностей народа и нации, а также всесторонне анализируется возникновение и развитие современной сирийской новеллистики.

Ключевые слова: современная сирийская литература, рассказ, национальная идентичность, нравственные ценности, духовный мир.

Abstract. This article emphasizes the role of fiction in shaping the spiritual, moral, and ethical values of a people and a nation, while thoroughly analyzing the emergence and development of modern Syrian storytelling.

Keywords: modern Syrian literature, short story, national identity, moral values, spiritual world.

Kirish. Xalq va millatning ma'naviy, ruhiy va axloqiy qadriyatlarini shakllantiruvchi hamda ta'minlovchi asoslardan biri badiiy adabiyotdir. Insoniyat tarixining barcha bosqichlarida badiiy adabiyot san'at turlaridan eng yetakchisi sifatida juda katta o'rin tutib, milliy ma'naviyatning shakllanishida faol rol o'ynab kelgan va kelmoqda. Milliy adabiyoti taraqqiy etgan har bir xalqning yutuqlari jahon miqyosida juda tez tarqaladi. Lekin, o'z navbatida, hech qaysi millat adabiyoti o'z holicha, dunyodan uzilgan holda rivojlana olmaydi.

Arab dunyosi juda boy va serqirra olam bo'lib, arab davlatlarining har birida o'z madaniyati, urf-odati, an'analari, shuningdek o'z milliy adabiyoti ham mavjud. Shu jumladan, zamonaviy Suriya adabiyoti, xususan hikoyanavisligi o'zining sarmahsulligi, ijodiy metodlarining xilma xilligi va ijodkorlar uslubining o'ziga xosligi bilan o'z milliy xususiyatlarini namoyon qiladi.

XX asr arab adabiyoti adabiy janrlarning mazmun va shakl jihatidan o'zgarishi bilan belgilanadi. Yangi davr arab adabiyotida zamonaviy nasriy janrlar (roman, povest, hikoya)ning paydo bo'lishi, adabiyotdagi mazmun va shaklning erkinlashuvi, tilning isloh qilinishi kabi o'zgarishlar arab adabiyotini butunlay yangi davr adabiyoti deb nomlashga asos bo'ldi. Bu davrda Suriya adabiyotida aynan hikoya janri alohida ahamiyat kasb eta boshladi. Qisqa hikoya janri o'zining tushunarligi, tezkorligi va hayotdagi muammolarni aks ettirish va bu muammolarga tezlikda javob bera olish xususiyati tufayli Suriya adabiyoti rivojlanishining birinchi bosqichlaridanoq yetakchilik qildi. Zamonaviy Suriya hikoyanavisligining vujudga kelish tarixi shuni ko'rsatadiki, Suriya hikoyanavisligi milliy xususiyatlarni va boy an'analarni saqlagan holda murakkab yo'lni bosib o'tdi. Suriya hikoyanavisligi taraqqiyoti uchun xos bo'lgan ijodiy yo'nalishlarning shakllanishi to'rt bosqichga bo'linadi:

1. Ma'rifatparvarlik davri (XIX asr oxiri XX asr boshlari);
2. Romantizm davri (XX asr 20-30 yillar);
3. Realizm davri (XX asr 40-50 yillari «Suriya yozuvchilar uyushmasi» bilan bog'liq);
4. Realizm va zamonaviy adabiy yo'nalishlar davri (XX asr 60 yillari dan hozirgi davrgacha)

[1, 104-105].

Suriya hikoyanavisligining shakllanishi va rivojlanishi arab dunyosida yuz bergan «an-Nahda», ya'ni jamiyatning barcha sohalarida yangilanish jarayoni bilan uzviy bog'liqdir. Arab adabiyotshunos olimi Ibrohim 'Avd «Hikoyanavislik bo'yicha tanqidiy mulohazalar» kitobida zamonaviy arab hikoyanavisligining qadimiy ildizlari Johiliyya davriga borib taqalishi, uni hatto, Yevropa adabiyotiga ham ta'sir ko'rsatgani, xuddi ana shu asos har ikkala adabiyotda hikoya janri

shakllanishiga xizmat qilgani, arab madaniyati tanazzulga uchragan davrga kelib, Yevropa adabiyoti o'z rivojlanishida davom etganligini ta'kidlaydi. Ibrohim 'Avd XIX asr oxirlari XX asr boshlariga kelib, arab xalqi o'z adabiyotini yuksaltirish uchun ikki omilga: o'z adabiy merosi («maqomalar», «hikoyalar», «qissalar», «siralari» va b.) G'arb adabiyotidagi yangi uslubiy tamoyillarga tayanganini, hikoyanavislik sohasida ham ushbu jarayon kuzatilganligini bayon etadi. [2, 5-30]

Yangi davr Suriya adabiyotida hikoya janrining yetakchilik qilishining sababi birinchidan, hikoyalarda davr va kishilar hayotining eng dolzarb muammolari ixcham tarzda tasvirlangan, ikkinchidan, hikoya janrining qisqa, ixcham xususiyati matbuotda nashr ettirish imkonini berganki, gazeta va jurnallarda uzluksiz ravishda hikoyalar chop etilgan va bu o'z navbatida o'quvchilar orasida hikoya janrining ommalashuviga va uning shakllanishiga sabab bo'lgan. XIX asr oxiri XX asr boshlarida Suriyada yaratilgan ilk hikoyalarda o'sha davr manzarasi, kishilarning ma'naviy-axloqiy muammolari aks ettirilgan. Bu davr Suriya hikoyanavisligi ma'rifiy yo'nalishida rivojlanar ekan, Suriya xalqi orzu umidlarini badiiy ifoda etishga, xalq idrokida milliy ozodlik g'oyalari kuchaytirishga, shuningdek ularni umumbashariy dunyoqarashlar va tafakkur bilan bog'lashga xizmat qilgan.

Suriyada hikoya janrining rivojlanishi mamlakatdagi iqtisodiy jarayonlar, madaniy va g'oyaviy o'zgarishlar bilan uzviy bog'liq bo'ldi. Ilk hikoyalarga dolzarb muammolarni yoritishda bayonchilik, ochiq nasihatgo'ylik, ya'ni an'anaviy hikoya qilish uslubi xos edi. Suriya jamiyatining birinchi jahon urushi, Usmoniylar imperiyasiga qarshi ozodlik kurashlari hamda undan keyingi fransuz bosqinchilariga qarshi kurashlarning og'ir asoratlarini boshdan kechirishi kabi tarixiy sharoit bu davr hikoyalarining mazmunida aks etdi. [3, 6] Bu jihatdan «Arab yozuvchilarining ilmiy jamiyati» (1921) faoliyati diqqatga sazovordir.

Ma'rifatparvarlik davrida Suriya hikoyanavisligi, bir tomondan, Suriya jamiyati taraqqiyotining yangi bosqichga qadam qo'yishi bilan bog'liq ichki omillar ta'sirida, ikkinchi tomondan esa, Suriya adabiyotining jahon adabiy jarayoni bilan asta-sekin bog'lana boshlashi, fransuz va rus adabiyotlari bilan tanishuv kabi tashqi omillar ta'sirida shakllanib, rivojlanib borgan. Suriyaning yangi avlod yozuvchilari o'z vazifalarini nafaqat an'analarni saqlab qolishda, balki ularni yangilashda ham deb tushunganlar. Ma'rifatparvarlik davrining yorqin hikoyanavislari sifatida Fransis Marrash, Nu'man al-Kastaliy, Shukri al-Asaliy, Antuan as-Saqala nomlarini zikr etish lozim. Ular o'z ijodlarida jamiyatning dolzarb masalalarini qalamga oldilar. Bular tenglik, Suriyaning siyosiy mustaqillik masalasi, ma'rifatparvarlik g'oyalari, musulmon ayolining oilada, jamiyatda tutgan o'rni kabi muammolardir. Mazkur yozuvchilar asarlarida ilmni, ma'rifatni targ'ib qilish orqali jaholatga, qoloqlikka qarshi kurashishni maqsad qildilar. Bu davr asarlarida asta-sekin yangi uslubga - sodda va tushunarli tilga o'tish jarayonini ham kuzatish mumkin.

Suriya hikoyanavisligining ikkinchi bosqichi romantik (XX asr 20-30 yillar) yo'nalishda rivojlanib bordi va bu hol, so'zsiz G'arb adabiyoti xususan, fransuz adabiyoti, shuningdek Amerikadagi suriyalik muhojirlar - Suriya-Amerika adabiy maktabi ta'sirida yuzaga keldi. Bu davr romantizmga nafaqat ijtimoiy tengsizlikka qarshi turish, balki feodalizmga qarshi turish ham xosdir. Suriya hikoya navisligidagi romantizm shaxsni jamiyatga qarshi qo'yish, yuqori darajada ta'sirchanlik, qahramonlarni tasvirlashdagi sub'yektivlik, imkoniyatdan tashqari talablarga intilish va norozilik kabi xususiyatlar shakllana boshladi. Arab adabiyotida romantizm shakllanishini tadqiq etgan A.A.Dolinaning fikricha, «Kapitalistik hayot tarziga qarshi chiqayotgan arab romantik yozuvchilari ma'rifatparvarlik g'oyalari to'liq inkor qilmaydilar: ular bu g'oyalardan emas, balki ularning hayotda aks etmaganidan norozi edilar, ular burjuacha tartib va ma'naviyatgagina emas, balki aniq ko'zga tashlanayotgan feodal qoloqlikka qarshi isyon qilganlar» [4, 7].

Suriya o'z mustaqilligini (1946) qo'lga kiritgach, mamlakatda barcha sohalarda, shu jumladan, adabiyot va madaniyat sohasida ham bir qator islohotlar olib borildi. Adabiy jarayondagi mana shunday yangiliklardan biri «Suriya yozuvchilar uyushmasi»ning (1951) tashkil etilishi edi. Mazkur uyushma vatanparvar, jonkuyar, iqtidorli, yetuk yozuvchi va adiblarni kashf qildi. Natijada Suriya adabiyotida realizm metodi yuqori bosqichga ko'tarildi va u tarixda «Suriya yozuvchilar uyushmasi an'anasi» nomi bilan iz qoldirdi. «Suriya yozuvchilar uyushmasi» ilg'or adabiy tashkilotlardan hisoblanib, uning faol vakillari Mavahib va Hasib Kayaliy, Vasfi al-Bunniy, Shavqiy Bag'dodiy, Said

Xavraniya, Xanna Mina, Murod as-Sibaiy va boshqalar hisoblanadi. Mazkur yozuvchilarning siymosida o'z oldiga oliy maqsadlarni qo'ygan Suriya ziyolilarining ilg'or kayfiyati aks etadi.

XX asr Suriya hikoyanavisligi taraqqiyoti bo'yicha shunday xulosa chiqarish mumkin:

Adabiy oqimlarning shakllanishi va rivojlanishi arab dunyosida o'ziga xos bir xususiyatga egadir. Bu xususiyat, millatning tarixiy taqdiri, mentaliteti va adabiy an'analariga asoslanadi. Arab davlatlaridagi iqtisodiy, madaniy, adabiy ko'tarilish (XIX asr ikkinchi yarmi) «an-Nahda» («Uyg'onish») harakati bilan bog'liq.

Suriyada badiiy adabiyot, XX asr boshlarida arab mamlakatlarida yuz bergan milliy uyg'onishdan ko'z yuma olmagan. Suriya adabiyotida romantizm metodi sinkretik xarakterga ega bo'ldi. Romantik yozuvchilar ijodida jamiyatdagi nuqsonlarni tanqid qilish kuchaydi, bu esa o'z navbatida, realizmga asos yaratdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akbarova M.X. Puti razvitiya sovremennoy siriyaskoy literatury. // Sb. nauch.tr. TashGU: Arabskaya literatura (srednevekoye i sovremennost). – Tashkent, 1982. – № 697.
2. إبراهيم عوض. فصول من النقد القصصي. – القاهرة. 1986.
3. Sammak F. Realisticheskoye napravleniye v sovremennom siriyском romane. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. – M., 1983.
4. حسام الخطيب. القصة الصغيرة في سورية. – دمشق. 1982.
5. Akbarova M. X. Ocherki istorii arabskoy literatury novogo vremeni. – T.: TashGIV, 2001.

UO'K 81.33

TILSHUNOSLIKDA TRANSFORMATSIYA HODISASINING TADQIQI

S.K.Ergashev, mustaqil izlanuvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

N.E.Yo'ldasheva, DSc, prof., Qarshi davlat universiteti, Qarshi

ORCID: 0009-0006-6149-9409

Annotatsiya. Maqolada jahon va o'zbek tilshunosligida transformatsiya hodisasining o'rganilishi haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, transformatsiya metodi hamda transformatsiya hodisasining tabiiy va ijtimoiy sohalarida atama sifatida qo'llanilishi tahlil qilinadi. Bundan tashqari, ushbu mavzuda tadqiqot olib borgan tilshunos olimlarning ilmiy qarashlari va nazariyalariga munosabat bildiriladi.

Kalit so'zlar: transformatsiya, transformatsion usul, yadro markaz, tavsifiy tilshunoslik, qiyosiy metod, tarkibiy tahlil, deskriptiv tilshunoslik.

Аннотация. В статье рассматривается изучение явления трансформации в мировой и узбекской лингвистике. Также анализируется метод трансформации и использование явления трансформации в качестве термина в естественных и социальных сферах. Кроме того, выражается отношение к научным взглядам и теориям лингвистов, проводивших исследования по данной теме.

Ключевые слова: трансформация, трансформационный метод, ядерный центр, описательная лингвистика, сравнительный метод, структурный анализ, дескриптивная лингвистика.

Abstract. This article discusses the study of the transformation phenomenon in world and Uzbek linguistics. It also analyzes the transformation method and the use of the transformation phenomenon as a term in natural and social fields. Furthermore, the paper examines the scientific views and theories of linguists who have conducted research on this topic.

Keywords: transformation, transformational method, nuclear center, descriptive linguistics, comparative method, structural analysis, descriptive linguistics.

Kirish. Millatning yashash tarzi, olamni badiiy idrok etish yo'sinida ulkan o'zgarishlar yasagan XXI asr o'zbek tilshunosligining o'ziga xos xususiyatlarini kuzatish, ulardan muayyan ilmiy xulosalar chiqarish mutaxassislardan katta mas'uliyat talab etadi. Bu asrga kelib dunyoning eng qadimiy xalqlaridan bo'lgan o'zbeklarning olam hodisalarini qabul qilish va unga yondashish tarzi avvalgi o'nlab asrlardagiga nisbatan jiddiy o'zgardi. Bu xalqimizning ma'naviy hayotida, tafakkur taraqqiyotida alohida bosqich bo'lib qoldi. Bugungi kunda o'zbek tili yuksalib, taraqqiy etar ekan,

tilshunoslarimiz oldida bu boy tilni tatqiq etish, chuqur o'rganish vazifasi ko'ndalang bo'lib turibdi. Til odamlar orasidagi muloqotning eng muhim vositasi bo'lib, jamiyat taraqqiyoti davomida shakllanadi va insoniyatga xizmat qiladi. Tillar va til hodisalarining paydo bo'lishi va rivojlanishi insoniyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq. Shaxs kamoloti va olamni idrok etishi haqida fikr yurituvchi barcha fanlar til bilan aloqador. Tilshunoslikning xarakteri, jamiyatdagi vazifasi, til tuzilishi va uni tashkil etuvchi qismlarning o'zaro munosabati kabi dolzarb masalalarni ilmiy-nazariy jihatdan har tomonlama o'rganish talab etiladi. Sir emaski, tilshunoslikda hanuz o'z yechimini kutayotgan masalalar talaygina bo'lib, bugun so'z yuritmoqchi bo'lgan transformatsiya hodisasi ham shunday mavzular qatoriga kiradi.

Asosiy qism. Transformatsiya — bu o'zgarish, yangilanish yoki rivojlanish jarayonidir. U shaxsiy hayotda, jamiyatda, tashkilotda yoki ma'lum fan doirasida ham ro'y berishi mumkin bo'lgan hodisadir. Transformatsiya ko'pincha innovatsiyalar, texnologik taraqqiyot yoki ijtimoiy ehtiyojlar ta'sirida yuzaga keladi. Shaxsiy transformatsiya insonning ichki dunyosida — fikrlash tarzi, odatlar, hayotga bo'lgan munosabatida yuz beradi. Bunday o'zgarishlar odatda insonning o'zini anglab yetishi, hayotda maqsad qo'yishi yoki qiyin sinovlardan o'tishi natijasida yuz beradi. Tashkiliy transformatsiya esa korxonalar va muassasalarning ichki tuzilmasini, boshqaruv usullarini, ish yuritish texnologiyalarini o'zgartirishni anglatadi. Masalan, raqamli transformatsiya — bu texnologiyalar orqali xizmat va mahsulotlar sifatini yaxshilash, jarayonlarni avtomatlashtirish va raqobatbardoshlikni oshirish jarayonidir.

Umuman olganda, transformatsiya — bu rivojlanish sari tashlangan muhim qadamdir. Har qanday transformatsiya, xoh u shaxsiy bo'lsin, xoh ijtimoiy yoki texnologik, o'zgarishga ochiqlik, yangilikni qabul qilish va moslashish qobiliyatini talab etadi. Shu jumladan boshqa sohalarida bo'lgani kabi tilshunoslik fanida ham transformatsiya hodisasining o'rni nihoyatda katta.

“Tilshunoslikda transformatsiya deganda tilga xos bo'lgan tub, markaziy qurilmani til qonun-qoidalari asosida o'zgartirib, boshqa bir qurilma hosil qilish tushuniladi” [1, 21]. Transformatsiya atamasi dastlab o'tgan asrning 50-yillarida AQSHlik olimlar tomonidan o'rganila boshlangan. Ammo, bu tushunchaning keng qo'llanilishiga tasviriy tilshunoslik asoschisi L. Blumfeldning tilshunoslikka oid asarida keltirilgan g'oyalar asos bo'lgan. Strukturalistlar transformatsiya atamasini sintaktik tuzilishga nisbatan qo'lladilar va bugungi kunda ham bu atama gap qurilishi tahlilida keng qo'llanilmoqda. Tilshunoslikka oid ilmiy adabiyotlarda transformatsion metod ta'rifi quyidagicha berilgan: “Transformatsion metod — bu nisbatan kichik strukturalardan katta strukturalarni hosil qilishga asoslangan gapning sintaktik shaklini vujudga keltiruvchi metod sanaladi” [2, 191]. Transformatsiyaning tilshunoslikdagi mohiyatini dastlab amerikalik olim Z.Xerris mukammal tarzda yoritib bergan. Olim transformatsiya hodisasida hosila gapni yadroviy struktura deb ataydi. Shuningdek, u hosila gap bilan asos gapning leksik birliklari bir xil bo'lishi zarurligini alohida ta'kidlaydi. Z.Xerrisning fikrlari asosida, quyidagi misolni keltirishimiz mumkin. Masalan:

Bolalar vazifani bajarishdi.

Vazifa bolalar tomonidan bajarildi.

Bolalarning vazifani bajarishi. Bu holatda *Bolalar vazifani bajarishdi*. Ushbu sintaktik qurilma asos gap hisoblanib, uning quyidagicha shakl o'zgarishga uchragan, ammo mazmun yaxlitlini ta'minlagan hosilalari a) *Vazifa bolalar tomonidan bajarildi*. b) *Bolalarning vazifani bajarishi* kabilarda namoyon bo'ladi. Transformatsiyaning shartiga ko'ra, hosila qurilishning ma'no ifodasi o'zidan oldingi qurilmaning mazmuni bilan mushtarak bo'lib kelmoqda.

Tilshunoslikka oid manbalarda gap qurilishi bilan bog'liq tahlil usuli o'zining yuqori bosqichida transformatsiya bilan bog'liqligi haqida ma'lumotlar mavjud bo'lsa-da, mazkur model va boshqa tadqiqot modellarining transformatsiyaga munosabati aniq til birliklari orqali ko'rsatilmagan. Bunday vaziyatda esa kelib chiqishi noma'lum bo'lgan til birliklari yordamida dalillar keltirilganini kuzatishimiz mumkin. “S.K.Shaumyan va P.A.Sobolevalarning tilshunoslikka oid asarlarida bu xususda quyidagi til materiali tahlili uchun asos qilib olingan: “Qizaloq raqsga tushdi. Ushbu gapning transformalari: 1) Raqsga tushgan qizaloq edi. 2) Raqqosa qizaloq; 3) Raqsga tushadigan qizaloq. Berilgan birliklarning qurilishida farq kuzatilsada, ularning asos ma'nosi bilan mushtarak ma'nolar

transformalarda shakllanayotgani va har bir transformada muayyan turkumga oid bo'lgan so'zlar aplikativ bog'lanishda ekanligi ta'kidlanadi" [3].

Transformatsiya tahliliga ko'ra asos gaplar va ularning o'zgartirilishi asosida yuzaga keladigan hosilalarni aniqlab, ularni o'zaro taqqoslash orqali ularda ifodalangan birlik va alohidalik jihatlari aniqlanadi. Buday holatlar esa asos gap bilan hosila gaplarni sintaktik va semantik jihatdan solishtirish imkoniyatini beradi. Kuzatish va tahlillar asosida yana bir tilshunos olim N.Xomskiyning transformatsiya haqidagi qimmatli fikrlariga duch kelamiz. N.Xomskiyning "Transformations grammatika"sida hosila strukturaning shakllanishida yadroviy struktura asosida yuzaki sintaktik struktura voqelanishi masalasiga jiddiy e'tibor qaratiladi. Shu nuqtai nazardan N.Xomskiyning g'oyalari Amerika strukturalizmi g'oyalaridan keskin farq qiladi. N.Xomskiyning "Transformations grammatika"sining kuchi shundaki, uning yordamida har bir gapning, har bir so'z birikmasining qurilishi alohida vakuumda emas, balki shu doirada qo'llanilayotgan boshqa gaplar va so'z birikmalari bilan uzviy munosabatda olib tekshiriladi [4]. Sintaktik birliklar transformatsiyaga uchraganda gapni tashkil etuvchi qismlar: so'zlar, so'z birikmalari tartibida o'zgarish kuzatilsa-da, gaplarning umumiy mazmunida o'zgarish kuzatilmasligining guvohi bo'lamiz.

Transformatsiya hodisasi haqidagi umumiy qarashlar va nazariyalarni rus tilshunoslaridan S.K.Shaumyan, P.A.Soboleva, A.N. Tixonov va bir qator tilshunos olimlarning tadqiqotlarida, shuningdek, o'zbek tilshunos olimlaridan S.Mamatqulov, N.M. Qambarov, J.Eltazarov singari olimlarning tadqiqotlarida ko'rish mumkin. Transformatsiya hodisasi haqida bir qancha tadqiqotlar olib borilsa-da, transformatsiya hodisasining mohiyatini to'liq ochib beruvchi ilmiy qarashlar va nazariy qoidalar hali hanuz yetarli emas. Shu boisdan transformatsiya hodisasi tadqiqot obyekti sifatida hanuzgacha tilshunoslarni qiziqtirib keladi. Tilshunos olim R. Rasulovning "Umumiy tilshunoslik" asarida transformatsiya hodisasi tilshunoslik metodlari guruhiga kiritilib, quyidagicha fikr bildirilganining guvohi bo'lamiz. "Struktural tilshunoslik metodlari "oilasiga" – guruhiga tegishli bo'lgan transformations tahlil metodi, ayniqsa, sintaktik konstruksiyalar – nutq birliklari tadqiqida faol qo'llanilishi bilan muhim ahamiyatga ega" [5, 278.]. Ushbu qaydlardan ma'lum bo'ladiki, transformations qurilishlarda ayni bir sintaktik birlikning turlicha shakllari bo'lishi mumkin. Bu ko'rinishdagi gaplarning qurilishi mavjud sintaktik birlikning ma'no - mohiyatini yanada chuqurroq tadqiq etishga yordam beradi. Bu esa transformatsiyaga uchragan gaplar orasida, albatta, asosiy mohiyat ifodalangan sintaktik birlik mavjud ekanini ko'rsatadi.

Transformatsiya atamasi keng qamrovli tushuncha bo'lib, u nafaqat tilshunoslikda, balki tabiiy va ijtimoiy fanlarda ham o'z ifodasini topadi. Transformatsiya hodisasi tilshunoslik fanida yaqin asrlarda paydo bo'lgan ilmiy nazariy qarashlar sirasiga kiradi. Transformatsiya hodisasi nafaqat jahon tilshunosligida, balki o'zbek tilshunosligida ham bugungi kungacha o'rganib kelinmoqda.

Xulosa. Kuzatish va tahlillar, keltirilgan misollar asosida anglaymizki, transformatsiya hodisasi yuz berishi asosida sintaktik birliklarning shakllari o'zgarishi mumkin, ammo mazmun mushtarakligi saqlanib qoladi. Transformatsiya atamasining sohalar aro faol qo'llanilishi, avvalo, fan va texnika taraqqiyoti bilan bog'liqdir. Dunyo tilshunosligida erishilgan yutuqlardan foydalangan holda o'zbek tilshunosligida ham transformatsiya masalalarining ilmiy-nazariy talqinini va bu bilan bevosita bog'liq bo'lgan o'zbek tilimiz taraqqiyotining transformations muammolarini atroflicha yoritish bugunning eng muhim vazifalaridan biridir. Bir so'z bilan aytganda, transformatsiya masalasi o'zbek tilshunosligida bugungi kunda chuqur o'rganishni talab etadigan masalalar sirasiga kiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mamatqulov S. O'zbek tilida predikativ sintagmaning transformatsiyasi, - Toshkent., Universitet.1998.
2. Bushuy T., Safarov Sh. Til qurilishi: tahlil metodlari va metodologiyasi. "Fan" nashriyoti. Toshkent. 2007. 191- b.
3. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. Toshkent., 2010. 323-b.

HID SEZGISI BILAN BOG'LIQ TIL BIRLIKLARI KOGNITIV VA PRAGMATIK YONDASHUV ASOSIDA TAHLIL

Sh.T.Ergashova, o'qituvchi, Farg'ona davlat texnika universiteti, Farg'ona
S.N.Madaminova, o'qituvchi, Farg'ona davlat texnika universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi hid sezgisi bilan bog'liq til birliklari kognitiv va pragmatik yondashuv asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda hid sezgisi asosida shakllangan sifatlar, frazeologik birikmalar va metaforik ifodalar o'rganilib, ularning nutqiy kontekstdagi funksiyalari, baholovchanligi va madaniy asoslari aniqlangan. Natijalarga ko'ra, hid sezgisi bilan bog'liq til birliklari inson idroki, emotsional baholash va kommunikativ niyatlarni ifodalashda muhim semantik vosita hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Hid sezgisi, til birliklari, kognitiv yondashuv, frazeologik birikmalar, metaforik ifodalar, emotsional baholash, lingvokulturologik tahlil, konnotatsiya, nutqiy kontekst, ekspressivlik.

Аннотация. В данной статье анализируются языковые единицы, связанные с обонятельным восприятием, в узбекском языке с когнитивной и прагматической точек зрения. Исследуются прилагательные, фразеологизмы и метафорические выражения, основанные на восприятии запахов, а также их функции в речи, оценочные значения и культурная обусловленность. Результаты показывают, что такие языковые средства являются важным семантическим инструментом для выражения восприятия, эмоций и коммуникативных намерений человека.

Ключевые слова: Обонятельное восприятие, языковые единицы, когнитивный подход, фразеологизмы, метафорические выражения, эмоциональная оценка, лингвокультурологический анализ, коннотация, речевой контекст, экспрессивность.

Abstract. This article analyzes Uzbek language units related to olfactory perception from cognitive and pragmatic perspectives. The study explores adjectives, phraseological expressions, and metaphorical uses derived from the sense of smell, examining their contextual functions, evaluative meanings, and cultural foundations. The findings reveal that such linguistic units serve as significant semantic tools for expressing human perception, emotional evaluation, and communicative intentions.

Keywords: Olfactory perception, language units, cognitive approach, phraseological expressions, metaphorical expressions, emotional evaluation, linguocultural analysis, connotation, speech context, expressiveness.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda kognitiv yondashuv inson tafakkuri va til o'zaro aloqalarini izohlashda ustuvor metodologik asos sifatida qaralmoqda. Til insonning dunyoni idrok etish, tushunish va baholash tizimi sifatida ko'riladi. Ayniqsa, antropotsentrik paradigma asosida til inson tajribasi va hissiyotlarini qanday ifodalashini o'rganish dolzarb masalaga aylangan. Bu jarayonda sezgi organlari, xususan, hid sezgisi orqali shakllangan til birliklarini o'rganish nafaqat lingvistik, balki psixologik, madaniy va semiotik jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki bizni o'rab turgan tashqi olamdagi narsa va hodisalarning juda ko'p belgi va xususiyatlari mavjud. Masalan, narsalarning rangi, ta'mi, hidi, qattiq yoki yumshoqligi, g'adir-budur yoki tekisligi, harorat va boshqalar. Ana shu narsa va hodisalarning turli xil belgi, xususiyatlarini biz ham turlicha sezgi a'zolarimiz orqali ongimizda aks ettiramiz. Tevarak-atrofimizdagi narsa va hodisalarning turli xil belgi hamda xususiyatlari har doim ham bizning sezgi a'zolarimizga ta'sir etib turadi. Natijada bizda turli sezgilar hosil bo'ladi.

Hid sezgisi orqali anglanadigan tushunchalar, odatda, bevosita emas, balki metaforik, obrazli yoki konnotativ shaklda ifodalanadi. Shu sababli, bu turdagi birliklar tildagi noan'anaviy, ammo emotsional boy qatlamni tashkil qiladi. O'zbek tilida ham hid sezgisi bilan bog'liq bo'lgan sifatlardan tortib frazeologik birikmalargacha bo'lgan birliklar mavjud bo'lib, ular xalqning estetik va madaniy qarashlarini aks ettiradi. Ma'lumki, til real dunyoda mavjud bo'lgan barcha jarayon, hodisa va hodisalarning in'ikosi bo'lib xizmat qiladi. Shunday qilib, zamonaviy ingliz tilidagi □hid□

turkumining o'zagiga kiradigan hid, hid, aroma, xushbo'y, parfyum, hid, hid, hid, hid kabi otlarning o'rganilayotgan turkumi birliklarining pragmatik qiymati va ahamiyati.

Usullar

Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanildi:

1. **Kognitiv tahlil:** Til birliklarining ortida yotgan konseptual struktura va inson idroki bilan bog'liqligi tahlil qilindi.
2. **Pragmatik tahlil:** Hid sezgisi bilan bog'liq birliklarning nutqiy vazifasi, kontekstdagi funksional yuklamasi va kommunikativ effektlari o'rganildi.
3. **Lingvokulturologik yondashuv:** O'zbek xalqining madaniy qarashlari va ma'naviy qadriyatlari nuqtai nazaridan hid sezgisiga oid birliklar tahlil etildi.
4. **Korpus tahlili:** O'zbek adabiyoti, matbuot va zamonaviy so'zlashuv nutqidan misollar yig'ilib, statistik va kontekstual jihatlar o'rganildi.

Hid bildiruvchi sifatlar o'zbek tilining lug'at boyligida ta'm-maza sifatleri kabi kam miqdorda. Bu tarkibga xushbo'y, muattar, sassiq, badbo'y, qo'lansa, iforva hokazolar mansub. Shuningdek, bu belgi uchun predmet nomlaridan ham foydalaniladi, ya'ni hidni ifodalash uchun predmet nomiga hid so'zini qo'shib aytish orqali birikmali sifatlar hosil qilinadi: atir hidi, rayhon hidi, yog' hidi, kerosin hidi, baliq hidi, xazon hidi, yoqimli hid kabi. Masalan: Pastdagi bog'dan yumshoq, nam xushxazon hidi ko'tarilib, uning xayollarini to'lin oy sehlragan tog' vodiy daralariga olib ketardi.(A.Muxtor) Lobarxon oyoqlarida zo'rg'a tursa ham, nur ko'rganidanmiyo dimog'ini qitiqlayotgan yoqimli hiddanmi, harqalaytinmay jilmayar edi. (M. Ismoilii) kabilar so'z birikmasi va qo'shma so'z oralig'idagi so'z hisoblanadi. Hid bildiruvchi sifatlar guruhini 2 turga ajratishimiz mumkin: ijobiy va salbiy (rayhon, botqoq, qo'ng'iz, atir, sarimsoq, balchiq).

Natijalar

Tadqiqot natijalariga ko'ra:

- O'zbek tilida **hid sezgisi asosida shakllangan ko'plab sifatlanuvchi birliklar** mavjud bo'lib, ular orasida **ijobiy (yoqimli hid, musaffo, rayhon hidi)** va **salbiy (sasib, badbo'y, sassiq)** konnotatsiyalarga ega bo'lganlari ajralib turadi.
- Hid bilan bog'liq birliklar ko'pincha **metafora** vositasida boshqa tajriba sohalarini ifodalashda ishlatiladi (masalan, "gapidan sassiq hid keladi" – yolg'on, yomon niyat).
- Frazologizmlar tarkibida ham hid sezgisi kuchli semantik yuklamaga ega bo'lib, **emotsional va baholovchi xususiyatga ega** ("boshqacha hid sezdi" – shubhalandi).
- Tahlil etilgan materiallarda **hid sezgisi vositasi bilan ekspressivlik kuchaytirilgani**, shuningdek, **kontekstda bu birliklarning kinoya, istehzo yoki ijobiy ta'rif sifatida xizmat qilishi** aniqlangan.

Substantiv hid bilan ifodalangan hidning salbiy xususiyati nafaqat tahlil qilinadigan otning bevosita muhitida namoyon bo'lishi mumkin. U kengroq kontekstda ham takomillashtirilishi mumkin. Misol uchun, Cosmopolitan jurnalining bir sonida yangi gigiyenik salftkalar reklamasi bor, unda aytilishicha, bu salftkalar hid paydo bo'lishidan oldin oldini olishga yordam beradi: New Carefree Maxi: Bu nafaqat sizni himoya qiladi, balki hid boshlanishidan oldin ham oldini olishga yordam beradi. Ushbu misolda belgilangan hidning tabiati to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatilmagan. Tor kontekstda hidning bu tavsifini salbiy his-tuyg'ularga bog'lash imkonini beradigan ta'riflar mavjud emas. Biroq, ekstralingvistik voqelikning butun konteksti va bilimi o'quvchiga biz juda yoqimsiz hid haqida gapirayotganimizni tushunishga yordam beradi.

Muhokama. Olingan natijalar tilning kognitiv va pragmatik xususiyatlarini yanada chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Hid sezgisi orqali hosil bo'lgan til birliklari insonning bevosita sezgi asosidagi idrokini emas, balki ushbu idrokning madaniy, emotsional va baholovchi shaklini aks ettiradi. Shuningdek, bu birliklar yordamida inson fikrini bilvosita, obrazli va kuchli ifodalaydi, bu esa ularni **kommunikativ strategiyalarda** muhim vosita sifatida belgilaydi.

Tadqiqot o'zbek tilida bu yo'nalishdagi lingvistik birliklar hali yetarlicha o'rganilmaganini ko'rsatdi. Kelgusida bu kabi birliklarni **til rivojlanishi, tarjima nazariyasi, sun'iy intellekt uchun semantik tahlil** kabi sohalarda tadqiq etish istiqbolli yo'nalish sanaladi. Tabiiy hidlar ham dunyoni tushunishda muhim rol o'ynaydi hid hissi yordamida, chunki tabiat odamlar uchun ham, uydir va

hayvonlar va o'simliklar uchun, jonli va hidlarini birlashtiradi jonsiz, yoqimli va yoqimsiz, kuchli va zaif. sifatlar, Bu hidlar guruhini tavsiflash muhim ahamiyatga ega so'zlar soni, chunki tabiat ob'ektlar to'plamidir va hodisalar, har biri o'ziga xos hidga ega va aralashtirish qobiliyati, bu yangi hidning paydo bo'lishiga olib keladi va, kabi uni tavsiflovchi yangi sifatning natijasi (ta'riflar Oksford inglizcha lug'ati). Chirigan hid - bu sekinlashuvga olib keladigan tabiiy kimyoviy o'zgarishlardan kelib chiqadigan hid biror narsani yo'q qilish. Xushbo'y - yoqimli hidga ega (xushbo'y o'tlar / gullar / moylar) O't hidi - o'tning hidi. Chirigan hid - o'lik hayvonlar yoki o'simliklarning chirigan hidi va shuning uchun juda yomon hid. Gulli hid - gullarni hidlash yoki tatib ko'rish. Kimyoviy hidlarni tavsiflovchi so'zlar guruhiga kiradi eng ko'p sifatlar. Bu ko'p jihatdan haqiqatga bo'g'liq kimyo fan sifatida turli xil kelib chiqadigan hidlarni olishga qodir no'anaviy tarzda. Masalan mevali va gulli hidlar, uy-ro'zg'or buyumlariga hid berish uchun, birlashtirib yaratilgan tabiiy qo'shishdan bo'ra bir necha kimyoviy moddalar kerakli hidlarga ega bo'lgan mahsulotlar. Bo'yoq hidi - hozirgina bo'yalgan narsaning hidi. Benzin - benzin hidi. Aseton - asetonning hidi. Asfalt - asfalt hidi. Hid turkumini bildiruvchi sifatlarni tahlil qilgandan keyin nutqda biz eng vakili degan xulosaga kelishimiz mumkin yegulik va ichimlikning hidlarini ifodalovchi sifatlar. O'zbek tilshunosligida keyingi yillarda tilning ijtimoiy tabiatini, xususiyatini o'rganishga muhim e'tibor qaratib kelinmoqda. Ayniqsa, til va nutqqa yangicha munosabat bu boradagi tadqiqot ishlarining ko'lamini yanada kengaytirib yubordi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Safarov Sh. S. Kognitiv tilshunoslik.-Jizzax: Sangzor, 2006.- B.91
2. Mamatov A. E. Tilga kognitiv yondashuvning mohiyati nimada?
Tilshunoslikning dolzarb masalalari: Prof. A. Nurmonov tavalludining 70 yilligiga bag'ishlab o'tkazilgan ilmiy-amaliy anjuman materiallari.-Andijon, 2012/-B.212-219.
3. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab// O'zbek tili va adabiyoti: 2012, 3-16-B
4. Yusupov O'. Q-Ma'no, tushuncha, konssept va lingvokulturologiya atamalari xususida// Stilistika tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlarida: Ilmiy amaliy konferensiya materiallari.-Toshkent, 2011.-49-bet.
5. Abdiev M. Soha leksikasining sistem tahlili muammolari. T.: Xalq merosi, 2004. 117 b.
6. Abduazizov A. O'zbek tilining fonologiyasi va morfonologiyasi. T.: O'qituvchi, 1992. - 136 b.
7. Abdullaev F. Til qanday rivojlanadi? T.: Fan, 1972. 67 b.
8. Abdupattoev M. O'zbek matnida supersintaktik butunliklar. Filol.fanlari nomzodi diss... avtoref. T., 1998. 23 b.
9. Abdurahmonov G'. O'zbek xalqi va tilining shakllanishi haqida. T.: 1999. 86 b.
10. Abdurahmonov H., Mahmudov N. So'z estetikasi. T.: Fan, 1981. 59 b.
11. Abdusaidov A. Gazeta tilida frazeologizmlar. Samarqand: nashriyotsiz, 1990. -26 b.

UO'K 808.5

SHAHODAT ISAXONOVANING "BIBIXONIM" ROMANIDA QO'LLANGAN FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR SINONIMIYASIGA DOIR

Sh.A. Ganiyeva, DSc, dots., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
F.M.Erkaboyeva, mustaqil izlanuvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada frazeologik birliklarning sinonimik xususiyatlari va ularni ifodalovchi birliklar haqida ma'lumotlar berilgan. Frazeologik birlik tushunchasi va uning tilshunoslikdagi ahamiyati, o'xshatish ifodasi mavjud iboralar haqida tahlillar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: funksional-semantik xususiyat, frazeologik birlik, semantik tahlil, transformatsiya, shaxs-son shakli bo'yicha o'zgaradigan frazeologik birliklar.

Аннотация. В статье представлена информация о синонимических единицах синонимических единиц и единиц, представляющих их. Концепция фразеологического единства и его важность в лингвистике, научных фактах и анализа о существующих выражениях.

Ключевые слова: функционально-семантический признак, фразеологизм, семантический анализ, фразеологизмы, изменяющиеся по форме человекочисла.

Abstract. The article provides information on the synonic units synonymic units and units representing them. The concept of phraseological unity and its importance in linguistics, scientific facts and analyzes about existing expressions.

Key words: *functional-semantic feature, phraseological unit, semantic analysis, phraseological units that change according to person-number form.*

Kirish: Barqaror birliklar orasida frazeologik birliklar o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Nutqni bayon qilishda izchillik, badiiy ta'siriy-tasviriy vositalardan o'rinli foydalanish, estetik ta'sir vositalari orasida esa so'zlarning shakl va ma'nosiga ko'ra turlari ajratiladi. Shahodat Isaxonova asarlarida shakl va ma'no munosabatiga ko'ra sinonim, antonim, omonim va paronim iboralar ishtirok etgan. Ular orasida sinonimiya hodisasi alohida o'rin tutadi. Frazeologik birliklarning sinonimiyasi va uni ifodalovchi lingvistik birliklarning o'ziga xos xususiyatlari alohida ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, sinonimiya – til birliklarining bir xil denotativ ma'noga ega bo'lishi [1,104] bilan xarakterlanadi. Sinonimiya fikrni bayon etishda obrazlilik, o'rinsiz takrorlarga yo'l qo'yimaslik vazifasini bajaradi.

Adabiyotlar tahlili. Frazeologiya tilshunoslikka bugun kirib kelgan birlik emas, aksincha yunon mutafakkirlari, sharq olimlari tomonidan qo'llangan birlik sifatida baholanadi. Tilshunosligida N.Shanskiy, I.Ojegov, Kunin, V.Arhangelskiy, E.F.Polivanov, V.V.Vinogradov, L.Smit, V.Jukov, V.Teliya [2,4] kabi olimlar o'z lingvistik qarashlarida frazeologik birliklarning yaxlit mazmun ifodalashi va paremiologik birliklar ichida alohida ahamiyat kasb etishini ta'kidlab o'tishgan. Olimlar lingvistik qarashlarida frazeologiyani tilshunoslikning alohida bo'limi sifatida o'rganish maqsadga muvofiq ekanligini, barqaror sema ifodalagan bunday birliklar nutq jarayoniga tayyor material sifatida kirib kelganligiga e'tibor qaratishgan. Jumladan, V.Arhangelskiy frazeologik sath va uning boshqa til birliklari bilan munosabati, differensial tomonlari va individual xususiyatlari haqida batafsil ma'lumot bergan. [3,47]

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada frazeologik birliklarning leksik-semantik va bunday birliklarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari tahlili amalga oshirilgan. Shahodat Isaxonova asarlarida keltirilgan frazeologik birliklar tanlab olingan va tahlilni amalga oshirishda tilshunoslikka oid ilmiy – nazariy kitoblar, ilmiy maqolalar, internet resurslari ma'lumotlaridan foydalanildi.

Muhokama va natijalar. “Bugungi kunda transformatsiya hodisasi sintaktik sath uchungina emas, balki boshqa sathlar uchun ham tegishli hodisa sifatida amal qilmoqda. Xususan, frazeologik birliklar transformatsiyasi bo'yicha ham ayrim monografik izlanishlar maydonga kelgan bo'lib, bu borada jahon tilshunosligida olib borilgan Y.A.Kolobova, Y.M.Dubinskiy, A.V.Kunin, N.A.Kryukova, K.Y.Sigal singari olimlarning tadqiqotlarini, o'zbek tilshunosligida esa B.Yo'ldoshev, G.Jumanazarova, B.Boltayeva, Sh.Sultonova kabi olimlarning tadqiqotlarini alohida ko'rsatib o'tish zarur” [6,8].

Frazeologik sinonimiya masalasi tadqiqotchilar diqqatini tortib kelayotgan masalalardan biri sifatida e'tirof etiladi. M.Vafoyevaning “O'zbek tilida frazeologik sinonimlar va ularning struktural-semantik tahlili”ga bag'ishlangan dissertatsiyasida sinonimiya hodisasi juda keng tahlil qilingan va funksional-semantik sinonimlari bo'lishi mumkin bo'lgan frazeologik birliklar o'ndan ortiq guruhlariga bo'lib o'rganilgan [3,52].

Frazeologik sinonimlarni fe'l, sifat, ravish singari turkumlarga tasniflashda frazeologik birliklarning umumiy ma'nosidan kelib chiqadigan turkumlik semasi asos bo'lib xizmat qiladi. M.Vafoyevaning fikricha, *joni chiqdi – g'azabi qaynadi, yog' tushsa yalagu(n)dek – chinni chiroq qilmoq, daryodan bir tomchi – o'tdan bir uchqun* kabi frazemalarning umumiy ko'chma ma'nolari fe'l, sifat, ravish ma'nolariga teng keladi.

1.Sifatdosh oboroti funksional-semantik sinonim bo'ladi. Shahodat Isaxonova asarlarida bunday frazemalar ko'p uchraydi: jon saqlayotgan – qo'rqib yashayotgan, arang nafas olayotgan; tili tanglayiga yopishib olgan – gapirmayotgan; pashsha uchsa seziladigan – jimjitlik, boshini aylantirgan - aldagan, rangi quv o'chgan – qattiq qo'rqqan, ichidan qirindi o'tgan – qattiq tashvishlangan, qo'y og'zidan cho'p olmagan – yuvosh.

Muhammad Jald tanglayiga yopishgan tilini namlash uchun dam-badam tamshanard (Sh.Isaxonova, Bibixonim). *Bibixonim shuncha kamsitishlarga qaramay, nabirasiga bu haqida og'iz ochmagan edi* (Sh.Isaxonova, Bibixonim).

Yozuvchi asarida qo'llangan og'iz ochmadi, tili tanglayiga yopishgan frazemalari gapirmadi, indamadi, semalarini ifodalovchi frazeologik birlik hisoblanadi.

2. O'xshatish ifodasi bo'lgan birliklar funksional – semantik sinonim bo'ladi. Yozuvchi asarlarida bunday birliklar ko'p uchraydi: Pashsha uchsa sezilgudek, og'zi qulog'iga yetgudek, boshidan sovuq suv quygandek, yeb qo'ygudek, uzukka ko'z qo'ygandek, yuragi qinidan chiqqudek kabi frazemalarda -day, -dek affikslari o'xshatishlarni hosil qilgan.

Yuragi qinidan chiqquday urganicha ichki bezovtalikdan quruqshay boshlagan yupqa lablarini yaladi (Sh.Isaxonova, Bibixonim).

Sodda gap ko'rinishidagi birliklar funksional-semantik sinonim bo'ladi: Yer tagida ilon qimirlasa bo'ladigan - sezgir, ichiga chiroq yoqsa yorishmaydi - xafa, qo'y og'zidan cho'p olmagan - sodda, nari borib beri keldi - sodda, tegirmonga tushsa butun chiqadi - abjir, xayolining bir chekkasiga turib qo'ygan - o'ylab qo'ygan, bajarishni rejalashtirgan ish. O'zbek tilida Sh.Rahmatullayevning ilmiy qarashlarga asoslangan holda frazeologik sinonimlar morfologik jihatdan uchtaga ajratib tasnif qilinadi:

1. Fe'l frazeologik sinonimlar;
2. Ot frazeologik sinonimlar;
3. Ravish frazeologik sinonimlar. [4,131]

O'zbek tilida fe'l frazeologik sinonimlar frazeologik birliklarning asosini tashkil qiladi. Bunday birliklarning nutqimizda ko'p uchrashi til taraqqiyotida alohida o'rin tutadi. Aqli yetmoq, dimog'ini qitiqlamoq, kallasi ketmoq, o'z qarichida o'lchamoq, ko'ngli buzilmoq. Bu kabi birliklar til sistemasida eng ko'p uchrashi bilan diqqatga sazovor.

Sh.Rahmatullayev qarashlariga ko'ra, fe'l frazeologik birliklarning yarmi ikki aspektida (bo'lishli-bo'lishsizlik) kela oladi. Bundan kelib chiqqan holda, fe'l frazeologik birliklar bo'lishli-bo'lishsizlik shakliga ko'ra ham oppozitsiyaga kirishadigan va oppozitsiyaga kirishmaydigan frazeologik birliklarga ajratiladi [5, 35].

Bel bog'ladi – bel bog'lamadi, bo'sh keldi – bosh kelmadi, aqli yetdi - aqli yetmadi.

Shahodat Isaxonova asarlarida qo'llanilgan ko'z ochib yumguncha, yer tagida ilon qimirlasa biladi kabi frazeologik birliklarning bo'lishsiz shakli, ichiga chiroq yoqsa yorishmaydi, qo'y og'zidan cho'p olmadi kabi frazemalarning esa bo'lishli shakli mavjud emas va bunday frazeologik birliklar oppozitsiyaga kirishmaydigan birliklar sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Frazeologik birliklar leksik birliklar kabi mazmuniy munosabat kasb etadi. Shahodat Isaxonova asarlarida qo'llangan frazeologik birliklar turli semalarni ifodalashi diqqatga sazovor. Dami ichiga tushmoq, ichiga chiroq yoqsa yorishmaydi, tili tanglayiga yopishgandek, qovun tushirmoq, chehrasi ochiq, chiroyi ochilmoq, qalqib tushmoq, tobi qochmoq, paymonasi to'lmoq, suv quygandek jim turmoq, yuragi seskanmoq, boshini aylantirmoq kabi birliklarda ruhiy holat semasini ifodalash bilan bir qatorda aniqroq sema ifodalash uchun ham xizmat qiladi.

Frazeologik birliklar lingvistik tahlili tilshunoslikda bunday birliklarning leksik-semantik xususiyatini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Sinonim frazeologik birliklarning funksional-semantik xususiyatlariga ko'ra muayyan guruhlariga bo'linishi, o'xshatish ifodasi bo'lgan frazemalarning lingvistik tahlili, Shahodat Isaxonova asarlarida ifodalangan bunday birliklarning shaxs-son shaklida o'zgarishi va o'zgarmaydigan birliklar kabi guruhlariga ajratilishi frazeologik hodisa taraqqiyotida muhim o'rin tutadi.

Frazeologik sinonimlar umumiy mundarijasi bilan birlashib tursa ham, lekin semik strukturasi nuqtayi nazaridan to'liq bir-biriga mos kelmaydi. Ular yoki ma'no darajasi bilan, yoki baho semasining mavjud emasligi bilan, yoki ma'lum uslubga xoslanishi bilan, yoki hududiy chegaralanishi bilan bir-biridan farq qiladi. Shahodat Isaxonova asarlarida ham buni yaqqol ko'rish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Хожиев А. Лингвистик терминларнинг изохли луғати. - Тошкент, 1985.
- 2.Сувонова Н. Фразеологиянинг систем-сатҳ бирлиги сифатидаги талқини. – Самарқанд, 2008.
- 3.Вафоева Б. Ўзбек тилида фразеологик синонимлар ва уларнинг структурал-семантик таҳлили. – Тошкент, 2009.
4. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. – Тошкент, 1966.

5. Ganiyeva Sh. Frazologik birliklarning sintagmatik tadqiqi. – Farg'ona, 2023.

6. Ganiyeva Sh.A. Frazologik birliklarning sintagmatik tadqiqi: Filol. fanl, dokt. (DSc) ... diss.avtoref. – Farg'ona, 2023.

UO'K 81-13

SEMANTIKANING MILLIY TABIATI

M. Habiylaliyeva, talaba, Namangan davlat pedagogika instituti, Namangan

Annotasiya. Ushbu maqolada o'zbek tili semantik tizimining rivojlanish bosqichlari, sistemaviy-struktur tadqiqot usullarining ahamiyati va lisoniy birliklarni mazmuniy maydon asosida o'rganishning afzalliklari yoritilgan. Semantik tahlillarda milliy tafakkur, til va madaniyat uyg'unligining ta'siri, shuningdek, zamonaviy semantik maktablar va ularning g'oyaviy asoslari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Semantika, sistemaviy tahlil, leksik ma'no, milliy tafakkur, referensiya, sema, konsept, prototip, diskursiv yondashuv.

Аннотация. В данной статье освещаются этапы развития семантической системы узбекского языка, значимость системно-структурных методов исследования и преимущества изучения языковых единиц на основе семантического поля. В семантическом анализе рассматривается влияние гармонии национального мышления, языка и культуры, а также современные семантические школы и их идейные основы.

Ключевые слова: Семантика, системный анализ, лексическое значение, национальное мышление, референция, сема, концепт, прототип, дискурсивный подход.

Abstract. This article highlights the stages of development of the semantic system of the Uzbek language, the importance of systemic-structural research methods, and the advantages of studying linguistic units based on the semantic field. Semantic analysis examines the influence of national thinking, the harmony of language and culture, as well as modern semantic schools and their ideological foundations.

Key words: Semantics, system analysis, lexical meaning, national thinking, reference, seme, concept, prototype, discursive approach.

Kirish. O'tgan asrning 70-80-yillaridan o'zbek leksikologiyasiga sistemaviy-struktur tilshunoslikning tadqiq usullari kirib kela boshladi. Natijada o'zbek tili leksikologiyasi tavsifiy, amaliy bosqichdan nazariy bosqichga, leksikani ma'lum leksik-semantik guruhlar munosabatidan tashkil topgan makrosistema, ushbu guruhlar tarkibidagi har bir leksemani esa muayyan ma'no uzvlari – semalarning o'zaro ma'no munosabatidan tashkil topgan mikrosistema sifatida o'rganish bosqichiga ko'tarildi. O'zbek tavsifiy leksikologiyasining sistemaviy (nazariy) leksikologiyaga o'tish jarayonini professor Sh.Rahmatullayev va uning shogirdi I.Qo'chqortoyevlar boshlab berdilar.O'zbek leksikologiyasining yuqori bosqichga ko'tarilishida jahon sistem-struktur tilshunosligining eng yaxshi jihatlarini mujassamlashtirgan va o'zbek tilshunoslari erishgan yutuqlarni umumlashtirgan "O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari" kitobining yuzaga kelishi ham katta voqea bo'ldi. Shuningdek, o'zbek tilshunosligiga lisoniy birliklarni mazmuniy maydon sifatida o'rganish ham kirib keldi. Dastlab bu g'oya o'zbek tilshunosligida I.Qo'chqortoyev tomonidan bayon qilingan bo'lsa, Sh.Iskandarova, A.Sobirov va H.Shamsiddinovlarning maxsus monografik asarlari, H.Hojiyevaning o'zbek tilida hurmat maydoni tadqiqotiga bag'ishlangan maxsus monografik tadqiqotlari maydonga keldiki, bu asarlar o'zbek tili lisoniy birliklarini mazmuniy maydonga, funksional-semantik guruhlariga bo'lib o'rganishning afzalliklarini namoyon qildi va sistemaviy – struktur tadqiq usullarini kengaytirdi. Semantikani semiotikaning qaysi tarkibiy qismlari bilan bog'lashimizdan qat'i nazar, uning talqinida yuzaga keladigan muammolar asosan belgi va ma'no munosabatiga aloqadordir.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. So'z ma'nosi tarkibida referensiya mohiyatiga ega bo'lgan birlamchi va bunday mohiyatga ega bo'lmagan belgilarning mavjudligi tadqiqotchilarni ma'no tuzilishining qavatlanish, iyerarxik tabiatini tasvirlashga undaydi. Olim A.Nurmonov ma'no semik tuzilishining pog'onaviylik xususiyatini quyidagicha tasvirlashni ma'qul ko'radi:[1]nominativ sema

(denotativ, sigmatik ma'no); 2) aks ettirish (signifikativ) semasi; 3) struktur sema (belgining boshqa belgi bilan munosabatini ifodalovchi ma'no); 4) ifoda semasi (konnotativ sema); 5) amaliy sema (pragmatik sema). Ayonki, o'zbek tilshunosi sanab o'tgan semalar so'z semantik strukturasi tarkib topishida ishtirok etuvchi xususiyatlarni qamrab oladi hamda ularni birlamchi va ikkilamchi turlarga ajratishda murakkablik tug'diradi. Bunday semalar ma'no strukturasi qavatlanishidan ko'ra ko'proq qatlamlanishini aks ettiradi[2].

Natijalar va muhokama. Mustaqillik davri tilshunosligida professor Sh.Safarovning “Semantika” nomli qo'llanmasi mazkur sohadagi tadqiqotlar uchun ko'p aniqlik kiritdi. Olim mazkur asarida ma'no va uni o'rganish muammosi, ma'noning referent nazariyasi, tushuncha va ma'no munosabatlari, ma'no shakllanishining diskursiv-sinergetik tavsifi haqidagi ilmiy asoslarini yoritadi. Shuningdek, generativ semantika va kognitiv semantikaning mazmun-mohiyatini farqlab ko'rsatib, freym semantikasini shakllantiradi, prototiplik, prototiplar semantikasi to'g'risidagi ilmiy fikr- mulohazalarini bayon etadi. Humbold va Potebnya ta'limotida ma'no hodisasi masalalarining vujudga kelish tarixi va ilmiy – nazariy qarashlarini tahlil etadi. Bundan tashqari, qo'llanma konsept va ma'no farqlanishi, ma'no va lisoniy moddiylik munosabati masalalarini ham ochib berishga xizmat qiladi. Muallif semantika fani hanuz o'zi tanlagan an'anaviy yo'li – inson faoliyatining muhim va murakkab hodisalardan bo'lgan ma'no kategoriyasining tabiati, mohiyatini bilish yo'lidan og'masdan borayotganligini ko'rsatish risolaning asosiy maqsadi ekanini uqtiradi. “Lisoniy belgi an'anaga binoan so'z – tushuncha” hamda “tushuncha – ma'no” munosabatlari, odatda, alohida qaralib kelinmoqda, bu munosabatlarning yo'nalishi, xususiyatlari haqida bildirilayotgan fikrlar turli-tuman. Muammo qo'yilganiga ko'p asrlar o'tgan bo'lishiga qaramasdan, biror bir umumiy xulosaga kelish hamon murakkablashmoqda[3],– deyiladi unda. Bu haqda tilshunoslar fikrlarini o'rgangan olim Sh.Safarov quyidagi xulosaga keladi: “...So'z va tushuncha munosabati, hech qanday gumonsiz, ikki tomonlama kechadigan harakat. Munosabat ikki tomonlama yo'nalishda bo'lganligi bois ham ularning qaysi biri yetakchilik qilishini aniqlash qiyin masala. Ehtimol shuning uchun ayrim olimlar ularning mavqeini aniqlashda ba'zan qarama-qarshi fikrlarni bildirishgacha borib yetgandirlar. Jumladan, A.A.Potebnyaning mashhur “Tafakkur va til” nomli asarida “...til nafaqat tayyor fikrni ifodalovchi vosita, balki ushbu fikrni yaratish vositasidir ” yoki “...so'z tushunchani shakllantirish vositasidir”, degan fikrlarini o'qisak, boshqa bir asarida esa, “har qanday so'z ... tafakkur harakati, uning amalga oshirilishi natijasidir” qabilidagi qaydlarni ko'ramiz”[4].

Potebnyaning talqinicha, “inson tabiatining botinidan sizib chiqadigan fikr, g'oyaning yaratuvchisi”, “tafakkur vositasi” va “fikrning boquvchisi” so'z bo'lishi zarur. So'z fikrga doyalik qiladi. Yangilikning yaratilishi, ma'no ijodkorligi jarayonining vujudga kelishida botiniy shakl so'zlar va jumlar ma'nosini anglashni ta'minlaydi[1]. Jumladan, Ko'chada tinchi yo'qning azobi – bir kun, Uyida tinchi yo'qning azobi – bir umr. (O'.Hoshimov) Mazkur maqolsifat gapda ko'chada tinchi yo'q va uyida tinchi yo'q odamni solishtirish bilan ma'no kuchaytirilishi kuzatiladi. Gapdan odam so'zi tushirib qoldirilgan va aslida hojati ham yo'q. Sababki, tilimizda shunday so'zlar mavjudki, ular qo'llanmasa-da, kontekstdan ma'no anglashilaveradi. Gap mazmuniga putur yetmaydi. Muallif gapi atayin maqolga mengzab tuzilgan va shu asnoda ma'no-mazmun yanada bo'rttirilgan.

Bu borada A.A.Potebnyaning xulosasi quyidagicha: “Har qanday yangi so'z yasaliishi bilan yangi ma'no va yangi tasavvur paydo bo'ladi. Shu bois aytish mumkinki, har qanday so'z dastavval uch unsurdan tarkib topadi: tovushlar birikmasi, ya'ni ma'noning zohiriy belgisi; tasavvur, ya'ni ma'noning botiniy belgisi va ma'noning o'zi[2]. Olim mazkur asarda yana alohida ta'kidlaydiki: “So'z vositasida ifodalangan belgi boshqalardan ustuvorlik mavqeini osongina mustahkamlab oladi, chunki u har bir yangi idrok jarayonida takrorlanadi. Timsolning boshqa belgilari esa ba'zan xotiraga qayta kelishi mumkin. Jumladan, oltin bizning xayolimizdagi belgi – rangdir, uning og'irligi, jarangi umuman xayoldan chiqishi mumkin, chunki oltinni har safar ko'rganimizda tortib yoki jarangini eshitib ko'rishga hojat yo'q”[3].

Shunday qilib, faylasuflarning ta'rificha, tushuncha – predmet, hodisalarning umumiy, muhim belgilarini aks ettiruvchi tafakkur shaklidir. Olim qo'llanmada Potebnya qarashlarini, ilmiy xulosalarini quyidagicha yoritdi: “Potebnya til ichki ma'nosining so'zlovchi nutqidagi mazmun bilan

munosabatining o'ziga xosligini qayd etadi. Til o'z ma'no mundarijasiga ega, lekin u faqat boshqa ma'no-mundarijaning shaklidir. Bunday ma'noni shaxsiy – obyektiv deb atash mumkin. Chunki bu ma'no aslida alohida shaxsga tegishli va har bir shaxs nazdida u alohida ko'rinishga ega bo'lsa-da, lekin shaxsning o'zi uni lisondan tashqari hodisa ko'rinishida qabul qiladi. Shaxsiy – obyektiv ma'no tildan tashqarida turadi"[4]. Bunday ma'noni olim uzoqdagi ma'no deya ataydi. Xullas, so'z o'zining kommunikativ – bosh maqsadini gapda yuzaga chiqarar ekan, shaxsga tegishli bo'lgan lison va obyektiv ma'no ifodalanadi.

Xulosa. Xulosa sifatida aytish joizki, semantika fanining barcha sohalari bir xil tarzda rivojlangani va yoritilgani yo'q. O'tgan yillar davomida uning taraqqiyotida aks etgan omillarni umumlashtirish natijasida quyidagilar ko'rinadi: a) ma'no va tushuncha tuzilishining tahliliga oid muammolarning yuzaga kelishi orqali bu boradagi tadqiqotlarga ahamiyat qaratildi; b) semantika sohasiga oid dolzarb vazifalar vujudga keldi va bu boradagi tadqiqotlarda konseptual, kognitiv yondashuvlar kuchaydi; v) ma'no, tushuncha va konsept haqidagi qarashlar kengaydi; g) lisoniy belgining munosabat maydonining kengayishi hamda leksik valentlikning keng planda o'rganilish ahamiyati oshdi. Bu esa o'zbek tili semantikasining tobora kengayib borayotganini bildiradi. Semantikaning milliy tabiati va ruhi uni yanada quvvatlantiradi, turlicha ko'rinish, qiyofada bo'lishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGA ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Нурмонов А. Танланган асарлар. 3- жилд. Т.: Академнашр, 2012. -Б 120; Нурмонов А. Кўрсатилган манба. 2012: 155.
2. Сафаров Ш. Семантика. Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" давлат нашриёти. 2013. -Б 44.
3. Сафаров Ш. Семантика. -Т. Кўрсатилган манба, 2013. -270 б; -Б 72.
4. Потебня А.А. Мысль и язык. М.: Правда, 1989. -203с.
5. Потебня А.А. Кўрсатилган манба.
6. Потебня А.А. Кўрсатилган манба. -Б. 133.; Сафаров Ш. Семантика. Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" давлат нашриёти. 2013. -Б 155.
7. Потебня А.А. Мысль и язык. М.: Правда, 1989. – 203с., Сафаров Ш. Кўрсатилган манба. 2013. – Б 157 - 182.
8. Сафаров Ш. Семантика. Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" давлат нашриёти, 2013. – Б 155.

UDC 821.512.133

COMPARATIVE ANALYSIS OF MYTHOLOGICAL CHARACTERS IN ENGLISH AND UZBEK LITERATURE

A.U.Husanboyeva, master's degree, Asia international university, Bukhara

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek adabiyotidagi mifologik obrazlar qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida ushbu obrazlarning kelib chiqishi, rivojlanishi hamda xarakterli jihatlari ko'rib chiqilib, madaniy-tarixiy omillar qahramonlar, sehrli mavjudotlar va boshqa arxetipik obrazlarning shakllanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil etiladi. Madaniyatlararo tahlil orqali ingliz va o'zbek adabiy an'alaridagi umumiy motivlar hamda ularni bir-biridan farqlovchi o'ziga xos jihatlari aniqlanadi.*

Kalit so'zlar: *mifologiya, ingliz adabiyoti, o'zbek adabiyoti, qiyosiy tahlil, mifologik obrazlar, madaniy meros, Artur afsonalari, Alpomish, qahramonlik, sehrli mavjudotlar, ramziylik, dualizm, narrativ tahlil, folklor, madaniyatlararo tadqiqotlar.*

Аннотация. *Статья посвящена сравнительному анализу мифологических персонажей в английской и узбекской литературе. Путём изучения происхождения, развития и особенностей данных мифологических образов рассматривается влияние различных культурно-исторических факторов на формирование героев, волшебных существ и других архетипических персонажей. Межкультурное исследование позволяет выявить как общие мотивы, так и уникальные черты, отличающие мифологические традиции английской и узбекской литератур.*

Ключевые слова: *мифология, английская литература, узбекская литература, сравнительный анализ, мифологические персонажи, культурное наследие, артуровские легенды, Алпамыш, героизм, волшебные существа, символизм, дуализм, нарративный анализ, фольклор, межкультурные исследования.*

Abstract. *This article aims to conduct a comparative analysis of mythological characters in English and Uzbek literature. By examining the origins, evolution, and characteristics of these mythological figures, we seek to understand how different cultural and historical influences shape the representation of heroes, magical beings, and other archetypal figures. This cross-cultural exploration highlights both the shared motifs and the unique aspects that distinguish the mythologies of the English and Uzbek literary traditions.*

Keywords: *Mythology, english literature, uzbek literature, comparative analysis, mythological characters, cultural heritage, arthurian legends, alpamish, heroism, magical creatures, symbolism, dualism, narrative analysis, folklore, cross-cultural studies*

English mythology is a complex tapestry woven from various cultural influences, including Celtic, Norse, and Christian traditions. Its evolution over the centuries reflects the dynamic interplay of indigenous beliefs and external influences brought by migration, conquest, and cultural exchange.

The earliest strands of English mythology can be traced back to the Celtic cultures that inhabited the British Isles before the Roman conquest. Celtic myths are rich in symbolism and steeped in nature worship, with recurring themes of seasonal cycles, the interplay of life and death, and the mystical qualities of the natural world. These legends often feature a deep connection between humans and the elements—forests, rivers, and mountains are imbued with a spiritual presence that echoes the community's reverence for nature.

With the arrival of the Norse and later the Normans, English mythology absorbed new elements that enriched its narrative tradition. Norse myths, with their epic tales of valor, fate, and the struggle against cosmic chaos, introduced a heroic dimension that resonated with the emerging warrior ethos of medieval England. The Norman influence further integrated these martial values with the existing Celtic narrative framework, paving the way for the development of legendary cycles that celebrated chivalric ideals and heroic quests.

One of the most emblematic examples of the synthesis of these diverse cultural influences is the Arthurian legend. King Arthur and his Knights of the Round Table have become enduring symbols of justice, bravery, and the ideal of a noble ruler. The Arthurian cycle seamlessly blends Celtic mysticism, Norse heroism, and Christian morality. In this tradition, Arthur represents the quintessential king whose reign is both a historical ideal and a mythic dream of a just society.

Central to the Arthurian narrative is the figure of Merlin, the enigmatic wizard whose wisdom and supernatural abilities guide the destiny of Arthur's kingdom. Merlin's character exemplifies the union of the earthly and the mystical, embodying both the empirical knowledge of the natural world and the arcane secrets of magic. This duality not only enriches the narrative complexity of the legend but also reflects a broader cultural fascination with the liminal spaces between the known and the unknown.

In addition to heroic figures, English mythology is populated by a myriad of magical creatures such as fairies, elves, and spirits. These beings often represent the ambiguous nature of the supernatural: they are capable of both benevolence and mischief, offering help or harm depending on their whims and the context of human interaction. This dualism is emblematic of a larger philosophical perspective prevalent in English mythological thought, where the coexistence of light and darkness, order and chaos, is seen as essential to the balance of life.

Over the centuries, English literary tradition has continually reinterpreted these mythological figures, imbuing them with fresh meanings and adapting them to the changing social and cultural milieu. From medieval romances to modern fantasy literature, the mythic figures of English tradition have remained dynamic symbols of the perennial human quest for identity, justice, and transcendence. This enduring literary legacy underscores the importance of mythological narratives in articulating the ideals and anxieties of successive generations.

Uzbek mythology represents a unique confluence of ancient Turkic traditions, Persian cultural influences, and the spiritual depth of Islamic thought. Rooted in the vast steppes and oases of Central Asia, the mythological narrative of Uzbek literature reflects both the nomadic heritage of its ancestors and the settled agricultural traditions that later came to define the region. This synthesis has given

rise to a rich tapestry of legends, heroic epics, and mystical narratives that continue to resonate in modern Uzbek literature.

The foundation of Uzbek mythology lies in the ancient Turkic cultural heritage, which is characterized by a deep reverence for nature, animistic beliefs, and shamanistic practices. Early Turkic tribes, whose nomadic lifestyle was closely intertwined with the natural environment, perceived the world as inhabited by spirits and deities responsible for various natural phenomena. This belief system gave birth to myths that celebrated the harmonious relationship between man and nature, where mountains, rivers, and celestial bodies were not mere physical entities but sacred symbols endowed with life and power.

These early traditions emphasized the cyclical nature of life, the importance of ancestral wisdom, and the belief in a mystical force that connected all elements of the universe. Such themes are evident in the oral epic traditions that have been passed down through generations, forming the backbone of Uzbek mythological narratives.

As Central Asia became a crossroads for diverse cultures, the mythological landscape of the region absorbed significant Persian and Islamic influences. The sophisticated literary and poetic traditions of Persia introduced new narrative forms and symbolic structures into Uzbek mythology. Persian epics, with their intricate portrayals of heroism, love, and tragedy, enriched the local storytelling traditions and contributed to the development of a more elaborate mythopoetic framework.

The advent of Islam further transformed the mythological paradigm. Sufi mysticism, in particular, left an indelible mark on Uzbek literature. Sufi poets and scholars infused traditional myths with allegorical meanings, using mythological narratives to explore profound spiritual truths and ethical dilemmas. The blending of Islamic theology with pre-Islamic Turkic beliefs resulted in a distinctive form of mythological expression that often emphasizes the quest for divine truth, inner purification, and the eternal struggle between worldly desires and spiritual ascension.

Uzbek mythology is replete with legendary heroes and larger-than-life characters whose exploits have been immortalized in epic poems and folk tales. Among the most celebrated is **Alpamysh (Alpomish)**, a hero whose adventures and battles against overwhelming odds embody the ideals of courage, loyalty, and honor. His story, which has been passed down orally for centuries, not only exemplifies the virtues esteemed by Turkic societies but also reflects the historical experiences of conflict and migration in Central Asia.

Another notable figure is the mystical character often associated with the archetype of a wise guide or protector. These figures, sometimes linked to the Islamic notion of a saintly person or *wali*, are portrayed as intermediaries between the human and the divine. They serve both as moral exemplars and as custodians of ancient wisdom, guiding individuals on their journey toward spiritual enlightenment.

In addition to heroic figures, Uzbek mythology features a variety of magical creatures and supernatural beings that embody the region's rich symbolic tradition. Spirits of nature, such as those believed to inhabit rivers, deserts, and mountains, are frequently depicted as both benevolent protectors and formidable adversaries. These beings symbolize the inherent unpredictability of nature and the duality of existence—a central theme in Central Asian mythological thought.

The interplay between good and evil, order and chaos, is a recurring motif in these narratives. Just as in English mythology, the presence of these supernatural elements underscores the belief that the material world is inextricably linked to a hidden, metaphysical realm. This dualism is not merely a literary device but a reflection of the cultural ethos that sees life as a delicate balance between opposing forces.

Over time, the mythological traditions of Uzbekistan have evolved, adapting to the social, political, and religious changes that have swept through the region. While modern Uzbek literature often reinterprets these ancient myths in light of contemporary issues, the core themes of heroism, spiritual quest, and the connection to nature remain steadfast. Contemporary authors and poets frequently draw upon the deep well of mythological imagery to comment on modern identity, social justice, and the struggle for cultural preservation in an increasingly globalized world.

This section has outlined the origins and distinctive features of Uzbek mythology, highlighting the dynamic interplay between ancient Turkic traditions, Persian literary influences, and the transformative impact of Islamic thought. In the next part of the article, we will delve into a comparative analysis of key mythological characters from both English and Uzbek literary traditions, exploring their similarities and differences in symbolism, narrative roles, and cultural significance.

While both traditions recognize the pervasive presence of good and evil, the English tradition tends to frame this conflict within a more binary and heroic narrative, often resolved through definitive acts of valor and sacrifice. In contrast, Uzbek mythology presents a worldview where the resolution of moral conflicts involves reconciling opposites and achieving a harmonious balance. This approach reflects a culturally specific understanding of the cosmos, where dualities are embraced as essential components of the natural order.

REFERENCES:

1. Campbell, Joseph. The Hero with a Thousand Faces. Princeton University Press, 1949.
2. Eliade, Mircea. Myth and Reality. Harper & Row, 1963.
3. Frazer, James G. The Golden Bough: A Study in Magic and Religion. Macmillan, 1922.
4. Dundes, Alan. Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth. University of California Press, 1984.
5. Briggs, Katharine M. A Dictionary of British Folk-Tales in the English Language. Routledge, 1970.
6. Исхоков, С. Ўзбек халқ эпослари: Ҳикоявий хусусиятлари ва қаҳрамонлари. Тошкент, 1987.
7. Сафаров, А. Мифологик образлар ва сюжетлар: Ўзбек адабиётининг фольклор манбалари. Тошкент, 2001.

UO'K 81:811.161.1

ONOMASTIKA - ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK FANINING MUSTAQIL DISSIPLINASI SIFATIDA BOSHQA FANLAR BILAN ALOQADORLIGI MASALALARI

*M.O.Ibotova, o'qituvchi, Olmazor tumanidagi ayrim fanlarga ixtisoslashtirilgan 133-maktab,
Toshkent*

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy tilshunoslikning eng munozarali mavzularidan biri bo'lib, onomastik masalalarga aloqador. Ish onomastikaning fan sifatida zamonaviy tilshunoslik hamda boshqa ilmiy fanlar, jumladan, adabiyot, geografiya, etnografiya, arxeologiya, tarix va boshqa fanlar bilan aloqasiga qaratilgan. Onomastik birliklarning ahamiyati va dolzarbligi hozirgi vaqtda har bir geografik joylashuv va inson ma'lum bir nom bilan atalganligi, shuning uchun ham tevarak-atrofdagi obyektlarni nomlash muhim ahamiyatga ega bo'lganligi sababli dolzarbdir.

Kalit so'zlar: lisoniy nomlanish, etnografiya, tarixiy-etnografik masalalar, onomastik tizimlar, onomastik birliklar, sotsiologiya, struktur komponent, funksional vazifalar, zamon va makon.

Аннотация. В данной статье рассматривается один из самых дискуссионных тем в современном языкознании, касающаяся ономастических вопросов. В работе основное внимание уделяется взаимосвязи ономастики как дисциплины современного языкознания с другими научными дисциплинами, включая литературу, географию, этнографию, археологию, историю и другие. Важность и актуальность ономастических единиц актуальна в настоящее время, учитывая тот факт, что каждое географическое место и человек имеют название, поэтому наименование объектов окружающего мира считается необходимым.

Ключевые слова: лингвистическая номенклатура, этнография, историко-этнографические вопросы, ономастические системы, ономастические единицы, социология, структурный компонент, функциональные задачи, время и пространство.

Abstract. This article deals with one of the most disputable themes in modern linguistics, that concerns onomastic questions. The work focuses on relationship of onomastics as the discipline of modern linguistics with other scientific subjects including literature, geography, ethnography, archeology, history and others. The importance and urgency of onomastic units is actual at present time considering the fact that each geographic location and a human being is named, that is why naming objects in surrounding world is considered to be essential.

Key words: linguistic nomenclature, ethnography, historical-ethnographic issues, onomastic systems, onomastic units, sociology, structural component, functional tasks, time and space.

Har qanday til onomastikasi onomastika tarixi, etnografiya, geneologiya, geraldika, matnshunoslik, adabiyotshunoslik, geografiya, astronomiya, geologiya, demografiya kabi bir qator fanlar bilan uzviy aloqador fan sanaladi. Umuman olganda, onomastika butun xalq, jamiyatning har kungi hayot tarzi, madaniyati, tarixi, ma'naviyati, ilm-fani bilan chambarchas bog'liqdir. Atoqli otlar tilda katta rol o'ynaydi hamda faol til birliklari sifatida ham og'zaki ham yozma nutqda keng qo'llaniladi, shu nuqtai-nazardan uning amaliy hamda nazariy qoliplarga solinishi muhim lisoniy masala hisoblanadi.

Til va tafakkur parallelizmi va bir vaqtning o'zida ularning o'zaro mos kelmasligi masalasi doimiy bahs-munozaralarga sabab bo'lib keladi. Tafakkur har doim o'zining lisoniy ifodasini qidiradi, inson turli masalalarda fikr-mulohazalar qiladi, lekin ularni tilda aks ettirish hamda to'g'ri nutq shakliga solish ham katta mahorat talab qiladigan vazifadir. Biroq bu vazifani yanada qiyinlashtiradigan omil har bir tilda fikrni ifoda etishning o'ziga xos uslubi mavjudligidir, aynan shu uchun ham til va tafakkur kategoriyalarining bir-birlariga to'liq mos tushish holatlari sodir bo'la olmaydi. Til va tafakkur munosabatlarining asosiy masalalaridan biri bu til va tushunchaning o'zaro aloqadorligi hisoblanadi. Bu muammo qadimgi antik davrga borib qadaladi, qadimgi davr faylasuflari turli tushunchalarni, ya'ni inson ongida shakllangan, izoh berilgan turli ilmiy, dunyoviy, ijtimoiy, ongga oid unsurlarga qanday nom berish, ularni atash masalasi yuzasidan doimiy munozaralarni olib borishgan. Mifologik tafakkur doirasida ism, nom, atashlar buyumlarga tegishli bo'lgan. Antik ilm-fani esa bu tushunchalar o'rtasidagi aloqadorlikni yo'qqa chiqarib, nom va buyum o'rtasida tushuncha konseptini joylashtirishdi. Darhaqiqat, har qanday buyumga nom berishdan oldin u haqida inson ongida ma'lum bir tasavvur, g'oya paydo bo'ladi, aynan shularga asoslangan holda u yoki bu tushunchaga qandaydir bir nom berish jarayoni sodir bo'ladi. Tilda biz bugungi kunda ham ishlatiladigan ko'plab buyumlar nomlari qandaydir mantiqiy mulohazalar asosida nomlanganligini ham ta'kidlab o'tishimiz mumkin. Shu o'rinda bir tilda qabul qilingan nomlash yoki atash boshqa tilga mos kelmasligini ham bayon qilishimiz zarur, zero til o'z qo'llanuvchilarining (jamiyatda shu tilda so'zlashadigan kishilarning) madaniyati, tarixiy voqealari, yashash tarzi, mentaliteti, dinga oid ma'lumotlariga asoslanib, u yoki bu obyektlarni nomlashadi. Buyuk faylasuf olim Aristotel "u yoki bu so'zning paydo bo'lib shakllanishidanoq, lisoniy birlik nomlanadigan buyum yoki obyektning tabiatdagi aniq ko'rinishi emas, balki timsoli ekanligi ma'lum bo'ladi, ya'ni inson o'zining tafakkuri, ongi, bilimi asosida atrofidagi narsalarni ataydi, nomlaydi, shu sababdan ham mantiq, inson tafakkuri, mulohazasi nomlashda katta rol o'ynaydi" deb ta'kidlagan. Albatta, bugungi zamonaviy tilshunoslikda so'zga beriladigan ta'rif ancha keng va ko'p qirrali hisoblanadi, lekin qadimgi davrda ham so'z inson tafakkuri hamda ongidagi mulohazalar asosida nomlanishi isbotlangan. Aynan yuqoridagilarni inobatga olib, har qanday onomastik yoki lisoniy nomlanish inson ongi va tafakkuriga, mantiqqa asoslanganligini hamda mantiqning mulohazali masalalaridan biri ekanligini anglash mumkin.

Onomastikaning tarixga oid fanlar bilan aloqasi ham shubhasiz muhim ahamiyatga ega, insoniyatga oid fanlarni katta ikkita tarixiy fanlar majmuasiga bo'lish mumkin, etnografiya hamda tarix. O'z navbatida mazkur fanlar majmuasi yana turli maxsus fanlardan iborat. Yuqorida nomlari tilga olingan fanlarning o'zaro munosabatlari, aloqadorliklari mavjud, bundan tashqari ularning hammasi tilshunoslik fani bilan ham yaqin aloqalarga ega, shunday bo'lsada ularning xulosalari, tadqiqot natijalari bir-biriga mos kelmasligi ham mumkin. Misol uchun, Hind yevropa tillar oilasiga tegishli tillarning o'zaro umumiy qarindoshligi Hind yevropa xalqlarining antropologik qarindoshligini kafolatlamasligi mumkin, ya'ni tillar o'zaro yaqin o'xshashliklarga, munosabatlarga ega bo'lishi xalqlar shakllanishida ham tegishli degan gipotezani keltirib chiqarmaydi [4].

Etnografiya keng miqyosda olinganda insoniyat madaniyati (material, ijtimoiy, ma'naviy) ning shakllanishi va rivojlanishiga oid fan hisoblanadi. Etnografiya xalq va elatlarning bir hududdan boshqa hududga ko'chib o'tishi hamda joylashuvi, madaniyatlarining o'zaro kesishuvi va bir-biriga qo'shib ketishini, folkloriga oid syujetlar, afsonalar, diniy marosim, urf-odatlarining mamlakatlararo og'izdan-og'izga o'tib ketishi, qayta ishlanishi va hokazolarni o'rganadigan fandır. Endigina dunyoga kelgan chaqaloqqa ism qo'yish yoki yoshi katta insonga uning faoliyati, kasbidan kelib chiqib qo'shimcha nom berish aksariyat hollarda ma'lum bir tarixiy, madaniy urf-odatlarga aloqador

bo'ladi, shu sababli ham etnograflar onomastikaga katta qiziqish bildirishadi [3]. Har bir xalq yoki elatda faqat ularga tushunarli hisoblanadigan turli madaniyatga aloqador, avloddan-avlodga, katta yoshli insonlardan yoshlarga o'tib keladigan marosim va odatlar bo'ladiki ularga aloqador ma'lumotlar kishilarga nom qo'yishda samarali tarzda foydalaniladi, jumladan, o'zbeklarda Navro'z, Sayfuddin, Ramazon, Hayit, ruslarda Vsevolod (Всеволод), Bogdan (Богдан), Dobrognova (Доброгнэва), Lyubomila (Любомила), Miroljub (Миролуб), tojiklarda Ibrohim, Abdulloh, Zaynullo, inglizlarda Rouz (Rose), Adriyan (Adrian), Aleks (Alex), Archer (Archer) va hokazo. Yuqoridagi misollar sifatida keltirilgan ismlar u yoki bu xalq madaniyati, tarixi, mentaliteti, diniga oid hamda aloqador sanaladi. Xalq yoki elatlarning tarixiy ko'chishi, boshqa millatlarga qo'shilib ketishi yoki insoniyat tarixidan butunlay yo'qolib ketishiga oid jiddiy tarixiy-etnografik masalalar to'g'risidagi tadqiqotlar shubhasiz onomastika bilan aloqador. Onomastik ma'lumotlar etnograflarga xalq va elatlarning etnik kelib chiqishi, joylashuvi, ko'chib o'tishiga oid, moddiy va ma'naviy obidalarning tarixiy sanalarini aniq belgilashda ko'maklashadi. Insoniyatning uzoq davom etgan tarixiy davrlariga oid manbalarni o'rganishda, ularni klassifikatsiyalashda, umuman turli sivilizatsiyalar va jamiyatlarning taraqqiy etishiga doir muhim ma'lumotlar odatda afsona va hikoyalar, turli folklor madaniyati ma'lumotlari, arxeologik topilmalarga asoslanibgina ma'lum bir gipotezalarni taqdim etish mumkin, ushbu ilmiy farazlarning ma'lum bir qismlari aynan onomastik tadqiqotlar asosida amalga oshiriladi. Arxeologlarning turli topilmalarida insonlarning, ya'ni tarixiy shaxslar, vazir, podshoh, qirol, amir, malika, qirolicha, hukmdor, armiya qo'mondoni, qabila sardorining ismlari bitilgan bo'lishi mumkin. Qadimiy onomastik tizimlarning qoldiqlari allaqachon yo'qolib ketgan tillarning xususiyatlarini saqlab qolgan bo'lishi ehtimoli bor, bu holat esa hech bo'lmaganda ushbu ma'lumotlar asosida tarixiy voqealarni ma'lum bir foizda tiklash, rekonstruksiya qilish imkonini beradi. Atoqli otlar yordamida Misr iyerogliflari, Vavilon mixxat yozuvi, Xett tillari va Mayya qabilasi tillari obidalar va boshqalardagi yozuvlar o'qildi hamda insoniyat tarixidagi o'ta muhim davr, voqealarga sharhlar berildi. Shu nuqtai-nazardan onomastika tarixga oid fanlar bilan chambarchas bog'liq ekanligini hamda turli davrlardagi atoqli otlar haqidagi ma'lumotlar butun bir davr, jamiyat, hukmronlik haqida qimmatbaho ilmiy ma'lumotlarni to'plashga xizmat qilishini alohida ta'kidlab o'tish zarur.

Onomastikaning sotsiologiya fani bilan aloqadorligi, munosabati haqida so'z borar ekan, onomastik birliklar yordamida biror bir jamiyatda sodir bo'layotgan turli o'zgarishlar haqida baralla fikr bildirish mumkinligini bildirar olamiz. Ismda har doim insonlar xohlaydilar mi yo'qmi jamiyat va davr ruhi, madaniyati hamda ma'rifati, kundalik hayoti, taraqqiyoti yoki tanazzuli aks etadi [1]. Shu sababli onomastik tadqiqotlar ijtimoiy jarayonlarni aniqlash, tahlil qilishda o'ta muhim o'rin egallaydi. Sotsiologik tadqiqotlar amalga oshirilayotgan paytda onomastikaga alohida va muhim o'rin ajratilishi shart. Misol uchun, zamonaviy Yangi O'zbekistonimiz jamiyatida so'nggi paytlarda sodir bo'layotgan ijobiy o'zgarishlar, demokratik jarayonlar, islohotlar, diniy erkinlik va bag'rikenglik kishilarning bema'lol o'zlari istagan har qanday mazmundagi ismlarni bolalarga qo'ya olayotganliklaridan dalolat beradi, sobiq sovet davrida onomastika ham qisman siyosiy voqealarni o'zida mujassam etardi, kishilar orasida MELS, Oktyabr kabi atoqli otlarni bolalarga qo'yish rag'batlantirilardi, ismlarni siyosiy lashtirish hozirgi paytda uchramaydi. Insonning ismi bir nechta ijtimoiy vazifalarni bajarish bilan birga til qonuniyatlari asosida mavjud bo'ladi va rivojlanib boradi, garchi atoqli otlar tizimini taraqqiy etuvchi omillar kelib chiqishi jihatdan ijtimoiy sohaga tegishli hisoblansada, ya'ni ular tilshunoslik sohasi qamroviga kirmaydi. Hattoki, onomastikaning struktur komponenti hisoblanadigan ism shakli ham ijtimoiy omillar asosida shartlanadi. Misol tariqasida, har bir insoniyat tarixidagi davrda turli jamiyat boshqaruvi tasarrufidagi ijtimoiy organlar yoki muassasalarning xilma-xil nomlanishini keltirib o'tish mumkin, bunday jarayon sodir bo'lishiga jamiyatda sodir bo'ladigan o'zgarishlar sabab bo'ladi.

Onomastika hamda geografiya fanlarining tadqiqot predmetlari bir-biridan tubdan farq qilsa ham ularning o'zaro aloqadorligi nihoyatda yaqin sanaladi. Yer sathlari, qobig'i, yer osti va usti boyliklarini o'rganib, ularni tasvirlash jarayonida geograflar u yoki bu obyektни ikki xil usul bilan - koordinatlar tizimi orqali yoki atoqli otlar bilan nomlash vositasi yordamida lokallashtirishadi. Geograflar ko'p hollarda toponimlar bilan ishlashadi, turli joylarning nima uchun u yoki bunday

tarzda nomlanishini, qaysi tildan qanday usul bilan o'zlashtirilganligini, transkripsiya qoidalarini va hokazolarni amalga oshirishadi, bu jarayonda ular tilshunosning vazifalarini qisman bajarishadi. Geografik nomenklaturalarning maxsus filologik tadqiqotlari geografiya ilm-fanini har tomonlama mukammal taraqqiyotiga zamin yaratadi - etimologik nomlanishlarning kelib chiqishiga oid qimmatbaho ma'lumotlarni topishga, geografik atoqli otlarning mukammal orfografik qoidalarini ishlab chiqishga, geografik ilmiy ma'lumotlar tarixiga aloqador muhim qaydlarni taqdim etishga ko'maklashadi [2]. Onomastikaning astronomiya fani bilan aloqadorligi ham geografiya faniga o'xshagan holda amalga oshiriladi, obyektlarni lokallashtirish faqatgina matematik metodlar yordamida emas, balki atoqli otlar asosida ham bajariladi. Shu nuqtai-nazardan astronomlar, geograflar uchun onomastik bilimlarga ega bo'lish, toponimik birliklarni aniqlashtirish, nomlash, ularga oid ma'lumotlarni tahlil qilish o'ta dolzarb masala hisoblanadi.

Onomastika hamda adabiyotshunoslik fanlari o'rtasidagi munosabatlar haqida so'z borar ekan, barcha davr va zamonlarda, vaqt va makonlarda ham shoir va yozuvchilarning ishlari tahlil etilar ekan ulardagi onomastik birliklar olimlar e'tiborida bo'lib kelgan. Albatta birinchi navbatda adabiyotshunos olimlar atoqli otlarga adabiyotshunoslik masalalarni hal etish maqsadida e'tibor qaratishadi. Tilshunos olimlarning badiiy asarlardagi atoqli otlarni tahlil etishdan maqsad ularning stilistik imkoniyatlari hamda boshqa funksional vazifalarini aniqlashdir. Asarlardagi ismlarni maxsus onomastik tadqiq qilish ham adabiyotshunoslarga ham tilshunoslarga ko'plab qiziqarli va muhim ma'lumotlarni taqdim eta oladi. Badiiy adabiyotdagi ism juda ham muhim rolni bajaradi, ma'lum bir zamon va makonga moslashish uchun taxminiy asoslarni taqdim etadi. Har qanday real asardagi ism ma'lum bir davr hamda jamiyat haqida ma'lum bir tasavvurlarga ega bo'lishga zamin yaratadi. Yumoristik asarlarda esa yozuvchilar aynan "g'alati", "qiziq", odamni o'ziga jalb qiladigan, ba'zan kulgini uyg'otadigan atoqli otlardan foydalanishadi, biroq shunda ham muallif davr va makonda jamiyatdagi qoidalar, normalardan voz kechmaydi, ularga amal qiladi. Satirik asarlarda ismlar karikaturlashtiriladi, ularning bo'yoqdorligi kuchaytiriladi, ismni o'qigan yoki eshitgan odam yuzida tabassum uyg'onadi. Romantik kontentli asarlarda esa yozuvchilar oddiy odamlarda bo'lmagan, nodir, kamyob ismlardan foydalanishadi, bu holat asar boshqa retrozamon va makonga aloqador bo'lsa ayniqsa zamonaviy dunyodan tubdan farq qiladigan nomlardan bila-turib foydalanishadi. Muallif asaridagi qahramonlarga ism tanlashda zamon va makon masalalaridan tashqari boshqa omillarni ham albatta inobatga oladi, jamiyatning qaysi tabaqasiga tegishliligi, dunyoqarashi, ishda qanchalik katta yoki kichik rolni bajarishiga qarab, ba'zan uning ijobiy yoki salbiy xarakterlanishiga, hattoki yozuvchining shaxsiy simpatiya yoki antipatiyalariga qarab ham atoqli otlar saralanadi.

Shunday qilib, onomastika tilshunoslikning maxsus bo'limi sifatida bir qator ijtimoiy fanlar majmuasi bilan chambarchas bog'liqdir, u shuningdek, yer va samoga aloqador aniq fanlar bilan ham yaqin munosabatdadir. Har ikki tomon bir-biriga qo'shimcha materiallarni taqdim etishi bilan yordamchi kuchlar bo'lib xizmat qilishadi. Garchi barcha tillarda har doim atoqli otlar onomastik universal birliklar sifatida mavjud bo'lgan bo'lsada, onomastik tadqiqotlar olib borilishiga nisbatan ko'p vaqt bo'lmagan. Leksikologik hamda leksikografik faoliyatlarning taraqqiyot ko'lamiga qarab, onomastik tadqiqotlarning obyektlari hamda unga bo'lgan munosabatlar ham o'zgarib boradi: yangi dolzarb onomastik masalalar o'rtaga tashlanadi hamda tahlil va tavsiflashning yangi tamoyillari aniqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бегматов Э., Авлоқулов Я. Ўзбек тили ономастикасининг макроқўлами таркиби // Ўзбек тили ва адабиёти. 2007. № 5. – Б. 35-36.
2. Нурмонов А., Собиров А., Юсупова III. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Шарқ, 2002. – Б. 80-86.
3. Dunkling, L. A. & Gosling, W. (1991). The Book of First Names. 3rd edn. London: Dent.
4. Hanks, P. (1993). The present-day distribution of surnames in the British Isles. Nomina 16.

INGLIZ VA O'ZBEK TOPONIMIYASIGA XOS LISONIY XUSUSIYATLAR TAHLILI
M.O. Ibotova, o'qituvchi, Olmazor tumanidagi ayrim fanlarga ixtisoslashtirilgan 133-maktab,
Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy tilshunoslikning eng muhim masalalaridan biri bo'lgan muammoga bag'ishlangan, ya'ni ingliz va o'zbek tillaridagi toponimik masalalarni muhokama qiladi. Ma'lumki, har qanday tilning toponimiyasi geografik nomlash uchun ma'suldir. Ishda ayrim mashhur toponimik nomlarning tarixiy morfologik shakllanishlari, ularda jamiyat va mamlakat taraqqiyotining turli davrlari ta'sirida sodir bo'lgan o'zgarishlar masalasiga qiyosan e'tibor qaratilgan. Ushbu maqolada toponimiyaning ikki turli tillardagi lingvistik xususiyatlari ham muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: toponimik lisoniy hodisa, geografik obyektlar, turdosh ot, toponimlashish jarayoni, toponimik plast, tarixiy kategoriya, lotinlashtirilgan toponimlar, toponimik tahlil.

Аннотация. В данной статье рассматривается одна из важнейших проблем современного языкознания, связанная с топонимическими вопросами в английском и узбекском языках. Как мы знаем, топонимия любого языка отвечает за географическое наименование. В работе основное внимание уделяется историческим морфологическим формированиям некоторых популярных топонимических названий, сопоставлению их с изменениями, происходящими под влиянием разных периодов развития общества и страны. В статье также указываются лингвистические особенности топонимии двух разных языков.

Ключевые слова: топонимическое языковое явление, географические объекты, родственное существительное, процесс топонимизации, топонимический пласт, историческая категория, латинизированные топонимы, топонимический анализ.

Abstract. This article deals with one of the most important problems in modern linguistics, that is related to toponymic questions in English and Uzbek languages. As we know, toponymy of any language is responsible for geographic naming. The work focuses on historical morphological formings of some popular toponymic names comparing them to changes being influenced by different periods of development in society and country. Linguistic features of toponymy in two various languages are pointed out in this article as well.

Key words: toponymic linguistic phenomenon, geographical objects, cognate noun, toponymization process, toponymic plast, historical category, Latinized toponyms, toponymic analysis.

Toponimiya onomastikaning asosiy bo'limlaridan biri hisoblanib, geografik nomlar hamda so'zlarni tahlil qiladi, shu o'rinda toponimlarning toponimik lisoniy hodisani hosil qilishi uchun asosiy shartlardan biri ularning atoqli ot bo'lishi kerakligidir. Atoqli otlar til taraqqiyotining qiyosan keyingi bosqichlarida turdosh otlar (apellyativlar)dan kelib chiqqan. Qiyosiy hamda tarixiy tilshunoslik tarixi fanlaridan ma'lumki qadimiy tillarda atoqli otlar mavjud bo'lmagan. Avstraliya, Afrika va Amerikaning tub joy xalqlari – aborijenlar tillarida atoqli otlar juda kam ekan. Bunday o'ziga xos xususiyatli tillarda turdosh otlar, ya'ni qandaydir so'z birikmalari atoqli otlar vazifasini bajarar ekan. Ana shunday so'z birikmalari tobora turg'un shakl oladi. Odamlar tevarak-atrofidagi o'zlariga tanish kichik hududdagi joylarni “a place to catch fish” (“baliq tutiladigan joy”), “pasture where sheep were killed” “qo'y qirilgan yaylov” kabi butun bir gaplardan iborat so'z birikmalari bilan ifodalaydilar, ular o'sha kichik joylarni alohida bir nomlar bilan atashmaydi. Albatta, nutqiy hamda lisoniy yengillik nuqtai-nazaridan bu kishilarga osonlik berishi mumkin, zero ular har safar o'sha joy nomini eslamasdan gap orqali o'zlarining amalga oshirgan harakatlarini eslay oladilar, bunday amaliyotni yirik, aholi ko'p yashaydigan hududlarda o'rnatish juda ham murakkab masaladir. Konkret geografik obyektlarni ifodalaydigan bunday so'z birikmalari va turdosh otlar ko'p bo'lmaganidan bora-bora atoqli otlarga aylanadi. Geografik nomlarning paydo bo'lishi umumiy tushunchaning konkretlashishi va individuallashishi oqibati hisoblanadi. Turdosh otlar ana shu yo'l bilan toponimlashadi, ya'ni toponimlarga aylanadi. Masalan, “olma” so'zi umuman “olma bog'larini

ifodalaydigan umumiy tushuncha ekan, turdosh otligicha qolaveradi. Bu tushuncha individuallasha, konkret bir obyektni ifodalay boshlasa va shunday qilib ayrim bir tushunchani bildirsa, atoqli otga aylanadi qoladi. Bunday jarayonga misol tariqasida Markaziy Osiyoning qadimdan savdo va din markazi bo'lib kelgan hududlarning ichki geografik nomlanishiga e'tibor qaratishimiz kifoya. Buxoro shahrining qadimgi guzarlarida turli hunarmandchilik va savdogarlik faoliyatlari bilan shug'ullangan kishilar istiqomat qilishgan. Ularning xizmatlaridan foydalanish uchun butun Markaziy Osiyo yoki mahalliy Buxoro hududlaridan kishilar kelishgan va xarid qilgan hunarmandlik buyum yoki yemishlariga qarab, o'sha joylarga nom berishgan: Xalvogaron, Kosagaron, Ravg'angaron, So'zangaron va boshqalar. Ya'ni, "Xalvogaron" ko'chasida xalvo – Sharq mamlakatlarida mashhur bo'lgan shirinlikni tayyorlaydigan kishilar, uni sotish bilan shug'ullanadigan savdogarlar va hunarmandlar istiqomat qilishgan hamda geografik joy nomi shu asosda hosil qilingan. "Kosagaron" ko'chasida hunarmandlar har xil turdagi milliy Buxoro naqshlari solingan kosalarni tayyorlashgan, mantiqan ushbu hududga mos toponimik belgi berilgan, "Ravg'angaron" mahallasida hunarmandlar yog' tayyorlagan bo'lishsa, "So'zangaron"da igna sotishgan. Bunday mantiqiy tamoyillarga asoslanib, toponimik nomlarning berilishi o'zbek xalqining madaniy hamda ma'rifiy bilimlaridan dalolat beradi. Bugungi kunda mazkur milliy madaniy, tarixiy an'analarni saqlab qolish maqsadida ko'chalarning qadimiy toponimlari tiklangan. Toponimlar geografik tushunchalarning konkretlashishi hamda individuallashishi jarayonida turdosh otlardan paydo bo'lgan va paydo bo'laveradi [3].

Toponimlashish odatda dastlabki umumiy tushunchaning muayyan bir obyektga bog'lanishi jarayonida ro'y beradi. Shuning uchun bir so'zning o'zi yoki so'z birikmasi ayni vaqtda turdosh ot bo'ishi ham (agar tushuncha konkret bir obyektni ifodalamasa) yoki toponim ham bolishi mumkin (geografik obyektni bildirsa). Masalan, bug'doyzor bug'doy ekilgan har qanday dala, "Bug'doyzor qiri" esa konkret bir joyning nomi kabi. Geografik nomlar turdosh otlar leksikasidan ajralib chiqqan paytdan boshlab o'zi ifodalagan geografik obyektning belgilaridan uzoqlasha boradi. Toponimlar nutqda shu obyektning boshqalardan farqli nishonalarini ta'kidlashga emas, balki konkret obyektni boshqalardan ajratib ko'rsatishga xizmat qiladi. Toponimga aylangan so'z yangi ma'no kasb etadi, endi bu so'z konkret, yagona, yangi bir tushunchaga aylanadi. Geografik nomlar ko'pincha geografik obyektni ifodalaydigan tushunchadan boshqa ma'no anglatmay qo'yadi. Masalan, "Qoraqishloq" deganda, kichikroq aholi punkti tushuniladi. Qishloq ham qora rangda bo'larmikan degan savol hammada ham paydo bo'lavermaydi. Bu qishloqning nomi qora degan urug' nomidan kelib chiqqanini o'zbek urug'-qabilalarini mayda tarmoqlarigacha biladigan etnografina aytib bera olishi mumkin. Yoki Chorshanba qishlog'ining nega shunday atalganligi to'g'risida ko'pchilik o'ylab o'tirmaydi, uning qayerda, qaysi viloyat, qaysi tumanda, qanday qishloq ekanligi muhimroq. Shu joyda Chorshanba kuni bozor bo'lgani haqida tushuncha elas-elas esga kelishi mumkin. So'zning odatdagi ma'nosidan uzoqlashishi va muayyan obyekt bilan bog'liq konkret, individual tasavvurning paydo bolishi toponimlashish jarayoni sanaladi. Toponimga aylangan so'z yangi ma'no kashf etish bilan ko'pincha tipik toponim shakl oladi, toponimlar uchun xos bo'lgan qo'shimchalar (suffikslar) paydo bo'ladi. O'zbekiston toponimlari, xususan oykonimlari uchun – iston (Sho'riston, Bog'iston), -iya (O'zbekiya, Mingiya), -kor (Paxtakor, Lalmikor), -cha (Quduqcha, Buluqcha) kabi affikslar xarakterlidir. Hozirgi vaqtda geografik nomlarning toponimlashish darajasi turlicha. Ba'zi bir toponimlarda so'zlarning toponimga aylanmasdan oldingi ma'nosi aniq bilinib turadi, boshqa turdagi toponimlarda qisman saqlanib qolingan, uchinchi xildagi nomlarda bilinar bilinmas seziladi, yana bir xillarida esa umuman yo'qolib ketgan. Shuning uchun ham ma'nosi tushunarsiz bo'lgan toponimlarni bir oz o'zgartirib tushunarli qilish to'g'ri emas, bunday nomlar qadimiy tillardan qolgan qimmatli lisoniy va tarixiy yodnomalar bo'lishi mumkin. Ko'pincha toponimlar grammatik va semantik jihatdan hozirgi shaklga kelgunga qadar talay o'zgarishlarga uchragan. Toponimlarni paydo bo'lishiga qarab ikki turga bo'lish mumkin: tabiiy yo'l bilan hosil bo'lgan, xalq tomonidan nomlangan toponimlar va sun'iy yo'l bilan hosil qilingan, umumiy bir kishi tomonidan maxsus qaror bilan qo'yilgan toponimlar.

Ingliz tili toponimiyasi haqida so'z borganda, uning tarixiy shakllanib borishi davomida ko'plab bosqinlar, tillar ta'siriga uchraganini alohida ta'kidlab o'tish zarur. Ingliz tili va uning

antroponimiyasi, toponimiyasi lotin, Rim, Normand-fransuz, Shimoliy german tillari hamda madaniyatlari ta'siriga tushgan. Ingliz tili toponimlariga bo'lgan qiziqish VIII asrda boshlanganligi ingliz tili tarixiga oid manbalarda kuzatiladi. Angliya hamda ingliz tili tarixiga oid ko'plab ma'lumotlarni yozib qoldirib ketgan buyuk tarixchi Buyuk Bid Angliyaga oid dastlabki tarixiy qo'lyozmalardan birida, ya'ni o'zining "A history of the English church and people" (Ingliz cherkovi va kishilari tarixi) nomli lotin tilida yozilgan kitobida Britaniya Orollaridagi ba'zi bir geografik nomlarni chuqur tahlil qiladi, misol uchun Chertsey (Sarey grafligida joylashgan Chertsey oroli), Selsey (Sasseks grafligida joylashgan, tyulenlar yaxshaydigan orol). Aynan mana shu tarixiy ma'lumotlarga to'la qadimgi davr Buyuk Britaniya orollari haqida qimmatli manba ingliz geografik nomlarning tadqiqotlariga tamal toshi qo'ygan deb aytishga nazariy asoslarimiz mavjud. IX asr oxiri, X asr boshida yashab ijod etgan Asser, Sherborn grafligi yepiskopi "Asser's life of King Alfred" (Qirol Alfredning hayoti) nomli kitobida lotin tilidan o'zlashgan bir nechta Angliyadagi inglizcha geografik nomlarga sharhlar berib o'tadi. Manbada "Gvitgaraburg" joyi eslatib o'tiladi hamda uning inglizcha "White" (Uayt) hamda "Karaburg" so'zlari qo'shilishidan shakllanganligini tushuntirib beradi.

Ingliz toponimlarining o'ziga xos xususiyatlaridan biri ularning turli tarixiy plastlarga (kelib chiqish hamda ta'sir) ega ekanligidadir. Xronologik tartibda ularni birma-bir ko'rib chiqishimiz ingliz toponimiyasining asosiy xarakterli xislatlarini ochib berishga turtki bo'ladi: 1) keltik toponimik plast; 2) lotincha elementlar; 3) anglo-sakson toponimik plast; 4) skandinav elementlar; 5) fransuzcha elementlar.

Toponimik plastlar tarixiy kategoriya hisoblanib, doimiy o'zgarishlarga uchrab turadi, bu jarayonga migratsion holatlar sabab bo'ladi. Har qanday holatda ham tarixiy toponimik unsurlar ma'lum bir o'zgarishlarga uchrasa ham yangi toponimik elementlar kabi tarixiy, hozirgi manbalarda saqlanib qolinadi [2]. Keltik toponimik plast haqida so'z borar ekan, Britaniya orollarida yashagan eng qadimiy qabilalardan biri aynan keltik qabilalar ekanligini ta'kidlab o'tishimiz mumkin. Keltlar hind-yevropa madaniyati namoyondalaridan biri bo'lib, Britaniya orollarida 2500 yillar oldin istiqomat qilishgan. Ularning o'ziga xos madaniyati hamda tili ushbu hududlarda o'ziga xos insoniyat tamaddunining yuzaga kelishiga sabab bo'lgan. Keyinchalik Britaniya orollariga boshqa qabilalarning kelishi bilan keltlar skottlar va piktlar bilan qo'shib, kelib chiqishi asosan keltik qabilalarini ifodalaydigan an'anaviy tarzda briton deya ta'kidlanadigan millatni shakllantirishdi. Turli qabilalarning o'zaro yaqin madaniy munosabatlari lisoniy hamda madaniy unsurlarni bir qabiladan boshqasiga osongina o'tishga zamin yaratdi. Britaniya orollariga Rim istilosi boshlanishidan ancha oldin mazkur hududlardagi ko'plab daryo hamda cho'qqi nomlari kelt tiliga tegishli toponimlar bo'lgan. Hozirgi davrgacha saqlanib kelinayotgan eng mashhur keltik plastga tegishli geografik nom Angliya hisoblanadi. Umuman olganda, kelt qabilalarining Britaniya orollari bo'ylab geografik joylashuvini –wal (qadimgi ingliz tilida walh, walas "britonlar", "britlar" ma'nosiga ega bo'lgan) komponentining doimiy tarzda takrorlanib kelishidan ham aniqlasa bo'ladi, ya'ni VI asrda anglo-sakson qabilalarining mazkur hududlarga kelib joylashuvi bilan kelt qabilalarining turli boshqa joylarga ko'chib o'tishiga qaramasdan mahalliy geografik nomlardagi keltik elementlar saqlanib qolingan. Misol uchun, fermaning Walcot (britlar uylari) deb nomlanishi bu hududda keltlar yashaganiga ishora qiladi. Tilshunos olimlarning ta'kidlashicha, Angliyaning Kornuol, Kabriya, Lankashir, Cheshir, Glostershir hamda Irlandiya va Uelsdagi daryo, tepalik, o'rmonlarning nomlanishida keltik elementlarni ko'proq uchratish mumkin. Thame (Tame) shahri o'z nomini Thames (Temza) daryosining irmog'idan olgan, ya'ni kelt tilida tam so'zi "qora" ma'nosiga ega. Thame so'zi kelt tilidan "daryo" deb tarjima qilinishi borasida taxminlar ham mavjud, zamonaviy ingliz tilida mazkur tushuncha "river" so'zi bilan ifodalanadi. Shunday qilib, keltik nomlarni tahlil qilish orqali toponimlarning universal xarakterli xususiyatlarini aniqlash mumkin bo'ladi, ya'ni joy nomlari (daryo, tepalikga o'xshagan geografik joylar), tasvirlanadigan obyektlar turli o'ziga xos belgilarga urg'u berish orqali nomlangan (qora, yorqin). Ya'ni, keltik nomlarning asosiy funksiyasi turli makonlarda ma'lum bir mo'ljalga ega bo'lish hamda manzilga adashmasdan yetib olishga ko'maklashish bo'lib hisoblangan.

Ingliz tili toponimiyasidagi lotin tili elementlarini tahlil etar ekanmiz, uning ta'siri garchi Britaniya orollari qariyb 400 yil davomida Rim Imperiyasi ta'siri ostida qolgan bo'lsada kamroq ekanligini ta'kidlab o'tishimiz mumkin. Rim Imperiyasining buyuk sarkardasi Yuliy Sezar Britaniya orollariga eramizdan avvalgi 55 hamda 54-yillarda hujum uyushtirib, muvaffaqiyatsizlikga uchraydi, biroq 43-yilda Rim oxir-oqibat mazkur hududlarni o'ziga bo'ysundiradi. Rim madaniyati, sivilizatsiyasi, arxitekturasini, urf-odatlarining Britaniya orollariga olib kirilishi mahalliy keltlar jamiyatida keskin o'zgarishlar sodir bo'lishiga zamin yaratdi. Ba'zi geografik joylashuvlarning oxirgi qismidagi "street" so'zi lotin tilidagi "strata" (Rim yo'li, toshli yo'l) leksik birligidan olingan, ba'zi bir nomlarda esa street topoasos sifatida xizmat qilib, toponimik birlikning bosh qismida joylashadi. Bugungi kunda Angliyada to'liq lotincha bo'lgan bor-yo'g'i ikkita toponim saqlanib qolgan: Catterick (Yorkshir grafligida) hamda Speen (Berkshir grafligida). Qolgan toponimlar qadimgi nomlarning katta o'zgarishlarga uchragan lotinlashtirilgan shakllaridir. Ingliz toponimlarida lotin tili ta'sirining kamligiga yana bir sabab, Britaniya orollarida Rim Imperiyasi hukmdorlik qilgan bo'lsada (davlat tili lotin tili bo'lgan), mahalliy keltik aholi Hind-yevropa tillar oilasining keltik guruhiga tegishli briton tilida gaplashishgan [1]. Ingliz toponimiyasidagi yana bir qiziq lisoniy holat turli joylarni nomlashda chester/caster (lotin tilidagi castra, eski ingliz tilidagi caster – lager, odamlar yashaydigan makon) elementining mavjudligidir. Mazkur elementning kelib chiqishi keltik hisoblanadi, lekin Rim istilosi hamda boshqaruvi davrida lotin tilining ta'siri ostida "ular kelib chiqishi keltik hisoblanadigan lotinlashtirilgan toponimlar" deb yuritilishi mantiqan va tarixan adolatli bo'lib hisoblanadi [5]. Bugungi kun Anliyasida ham bunday toponimlar soni ancha ko'p, Alchester, Dorchester, Colchester. Hozirgi kundagi Alster (ingliz tilida Alchester) - Rim istilosidan keyin qurilgan shahar, katta ehtimol qal'a vazifasini bajargan hudud bo'lgan, o'sha davrda Alencestre (1160-yilda) toponimiyasi bilan atala boshlangan so'zni toponimik tahlil etar ekanmiz, ikki til elementlari unda mavjudligiga guvoh bo'lishimiz mumkin, ya'ni birinchi qismi kelt tilidan olingan, alauna "oq suv", ikkinchi qismi lotin tilidan olingan ceaster. Anchagina uzoq vaqt mobaynida lotin tili Britaniya orollarida rasmiy til sifatida qo'llanilib, hujjatlarni rasmiylashtirish, hududlarni nomlashda faol tarzda qo'llanilgan. Britaniya tarixi va madaniyatida juda muhim va katta o'rin egallaydigan Anglo-sakson qabilalari ham lotin tili elementlaridan toponimik obyektlarni nomlashda ko'p foydalanishgan, zamonaviy Angliyada hozirgi davrda ham lotin tilidan o'zlashgan predlog, ravish, qo'shimchalarni ingliz geografik xaritasida ko'plab uchratish mumkin. Aksariyat topografik nomlanishlar Rimliklarning yo'llar qurilishi hamda mudofaa, xafvsizlikni ta'minlash maqsadida qurilgan turli qal'alar, istehkomlar, qurargohlar va hokazo harbiy obyektlar bilan aloqador [4].

Anglo-sakson qabilalari haqida so'z borganda ularning ingliz dunyosini shakllantirishda muhim o'rin egallashini eslatish joiz. Britaniya orollariga V asrdan boshlab joylasha boshlagan anglo-saksonlar ushbu hududlarda muqim qolib, kelajakdagi Britaniya davlatiga asos bo'luvchi ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy unsurlarni o'sha davrlar uchun yangi ko'rinishda shakllantirib borishdi. Ingliz davlatchiligiga aynan ushbu qabila vakillari asos solishdi. Shu bilan birga ular o'z madaniyatlari va tillarini ham Britaniya orollariga olib kelishdi. Anglo-saksonlar yaratgan ingliz tili zamonaviy ingliz tilining asosi hisoblanib, til tarixida qadimgi ingliz tili (Old English) deb yuritiladi. Anglo-saksonlar davridagi ingliz tilining o'ziga xos jihatlaridan biri uning flektiv ekanligidadir, bu ushbu davr toponimiyasida ham o'z aksini topgan, ya'ni so'z yasash hamda so'z qismlarini istagancha erkin holatda almashtirish uning ma'nosiga ta'sir ko'rsatmagan. Anglo-saksonlar turli qishloq, daryo va hokazolarga berilgan keltik nomlarni almashtirishgan.

Ingliz toponimiyasidagi eng qadimgi, shu bilan birga eng ko'p qo'llaniladigan formantlaridan biri –ing hisoblanib, uni tilshunos olimlar anglo-sakson qabilalarining Britaniya orollariga joylashuvlarining dastlabki davriga aloqador deb ta'kidlashadi. Mazkur patronimik qo'shimcha ma'lum bir hududda istiqomat qilgan kishi yoki oldingi avlod a'zolari nomiga atalgan geografik obyektlarni nomlashda ishlatilgan. –ing formantini toponimlarda ishlatishning bir necha variantlari mavjud, Atoqli ot oxirida qo'shilganida –ing formanti insonning o'g'li yoki biror bir avlodidagi qarindoshini ifodalaydi (son of, descendant of), bu jarayon formantning eng oson qo'llanilishi bo'lib, u yoki bu obyektini nomlagan, unga asos solgan kishiga ishora qiladi, qaratqich kelishigining

qo'shimchasiga mos keladi. Misol uchun, anglo-saksonlarning qudratli qirollaridan biri Buyuk Alfredga tegishli hujjatlarda Ælfræd Æthelwulfing, ya'ni Alfred, Etelvulfning o'g'li ko'rinishida tuzilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Iskandarov, A. (2015). Ingliz toponimlarining madaniy ahamiyati. *Lingvistika tadqiqotlari jurnali*, 10(1), 22-35.
2. Madrahimov Z. Tarixiy toponimika. – T., 2017.
3. Xasanov X. O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. – T: Fan, 1965.
4. Evereet-Health, J. (2000). *Place names of the world: Europe: historical context, meanings and changes*. London: Macmillan Press
5. Rose-Redwood, R., Alderman, D., & Azaryahu, M. (2010). *Geographies of toponymic inscription: New directions in critical place-name studies*. *Progress in Human*

UO'K 81'1

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA KATEGORIYANING AHAMIYATI

M.I.Ismoilova, PhD, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. O'zbek tilshunosligida kelishiklarning o'rganilish tarixi A.G'ulomov tadqiqotlaridan boshlangan. Olim o'zbek tilida kelishiklarni semantik va sintaktik xususiyatiga ko'ra tadqiq etadi. Keyingi yillarda mazkur mavzu qator o'zbek tilshunoslari tomonidan atroflicha yoritildi. Jumladan, H.Nematov, A.Nurmonov, Sh.Shahobiddinova, M.Qodirov kabi olimlar tomonidan o'rganildi va kelishik kategoriyasining umumiy grammatik ma'nosi tadqiq etildi. O'zbek tilida kelishiklarni tizimli o'rganish Z.Qodirovning nomzodlik ishida batafsil ochib berildi.

Kalit so'zlar: semantik, kategoriya, sintaktik, kelishik, egalik, zamon, mayl, son.

Аннотация. История изучения спряжений в узбекском языкознании началась с исследований А. Гулямова. Ученый изучает спряжения в узбекском языке по их семантико-синтаксическим свойствам. В последние годы эта тема подробно освещается рядом узбекских лингвистов. В частности, ее изучали такие ученые, как Х. Нетьматов, А. Нурмонов, Ш. Шахобиддинова, М. Кодиров, а также изучалось общее грамматическое значение категории спряжения. Систематическое изучение спряжений в узбекском языке подробно изложено в кандидатской диссертации З. Кодирова.

Ключевые слова: семантический, категория, синтаксический, спряжение, притяжение, время, надеж, число.

Abstract. The history of the study of conjugations in Uzbek linguistics began with the research of A. Gulyamov. The scientist studies conjugations in the Uzbek language according to their semantic and syntactic properties. In recent years, this topic has been covered in detail by a number of Uzbek linguists. In particular, it was studied by such scientists as H. Nematov, A. Nurmonov, Sh. Shahobiddinova, M. Qodirov, and the general grammatical meaning of the conjugation category was studied. The systematic study of conjugations in the Uzbek language was described in detail in Z. Qodirov's candidate thesis.

Key words: semantic, category, syntactic, conjugation, possession, tense, case, number.

O'zbek tilshunosligida grammatik kategoriyalarni belgilashda turlicha qarashlar mavjud. Keyingi vaqtlarga qadar har bir so'z turkumi o'rganilganiga (odatda), ularga xos grammatik kategoriyalar (kategoriya cheklangan ma'noda, asosan so'z turkumlari doirasida qayd etilgan hollarda) umumiy miqdori aytmay turib, fe'llarga xos, ismlarga xos grammatik kategoriyalar qayd etilishi kuzatilgan: otlarga – ismlarga xos – son yoki ko'plik kategoriyasi, kelishik, egalik kategoriyalari va sub'ektiv baho kategoriyasi (kichraytirish-erkalash yoki ba'zan "otlardagi modallik" tarzida ham berilgan) kabi. Yoki fe'llarda nisbat (ba'zan, "daraja" ham deb belgilangan), o'timli-o'timsizlik, bo'lishli-bo'lishsizlik, zamon, mayl, shaxs-son kategoriyalari kabi.

Shuningdek, sifatlarda (ba'zan ravishlarda) daraja kategoriyasiga ajratilishi ma'lum. Ba'zi adabiyotlarda, ot turkumi doirasida kelishik kategoriyasidan keyin, otning funktsional shakllari alohida ajratilib, bu qismda sintetik shakl qayd etilib, uning tarkibiga kichraytirish shakli; erkalash shakli –cha, hurmat shakli -lar; qarashlilik shakli -niki; o'rin belgisi shakli -dagi; chegara shakli –gacha; o'xshatish shakli -dek kabi birliklar kiritilgan. Bularning har biri alohida-alohida grammatik

kategoriyami yoki hammasi bir grammatik kategoriyaga birlashadimi bu noma'lum. O'sha yerda analitik shakl qayd etilib (alohida), juft va takroriy shakl uning ko'rinishlari sifatida belgilanadi. Akademik A.N.Kononovning "Hozirgi o'zbek adabiy tili grammatikasi" nomli kitobida otlarga xos grammatik kategoriyalar sal boshqacharoq belgilangan. Ya'ni jins kategoriyasi ham qayd etilib o'tilgan. So'ng atoqli va turdosh otlar grammatik kategoriya sifatida belgilangan. Shu tarzda shaxs-shaxs emas (litsa-ne-litsa) kategoriyasi, son kategoriyasi, egalik kategoriyasi (kategoriya prinadlejnosti), aniqlik-noaniqlik kategoriyasi, kelishik (kategoriyasi loneniya) kategoriyasi kabilar berilgan. "Hozirgi zamon o'zbek tili" kitobida otlarga xos son, egalik va kelishik kategoriyalari qayd etiladi xolos. Bu kitobda bo'lishlilik kategoriyalari sifatlarda daraja kategoriyasi qayd etilib, undan so'ng sifatlarda "Sub'ektiv baho" kategoriyasi ham qayd etilgan. Bizningcha, o'zbek tilshunosligida yaratilgan yana boshqa ko'plab kitoblar mavjud bo'lib, ulardagi holat ham shunday, ya'ni turlicha tasniflash va qarashlar ko'zga tashlanadi. Bu narsa hammaga ma'lum bo'lganligi uchun ularga keng to'xtalmadik. Faqat keyingi yillarda (2000-yildan keyin) yaratilgan yana bir, jamoa tomonidan tuzilgan jiddiy qo'llanmaga ham to'xtalib o'tishni lozim topdik.

Akademik A.N.Kononovning qo'llanmasida ("Morfologiya" qismida) grammatik kategoriya tushunchasi izohlanib, "O'zbek tilshunosligida tilimizdagi quyidagi grammatik kategoriyalar mavjudligi tan olinadi", – deyilgan to'qqizta kategoriya ajratiladi. Mazkur kategoriyalar ushbu tartibda bayon qilingan:

- 1.Nisbiy kategoriyasi.
2. Subyektiv baho kategoriyasi.
- 3.Harakat tarzi kategoriyasi.
- 4.Bo'lishli-bo'lishsizlik kategoriyasi.
- 5.Son kategoriyasi.
- 6.Daraja kategoriyasi.
- 7.Kelishik kategoriyasi.
- 8.Egalik kategoriyasi.
- 9.Kesimlik kategoriyasi.

Kitobda "Aloqa munosabat kategoriyasi" sarlavhasi qo'yilib, uning tarkibiga egalik, kelishik, kesimlik kategoriyalari kiritilgan. Qayd etilganlarning o'zi ko'rsatib turibdiki, o'zbek tilshunosligida grammatik kategoriyalarga yondashuvga turli xillik hukm suryapti. Bu esa turkumlarga xos grammatik kategoriyalarni jiddiy tartibga solish dolzarbligini ko'rsatadi.

Birinchidan, o'zbek tilida "Son grammatik kategoriyasi" haqiqatan, mavjud bo'lib, qanday fikrlar aytilmasin, qanday nomlanmasin (ba'zan "Ko'plik kategoriyasi" nomi bilan ham qayd etiladi), u tan olingan, barcha adabiyotlarda qayd etilgan. Bu muammo o'z yechimini topgan, deyishimiz mumkin.

Ikkinchidan, o'zbek tilida "Subyektiv baho" kategoriyasi mavjud. Bu kategoriya ham tan olingan. Kichraytirish-erkalash kategoriyasi nomi bilan ham yuritiladi va sifat turkumi olganda, fe'llardagi tarz kategoriyasi ham hozirgi kunda aniq tan olingan va alohida qayd etila boshlagan; ("O'zbek tili grammatikasi" kitobida daraja termini ishlatilgan).

Uchinchidan, fe'llardagi nisbiy daraja va bo'lishsizlik-bo'lishlilik bilan tan olingan. (Faqat ba'zi hollarda nisbat termini daraja termini bilan almashtirib qo'llanishi kuzatilgan).

To'rtinchidan, sifat turkumiga (ba'zan ravishlarga ham xos) oid daraja kategoriyasi (asosan shunday nomlanadi) mavjudligi aniq belgilangan.

Beshinchidan, "Fe'lning grammatik kategoriyalari" sarlavhasi ostida "O'zbek tili grammatikasi"da nisbat (daraja), alohida "Mayl kategoriyasi", "Zamon kategoriyasi", "Shaxs son kategoriyasi" kabi alohida grammatik kategoriyalar qayd etilgan bo'lib, sifatsdosh, ravishdosh, harakat nomi shakllari fe'lning funksional shakllari sifatida beriladi (bu shakllar, "Vazifaviy shakllar", "Xoslangan shakllar" nomlari bilan ham qayd etilgan bo'lib, 2007 yilda nashr etilgan qo'llanmada "O'zgaruvchi, grammatik kategoriya" sifatida qayd etilgan. (Bizningcha bu uch birlikka nisbatan "Fe'lning xoslangan shakllari" terminini qoldirishning o'zi kifoya). Biroq bu shakllarni to'la ma'nodagi grammatik kategoriya sifatida belgilash masalasi, umuman olganda, tan olinishi mumkin

(bu jiddiy asoslanishi kerak, bu o'rinda masalani ochiq qoldiramiz). Oltinchidan, bu borada mualliflar holatni asoslashga harakat qilganliklari ma'qul.

Yettinchidan, haqiqatdan ham, o'zbek tilida fe'llarda tasdiq-inkor, mayl-munosabat, zamon, shaxs, son, kesimni shakllantirish, bog'lash kabi ma'no va vazifalar yaxlit holda ma'lum bir shakl ko'rinishida namoyon bo'ladi: o'qidi – bosh mayl, o'tgan zamon, tasdiq, uchinchi shaxs, birlik (o'timlilik ham bor), bo'lishlilik, betaraflik kabilarning hammasi shu shaklda namoyon bo'ladi. Shunga ko'ra, albatta, tasdiq-inkor, mayl, zamon, shaxs-son kategoriyalarini birlashtirib, bir umumiy nom bilan, “Kesimlik kategoriyasi” sifatida belgilash maqsadga muvofiq ekanligini ma'qullash kerak.

Sakkizinchidan, baribir fe'llarda “O'timli-o'timsizlik kategoriyasi” mavjud bo'lib grammatik shakl tushunchasiga to'g'ri va keng yondashilsa, uni kategoriya sifatida tan olinmaslik mumkin emas. Bu muallifning “O'zbek tilida o'timlilik va o'timsizlik kategoriyasi” nomli maqolasida asoslab berilgan.. (T. Ilmiy ishlar to'plami). Bu borada muammo ko'tarib chiqishga, bizningcha, o'rin yo'q.

To'qqizinchidan, otlardagi egalik va kelishik kategoriyalari alohida-alohida grammatik kategoriyalar sifatida morfologiyaga aloqador deyarli barcha adabiyotlarda qayd etiladi. Faqat izohlashlarda ba'zan farqlar mavjud, xolos. Demak, go'yo bu kategoriyalar bo'yicha hech qanday muammo yo'qdek. Biroq bu kategoriyani shakllantiruvchi grammatik shakllar ko'rsatkichlar sifatida hamma adabiyotlarda -m, -imiz; -ng, -ngiz; -nglar, -larining, -i, -lari kabi qo'shimchalari qayd etilishi ma'lum.

-m	-m	iz	Kitob+im	Kitobimiz
-ng	-ng	iz	Kitob+ing	Kitobingiz
-i, -si	-lar	i	Kitob+i	Kitoblari

Egalik affikslari hamda umuman egalik kategoriyasining nutqda qo'llanishi imkoniyatlari, juda ko'p o'ziga xos xususiyatlari “O'zbek tili grammatikasi” (O'zbek tilshunosligining aktual masalalarida batafsil izohlab berilgan. Jumladan, egalik affiksining qaratqich kelishigidagi negiz bilan bog'lanishda ishlatilishi haqida ham alohida fikr bildiriladi. Shuningdek, boshqa adabiyotda “Egalik kategoriyasining sintaktik (kategorial) mohiyati” keyingi mustaqil so'zning oldingi ifodalangan yoki ifodalanmagan mustaqil so'zga sintaktik munosabatini ko'rsatishdir deyiladi. Bu gaplar, izohlarning hammasi to'g'ri, albatta. Biroq egalik affikslarining asosiy ma'nosi (nutqda) ot va otlashgan so'zlarning ot hamda otlashgan so'zlar bilan ma'no va grammatik munosabatini ifodalash bo'lib, aniqlanmishda ifodalangan shaxs, narsa, hodisaning aniqlovchida (qaratqich aniqlovchida) ifodalangan shaxs, narsa, hodisaga tegishli, qarashli, mansub, xos ekanligini tasdiqlashdan iborat. Ya'ni ot turkumiga xos bo'lgan so'z bilan ot turkumiga xos bo'lgan so'z bilan ot turkumiga oid so'z munosabatini qaratqich kelishigi (hozircha) shakli bilan, bir-birini taqazo etgan holda ifodalaydi (Qaratqich shaklining yoki egalik shaklining belgisi-belgisiz qo'llanishini e'tibordan chetda qoldirib turaylik). Ot (keng ma'noda) turkumiga kiruvchi so'z bilan ot turkumiga kiruvchi so'zlar munosabatga qaratqich kelishigi shakli (-ning) bilan egalik qo'shimchalari birgalikda qarashlilik-tegishlilik ma'nosini ifodalaydi. Bunda ot turkumiga oid so'zlar kesimlar narsalarni ifodalovchi birliklar bo'lishi mumkin.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ot va otlashgan so'zlarning ot va otlashgan so'zlar bilan misollardagi kabi munosabatlarida, odatda, qaratqichli yoki sifatlovchi birikmalar hosil bo'ladi. Bu birikmalarda hech qachon predikativ birikma hosil bo'lmaydi (faqat -niki vositasida birikish boshqacha xususiyatga ega bo'lib, bu ohang bilan bog'liq hodisadir – alohida e'tibor talab kiladi). Ot bilan fe'l, fe'l shakllari munosabati, odatda, predikativ munosabatni ifodalaydi, fikr – hukmga ishora kiladi. Bu holat ham ko'rsatadiki, o'zbek tiliga o'ziga xos maxsus karashlilik-tegishlilik kategoriyasi mavjud bo'lib, bu kategoriya darajaga ega ekanlik/ega emaslik, xoslik, mansublik kabi ma'nolarni ifodalovchi barcha vositalarni kiritish mumkin

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ayyub G'ulomovning ilmiy merosi (4-kitob). O'zbek tilida aniqlovchilar. O'zbek tilida kelishiklar. – Toshkent, 2008. – 140 b.
2. G'ulomov A. O'zbek tilida kelishiklar / Trudi Uzbekskogo filiala AN SSSR. Ser. 2. – Kn.2. – T., 1941
3. Гаджиев Н. Категория принадлежности в современном азербайджанском языке: Автореф. дис. канд. филол. наук. – Баку, 1975. – 22 с

4. Абуханов Г.А. Семантика и синтаксическая функция притяжательных аффиксов в современном казахском языке: Автореф. дис. канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1950. – 22 с.

5. Аслиддинов С. Категория принадлежности в современном узбекском языке: Автореф. дис. канд. филол. наук. Самарканд, 1964. – 17с

UO'K 81'42

OY VA GUL KONSEPTINING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

S.X. Jabbarova, magistrant, Osiyo Texnologiyalar Universiteti Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada “oy” va “gul” soʻzlari orqali shakllangan konseptlarning oʻzbek tilidagi leksik-semantik qamrovi, ularning badiiy, madaniy va obrazli ifodadagi pozitsiyasi tahlil qilinadi. Konseptlar lingvokognitiv birlik sifatida qaralib, ularning semantik maydoni, assotsiativ bogʻlanishlari, metaforik va poetik jihatlar klassik va zamonaviy matnlar asosida yoritiladi.

Kalit soʻzlar: konsept, semantika, metafora, oy, gul, badiiy obraz, til va tafakkur, milliy madaniyat, leksik maʼno.

Аннотация. В статье анализируется лексико-семантический объем понятий, образованных словами «ой» и «гул» в узбекском языке, а также их положение в художественном, культурном и образном выражении. Концепты рассматриваются как языковые и когнитивные единицы, а их семантическое поле, ассоциативные связи, метафорические и поэтические аспекты исследуются на основе классических и современных текстов.

Ключевые слова: концепт, семантика, метафора, луна, цветок, художественный образ, язык и мышление, национальная культура, лексическое значение.

Abstract. This article analyzes the lexical-semantic scope of the concepts formed by the words “oy” and “gul” in the Uzbek language, their position in artistic, cultural and figurative expression. Concepts are considered as linguocognitive units, and their semantic field, associative connections, metaphorical and poetic aspects are highlighted on the basis of classical and modern texts.

Key words: concept, semantics, metaphor, oy, gul, artistic image, language and thought, national culture, lexical meaning.

Kirish. Konsept — bu til va tafakkur tutashgan nuqtada shakllanuvchi, insonning maʼnaviy-psixologik dunyosini ifodalovchi asosiy semantik birliklardan biridir. Har bir xalq oʻz tilida mavjud konseptlar orqali dunyoni qabul qiladi va ifodalaydi. Shu nuqtayi nazardan “oy” va “gul” obrazlari nafaqat leksik birlik, balki madaniy-maʼnaviy timsollar sifatida qaraladi. Ular xalq ogʻzaki ijodidan tortib adabiyotgacha boʻlgan qatlamlarda goʻzallik, muhabbat, poklik, sezgirlik kabi tushunchalarni ifodalovchi kuchli semantik markaz sifatida shakllangan. Oʻzbek tilidagi bu ikki konsept badiiy nutqda, maqol va matallarda, sheʼriyatda, hatto soʻzlashuv tili va reklama diskursida ham faol ishlatiladi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. “Oy” va “gul” konseptlari xalq dunyoqarashida koʻp hollarda oʻzaro bogʻliq holda ishlatiladi. Jumladan: “Oy bilan gulning quchogʻi” iborasi ayol va erkak munosabatidagi ideallik, uygʻunlik va maʼnaviy yaqinlikni bildiradi. Xalq ogʻzaki ijodida bu obrazlar toʻylar, sevgi hikoyalari, turmush falsafasi bilan bogʻlangan. Ayniqsa, “guldek kelin”, “oy yuzli qiz” kabi iboralar folklorning doimiy metaforik birliklariga aylangan.

Bu konseptlarning semantik qamrovi, shuningdek, reklama, publitsistika, ommaviy sanʼat vositalarida ham keng ishlatilmoqda. Bu esa ularning faol semantik hayot kechirayotganligini va dinamiklik xususiyatiga egaligini koʻrsatadi.

Natijalar. Turkiy xalqlar, xususan, oʻzbeklar tafakkurida oy va gul konseptlari qadimdan nafaqat tasviriy-estetik vosita, balki dunyo va voqelikni anglashning markaziy timsollaridan biri sifatida qaralgan. Bu ikki konsept orasida nafaqat semantik yaqinlik, balki ular asosida shakllangan obrazlar tizimi, assotsiativ bogʻliqlik, psixologik tasavvur va poetik struktura mavjud.

Masalan, oy konsepti turkiy xalqlar adabiyotida nafaqat yorugʻlik yoki koʻk jism sifatida, balki “ilohiy jamol”, “orziqilgan visol”, “ideal goʻzallik”ning timsoli boʻlib xizmat qilgan. Muhammad

Fuzuliyning “Oy jamoling bila oftob koʻrmas yuzini” degan misrasida oy allaqachon shaxsiylashtirilgan, inson qiyofasiga ega goʻzallik namunasi sifatida tasvirlanadi. Bu yerda oy — bashar jamolini koʻrsata olmaydigan darajadagi yorugʻlik sohibasi [1].

Bundan tashqari, fonetik-paradigmatik jihatdan ham oy soʻzining turli darajadagi metaforalari shakllangan: “oydek oppoq”, “oynayi jahon”, “oy yuzli”, “toʻlin oy” kabi ifodalarda u sifatlovchi vazifasini bajaradi va belgi ifodalovchi semantik yukni oʻzida jamlaydi. Bunday iboralar faqat yuzaki goʻzallikni emas, balki ayol siymosining maʼnaviy jozibasini ham aks ettiradi. Bu yerda lingvokulturologik aspekt — oy orqali ayollik idealiga estetik va axloqiy yondashuv singdirilgan.

Gul konsepti esa, oʻz navbatida, oʻzbek badiiy nutqida nihoyatda boy leksik-semantik tarmoq hosil qilgan. Jumladan, atirgul, rayhon, nargis, lola kabi oʻnlab turli gul nomlari majoziy va toʻgʻridan-toʻgʻri maʼnoda qoʻllanadi. Bu gul nomlarining har biri alohida assotsiatsiyalar tizimiga ega. Masalan, “atirgul” muhabbat, visol, nafislik bilan bogʻlansa, “nargis” – mehrsizlik, bepisandlik; “lola” esa – yolgʻizlik va bevaqt foniylilikni ifodalaydi.

Zahiriddin Muhammad Bobur oʻzining mashhur gʻazallaridan birida:

Lola yu gulgʻun koʻnglum andin oʻzar,

Surnay-u naydek tanu jonin oʻzar.

— deya ifodalaganidek, gul faqat tashqi bezak emas, balki ichki ehtiros va kechinmalarni tashuvchi obraz sifatida taqdim etiladi. Bu misolda gul (xususan, lola va gulgʻun) obrazlarining semantik yukiga ruhiy holat, kechinma, ichki sezgi biriktirilgan.

Qolaversa, gul va oy obrazlari orasidagi ichki maʼno aloqasi koʻplab poetik strukturalarda uygʻunlik, moslik, visol va hijron, ehtiros va sokinlik munosabatini ifodalaydi. Masalan, xalq maqolida “Oyga oʻxshagan kelin, guldanda ichra gul boʻlgay” degan ibora mavjud boʻlib, unda kelinning koʻrinishi (oy) va uning feʼli (gul) timsollar orqali ideallashtiriladi. Bu holat milliy dunyoqarashda maʼnaviy va jismoniy uygʻunlik mezonlarini koʻrsatadi.

Lingvosemiotik jihatdan olaylik: “gul” soʻzi faqat estetik ifoda emas, balki oʻzbek tilida ramziy-kommunikativ vazifani ham bajaradi. “Gulday yashamoq”, “guling oʻlsin” (yomon duo), “gul bermoq” (eʼtibor koʻrsatmoq) kabi iboralarda gulning konnotatsiyasi kontekstga qarab ijobiy yoki salbiy boʻlishi mumkin. Bu esa ushbu konseptning semantik oʻzgaruvchanligini, kontekstga mos plastiklik xususiyatini koʻrsatadi [3].

Zamonaviy adabiyotda ham bu obrazlar faol ishlatilmoqda. Ulugʻbek Hamdamning sheʼrlarida oy kecha, gul esa ayol obrazining ramziy ajralmas qismi sifatida namoyon boʻladi. Ayniqsa, zamonaviy publitsistik til va reklama diskursida “oydek goʻzallik”, “guldasta taqdimoti”, “guldek onalar” kabi iboralar kundalik madaniy konnotatsiyalar vositasiga aylangan.

Psixolingvistik tadqiqotlar (Masalan, M. Yuldashevaning konseptual tahlil tadqiqotlari) shuni koʻrsatadiki, oy va gul obrazlari orqali bola ongida ilk estetik tushunchalar shakllanadi, yaʼni bu konseptlar milliy madaniyatni ongda vizual va emotsional tarzda jonlantiruvchi semantik markaz sifatida xizmat qiladi. Bu esa ularning nafaqat til birliklari, balki mental birliklar sifatida faoliyat yuritayotganini anglatadi.

Turkiy tillar, jumladan oʻzbek tilida ham “oy” va “gul” konseptlari til egalarining estetik qarashlari, axloqiy ideallari, maʼnaviy qadriyatlari va hissiy dunyosini aks ettiruvchi chuqur qatlamli semantik birliklar sifatida shakllangan. Bu ikki konsept asrlar davomida xalq ogʻzaki ijodida, adabiy-badiiy matnlarda, diniy-mistik manbalar va zamonaviy kommunikativ diskursda doimiy ravishda turli maʼnolar bilan boyib, turfa obrazlar tizimiga aylangan. Ular faqat birlamchi lugʻaviy maʼnosi bilan emas, balki oʻziga xos semantik tarmoqlari, metaforik va assotsiativ imkoniyatlari bilan konseptual maydon yaratgan [5].

“Oy” konsepti koʻplab oʻzbek xalq dostonlarida, xususan “Alpomish”da ayol obrazini ideallashtirishda asosiy semantik markaz sifatida namoyon boʻladi. Doston matnida Barchinoyning tasviri “oy yuzli, qoshlaring kamon, sochlaring ipak” kabi iboralar bilan ifodalanadi. Bu yerda “oy” faqat tashqi goʻzallik emas, balki iymon, iffat, sirli nur va joziba manbai sifatida tasvirlanadi. Ushbu tasvir xalq ongida ayol siymosining timsoli sifatida shakllangan idealni ifodalaydi. Shu tarzda oy konsepti leksik qobigʻidan chiqib, madaniy idealga aylangan.

Yana bir diqqatga sazovor jihat shundaki, oy obrazining fonetik tuzilmasi o'zbek tilida boshqa so'zlar bilan uyg'un semantik konstruksiyalar yaratishga moslashuvchanlikka ega. Masalan, "oy yuz", "oy kabi", "oydek", "to'lin oy" kabi iboralar mustahkam leksik-stereotiplar shaklida til tizimida faol yashab kelmoqda. Bu ifodalarda "oy" ko'pincha ayolga nisbat berilgan go'zallik, yorituvchi qudrat, sokinlik va intilish ramzi sifatida ishlatiladi. Shu sababli, oy konsepti poetik tilning strukturaviy markazlaridan biri sanaladi.

"Gul" konsepti esa o'zbek tilida noziklik, ifor, nafosat, go'zallik, hayotbaxshlik va ilhom manbai sifatida semantik kengayishga ega. Xalq dostonlarida "guldek qiz", "gulshan ichra", "bulbul-u gul" kabi iboralar mavjud bo'lib, ular gul konseptining barqaror poetik obrazga aylanganligini ko'rsatadi. Alisher Navoiyning "Xamsa" asarida "gul" tasviri ko'plab kontekstlarda qo'llanib, insoniy fazilatlar, ruhiy go'zallik va jamol ifodasi sifatida tushuniladi. Jumladan, "Gul yuzidin bo'ldi xalq andin daryo" misrasida "gul yuz" degan ibora shunchaki go'zallik emas, balki xalq qalbiga ta'sir qiluvchi ma'naviy qudratni bildiradi. Qolaversa, o'zbek xalq maqollarida ham "gul" obrazining turli semantik qirralari aks etadi. Masalan, "Ko'ngli gul, ko'zlari nur" degan maqolda gul bevosita ruhiy holat bilan bog'langan. Boshqa bir maqolda: "Ko'ngilda gul ochilmas ekan, yuzda tabassum bo'lmas" – bu yerda esa gul ramzi psixologik holat, ichki poklik va quvonch ifodasi sifatida ishlatiladi. Bu holatlar "gul" konseptining semantik ko'lami nafaqat tashqi estetik ob'ekt sifatida, balki ichki hissiy manba sifatida ham faol yashayotganini isbotlaydi. Konseptual jihatdan qaralganda, "oy" – bu osmonga qarashli, yuksaklik va visol istagi bilan bog'liq semantik markaz bo'lsa, "gul" – bu yerga, hayotga, tuyg'ularga yaqin, konkret va hissiy obrazdir. Shunga ko'ra, ular ko'pincha qarama-qarshi, biroq bir-birini to'ldiruvchi semantik funksiyani bajaradi. Xalq she'riyatida bu ikki konsept ko'pincha bir matnda, aynan bir obraz atrofida birlashgan bo'lib, bu ularning semantik uyg'unligini ko'rsatadi. Masalan, "Sen oydek yiroq, guldek nozik" degan ifoda ham hissiy masofani, ham ehtirosiy yaqinlikni anglatadi.

Xulosa va munozara. "Oy" va "gul" konseptlari o'zbek tilining obrazli qatlamida chuqur ildiz otgan, xalq tafakkurida madaniy, diniy, estetik va romantik tushunchalarni mujassamlashtirgan markaziy semantik birliklardir. Ularning leksik-semantik tahlili orqali til va tafakkur, til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rish mumkin. Ushbu konseptlar madaniy identitetni ifodalovchi ramzlar bo'lib, xalqning tarixiy estetik qarashlari, axloqiy me'yorlari va dunyoqarashini aks ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Юлдашева М. Концепт ва миллий менталитет // Филология масалалари. – Тошкент, 2019. – №3. – Б.45–51.
2. Қодиров Ф. Тил ва tafakkur: konseptual tahlil asoslari. – Т.: Fan, 2017. – 208 б.
3. Навоий А. Ғазаллар тўплами. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт, 1989. – 324 б.
4. Radbil T. Metaforicheskiye modeli v poeticheskom diskurse. – Moskva: Nauka, 2004. – 270 s.
5. Karimov A. Lingvosemiotik analiz asoslari. – Samarqand: Zarafshon, 2022. – 187 b.

UO'K 81-13

H.O'TEMURATOVANING SATIRIK HIKOYALARINING O'ZIGA XOSLIGI

A.S.Jaqsilikova, katta o'qituvchi, PhD, Nukus davlat pedagogika instituti, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada H.O'temuratovanning satirik hikoyalaridagi o'ziga xoslik va ularning jamiyat hayotidagi ko'rsatkichlari tahlil qilinadi. Muallifning ijodida satira vositalari orqali insonlarning ijobiy va salbiy fazilatlarini, xususan, ayol obrazlari, ularning jamiyatdagi o'rni, an'ana va qadriyatlar muammolari yoritiladi. Maqolada konflikt va voqea rivoji muhim o'rin tutib, yozuvchining ijtimoiy-siyosiy haqiqatlarni ochib berishdagi mahorati namoyon etiladi. H.O'temuratova real hayotiy voqealar asosida murakkab xarakterlar va dramatik vaziyatlarni tasvirlash orqali o'quvchini fikrlashga undaydi, zamonaviy adabiyotda o'ziga xos satirik yo'nalishni shakllantiradi.

Kalit so'zlar: Satira, konflikt, ayol obrazlari, ijtimoiy tanqid, satirik hikoya, adabiyot.

Аннотация. В данной статье анализируется своеобразие сатирических рассказов Х.Утемуратовой и их показатели в жизни общества. В творчестве автора средствами сатиры освещаются положительные и отрицательные качества людей, в частности, женские образы, их место в обществе, проблемы традиций и ценностей. Конфликт и

развитие событий играют важную роль в статье, демонстрируя мастерство писателя в раскрытии социально-политических истин. Х.Утемуратова, описывая сложные характеры и драматические ситуации на основе реальных жизненных событий, побуждает читателя к размышлению, формирует своеобразное сатирическое направление в современной литературе.

Ключевые слова: Сатира, конфликт, женские образы, социальная критика, сатирический рассказ, литература.

Abstract. This article analyzes the uniqueness of H.Utemuratova's satirical stories and their indicators in society. In the author's work, through the means of satire, the positive and negative qualities of people are highlighted, in particular, the images of women, their place in society, and the problems of traditions and values. The article plays an important role in the development of conflict and events, demonstrating the writer's skill in revealing socio-political truths. H.Utemuratova encourages the reader to think by depicting complex characters and dramatic situations based on real life events, and forms a unique satirical direction in modern literature.

Keywords: Satire, conflict, female characters, social criticism, satirical story, literature.

Satirik asarlarda personajlarning xarakterini yaratishda yozuvchidan katta mahorat talab etiladi. Sababi asarning asosiy qahramonini soʻz etish, uning xarakterini ochib berish, asar voqealariga asoslanganligi uchun, bosh qahramonning atrofiga toʻplangan personajlarning xarakterini tasvirlash, voqealarni mohirlik bilan qura bilish yozuvchining fantaziyasiga bogʻliq tasvirlanadi. Satirik asarlarning eng asosiy belgisi satirik xarakter ochilishida konfliktning xizmati alohida.

Badiiy asarda konflikt masalasi asosiy muammolardan biri. Hayotni badiiy asarlarda bayon etish jarayonida, uning ijobiy tomonlarini bayon etib, salbiy tomonlarini inkor etishda konflikt samarali xizmat qiladi. Konflikt hayotdagi ziddiyatlar asosida yuzaga keladi, badiiy adabiyotda oʻzining yorqin qiyofasini topgan konflikt obrazlarning toʻqnashuvi yordamida oʻzining eng yuqori darajasiga yetkaziladi.

Hozirgi satiradagi konfliktning koʻrinishlaridan biri, uni tasvirlashning har xil yoʻllarini yozuvchi H.Oʻtemuratovanning ijodida ham koʻrish mumkin. U hayotiy faktlar asosida konflikt yaratishga urinadi. Muallif tanlagan konfliktni butun asar davomida chuqurlashtirishga, aniq kulminatsiyaga olib chiqishga harakat qiladi. Masalan, uning "Odamning zahri" hikoyasida konflikt bir-biriga qoʻshni oʻtirgan ayollarning oʻzaro tortishuvi sababli kelib chiqadi. Ayol-qizlar deganda koʻz oldimizga ibo, nazokat timsoli gavdalanadi. Yozuvchi asarda noziklik tuygʻusidan butunlay mahrum boʻlgan, erkakni hurmat qilmaydigan, turmushimizda uchraydigan fosiq, toʻpori ayol-qizlarni oʻtkir tanqid qiladi. Asarda konflikt ikki ayolning tortishuvidan kelib chiqadi.

Kishi rayondaʻgi kóp qabatlı jaydıń joqarǵı qabatında jasawshı Seralı menen Gúlaydıń suw kranı túni boyı ashıq qalıp, tómendegi qabatta turatúǵın Ráwıyanıń úyin suw alıp ketedi. Bul jaǵdaydan ızalanǵan Ráwıya wájlesiw ushın qońsısına barsa, olar há degende esigin asha qoymaydı. Ráwıyanıń bir neshe márte esik qattı qaǵıwı nátiyjesinde esik ashıladı. Esik ashılǵannan soń Ráwıyadan keshirim sorawdıń ornına Gúlay káywanı hayalǵa qarata: - Ne qıldı...? Qarań qalǵır Aral qurıp atırǵanda seniń úyiń teńiz bolıp ketti me? - Túni boyı kúyewi menen qıranpısh bolıp, aqırında tayaq jep basılǵan bul nashar urısıwǵa adam tappay, kúyewi kele qoysa jáne shań shıǵarıwdı gózlep jatırǵan edi. Qońsısının kele qoyǵanı oń tústi. Bir-eki tamshı aqqan eken, onshama shashıń jelkildep, juǵıra qalıpsań. Mikro degen usınday boladı, jaqpasa jer jay satıp alıp, bóксеńdi tabjıltpay ǵana otır. Bildiń be?!» [1.4]

Ham oʻgʻri, ham hukmron boʻlib turgan bu ayolning hujumidan lol boʻlgan jabrdiyda Robiya gʻazabga toʻlib, u ham ogʻziga ilingan barcha qargʻish soʻzlarni yogʻdira boshlaydi:

« - Há, kórgensiz, atadan tıyıw, shesheden dákki jemegen sharbaya! Meniń saqalımda ne sharwań bar?! Haw, men sen qusaǵan azanlı-kesh úyde ishi pisip otırǵan, islerge talap, mıranıwǵa awırıw tawa almay atırǵan qosjaqpas penen bet jirtısıwǵa, tatlı awzımnıń palın ketiriwge keldim be?!»[1.13]

Robiya aytgan soʻzlariga qarshilik qilib, qaytmay turgan Guloydan yuz oʻgirib ketmoqchi boʻlib turgan ikki ayolning niyatlari kelib, oʻzaro olishib ketishi natijasida voqea juda chigallashib ketadi. Soʻng qoʻshnilarning aralashuvi bilan bosilgandan soʻng, ertasiga ikki xotin, ikki

qo'shnisining uylariga borib yomonlashga o'tadi. Real hayotiy voqealar asosida tasvirlagan yozuvchining asarida, ko'pchilik insonlardagi yuksak insoniy fazilatlar, ayrim kishilarning fe'lidagi salbiy sifatlar turli syujet va konfliktlar orqali ochib berilgan.

Yozuvchi asarda salbiy qahramonlarda ayollarga xos bo'lmagan xususiyatsizlikning hayotda ham mavjudligidan g'azablanib, achchiq kinoya bilan bayon qiladi.

Satirik asarlarda ayol-qizlarning tarbiyaviy xarakterini tasvirlashda H.O'temuratovanning "Ayolning qiyofasi"[2.3] hikoyasida alohida ko'zga tashlanadi. Yozuvchining ayol odamning yo'lining ingichkaligini Injigul va Uldaygulning obrazlarini solishtirishlar orqali ochib beradi.

Haqiqatan ham, hikoyada eng avvalo, halollikning ustuvorligi ko'rinadi. Injigulning qarmog'iga ilingan Dovutqul Uldaygulni ishdan bo'shatib, o'rniga Injigulni oladi. Ozgina oyli bilan bola-chaqasini boqib o'tirgan Uldaygulning ahvoliga Dovutqul qaramaydi. Dovutqul xotini vafot etgandan keyin Injigulni xotinlikka oladi. Buning oqibatida, og'ir vaziyatlarga tushib qoladi. Yozuvchi Dovudqulning xotinbozligini, o'z mansabidan foydalanib, begunohlarga ozor berishini, jamiyatimizdagi shunday, insonlarning yashashi sababli, qanchadan-qancha ojizlar jabr chekishini achchiq kinoya bilan keskin tanqid qiladi. Dovutqul boshiga tushgan og'ir musibatlarni Uldaygulning nasibasi kesilganidan deb biladi. Asar so'ngida, Dovutqul Uldaygulga bergan ozorlariga qattiq qiynalib, ayol zotining ko'ngli muqaddas ekanligini obrazli bayon etiladi.

Yozuvchining "Kuyovimning ismini bilmayman"[3.15] hikoyasida o'zboshimchalik bilan qiz olib qochish odati keskin tanqid qilinadi. Ko'ngil dunyosi muhabbat va hayotga bo'lgan ishtiyoq bilan to'lgan yosh qizning taqdiri ayrim insofsizlarning noto'g'ri harakati bilan jonining bevaqt uzilishiga sabab bo'ladi. Asarning nomi kitobxonda beixtiyor g'azabli kulgi uyg'otadi. Ammo asar mazmuni bilan to'liq tanishganidan so'ng umrlik yorining ismini bilmay qanchadan-qancha qizlarning ayanchli taqdiri, guldek so'lgan umri muallif tomonidan achchiq til bilan bayon etilganligi ko'rinadi. Asarda fojiaiy momentlar ko'proq keladi. Endi yangi orzular dunyosida suzib yurgan qizning notanish odamlar tomonidan olib qochib ketilishi, qizning onasi, opalari tomonidan boylikka, mansabparastlikka qiziqib zo'rlik bilan tashlab ketilishi, erining qattiq zarbasidan, ko'nglida g'azab-alam egallab jinni bo'lishi kabi voqealar yozuvchi tomonidan mahorat bilan tasvirlangan.

Misali: Kók kózli sarı kirip keldi, buğan mıyıp tartıp qoydı hám kóylegin sheshe basladı, Ulbolğan bolsa kirpik qaqqay qadalıp qalğan:

-Háy sarı! Seniń atıń kim? Ulbolğannıń dawısı oǵırı ashshı shıqsa kerek, ol selk etip tusti:

- Júregimdi jara jazlap qaldıń góy, Ulbolğan? Áne qalas, keshe más bolıp jurip tanısıwdı da umıtıp ketippiz góy?! Meniń atım Muratbay!

- Ha-ha-ha! Muratbay? Murat-pış? Demek, meniń kúyewimnin atı Muratbay eken-dá?! Kúyew-mish?! Wa-ha-ha.

- Háy, ásterek, uyattı, úyde qonaqlar bar, seni jin urıp ketpedi me?

-Awa, meni jin urdı, jillimen men, he, saǵan jilli hayal kerek emes pe? Ulbolğan onıń iyeginiń astına taqalıp-aq barıp qaldı.

-Awzındı japsana! Murat taslap jiberdi. Ulbolğan jalp etti.

- Ur, ur, óltir meni?! Házir meniń qanıń qaynap tur, ózim qalay ólerimdi bilmey otırman! Bol deymen saǵan! He, nege bejireyip qaldıń, «húrmetli qostarım», «erim»? Ha-ha-ha.[3.18]

Yozuvchi Ulbulg'on obrazi orqali ko'ngil dunyosi yonib ketgan qancha qizlarning bevaqt so'nishiga sababchi bo'lgan jamiyatimizdagi insofsiz odamlarni o'tkir tanqid qiladi. Qizning onasi, opalari timsolida farzandining taqdirini boylikdan ustun qo'yadigan jirkanch qiyofali insonlarning xarakterini ochib beradi.

Shuningdek, so'z ustasi jamiyatimizdagi eski an'analar oqibatida yosh qizlar kelajagining og'ir oqibatlarini badiiy ifodalab, satira o'tida yondiradi. Asar yakunida drammatizmli holat yuzaga keladi. Ulg'ayganning dunyodan bevaqt ketishi, urf-odat, an'ananing ma'no-mazmunini tushunmaydigan axloq buzuc insonlarga kitobxonlarda nafrat tuyg'usini uyg'otadi.

H.O'temuratovanning satirik hikoyalari o'ziga xos badiiy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Muallifning ijodida satira vositalari juda mahorat bilan qo'llanilib, jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy muammolar, ayniqsa ayol obrazlari orqali chuqur tahlil qilinadi. Hikoyalarda ko'plab ijtimoiy ziddiyatlar, konfliktlar hayotiy faktlar asosida realistik tasvirlanadi, bu esa asarlarga yanada kuchli

ta'sirchanlik baxsh etadi. H.O'temuratova o'z asarlarida faqat tanqidiy va achchiq satira bilan cheklanmay, balki insonlarning ichki kechinmalari, ruhiy jarayonlarini ham badiiy uslubda ochib beradi.

Muallifning satirik yondashuvi jamiyatdagi eski an'ana va qadriyatlarning ayrim salbiy tomonlarini ochib, yosh avlod hayotida yuzaga kelayotgan muammolarni yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ayol obrazlarining tafakkuri, xulq-atvori va ularning ijtimoiy hayotdagi roli muallif tomonidan juda nozik va ta'sirchan tarzda berilgan. Bu holat satiraning faqat qiziqarli va kulgili ko'rinishdan ko'ra, jamiyatni tubdan o'zgartirishga qaratilgan badiiy harakat ekanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, H.O'temuratovanning hikoyalari konfliktlar muallifning ijodiy fantaziyasi va hayotiy voqealarning uyg'unligida yuzaga kelib, badiiy asarning dramatik kuchini oshiradi. Konfliktlar orqali ijtimoiy nohaqliklar, insonlararo munosabatlardagi muammolar, fe'l-atvamlarning qarama-qarshiligi chuqur ifodalanadi. Bu esa o'quvchini nafaqat o'ylantiradi, balki jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy holatlarni anglashga undaydi.

Umuman olganda, H.O'temuratovanning satirik hikoyalari o'zining voqelikka yaqinligi, til va uslubining ravonligi, badiiy tafakkurining chuqurligi bilan ajralib turadi. U yozuvchilik faoliyatida satiraning ijtimoiy ahamiyatini namoyish etib, jamiyatdagi ijtimoiy kamchiliklarni tanqid qilishda, shuningdek, axloqiy qadriyatlarni tiklash va yosh avlodni ma'naviy tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, uning ijodi zamonaviy qoraqalpoq adabiyotida o'ziga xos o'rin egallaydi va o'rganishga loyiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Отемуратова Х. Адамның зэхэри // Еркин Қарақалпақстан, 1993, 9-октябрь, №157
2. Отемуратова Х. Хаялдың кийеси // Еркин Қарақалпақстан, 2002 –жыл 16-февраль
3. Отемуратова Х. Жулдызым, жоқары. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1995.

UO'K 808.5

KUNDALIK SAFARNOMA JANRI XUSUSIYATLARI

M.A.Jo'rayeva, dots., PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada jadid adabiyotidagi publitsistik, badiiy-publitsistik ko'rinishida yozilgan safarnoma janrining xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Safarnoma janrining turlari, ayniqsa kundalik safarnoma janri xususiyatlari tahlilga tortilgan. "Qasdi safar" asari kundalik safarnoma ekanligi ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so'zlar: safarnoma, kundalik, publitsistik, badiiylik, xususiyat, jadid adabiyoti, janr.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности жанра травелога, написанного в форме публицистического и художественно-публицистического произведения в современной литературе. Анализируются виды жанра травелога, в частности, особенности жанра повседневного травелога. Научно доказано, что произведение «Касди сафар» является повседневным травелогом.

Ключевые слова: путевые заметки, дневник, публицистический, художественный, характеристика, современная литература, жанр.

Abstract. The article examines the features of the travelogue genre, written in the form of a journalistic and artistic-journalistic work in modern literature. The types of the travelogue genre are analyzed, in particular, the features of the everyday travelogue genre. It has been scientifically proven that the work "Kasdi Safar" is an everyday travelogue.

Key words: travel notes, diary, journalistic, fiction, characteristics, modern literature, genre.

Adabiyotshunoslikda erkin, ma'lum bir qolipga solinmaydigan maxsus janrlar borki, ularning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Safarnoma janrining kundalik tarzda bayon etilishi jadid adabiyotida o'ziga xos o'ringa ega. Mahmudxo'ja Behbudiy "Qasdi safar" asarini safar kundaliklari tarzida bayon etadi. Kundaliklarning asosiy qismida aniq vaqt, makon hamda yo'nalish haqidagi ma'lumotlar tasvirlanadi. Asarning boshida safarnoma muallifiga qo'yilgan talabga rioya qilgan holda voqelikni

real bayon etadi. Kundalikda turli personajlar, xarakterlar, holatlar, o'zi guvoh bo'lgan voqealar keng tasvirlangan.

Mahmudxo'ja Behbudiy 1899-1900-yillardagi Makka ziyoratiga boradi. Bu safar uning dunyoqarashini tubdan o'zgartirib yubordi, chunki safar davomida ko'plab davlatlarni ko'rib, o'z xalqining ayanchli ahvolini, bu holatga tushib qolish sabablarini anglab yetdi. 1903-1906-yillardagi Moskva, Sankt-Peterburg, Qozon, Ufa, Nijniy Novgorodga qilingan safarlar Behbudiyning jadidchilik harakatining ilg'or g'oyalari bilan ilhomlantirdi. Safardan qaytgan Behbudiy Samarqandda yangi usuldagi maktablarni ochdi. Keyinchalik, 1913-yilda esa Samarqandda nashr etilgan ijtimoiy-siyosiy, adabiy-ma'rifiy "Oyina" jurnaliga asos soldi. Behbudiy "Oyina" jurnalida muntazam safar taassurotlarini nashr ettirib boradi. Safar yo'nalishi "Istanbul, Misr, Qrim, Kavkaz, Qozon, Orenburg, Hindistondan kerakli kitoblarni olib, Kavkaz va Qrim orqali Istanbulga, keyin Yunonistonga, keyin Bayrut orqali Misrga Qohiraga va yana Istanbulga" yo'l olinishini qayd etadi. Safar kundaligi sahifalarida muallif shaxsan o'zi guvoh bo'lgan voqealarni aks ettiradi. Shulardan biri Behbudiyning 1914-yilda Ismoil Gasprinskiyning Istanbulda uchratib qolganligi haqidagi xotiralari ayniqsa muhim tarixiy va biografik fakt sifatida alohida e'tiborga loyiq. Behbudiy uchun Ismoil Gasprinskiy bilan bo'lgan uchrashuv haqida unitilmas kun, uning dunyoqarashini yanada o'zgartirishga turtki, unga kuch bag'ishlaganligi, o'zida jasorat topganligini alohida ta'kidlash zarur. Jadidchilik harakatining asoschisi va rahbari bo'lgan Ismoil Gaspralini kasal ahvolda tasodifan Istanbul parklaridan birida ko'rib, shunday yozadi: "Istanbulda janob bilan tasodifan uchrashib, suhbatlashish xayolimga ham kelmagan. Alloh taoloning marhamati bilan u bilan 7 soatlik suhbatdan shu qadar xursand bo'ldimki, zavqimni so'z bilan ta'riflab bera olmayman va bu suhbatdan olingan zavq qalbimda mangu saqlanib qoladi"[1]. Muallif "Qasdi safar" asarida usuli jadid maktablarining nazariyotchisi va amaliyotchisi bo'lgan ustoz bilan uzoq suhbatni asosan musulmon mamlakatlari taqdiri, ularning taraqqiyoti va gullab-yashnashi, Samarqand, Buxoro, Toshkent, Xiva, Farg'ona, umuman Turkistondagi ta'lim-tarbiya masalalari to'g'risida ekanini ta'kidlaydi. Gasprinskiyning birgina "Tarjimon" gazetasi jadidchilikning ma'rifiy g'oyalarini keng targ'ib etishga beqiyos hissa qo'shganini, uning sahifalaridan kitobxonlar yangi, ilg'or g'oyalar olamini kashf etganini yodga olsak, ushbu uchrashuv Behbudiy uchun muhim va qadrli edi.

Behbudiy safar xotiralarida tashrif buyurgan shaharlarini tasvirlashda obyektiv bo'lishga, publitsist sifatida ko'zga tashlangan kamchiliklarga tanqidiy munosabatini berishga intilgan. Jumladan, Quddus shahridagi ko'hna masjidning achinarli ahvolda ekanini quyidagicha tasvirlaydi: *"Harami sharifni uchdan ikki hissasi iflos, chaqir-chuqur, har yerga o't chiqib, o'zi qurub-churub ketmoqdadir. Haram ichig'a bir necha yerda suv bor ekan. Mundagi sarv, zaytun va boshqa daraxtlar suvsizlikdan qurumoqdadir... mundagi talaba va mashoyix ham dalillarni dasturxonidan chiqqon suyaklar va shiyrindilar yillardan beri to'dalanib yotibdur. Hukumati va yo baladiyasini haramg'a qaraydurgon ko'zi ko'r bo'lg'on"*[1]. Muallif bunday achinarli ahvolning barcha islom dunyosiga xosligini ayanch va afsus bilan tilga oladi. Safar davomida muallif kunma kun o'zi ko'rgan va guvoh bo'lgan voqealar, faktlarni shunchaki qayd qilib qo'ymaydi, balki ular haqida mushohada yuritadi, tahlil etadi. Shu sababli sayohatnomada faktografik va tahliliy qatlamlar yonma-yon boradi.

Adabiyotshunos olimlar tomonidan Behbudiyning "Qasdi safar" asari ocherklar yig'indisi deb ataladi. Biz bu fikrga qo'shilmagan holda "Qasdi safar" asarininshg kundalik safarnoma janriga xosligi ko'rsatib o'tmoqchimiz. Kundalik safarnomada muallif kunma-kun ko'rgan voqea hodisalarini yozib boradi. Barcha usul va unsurlardan foydalanib, xotiralari orqali safar davomida kuzatgan barcha holatlarni tasvirlaydi va munosabat bildiradi. Behbudiy sayohatida o'z ko'zi bilan ko'rgan, guvoh bo'lgan voqea-hodisalarni bayon etish bilan bir qatorda hamrohlari, yo'lda uchratgan insonlar orqali eshitganlarini ham batafsil bayon etadi. Behbudiy safari davomida ko'rgan va eshitganlari natijasida musulmon xalqining og'ir, abgor ahvolining sababini savodsizlikda, ilmsizlikda ekaniga yana bir bor guvoh bo'ladi. Xalqni ilmi bo'lishi, bilim olishi muhim ekanini sodda va jonli misollar yordamida uqtirishga harakat qiladi. Ma'rifatparvar adibning xalqni bilim va hunar egallashga chorlovini, xorijiy tillarni o'rganish nechog'lik muhim ekanligi haqidagi maqola va ocherklarida ham aks etganini ko'rishimiz mumkin.

Naim Karimov adibning g'oyaviy maqsadini shunday izohlaydi: "1899-1900 va 1914-yillarda haj safariga chiqqan Behbudiyning safarnomalari bilan tanishgan kishi uning XX asr boshlaridagi dunyo faqat musulmonlar va xristianlardan emas, boylar va kambag'allardan ham iborat ekaniga, bu dunyoni urush maydoniga aylantirayotgan narsa xalqlar va dinlar o'rtasidagi nizo emas, balki moddiy boylik va moddiy boylik manbayi – oltin, kumush, neft konlarini egallash uchun kurash ekanligiga amin bo'lganini sezadi. 1903- 1904-yillarda Moskva va Peterburgga, 1906-yilda esa Qozon, Ufa, Nijniy Novgorod shaharlariga borgan Behbudiyning safarnomalarini o'qigan kishi uning shu shaharlardan "Behbudiya" kutubxonasi uchun nodir kitoblar va xaritalarni olib kelganidan xabar topadi"[2]. Shu bilan bir qatorda N.Karimov Behbudiyning safarlari davomida o'zi guvoh bo'lgan holatlar, jumladan, bir maktabning bir sinfida musulmon bolalarning xristian bolalari bilan birga tahsil olayotganida xalqlarning osuda va munavvar kelajagini ko'rishini alohida ta'kidlaydi. Behbudiyning biror xorijiy mamlakat yoki shaharga borganida ushbu mamlakatda qancha aholiga nechta gazeta nashr etilayotgani, qancha aholiga nechta teatr xizmat ko'rsatayotgani masalasi bilan ham qiziqqanini qayd etadi. "Aytish mumkinki, har bir xorijiy safar Behbudiyni uchun Turkistondagi turmush darajasini ko'tarishga, xalqning ijtimoiy ongi va madaniyatini yangi bosqichga olib chiqishga yordam bera oladigan vosita edi"[2, 14]. Ushbu fikrga qo'shilgan holda, Behbudiyni hayoti va ijodi misolida o'sha davrlardagi sayohat va xizmat safarlarining jadidlar dunyoqarashining shakllanishida, umuman, jadidchilik harakatining kirib kelishi, keng tarqalishida, shuningdek, yangi jadid adabiyotining rivojida muhim vosita bo'lgan.

Behbudiyni o'z asarlarida ko'targan madaniy-ma'rifiy va ijtimoiy-siyosiy g'oyalarning o'quvchi ongiga oson yetib borishi maqsadida asarlarini imkon qadar sodda, xalq ommasiga tushunarli tilda bayon etishga intilgan. Ijodida ozodlik, erkinlik, ma'rifat mavzulari yetakchilik qilgan o'zbek jadid adiblari o'z safarlari natijasida yaratgan sayohatnomalarida vatan tuyg'usi bilan sug'orilgan maqollarni, hikmatli so'zlarni keng qo'llaganlar.

Behbudiyni maqollar orqali o'z asari uslubini badiiy jihatdan boyitish bilan birga, kitobxonlarning e'tiborini xalq donishmandligiga qaratishga, zamondoshlari qalbiga yaqin bo'lishga intilib, o'zlarining purma'no, nasihatimiz fikrlari orqali yurt ozodligi, erkinlik va eng muhimi, ma'rifat tomon yo'l ko'rsatgan.

Behbudiyni safarnomada vatandoshlarining ayanchli ahvolini ko'rsatish, o'zga rivojlangan xorijiy mamlakatlardan ibratga loyiq voqea-hodisalarni tasvirlash, ularning qadriyati va urf-odatini solishtirish uchun misollar keltiradi. Shu sababli muallif o'z g'oyasini o'quvchi ongiga yetkazish niyatida oson, tushunarli va yengil tilda yozadi, ularning ta'sir kuchini oshirish maqsadida turli badiiy usullarni qo'llaydi.

Kundalik-safarnoma o'zining hozirjavobligi, ishonchliligi, real voqealarni ifodalashi bilan, ya'ni aniq zamon va makonda o'z ko'zi bilan ko'rgan va guvoh bo'lgan voqealarni tasvirlashi bilan alohida ahamiyatga ega. "Qasdi safar" asari o'zida badiiy tasvir vositalarining qo'llanilishi, maqol va hikmatli so'zlarning keltirilishi, muallif-sayyoh hamda ayrim personajlar ruhiy holatining berilishi, dunyo manzarasining o'zgacha tasviri bilan kundalik-safarnomaning badiiy nasr namunasi sifatida o'ziga xoslik kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бехбудий М. Танланган асарлар. – Т.: Маънавият, 1999. – Б. 55
2. Karimov N. Turkistonda jadid adabiyotining vujudga kelish manbalari // Jadidlarning ma'rifiy faoliyati: g'oyalari, maqsadlari, vazifalari va Turkiston taraqqiyotiga qo'shgan hissasi: xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2023, 6-7-mart. – B.15.

UDC 81'373

LINGUOCULTURAL CHALLENGES IN TRANSLATING CLOTHING TERMS IN PHRASEOLOGY AND LITERARY TEXTS

S.X.Jumanova, teacher, Karshi State University, Karshi

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot kiyim-kechak leksikasini ayniqsa frazeologik birliklar va badiiy matnlar tarkibida tarjima qilish hamda talqin etishda yuzaga keladigan lingvistik va madaniy to'siqlarni o'rganadi. Frazeologik birliklardagi kiyimga oid atamalarini tarjima qilish murakkab,

chunki ular o'z ichiga metaforik va ramziy, shu bilan birga madaniy jihatdan xos ma'nolarni oladi. Ingliz va o'zbek tillaridan olingan misollar asosida o'tkazilgan tahlil orqali tadqiqot tarjima usullarini aniqlaydi hamda kiyimga oid atamalar madaniy kodlarni qanday ifodalashini baholaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tarjima usullari madaniy omillarni hisobga olishi zarur bo'lib, tarjimonlar va leksikograflarga amaliy tavsiyalarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: kiyim-kechak leksikasi, frazeologik birliklar, tarjima, badiiy matnlar, madaniy jihatdan xos birliklar, metafora, tavsifiy tarjima

Аннотация. В исследовании рассматриваются языковые и культурные трудности, возникающие при переводе и интерпретации лексики, связанной с одеждой, особенно в составе фразеологических выражений и литературных текстов. Перевод терминов, обозначающих предметы одежды, во фразеологических единицах вызывает сложности, так как они несут метафорическое и символическое значение, специфичное для культуры. На основе анализа примеров из английского и узбекского языков в работе определяются переводческие стратегии и оценивается, как лексика одежды выражает культурные коды. Результаты исследования показывают, что при выборе методов перевода необходимо учитывать культурные аспекты, а также предлагают конкретные рекомендации для литературных переводчиков и лексикографов.

Ключевые слова: лексика одежды, фразеологические выражения, перевод, литературные тексты, культурно обусловленные термины, метафора, описательный перевод

Abstract. The study examines the obstacles arising from language and cultural aspects when translating and interpreting clothing vocabulary especially within phraseological expressions and literary texts. The translation of garment terms in phraseological units proves difficult because they contain metaphorical and symbolic meanings which are cultural specific. Through the examination of English-Uzbek examples this research determines translation methods and evaluates how clothing terms express cultural codes. The research results demonstrate that translation methods must consider cultural elements while providing specific advice to literary translators and lexicographers.

Keywords: clothing vocabulary, phraseological expressions, translation, literary texts, culture-bound terms, metaphor, descriptive translation

Introduction. The language of clothing serves as more than descriptions of garments because it contains intricate cultural and symbolic elements which language conveys. "Clothing is an integral part of human life, it constitutes one of the most important areas of material culture, distinguishes people from the natural world, is an attribute of civilization, an indicator of a person's "inclusion" in the system of social relations may indicate gender, age, social status, religious affiliation, etc." [7;23] Both English and Uzbek languages contain numerous clothing terms which form part of idiomatic expressions and metaphorical constructions that express national perspectives and societal values and emotional conditions. Translators face major challenges when they attempt to convert expressions that reference clothing items because the target culture either lacks these items or the items have different cultural associations. This research analyzes the translation challenges which emerge when using clothing terminology through two main scenarios:

1) Phraseological expressions (idioms, proverbs, set phrases), and 2) literary works, where authors use clothing references to convey mood, identity, or cultural critique.

Modern cognitive science views metaphor as a fundamental mental operation - a means of understanding, structuring, and explaining the world. A person not only expresses their thoughts through metaphors but also thinks in metaphors and, through them, constructs the very world in which they live. [2;5]

Methods. The research uses a qualitative comparative linguocultural methodology that combines contrastive linguistics and cultural translation theory with textual analysis. The purpose of this research is to analyze how clothing-related vocabulary operates through idiomatic structures and literary texts in different languages while investigating their reactions to translation transformations. The research tools and approaches which were employed in this study are as follows:

- Corpus-based Data Collection: Researchers studied English and Uzbek phraseological dictionaries along with idiom corpora (e.g., COCA, The Oxford dictionary of idioms) and digital archives to locate idioms and fixed expressions which contain clothing terminology such as English *hat, coat and sleeve*[4] and Uzbek *do'ppi, ro'mol, yaktak*.

- Textual and Literary Analysis: The analysis of selected literary works from canonical to contemporary authors (such as Charles Dickens, Virginia Woolf, Abdulla Qodiriy, Erkin A'zam) focused on how clothing functions symbolically or narratively. Researchers extracted passages where clothing appears metaphorically and descriptively and stylistically and compared their original versions with translations.

- Contrastive Linguistic Analysis: Researchers compared idiomatic expressions containing clothing elements between languages to detect language equivalence and cultural divergence and unique cultural elements. The study focused on idioms without direct equivalents alongside those which preserved their form but had different cultural significance.

- Translation Strategy Evaluation: The study examined multiple English–Uzbek and Uzbek–English translations to determine how translators handled idioms or metaphors involving clothing terms. The assessment included the classification of translation strategies between domestication and foreignization as well as substitution and explanation through glosses.

Results. N. Goodman asserts that “metaphor plays an active role in the development of knowledge, replacing outdated ‘natural categories’ with new ones that allow us to view problems from a different perspective, revealing new facts and new worlds to us” [3;194]. Numerous English idioms use clothing terms metaphorically, such as: *To have something up one's sleeve* (to have a secret plan)[5;]

To tighten one's belt (to economize)

To be in someone else's shoes (to empathize)

These idioms often lack direct equivalents in Uzbek and must be adapted through functional or descriptive translation: “*Do'ppisini osmonga otmog'*” (to be glad) Similarly, Uzbek expressions such as “*kavushini to'g'rilab qo'yimoq*” [6] (to punish someone on one's own) involve cultural garments that cannot be translated literally.

In literature, clothing often serves as a characterization tool or symbol of identity: In Charles Dickens' *Great Expectations*, Pip's changing wardrobe marks his social ascent and inner transformation. In Abdulla Qodiriy's *O'tgan kunlar*, descriptions of Uzbek traditional garments reflect class, gender, and cultural heritage. Literal translation of such passages risks losing cultural nuance, especially if the clothing item has no equivalent or evokes different imagery in the target language.

Discussion. The research study performs linguistic and cultural evaluation which reveals how clothing vocabulary influences phraseological expressions and literary texts. The terms related to clothing function beyond basic definitions of garments because they form essential components of cultural and metaphorical frameworks within languages. The usage of these terms becomes especially noticeable when they appear in idiomatic expressions or literary narratives because they represent identity markers and emotional states and social commentary.

The main discovery reveals that clothing-based idioms function as culturally coded meaning units which cannot be easily translated literally. The majority of English and Uzbek phraseological expressions that include clothing references maintain metaphorical meanings which exceed their literal definitions. These expressions base their meaning on cultural understanding together with social patterns and historical standards from a particular speech community. The process of direct translation between languages causes both semantic alteration and cultural incompatibility. An idiom which involves a cultural dress item becomes incomprehensible to target language speakers unless it undergoes contextual adaptation or reinterpretation. Translators face an important difficulty when they need to preserve source text accuracy while ensuring target culture understanding and relevance. Literary texts employ clothing vocabulary to achieve both stylistic effects and symbolic functions. Through their choice of garments writers demonstrate social class positions as well as show psychological changes and ideological value associations. Some stories use clothing as a recurring

symbol which connects to cultural and historical concepts. When characters change their clothing it serves as a narrative device to show their social advancement and mental struggles.

Conclusion. Research into clothing-related vocabulary in phraseological expressions and literary discourse reveals both cultural complexity and translational obstacles. A study of English and Uzbek demonstrates how clothing terms act as metaphorical and symbolic elements which transcend their basic definitions. The use of idioms together with literary works demonstrates how language connects deeply to cultural identity as well as social norms and collective memory.

Research findings indicate that idiomatic and literary uses of clothing terms need translators to move beyond basic word-to-word translation. To maintain the original meaning together with stylistic and emotional effects of the source text the translator needs to understand cultural values and metaphorical frameworks. Translators need to develop adaptive translation methods which connect linguistic knowledge with cultural understanding to resolve language gaps. The research confirms that language serves dual purposes by functioning as a communication tool while storing cultural information.

REFERENCES:

1. Асомутдинова М. Кийим-кечак номлари. Монография. – Тошкент: Фан, 1981. – 116 б.
2. Будаев, Э.В. Метафора в политической коммуникации: монография / Э.В. Будаев, А.П. Чудинов. - М.: Флинта: Наука, 2008. - 248 с.
3. Гудмен, В. Метафора - работа по совместительству / В.Гудмен. //Теория метафоры: сборник статей. Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. /Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журинской. - М.: Прогресс, 1990. - 512 с.
4. Matthews P.H. Oxford Concise Dictionary of Linguistics. – Oxford, New York. – Oxford University Press, 1997. – 410 p.
5. Macmillan Dictionary for Advanced Learners. – © Macmillan Publishers Limited 2009-2015. – URL: <http://www.macmillandictionary.com/>
6. Махмудов Н., Худойбергенова Д. Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Маънавият, 2013. – 319 б.
7. Тихомирова А.В. Социативно-деривационная и фразеологическая семантика наименований одежды в русской языковой традиции: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2013. – 27 с.

UO'K 808.5

“TO‘RT ULUS TARIXI” ASARIDA QO‘LLANGAN ANTROPONIMLAR TADQIQI

X.Sh.Karimova, v.b.dots., PhD, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Mirzo Ulug‘bek “To‘rt ulus tarixi” asarida qo‘llangan antroponimlar tadqiqi aniqlangan, “To‘rt ulus tarixi” asarida qo‘llangan onomastik birliklarning lug‘aviy-ma‘noviy guruhlarini aniqlangan, asarda qo‘llangan onomastik birliklar: antroponim, toponim, etnonim, gidronim va boshqa birliklarning semantikasini yoritilgan, asarda qo‘llangan arabcha, fors-tojikcha onomastik birliklarning qo‘llanish darajasini tahlil qilingan. Maqolada antroponimlarning semantik maydoni o‘rganilganligi bilan ahamiyatli ekanligi ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: antroponim, arabcha, fors-tojikcha, semantika, xotin-qizlar ismlari, avliyolar ismlari, qahramonlar ismlari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются антропонимы, используемые в произведении Мирзо Улугбека «История четырех народов», определяются лексико-семантические группы ономастических единиц, используемых в произведении «История четырех народов», освещается семантика ономастических единиц, используемых в произведении: антропоним, топоним, этноним, гидроним и другие единицы, а также анализируется уровень использования арабских, персидско-таджикских ономастических единиц, используемых в произведении. В статье показано, что семантическое поле антропонимов имеет важное значение для его изучения.

Ключевые слова: антропоним, арабский, персидско-таджикский, семантика, женские имена, имена святых, имена героев.

Abstract. This article examines the anthroponyms used in Mirzo Ulugbek's work "History of Four Nations", identifies the lexical and semantic groups of onomastic units used in the work "History of Four Nations", sheds light on the semantics of onomastic units used in the work:

anthroponym, toponym, ethnonym, hydronym and other units, analyzes the level of use of Arabic, Persian-Tajik onomastic units used in the work. The article shows that the semantic field of anthroponyms is significant because it is studied.

Keywords: *anthroponym, Arabic, Persian-Tajik, semantics, female names, names of saints, names of heroes.*

Jahon tilshunosligida antroponimlarni tadqiq etish — leksikologiya hamda onomastika fanlarining asosiy yoʻnalishlaridan biridir. Bu yoʻnalish insonlarga berilgan ism-shariflar, yaʼni shaxsiy ism, familiya, otasining ismi, laqab va taxalluslarni oʻrganishni oʻz ichiga oladi. Antroponimiya — inson nomlarining kelib chiqishi, tuzilishi, vazifasi va ularning turli tillar hamda madaniyatlardagi taraqqiyoti bilan shugʻullanadi. Bu soha antroponimlarning tarixiy ildizlari, ijtimoiy vazifalari hamda tilshunoslik jihatidan xususiyatlarini tahlil qilishni ham qamrab oladi. Antroponimlar esa insonlarga xos boʻlgan nomlar boʻlib, ular shaxsiy ism va familiyalarni oʻzida mujassam etadi.

Jahon tilshunosligida antroponimlarni tadqiq etish — leksikologiya hamda onomastika fanlarining asosiy yoʻnalishlaridan biridir. Bu yoʻnalish insonlarga berilgan ism-shariflar, yaʼni shaxsiy ism, familiya, otasining ismi, laqab va taxalluslarni oʻrganishni oʻz ichiga oladi. Antroponimiya — inson nomlarining kelib chiqishi, tuzilishi, vazifasi va ularning turli tillar hamda madaniyatlardagi taraqqiyoti bilan shugʻullanadi. Bu soha antroponimlarning tarixiy ildizlari, ijtimoiy vazifalari hamda tilshunoslik jihatidan xususiyatlarini tahlil qilishni ham qamrab oladi. Antroponimlar esa insonlarga xos boʻlgan nomlar boʻlib, ular shaxsiy ism va familiyalarni oʻzida mujassam etadi[1].

E. Begmatov quyidagi fikrni tadqiqotida aytib oʻtgan“...turkiy ismlar turkiy tillarda atoqli otlar, antroponim tizimining qadimiy qatlamini tashkil qiladi. Turkiy ismlarning qadimiyligini ikki maʼnoda tushunish mumkin. Birinchidan, nomlar turkiy til leksikasining qadimiy qatlamiga mansub boʻlgan leksemalardan yasaladigan boʻldi. Bu soʻzlar oʻzbek tili leksikasining ilk, qadimiy qatlamiga mansubdir[2]. Asarda 143 ta antroponim borligi aniqlandi.

“Toʻrt ulus tarixi” asarida quyidagi antroponimlar uchraydi:

Amir Argʻun — Uyrot qavmidan chiqqan mashhur amir. Halokuxonga (q.) qadar Xuroson hokimi.

Amir Temur Koʻragoniy — Temuriylar sulolasining (1370—1858) asoschisi, yirik sarkarda, davlat arbobi.

«*Amir Ul-Moʻminin Ali*, Karrama vajru» — («Muminlar amiri Ali (656—661) («Tangri taolo») uning dalillarini mukarram qilsin»).

Ankit Xoni — Markit xoni Toʻqtoybegi xususida soʻz boradi.

Ariq Bugʻo — Tulixonning oltinchi oʻgʻli. Bir umr ogʻasi Quriloyxon bilan toju-taxt talashib oʻtgan.

Arslonxon — Qorluklar xoni. U ham Idikut singari Chingizxonning xizmatiga kirgan va 6000 kishilik qoʻshini bilan uning Movarounnaxr va Xuroson ustiga qilgan yurishlarida ishtirok etgan.

«BARAKA OʻGʻL... 647 hijriy yilining rabi ul-avval oyida... MANGU QOʻONNI saltanat taxtiga oʻtqazdi» — Lekin rasman uning taxtga oʻtqazilishi ikki yil keyin — 649 (1241) yili sodir boʻldi.

Baraka Oʻgʻil — Jujixonning uchinchi oʻgʻli, 1257—1267 yillari Oltin Oʻrda xoni. Bu yerda Hijriy 654 yil - milodiy 1256-yili koʻrsatiladi. Rasmiy maʼlumotlarga koʻra, *Baraka* (Berka) xonning taxtga oʻtirishi bir yil keyin, 655 (1257) yili sodir boʻlgan. 653 (1255) — 654 (1256) yillari Oltin Oʻrda taxtida Ulogʻchi oʻtirgan.

Baroq Xojib — Oʻsha vaqtlarda (XIII asrning birinchi choragida) Kirmon xokimi.

Baroqxon Ibn Suqar Ibn Komxor Ibn Chigʻatoyxon — Chigʻatoy ulusi hukmdorlaridan (1266-taxm. 1271).

Baroq Hojib — Mugʻullar (Ugaday qoon) davrida Kirmon viloyatining xokimi. Kutlugʻxon nomi bilan mashhur.

Barsumosxon, Tug'oyxon, Ilojxon — Rashiduddinning kitobida Borismasxon, Sarsixon, Ulog'xon.

BAXSHI — Kotib.

Ushbu antroponimlar ichida xotin qizlar ismlari ozchilikni tashkil qiladi. Masalan: *Bani Fotima* — Muhammad payg'ambarning qizi Fotima (Ali va Fotima) avlodi.

Asarda asosan xon va shohlarning ismlari ko'pchilikni tashkil qiladi. Masalan bularga

Sulton Usmon — Qoraxoniylar sulolasining Movarounnahrdagi (Samarkanddagi) hukmdori (1204-1211).

Sultonxon Malik — Rashiduddinning kitobida keltirilgan Xon Malik.

Malikashraf — Chuponiylar sulolasidan (Eron) bo'lgan hukmdor (1344—1356); Ozarboyjon, Armaniston va Eronning shimoliy-g'arbiy qismi ustidan hukmronlik qilgan. U juda zolimligi va ochko'zligi bilan shon-shuhrat qozongan. Oltin Urda xoni Jonibekxon (1341—1357) tomonidan o'ldirilgan.

Ushbu asarda avliyolar va qahramonlar ismlari ham keltirilgan. *Zol* — Siystonlik mashhur paxlavon Zoli Zoriy. Firdavsiyning "Shahnamah" asarining qahramonlaridan.

Avliyolardan:

Imom Shofei — Sunniylikda Shofeiya mazxabining asoschisi va birinchi imomi mashhur faqih Abu Abdullox Muhammad ibn Idris ash-Shofi'iy (767—820).

Mursal (arab.) — Elchi, yuborilgan elchi yoki payg'ambar.

Murtazo Ali — Xulafoi roshidinlardan to'rtinchi xalifa Ali ibn Abu Tolib (656—661).

Mutasim Billox — So'nggi Abbosiy xalifasi. Xalq orasida 656 (1258) yilda o'ldirilgan. Xijriy 650 yil — milodiy 1252 yil noto'g'ri ma'lumot. **OLI USMON** — Xalifayi Roshidindan uchinchi xalifa Usmon ibn A'fon (644–656) avlodi. *Sayyid Ota* — Zangi otaning ikkinchi xalifasi, asl ismi Said Ahmad.

Xulosa qilib aytganda "To'rt ulus tarixi" asarida qo'llangan antroponimlar (shaxs ismlari) tadqiqi yoritilgan. Bu yerda asardagi shaxs ismlarining tarixiy, madaniy va ijtimoiy kontekstda qanday shakllanganligi, ularning semantik va strukturaviy xususiyatlari tahlil qilingan. Shaxs ismlarining o'zaro bog'lanishlari, ularning madaniyatlararo aloqalarini aks ettiruvchi jihatlari aniqlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Koziyeva I. O'zbek va rus tillaridagi antroponimlarning o'ziga xos xususiyatlari. Talqin va tadqiqotlar respublika ilmiy-uslubiy jurnali №6.
2. Муминова Н. А. Темурийлар даври антропонимиясининг лексик-семантик хусусиятлари. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Тошкент, 2021. – 181 б.
3. Avloqulov Y. O'zbek tili onomastik birliklarining lingvistik tadqiqi. Fil.fan. nomz. diss.avtoref. – T., 2012. – 22 b.
4. Begmatov E.A. O'zbek tili antroponimikasi. – T.: Fan, 1998. – 261 b.
5. Rahimov S. Xorazm mintaqaviy antroponimiyasi: Filol. fanlari nomzodi diss. – Toshkent, 1998. – 23 b.
6. Xudoyberganov R. O'zbek antroponimiyasi tizimining variantdorligi: Fil. fan. ... nomz. diss. – T., 2008. – 146 b.

UO'K 808.5

“MAYMUN BILAN NAJJOR” MASALIDAGI INSON VA HAYVONLAR OBRAZI

TAHLILI

G'.A. Karjavuv, mustaqil tadqiqotchi, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda Muhammad Sharif Gulxaniyning “Zarbulmasal” asaridagi “Maymun bilan Najjor” masali orqali inson va hayvonlar obrazlarining allegorik ma'nosi ochib berilgan. “Zarbulmasal” asari insoniy kamchiliklarni hayvonlar xulq-atvori orqali ko'rsatishda o'ziga xos mahorat bilan yozilgan. Asar shoshqaloqlik, bilimsizlik va ko'r-ko'rona taqlidning salbiy oqibatlarini, shuningdek, mehnat, tajriba va donolikning jamiyatdagi muhim o'rnini yorqin misollar bilan tushuntiradi. Har bir obrazning ramziy ma'nosi atroflicha tahlil qilinib, ularning umuminsoniy qadriyatlarini ifodalashdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: *Najjor, masal, allegoriya, hikmat, maqol, “Zarbulmasa”.*

Аннотация. В этой статье раскрывается аллегорический смысл образов человека и животных через басню “Наджор с обезьяной” в произведении Мухаммада Шарифа гулхани

“Татбулмасал”. Работа "татбулмасал" написана с особым умением показывать человеческие недостатки через поведение животных. Работа на ярких примерах объясняет негативные последствия поспешности, невежества и слепого подражания, а также важное место труда, опыта и мудрости в обществе. Подробно анализируется символика каждого образа, освещается их значение в выражении общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: Наджор, притча, иносказание, мудрость, пословица, “Если не ударит”.

Abstract. In this article, the allegorical meaning of the images of Man and animals is revealed through the parable “Najjor with a monkey” in the work of Muhammad Sharif Gulkhani “Zarbulmasal”. The work "Zarbulmasal" is written with a special skill in showing human imperfections through animal behavior. The work explains the negative consequences of haste, ignorance and blind imitation, as well as the important place of work, experience and wisdom in society, with vivid examples. The symbolism of each image is analyzed in detail, highlighting their importance in the expression of universal values.

Keywords: Najjor, parable, allegory, wisdom, proverb, “not tattooed”.

“Maymun bilan Najjor” masalida Maymunning qiziqishi o‘ziga xos bo‘lib, duradgorning ishini, ya’ni yog‘och yorishini qiziqish bilan kuzatib turgan maymun haqida hikoya qiladi.

*“Men daxi najjorlikni o‘rganay,
Bolalarim barchasig‘a o‘rgatay.
Jahd qilib turdi ravon borgali,
Ya’ni yog‘och qolmishini yorg‘ali” [1. B.13].*

Masal duradgorning ishini, ya’ni yog‘och yorishini qiziqish bilan kuzatib turgan maymun haqida hikoya qiladi. Maymun durodgorning har bir harakatini diqqat bilan kuzatadi, lekin ishning mohiyatini tushunib yetmaydi. Uning bu qiziqishi voqealarning keying rivojiga zamin yaratadi. Durodgor ishdan ketgach, maymun bolg‘a va yog‘ochni olib, unga ko‘r-ko‘rona taqlid qiladi. U durodgor kabi yog‘ochni yorishga urinadi, lekin tajribasi va bilimi yo‘qligi sababli bu ishni noto‘g‘ri bajaradi. Bu urinish uning tabiatidagi shoshqaloqlikni ko‘rsatadi. Natijada maymun bolg‘oni noto‘g‘ri ishlatib, barmoqlarini yog‘ochga qistirib oladi. Qattiq og‘riq chekadi va yordam so‘rab qichqiradi. Bu epizod bilimsizlik va shoshqaloqlikning ayanchli oqibatlarini yorqin tasvirlaydi. Bu esa asarning asosiy didaktik g‘oyalardan biridir. Gulxaniyning masalidagi maymun obrazi inson tabiatidagi ba’zi salbiy xususiyatlarning yorqin allegorik timsoli hisoblanadi. Uning harakatlari va xulq-atvori alohida ma’no kasb etadi.

*Mindi yog‘och ustig‘a Najjordek,
Kosibi purkardai purkordek.
Ketdi hunar shavqi bila g‘ussasi,
Tushdi yog‘och ayrisig‘a dumchasi
Balki nedin bo‘ldi tutilmoqlig‘i,
Mumkin emas o‘ldi qutilmoqlig‘i
Odami jinsida yo‘q qissasi,
Qoldi aning dumchasining hissasi [2. B.13].*

Mana shu satrlarda ham maymunning o‘ta qiziqqonligini kuzatish mumkin. U duradgorning ishini kuzatar ekan, jarayonning tashqi tomonigagina e’tibor qaratadi. Mohiyatini tushunishga urinmaydi. Shoshqaloqlik uning asosiy fe’l atvoridir. U o‘zini jilovlay olmaydi va darhol ishga kirishib ketadi. Beparvolik va bilimsizlik uning keying harakatlarida namoyon bo‘ladi. U ishining oqibatini o‘ylamaydi va zarur bilimlarga ega bo‘lmagan holda harakat qiladi. Maymunning bu xususiyatlari jamiyatda bilimsiz holda biron ishga kirishuvchi, oqibatini o‘ylamaydigan va natijasi haqida qayg‘urmaydigan insonlarni ramziy ma’noda ifodalaydi. Bunday shaxslar ko‘pincha o‘z imkoniyatlarini noto‘g‘ri baholab, o‘zlariga va atrofdagilarga zarar yetkazadilar. Maymunning xulq-atvori ko‘r-ko‘rona taqlidga asoslangan. Maymun duradgorning harakatlarini shunchaki takrorlaydi. Ularning ma’nosini yoki qanday bajarilishini anglamaydi. U o‘rganmasdan, bilim olmasdan, shunchaki bajarishga urinadi. Bu esa o‘z xatolaridan saboq olmaslikka olib keladi, chunki u xatoning asl sababini tushunmaydi. Natijada maymunning joni og‘riydi, zarar ko‘radi va omadsizlikka uchraydi. Bu masalaning asosiy pand-nasihatlaridan biri bo‘lib, bilimsizlik va shoshqaloqlikning

qanday ayanchli oqibatlariga kelishini ko'rsati ko'rsatadi. Gulxaniy maymun obrazi orqali o'quvchilarni har qanday ishga kirishdan oldin puxta o'ylashga, bilim olishga va sabrli bo'lishga undaydi.

“Zarbulmasal” asarida Najjor obrazi o'z kasbiga sadoqatli, mehnatni qadrlaydigan inson. Uning har bir harakati puxta va reja asosida bo'lib, ishga jiddiy yondashishini ko'rsatadi. Bu esa har muvaffaqiyatning asosidir.

*Bordi o'shal toqg'aki mavkuf edi,
Ezgu yag'ochlar anga ma'ruf edi.
Shaxrning zindonidin ozod o'lub,
Tog'ning Shirinig'a Farhod o'lub,
So'nur edi o'zini tog' Xisravi,
Tog'ni o'qib Dehlavi-yu ma'naviy[3.12].*

Najjor o'z ishining ustasi, tajribali va mohir. Uning yog'och bilan ishlash mahorati va har bir harakatining aniqligi uning uzoq yillik mehnati va o'rgangan bilimlarining natijasidir. Bu esa har ishda bilimning muhim ekanligini ko'rsatadi. U o'z kasbiga chuqur hurmat bilan qaraydi. Har bir sbobni ehtiyotkorlik bilan ishlatadi, har bir harakatini o'ylagan holda bajaradi. Bu xususiyatlar uni chinakam ustoz darajasiga ko'taradi va boshqalar uchun o'rnak bo'ladi. Najjor obrazining ramziy ma'nosi juda keng qamrovli bo'li, u jamiyatda har bir ishni o'rganib, ustalik bilan bajaradigan fidoyi insonlarni ifodalaydi. Bunday insonlar o'z sohalarining mutaxassisi bo'lib, bilim va tajribalari bilan atrofda qilarga namuna bo'ladilar. Ularning mehnati jamiyat taraqqiyotiga bevosita hissa qo'shadi. Najjorning bu obrazi orqali Gulxaniy mehnatning nafaqat moddiy, balki ma'naviy qadrini ham ulug'laydi. U bilim va tajribaning har qanday ishda qanchalik muhimligini o'z ish usuli bilan ko'rsatadi. Najjorning sokin va puxta ishlashini, maymunning shoshqaloqligi va bilimsizligiga keskin qarama-qarshi qo'yadi. Bu esa asarning didaktik yo'nalishini yanada kuchaytiradi va o'quvchilarga chuqur o'git bo'lib xizmat qiladi. Asardagi maymun obrazi bilimsizlik, shoshqaloqlik va ko'r-ko'rona taqlidga moyil bo'lgan insoniy illatlarni ifodalaydi. U o'zini jilovlay olmaydigan, oqibatini o'ylamaydigan, har bir ishga o'ylanmasdan kirishuvchi kishilarning ramziy timsolidir. Uning asosiy xatosi shundaki, qilayotgan ishga bilimsizlik jihatidan yondashganida. “Zarbulmasal” dagi Najjor obrazi mehnatning qadrlaydigan tajribali inson shaxsini ifodalaydi. O'z ishini mukammal biladigan, har bir harakatini puxta rejalashtiradigan va sabr bilan bajaradigan inson timsolidir. Uning mehnatga bo'lgan munosabati bilim va mahoratning ahamiyatini ko'rsatadi. “Zarbulmasal” dagi har bir obraz inson xarakterining bir tomonini ifodalab, bir-birini to'ldiradi. Maymunning xatosi Najjorning mahorati, donoligi bilan uyg'unlashib, umumiy g'oyani kuchaytiradi. Bu obrazlar tizimi inson hayotining murakkabliklarini sodda va tushunarli tarzda aks ettiradi. Ushbu allegorik uyg'unlik orqali Gulxaniy mehnat, bilim, donishmandlik kabi umuminsoniy qadriyatlarning hayotdagi o'rnini yorqin ko'rsatib beradi. Masal nafaqat o'sha davr jamiyatidagi illatlarni fosh etadi, balki bugungi kunda ham dolzarb bo'lgan umuminsoniy saboqlarni beradi. Har bir inson o'zida maymunning shoshqaloqligini, Najjorning mehnatkashligini, donoligini topishi mumkin. Masalning eng asosiy g'oyalaridan biri – bu bilimsizlik va shoshqaloqlikning inson hayotiga qanday salbiy ta'sir ko'rsatishidir. Maymunning misolida ko'rinib turganidek, har qanday ishga o'ylanmasdan, zarur bilim va ko'nikmasiz kirishish faqat zarar va afsusga olib keladi. Bu g'oya o'quvchini har qanday harakatdan oldin puxta o'ylashga undaydi. Najjor obrazi orqali Gulxaniy mehnatning ulug'vorligi va uning qadrini ko'rsatadi. Har bir ish o'zining bilimi, mashaqqati va sabrini talab qiladi. Faqat halol mehnat orqali haqiqiy natijaga erishish mumkin. Bu g'oya yosh avlodni mehnatga o'rgatish, ularda mehnatsevarlik fazilatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Gulxaniyning masali yoshlarni bilim olishga, sabrli bo'lishga, har bir ishga puxta yondashishga undaydi. U bilimsizlik, shoshqaloqlik va ko'r-ko'rona taqlidning salbiy oqibatlarini ko'rsatib, o'quvchida axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga yordam beradi. Bu masal maktablarda ham, oilalarda ham tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, avloddan avlodga o'tib keladi.

Masalda Gulxaniyning o'ziga xos uslubi, ya'ni o'tkir satira, hikmatli so'zlar va sodda tilda chuqur ma'no berish mahorati yorqin namoyon bo'lgan. U hayvonlar obrazlari orqali insoniy illatlarni kulgi ostiga oladi, shu bilan birga o'quvchiga muloyimlik bilan pand-nasihat beradi. Bu uslub asarning ommabopligini ta'minlagan. Masalda maymun, najjor obrazlari bir-birini to'ldirib, uyg'un

tizimni hosil qiladi. Har bir obraz o'ziga xos xususiyatlari bilan masalning didaktik vazifasini bajaradi va umumiy g'oyaning yorqin ochib berilishiga xizmat qiladi. Ularning o'zaro munosabatlari orqali hayotiy saboqlar beriladi. Ushbu masal zamon va makon chegaralarini bilmaydigan umuminsoniy saboqni o'zida mujassam etgan. U nafaqat o'z davrining jamiyatiga xos muammolarni aks ettiradi, balki bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, insoniyatga doimiy qoidalarni, masalan, bilimga intilish, sabr-qanoatli bo'lish va tajribani qadrlash kabi fazilatlarini o'rgatadi.

Gulxaniyning "Maymun bilan Najjor" masalining asosiy xulosasi shundan iboratki, har bir ishni bilib, o'rganib bajarish kerak. Bilimsiz va shoshqaloq harakatlar faqatgina zarar va pushaymonlikka olib keladi. Bu masal o'quvchini har qanday faoliyatga jiddiy yondashishga, bilim olishga va sabr-toqatli bo'lishga undaydi. Masaldagi maymun, najjor obrazlari bugungi zamonaviy jamiyatda ham o'z aksini topgan. Maymun – ko'r-ko'rona taqlidchilikka moyil bo'lgan, Najjor – o'z ishining fidoiy ustasi bo'lgan insonni ifodalaydi. Bu obrazlar har bir davrning tipik xarakterlarini o'zida mujassam etgan. Muhammad Sharif Gulxaniyning ushbu masali insoniyatga doimiy eslatma bo'lib xizmat qiladi. U nafaqat adabiy asar, balki hayot darsligi bo'lib, donolik va ehtiyotkorlikka chorlaydi. Asar orqali Gulxaniy avlodlarga o'zining chuqur hikmatini meros qilib qoldirgan, bu esa uning ijodini bugungi kunda ham qadrlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dolimov S. Nashrga tayyorlovchi. "Zarbulmasal" – Toshkent. "Yangi nashr". 2019. – B. 11-12-13.
2. O'zbek adabiyoti. 3-jild. -T., 1959.
3. Gulxaniy "Zarbulmasal"ining ilmiy-tanqidiy tekstini yaratish yo'lida.
4. O'zbek tili va adabiyoti. 1971, 3-son.
5. Qayumov P. Qo'qon adabiy muhiti. – Toshkent. 1961, 156-bet.

UO'K 81-13

ANGAKIM, BO'LDI IYMON AMRI KIRDOR KERAK ISLOMDIN BO'LSA XABARDOR

G.M.Kenjaboy, doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Siroj ul-muslimin" asarida keltirilgan ibodatga oid masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Farz, istimo, zam, g'usl, niyat.

Аннотация. В статье раскрываются вопросы, связанные с поклонением и религиозными обрядами, изложенные в произведении Алишера Навои «Сиродж ул-муслимин».

Ключевые слова: фарз, истимо, зам, гусл, ният.

Abstract. This article explores issues related to worship and religious rituals presented in Alisher Navoi's work "Siroj ul-muslimin."

Keywords: Fard, Istimo, Zam, Ghushl, Niyat.

Alisher Navoiy o'zbek shoiri, o'zbek she'riyati mulkining sultoni ekanligi hech kimga sir emas. Biroq, uning asarlariga yanada teranroq nazar bilan qaralsa, Alisher Navoiyning buyuk islom olimi ekanligi ham namoyon bo'ladi. Zero, uning barcha asarlarining asl manbasi Qur'oni karim, sunnat, islom tasavvufi va islom hikmatidir.

Hazrati Navoiy butun hayoti va ijodini Qur'on va hadisi shariflarda kelgan hukmlar asosiga qurgan komil musulmonning ibratli namunasidir. Shoir hamisha Qur'on tilovat qilishni va unga amal qilishni komillikning asosiy sharti deb tushunadi. Shu boisdan ham Alisher Navoiy Qur'oni karim ta'sirida bir nechta asarlar yozgan. Ulardan biri "Siroj ul-muslimin" asarida shariat ahkomlari, islom asoslarini nazmiy usulda bayon qiladi [1].

"Siroj ul-muslimin" masnaviy shaklida yozilgan bo'lib, 197 baytdan iborat. Asar aruzning hazaji musaddasi mahzuf (mafoiylun mafoiylun fauvlun) vaznida yozilgan. "Siroj ul-muslimin" hamd va na't, 24 bob va xotimadan tashkil topgan.

Hazrat Navoiy, avvalo, Allohga hamd va Payg'ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallamga salot va salomlarini yo'llagach, mazkur kitob nazmining sababi bayoniga o'tadi. Dastavval sulton Husayn Boyqaroga cheksiz hurmatini izhor etib, bir voqeani bayon qiladi. Unga

ko'ra, shoh majlislaridan birida bir nuqtadon inson Husayn Boyqaroga: "Navoiyning she'rlari juda ajoyib, undan bahramand bo'lgan odam yana bahra olmoqni xohlaydi, lekin bundan ne foyda bor?", – degan ma'noda fikr bildiradi. Aslida shoir ko'pdan buyon fiqh va aqidaga doir asar yozishni niyat qilib yurardi-yu, azbaroyi yumush ko'pligidan bunga fursat topolmayotgan edi. Samarqanddan bir ulug' insonning Hirotga tashrif buyurib, piri murshid Xoja Ahror Valiyning shoirdan diniy masalalar sharhini yorituvchi kitob yozishni so'raganini aytganidan so'ng Alisher Navoiy katta ishtiyoq bilan ishga kirishadi:

...Chu so'rdi Iso anfosi bu damni,

Ham ul dam azmig'a yo'ndum qalamni...

Alisher Navoiy "Kitob nazmining sababi" qismida avval aqida sharhini, so'ng farz, vojib, sunnatni bayon etishini, bundan ahli islomga foyda bo'lishini aytadi:

...Ham etkaymen burun sharhi aqoyid,

Ki, islom ahlig'a bergay favoyid.

Yana ham farz, ham vojib, sunan ham,

Neki oriz bo'lur yaxshi, yomon ham... [1]

Asarning asosiy qismida Alisher Navoiy o'zi aytganidek, dastavval aqoid hamda shariat hukmlari sharhiga to'xtaladi. Bunda shoir islom ahkomi ikki qism: aqida va amal (shariat)dan iborat deb yozar ekan, aqida pok bo'lmasa, amalning ahamiyati yuqori bo'lmasligini ta'kidlaydi.

Alisher Navoiy iymon shartlari sifatida Allohning bir-u borligiga, farishtalarga, ilohiy kitoblarga, payg'ambarlarga, oxirat kuniga, qadar – taqdirga ishonish kabilarni sanab o'tadi.

Keyingi qismda shoir Allohning sifatlarini bayon etadi. Unga ko'ra, mo'min inson Allohning zamon va makondan munazzah – holi ekaniga, sherigi yo'qligiga, uning bezavol ilmiga, eshitish va ko'rishiga, kalomiga, taqdir egasi ekaniga ishonishi shart. Hazrat Navoiy, shuningdek, Allohning o'xshashi yo'q, uning qudrati har qanday jismdan holi bo'lib, bandalar kabi ehtiyojmand emasdur, degan islom aqidasiidagi fikrni uqtirar ekan, bunga isbot tariqasida "Sho'ro" surasidagi 11-oyatni keltiradi:

"U Zotga o'xshash hech narsa yo'qdir. U Zot o'ta eshitguvchi, o'ta ko'rguvchi Zotdir".

Keyingi bobda shoir islom aqidasiidagi – qabr azobi, qabrdagi savol-javob, sirot ko'prigi, tarozi, do'zax, jannat, Rasululloh sollallohu alayhi vasallam shafaoati, nabiyalar mo'jizalari, avliyolar karomati haq ekanini ta'kidlaydi hamda kohinni tasdiq etish kufr ekanini ham aytib o'tadi.

Islom aqidasi shartlari bayonidan so'ng Alisher Navoiy islom ahkomlarini yoritadi. Bunda shoir islom dini farzlari – tahorat, g'usl, namoz, zakot, ramazon ro'zasi, haj bilan bog'liq shariat hukmlarini batafsil bayon etadi.

Fiqh ilmiga bag'shlangan "Hidoya" asari bevosita tahoratga oid hukmlar bilan boshlangan bo'lsa, "Siroj ul-muslimin"da aqidaviy masalalardan keyin tahoratning bayoni bilan far'iy hukmlar bayoni boshlangan:

Tahorat ichra bilkim, to'rt erur farz,

Gar etsang istimo', aylay ani arz.

Ya'ni, tahoratning to'rt farzi bordir, timglagin, senga uni bayon qilurman.

Yu(v)mog'liq yuzni manglay to zaqandur,

Quloqdin to quloq vajhi hasandur.

Ya'ni, yuzni peshonadan iyakgacha (iyak bilan), quloqning "shaxmat" deb ataluvchi qismigacha yuvish farzdir.

Mahosin bo'lsa onchakim, yopar yuz,

Ani g'usl aylamak, ey niyating tuz.

Ya'ni, yuzni to'liq yuvish shunday go'zal bo'lur, uni yuvishni niyat ham qil. Bu yerda tahoratni niyat qilish sunnatligiga ishora qilinmoqda.

Iki qo'lni iki tirsak bila yu(v),

Vuzu aylarda bilkim, farz erur bu.

Ya'ni, ikki qo'lni tirsaklari bilan qo'shub yuv, bilginki, tahoratda buni qilish farzdir.

Yana bosh mas'hini ham farz bilg'il,

Valekin, to'rt ulushtin birni qilg'il.

Ya'ni, boshning ¼ qismiga mas'h tortish ham farz ekanini bil.

Yu(v)mog' iki oyog'ni farz erur ham,

Iki oshug'ni ham qilmoq anga zam, [1]

Ya'ni, ikki oyoqni to'piqlari bilan qo'shib yuvish farz ekanini bil.

Navoiy ushbu 12 misra orqali tahoratning farzlarini bayon qilgan. Ya'ni, yuzni chegaralari bilan: soch chiqqan joydan jag' osti va quloqning ikki yumshoq yerlarigacha yuvish, ikki qo'lni tirsaklari bilan yuvish, boshning to'rtidan bir qismiga mas'h tortish va oyoqlarni to'piqlari bilan yuvishdir. Shuningdek, Hazrati Navoiy mazhablar o'rtasida xilofga sabab bo'lgan qo'lning chegarasi, boshning qanchasiga mas'h tortish lozimligi borasidagi masalalarning Hanafiy mazhabidagi yechimini bayon qilgan.

Tahoratning farzlari bayoni "Hidoya"da quyidagicha keladi: **"Alloh taolo: "Ey mo'minlar, namozga turganingizda yuzlaringizni hamda qo'llaringizni chig'anoqlarigacha yuvingiz, boshlaringizga mas'h tortingiz va oyoqlaringizni oshiqlarigacha yuvingiz!"** degan. Demak, tahoratning farzi, mazkur dalilga asosan, uchta a'zoni yuvish va boshga mas'h tortishdir. Yuvish bu (a'zoning ustidan) suvni oqizish. Mas'h esa, (suvni a'zoga) tekkizish, degani. Yuzning chegarasi, soch chiqqan joydan (peshona sochidan) jag' osti va quloqning ikki yumshoq yerlarigacha. Chunki yuzlashish shu chegara bilan amalga oshadi va "yuz" so'zi ham, yuzlashmoq so'zidan olingan. Bizga ko'ra, tirsak va to'piqlar, (tahoratda) yuvishga kiradi. Zufar rahmatullohi alayh aks fikrdadir. U kishi: "Chegara chegarasi belgili narsaning ostiga doxil bo'lmaydi, xuddi ro'za bobida "kecha"ning ro'za (tutish vaqti)ga kirmagani kabi", degan. Bizning dalil shuki, (tahoratdagi) chegara o'zidan keyingi joyni yuvishni soqit qilish uchun kelgan, aks holda yuvish majburiyati qo'lning hamma qismini qamrab olgan bo'lar edi. Ro'za bobida esa, chegara ro'zaning hukmini kechgacha davom ettirish uchun o'rnatilgan. Chunki "sovm"(ro'za) so'zi aslida bir muddat (taom, ichimlik va jinsiy aloqadan) tiyilib turish demakdir. To'piq deganda, bo'rtib chiqqan suyak tushuniladi va bu so'z to'g'ridir. "Ko'ib" (ko'krak) so'zi shu o'zakdan olingan.

Quduriy rahmatullohi alayh aytadi: Boshga mas'h tortishda farz qilingan miqdor peshona miqdoricha. Bu boshning to'rtidan biriga to'g'ri keladi. (Bu hukm) Mug'iyra ibn Sho'ba roziyallohu anhudan rivoyat qilingan hadisga ko'ra: "Rasululloh sollallohu alayhi vasallam bir qavmning axlatxonasiga borib bavl qildilar, tahorat oldilar va peshonalari va mahsilariga mas'h tortdilar". Oyati karimadagi "Mas'h tortinglar", – degan buyruq umumiy bo'lib, hadis unga aniqlik kiritish uchun kelgan. Mazkur hadis Shofe'iy rahmatullohi alayhning "Uch dona sochga mas'h tortish bilan farz ado bo'ladi, degan so'zlariga", hamda Molik rahmatullohi alayhning "Boshning hammasiga mas'h tortish shart", degan so'zlariga hujjatdir. Ba'zi rivoyatlarda, ayrim faqihlarimiz mas'hning miqdorini uch barmoq miqdoricha, deb bilganlar, chunki uchta barmoq mas'h tortishda eng ko'p ishlatiladi".

Guvohi bo'lganimizdek, ikkala asarda ham tahoratning farzlarini bayon qilishda Qur'oni Karimdagi Moida surasi, 6-oyatga tayanilgan:

"Ey iymon keltirganlar! Namozga turmoqchi bo'lsalaringiz, yuzlaringizni va qo'llaringizni chig'anoqlari ila yuvinglar. Boshlaringizga mas'h tortinglar. Va oyoqlaringizni to'piqlari ila yuvinglar".

Alloh taoloning O'zi aynan qaysi a'zolari yuvish lozimligini bayon qilgani uchun hech kim bunga ziyoda yoki noqislik, yoki o'zgartirish, yoki oyatdagi a'zolari emas, boshqasini farz sanamaydi. Zero, bunday qilish Allohning hukmiga qarshi chiqishdir. Shu boisdan nafaqat "Siroj ul-muslimin" va "Hidoya"da, balki jamiki fiqh manbalarida tahoratning farzlari bayoni xuddi shundaydir. Biroq, oyatlarni mazhabboshi imomlarimiz o'z ijti-hodlariga ko'ra tushunishgan va shunday tushuntirishgan, bu esa juz'iy xiloflarga sabab bo'lgan. "Siroj ul-muslimin"da faqatgina hanafiy mazhabidagi fatvo berilgani bayon qilingan bo'lsa, "Hidoya"da hanafiy mazhabining ichidagi turli fikrlar bilan birgalikda boshqa mazhablarga raddiyalar ham berib o'tilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alisher Navoiy / "Siroj ul-muslimin". –T:Fan-2000
2. Imom Buxoriy / "Oltin silsila", 1-juz. –T:Hilol-nashr-2021
3. Ubaydulloh ibn Mas'ud / "Muxtasarul viqoya". –T:Movarounnahr-2010
4. Shayx Abdulaziz Mansur / "Qur'oni Karim ma'nolari tarjimai va tafsiri". –T:TIU-2004

UO'K 070.1:811.161.1'373.4 + 81'27 + 159.955

**OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDA MA'NO KO'CHISHINING
LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI
(FRANSUZ VA O'ZBEK GAZETALARI MISOLIDA)**

Sh.N. Komilova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada fransuz va o'zbek gazetalari misolida ommaviy axborot vositalarida qo'llaniladigan ma'no ko'chishining lingvokulturologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Ushbu tillarda qo'llanilayotgan ma'no ko'chish shakllarining o'ziga xos jihatlari aniqlanadi va ularning madaniy kontekst bilan bog'liqligi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: ma'no ko'chishi, lingvokulturologiya, gazeta uslubi, fransuz matbuoti, o'zbek matbuoti, semantik o'zgarish, mentalitet.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвокультурологические особенности переноса значения в средствах массовой информации на примере французских и узбекских газет. Определяются характерные черты форм переноса значения в этих языках и исследуется их связь с культурным контекстом.

Ключевые слова: перенос смысла, лингвокультурология, газетный стиль, французская пресса, узбекская пресса, семантическое изменение, менталитет.

Abstract. This article analyzes the linguacultural features of semantic shift in mass media, using French and Uzbek newspapers as examples. It identifies the distinctive characteristics of semantic shift forms in these languages and explores their connection to the cultural context.

Key words: meaning transfer, linguoculturology, newspaper style, French press, Uzbek press, semantic change, mentality.

Hozirgi globallashuv davrda ommaviy axborot vositalari (OAV) tili jamoatchilik ongiga ta'sir ko'rsatishda muhim vosita hisoblanadi. Bundan tashqari zamonaviy axborot kommunikatsiya vositalari (OAV) o'zining ma'no yaratish jarayonida, nafaqat til va madaniyat, balki ularning birlashuvi orqali jamiyatning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy muhitini shakllantiradi. OAV matnlari tilshunoslikning turli jihatlarini, jumladan, lingvokulturologiya va semantika nuqtayi nazaridan o'rganish dolzarb masalalardan biridir. Ayniqsa, ma'no ko'chishi (metafora, metonimiya, sinekdoxa) gazeta tilida keng qo'llaniladi va u xalqning madaniyati, dunyoqarashi, an'alarini aks ettiradi.

I. Ma'no ko'chishi va lingvokulturologiya

Lingvokulturologiya – til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini o'rganadigan ilmiy soha bo'lib, tilning jamiyat va madaniyat bilan aloqasini izohlaydi. Ma'no ko'chishining lingvokulturologik xususiyatlari biror bir tilning boshqa tilga ko'chishi yoki turli madaniy muhitlarga moslashishi jarayonini anglatadi. OAVda ma'no ko'chishi turli xil ijtimoiy, siyosiy, madaniy kontekstlar va aksentlar orqali amalga oshiriladi.

Fransuz va o'zbek gazetalarda ma'no ko'chishining lingvokulturologik tahlili tilning ijtimoiy va madaniy qatlamlarini o'z ichiga oladi. Masalan, fransuz tilidagi badiiy uslublar va nozik ma'no qatlamlari, o'zbek tilidagi milliy til va an'alar bilan chambarchas bog'liqdir.

II. Ma'no ko'chishining lingvistik asoslari

Ma'no ko'chishi tilshunoslikning muhim hodisalaridan biri bo'lib, so'zning yangi semantik ma'nolar kasb etishi jarayonini anglatadi. Bu jarayon turli omillar, jumladan, lingvistik, ijtimoiy-madaniy va psixologik sabablar bilan bog'liq. Ommaviy axborot vositalarida (OAV) ma'no ko'chishi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki jurnalistlar va matbuot vakillari o'z fikrlarini ta'sirchan yetkazish maqsadida turli semantik o'zgarishlardan foydalanadilar.

Ma'no ko'chishining asosiy turlari quyidagilar:

Metafora – bu tilshunoslik va adabiyotshunoslikdagi muhim hodisalardan biri bo'lib, u so'z yoki iboralarning o'zining bevosita ma'nosidan ko'chirilgan holda, boshqa bir narsa yoki tushunchani anglatish uchun ishlatilishidir (masalan, “moliyaviy bo'ron” iborasi iqtisodiy inqirozni anglatishi

mumkin). Metafora nafaqat badiiy nutqda, balki kundalik til, ilmiy nutq va hatto ommaviy axborot vositalarida ham keng qo'llaniladi. Metafora qadimdan inson tafakkurining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Yunon faylasufi Aristotel uni "so'zning o'zining tabiiy ma'nosidan boshqa bir narsaga ko'chishi" deb ta'riflagan. Kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan esa, metafora insonning dunyoni idrok etish usuli sifatida qaraladi.

Metonimiya – bir tushuncha yoki ob'ektning nomi bilan boshqa, unga bog'liq tushunchani ifodalash uchun qo'llaniladi. Metonimiya metaforaga o'xshash bo'lsa-da, u asosiy ma'noni o'xshashlik orqali emas, balki aloqa yoki bog'liqlik asosida ko'chirishga asoslanadi. Bu bog'liqlik turli xil munosabatlar orqali yuzaga kelishi mumkin, masalan, sabab va natija, qism va butun, idish va ichidagi narsa, joy va undagi faoliyat va h.k.

Masalan: "Men ikkita piyola ichdim." (Bu yerda "piyola" so'zi ichimlik ma'nosini anglatmoqda).

Metonimiya quyidagi asosiy turlarga bo'linadi:

1. Sabab va natija munosabati – Bir narsa boshqa bir narsaning sababchisi yoki natijasi sifatida ishlatiladi.

Masalan: "Qalam kuchliroqdir" deganda, aslida qalam emas, yozilgan fikrlar nazarda tutiladi.

2. Idish va ichidagi narsa – Idishning nomi ichidagi suyuqlik yoki narsaga nisbatan ishlatiladi.

Masalan: "Ikki piyola ichdim" deganda, aslida piyola emas, uning ichidagi ichimlik nazarda tutiladi.

3. Joy va undagi faoliyat – Biror joyning nomi u yerda amalga oshiriladigan faoliyatni anglatishi mumkin.

Masalan: "Oq uy bugun yangi qaror chiqardi" deganda, aslida binoning o'zi emas, balki AQSh hukumati nazarda tutiladi.

4. Material va mahsulot munosabati – Biror mahsulot uning yasalgan materiali orqali ifodalanadi.

Masalan: "Oltin qo'lga kirdi" deyilganda, bu oltindan yasalgan taqinchoq yoki tangalarni anglatishi mumkin.

Sinekdoxa – bu metaforaning bir turi bo'lib, ma'no ko'chishining semantik usullaridan biridir. Bu usulda biror narsaning bir qismi butunning o'rnida yoki butun qismi bir qismi o'rnida qo'llanadi (masalan, "Parij" so'zi butun Fransiya siyosatini ifodalashi mumkin). Sinekdoxa ko'pincha metonimiyaga yaqin bo'lsa-da, uning asosiy farqi butun va qism orasidagi bog'liqlikka asoslanganligidadir. Bu usullar gazetalar tilida keng uchraydi va ma'lum bir madaniy kodlarni aks ettiradi.

Sinekdoxa tildagi ifodalilikni oshiruvchi muhim usullardan biri bo'lib, u turli kontekstlarda ishlatiladi. Bu usulning asosiy qo'llanish shakllari quyidagilar:

1. Qism orqali butunni ifodalash

Bu holatda ob'ektning bir qismi orqali butun narsa anglashiladi.

Misollar:

I. "Qoraqalpoq bugun qaror qildi" – bu yerda "Qoraqalpoq" so'zi butun Qoraqalpog'iston parlamentini anglatadi.

• "O'n yelka yuk ko'tardi" – odamlarning o'zi emas, balki yelkasi tilga olinadi.

2. Butun orqali qismini ifodalash

Bu usulda biror butun tushuncha uning bir qismi o'rnida ishlatiladi.

Misollar:

• "O'zbek tili juda boy" – bu iborada butun o'zbek tili tilining barcha lahjalari va shevalari bilan nazarda tutiladi.

• "Maktab bugun yangi darslik oldi" – aslida butun maktab emas, balki ma'lum bir sinf yoki o'quvchilarga atalgan kitoblar nazarda tutiladi.

3. Muayyan kishilar o'rnida sinf yoki ijtimoiy guruhni ifodalash

Bu usulda mashhur shaxslarning nomlari butun guruh yoki fenomenni anglatishi mumkin.

Misollar:

5. “Shakespeare hanuz yashaydi” – bu ifoda adabiyotdagi Shakespeare an’analari yoki uning asarlarini o’qiyotgan odamlarni nazarda tutishi mumkin.

6. “Napoleon yana yurish boshladi” – bu ifoda har qanday ekspansiyachi harakat yoki strategiyani anglashi mumkin.

III. Fransuz va o’zbek gazetalarida metaforaning o’rni

Metafora matbuot tilida eng ko’p ishlatiladigan semantik o’zgarish turi hisoblanadi. Fransuz va o’zbek gazetalarida tahlili shuni ko’rsatadiki, har ikki tilda metaforalar ko’proq siyosat, iqtisod va sport mavzularida uchraydi.

Siyosiy metaforalar

Fransuz gazetalarida (masalan, Le Monde, Le Figaro) va o’zbek matbuotida (Xalq so’zi, Daryo) quyidagi siyosiy metaforalar keng qo’llaniladi:

Fransuz tilida:

- a) L’arène politique ("Siyosiy arena") – siyosatni gladiatorlar jangi bilan taqqoslash.
• Un tsunami électoral ("Saylov to’foni") – saylov natijalari kutilmagan va kuchli ta’sir qoldirganda ishlatiladi.

O’zbek tilida:

- Siyosiy sahna – siyosatni teatr bilan bog’lash.
• Saylov bo’roni – saylov natijalarining keskin o’zgarishini ifodalash.
Demak, har ikkala madaniyatda ham siyosat janjalli, shiddatli jarayon sifatida ko’riladi. Biroq, fransuz tilida metaforalar tabiat hodisalari bilan bog’liq bo’lsa, o’zbek tilida teatr va sahna bilan taqqoslanadi.

IV. Metonimiya va sinekdoxaning gazeta tilida qo’llanilishi

Metonimiya va sinekdoxa gazeta tilini qisqa va obrazli qilishga yordam beradi. Fransuz va o’zbek OAVlarida quyidagi misollar uchraydi:

Metonimiya

Fransuzcha: L’Élysée a annoncé... ("Elyze saroyi e’lon qildi...") – ya’ni, Prezident saroyi nomi orqali Frantsiya hukumati nazarda tutiladi.

O’zbekcha: Ko’ksaroy bayonot berdi – bu yerda "Ko’ksaroy" O’zbekiston Prezidenti administratsiyasini bildiradi.

Bu yerda ko’rinib turibdiki, har ikkala madaniyatda ham metonimiya davlat rahbarlarini nomlash uchun ishlatiladi.

Sinekdoxa

Fransuzcha: Paris proteste ("Parij norozilik bildirdi") – aslida bu yerda butun mamlakat yoki hukumat nazarda tutiladi.

O’zbekcha: Toshkent qaror qabul qildi – butun O’zbekiston hukumati nazarda tutilmoqda.

Bu o’rinlarda geografik nomlar orqali davlat boshqaruvi tushuniladi, bu esa gazeta uslubining o’ziga xos xususiyatidir.

V. Fransuz va o’zbek gazetalarida misolida ma’no ko’chishining tahlili

Fransuz gazetalarida, ayniqsa "Le Monde", "Le Figaro" kabi nashrlar, o’zining siyosiy tahlil va madaniyatdagi chuqur kontekstlar orqali ma’no ko’chishini taqdim etadi. Ushbu gazetalarda ishlatiladigan frazeologik birliklar, jargonlar va metaforalarga tayanish orqali ma’no ko’chishi ko’rsatiladi. Fransuz tilining nozik va murakkab semantik qatlamlari gazeta matnlarida o’zgaradi va bu ma’nolar ko’pincha madaniy, ijtimoiy va siyosiy kodlarga asoslanadi.

O’zbek gazetalarida, masalan, "Xalq so’zi", "O’zbekiston 24" kabi nashrlarda esa, ma’no ko’chishi ko’proq xalq tiliga, an’anaviy qadriyatlar va milliy madaniyatga asoslangan. O’zbek tilidagi ifodalar va to’plamlar oddiy va yengil bo’lib, xalqning o’ziga xos tiliga xos shakllarda ko’chadi.

VI. Lingvokulturologik tahlil: umumiylik va farqlar

Fransuz va o’zbek gazetalarida tilidagi ma’no ko’chishlarini taqqoslaganda quyidagi xususiyatlar kuzatiladi:

Xususiyat	Fransuz gazetalarida	O’zbek gazetalarida
Metafora	Tabiat hodisalari bilan bog’liq (to’fon, bo’ron, o’rmon)	Sahna, teatr, kurash bilan bog’liq

Metonimiya	Davlat va rahbarlarni saroy yoki poytaxt nomi bilan ifodalash	Hudud yoki rasmiy muassasa nomi bilan ifodalash
Sinekdoxa	Shahar nomi orqali butun mamlakatni ifodalash	Poytaxt yoki davlat muassasasi orqali hokimiyatni ifodalash

Bu farqlar har bir tilning o'ziga xos madaniy va tarixiy omillar bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa. Ommaviy axborot vositalari tili har bir jamiyatning madaniyati va dunyoqarashini aks ettiradi. Fransuz va o'zbek gazetalar misolida olib borilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, har ikkala til matbuotida ham ma'no ko'chishi keng qo'llaniladi. Biroq, ularning ishlatilishida madaniy va mentalitet omillari katta rol o'ynaydi. Fransuz gazetalarida siyosiy va ijtimoiy jarayonlar obrazli iboralar orqali yetkazilsa, o'zbek gazetalarida metaforalarda ko'proq an'anaviy va madaniy elementlardan foydalanadi. Bu esa matbuot tilining xalq mentaliteti bilan bog'liqligini tasdiqlaydi va lingvokulturologik xususiyatlarni ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qo'ng'irov R. "O'zbek tilining ta'sviriy vositalari". Toshkent: Fan, 1977.
2. Seytnazarova I. "Tilevbergen Jumamuratov ijodida metafora, metonimiya va sinekdoxaning lingvopoetik xususiyati". Tamaddun Nuri Jurnal, 2024.
3. Shermamatova S., Sobirova N., Nazirova Z. "O'zbek tilida ma'no ko'chish usullari: metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik". ORIENS, 2023
4. Suvonova R. "O'zbek tilida metonimiya". Toshkent, 2003.
5. Xoldarova M.X. "O'zbek tilida ma'no ko'chish usullari: metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik, kinoya, monosemiya, polosemiya". Modern Education and Development, 2024.
6. G'ayratova G.S. "O'zbek tilshunosligida metonimiya hodisasi va uning o'rganilishi". Worldly Knowledge Conference, 2024.

UDC 811.111

LEXICAL-SEMANTIC FEATURES OF BOYS' SPEECH: A SCIENTIFIC OVERVIEW

D.I.Kozokboeva, PhD, docent, Andijan State Institute of Foreign Languages, Andijan

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'g'il bolalar nutqiga xos bo'lgan leksik-semantik xususiyatlarning rivojlanish bosqichlari bo'yicha har tomonlama ilmiy sharh berilgan. U erta bolalik davridagi leksik yangiliklarni, maktab yoshidagi leksik qayta ishlashni takomillashtirishni va o'smirlik ijtimoiy semantikasini o'rganadi, o'g'il bolalar nutqi kognitiv kamolotni va ijtimoiy o'zlikni shakllantirishni qanday aks ettirishini ta'kidlaydi. Muhokama lingvistik ijodkorlik, semantik moslashuv va tengdoshlar guruhi dinamikasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'kidlab, o'g'il bolalar tildan muloqot qilish, o'rganish va ijtimoiy joylashishni aniqlash vositasi sifatida qanday foydalanishini ko'rsatadi. Maqolada, shuningdek, o'g'il bolalarning o'ziga xos leksik-semantik profillarini shakllantiradigan asosiy kognitiv va ijtimoiy mexanizmlar, jumladan kontekstual xulosalar va kontseptual aralashish o'rganiladi. Ushbu umumiy ko'rinish jinsga xos til rivojlanishini chuqurroq tushunishga yordam beradi va o'g'il bolalar nutqi naqshlari haqidagi stereotiplarga qarshi turadi.

Kalit so'zlar. O'g'il bolalar nutqi, leksik-semantik xususiyatlar, til rivojlanishi, leksik yangilik, semantik moslashuv, ijtimoiy o'ziga xoslik, kognitiv lingvistika, tengdoshlar ta'siri, tilni o'zlashtirish, o'smir tili.

Аннотация. В этой статье представлен всесторонний научный обзор лексико-семантических особенностей, характерных для речи мальчиков на разных стадиях развития. В ней рассматриваются лексические инновации раннего детства, уточнения лексической обработки в школьном возрасте и подростковая социальная семантика, подчеркивая, как речь мальчиков отражает как когнитивное созревание, так и формирование социальной идентичности. В обсуждении подчеркивается взаимодействие между лингвистическим творчеством, семантической адаптацией и динамикой группы сверстников, иллюстрируя, как мальчики используют язык в качестве инструмента для общения, обучения и социального позиционирования. В статье также исследуются базовые когнитивные и социальные механизмы, включая контекстуальный вывод и концептуальное смешивание, которые формируют уникальные лексико-семантические профили мальчиков. Этот обзор

способствует более глубокому пониманию гендерно-специфического развития языка и бросает вызов стереотипам о речевых моделях мальчиков.

Ключевые слова. Речь мальчиков, лексико-семантические особенности, развитие языка, лексические инновации, семантическая адаптация, социальная идентичность, когнитивная лингвистика, влияние сверстников, усвоение языка, подростковая речь.

Abstract. This article provides a comprehensive scientific overview of the lexical-semantic features characteristic of boys' speech across developmental stages. It examines early childhood lexical innovations, school-age lexical processing refinements, and adolescent social semantics, highlighting how boys' speech reflects both cognitive maturation and social identity formation. The discussion emphasizes the interplay between linguistic creativity, semantic adaptation, and peer group dynamics, illustrating how boys use language as a tool for communication, learning, and social positioning. The article also explores underlying cognitive and social mechanisms, including contextual inferencing and conceptual blending, that shape boys' unique lexical-semantic profiles. This overview contributes to a deeper understanding of gender-specific language development and challenges stereotypes about boys' speech patterns.

Keywords. Boys' speech, lexical-semantic features, language development, lexical innovation, semantic adaptation, social identity, cognitive linguistics, peer influence, language acquisition, adolescent language.

Introduction. Children's speech development is marked by rapid lexical and semantic growth, with boys often displaying unique patterns in how they acquire, innovate, and use language. Understanding these features provides insight into cognitive and social development during childhood and adolescence.

Lexical Innovation and Semantic Development

- Boys, like other children, frequently engage in “lexical innovation”, creating new words or using existing words in novel ways to fill gaps in their vocabulary or to express specific meanings. For example, a child might use the noun "broom" as a verb ("to broom") to mean either "hit with a broom" or "sweep with a broom" depending on context.

- Early speech is highly contextual. Boys' lexical choices often depend on immediate situations, making their innovations and semantic intentions clear primarily to those sharing the context.

- Semantic changes in boys' speech can involve “super-extension” (using a word more broadly than adults do), “periphrasis” (using descriptive phrases instead of single words), and less frequently, “sub-extension” (using a word more narrowly). These phenomena are common in children aged 3-4, with super-extension being especially prominent.

Peer Influence and Group Identity

- Boys' speech in adolescence is shaped by peer interaction, leading to the emergence of group-specific vocabulary, coined words, and reformulated expressions. These lexical choices serve social functions, such as signaling group membership and asserting identity.

- The use of acronyms, slang, and playful language is widespread, often diverging from adult norms and reflecting the social dynamics of boys' peer groups.

Cognitive Mechanisms and Conceptual Blending

- Semantic change in the domain of "boy" and related concepts is driven by cognitive mechanisms like “conceptual blending”, allowing boys to associate words with new meanings based on context and experience.

- This process is not limited by geography or time, highlighting the universality of semantic innovation in child language development.

Syntactic and Semantic Robustness

- Despite frequent innovation, boys' early utterances show robust understanding of syntactic categories. Errors such as using a noun as a verb (e.g., "I'm crackering my soup") are rare and often reflect generative use of grammar rather than confusion.

- Boys' speech is typically telegraphic in the early years, focusing on content words and omitting function words, yet still demonstrating clear semantic intent.

Boys' speech development exhibits distinctive lexical-semantic patterns shaped by cognitive, social, and linguistic factors. From early childhood through adolescence, boys demonstrate innovations in word formation, context-dependent semantic adaptations, and socially driven lexical choices. These features reflect both universal language acquisition processes and gender-specific communicative strategies.

Early Lexical Innovations and Semantic Development

In early childhood (ages 1–3), boys produce telegraphic utterances rich in content words but sparse in function words. They engage in lexical innovation, creating new words to fill lexical gaps:

- Denominal verb conversions (e.g., “broom” → “to sweep/hit with a broom”).
- Context-dependent semantics, where meaning relies heavily on situational cues (e.g., using “do” or deictic terms ambiguously without context).
- Regularization of paradigms, such as favoring a single form for agent nouns (e.g., “runner” for all agents).

These innovations decrease as vocabulary expands, though “illegitimate” coinages (e.g., “crackering” for “sprinkling crackers”) persist until adult conventions are mastered. Cognitive constraints drive this phase, with semantic coherence prioritized over conventional accuracy.

School-Age Refinements in Lexical Processing

During middle childhood (ages 7–13), lexical-semantic processing becomes more efficient:

- Real-time phonological competition sharpens, enabling faster word recognition.
- Semantic activation stabilizes, though it remains influenced by upstream phonological development.
- Domain-general skills (e.g., visual/cognitive processing) partially explain improved lexical retrieval, though linguistic maturation is primary.

Boys in this phase exhibit fewer syntactic category errors, instead productively extending grammar (e.g., noun-to-verb conversions like “trouser” → “to trouser”).

Adolescent Social Semantics and Identity Formation

Teenage boys leverage lexical-semantic features for social functions:

- Coined/reformatted words (e.g., slang, acronyms) for in-group identity.
- Emotional/dramatic language (e.g., elongated words, “like”) to assert autonomy.
- Language as a weapon (e.g., targeted swearing) to navigate peer hierarchies.

These features fulfill developmental needs: establishing generational identity, resisting adult norms, and creating “personal semantic spaces”. Semantic shifts in terms like “boy” reflect conceptual blending (e.g., expanding from “male child” to express camaraderie or disdain).

Cognitive and Social Underpinnings

Boys’ lexical-semantic development is scaffolded by:

- Contextual inferencing: Early reliance on here-and-now contexts to compensate for limited vocabulary.
- Peer-driven osmosis: Unconscious adoption of group-specific codes for social belonging.
- Cognitive blending: Panchronic semantic changes (e.g., “boy” acquiring new connotations) arise from conceptual integration of social experiences.

Notably, stereotypes about “sloppy” teen speech overlook its functional role in identity exploration and emotional projection.

Conclusion. The lexical-semantic features of boys' speech are characterized by innovation, contextual dependence, group identity signaling, and cognitive creativity. These features are essential for language development and reflect both individual cognitive growth and the influence of social environments. Boys’ speech evolves from context-bound innovations in early childhood to socially nuanced semantics in adolescence. Lexical creativity (e.g., coinages, semantic extensions) serves cognitive gaps early on and social identity later. Ongoing research should clarify gender-specific trajectories, especially in semantic activation and peer-influenced lexical reformatting. Understanding these features demystifies boys’ communication and validates its developmental necessity.

REFERENCES:

1. ED 192 592 <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED192592.pdf>

2. Semantics - Linguistics 6 <https://www.ida.liu.se/~729G49/2024/lingvistik-l6.handout.pdf>
3. The Semantic Spaces of Child-Directed Speech, Child Speech and Adult-directed https://escholarship.org/content/qt0gm536zf/qt0gm536zf_noSplash_40b46e36f70f2b76656f47250059e4e0.pdf?t=sgiiiz3
4. Semantic changes within the domain boy in panchronic perspective <https://go.gale.com/ps/i.do?id=GALE%7CA125953285&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=00816272&p=LitRC&sw=w&userGroupName=anon~eed5643&aty=open-web-entry>
5. <https://scholarworks.iupui.edu/server/api/core/bitstreams/a86133cd-64a9-477b-a006-2be0ba8a3a14/content>
6. <https://www.scielo.br/j/rcefac/a/5VMCqqKhLpDBHSpqWT3vpJw/?format=pdf&lang=en>

UDC 811.111

GENDER STEREOTYPES IN ENGLISH BOYS' SPEECH

D.I.Kozokboeva, PhD, docent, Andijan State Institute of Foreign Languages, Andijan

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz tilidagi bolalar nutqida gender stereotiplarining mavjudligi va rivojlanishini o'rganadi. Ijtimoiy tilshunoslik va bolalar tilini o'zlashtirish bo'yicha tadqiqotlarga tayangan holda, u o'g'il va qizlarning erta yoshdan boshlab turli xil nutq shakllari va vokal xususiyatlarini qanday qabul qilishini ta'kidlaydi, bu ko'pincha erkaklik va ayollik haqidagi jamiyatning talablarini aks ettiradi. Qizlar odatda ko'proq affiliativ va kooperativ tildan foydalanadilar, o'g'il bolalar esa qat'iy va dominant nutq uslublariga moyil. Bu farqlar nafaqat biologik omillar, balki ota-onalar, o'qituvchilar va ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy ta'sirida ham shakllanadi. Maqolada aytilishicha, gender nutq namunalari atrof-muhit tomonidan mustahkamlangan o'rganilgan xatti-harakatlardir va erta aralashuv va inklyuziv til amaliyoti bu stereotiplarga qarshi kurashish va ta'sirini kamaytirishga yordam beradi. Topilmalar jamiyatda gender tengligini kengaytirishga hissa qo'shishi mumkin bo'lgan bolalar o'rtasida teng huquqli tildan foydalanishni rag'batlantirish uchun kattalarning ongli sa'y-harakatlari muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: gender stereotiplari, bolalar nutqi, ingliz tili, sotsiolingvistika, tilni rivojlantirish, gender rollari, tilni o'zlashtirish, inklyuziv til.

Аннотация. В этой статье рассматривается наличие и развитие гендерных стереотипов в речи английских детей. Опираясь на исследования в области социолингвистики и усвоения языка детьми, она подчеркивает, как мальчики и девочки перенимают разные речевые модели и вокальные характеристики с раннего возраста, часто отражая общественные ожидания мужественности и женственности. Девочки, как правило, используют более аффилиативный и кооперативный язык, в то время как мальчики склонны к напористому и доминирующему стилю речи. Эти различия формируются не только биологическими факторами, но и социальным влиянием родителей, учителей и средств массовой информации. В статье утверждается, что гендерные речевые модели — это усвоенные модели поведения, подкрепленные средой, и что раннее вмешательство и инклюзивные языковые практики могут помочь бросить вызов и уменьшить влияние этих стереотипов. Результаты подчеркивают важность сознательных усилий взрослых по содействию более справедливому использованию языка среди детей, что может способствовать более широкому гендерному равенству в обществе.

Ключевые слова: гендерные стереотипы, детская речь, английский язык, социолингвистика, развитие языка, гендерные роли, усвоение языка, инклюзивный язык.

Abstract. This article examines the presence and development of gender stereotypes in English boys' speech. Drawing on research in sociolinguistics and child language acquisition, it highlights how boys and girls adopt different speech patterns and vocal characteristics from an early age, often reflecting societal expectations of masculinity and femininity. Girls are generally found to use more affiliative and cooperative language, while boys tend toward assertive and dominant speech styles. These differences are shaped not only by biological factors but also by social influences from parents, teachers, and media. The article argues that gendered speech patterns are learned behaviors reinforced by the environment, and that early intervention and inclusive language practices can help challenge and reduce the impact of these stereotypes. The findings underscore the importance of conscious efforts by adults to promote more equitable language use among children, which can contribute to broader gender equality in society.

Keywords: *gender stereotypes, children's speech, English language, sociolinguistics, language development, gender roles, language acquisition, inclusive language*

Introduction. Gender stereotypes are deeply embedded in the language children use and encounter, shaping their speech patterns, self-perceptions, and social roles from an early age. In English-speaking contexts, these stereotypes are reinforced through media, educational materials, and even teacher interactions, influencing how boys and girls communicate and see themselves in society.

How Gender Stereotypes Appear in Children's Speech

- Boys are often encouraged to be outspoken, take longer conversational turns, and dominate discussions, while girls are socialized to be more cooperative, take fewer turns, and be less assertive.
- These patterns are reinforced in classroom interactions, where teachers (often unconsciously) ask more questions to boys, give them more speaking opportunities, and allow them to interrupt more frequently.

- Language in children's books and media also perpetuates stereotypes: girls are associated with fashion, domestic roles, and nurturing behavior, while boys are linked to adventure, assertiveness, and leadership.

- Even well-intentioned statements like "girls are just as good as boys" can backfire, as children may infer that boys are the standard and girls must work harder to reach that level

Representation in Educational Materials

- Research on English as a Foreign Language (EFL) textbooks shows that while there is progress towards equal conversational opportunities, female characters are still underrepresented in illustrations and often depicted in traditional roles.

- Early reading books often portray female characters in domestic tasks and male characters as less involved in parenting, reinforcing narrow expectations for both genders.

Impact on Children's Development

- By the age of five to seven, children have already internalized many gender stereotypes, which influence their choice of activities, friends, and even future aspirations.

- These stereotypes can limit both boys' and girls' opportunities, affecting their confidence, academic performance, and career choices later in life.

Challenging Gender Stereotypes in Speech

- Teachers and parents can model inclusive language by using gender-neutral terms (e.g., "police officer" instead of "policeman") and ensuring equal participation in conversations.

- Encouraging children to question stereotypes and providing diverse role models in books and media can help broaden their perspectives.

- Reflecting on one's own language use and expectations is crucial to reducing unconscious bias in interactions with children.

Gender stereotypes in English children's speech emerge early and are reinforced by both social input and children's own behavior. These stereotypes are reflected in how children use their voices, the words they choose, and their conversational styles.

Voice and Acoustic Features

- Even before puberty, boys and girls use their voices differently to express masculinity or femininity, despite having similar vocal anatomy at young ages.

- Children as young as six can adjust their pitch and resonance to sound more stereotypically masculine or feminine when role-playing, showing an awareness of gendered vocal cues.

- These vocal behaviors are not just anatomical but are learned and controlled, influenced by social expectations and peer interactions.

Language Use and Conversation Styles

- Studies find that girls tend to use more affiliative (cooperative, relationship-focused) speech, while boys use more assertive language.

- Girls are on average slightly more talkative and use more affiliative speech, but the differences are generally small.

- Boys are somewhat more likely to use assertive speech styles, especially in group or competitive settings.

Development and Social Influence

- Gendered language patterns appear as early as age two and persist throughout development, shaped by both the language children hear from adults and their own speech.

- Children's speech becomes more gender-typical over time, with boys and girls diverging in their speech features as they grow older.

- Caregivers and teachers play a significant role by modeling and reinforcing gendered language and expectations.

Implications

- These patterns show that gender stereotypes are not just imposed from outside but are actively constructed and maintained by children through their speech and social interactions.

- Understanding these dynamics can help educators and parents create more inclusive environments and challenge restrictive stereotypes.

Conclusion. Gender stereotypes in English children's speech are shaped by social, educational, and media influences. Addressing these biases requires conscious effort from adults to promote inclusive language and provide balanced representations, helping all children reach their full potential. Gender stereotypes in English children's speech are evident in both how children sound and what they say, developing early and shaped by social context and expectations.

REFERENCES:

1. Talking to kids about gender stereotypes <https://mediasmarts.ca/tipsheet/talking-kids-about-gender-stereotypes-tip-sheet>

2. https://mediasmarts.ca/sites/default/files/pdfs/tipsheet/TipSheet_Talking_Kids_Gender_Stereotypes.pdf www.mediasmarts.ca

3. The Emergence of Gender Associations in Child Language Development <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/cogs.13146>

4. Proceedings of the 29th International Conference on Computational Linguistic, pages 3086–3097 <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED623118.pdf>

5. Language as a tool to shape how we think of gender | BPS <https://www.bps.org.uk/psychologist/language-tool-shape-how-we-think-gender>

6. Challenge gender bias in the classroom with language <https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/teachers-challenge-gender-bias-classroom-language>

7. Gender representation in children's EFL textbooks <https://go.gale.com/ps/i.do?asid=fe4f0ef4&id=GALE%7CA351082038&it=r&p=AONE&sid=googleScholar&u=googlescholar&v=2.1>

UO'K 81.373.7

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING ZAMONAVIY ADABIYOTDA LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

N.Kubayeva, mustaqil izlanuvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy o'zbek adabiyotida frazeologik birliklarning lingvokulturologik tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqotda frazeologizmning til va madaniyatdagi o'rni, ularning milliy tafakkur, urf-odatlar, qadriyatlar va xalqning ruhiy holatini qanday aks ettirishga qaratilganligi o'rganiladi. Frazeologik birliklarning semantik, funksional va madaniy jihatlari tahlil qilinib, ularning tilshunoslikdagi ahamiyati va adabiy jarayonlardagi roli aniqlanadi. Tadqiqotda frazeologizmning adabiy asarlarda qanday ishlatilishi, ularning yozuvchilar tomonidan badiiy ifoda vositasi sifatida qanday kengaytirilganligi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda frazeologizmning tilshunoslik, madaniyatshunoslik va adabiyotshunoslik sohalarida olib borilgan ilmiy izlanishlarga asoslanib, yangi yondashuvlar taklif qilinadi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, lingvokulturologik tahlil, o'zbek adabiyoti, madaniyat va til, xalq tafakkuri, milliy qadriyatlar, adabiy til, badiiy ifoda, semantik tahlil, pragmatik xususiyatlar.

Аннотация. В данной статье проводится лингвокультурологический анализ фразеологических единиц в современной узбекской литературе. Исследование рассматривает роль фразеологизмов в языке и культуре, их отражение национального мышления, обычаев,

ценностей и психоэмоционального состояния народа. Анализируются семантические, функциональные и культурные аспекты фразеологических единиц, определяются их значимость в языкознании и роль в литературном процессе. В статье также рассматривается использование фразеологизмов в литературных произведениях и их расширение как средств художественного выражения авторами. На основе научных изысканий в области языкознания, культурологии и литературоведения предлагаются новые подходы в исследовании.

Ключевые слова: фразеологические единицы, лингвокультурологический анализ, узбекская литература, культура и язык, национальное мышление, национальные ценности, литературный язык, художественное выражение, семантический анализ, прагматические особенности.

Abstract. This article carries out a linguoculturological analysis of phraseological units in contemporary Uzbek literature. The study examines the role of phraseologisms in language and culture, focusing on how they reflect national thought, customs, values, and the mental state of the people. The semantic, functional, and cultural aspects of phraseological units are analyzed, and their significance in linguistics and their role in the literary process are identified. The paper also discusses how phraseologisms are used in literary works and how they have been expanded as artistic expression tools by writers. Based on scientific studies conducted in the fields of linguistics, cultural studies, and literary studies, new approaches are proposed in the study.

Keywords: phraseological units, linguoculturological analysis, Uzbek literature, culture and language, national thought, national values, literary language, artistic expression, semantic analysis, pragmatic features.

Kirish. Frazеологик birliklar har bir xalqning milliy tafakkuri, uning dunyoqarashi va madaniyatini aks ettiruvchi eng muhim til vositalaridan biridir. Ular nafaqat tilni boyitadi, balki madaniyat, an'ana, qadriyatlar, va tarixiy tajribalarni ham ifodalaydi. Xususan, zamonaviy o'zbek adabiyotida frazeologik birliklar badiiy ifoda vositasi sifatida keng qo'llanilib, o'zbek tilining o'ziga xosligi va boyligini namoyon qiladi. Adabiy matnlarda frazeologizmlar faqat tilning estetik jihatini ta'minlab qolmay, balki xalqning ruhiy holatini, ularning hayotga bo'lgan munosabatini va xalqona donishmandligini aks ettiradi.

O'zbek frazeologiyasida xalq og'zaki ijodi, an'analar, madaniy qadriyatlar, hamda tarixiy jarayonlar chuqur iz qoldirgan. Shuningdek, frazeologik birliklar xalq og'zaki adabiyotining ajralmas qismidir, chunki ular milliy xususiyatlarni o'zida mujassamlashtiradi. Adabiy jarayonlar davomida bu birliklar yozuvchi va shoirlar tomonidan turli kontekstlarda ishlatiladi, ular orqali ko'plab madaniy va tilshunoslik masalalarini ochib berish mumkin [1].

Metodlar. Mazkur tadqiqot zamonaviy o'zbek adabiyotida qo'llanilgan frazeologik birliklarning lingvokulturologik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda kompleks lingvistik metodologiya qo'llanildi [2]. Frazеологizmlarning funksional-semantik va madaniy-ma'naviy jihatlarini o'rganishda sifatli va qisman miqdoriy usullar uyg'unlashtirildi.

1. *Manbaviy asos va material tanlash:*

Tadqiqot uchun zamonaviy o'zbek nasriy adabiyotidagi turli badiiy matnlar tanlab olindi. Asosiy tanlov mezonlari quyidagilardan iborat bo'ldi [3]:

- Frazеологик birliklarning keng va xilma-xil qo'llanishi;
- Matnlarda milliy mentalitet va madaniy qadriyatlarning ifodalanishi;
- Badiiy tilning boyligi va muallifning individual uslubiga xos bo'lgan iboraviy boyliklar.

Tanlangan matnlar yozuvchining badiiy mahorati, xalqona iboralarni badiiy obraz yaratishda qanday maqsadlarda ishlatgani, ularning madaniy konnotatsiyasini aniqlash imkonini berdi.

2. *Frazеологик birliklarni aniqlash va ajratib olish:*

Tadqiqot davomida tanlangan matnlar ichidan frazeologik birliklar tizimli tarzda ajratib olindi. Bu jarayonda asosiy e'tibor quyidagi birliklarga qaratildi:

- An'anaviy xalq iboralari (maqollar, matallar, aforizmlar);

• Kontekstual frazeologizmlar (muallif tomonidan individual ifoda shaklida yaratilgan iboralar);

• Emotsional-ekspressiv frazeologizmlar (ruhiy holat, kayfiyat, hissiyot bilan bog'liq iboralar). Bunda iboralar lingvistik mezonlarga asoslangan holda struktura va semantika nuqtayi nazaridan tasniflandi [4].

3. Lingvokulturologik yondashuv:

Tadqiqotning asosiy metodologik tamoyillaridan biri bu — lingvokulturologik yondashuv bo'ldi. Ushbu uslub quyidagilarga asoslanadi:

• Har bir frazeologik birlik xalq tafakkuri, qadriyatlari va madaniy dunyoqarashining mahsuli sifatida qaraldi;

• Iboralarning tarixiy ildizi, etnolingvistik ma'nosi, ularning qadimiy dunyoqarashdagi roli o'rganildi;

• Frazeologizmlarda ifodalangan obrazlar orqali milliy urf-odatlar, ijtimoiy munosabatlar, axloqiy tamoyillar, an'anaviy hayot tarzi va xalqona donishmandlikni ochib berishga harakat qilindi.

Bu yondashuv orqali har bir iboraning faqat grammatik va leksik jihatlari emas, balki u orqali aks etgan milliy ruh ham tahlil qilindi [5].

4. Nazariy-metodologik asoslar:

• Tadqiqot lingvistik va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan keng qamrovli nazariy asoslarga tayandi. Jumladan:

• Frazeologiyaning nazariy asoslari: V.V. Vinogradov, A.V. Kunin, N.M. Shanskiy;

• O'zbek frazeologiyasiga oid tadqiqotlar: Sh. Rahmatullayev, B. Yo'ldoshev, M. Mahmudov, U. Normatov;

• Lingvokulturologik yondashuvlar: E.M. Vereshchagin va V.G. Kostomarov, Y.N. Karaulov, A.A. Leontyev.

Bu olimlarning ishlari tadqiqotda ilmiy tayanch bo'lib xizmat qildi, tahlilning chuqurligini va izchilligini ta'minladi [6].

Natijalar. Tadqiqot jarayonida frazeologik birliklarning lingvokulturologik tahlili amalga oshirildi. O'zbek adabiyotidagi frazeologizmlar nafaqat tilning leksik-tushuncha tizimiga kiruvchi birliklar sifatida, balki xalqning ruhiy holati, tafakkuri, qadriyatlari va tarixiy tajribasining ifodasi sifatida ham o'rganildi. Tahlil qilingan materiallardan shuni aytish mumkinki, frazeologik birliklar xalqning umumiy ruhini aks ettiruvchi kuchli vositalar bo'lib, ularning semantik va pragmatik xususiyatlari til va madaniyatning o'zaro aloqadorligini ko'rsatadi.

Birinchidan, frazeologik birliklarning semantik tahlili shuni ko'rsatadiki, ular til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni eng yaqin tarzda ifodalaydi. Har bir frazeologizmning ma'nosi faqat tilda ifodalanib qolmay, balki uning milliy va madaniy asoslari ham bor. Masalan, o'zbek xalqining qadriyatlari, urf-odatlari va an'analariga asoslangan frazeologizmning har bir bo'lagi, tilning ichki tuzilmasi va uning mantiqiy asoslarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. O'zbek tilidagi frazeologik birliklar ko'pincha xalqning dunyoqarashi, ijtimoiy hayoti va moral-axloqiy qadriyatlarining aksidir [7].

Ikkinchidan, frazeologik birliklarning pragmatik xususiyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, frazeologik birliklar nafaqat tilning badiiy qirralarini aks ettirishda, balki muayyan muloqot va kommunikativ holatlarda ham muhim rol o'ynaydi. Ular, shuningdek, kommunikatsiya jarayonida ma'lum bir ijtimoiy guruh yoki jamiyatning o'ziga xos tillashuvi, dunyoqarashi va ehtiyojlarini ifodalaydi.

Tadqiqotda frazeologik birliklarning lingvokulturologik tahlili orqali, o'zbek tilining va madaniyatining o'ziga xos jihatlari chuqur tahlil qilindi. Shuningdek, ularning milliy ruhiyatni ifodalashdagi o'rni aniqlanib, zamonaviy o'zbek adabiyotida frazeologizmning badiiy vosita sifatidagi roli ko'rsatildi. Tahlilning natijalari shuni ko'rsatdiki, frazeologizm nafaqat tilni boyitishda, balki milliy madaniyatni, xalqning tarixiy tajribasini, shuningdek, uning dunyoqarashini ifodalashda muhim vosita hisoblanadi [8].

Tahlil. Frazeologizmning lingvokulturologik tahlili adabiyotshunoslik va lingvistika sohalaridagi muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bu jarayon til va madaniyatning o'zaro

aloqasini, tilning ijtimoiy va madaniy asoslarini chuqur tushunishga imkon beradi. Frazzeologik birliklar nafaqat tilning leksik tizimiga kiruvchi birliklar bo'lib, balki ular xalqning ruhiy holati, qadriyatlarini, tafakkuri va tarixiy tajribasini ham aks ettiradi. Shu sababli, frazeologik birliklarni tahlil qilish, tilning o'ziga xos xususiyatlarini, madaniyatning chuqur qatlamlarini ochib beradi [9].

Tadqiqotning yana bir muhim jihati shundaki, frazeologik birliklarning lingvokulturologik tahlili nafaqat tilning o'rganilishiga, balki uning ijtimoiy va madaniy ahamiyatini ham tushunishga imkon beradi. Madaniyat va til o'rtasidagi bog'liqlikni yanada chuqurroq anglash, frazeologizmning adabiyotdagi rolini va uning tilshunoslikdagi o'rnini yanada yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Bu jarayonda frazeologizmlarning o'zaro bog'liqligini, ularning ijtimoiy va madaniy omillarga qanday ta'sir ko'rsatishini, shuningdek, ularning kommunikativ vazifalarini o'rganish juda muhimdir.

Shu bilan birga, frazeologizmning badiiy asarlardagi ahamiyatini tushunish, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rsatadi. Ularning lingvokulturologik tahlili, frazeologik birliklarning adabiyotda ishlatilishi va ularning ijtimoiy vazifalarini aniqlash orqali, bu sohada ilmiy izlanishlarni rivojlantirish mumkin. Bunday yondashuv til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqani yanada chuqurroq o'rganishga yordam beradi, bu esa o'z navbatida tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida yangi ilmiy yutuqlarga erishish imkoniyatini yaratadi [10].

Xulosa. Ushbu maqola frazeologik birliklarning tilshunoslik va madaniyatshunoslikdagi o'rnini va ahamiyatini aniq ko'rsatib beradi. Frazzeologizmlar, tilning ijtimoiy va madaniy qatlamini o'zida mujassam etgan noyob birliklar sifatida, tilni o'rganishning yangi yo'nalishlarini yaratadi. Ularning lingvokulturologik tahlili, nafaqat tilning leksik tarkibidagi o'zgarishlarni, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlarini va an'analarini ham yoritadi.

Frazzeologik birliklar, asosan, badiiy asarlarda, muloqotda va boshqa turli kommunikativ vaziyatlarda faol ishtirok etadi. Ular har bir jamiyatning axloqiy va madaniy qadriyatlarini ifodalashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, frazeologizmni tahlil qilish, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqani yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi. Bu esa, o'z navbatida, frazeologizmlarning badiiy adabiyotdagi o'rnini va uning tilshunoslikdagi rolini anglashni osonlashtiradi.

Tadqiqotning natijalari, frazeologik birliklarning faqat til va madaniyatni aks ettirish emas, balki ular ijtimoiy vazifalarni ham bajarishdagi rolini ko'rsatadi. Frazzeologizmning lingvokulturologik tahlili, tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalaridagi ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Shu bilan birga, frazeologizmning badiiy asarlarda ishlatilishi, ularning janrga, obrazlarga va syujetga bo'lgan ta'sirini tushunishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Crystal, D. (2023). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
2. Fernando, C. (2016). *Idioms and Idiomaticity*. Oxford University Press.
3. McCarthy, M., & O'Dell, F. (2017). *English Idioms in Use: Advanced*. Cambridge University Press.
4. Vinogradov V.V. Selected works. *Lexicology and lexicography*. - M., 2018. - 312 p.
5. *Dictionary of linguistic terms*. - ed. 5th, bro. and add. - Nazran, 2020. - 486 p.
6. O'rinova, Z. (2023). O'zbek va ingliz tilidagi frazeologik birliklarning intertekstual va madaniy xususiyatlari. – *Filologik tadqiqotlar*, №1, 62.
7. Ergashev, M. (2023). "Tilshunoslikda ekspressiv vositalarning tadqiqi xususida". // *The Development History and Modern Significance of Intercultural Dialogue, International Conference Proceedings*, 117.
8. Nafisa, K., & Kamola, A. (2024). The problem of teaching students lexical and phraseological features in translation studies of phrasal verbs in English and Uzbek languages. *Eurasian Journal of Academic Research*, 4(10), 39-42.
9. Nafisa, K., & Matluba, D. (2023). Psychological and pedagogical aspects of research into the problem of bilingual foreign language teaching. *Conferencea*, 31-34.
10. Tasheva, D. S., & Kubaeva, N. A. (2022). Modern educational technologies in the aspect of a student-centered approach in teaching foreign languages. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 12, 35.

QORAQALPOQ TILIDA MORFOLOGIK BADIY TAKRORLAR**G. Kudaybergenova, doktorant, Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus**

Annotatsiya. Ushbu maqolada qoraqalpoq tilidagi morfologik badiiy takrorlar va ularning adabiy matnlardagi funksional xususiyatlari tadqiq etiladi. Tadqiqotning maqsadi morfemalarning takrorlanish shakllarini aniqlash, ularning leksik-semantik, stilistik va estetik funksiyalarini ilmiy asosda o'rganishdan iborat. Tahlil jarayonida strukturaviy, leksik-semantik hamda chog'ishtirma tilshunoslik usullaridan foydalanilgan. K. Raxmanov poeziyasi misolida o'zak va affiks morfemalarning takrorlanish mexanizmlari o'rganildi. Natijalarga ko'ra, qoraqalpoq she'riyatida morfologik badiiy takrorlar — xususan, o'zak va affiks morfema takrori — poetik ritm, qofiyaviy uyg'unlik va semantik intensivlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Fonetik va morfologik moslik esa emotsional dinamizm va obrazlilik yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Ushbu maqola qoraqalpoq poeziyasi tilida morfologik ifoda vositalarining san'atkorona imkoniyatlarini ochib beradi hamda tilshunoslikda morfologik va stilistik tadqiqotlar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: qoraqalpoq tili, morfema, o'zak morfema, affiks, badiiy takror, stilistika, leksik-semantik tahlil.

Аннотация. В данной статье исследуются морфологические художественные повторы в каракалпакском языке и их функциональные особенности в литературных текстах. Цель исследования — определить формы повторения морфем и научно обосновать их лексико-семантические, стилистические и эстетические функции. В ходе анализа использованы структурный, лексико-семантический и сопоставительный методы лингвистики. На материале поэзии К. Рахманова изучены механизмы повторения корневых и аффиксальных морфем. Результаты показали, что в каракалпакской поэзии морфологические художественные повторы — в частности, повторы корневых и аффиксальных морфем — способствуют усилению поэтического ритма, рифменной гармонии и семантической выразительности. Фонетическое и морфологическое соответствие играет важную роль в создании эмоциональной динамики и образности.

Статья раскрывает выразительные возможности морфологических средств в поэтическом языке каракалпаков и имеет как теоретическое, так и практическое значение для морфологических и стилистических исследований в лингвистике.

Ключевые слова: каракалпакский язык, морфема, корневая морфема, аффикс, художественный повтор, стилитика, лексико-семантический анализ.

Abstract. This article explores morphological artistic repetitions in the Karakalpak language and their functional features in literary texts. The purpose of the study is to identify the forms of morpheme repetition and to investigate their lexical-semantic, stylistic, and aesthetic functions on a scientific basis. The analysis employs structural, lexical-semantic, and comparative linguistic methods. The mechanisms of root and affix morpheme repetition are studied through the poetry of K. Rakhmanov. The results show that morphological artistic repetitions in Karakalpak poetry — particularly repetitions of root and affix morphemes — serve to enhance poetic rhythm, rhyme harmony, and semantic expressiveness. Phonetic and morphological coherence plays a crucial role in creating emotional dynamism and imagery.

This article reveals the expressive potential of morphological devices in the poetic language of Karakalpak literature and holds both theoretical and practical significance for morphological and stylistic studies in linguistics.

Key words: Karakalpak language, morpheme, root morpheme, affix, artistic repetition, stylistics, lexical-semantic analysis.

Kirish. Tilshunoslikda badiiy matn tahlili doimiy ravishda tadqiqot markazida bo'lib kelmoqda. Ayniqsa, turkiy tillarda so'z shakllanishi va morfologik birliklarning funksional xususiyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Qoraqalpoq tilida morfologik badiiy takrorlar she'riy

asarlarda keng uchraydigan hodisa bo'lib, u nafaqat estetik ta'sirni oshirish, balki semantik va stilistik ifodalilikni boyitish vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

Tadqiqot tilshunoslikning morfologiya va stilistika sohasi bilan bog'liq bo'lib, qoraqalpoq tilining o'ziga xos badiiy ifodalash usullarini chuqurroq o'rganishga yo'naltirilgan. Mavzuning ilmiy ahamiyati shundaki, u qoraqalpoq tili morfologiyasining nazariy asoslarini boyitadi va turkiy tillardagi badiiy takror hodisasini tizimli o'rganishga xizmat qiladi. Amaliy ahamiyati esa bunday tahlillar qoraqalpoq adabiyoti va she'riyati tilining rivojlanish tendensiyalarini aniqlashga yordam beradi.

Hozirgi kunga kelib, qoraqalpoq tilida morfologik takrorlarning tasnifi va funksional ahamiyati yetarlicha o'rganilmagan. Asosiy ilmiy muammo – qoraqalpoq poeziyasida uchraydigan o'zak va affiks morfemalar takrorlanishining badiiy-funksional jihatlarini tizimli tahlil qilish zarurati mavjudligi.

Morfologik takrorlar va ularning stilistik funksiyalari turli tilshunoslar tomonidan tadqiq qilingan. M.Qudayberganov o'zak va affiks morfemalar orasidagi farqlarni ochib berib, affiks morfemalarning mustaqil qo'llana olmasligi va grammatik vazifalarini izohlab bergan. Ziyayev esa morfemalar takrorining ikki asosiy shaklini – o'zak morfema takrori va affiks morfema takrori sifatida ajratib, ularning funksional jihatlarini izohlashga harakat qilgan.

Bundan tashqari, turkiy tillarning fonetik-morfologik xususiyatlarini o'rgangan Baskakov qoraqalpoq tilidagi o'zak morfemalarning fonetik tuzilishini tadqiq qilgan. Uning fikricha, turkiy tillardagi morfemalar tizimi fonetik jihatdan qat'iy qonuniyatlarga asoslanadi va ular she'riy matn tuzilishida muhim rol o'ynaydi.

Ushbu maqola ilgari o'rganilgan masalalarni davom ettirgan holda, qoraqalpoq poeziyasi misolida morfologik badiiy takrorlarning leksik-semantik va stilistik tahlilini taqdim etadi. Ilgari olib borilgan tadqiqotlardan farqli o'laroq, ushbu ish K. Raxmanov she'riyati misolida morfologik takrorlarning poetik ifodalilik va qofiya yaratishdagi roliga alohida urg'u beradi.

Tadqiqotning asosiy muammosi qoraqalpoq tilida uchraydigan morfologik badiiy takrorlarining tasnifi va funksional xususiyatlarini aniqlash, ularning she'riy matnlarda estetik va semantik ahamiyatini ochib berishdir.

Maqolaning maqsadi o'zak va affiks morfemalar takrorining qoraqalpoq poeziyasidagi o'rnini aniqlash, ularning badiiy-estetik va ritmik uyg'unlik yaratishdagi funksiyalarini tadqiq qilishdir.

Ushbu maqola quyidagi lingvistik metodlarga asoslangan:

- Struktur-tahlil usuli – morfologik badiiy takrorlarning tuzilishini o'rganish;
- Leksik-semantik tahlil – morfemalar takrorining semantik funksiyalarini aniqlash;
- Chog'ishtirma usul – qoraqalpoq tili misolida turkiy tillarning badiiy takrorlar tizimini tahlil qilish.

Natija va muhokamalar. Lug'at tarkibimizdagi so'zlarning hammasi ham bir xil ma'no anglatib kelmaydi. Ularning ba'zilar o'zining leksik ma'nosiga ega bo'lsa, ba'zilar esa faqat grammatik ma'no anglatish bilan chegaralanadi. Mana shunday xususiyatlarni hisobga olib, morfemalarni ikki turga bo'lib qaraymiz. Bu haqida olim M.Qudayberganov: "O'zak morfemalar bilan affiks morfemalar orasidagi asosiy farq ularning ma'nosida bo'lib, o'zak morfemalar leksik ma'no, affiks morfemalar esa grammatik ma'no anglatadi. Ikkinchidan, o'zak morfemalar qo'llanishi bo'yicha mustaqil bo'lib, ular alohida turib ham, yordamchi morfemalar bilan kelib ham qo'llaniladi. Ammo, affiks morfemalar alohida turib qo'llanilmaydi, faqat o'zak morfemalar bilan kelib so'z yasash, shakl yasash yoki so'z o'zgartirish kabi grammatik vazifalarni bajaradi" [1,7] degan qimmatli fikrlarini beradi. Morfemalar takrori natijasida so'z etilayotgan ma'no bir xil so'zlar orasida ichki korrelyatsion bog'lanish, ya'ni, bir-biriga bog'liq holda yuzaga chiqadi, chunki takrorlanayotgan morfemalardagi aynan ma'no umumiy morfemadan hosil bo'lgan so'zlarning birligini ta'minlaydi. Morfemalar takrori orqali izohlanayotgan semantik ma'no sinonimik takrorni hosil qilishi mumkin. Sinonimlik takrorlashda qisman o'xshashlik yuzaga keladi, morfema umumiyligi bilan xarakterlanuvchi birlikka ichki "dinamizm" (o'zaro qarama-qarshi, keskin vaziyatlarda yuz beradigan holat) paydo qiladi, chunki sinonimlar ma'nosi bilan ham, shakli bilan ham bir xillikka ega emas.[2,8] Yana kuzatishlarimiz davomida badiiy takrorning morfemalik turiga keng to'xtalib o'tgan

Ziyayevning fikrlari alohida e'tiborimizni tortdi: "Morfemalar takrori, o'z navbatida ikki turga bo'linadi: o'zak va qo'shimcha. O'zak takror - bu bir o'zak morfemaning takrorlanishi. O'zak morfema takrori bir va ko'p martali takror sifatida uchrashi mumkin. Affiks takrori esa - bu prefiks, suffiks va fleksiyalarning matn tarkibida bir necha so'zlarda turli ma'nolarni anglatishidir.[2,7]

Biz bu ma'lumotlarga tayangan holda hozirgi qoraqalpoq tilidagi morfemalarni: 1) o'zak morfemalarning takrorlanib kelishi; 2) affiks morfemalarning takrorlanib kelishi deb ajratib, K.Raxmanov poeziyasi misolida o'zak morfemalarning takrorlanib kelishini shoirning to'plamlariga tayangan holda tahlil qilmoqchimiz.

O'zak morfemalarning she'r qatorlarida takrorlanib kelishi. So'z tarkibida o'zak morfemalar yakka holda ham, affikslarni qabul qilib kelib ham takrorlanib qo'llangan:

Turmıstın kóp qıyqańı,
Juwlatadı quyqanı,
Balıqshısı suw tappay,
Balıq awlar diyxanı (2.42).
Jaqsı adamlar teginde,
Jaqsılıqqa jarımas (2.149).

Keltirilgan misollarda baliq so'zi she'rning oxirgi bandida o'zak morfema holida umumiylikni anglatib qo'llanilgan bo'lsa, oldingi qatorda *balıqshısı* so'zi ya'ni *-shı* ot yasovchi affiks morfemasini va *-sı* affiksining ko'plik turini qabul qilib qo'llanilgan. Keyingi she'r satrida esa, dastlabki satrda *jaqsı* o'zak morfema, keyingi satrda esa shu takrorlangan o'zak morfemaga *-lıq*, *-qa* affiks morfemalar qo'shilib kelgan.

O'zak morfemalar affiks morfemalardan nafaqat ma'nosi jihatidan, balki tovush tuzilishi bilan ham ajralib turadi. Bu haqida prof.Baskakov turkiy tillardagi, shu jumladan qoraqalpoq tilidagi o'zak morfemalar tovush tuzilishi va bo'g'in qurilishi bo'yicha "*undosh+undosh+undosh*" tuzilishiga ega bo'lganini, so'ng uning o'zgarishi va rivojlanishi orqali o'zak morfemalarning shakllanganini aytadi.[3] Hozirgi qoraqalpoq tilidagi o'zak morfemalarning ko'pchiligi bir bo'g'indan iborat. Lekin tilimizning rivojlanishi va boshqa tillarning ta'siri natijasida ikki va undan ko'p bo'g'inli o'zak morfemalar paydo bo'ldi. Ularning takrorlanib kelishi esa, ayniqsa she'riy asarlarda har xil emotsionallikni paydo etadi:

a) Bir unlidan iborat o'zak morfemalarning takrorlanib kelishi:

Názer tiksem, **o** súyiklim, sen
Ámiw bolıp kelgen ekenseń...
Ańlasam men, **o** nıgarım, sen
Bağım bolıp kelgen ekenseń (5.57).

Hozirgi qoraqalpoq tilidagi ko'pchilik o va a tovushlari tanlangan so'z ma'nosida qo'llaniladi. Bu she'r qatorlarida o'zak morfema holida kelib, emotsional ta'sirchanlik tuyg'ularini bera olgan.

b) *Unli+undosh* tovushlardan tashkil topgan bir bo'g'inli o'zak morfemalar qoraqalpoq tilida soni jihatidan uncha ko'p bo'lmasa ham, shoir K.Raxmanov she'riyatida badiiy takror yashab kelganini uchratishimiz mumkin:

Sud aldında juwap beriw – **az** sağan,
Xalıq aldında juwap beriw – **az** sağan,
Alla aldında juwap beriw – **az** sağan!(5.268).

c) *Undosh+undosh+undosh* shaklidagi bir bo'g'inli o'zak morfemalarning takrorlanib kelishi shoir poeziyasida unumli hodisa ekanligini kuzatishimiz mumkin:

Hayalım **bar**, perzentim **bar**, bári **bar**,
Mıyrasım **bar** meniń de izge qaldırar (1.24).
Men seniń **bir** perzentiń, **sen** miyirman anamsań,
Men seniń **bir** dárbentiń, **sen** kósilgen dalamsań (1.81).

d) Bir bo'g'indan iborat *unli+unsiz+unsiz* shaklidagi o'zak morfemalar bo'lsa, ko'proq she'rning o'rtasida kelib, kuchaytiruvchilik ma'nosini bera olgan:

Janım, sen **ayt** jetpesimdi jasırıp,
Janım, sen **ayt** artıgımdı asırıp (5.157).

j) *Undosh+unli* shaklida kelgan bir bo'g'indan iborat o'zak morfemalarning takror kelishi shoir she'rlarida kam uchraydigan holat:

Gá suwıdın, **gá** jıldın, sóyttın de,
Pıt-shıt ettiñ mendegi som tózimdi (1.94).

e) Ikki bo'g'inli o'zak morfemalarning badiiy takrorlanib kelishi shoir poeziyasi uchun xarakterli holat. Sababi, *unli+unsiz+unli* ko'rinishidagi o'zak morfemalar ko'proq she'rning boshida, kamdan-kam holatda o'rtasida va oxirida takror holatda uchragan:

Ana menen orınlanar ármanım,
Ana menen gózzallanar dáwranı (1.30).
Usı sózden tóbem kókke jetedi,
Usı sózden zárrem ushıp ketedi! (1.10).

z) Uch bo'g'inli o'zak morfemalarning takrorlanib kelishi ham shoir poeziyasida unumli:

Geyde sen dım gózzal yarsañ, **muhabbat**,
Geyde jan alıyşşı darsañ, **muhabbat**! (1.100).

Demak, K.Raxmanov poeziyasida o'zak morfemalarning har xil ko'rinishda takrorlanib kelishi she'rga badiiylik, ta'sirchanlik beribgina qolmay qofiyalikni ham bera olgan. Chunki shoir har bir so'zni o'z o'rnida, unumli ishlatibgina qolmay, o'quvchi uchun estetik mazmun ham bera olgan.

Xulosa. Qoraqalpoq tilida morfologik badiiy takrorlar she'riy asarlarda muhim stilistik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, morfemalarning takrorlanishi she'rlarning badiiy-estetik ta'sirini oshirish, qofiyaviy uyg'unlik yaratish, leksik-semantik sinonimlik hosil qilish va obrazlilikni kuchaytirish kabi funksiyalarni bajaradi.

Maqolada o'zak morfemalar takrori va affiks morfemalar takrori alohida tahlil qilinib, ularning qoraqalpoq poeziyasidagi ahamiyati ochib berildi. Tadqiqot K.Raxmanov she'riyati misolida olib borilib, uning asarlarida morfologik takrorlar poetik ifodalilik vositasi sifatida ishlatilgani aniqlandi.

Kelgusida ushbu masala bo'yicha tadqiqot doirasini kengaytirish, boshqa qoraqalpoq shoirlari poeziyasida morfologik badiiy takrorlarning qo'llanilish xususiyatlarini o'rganish ilmiy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Shuningdek, bunday takrorlarning boshqa turkiy tillardagi ekvivalentlarini taqqoslab o'rganish ham istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qudaybergenov M. Qaraqalpaq tiliniñ morfemikasi. Nókis. «Qaraqalpaqstan».2001.
2. Ziyaev A.I. Ingliz tilida sız manolarini kuchaytirishning lingvokognitiv aspekti: Filol.fan nom...diss.avtoref. – Samarkand, 2009.
3. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. II том. Фонетика и морфология. часть первая (части речи и словообразование).М., 1952.
4. Abdinazimov Sh.N. Lingvopoetika. – Nókis, 2019.
5. Adabiyotshunoslik terminlari lug'ati / Tuzuvchilar: H.Homidiy, Sh.Abdullaeva, S.Ibroximova. – T.: «O'qituvchi»,1979.
6. Boboev T., Boboeva Z. Badiiy sanatlar. -: TDPU, 2001.
7. Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. – T.: «Sharq», 1999.
8. Qarlibaeva G. Ajiniyaz shigarmalari tiliniñ semantika-stilistikahq ózgeshelikleri. N.2017.
9. K.Raxmanov «Argımağım». Nókis. «AVANGARD-BASPA»,2022.
10. K.Raxmanov «Gúzgi muhabbat». Nókis. «AVANGARD-BASPA»,2022.

UO'K 37.013.42

TOLERANTLIK KONSEPTINING KOMMUNIKATIV KATEGORIYASINING KOGNITIV, PRAGMATIK TAXLILI

N.Sh.Lapasov, dekan mouvini, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada tolerantlik konseptida xalqlarning kommunikativ xulq-atvorini hamda kognitiv va pragmatik jixatdan tahlil qilish imkoniyatini bizga muloqotda bag'rikenglik tamoyili bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan kommunikativ xususiyatlarni aniqlash imkonini beradi. Shuningdek tolerantlik kategoriyasining axloqiy asoslari sifatida o'zaro munosabatlarning axloqiy tamoyillari; shaxsning (shuningdek, ma'lum bir jamoa, ijtimoiy guruh, butun jamiyat) turli xil, birinchi navbatda, begona g'oyalar, urf-odatlar, madaniyat va xulq-atvor normalarini qabul qilish o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: *Tolerantlik, kommunikativ, kognitiv, pragmatic, lingvistik, bag'rikenglik, xulq-atvor.*

Аннотация. В статье рассматривается коммуникативное поведение народов в контексте концепции толерантности, а также возможность их анализа с когнитивно-прагматической точки зрения, позволяющая выявить коммуникативные особенности, которые могут быть связаны с принципом толерантности в общении. А также этические принципы взаимоотношений как нравственные основы категории толерантности; Она предполагает принятие индивидом (а также определенным сообществом, социальной группой или обществом в целом) различных, прежде всего чуждых, идей, обычаев, культуры и норм поведения.

Ключевые слова: Толерантность, коммуникативная, когнитивная, прагматическая, лингвистическая, толерантность, поведение.

Abstract. In this article, the concept of tolerance, as well as the possibility of analyzing the communicative behavior of peoples from a cognitive and pragmatic perspective, allows us to identify communicative features that can be associated with the principle of tolerance in communication. Also, the ethical foundations of the category of tolerance include the ethical principles of mutual relations; the acceptance of various, primarily alien, ideas, customs, culture and norms of behavior by an individual (as well as a certain community, social group, society as a whole).

Keywords: Tolerance, communicative, cognitive, pragmatic, linguistic, tolerance, behavior.

Muloqot kategoriyalari muloqot jarayonini tashkil etish va nazorat qilishda ishtirok etadilar, milliy o'ziga xosliklarga ega bo'lib, o'z mazmuniga ega bo'lib, bu mazmunni ifodalash uchun turli lingvistik va nutqiy vositalardan foydalanadilar.

Til madaniyatning muhim qismi bo'lib, uning milliy o'ziga xos qismlaridan biridir. Til deganda uning so'zlashuvchilari ma'lum bir ijtimoiy guruhga mansubligini bildiradi.

Xalqning kommunikativ xulq-atvori - bu ma'lum bir etnik guruhning urf-odatlari va muloqot amaliyotlari to'plami. Turli xalqlarning kommunikativ xulq-atvorini tahlil qilish bizga muloqotda bag'rikenglik tamoyili bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan kommunikativ xususiyatlarni aniqlash imkonini beradi: ba'zi etnik guruhlar murosasizlikka chaqiradilar, shuningdek, bunday murosasizlikka yo'l qo'yadilar yoki kechiradilar.

Kommunikativ bag'rikenglik muloqotda namoyon bo'ladi va muloqot orqali ob'ektivlashadi. Kishilar ongida kommunikativ xulq-atvoriga ta'sir etuvchi ma'lum psixik xususiyatlar va mexanizmlar mavjud. Tolerant xulq-atvorni rag'batlantiradigan yoki unga to'sqinlik qiladigan omillar, parametrlar, qoidalar va odatlar to'plami mavjud. Turli kommunikativ madaniyatlarda ushbu ikki guruh xususiyatlarning nisbati sezilarli darajada farq qilishi mumkin.

Kommunikativ kategoriya - bu shaxsning muloqot va uni amalga oshirish normalari haqidagi bilimlarini tartibga soluvchi umumiy tushunchalar to'plami.

Kommunikativ kategoriyalar nutqiy aloqaga oid mulohazalar, munosabatlar, aqliy stereotiplar va qoidalarining ma'lum bir uyushmagan majmuini ifodalaydi. Muloqot kategoriyalarining maqsadi - muloqot normalari va qoidalari haqidagi ma'lumotlarni tartibga solish va jamiyatdagi shaxs nutqining shu jamiyatda o'rnatilgan qoidalarga muvofiqligini ta'minlashdir [1].

Har bir aloqa toifasi ikkita komponentdan iborat. Axborot komponenti aloqa haqidagi kontseptual bilimlarni va aloqa jarayonini amalga oshirish bo'yicha ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi.

Ko'pgina tadqiqotchilar tolerantlikning nutqiy tabiati va uning kategorik holatini ta'kidlaydilar. Tolerantlik nutq o'zaro ta'sirining bir turi sifatida aniqlanadi (I.N. Borisova); shaxslararo, guruhlararo, davlatlararo va madaniyatlararo o'zaro ta'sirining umumiy tamoyili (V. E. Goldin); tolerantlik maksimi yoki printsiipi (O. S. Issers, M. Ya. Dymarskiy). Tolerantlikning kategorik maqomi bilan bog'liq holda, biz yanada ko'proq turli xil talqinlarni kuzatamiz: bag'rikenglik nutq aloqasining toifasi sifatida qaraladi (E. A. Zemskaya); madaniy-psixologik kategoriya (O. P. Ermakova); diskursiv kategoriya, ya'ni substantiv-pragmatik (E.I. Sheygal); kommunikativ-pragmatik kategoriya (A.I.Dunev); sotsiolingvistik kategoriya (I. p. krysin); lingvomadaniy kategoriya (O. A. Mixaylova)[2].

Kommunikativ tolerantlik toifasining kognitiv asoslari boshqachalik kategoriyasi, ya'ni "o'ziniki" va "boshqaniki" qarama-qarshiligi va o'ziga xoslik kategoriyasi, ya'ni shaxsning o'z individualligining sub'ektiv tajribasi. Zigmund Bauman o'zining "Sotsiologik fikrlash" asarida turli madaniyatlar vakillari ongida "biz va ular" ga stereotipik bo'linish haqida yozadi. "Biz" men a'zo bo'lgan guruhdir. Men guruh ichida nima sodir bo'layotganini yaxshi tushunaman va buni tushunganim uchun qanday davom etishni bilaman, o'zimni uyda ishonch bilan his qilaman. "Ular", aksincha, men a'zo bo'lishni istamaydigan guruhdir. Unda nima bo'layotganini tushunishim juda noaniq shuning uchun uning harakatlari asosan men uchun oldindan aytib bo'lmaydigan va qo'rqinchli [2]. Men "ular" mening ishonchsizlik va qo'rquvimni bir tanga bilan to'laydilar, deb o'ylashga moyilman." O'z shaxsini aniqlash, o'z guruhiga sodiqlik tuyg'usini shakllantirish uchun dushmanni aniqlash kerak, shuning uchun har bir guruh "tegishli xususiyatlar" va "o'ziga xos hissiy rang" oladi. dushmanning tasviri qorong'u, ma'yus va qo'rqinchli ohanglarda bo'yalgan bo'lsa, o'z guruhining tasviri yoqimli, hamdardlik va rahm-shafqatni uyg'otadi "muxolifat, birinchi navbatda, men o'z dunyomni tasvirlash uchun foydalanadigan vositadir, "biz-guruh" va "ular guruhlarga tegishli bo'lgan xususiyatlar". alohida hisobga olinmaydi [3].

Tolerantlik kategoriyasining axloqiy asoslari - bu o'zaro munosabatlarning axloqiy tamoyillari; shaxsning (shuningdek, ma'lum bir jamoa, ijtimoiy guruh, butun jamiyat) turli xil, birinchi navbatda, begona g'oyalar, urf-odatlar, madaniyat va xulq-atvor normalarini qabul qilish yoki qabul qilmaslik darajasiga nisbatan axloqiy va psixologik munosabati tushunilsa [4].

Pragmatik asoslar deganda - kommunikativ aktda adresat omilini hisobga olish; xushmuomalalikning kommunikativ-pragmatik kategoriyasi tushuniladi.

Kommunikativ toifaning retsept komponenti tolerantlik quyidagi asosiy talablarni o'z ichiga oladi:

- Ziddiyatli vaziyatlarda zo'ravonlikka murojaat qilmasdan va bunday vaziyatlarni yaratmasdan o'zini oqilona tutish zarurati;
- Boshqa tomonning bir xil huquqlarga ega ekanligini tan olish zarurati;
- Biror narsani (ma'naviy, axloqiy-mafkuraviy, axloqiy-estetik, diniy) qabul qilishga tayyor/tayyor bo'lish, garchi bu narsa o'z dunyoqarashiga zid bo'lsa ham;
- Muloqot normalariga rioya qilish; xushmuomala bo'ling, ya'ni aloqa sherigiga hurmat ko'rsating, bu unga nisbatan do'stona munosabatda va uning shaxsiy va maqom pozitsiyalariga mos keladigan munosabatda namoyon bo'ladi.

Tolerantlik kategoriyasi xushmuomalalik kategoriyasi bilan bog'liq. Ushbu toifalar "boshqa" ga hurmat bilan munosabatda bo'lgan shaxsning axloqiy sifati sifatida belgilanadi. Shu bilan birga, bag'rikenglik "boshqa" dagi farqlarga hurmat bilan munosabatda bo'lishni nazarda tutadi va xushmuomalalik "boshqa" ning maqomi, roli va shaxsiy fazilatlarini hurmat qilishning xulq-atvor ko'rinishidir. Tolerantlik keskin vaziyatda paydo bo'ladi va xushmuomalalik taranglikni bartaraf etishga qaratilgan [5].

Xushmuomalalik universal kommunikativ kategoriya bo'lib, u uyg'un, ziddiyatsiz muloqotga va sherikning umidlarini qondirishga qaratilgan milliy o'ziga xos xulq-atvor strategiyalari tizimini ifodalaydi. R Braun va S. Levinson nazariyasiga ko'ra xushmuomalalik ijobiy va salbiy jixatdan bir biridan farq qiladi. Ijobiy xushmuomalalik so'zlovchining tinglovchi bilan birdamligini va qabul qiluvchiga qiziqishini ifodalashdan iborat [6]. U yaqinlashuvga asoslanadi. salbiy xushmuomalalik - suhbatdoshga harakat erkinligini berish, uning avtonomiyasini hurmat qilish ifodalaydi. Bu masofani saqlashga asoslangan. Xushmuomalalik va tolerantlik turli talablarga amal qiladi: - bironing shaxsiyatini hurmat qilish va "bironga yaxshilik qilish" boshqasining o'xshashligini hurmat qilish va "bironga yomonlik qilish" ni taqiqlash kabi kategoriyalarni o'z ichiga oladi [7].

Har bir inson o'ziga xos va individual bo'lsa-da, uning xatti-harakati, ayniqsa muloqotga nisbatan, asosan, ijtimoiy-madaniy an'analar bilan belgilanadi. Kommunikativ maqsadlarga erishish, ya'ni uyg'un natijaga erishish uchun shaxs kommunikativ ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak. Shaxsning til bilish darajasini baholash uchun kommunikativ kompetentsiya deb nomlanuvchi nutq va til bilimlari, ko'nikma va malakalari tizimi qo'llaniladi. Kommunikativ kompetentsiya til shaxsining

sifat xususiyati sifatida ko'rib chiqilishi kerak, chunki muloqot ishtirokchilari o'rtasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarning oldini olish kerak.

Крысин Л. П. kommunikativ malakalarning to'rtta darajasini belgilaydi: 1) qat'iy lingvistik – bu ma'lum ma'noni turli yo'llar va vositalar bilan yetkaza olish, aytilgan gapdan ma'no chiqarib olish va nihoyat, lingvistik atamalarda to'g'ri va noto'g'ri gaplarni farqlay bilish; 2) milliy-madaniy - bu milliy madaniyatga mos ravishda tildan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini o'zlashtirish; va 3) ensiklopedik - bu tildan tashqarida sodir bo'ladigan narsalar haqidagi bilimdir [8].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Апресян Р. Г. идея морали и базовые нормативно-этические программы. М., 1995.
2. Земская Е. А. категория вежливости в контексте речевых действий логический анализ языка. язык речевых действий. М., 1994. с. 131–136.
3. Голик Н. В. Этическое в культуре. спб., 200
4. Дымарский М. Я. принцип толерантности и некоторые виды коммуникативных неудач культурные практики толерантности в речевой коммуникации: коллективная моногр. Михайлова. екатеринбург: изд-во урал. ун-та, 2004. с. 74–84.
5. Ермакова О. П. толерантность и проблемы коммуникации культурные практики толерантности в речевой коммуникации 2004. с. 60–73.
6. Захарова Е. П. типы коммуникативных категорий проблемы речевой коммуникации. саратов, 2000.
7. Крысин Л. П. социальный аспект владения языком социальная психолингвистика: хрестоматия: учеб. пособие сост. к. Ф. седова. М.: лабиринт, 2007. с. 96–124
8. Крысин Л. П. владение языком: лингвистический и социокультурный аспекты язык — культура — этнос. М., 1994.

UO'K 81'42

BAHO KATEGORIYASINING LINGVISTIK TIZIMDAGI O'RNI VA YONDOSH KATEGORIYALAR BILAN MUNOSABATI

M.O. Latipjonova, tayanch doktorant, Andijon Davlat Universiteti, Andijon

Annotatsiya. Maqolada baho kategoriyasining tilshunoslikdagi o'rni, uning yondosh kategoriyalar bilan o'zaro aloqasi, semantik va mantiqiy asoslari yoritiladi. Kategoriya tushunchasining ilmiy tafakkurdagi o'rni, til kategoriyasi sifatidagi xususiyatlari, baholovchi birliklarning lingvistik mohiyati tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: kategoriya, baho, modallik, ekspressivlik, semantik maydon, tafakkur, til tizimi

Аннотация. В статье рассматривается место категории оценки в лингвистической системе, её соотношение с другими смежными категориями, а также семантические и логические основания её выделения. Анализируются особенности категории как лингвистического понятия.

Ключевые слова: категория, оценка, модальность, экспрессивность, семантическое поле, мышление, языковая система

Abstract. The article examines the place of the evaluative category in the linguistic system and its relation to adjacent categories, as well as the semantic and logical foundations for its identification. It analyzes the characteristics of category as a linguistic concept.

Keywords: category, evaluation, modality, expressivity, semantic field, cognition, language system

Kirish. Kategoriya tushunchasi qadimdan ilmiy tafakkur markazida bo'lib kelgan bo'lib, u insonning olamni idrok etish, uni tartibga solish va tizimlashtirishga bo'lgan ehtiyoji natijasida shakllangan. Bu tushuncha ilk bor Aristotel tomonidan nazariy jihatdan asoslab berilgan bo'lib, u mavjudotlarning eng umumiy belgilari va ularning fikrda aks etishini "kategoriya" deb atagan. U ilgari surgan o'nta asosiy kategoriya — mohiyat, miqdor, sifat, munosabat, makon, zamon, holat, kayfiyat, harakat va ta'sir — keyinchalik ilm-fanning turli sohalarida chuqur tahlil qilina boshladi.

Tilshunoslikda esa "kategoriya" tushunchasi mazmunan yanada murakkab va ko'p qirrali xususiyat kasb etgan. U turli til birliklarini semantik, grammatik, funksional yoki pragmatik asosda tasniflash va tahlil qilish imkonini beruvchi nazariy vositadir. Tilshunos olimlar tomonidan kategoriya deganda, asosan, tilning umumiy xususiyatlarini ifodalovchi, abstrakt va tizimli birliklar

tushuniladi. M.V. Vsevolodovanning qayd etishicha, tilshunoslikda “kategoriya” atamasi o‘ndan ortiq nuqtai nazardan izohlangan bo‘lib, bu tushunchaning murakkabligini ko‘rsatadi [2].

Kategoriya — bu inson tafakkurining oliy darajadagi mahsuli bo‘lib, til va tafakkur o‘rtasidagi o‘zaro aloqani ifodalovchi markaziy birlikdir. U orqali inson voqelikni nafaqat anglaydi, balki unga munosabat bildiradi, uni talqin qiladi. Bu esa tilning baholovchi, emotsional va ekspressiv funksiyalarini harakatga keltiradi. Aynan shunday jihatlar baho kategoriyasini boshqa lingvistik kategoriyalardan ajratib turadi.

Baho kategoriyasi, avvalo, subyektning obyektga nisbatan munosabatini bildiradi. Bu munosabat insonning hissiyotlari, ijtimoiy tajribasi, axloqiy va estetik qadriyatlari bilan belgilanadi. Shuning uchun ham baho kategoriyasi antropotsentrik xususiyatga ega bo‘lib, u til va tafakkur o‘rtasidagi eng muhim ko‘priklardan biri sifatida xizmat qiladi. Baholash orqali inson dunyoni faqat tasvirlabgina qolmay, balki unga ijtimoiy va shaxsiy pozitsiyadan turib qiymat beradi.

Zamonaviy tilshunoslikda baho kategoriyasining o‘rganilishi turli yo‘nalishlarda olib borilmoqda: semantik tahlil, kognitiv yondashuv, madaniyatshunoslik nuqtai nazari, pragmatik va stilistik tadqiqotlar. Ayniqsa, pejorativ baho — ya‘ni salbiy baho ifodalovchi birliklar — stilistik vosita sifatida nutqda keng ishlatiladi. Bunday birliklar ko‘pincha ekspressivlik, emotsionallik va subyektiv modallik bilan birgalikda qo‘llanilib, nutqqa kuchli stilistik yuklama kiritadi.

Shunday qilib, baho kategoriyasi tilning semantik tizimida muhim o‘rin tutadi. U subyektivlik, emotsionallik va madaniyatshunoslik bilan bog‘langan ko‘p qatlamli hodisa sifatida, nafaqat nutqning mazmuniy, balki ta‘sirchanlik va ifodalilik jihatidan ham ahamiyatlidir. Maqolada aynan ushbu kategoriya lingvistik va lingvomadaniy nuqtai nazardan ko‘rib chiqilib, uning boshqa semantik kategoriyalar bilan aloqasi yoritiladi.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Zamonaviy tilshunoslikning asosiy vazifalaridan biri – til vositalarining inson tafakkuridagi aksini aniqlash, ularni semantik va funksional jihatdan o‘rganishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan baho kategoriyasi o‘zining murakkab tabiati, boshqa lingvistik kategoriyalar bilan uzviy aloqasi va ko‘p qatlamli semantik mazmuni bilan dolzarb tadqiqot obyektiga aylangan. Til orqali baholash faqat kommunikatsiya vositasi bo‘libgina qolmay, balki inson ongining ijtimoiy-madaniy tajribasi, hissiy holati va psixologik pozitsiyasini ham namoyon etadi.

Baholash insonning borliqni idrok etish jarayonida tabiiy ravishda shakllanadigan kognitiv faoliyat hisoblanadi. Bu faoliyat esa til orqali modellashtiriladi, nutqda konkret til vositalari orqali ifodalanadi. Aynan shu jihat baho kategoriyasining antropotsentrik mohiyatini anglashga yordam beradi: baho tilga emas, balki insonga xosdir, u tilda ifodalanadi, ammo tafakkurda tug‘iladi. A.V. Bondarko bu holatni “ikki tomonlama jarayon” deb atab, bahoni bir tomondan – insonning ongi va hissiyotlari, ikkinchi tomondan esa – til vositalari orqali ifodalanadigan kategoriya sifatida tavsiflaydi.

Bahoning alohida muhim ko‘rinishlaridan biri — **peyorativ baho**, ya‘ni salbiy baholashdir. Bu fenomen tilshunoslikda mustaqil tahlil etilayotgan soha bo‘lib, uni ayniqsa ekspressivlik, modallik va emotsionallik bilan bog‘lab o‘rganish tendensiyasi kuchaymoqda. Pejorativlik tilning faqat leksik qatlamida emas, balki sintaktik, fonetik va stilistik darajalarida ham kuzatiladi. Uning ifodalanishi, ko‘pincha, ijtimoiy stereotiplar, mentalitet, madaniy qadriyatlar bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli ham peyorativ bahoni lingvomadaniy yondashuvda o‘rganish zaruriy bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pejorativ birliklar orqali nutqqa kuchli stilistik ta‘sir berish, esda qoluvchanlikni oshirish, ironik, kinoyaviy, tanqidiy yoki hajviy maqsadlarga erishish mumkin. Bu holat ayniqsa badiiy matnlar, publitsistika, ommaviy axborot vositalari va internet tilida keng kuzatiladi. Masalan, Z. Z. Salkova pejorativ bahoni “stilistik rang-baranglikning asosiy vositalaridan biri” deb ataydi va uning madaniy konnotatsiyalar bilan bog‘liqligini ta‘kidlaydi.

Shuningdek, zamonaviy lingvistikada baho kategoriyasi va uning yondosh kategoriyalar bilan aloqasini izohlovchi ko‘plab tadqiqotlar mavjud. Masalan, N.D. Arutyunova bahoni insoniy kategoriya sifatida ta‘riflaydi va uni emotsional, aksiyologik va intellektual nuqtai nazardan ko‘rib chiqadi [5]. D. Egamnazarova esa baho va ekspressivlik o‘rtasidagi yaqinlikni tahlil qilib, ularning kommunikativ intensiya bilan bog‘liq holda ishlatilishini o‘rganadi [4].

Shunday qilib, baho kategoriyasi, ayniqsa uning pejorativ shakli, zamonaviy tilshunoslikda semantik, funksional, stilistik va madaniy nuqtai nazardan muhim ilmiy masalaga aylangan. Ushbu kategoriya inson tafakkuri, madaniyati va jamiyatdagi qadriyatlar tizimini til vositalari orqali aks ettirishi bilan o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Uning chuqur va tizimli o'rganilishi tilning baholovchi va ta'sirchanlik imkoniyatlarini kengroq tushunish imkonini beradi.

Tajriba qismi (Tadqiqotni amalga oshirish). Ushbu tadqiqot baho kategoriyasining, xususan, uning pejorativ shaklining zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni aniqlash, uning boshqa semantik kategoriyalar bilan bog'liqligini tahlil qilish, shuningdek, lingvokulturologik mazmunini ochib berish maqsadida olib borildi. Tadqiqot nazariy va tahliliy bosqichlardan tashkil topib, unda umumilmiy, taqqoslov, semantik-interpretativ va kontekstual yondashuvlardan foydalanildi.

Birinchi bosqichda kategoriya tushunchasining nazariy asoslari o'rganildi. Bu jarayonda Aristotelning falsafiy kategoriyalar haqidagi qarashlari, Immanuel Kantning tafakkurdagi aprior shakllar haqidagi konsepsiyasi, hamda zamonaviy tilshunoslar — M.V. Vsevolodova [2], I.V. Revenko [3], I.I. Meshchaninov [6], D. Egamnazarova [4], N.D. Arutyunova [5] va boshqalarning ishlari tahlil qilindi. Ayniqsa, kategoriya tushunchasining tilshunoslikdagi falsafiy va mantiqiy ildizlari aniqlashtirildi, til kategoriya va mantiqiy kategoriya o'rtasidagi farqlar hamda bog'liqliklar izchil yoritildi.

Ikkinchi bosqichda esa baho kategoriyasining boshqa semantik kategoriyalar (modallik, ekspressivlik, emotsionallik, intensivlik) bilan o'zaro aloqasi aniqlashga qaratilgan kontent-analiz ishlari amalga oshirildi. Buning uchun zamonaviy o'zbek adabiyoti, publitsistikasi va internet bloglaridagi matnlardan tashkil topgan 200 ga yaqin real til birliklari tanlab olindi va ularning semantik-strukturaviy tahlili bajarildi. Matnlardagi baholovchi birliklar aniqlanib, ular qanday ekspressiv, emotsional, modallik vositalari bilan uyg'unlashgani qat'iy kontekstda tahlil qilindi.

Tadqiqotning asosiy e'tibor qaratilgan obyektlaridan biri bu — pejorativ bahoni bildiruvchi birliklar bo'lib, ular quyidagi mezonlar asosida tasniflandi:

- **Leksik darajada:** salbiy konnotatsiyali sifatlar, otlar, fe'llar (masalan, "iflos", "nochor", "bo'kib yotibdi", "bemaza");
- **Sintaktik darajada:** ta'kidlovchi va kontrast hosil qiluvchi gap tuzilmalari (masalan, "bu ham odammi?!", "shunaqa odamdan nima kutasan?");
- **Pragmatik darajada:** baholovchi niyat bilan aytilgan, ammo to'g'ridan-to'g'ri bo'lmagan nutq birliklari (masalan, kinoya, istehzo, norozilik).

Shuningdek, pejorativ baho vositalarining **emotsional bo'yoqdorligi, stilistik yuklamasi** va **komponentlarning darajalanganligi** ham alohida baholandi. Bu tahlil natijalari baho kategoriyasining nutqiy vazifalari faqat semantikani emas, balki ijtimoiy-hissiy va aksiyologik kontekstni ham qamrab olishini ko'rsatdi.

Tadqiqot davomida kuzatilgan yana bir muhim jihat shundan iborat bo'ldiki, baho ifodalovchi birliklar ko'pincha **modallik** (kerak, shart, mumkin emas), **ekspressivlik** (aynan, naqadar, naqadar yomon), **intensivlik** (juda, butunlay, naqadar) va **emotsionallik** (yoqimsiz, jirkanch, alamli) bilan birgalikda faol ishlatiladi. Bularning kombinatsiyasi pejorativ bahoning semantik kuchini oshiradi va kommunikativ maqsadga erishishga xizmat qiladi.

Tahlil yakunida tilning baholovchi resurslari faqat lug'aviy darajada emas, balki madaniy, stilistik va pragmatik sathlarda ham faoliyat yuritishi isbotlandi.

Olingan natijalar tahlili. Olib borilgan nazariy va amaliy tadqiqotlar natijasida baho kategoriyasining zamonaviy lingvistikada alohida semantik sistemaga ega, ko'p qatlamli, murakkab va dinamik hodisa ekanligi aniqlangan. Bunda quyidagi asosiy ilmiy natijalar yuzaga chiqdi:

1. **Baho kategoriyasi tilning universal semantik kategoriyasidir**, u subyektning obyektga bo'lgan munosabatini bildiradi va bu munosabat doimo subyektiv xarakterga ega bo'ladi. Til orqali ifodalangan baho esa inson tafakkuridagi konseptual tizim, madaniy stereotiplar va psixologik reaksiyalar bilan bog'liq holda shakllanadi.

2. **Pejorativ baho** (salbiy baho) — lingvistik ifoda shakllarining stilistik jihatdan kuchli yuklamaga ega bo'lgan maxsus turi bo'lib, ko'pincha emotsionallik, ekspressivlik va modallik kabi boshqa kategoriyalar bilan birgalikda qo'llaniladi. Tahlil etilgan matn birliklari asosida

aniqlanishicha, til vositalari orqali berilgan baho salbiy bo'lishi uchun ularning emotsional, stilistik va pragmatik komponentlari uyg'unlashgan bo'lishi lozim.

3. Baholovchi birliklar **nafaqat leksik vositalar** orqali, balki **sintaktik qurilmalar, intonatsion usullar, stilistik vositalar, konnotativ ma'nolar** orqali ham ifodalanadi. Masalan, oddiy "u odam emas" kabi gaplar sintaktik jihatdan baho bildiruvchi kuchli ekspressivlikka ega bo'lib, kinoya va istehzo vositasi sifatida ishlatiladi.

4. Bahoning boshqa semantik kategoriyalar bilan munosabati aniqlik kiritilgan holda tasniflandi:

- **Modallik** – bahoning mantiqiy yoki ehtimoliy asosini bildiradi (kerak, lozim, mumkin emas);

- **Emotsionallik** – bahoning hissiy holatini kuchaytiradi (jirkanch, zo'r, afsuski, ajablanarlisi);

- **Ekspressivlik** – bahoning ta'sirchanlik kuchini oshiradi (nafratlanarli darajada, naqadar yomoni);

- **Intensivlik** – bahoning miqdoriy va darajaviy jihatini ifodalaydi (juda yomon, mutlaqo keraksiz).

5. Baho kategoriyasi **antropotsentrik asosga ega** bo'lib, u doimo subyekt ongining faol ishtirokida shakllanadi. Bu esa uning emotsional va aksiologik asoslarini ta'minlaydi. Shuning uchun baho — bu faqat tildagi semantik birlik emas, balki shaxs va jamiyat munosabatining til shaklidagi ifodasidir.

6. Tadqiqot jarayonida ko'plab til birliklari baho, emotsionallik va ekspressivlik ma'nolarini bir vaqtning o'zida ifodalashi aniqlandi. Bu hodisa **kategoriya o'rtasidagi o'zaro integratsiya** (yopishuv) hodisasi sifatida baholandi va lingvosemantik sistemadagi murakkablikni ko'rsatdi.

7. Baho kategoriyasi, ayniqsa pejorativ shakllari, **madaniy qadriyatlar, xalqona stereotiplar, gender munosabatlari, axloqiy norma va siyosiy pozitsiyalar** bilan bevosita bog'liq ekanligi aniqlandi. Shunday qilib, tilning baholovchi xususiyati faqat semantik emas, balki **lingvomadaniy va ijtimoiy-pragmatik hodisa** sifatida namoyon bo'ladi.

Ushbu tahlillar asosida baho kategoriyasini o'rganishda faqat tilshunoslik doirasida emas, balki **interfandisciplinar** (lingvopsixologiya, lingvokulturologiya, sotsiolingvistika, semantika) yondashuv zarurligi aniqlanadi.

Xulosa. Olib borilgan nazariy va amaliy tadqiqotlar natijasida baho kategoriyasi zamonaviy tilshunoslikda muhim semantik birlik sifatida shakllangan murakkab va ko'p qatlamli kategoriya ekanligi isbotlandi. Uning ayniqsa pejorativ (salbiy) ko'rinishlari tilning ekspressiv, emotsional, modallik va intensivlik vositalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, baho kategoriyasining semantik tizimda mustaqil emas, balki o'zaro aloqador sathda faoliyat yuritishini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalari quyidagi muhim ilmiy-umumlashtiruvchi xulosalarni beradi:

1. **Baho kategoriyasi antropotsentrik xususiyatga ega** bo'lib, u subyektning obyektga nisbatan hissiy, aksiologik, ijtimoiy va estetik munosabatini til orqali ifodalashga xizmat qiladi.

2. **Pejorativ baho vositalari** tilning salbiy emotsional konnotatsiyalarga ega, stilistik jihatdan bo'yoqdor va kommunikativ maqsadni kuchaytiruvchi birliklaridir. Ular nutqning emotsional rang-barangligini ta'minlaydi va ko'pincha kinoya, istehzo, norozilik, tanbeh kabi pragmatik niyatlar bilan bog'liq bo'ladi.

3. **Baho, modallik, ekspressivlik va emotsionallik** kategoriyalari o'rtasidagi aloqadorlik baho kategoriyasining mustaqil va integrativ xususiyatga egaligini ko'rsatadi. Bu esa lingvistik sistemaning murakkab semantik qatlamlarini o'rganishda bahoni markaziy kategoriya sifatida qarashni taqozo etadi.

4. Baholovchi birliklar **faqat tilning leksik darajasida emas**, balki sintaktik, fonetik, stilistik, hatto diskursiv darajalarida ham namoyon bo'ladi. Bu esa baho kategoriyasining ko'p darajali (multisathli) va funksional imkoniyatlari keng ekanligidan dalolat beradi.

5. **Baho kategoriyasi lingvomadaniy nuqtai nazardan ham g'oyat muhim ahamiyatga ega.** Chunki u til vositasida muayyan xalqning estetik qarashlari, qadriyatlar tizimi,

jamiyatdagi ijtimoiy me'yorlar, axloqiy prinsiplar va hatto mentalitetini aks ettiradi. Ayniqsa, pejorativ birliklar orqali bu ma'naviy-ma'rifiy mezonlar keskinroq ifodalanadi.

6. Kategoriya sifatida baho nafaqat mavjud voqelikni aks ettiradi, balki uni **subyekt nuqtai nazaridan qayta talqin etadi, unga qiymat beradi**, natijada nutqdagi baholovchi konnotatsiyalar nutq egasining ijtimoiy pozitsiyasi, shaxsiy didi, madaniy tajribasi bilan bevosita bog'liq bo'ladi.

Mazkur tadqiqot natijalari kelgusida baho kategoriyasini **gender, siyosiy nutq, badiiy til, sotsiolingvistik kontekstlar, komik va hajv vositalari** doirasida ham tadqiq etish zarurligini ko'rsatadi. Ayniqsa, pejorativlik fenomenini konnotatsiya, metafora, ironik vositalar bilan bog'lab o'rganish, zamonaviy mediatil, bloglar va ijtimoiy tarmoqlar tilida qo'llanish xususiyatlarini tahlil qilish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Аристотель. Категории. — М.: Мысль, 1975.
2. Всеволодова М.В. Лингвистическая категория: подходы и трактовки. — М.: ЛКИ, 2007.
3. Ревенко И.В. Категория в языке: логико-семантический аспект. — СПб.: Наука, 2003.
4. Егамназарова Д. Экспрессивлик ва эмоция категориялари. // Ўзбек тили ва адабиёти, 2022, №3.
5. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. — М.: Наука, 1976.
6. Виноградов В.В. Стили. Язык. Личность. — М.: Наука, 1986.

UO'K 82-3

MEDIALINGVISTIKADA BREND NOMINATSIYASINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

M.Yu. Madiyeva, dots.v.b., PhD, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada brend nominatsiyasi va ularning medialingvistikada ifodalanishi, ularning semantik ma'no jihatlarining xilma-xilligi va mustaqil nomlanuvchi tushunchalar va leksik-semantik xususiyatlarga ega bo'lgan lingvistik birliklar haqida ilmiy-nazariy tahlillar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Brend nominatsiyasi, medialingvistika, neyming, kommunikativ samaradorlik, mediamatn, lingvistik tasnif.

Аннотация. В данной статье представлен научно-теоретический анализ брендовой номинации и её репрезентации в медиалингвистике, исследуется многоаспектность семантических значений, а также автономные номинативные концепты и лингвистические единицы, обладающие лексико-семантическими особенностями.

Ключевые слова: брендовая номинация, медиалингвистика, нейминг, коммуникативная эффективность, медиатекст, лингвистическая классификация.

Abstract. This article presents a scientific-theoretical analysis of brand nomination and its manifestations in media linguistics, exploring the diversity of their semantic aspects as well as autonomous nominative concepts and linguistic units possessing lexico-semantic properties.

Key words: Brand nomination, media linguistics, naming, communicative efficacy, media text, linguistic classification.

Kirish. Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar jamiyatimizda demokratik yangilanish jarayonlarini jadallashtirmoqda. Ushbu islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri iqtisodiyotni erkinlashtirishga qaratilgan keng qamrovli choralardir. Har qanday davlat iqtisodiyotida savdo-sotiq muhim o'rin tutadi, chunki mahsulot nomi iste'molchilar bilan o'zaro bog'liklikni ta'minlash, kompaniyaning qadriyatlari va o'ziga xos jihatlarini ifodalashda dastlabki bosqich hisoblanadi. Brend nomi nafaqat iste'molchilarni jalb etish va ularni saqlab qolish, balki bozorda barqaror mavqe shakllantirishda ham muhim omil hisoblanadi.

Brend – bu iste'molchilarga bir kompaniyaning mahsulot yoki xizmatlarini boshqasidan ajratishga yordam beradigan belgi yoki so'zlar birikmasidir. “Tovar belgisi – bu boshqa sotuvchilarning tovarlari yoki xizmatlaridan farqli o'laroq, bitta sotuvchining mahsuloti yoki xizmatini aniqlaydigan ism, atama, dizayn, belgi yoki boshqa har qanday belgidir. Agar firmaning

o'zi uchun ishlatilsa, savdo belgisi afzalroq atamadir" [1;P.4.] Brendning mohiyati uning asosiy o'ziga xosligi va o'z auditoriyasiga taqdim etadigan qadriyatlarda belgilanadi.

Neyming bu butun brend imidjini shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan nom tanlashga qaratilgan tushuncha hisoblanadi. V.Y.Kojanova «brend nomini yaratish» faoliyati sifatida baho beradi va "neyming lug'at asosida shunchaki so'z tanlash emas (bu faoliyatning faqat bir bosqichi bo'lishi mumkin), balki til – kommunikatsiyaning o'ziga xos tizimini yaratish bo'lib, bunda bir nomdan iborat brend o'zaro muloqot va tildan foydalanuvchi bilan aloqa predmeti bo'la oladi", – deya ta'kidlaydi [2;C.13.]. "Muvaffaqiyatli yaratilgan neym, avvalo, o'z-o'zini baholovchi akt sifatida yuzaga chiqadi. Neym ishlab chiqarish obyekti yoki mahsulot, uning brendining nomi sifatida o'ziga o'zi baho berish vazifasini bajaradi" [3;B.12.]. E.Y.Novikova "brend-neyming lingvistik vositalar va nominativ strategiyalar to'plamini o'z ichiga olgan ko'p vektorli jarayoni" [4;C.13-27.] ekanligini ta'kidlaydi.

Shu o'rinda brend va tovar o'rtasidagi farq haqida to'xtalamiz. Tovar belgisi – bu tovarlar va xizmatlarni shaxsiylashtirish vositasi, brend – mahsulotning nomi, ko'rinishi, obro'si va iste'molchining kutgan natijalari. Brendni ro'yxatga olish mumkin emas, lekin baholash mumkin" deya "Coca-Cola", "McDonalds", "Sony" kabi brend nomlarini misol tariqasida keltiradi. "Coca-Cola", "McDonalds", "Sony" savdo belgilari butun dunyo bo'ylab yuz millionlab odamlarga ma'lum, ular marketing mutaxassislari tomonidan yuqori baholanadi. "McDonalds" tovar belgisi nomoddiy aktiv sifatida 19 milliard, "Coca-Cola" esa 44 milliard dollarni tashkil etadi deb yozadi [5;C. 59-61.].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shuni ta'kidlash joizki, brendlarning nomlanishi til qatlamida alohida o'rin egallaydi. Tilshunos olimlar A.V.Asmus, A.A.Medvedeva, M.A.Dubinina, Y.S.Naydenov, U.A.Adamenko, S.A.Shusharin, L.P.Amiri, O.V.Anderson, Y.P.Garan, V.B.Yepur, Y.V.Lepach, A.B.Sharomov, D.E.Lutfullayeva, M.Saparniyazova va boshqalarning ilmiy izlanishlarida muhim ilmiy-nazariy qarashlar mavjud. Media tilining diskursiv tahlili va medialingvistika sohasida I.M. Shevelevskiy, T. Van Deyk, R. Fauler, N. Farklau, D. Mattenson, X.Xamilton, T.G. Dobrosklonskaya, D.M. Teshabayeva kabi olimlarning tadqiqotlari muhim manba sifatida qaraladi.

Tahlil va natijalar. Yuqoridagi fikrga tayangan holda D.Lutfullayeva va M.Saparniyazovalar nomlarning kommunikativ vazifasi kommunikativ natijaviylik asosida belgilanishini ta'kidlab, nomning iste'molchiga muayyan axborotni yetkazishi va shu orqali u bilan munosabat o'rnatishi kommunikativ natijaviylik hisoblanishi deya ta'kidlaydilar. Ba'zi brendlarda "kommunikativ natijaviylik" kuzatilmasligini dalillaydilar va quyidagi misollarni keltiradilar: «DILIM-SHOD», «MOHI-A'LO», «INNATILLO OBOD» mas'uliyati cheklangan jamiyat nomlari iste'molchiga o'zi haqida axborot bera olmaydi. Bu holat ushbu nomlarning iste'molchi bilan muloqotga kirishuviga to'sqinlik qiladi. Ayrim nomlar tarkibida ishlab chiqarish, savdo obyekti yoki mahsulotga ishora qiluvchi muayyan bir so'zning qo'llanganligi kuzatiladi. «DOCTOR FARIDA MEDICAL», «UMAROV BAXODIR FITO MED» mas'uliyati cheklangan jamiyatlari, «JO'RAXON MEBEL GROUP» korxonasi nomlarida korxona faoliyatiga ishora qiluvchi so'z mavjud. Bu holat nom va iste'molchi o'rtasida birlamchi kommunikativ aloqani hosil qilishga yordam bera oladi" [6;B.13.].

Taniqli jurnalist, filologiya fanlari doktori, professor X. Do'stmuhammad axborotni falsafiy nuqtai nazardan tadqiq qilarkan, uni quyidagicha talqin etadi: «Dunyo axborot ichida yashaydi, dunyo axborot ummonida mavjud. Dunyo axborotdan tashqarida mavjud bo'lolmaydi, zero, axborotning borligi – dunyoning borligi, axborotning yo'qligi – dunyoning ham, hayotning ham yo'qligi demakdir» [7;B. 20.].

Brend nomlarining turlari va ularning lingvistik xususiyatlariga ko'ra:

1. Milliy ramzlardan ilhomlangan nomlarga: "O'zbekiston", "Yoshlar", "Mahalla" – milliy madaniyat va qadriyatlarga murojaat shaklida.
2. Xalqaro formatdagi nomlarga: "Sevimli TV", "Zo'r TV"- oddiy, esda qolarli va emotsional ta'sirga ega nomlar. "UzReport", "Kun.uz"- inglizcha/o'zbekcha qo'shma format.
3. Qisqatma va akronimlar: "MTRK" (Ozbekiston Milliy Teleradiokompaniyasi)

Ta'kidlash lozimki, medialingvistikaning fan sifatida paydo bo'lishi tilshunoslar oldiga uning eng muhim shartlarini ishlab chiqishdek vazifani yuklaydi:

- axborot kommunikatsiya texnologiyalarining shakllanishi, jumladan, global media tarmoqning jadal sur'atlarda o'sib borishi;
- matn bilan muloqotga kirishishning yangi virtual vositasi sifatida yagona mediamakonning vujudga kelishi va rivojlanishi;
- media tili kontseptsiyasini shakllantirish, ilmiy tushunish, uning funksional va uslubiy xususiyatlarini hamda ichki strukturasini aniqlash;
- boshqa gumanitar fanlarning integratsiyalashuvi asosida OAV tilini o'rganishga kompleks yondashuvning zarurligini anglab yetish;
- mediamatnning yillar davomida rivojlanish bosqichlarini, uning hozirgi holati va barcha OAVlarning o'ziga xos xususiyatlarini har tomonlama tahlil qilishga ixtisoslashgan yangi medialogiya (media studies) fani doirasida tadqiq etish va h.k. [8;C.47.]

S.I. Smetanina medialingvistikani olti asosiy bo'limga ajratadi.

- 1) OAV tilining tildagi mavqeini aniqlash va uni til nutq–matn–diskurs paradigmasi nuqtai nazaridan tavsiflash;
- 2) mediadiskursning funksional-uslubiy imkoniyatlari, matnlarni ularda til va tarqatish kanali (matbuot, radio, TV, internet) asosiy vazifalarining bajarilishi darajasiga qarab tasniflash imkoniyatlari;
- 3) medianutq tipologiyasi, ommaviy axborot matnlarining janrlarga ko'ra tasnifi, matnlarning asosiy turlari (yangiliklar, axboriy analitika va sharh, publitsistika, reklama)ni farqlash;
- 4) mediamatn asosiy turlarining lingvostilistik xususiyatlari;
- 5) mediadiskursning ekstralingvistik tarkibi: mediamatnlarni yaratish, tarqatish va qabul qilish, ijtimoiy-madaniy va mafkuraviy kontekst, medianutqning talqiniy xususiyatlari, metaxabarning yetkazilish xususiyatlari, madaniy va o'ziga xos belgilar;
- 6) individual va ommaviy ongga lisoniy va mediaviy ta'sir o'tkazish va h.k. [9;C.66.].

Xulosa. Brend nominatsiyasi nafaqat marketing, balki lingvistik, madaniy va kommunikativ jihatlarni o'zida mujassam etadi. Medialingvistika nuqtai nazaridan brend nomlari matn, diskurs va auditoriya talablariga mos ravishda shakllantirilishi kerak. Kelajakda brend nomlarining semiotikasi, kognitiv ta'siri va madaniy o'ziga xosliklari bo'yicha chuqurroq tadqiqotlar o'tkazish maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Glossary of marketing definitions. Sponsored by IFLA Section on Management and Marketing Updated and Corrected Version January 2001 / Christine M. Koontz. – Chicago: NTC Publishing Group, 2001. – P. 4.
2. Кожанова В.Ю. Лингвистические основы наименований брендов (на примере английского и русского языков): Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Краснодар. 2007. – С.13.
3. Лутфуллаева Д.Э., Сапарниязова М. Нейминг: тилда ном яратиш технологияси. Scientific-methodological electronic journal "Foreign Languages in Uzbekistan", 2020. – №6 (35). – Б.12.
4. Новикова Э. Ю. Бренд-нейминг в туристическом дискурсе: лингвопрагматика, стратегии перевода // HomoLoquens: Вопросы лингвистики и транслятологии: сб. ст. – 2017. – Вып. 10. – С. 13-27.
5. Исакова А.А. Особенности рекламного текста и прагматимы // Материалы международной научно-технической конференции "Современные информационные технологии в науке, производстве и образовании". – Пенза: СИТ, 2004. – С. 59-61.
6. Лутфуллаева Д.Э., Сапарниязова М. Нейминг: тилда ном яратиш технологияси. Scientific-methodological electronic journal "Foreign Languages in Uzbekistan", 2020. – №6 (35). – Б.13.
7. Дўстмуҳаммад Х. Ахборот – мўъжиза, жозiba, фалсафа. – Т.: Янги аср авлоди, 2013. – Б. 20.
8. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 263 с.
9. Сметанина С.И. Медиа текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века). – СПб., 2002. – 177 с.

**BIR TILDAN IKKINCHI TILGA KOD ALMASHTIRISH HODISASINI O'RGANISHDA
JOHN GUMPERZNING O'RNI**

A.T.Majitova, tayanch doktorant, O'zbekiston Davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

<https://orcid.org/0009-0001-8250-0521>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbek tilida uchraydigan bir tildan ikkinchi tilga kod-almashinuv hodisasida (kod-svitching) o'zlarining qimmatli maqola va manbalari bilan butun dunyoga tanilgan olimlar, ularning nazaryalari va ularning yo'nalishlari tahlil qilinadi. Misol qilib, Gumperz nazariyasi asosida tahliliy yondashuvi ko'rib chiqiladi, shuningdek, bu hodisaning ijtimoiy va madaniy kontekstdagi o'rni chuqur o'rganiladi.

Kalit so'zlar: bir tildan ikkinchi tilga kod almashinish hodisasi, Jon Gumperz, gumperz nazaryasi, situatsion kod almashinish hodisasi metaforik kod almashinish hodisasi.

Аннотация. В данной статье анализируется явление переключения кодов с одного языка на другой в узбекском языке с привлечением ценных статей и источников, теорий и указаний всемирно известных ученых. Например, будет рассмотрен аналитический подход, основанный на теории Гумперца, а также углубленное исследование места этого явления в социальном и культурном контексте.

Ключевые слова: переключение кода с одного языка на другой, Джон Гамперц, теория Гамперца, ситуативное переключение кода, метафорическое переключение кода.

Abstract. This article analyzes the phenomenon of code-switching from one language to another in the Uzbek language, with its valuable articles and sources, the world-famous scientists, their theories and their directions. For example, the analytical approach based on Gumperz's theory is considered, and the place of this phenomenon in the social and cultural context is also studied in depth.

Keywords: code-switching phenomenon, John Gumperz, Gumperz's theory, situational code-switching phenomenon, metaphorical code-switching phenomenon.

Kirish. Bir tildan ikkinchi tilga kod almashinuv hodisasi (kod-svitching)-bu bir kishining ikki yoki undan ortiq tillarni bir nutq doirasida navbatma-navbat qo'llash hodisasi bo'lib, ko'p tilli jamiyatlarda keng tarqalgan til hodisalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon odamlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar, til siyosati, madaniyatlararo aloqalar va shaxsiy identitiklik bilan chambarchas bog'liqdir. Ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari, ta'lim tizimi va kundalik muloqotda nafaqat O'zbekistonda balki butun dunyoda kod-almashinuvi (kod-svitching) holatlari tez-tez uchraydi. Aynan O'zbekiston hududa ayniqsa rus, tojik, qoraqalpoq va ingliz tillari bilan bir tildan ikkinchi tilga kod almashinuv hodisasi yaqqol misol bo'lishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Bir tildan ikkinchi tilga kod almashinuv hodisasi masalasida amerikalik tilshunos John Gumperz muhim ilmiy asoslar yaratgan. U kod-almashinuvi nafaqat grammatik hodisa, balki sotsiolinguistik fenomen ekanligini ta'kidlagan [1]. Gumperzning fikricha, kod-almashinuvi ijtimoiy ma'no va kontekstga ega bo'lib, u orqali nutq ishtirokchilari o'zaro munosabatlarni belgilashadi, guruhga mansublikni bildiradilar yoki nutqning rasmiy darajasini o'zgartiradilar. U kod-almashinuvi (kod-svitching) orqali ma'no yaratish va kommunikatsiya strategiyalarini ochib bergan ilk olimlardan biri hisoblanadi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, nafaqat sotsiolingvistik tarixida balki umumiy tilshunoslikda ham sotsiolingvistik olim-Jon Gumperzning o'rni beqiyosdir. Amerikalik olim, Gumperzning nazariy qarashlari nafaqat tilshunoslik sohasini boyitdi, balki uning 1964-yilda Hindiston va Norvegiyaning ikki dialekt orasida aloqalari va bir tildan ikkinchi tilga kod almashinish hodisasini ular bilan bog'liqligi to'g'risidagi ilmiy risolasi butun dunyoda bir tildan ikkinchi tilga kod almashinish hodisasini lingvistik birlik sifatida namoyon qilibgina qolmay uning boshqa tillar bilan aloqasini ham ochib berdi. U 1972 yilda J. P. Blom bilan hamkorlikda chop etilgan maqolada Norvegiyadagi til vaziyatini chuqurroq tahlil qilganigi ham fanda yaqqol misollar bilan o'z aksini topmoqda [2]. Mazkur chop etilgan ilmiy risolada Norvegiyadagi 2 hududdagi aholining kundalik hayotida

ishlatiladigan mahalliy dialektidan foydalanish holatlari, ularni dialekt va ularning boshqa turdagi variantlari bilan aloqasini o'rganibgina qolmay uni sabalarini ham o'zlari uchun kashf qilishgan. Olimlarning fikriga ko'ra, og'zaki muloqot jarayonida ishtirokchilar o'zlarining mavjud tajribasiga asoslanib, o'z repertuaridagi cheklangan nutq shakllari to'plamidan tanlov qiladilar. Ishtirokchilarning kommunikativ kompetensiyasi kodlashtirish qoidalarini o'z ichiga oladi, unga ko'ra shaxslararo munosabatlarning tuzilishi nutqda aks etishini misollar bilan ko'rsatib berishadi [3].

Tahlillar va natijalar. Blom va Gumperzning olib borgan bu amaliyoti nafaqat tillarning turli xilliligini balki ularning bir biridan ajralib turuvchi lingvistik xususiyatlariga ham e'tibor qaratishadi. Olimlar takidlashicha ikkala dialekt ham o'ziga yarasha juda ko'p fonologik, morfologik va leksik o'zgarishlarga ega bo'lgan noyob xususiyatlarga ega tillar hisoblanadi. Shu sababli, ikkita tilni ajratish amaliyoti mavjud bo'lib, u tuzilmaviy farqlar nuqtai nazaridan ancha shartli, ammo ma'ruzachilar uchun muhim va ijtimoiy omillar, jumladan, guruh ichidagi munosabatlar, ijtimoiy qadriyatlar va ma'lum bir kontekstda kodlardan birini qo'llashda namoyon bo'ladigan madaniy o'ziga xoslik jihatlari ta'sir qiladi [4].

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan metaforik va situatsiyali bir tildan ikkinchi tilgan kod almashinish hodisasi taqsimlanishi ishning asosiy nazariy bosqichidir. Olimlar ijtimoiy muhitning o'zgarishi boshqa kodga o'tishning eng asosiy sababi sifatida ko'rsatadilar, masalan, suhbatdoshni, makonni yoki mavzuni o'zgartirganda kodlar ham o'zgarishi mumkin deb ko'rsatadilar [5]. Olimlar Situatsion kod almashinish hodisasiga zid bo'lgan metaforik kod almashinish hodisasi lingvistik vositalarni diversifikatsiya qilish va boshqa til kodi bilan bog'langan assotsiatsiyalarni yaratish istagi tufayli paydo bo'lgan til kodlarini misol qilib keltiradilar [6].

Garchi nazariya ba'zi olimlar tomonidan tanqid qilingan bo'lsada, Gumperzning ushbu tadqiqoti va boshqa ko'zga ko'ringan ishlarining natijalari kodlarni almashtirish hodisasini pragmatik va sotsiolingvistik o'rganishning nazariy asoslarini shakllantirishga ta'sir ko'rsatdi. Bunga qo'shimcha qilgan holda, kodlarni almashtirish hodisasining nazariy qismini eng rivojlangan yo'nalishlaridan biri bo'lishiga o'z hissasini qo'shdi.

Pragmatik yo'nalishni rivojlantirish uchun muloqotni tahlil qilishda kontekstual o'zgarishlarning roli kontseptsiyasini ishlab chiqqan I.Goffman (1979) g'oyalarini ham aytib o'tish kerak. Olim aloqa ishtirokchisiga ega bo'lgan rollar va pozitsiyalar to'plami sifatida tushuniladigan oyoq tushunchasini ishlab chiqdi. Kanadalik tilshunos olim Goffman bir tilli muloqot kontekstida qo'llab-quvvatlash tushunchasini tahlil qiladi, kodlarni almashtirish bilan taqqoslaydi, bunga asosiy sabab qili ikkala hodisa ham ishtirokchilarga bir vaqtning o'zida bir nechta ijtimoiy rollarni namoyish qilish imkonini berishini ko'rsatadi [7]. Olim bir tilli kommunikatorlarning kommunikativ vaziyat kontekstini va ishtirokchilarning ijtimoiy rollarini registrlarni o'zgartirish yoki mavzuni o'zgartirish orqali o'zgartirish qobiliyatini ikki tilli kommunikatorlarning til kodlarini almashtirish orqali shunga o'xshash effektni amalga oshirish qobiliyatini taqqoslaydi.

Shu munosabat bilan, Gumperzning "Xabarning havola mazmunini talqin qilish uchun asosni ta'minlovchi og'zaki yoki og'zaki bo'lmagan signal" deb ta'riflangan kontekstualizatsiya belgisi sifatida bir tildan ikkinchi tilga kod almashinish hodisasining (kod-svitching) funktsiyasiga ishora qiladi. Shuning uchun, bir tildan ikkinchi tilda kod almashtirishda ikkita til o'rtasidagi bir biriga zid mazmunli bo'lib, ma'ruzachilar tomonidan nutqning ba'zi jihatlari, shu jumladan ishtirokchilarning xususiyatlarini ko'rsatuvchi sifatida talqin qilinishi mumkin. Kelajakda kodlarni almashtirish bo'yicha tadqiqotlarda, aloqa ishtirokchilariga ma'lum ijtimoiy rollarni belgilash yoki ularni rad etish vositasi sifatida til tanlash masalasi bir tildan ikkinchi tilga kod almashinish hodisasi tadqiqotlarining sotsiolingvistik va kommunikativ-pragmatik yo'nalishlarida ishlab chiqilishda davom etmoqda [8].

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, zamonaviy ko'p tilli jamiyatlarda bir tildan ikkinchi tilga kod-almashinuv hodisasi (kod-svitching keng tarqalgan bo'lib bu tushuncha ko'p qatlamli til hodisasi hisoblanadi, u nafaqat ijtimoiy, balki lingvistik, madaniy va psixologik omillar bilan ham bog'liqdir. O'zbek tilida bir tildan ikkinchi tilga kod almashinish hodisasi (kod-svitching) oxirgi o'n yillikda ayniqsa rus va ingliz tillari ta'sirida shakllanib, nafaqat yoshlar balki kattalar ham ijtimoiy tarmoqlarda faol ishtirok etuvchi guruhlar orasida keng tarqalganini ko'rishimiz mumkin. Bu holat bir tomondan global til ta'siri va zamonaviy texnologiyalar orqali yuzaga kelayotgan madaniy

aralashuvni ko'rsatsa, boshqa tomondan, milliy tilning o'zligini saqlab qolish zaruriyatini ham eslatadi.

Jon Gumperzning bir tildan ikkinchi tilga kodlarni almashtirish hodisasi bo'yicha olib borgan tadqiqotlari ushbu hodisani chuqurroq tushunishga yordam berdi. Bir tildan ikkinchi tilga kodlarni almashtirish hodisasi nafaqat ikki til o'rtasidagi texnik almashinuv, balki uning fikriga ko'ra, bu ijtimoiy signal ha hisoblanadi. Kodni almashtirish orqali nutq ishtirokchilari o'zlarining guruhga aloqadorligini, yaqinlik darajasini, holatini yoki rasmiyatchilik darajasini bildiradilar. O'zbekiston jamiyatida bir tildan ikkinchi tilga kodlarni almashtirish hodisasi qanday ishlashini tushunish uchun ushbu metodologiya muhim uslubiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Til siyosati, ta'lim va muloqot fanlari haqida gap ketganda, bir tildan ikkinchi tilga kodlarni almashtirish hodisasidagi qiyinchiliklarni, xususan, o'zbek tilshunosligi kontekstida chuqurroq o'rganish kelajakda muhim va amaliy kasbga aylanadi. Bu tildagi o'zgarishlarni kuzatish, til siyosatiga rioya etilishini ta'minlash, yosh avlodda til madaniyatini shakllantirishda muhim bosqich bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bills, G.D., & Gumperz, J.J. (1984). Language and Social Identity. The Modern Language Journal, 68, 86.
2. Blom, J. P., & Gumperz J. (1972). Social meaning in linguistic structure: Code-switching in Norway. In J. Gumperz, & D. Hymes (Eds.), Directions in sociolinguistics. New York: Holt, Rinehart and Winston. p, 225
3. Gardner-Chloros, P. Code-switching, 2009, 254 pages. Cambridge University Press. p, 58-59
4. Gumperz, J. (2014). 1982. Discourse Strategies. Cambridge: Cambridge UP, selected 1-7.. 10.1075/z.184.47gum.
5. Gumperz, J.J., & Hymes, D.H. (1973). Directions in sociolinguistics;: The ethnography of communication.
6. Gumperz, J.J. (2015). Interactional Sociolinguistics: A Personal Perspective.
7. Gumperz, J.J. (1977). The Sociolinguistic Significance of Conversational Code-Switching. RELC Journal, 8, 1 - 34.
8. Gumperz, J.J. (1982). Discourse strategies: Socio-cultural knowledge in conversational inference.
9. Gumperz, J.J., & Hymes, D.H. (1973). Directions in sociolinguistics;: The ethnography of communication.
10. Hall, K & Chad, N., (2015). Code-Switching, Identity, and Globalization. 10.1002/9781118584194.ch28. p, 601
11. Peter, P., (2008). The Speech Community. 10.1002/9780470756591.

UO'K 81-13

SHARQ VA G'ARB ADABIYOTIDA OTA VA FARZAND MUNOSABATLARI: "LAYLI VA MAJNUN" HAMDA "QIROL LIR" ASARLARI ASOSIDA TAHLILY QARASH

D.K.Mamadaliyeva, doktorant, Namangan davlat chet tillari instituti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" dostoni hamda Uilyam Shekspirning "Qirol Lir" tragediyasi asosida Sharq va G'arb adabiyotida ota va farzand munosabatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Asarlarda sadoqat, tushunmovchilik, ichki iztirob va kech anglangan haqiqat kabi motivlar tahlil etilib, ularning axloqiy va estetik mazmuni yoritiladi. "Layli va Majnun"da ichki fidoyilik va ruhiy yuksalish, "Qirol Lir"da esa ochiq ziddiyat va fojea orqali ota-farzand rishtalari yoritilgan. Tadqiqot natijasida ushbu mavzuning har ikki madaniyatda qanday talqin etilishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: ota va farzand munosabatlari, fojea, axloqiy qadriyatlar, sadoqat va xiyonat, tasavvufiy talqin, qiyosiy adabiyot.

Аннотация. Статья представляет собой сравнительный литературный анализ взаимоотношений между отцом и детьми в поэме Алишера Навои «Лейли и Маджнун» и трагедии Уильяма Шекспира «Король Лир». Рассматриваются темы конфликта, преданности, недопонимания и позднего осознания. Навои изображает отношения через внутренние страдания и уважение, отражая восточные ценности, тогда как Шекспир раскрывает западный подход через открытые столкновения и трагизм. Также обсуждается нравственная и воспитательная значимость произведений.

Ключевые слова: отношения отца и ребёнка, трагедия, нравственные ценности Литературное сопоставление Суфийская интерпретация

Abstract. This article offers a comparative literary analysis of parent-child relationships in Alisher Navoi's *Layli and Majnun* and William Shakespeare's *King Lear*. The study examines key themes such as conflict, loyalty, misunderstanding, and delayed realization. Navoi portrays father-son ties through inner struggle and respect, reflecting Eastern values, while Shakespeare highlights Western views through open confrontation and tragedy. The article also explores the ethical and educational significance of both works.

Keywords: parent-child relationships, tragedy, moral values, mystical interpretation, comparative literature.

Kirish. Ota va farzand o'rtasidagi munosabat har qanday jamiyatda eng muhim ijtimoiy va ma'naviy rishtalardan biri sifatida qaraladi. Bu aloqa nafaqat oilaviy tizimning barqarorligini belgilaydi, balki insonning axloqiy va ruhiy shakllanishida ham muhim omil hisoblanadi. Adabiyot esa ushbu murakkab va ko'p qirrali munosabatlarni estetik, ruhiy va falsafiy mezonlar asosida tahlil qilish orqali insoniyat tafakkurini boyitadi. Sharq adabiyotida ota va farzand o'rtasidagi aloqalar odatda hurmat, sadoqat, sabr va ichki itoat kontekstida yoritilgan bo'lsa, G'arb adabiyotida bu munosabatlar ko'proq shaxsiy tanlov, hissiy to'qnashuv, ziddiyat va erkinlik g'oyalari bilan bog'liq holda tasvirlanadi.

Mazkur maqola Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" dostonidagi Majnun va uning otasi o'rtasidagi nozik va iztirobli rishtalarni hamda Uilyam Shekspirning "Qirol Lir" tragediyasida Lir va uning qizlari o'rtasida yuzaga kelgan murakkab, fojeali munosabatlarni qiyosiy tahlil etadi.

Adabiyotlar tahlili: Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" dostoni hamda Uilyam Shekspirning "Qirol Lir" tragediyasi asosida Sharq va G'arb adabiyotida ota va farzand munosabatlari qiyosiy tahlil qilish ustida bir qancha olimlar amaliy ishlarni olib borganlar. Bu borada M.Jo'raqulov, S.Nazarov, M.Karimov, B.Saidov, S.Xudoyberganovlarning tadqiqotlari alohida e'tiborga molik.

Tadqiqot metodologiyasi: Asosiy tahlil obyekti sifatida tanlangan ikki asar — **Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" dostoni** (Sharq adabiyotining mumtoz namunasi) va **Uilyam Shekspirning "Qirol Lir" tragediyasi** (G'arb adabiyotining klassik dramasi) — tematik, strukturaviy hamda poetik jihatdan qiyosiy tahlil qilindi.

Natijalar va ularning tahlili:

1. Obrazlar xarakteristikasi va ularning rivojlanish dinamikasi

"Layli va Majnun"da Majnunning otasi sabrli, mehribon, ammo ijtimoiy bosim ostida harakat qiluvchi ota obrazidir. U o'g'lining ishqiy holatini "g'alati va yovvoyi" deb baholab, uni urf-odatlar asosida to'g'ri yo'lga solmoqchi bo'ladi:

*"Ey o'g'lim, dedi, joningni aziz bil,
Bu dardni qo'y, dunyoni farzanddek iz bil".*

Majnun esa bu da'vatlarga sukut bilan qarshi chiqadi. Uning obrazida ruhiy yetilish, ilohiy muhabbat sari intilish va dunyoviy rishtalardan voz kechish ko'rinadi:

"Men tirikman, ammo yuragim g'amda ko'milgan".

"Qirol Lir"da esa Lirning xarakteri o'ta hukmron, hissiyotga beriluvchi, kuch va sadoqatni noto'g'ri baholovchi otani aks ettiradi. U sevgini so'z orqali o'lchashga urinadi:

Cordelia — rostgo'y va vafodor qiz sifatida o'z sevgisini sun'iy so'zlar bilan emas, amaliy sadoqat bilan namoyon qiladi:

*"I cannot heave
My heart into my mouth: I love your majesty
According to my bond; no more nor less".*

2. Madaniy va tarixiy kontekst

"Layli va Majnun" tasavvufiy tafakkur doirasida yaratilgan bo'lib, unda ota roziligi Alloh roziligiga tenglashtiriladi. Majnunning ichki iztiroblari ilohiy sevgi yo'lida imtihon sifatida ko'rsatiladi.

“Qirol Lir” esa Yevropa Uygʻonish davrining oxirlariga yaqin ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz davri farzand va ota orasidagi hokimiyat, meros va sadoqat muammolarini yoritadi. Tragediyada shaxsiy tanlov, erkinlik va insoniy xatolar muhim oʻrinda turadi.

3. Syujet yakuni va adabiy xulosa

• “Layli va Majnun” yakunida Majnun otasi vafot etganidan soʻng ham ishq yoʻlidan chekinmaydi. Bu yakun oʻz ichiga taslimlik, sabr va ilohiy muhabbatga yetilish gʻoyalarini oladi. Ota-farzand rishtasi dunyoviy ehtiyojlar emas, maʼnaviy yuksalish bilan tugaydi:

*“Ota jonim edi, ishq esa ruhim,
Ruhim meni yetakladi oʻlim sari”.*

“Qirol Lir”da esa Lir Cordelia bilan yarashganidan soʻng, qizining oʻlimi sababli yana ruhan eziladi. Tragediya shaxsiy xatolarning kech anglanishi va tuzatib boʻlmas oqibatlarini koʻrsatadi: *“And my poor fool is hanged!”*

Bu yakun Gʻarb dramalariga xos — kechikkan anglash va fojeaviy tan olinuvchanlikni ifodalaydi.

Natijalar va muhokama. “Layli va Majnun” dostonida ota va farzand oʻrtasidagi munosabatlar chuqur ruhiy iztirob va axloqiy kurashlar orqali ifodalanadi. Majnun otasi mehribon va farzandining dardu gʻamini yuragiga yaqin oluvchi shaxs boʻlsa-da, u oʻz zamonasining anʼanaparast qadriyatlariga sodiq qoladi. U oʻgʻlini jamiyat qarashlari, oilaviy obroʻ va anʼanaviy nikoh meʼyorlari asosida yoʻlga solmoqchi boʻladi. Asarda bu holat quyidagi satrlar orqali ifodalanadi:

*“Ey oʻgʻlim, dedi, joningni aziz bil,
Bu dardni qoʻy, dunyoni farzanddek iz bil.
Koʻnglingni och, qayt bu yovvoyi holatdan,
Senga kerak mehr, na ilinj, na vatan”.*

Bu soʻzlar otaning yuragidagi iztirob va mehr-muhabbatni koʻrsatadi. U Majnunni azobdan qutqarishga intiladi, biroq bu intilish jamiyat bosimi va urf-odatlar doirasidan chiqa olmaydi. U Majnunni insoniy hayot sari yetaklamochi boʻladi: Aksincha, “Qirol Lir” tragediyasida ota va farzand oʻrtasidagi rishtalar ochiq ziddiyat, shubha va xatoliklar bilan oʻralgan. Qirol Lir qariyalik chogʻida hokimiyatni uch qizi oʻrtasida taqsimlashga qaror qiladi, ammo bu qarorni hissiyotga asoslangan sinov — sevgi izhoriga bogʻlab qoʻyadi. U boshida shunday deydi:

*“Which of you shall we say doth love us most?
That we our largest bounty may extend
Where nature doth with merit challenge”.*

Goneril va Regan yolgʻon maqtoqlar bilan otaning ishonchini qozonib, unga nisbatan zulm qiladi. Sadoqatli Kordeliya esa rostgoʻyligi uchun jazolanadi. Qirolning ishonuvchanligi va oʻz kuchiga haddan ortiq suyanishi fojeali oqibatlarga olib keladi. Lir qizlarining xiyonatini anglab yetganidan ruhiy inqirozga uchraydi.

Xulosa. Sharq va Gʻarb adabiyotlarida ota va farzand oʻrtasidagi munosabatlar oʻziga xos madaniy, estetik va falsafiy tamoyillar asosida talqin etiladi. Har ikki yoʻnalishda bu rishta nafaqat oilaviy birlik ramzi, balki insoniy ruhiyat, axloqiy tanlov va jamiyatdagi qadriyatlar bilan bevosita bogʻliq holda tasvirlanadi. “Layli va Majnun” dostonida ota va oʻgʻil oʻrtasidagi aloqa chuqur ruhiy iztirob, fidoyilik va axloqiy kurashlar orqali namoyon boʻladi. va qalbdagi mujmal betartibliklarni ruhiy poklanish sari yoʻnaltirish jarayoni yotadi.

Aksincha, “Qirol Lir” tragediyasida ota va farzand oʻrtasidagi aloqalar ochiq ziddiyatlar, hissiy portlashlar va psixologik toʻqnashuvlar orqali ochib beriladi. Qirol Lirning oʻz sevgisini soʻz bilan oʻlchashga urinishi, natijada xiyonat va adolatsizlikka yoʻl qoʻyishi Gʻarb adabiyotida inson xatolari va ularning fojeaviy oqibatlari qanday rivoj topishini koʻrsatadi. Lirning oʻz farzandlari orasidagi sadoqat va yolgʻonning farqiga bormasligi, kech anglangan haqiqat oldida ezilish holati Gʻarb dramaturgiyasiga xos individual tanlov, ichki halovat izlash va kechikkan kechirim motivlarini oʻzida mujassam etadi. Kordeliya timsolida rostgoʻylik va chin sadoqat hukmron boʻlsa-da, bu fazilatlar oʻz vaqtida tan olinmay, fojiali yakun bilan tugaydi. Shu bois, “Layli va Majnun” hamda “Qirol Lir” asarlaridagi ota-farzand rishtalari orqali adabiyot nafaqat shaxsiy munosabatlar tahlilini, balki butun

bir davrning axloqiy-falsafiy qiyofasini aks ettirishga xizmat qiladi. Tadqiqotdan kelib chiqadigan umumiy xulosa shuki, ota va farzand o'rtasidagi munosabatlarning mustahkamligi faqatgina biologik rishtalarga emas, balki o'zaro tushunish, ishonch, samimiyat va haqiqatga sadoqat kabi chuqur insoniy fazilatlariga tayanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Navoiy A. (1983). Layli va Majnun. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti
2. Shakespeare W. (2004). King Lear. Edited by R.A. Foakes. London: Arden Shakespeare, Bloomsbury Publishing.
3. Jo'raqulov M. (2000). Sharq adabiyoti va milliy tafakkur. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Nazarov S. (2007). Alisher Navoiy ijodida axloqiy-estetik g'oyalar. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti.
5. Greenblatt S. (Ed.). (2012). The Norton Shakespeare (2nd ed.). New York: W.W. Norton & Company. Assalomu alaykum
6. Karimov M. (2015). "Sharq va G'arb adabiy tafakkurida oilaviy rishtalar ifodasi." Til va adabiyot ta'limi, 2(56), 44–49
7. Abrams M. H. (1999). A Glossary of Literary Terms (7th ed.). Boston: Heinle & Heinle
8. Saidov B. (1998). Navoiy va tasavvuf. Toshkent: Fan nashriyoti.
9. Bloom H. (2008). William Shakespeare's King Lear (Bloom's Modern Critical Interpretations). New York: Infobase Publishing.

UO'K 811.161.1'27

“OLTIN” KONSEPTINING KONSEPTUALIZATSIYA VA KATEGORIZATSIYALARI MUNOSABATLARI

X.T.Mamaniyozov, dekan, Samarqand davlat chet tillar nstituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada „oltin“ tushunchasining konseptual hamda kategorial munosabatlarini tahliliy o'rganilishi qayd etilgan.

Kalit so'zlar: Konseptualizatsiya, kategorizatsiya, denotativ, signifikativ, ottenka, leksik-semantik, leksikagrafika, semantik-semasiologik, onomasiologik, differentsiatsiya.

Аннотация. В данной статье представлено аналитическое исследование концептуальной и категориальной взаимосвязи концепта “золото”.

Ключевые слова: концептуализация, категоризация, денотативный, значимый, оттенок, лексико-семантический, лексикография, семантико-семасиологический, ономонологический, дифференциация.

Abstract. In this article presents an analytical study of the conceptual and categorical relationship of the concept of “gold”.

Key words: Conceptualization, categorization, denotative, significant, ottenka, lexical-semantic, lexicography, semantic-semasiological, onomosiological, differentiation.

“Oltin” konsepti haqida gap ketganda, birinchi navbatda, mazkur leksemaning ma'nosi va ma'no ottenkalari haqidagi leksikografik manbalardagi leksikografik izohlarga murojaat qilganimizda, ularning “oltin” leksemasining kognitiv tilshunoslik talablari yuzasidan bularning konsept darajasiga ko'tarilishiga imkoniyati mental yondashuv asosidagi xususiyatlar bilan belgilanadi.

Jumladan, S.I. Ojegov va N.Yu.Shvedovalarning izohli lug'atdagi “oltin” tushunchasining denotativ va signifikativ ma'no komponentlariga tayanilgan holda, uning qimmatbaho metall sifatida ekanligi qayd etilgan. Jahonning barcha leksikografik manbalarida oltin leksemasi leksik-semantik kategorial xususiyatlariga ko'ra, mustahkam assotsiativ bog'lanishga ega ekanligi “leksema-semema” tavsifida o'z xususiyatiga ega ekanligi ta'kidlangan. Demak, “oltin” konseptining mazkur leksikografik manbalarda ko'p ma'noli va keng ma'noli xususiyatga ega ekanligi konsept tavsifi xususidagi barcha parametrlar talabiga javob berishiga asos bo'ladi. To'g'ri, bunda “oltin” konsepti german va o'zbek konseptosferasidagi sathlanishida oltin konsepti bir qancha ko'p ma'nolilik xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirgan. Bu esa, uning mental xususiyatini murakkablashuv mezonlariga ega ekanligi ham metaforik nazariyaning nemis va o'zbek tillarida mujassamlashuviga monandligi ham mental va qadriyat konseptualizatsiya jarayonini mavjudligini taqozo etadi.

Mental va qadriyat konseptualizatsiya jarayoni “oltin” konsepti tavsifida o‘zining ikkala xalq mentalitetidagi milliy qadriyatlarining mujassamlashuvi hamda mental metaforik yondashuv konsepsiyasining mavjudligi konseptual tadqiqotlarni nafaqat “oltin” konsepti misolida, uning “boylik” konsepti bilan sinonimik tarzda bir-biriga yaqinlashtirish masalasi ham to‘liq lisoniy talabga javob bermaydi.

Demak, birinchidan, “oltin” konsepti nominatsiyasida uning leksikografik ifodalanish jarayonlarida til birliklari semantikasidagi xususiyatlar tavsifi;

ikkinchidan, mazkur konseptning periferiya (yondash), durativ (vaqt) evolyutsiyasi asosida bir qancha lingvistik, mental, etimologik, milliy qadriyatlar taraqqiyotida uyg‘unlashish hamda o‘xshashlik konsepsiyalarda bir-biriga yaqinlashish asoslari aniqlashuvi; uchinchidan, “oltin” konsepti yadroviy va pereferiy xususiyatlariga ko‘ra nafaqat informatsion, balki etiko-estetik kommunikativ funktsiyaning bajarilishi tahlillarimizda har ikkala til tahlilida o‘zining tavsifiga ega bo‘ldi;

to‘rtinchidan, oltin konsepti leksikografik manbalardagi leksik-semantik tavsiflari semantik-semasiologik, onomasiologik hamda kognitiv-mental xususiyatlarga egaligini ham ko‘rsatdi. Bunda atrof-muhit ta’siri, milliy mentalitet va qadriyatlar taraqqiyoti ularning semantik rivojlanishi taraqqiyotiga uyg‘unlashadi, kognitiv mental xususiyatlarining konseptual hamda kategorial tavsiflari jarayonlariga ham ta’sir etadi.

Har qanday millat va elatning lisoniy taraqqiyoti masalasi, albatta, so‘z o‘zlashtirish, horijiy tillarni o‘rganish jarayonlari asosidagi leksik evolyutsiyasi jarayoniga bog‘liq hamda ular taraqqiyotida uyg‘unlashish masalasi tahlili ham tadqiq jarayoniga salbiy emas, balki ijobiy ta’siri borligi aniqlanib, ularning progressiv xususiyatlari to‘liq aniqlashtiriladi.

To‘g‘ri, nemis va o‘zbek tillaridagi qiyosiy tipologik tadqiqotlarning kognitiv mental yondashuv asosida olib borilishidagi ijobiy, ayrim holatlarda ikkilanish asosidagi ilmiy qarashlar ham yo‘q emas. Shunga ko‘ra, har bir ilmiy-nazariy tadqiqot yo‘nalishini to‘g‘ri va mukammal olib borilishi ijobiy natija berishi kafolatlanadi. Konseptual tadqiqotlarga muvofiq olib borilgan va ko‘rib chiqilayotgan fundamental ilmiy manba nemis tili konsepsiyasining “Gold” tavsifiga bag‘ishlangan muhim yo‘nalishdagi tadqiqot ishlaridan biri hisoblanadi. Bunda asosiy e’tibor “oltin” konseptining “boylik” konsepti bilan uyg‘unlashadigan hamda differentsiatsiya (farqlanadigan) xususiyatlari qiyosiy yo‘nalishlarda tahlil obyektiga olingan. Jumladan, makur konsept va “boylik” konseptlarining qiyosiy hamda komparativistik holatlari o‘zbek tili bilan ham muqoyasa qilinishining asosiy yo‘nalishlari ushbu bobda o‘z aksini topgan.

Kognitiv tadqiqotlarning asosiy mazmunini dunyoning konseptual qiyofasi haqidagi bilimlarni ifodalash strukturalari va tilda bilimlarni konseptual xususiyatlarini tashkil etish usullari kabi fundamental muammolarni ko‘rib chiqishga qaratilgan. Ushbu bilim sohasining konseptual va kategorik xususiyatlari hali yetarlicha tadqiq qilinmagan, o‘rganiladigan tushunchalar ro‘yxati esa muhokama qilinmoqda. Olamning lisoniy manzarasini o‘rganishda markaziy atama fanning turli sohalari tadqiqotchilarining e’tiborini tortadigan tushunchalardir.

Konsepsiyaning ko‘plab ta’riflari mavjud, ammo bu atama hali zamonaviy fanda o‘zining aniq talqinini topmagan. Kemerovo konseptual tadqiqotlar maktabi doirasida konsepsiya “dunyoning bir bo‘lagini yoki bunday bo‘lakning bir qismini ifodalovchi xususiyatlar to‘plami”, ichki dunyo tushunchalari sifatida ko‘rib chiqiladi. Jon, ruh, yurak, aql, tushunchalari boshqalar tadqiqotlarida “boylik” konseptining “oltin” konsepti bilan uyg‘unlashish hamda differentsiatsiya (farqlanish) xususiyatlari to‘liq tavsif etilgan. “Boylik” konseptidan tashqari boshqa konseptlar haqida ham kognitiv xususiyatlarning konseptual asoslari bo‘yicha yetarli tadqiqotlar mavjud. “Boylik” konsepti har qanday xalq madaniyatida juda muhim rol o‘ynaydi. Mazkur hodisaga turli fanlarda, jumladan grammatikada ko‘plab tadqiqotlar bag‘ishlangan. “Boylik” muammosi kognitiv lingvistika sohasidagi tadqiqotchilarni ham qiziqtiradi. Hozirgi vaqtda rus va ingliz tillari materiallari bo‘yicha “boylik” muammosiga bag‘ishlangan ma’lum miqdordagi asarlar mavjud. Til mexanizmining chuqur va izchil tavsifiy ildizlari, turli tillarda voqelikni konseptuallashtirish va kategorizatsiya masalalariga doimiy qiziqish bilan qaraladi. XX asrning oxiri XXI asrning birinchi yarmida “oltin” hamda “boylik” konseptlarining munosabatlarni o‘rganish asosan, fe’lning boylik shakllarini o‘rganish bilan bog‘liq

bo'lsa, keyinchalik og'zaki boylik shakllarning munosabatlarni ifodalashning boshqa vositalari bilan semantik o'zaro ta'siri tobora ko'proq tahlil qilina boshladi. "Grammatik" va "leksik" xususiyatlarning "boylik" konseptining ikki til paradigmalarini farqlash masalasi juda dolzarb bo'lib, mahalliy va xorijiy lingvistikada jadal rivojlanmoqda. Kognitiv lingvistikada "BOYLIK (OLTIN)" konseptlarini so'zlashuvchi (adresat)ning leksik vositalariga bag'ishlangan asarlar allaqachon mavjud bo'lishiga qaramay, bu masala yetarlicha to'liq tadqiq etilmagan, shuning uchun ham bu tushunchani har tomonlama o'rganish zarurati uning yetarli darajada o'rganilmaganligi sababli muhimdir. Nemis tilida "boylik" konsepti milliy va qadriyatlar xususiyatlari haqidagi ko'plab ilmiy asarlar mavjud. Lekin mahalliy va xorijiy mualliflar tomonidan, bu yerda "boylik" konsepti grammatik birlik kategoriyasi sifatida o'rganiladi. Nemis tilida "boylik"ni leksik vositalarida voqelanishi (verbalizatsiya) tadqiqot obyektiga to'liq aylanmadi, shuning uchun nemischa "Gold" tushunchasini o'rganish bizga juda dolzarb bo'lib tuyuladi.

Tilning inson hayotida aloqa-aralashuv, kommunikatsion kengaygan funksiyalari hamda ijtimoiy-siyosiy masalarda foydalanish o'rni beqiyosligi ham manbalarda qayd etiladi. Til, tafakkur, ong, g'oya, e'tiqod taraqqiyotlari hamda mantiqiy-mental jarayonlar insonlarni bir-birini tushunish, tashqi real voqelikni, moddiy dunyoni idrok qilib tushuntirishi, ular haqidagi in'ikos jarayonlarini o'zlashtirish, o'zaro fikrlashish qobiliyatiga ega bo'lmas edi. Jumladan, til va tafakkur, g'oya va fikr jarayonlari kishilar faoliyatida mavjud bo'lmaganida ular munosabatlaridagi axborot oqimi qanday jamlanar, qay yo'sinda bir kishidan boshqasiga uzatilar va bir avloddan ikkinchisiga yetib kelardi degan masala hozirgacha konseptual va kognitiv fanlar sohasida munozarali holatda bo'lib qolmoqda. Kishilarning til va tafakkur munosabatlari mental-kognitiv masalasida til va u bilan bog'liq mental-logik munosabatlarning asosiy yo'nalishlari quyidagi yo'sinda tavsiflanishini qayd etadilar. Bu haqda tadqiqotchilarning fikri quyidagicha "...Til tizimi jarayonlarining vazifalari va inson lingvistik qobiliyatini namoyon etuvchi omillarning amaldagi harakati haqida ko'plab savollar tug'ilishi tabiiy. Lison (til) ning aytilgan sifatlari isbotini har qadamda sezish, ko'rish va anglash mumkinnligi" bularning obyektiv jarayon ekanligi ishonchli dalillar bilan batafsil yoritiladi.

Til, tafakkur, kishilik jamiyati faoliyatida ong va mental-abstrakt yo'nalishdagi fanlar taraqqiyoti ham bir joyda to'xtab turgani yo'q, u uzluksiz o'z metod va amallarini takomillashtirishga harakat qiladi, yangi g'oyalar bilan boyiydi va bu g'oyalar negizida yangi yo'nalishlar shakllanadi va rivojlanadi, shuningdek, keskin rivojlanmoqda, uning hosilasi esa tadqiqotlarda o'z tavsifiga ega.

Kognitiv lingvistikaning shakllanishi aynan psixologik omillar hamkorligi natijasidir degan xulosa lingvist, kognitolog olimlar ishlarida aks etsa-da, lekin ularda lisoniy qobiliyat haqidagi fikrlarida chalkash masalalarni ko'ramiz. Lingvistik qobiliyat barcha sohalar tadqiqotchilarining e'tiborini tortishi aniq. Tarixiy taraqqiyot jarayonida shunday bo'lib kelgan ham. Insonning muloqot qobiliyatini ta'minlovchi asosiy vosita – til tizimi muammolari bilan hozirgacha tilshunoslar, adabiyotshunoslar, faylasuflar, psixologlar, lingvokulturologlar, etnograflar, neyrofiziologlar shug'ullanib kelishgan. Bu murakkab jarayonlarni tavsifidagi ayrim nomukammalliklarni oldini olish uchun yuqoridagi ilmiy xulosalarimizga ko'ra, fanlar hamkorligini umumiy maqsadga yo'naltirish lozim bo'ladigan holatlarni izchil va chuqur tadqiq qilishimiz zarur bo'ladi. Bu masala nemis va o'zbek tillariga ham xos hodisa va jarayonlardir. Hozirgacha, kishilik jamiyati taraqqiyoti uchun zarur bo'ladigan turli fan sohalari til tizimini, lingvistik qobiliyatni o'z ehtiyojlari uchun, o'z qiziqishi doirasida, turli tahlil uslublari vositasida tadqiq etib keldilar. Lekin ularning ilmiy xulosalari hamda natijalari yetarli zamonaviy tadqiqotlarga uyg'unlashmaganligini kognitologiyaning keyingi tadqiqotlari isbotlab turibdi. Chunki turli sohalarning vakillari hamkorligi davriy, vaqti-vaqti bilan namoyon bo'lib, mazkur kognitiv va mental-mantiqiy sohada ilmiy tahlil predmeti va obyektning yagona ekanligini anglash qiyin bo'lgan jarayonlar mavjud. Bu kabi qamrov va qurshovdan qutulish izlanishlarda izchillikni, to'xtovsizlikni va ko'pqamrovlilikni, amaliy vositalardan (metodlar va usul-amallardan) foydalanishda muntazamlilikni va mustahkam nazariy asosga tayanishni talab qilshi ham mukammal tadqiqotlarda o'z aksini topishi to'liq izlanishlar asosida o'z yechimiga ega bo'lishi lozim. Keyingi yillar davomida kognitiv lingvistika doirasidagi tadqiqotlar soni keskin oshib borshi, turli ilmiy markazlarda bajarilayotgan tadqiqotlar va chop etilayotgan adabiyotlar sonini bevosita kuzatib

borish, ular bilan bimalol tanishishning barcha imkoniyati yo'qligi yetarlicha qiyinchiliklarni tug'diradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка.- М.: 2000.
2. Преображенский А.Г. “Этимологический словарь русского языка.-М.1958.
3. Пименова М. В. Типология структурных элементов концептов внутреннего мира (на примере эмоциональных концептов). / Вопросы когнитивной лингвистики. -2004.
4. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Изд.3. - Воронеж, 2003. - с.31. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж, 1999.

UO'K 821.111.09.1:73

TEODOR DRAYZER VA ZULFIYA QUROLBOY QIZI IJODIDA AYOL TAQDIRI MAVZUI

D.A. Mamatova, o'qituvchisi, Qarshi davlat texnika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Teodor Drayzer va Zulfiya Qurolboy qizi ijodida ayol taqdiri masalasi badiiy va ijtimoiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Har ikki yozuvchining asarlarida ayollar o'z huquqlari uchun kurashuvchi, ijtimoiy adolatsizliklarga qarshi turuvchi, ichki ruhiy kechinmalarini boshidan o'tkazuvchi kuchli shaxs sifatida tasvirlanadi. Drayzerning asarlarida kapitalistik jamiyatdagi ayolning ekspluatatsiyaga uchrashi, moddiy ehtiyojlar va erkinlik o'rtasidagi ziddiyatlar ochib beriladi. Zulfiya Qurolboy qizi esa o'z asarlarida zamonaviy o'zbek jamiyatidagi ayol obrazini, uning ma'naviy olamini, erkinlik sari intilishini badiiy mahorat bilan yoritadi. Maqolada ikki yozuvchining yondashuv uslubi, badiiy vositalari va g'oyaviy qarashlari qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Ayol taqdiri, Teodor Drayzer, Zulfiya Qurolboy qizi, ayol obrazi, ijtimoiy tengsizlik, adabiy qiyos, ruhiy kechinma, erkinlik, badiiy tahlil.

Аннотация. В статье проводится сравнительный анализ творчества Теодора Драйзера и Зулфия Куролбой кизи с точки зрения изображения женской судьбы. Оба автора раскрывают образы женщин как сильных личностей, борющихся за свои права, сталкивающихся с социальными и внутренними конфликтами. В произведениях Драйзера показана судьба женщин в условиях капиталистического общества, где они страдают от эксплуатации и социального неравенства. Зулфия Куролбой кизи в своих произведениях акцентирует внимание на духовном мире современной узбекской женщины, её стремлении к свободе и самоутверждению. В статье проводится литературно-художественный и идеологический анализ подходов обоих авторов к данной теме.

Ключевые слова: Женская судьба, Теодор Драйзер, Зулфия Куролбой кизи, образ женщины, социальное неравенство, духовные переживания, свобода, литературный анализ, сравнительное исследование.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the representation of women's fate in the works of Theodore Dreiser and Zulfiya Qurolboy Qizi. Both authors portray women as strong individuals who struggle for their rights and face both social and emotional challenges. Dreiser's characters often reflect the hardships of women in a capitalist society, focusing on exploitation, inequality, and the conflict between material needs and personal freedom. In contrast, Zulfiya Qurolboy Qizi highlights the inner world of modern Uzbek women, illustrating their journey toward self-realization and independence. The study explores the thematic, stylistic, and ideological approaches used by both writers in depicting the complexities of womanhood.

Key words: Women's fate, Theodore Dreiser, Zulfiya Qurolboy Qizi, female image, social inequality, spiritual experience, freedom, literary analysis, comparative study.

Kirish. Bugungi adabiyotshunoslikda ayol taqdirining badiiy talqini dolzarb mavzulardan biri sanaladi. Turli davrlarda va jamiyatlarda yashab ijod qilgan yozuvchilar o'z asarlarida ayol obrazini turlicha yoritganlar. Ayniqsa, XX asrda jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlar, iqtisodiy muammolar va madaniy inqirozlar fonida ayol hayoti, uning jamiyatdagi o'rni va shaxsiy erkinligi adabiy jarayonda

alohida mavqega ega bo'ldi. Teodor Drayzer — amerikalik realizm namoyandasi sifatida kapitalistik jamiyatda yashayotgan ayollarning ijtimoiy tengsizlik va ekspluatatsiyaga duch kelgan hayotini ochib bergan. Uning asarlarida ayollar ko'pincha o'z haq-huquqlari uchun kurashuvchi, kuchli, biroq jamiyat bosimiga qarshi kurashda yolg'iz qolgan shaxslar sifatida tasvirlanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ayol obrazining adabiyotdagi tasviri turli davr va makonlarda yozilgan badiiy asarlarning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib kelmoqda. G'arb adabiyotida, ayniqsa, XIX–XX asrlarda bu mavzu keng badiiy qamrovga ega bo'ldi. Teodor Drayzer (1871–1945) — amerikalik yozuvchi bo'lib, u o'zining “Amerika fojiasi”, “Jennining ishi”, “Sister Carrie” kabi romanlari orqali jamiyatdagi ayol holati, ularning sinfiy tengsizlikka, moddiy ehtiyojlarga, jamiyat bosimiga duchor bo'lishi kabi muammolarni ko'taradi. Drayzer ijodini tadqiq qilgan olimlar — masalan, A. Kazin, L. Lehan va D. Ebbott — uning realizmga asoslangan asarlarida ijtimoiy tanqid kuchli bo'lganini ta'kidlab o'tishadi. Jumladan, "Sister Carrie" romanida bosh qahramonning jamiyatdagi o'rni, hayotga bo'lgan nigohi, mustaqillikka intilishi ko'pchilik adabiyotshunoslar tomonidan feministik nigoh bilan tahlil qilingan.

O'zbek adabiyotida esa ayol mavzusi ayniqsa mustaqillik yillarida kengroq yoritila boshladi. Zulfiya Qurolboy qizi (1970-y.) — zamonaviy o'zbek nasrining yorqin vakili sifatida o'z asarlarida ayol qalbining nozik jihatlarini, uning ichki kechinmalari, jamiyatdagi roli va shaxsiy erkinlik sari intilishini tasvirlashga alohida e'tibor qaratadi. Uning “Ko'ngil ko'zgu”, “Qizil shoyi”, “Qismat” kabi hikoya va qissalarida kuchli ayol obrazlari markazda turadi. Bu asarlar tahlilida N. Jo'rayev, G. G'ulomova, R. Saidova kabi adabiyotshunoslar yozuvchi uslubining emotsional kuchi, ramziy ifoda vositalari va zamonaviy o'zbek ayolining qiyofasi orqali jamiyatdagi muammolarni ochib berish mahoratini ta'kidlaydilar.

Adabiyotlarda ayol taqdiri masalasiga yondashuvlar xilma-xil: ba'zi yozuvchilar ayolni qurbon sifatida ko'rsatsa, boshqalari uni kuchli, qaror qabul qilishga qodir mustaqil shaxs sifatida tasvirlaydi. Teodor Drayzer va Zulfiya Qurolboy qizining asarlarini solishtirish orqali G'arb va Sharq adabiy tafakkurida ayolga bo'lgan munosabat, badiiy ifoda vositalari va g'oyaviy qarashlar o'rtasidagi umumiyliklar va tafovutlarni aniqlash mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu maqola adabiy qiyosiy tahlil metodiga asoslangan bo'lib, Teodor Drayzer va Zulfiya Qurolboy qizi asarlarida ayol taqdirining badiiy talqinini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik yondashuv asosida G'arb va Sharq adabiy maktablariga mansub ikki yozuvchining asarlaridagi ayol obrazlari, ularning ijtimoiy muhitdagi o'rni va ichki psixologik holatlari tahlil qilinadi.

Tahlil jarayonida quyidagi metodlar qo'llanildi:

Struktural-tahliliy metod: asarlardagi kompozitsiya, obrazlar tizimi, syujet rivoji va muallif pozitsiyasining ichki tuzilishi o'rganildi.

Kontekstual yondashuv: yozuvchilarning yashagan davri, ijtimoiy-madaniy muhit, ularning estetik qarashlari va badiiy niyatlari hisobga olinib, matnlar ijtimoiy kontekstda tahlil qilindi.

Feministik tahlil elementi: ayol obrazlari orqali gender tengsizligi, patriarxal tizim ta'siri, ayolning mustaqil shaxs sifatida tasviri yoritildi.

Intertekstual tahlil: ba'zi g'oyaviy va obrazli o'xshashliklar, madaniy izlanmalar orqali ikki adib ijodida ayol mavzusining o'xshash va farqli jihatlarini aniqlab berildi.

Tadqiqotda nazariy manbalar, adabiyotshunoslikdagi ilg'or g'oyalar, ayol obrazini tadqiq etuvchi ilmiy maqolalar va monografiyalar hamda yozuvchilarning muhim badiiy asarlari asosiy manba sifatida ishlatildi. Har ikki muallifning uslubiy xususiyatlari, obraz yaratishdagi mahorati va mavzuga yondashuvi chuqur tahlil qilinib, ularning ijodiy pozitsiyasi o'rtasidagi o'xshashliklar va tafovutlar ochib berildi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Teodor Drayzer va Zulfiya Qurolboy qizi asarlarida ayol obrazi markaziy mavzulardan biri bo'lib, har ikki muallif bu obraz orqali jamiyatdagi muammolarni yoritadi, insoniy qadriyatlar va erkinlik masalasiga e'tibor qaratadi. Biroq ularning yondashuvlari, obraz yaratish uslubi va ideologik pozitsiyasi muayyan farqlarga ega.

Drayzer asarlarida ayol obrazlari ko'pincha sinfiy tabaqalanish va iqtisodiy ehtiyojlar ta'sirida shakllanadi. Masalan, "Sister Carrie" romanida bosh qahramon Kerri jamiyatda omon qolish va

ijtimoiy mavqe topish uchun turli tanlovlar qilishga majbur bo'ladi. Ayolning hayotiy qarorlari iqtisodiy holat, erkaklar bilan munosabat va jamiyat bosimi bilan chambarchas bog'liq. Bu orqali muallif kapitalistik tizimning insoniy qadriyatlarga qanday salbiy ta'sir ko'rsatishini ochib beradi.

Zulfiya Qurolboy qizi asarlarida esa ayolning ichki olami, ma'naviy izlanishlari va o'zligini anglash jarayoni markazda turadi. Masalan, "Qismat" hikoyasida bosh qahramon ayolning o'z orzulari va real hayotdagi mas'uliyatlari o'rtasidagi kurashi tasvirlanadi. Yozuvchi zamonaviy ayolning jamiyatdagi faolligi, mustaqil fikrlashi, o'ziga bo'lgan ishonchini badiiy vositalar orqali ifoda etadi. Qurolboy qizining asarlarida ayol obrazlari an'anaviy qarashlardan chiqib, yangicha tafakkur bilan namoyon bo'ladi.

Ushbu tahlillar asosida aytish mumkinki, har ikki muallif o'z asarlari orqali ayolga nisbatan stereotipik qarashlarni rad etadi va uni kuchli, izlanishga moyil, jamiyatda o'z o'rnini topishga intiluvchi shaxs sifatida tasvirlaydi.

Xulosa va takliflar. Ushbu maqolada Teodor Drayzer va Zulfiya Qurolboy qizi asarlarida ayol taqdirining badiiy talqini qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, har ikki yozuvchi ayol obrazini jamiyatdagi muhim ijtimoiy va ma'naviy o'zgarishlar kontekstida yoritgan. Drayzer ijodida ayol asosan kapitalistik jamiyat qurboni sifatida gavdalanar ekan, Qurolboy qizi asarlarida esa ayol mustaqil fikrlovchi, o'z yo'lini tanlay oladigan shaxs sifatida tasvirlanadi. Har ikki yozuvchining ijodida ayol obrazi orqali jamiyatdagi tengsizliklar, stereotiplar va axloqiy inqirozlar ochib beriladi.

Teodor Drayzer asarlarida ayol hayoti iqtisodiy va ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanadi, uning taqdiri jamiyatdagi adolatsizliklar orqali ochiladi. Zulfiya Qurolboy qizi esa o'z asarlarida ayolning ichki dunyosi, orzu-umidlari va o'zligini topish yo'lini badiiy yoritadi. Har ikki muallif ayol obrazi orqali o'z davrining muhim muammolarini ko'taradi va o'quvchini ijtimoiy adolat, erkinlik va insoniy qadriyatlar haqida o'ylashga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Drayzer, T. (2001). *Sister Carrie*. New York: Modern Library.
2. Zulfiya Qurolboy qizi. (2017). *Qismat*. Toshkent: Yozuvchi nashriyoti.
3. Zulfiya Qurolboy qizi. (2018). *Ko'ngil ko'zgu*. Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti.
4. Kazin, A. (1995). *On Native Grounds: An Interpretation of Modern American Prose Literature*. New York: Harcourt.
5. Lehan, R. (1990). *The Romantic Ideal: Literary Explorations of American Identity*. Athens: University of Georgia Press.
6. G'ulomova, G. (2020). "Zamonaviy o'zbek nasrida ayol obrazi: tahlil va talqin". *Filologiya masalalari*, №2, 45–52.
7. Jo'rayev, N. (2019). "O'zbek nasrida ayol timsoli va zamonaviylik ruhiyati". *Adabiyot va san'at*, №6, 28–33.
8. Saidova, R. (2021). "Zulfiya Qurolboy qizi ijodida ayol psixologiyasi talqini". *Zamonaviy adabiyot nazariyasi*, №1, 61–67.
9. Шестаков, В. (2007). *Женщина в литературе: от мифа к реалиям*. Москва: Логос.
10. Qizi, H. Z. M. (2024). *WOMEN'S ROLES AND GENDER PORTRAYAL IN THOMAS HARDY'S WORKS*. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, 2(57), 344-347.
11. Хамзаева, З. (2025). *Толкование женского образа в романе «Бону» с точки зрения декадентства: социальный кризис и противоречие ценностей*. *Зарубежная лингвистика и лингводидактика*, 3(2), 17-22

UDC 81

THE ROLE OF CONCEPTUAL METAPHORS IN THE PROCESS OF CONCEPTUALIZATION AND CATEGORIZATION OF ANTHROPOPHENOMENA AS CATEGORIES

F.M.Mamatova, Independent researcher (DSc), Namangan State Institute, Namangan

Annotatsiya. Maqolada antropofenomenlarning kategoriyalar sifatida konseptuallashuvi va kategoriyalash jarayonida konseptual metaforalarning tutgan o'rni tahlil qilinadi. Metafora inson ongida murakkab tushunchalarni anglash va tasniflashga xizmat qiluvchi kognitiv vosita sifatida qaraladi. Tadqiqotda metaforik modellar orqali insoniy hodisalar qanday shakllanib, tushunilishini aniqlashga urg'u beriladi. Kognitiv lingvistika, falsafa va antropologiya nuqtayi nazaridan yondashilib, inson tafakkuridagi chuqur konseptual strukturalar ochib beriladi. Maqola

metaforalarning tafakkur va til orqali inson haqidagi bilimlarni tashkil etishdagi markaziy o'rnini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: konseptual metafora, antropofenomen, konseptuallashuv, kategoriyalash, kognitiv lingvistika, metaforik model, inson tafakkuri, konseptual tizim.

Аннотация. В статье рассматривается роль концептуальных метафор в процессе концептуализации и категоризации антропофеноменов как категорий. Анализируется, как метафора служит когнитивным инструментом, структурируя абстрактные характеристики человека через образы, заимствованные из конкретных сфер опыта. Подчеркивается значимость метафорического моделирования при формировании понятийных рамок, определяющих восприятие, описание и классификацию антропологических явлений. Особое внимание уделяется междисциплинарному подходу, соединяющему лингвистику, когнитивную науку и философскую антропологию для выявления глубинных механизмов мышления.

Ключевые слова: концептуальная метафора, антропофеномены, концептуализация, категоризация, когнитивная лингвистика, метафорическое моделирование, когнитивные механизмы.

Abstract. This paper explores the role of conceptual metaphors in the conceptualization and categorization of anthropophenomena as cognitive categories. It examines how metaphor functions as a mental mechanism that enables the understanding of complex human-related phenomena through mappings from familiar, embodied experiences. The study emphasizes the significance of metaphorical models in shaping abstract concepts related to human nature and behavior. By integrating insights from cognitive linguistics, philosophy, and anthropology, the research highlights how conceptual metaphors contribute to the structuring, interpretation, and classification of anthropophenomena within the human conceptual system.

Key words: conceptual metaphor, anthropophenomena, conceptualization, categorization, cognitive linguistics, metaphorical mapping, human cognition, conceptual system.

Kirish. Hozirgi kunda zamonaviy tilshunoslik kategoriyalashtirish vazifasi inson ongi va atrofdagi borliqni anglashning eng muhim funksiyasi ekanligini e'tirof etadi. Bunda metafora inson aqlining o'xshashlik imkoniyatlarini namoyon etuvchi asosiy vosita sifatida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bundan tashqari, V.V.Vinogradov [1; 225] ta'kidlaganidek metafora milliy dunyoqarashni tasvirlashda markaziy o'rinni egallaydi, chunki u ko'zga ko'rinmas dunyo manzarasini aniq aks ettirish imkonini beradi - ya'ni, uni tashkil etuvchi so'z va iboralarning og'zaki-tasviriy uyg'unlashuvi orqali idrok etiladigan lisoniy dunyo manzarasini yaratadi. N.D.Arutyunovanning [2; 6] fikricha esa, metafora tufayli biz tafakkur asoslarini va jarayonlarini tushunish hamda dunyo tasvirini yaratishning kalitini ko'ra boshladik. Shu sababli, metaforik birliklarni tahlil etish ma'lum bir etnosning dunyoqarashini anglashga ko'maklashadi.

Ma'lumki, metaforani o'rganishning an'anaviy asosiy ob'ektlari quyidagilardan iborat: ushbu tushunchaning hajmi va mazmuni, metaforik ko'chishning tabiati, ichki va tashqi tuzilishi, shuningdek, uning funksional xususiyatlari.

Hozirgacha tadqiqotchilar metaforaning mohiyati haqida yagona fikrga kela olmagan va uni o'zining yordamida tushuntirishga harakat qilmoqdalar, bunda obrazli iboralardan foydalanib: "Har qanday metafora - asosdan mahrum bo'lgan belgidir" [3; 59] yoki E.MakKormak [4; 363] tasvirlaganidek "semantik tushuncha anomaliyasi", M.V.Nikitin [5; 257] aytganidek "ong g'irashirasidan yangi tushuncha va tasavvurlarni yorug'likka olib chiqishga yordam beradigan doya kampir" yohud N.D.Arutyunovaga [2; 28] tegishli "Sudlov jarayonisiz chiqarilgan hukm" larni keltirish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Zamonaviy tilshunoslikda metaforaning turli jihatlarini o'rganishga bag'ishlangan bir qator ishlar mavjud. V.N.Vovk, V.P.Moskvin, N.D.Arutyunova va boshqalar metaforaning mohiyati va vazifalarini aniqlamoqda, A.P.Skovorodnikov, G.N.Sklyarevskaya L.V.Chernets va boshqalar uning boshqa troplar orasidagi o'rnini ko'rib chiqmoqda V.G.Gak, G.N.Sklyarevskaya, V.P.Moskvin, M.V.Nikitin esa metafora tipologiyasini

tasvirlaydi. K.Baldauf, M.Black, J.Lakoff, M.Johnson, J.Searle, P.Drewer, R.Schumacher, E.Rolf, E.F.Kittay, E.Rolf va boshqalarning eng mashhur va keng e'tibor qozongan asarlarni eslatib o'tish zarur.

Zamonaviy tilshunoslikda metaforizatsiya hodisasining tabiatini o'rganish bir-biridan tubdan farq qiluvchi ikki yo'nalishda - semantik va kognitiv yo'nalishda olib borilayotganini ta'kidlash lozim. Birinchi yo'nalish ma'no tushunchalariga asoslanib, ko'chim mexanizmi va natijasini tavsiflaydi. Bu yo'nalish uchun metaforaning semantikasi va vazifalari, metaforizatsiya jarayonining qonuniyatlari, uning uslubiy imkoniyatlariga qiziqish xosdir. Bu sohada Yu.D.Apresyan, N.D.Arutyunova, G.N.Sklyarevskaya, E.T.Cherkasova, R.Shumaxer, P.Kallan va boshqa olimlar tadqiqotlar olib borganlar.

Biroq, metaforani o'rganishga an'anaviy semantik yondashuv bilan bir qatorda, G'arb tilshunoslik ilmida kognitiv yondashuvga asoslangan butunlay yangi yo'nalish paydo bo'ldi. Ye.S.Kubryakovaga [6; 93] ko'ra lingvokognitiv tadqiqotlarda metafora nutqni bezash va tasvirni tushunarli qilishga mo'ljallangan trop sifatida emas, balki mavhum yoki notanish sohani aniq yoki intuitiv tushunilgan soha orqali tushunchalashtirish usuli bo'lgan konseptual hodisa sifatida qabul qilinadi. Ajablanarli joyi yo'qki, aynan metafora tilga nisbatan kognitiv yondashuvning boshlanish nuqtasi bo'ldi: kognitiv tilshunoslikda ilgari surilgan lingvistik va ensiklopedik bilimlarni farqlashning ahamiyatsizlik tamoyili metaforada eng yaqqol namoyon bo'ladi. Metafora A.N.Baranovning [7; 188] fikricha "tilning diskret (uzlukli) tuzilishiga nodiskretlikni (uzluksizlik) kirituvchi" deyarli yagona hodisa hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Metaforani tushunish uchun uning vazifalariga e'tibor qaratish lozim:

- 1) kognitiv funksiya eng muhim hisoblanadi, chunki u ma'lumotni idrok etish va qayta ishlashga yordam beradi;
- 2) nominativ vazifa. Metafora realiyaning muhim belgilari asosida muallifning fikrini ifodalovchi iborani shakllantirishga imkon beradi.
- 3) kommunikativ vazifa ifodadagi ma'noning uzatilishi uchun javobgar bo'lib,
- 3) kommunikativ funksiya ifodada uzatilayotgan ma'no uchun javob beradi va uni adresat uchun tushunarli shaklda yetkazishga yordam beradi;
- 4) pragmatik funksiya - metafora retsiyentning emotsional munosabatini uyg'otadi;
- 5) instrumental funksiya o'zganing nuqtayi nazarini tahlil qilish va adresatning o'z dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi;
- 6) tasviriy funksiya - metaforik model fikrni estetik jihatdan ahamiyatli qiladi;
- 7) gipotetik funksiya adresat uchun to'liq tushunarli bo'lmagan fikrni taqdim etish imkonini beradi, allaqachon tanish xususiyatlardan mavhum tasvirni yaratishga yordam beradi;
- 8) modellashtrish funksiyasi turli xil o'zaro bog'liq alohida elementlarga ega bo'lgan dunyo modelini yaratishga ta'sir qiladi;
- 9) evfemik funksiya muallifning to'g'ridan to'g'ri baholardan qochish va shu bilan birga kerakli ma'lumotni yetkazish qobiliyatidan iborat;
- 10) targ'ibot funksiyasi murakkab g'oyalarni tayyorlanmagan auditoriyaga yetkazishga yordam beradi.

Sanab o'tilgan vazifalar faqatgina qisman mustaqil bo'lib, ular o'zaro chambarchas bog'liq va doimiy o'zaro ta'sirda bo'ladi [8;133]. Har bir metaforik model xabar yuboruvchining kommunikativ maqsadiga ko'ra turli vazifalar majmuasini bajarishi mumkin. Metaforani o'rganishning kognitiv yo'nalishidagi "Oltin fond"ni J.Lakoff va M.Jonsonning ishlari tashkil etadi. Ular o'zlarining asosiy nazariy qoidalarini "Metaphors We Live By" asarida bayon qilib, konseptual metafora nazariyasiga asos soldilar. Bu aslida metaforani kognitiv mexanizm sifatida tizimli ravishda tavsiflab bergan ilk ish edi. Asar mualliflarning ta'kidlashicha, metafora ongning ajralmas qismi sifatida nafaqat tilda, balki tafakkur va harakatda ham namoyon bo'ladi. Shu yo'sinda J.Lakoff va M.Jonson metaforani "emperik asos" orqali izohlashga harakat qilishgan [9; 403]. Ular bilimlarni tartibga solishning deyarli butun tizimi, inson miyasida shakllanadigan kundalik tushunchalar tizimi o'z tabiatiga ko'ra majoziy ekanligini ta'kidlaydi. Tadqiqotchilar til ma'lum sxemalar haqidagi ma'lumotlar manbasi bo'lib xizmat qilishiga, biz shu sxemalarga muvofiq harakat qilishimiz va

fikrlashimizga alohida e'tibor qaratmoqdalar. Konseptual metafora bilimlarning barqaror tuzilmalariga yo'naltirilgan, chunki uning mohiyati "bir turdagi hodisalarni boshqa turdagi hodisalar nuqtai nazaridan tushunish va his qilishdan iborat" [9; 389]. Bu nimani anglatadi? Bundan nuqtai nazar metaforani til tizimidan tashqarida bo'lgan til, tafakkur va madaniyatning o'zaro ta'siri hodisasi sifatida ko'rib chiqadi mazmun kelib chiqadi.

Kognitiv metaforaning asl tabiatini chuqurroq tushunish uchun uning nazariyasining asosiy qoidalarini ko'rib chiqamiz:

1. A.P. Chudinov [8; 7] ta'kidlaganidek, kognitiv metafora inson ongi rivojlanishining muhim omili hisoblanadi, u "olamni anglash, tizimlashtirish va tushuntirish usuli sifatida asosiy aqliy jarayon" deb ta'riflanadi.

2. Kognitiv metafora tizimli xususiyatga ega, chunki tilning butun lug'at tizimini qamrab oluvchi bir qator kognitiv modellar mavjud [10; 9]. Shunday qilib, konseptual metaforalar insonning atrofdagi voqelikni idrok etish sxemalari bo'lib, aynan shu modellar asosida insonning dunyoqarashi shakllanadi. Bu modellar orqali inson atrofidagi olamni anglab, o'z dunyoqarashini shakllantiradi.

3. Kognitiv metafora noma'lum obyektni ma'lum obyektga o'xshatishni ta'minlaydigan til vositasi hisoblanadi. M.Blek ta'kidlaganidek, "yangi kontekst diqqat markazidagi so'z ma'nosining kengayishiga sabab bo'ladi" [11; 163]. D.Devidsonning fikricha, "metaforalar ko'pincha biz ilgari e'tibor bermagan narsa va buyumlarning xususiyatlarini payqashimizga yordam beradi; ular bizga hayratlanarli o'xshashliklar va aloqadorliklarni namoyon etadi" [12; 189-190].

4. Konseptual metafora kognitiv nazariyada "har qanday kinoya, tushunchaning obrazli ifodasi" [13; 8-9] deb ataladi. Shu tarzda, metafora va unga yondosh hodisalar o'rtasidagi farqlarga alohida e'tibor qaratilmaydi. A.P.Chudinovga ko'ra [8; 7] metafora hayotimizda muhim o'rin egallaydi, chunki u inson ongining atrofdagi dunyoni toifalash masalasidagi imkoniyatlarini namoyon etuvchi vositadir. Olim metaforaga shunday ta'rif beradi: "asosiy mental funksiyani, bilish, strukturalash va voqelikni tushuntirish usuli" Konseptual metafora nazariyasiga bo'yicha, metaforizatsiya asosini ikki konseptual maydon – manba sohasi ("donor soha") va mo'ljal sohasi o'rtasidagi bilim tuzilmalari (freymlar va ssenariylar) o'zaro ta'siri jarayoni tashkil etadi. Har ikkala maydon ham atrofdagi dunyoni anglash natijasida shakllanadi. Manba sohasi sezgi tajribasiga asoslanib aniq xususiyatga ega bo'lsa, mo'ljal sohasi mavhumdir [14; 49]. Jorj Lakoff va Mark Jonson [9; 131] tomonidan ishlab chiqilgan metaforik model nazariyasi mamlakatimiz olimlari tomonidan qabul qilinib, chuqur o'rganildi. Metaforik model - bu inson ongida shakllanadigan tushunchaviy sohalar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikdir. Bu aloqadorlikni "X - bu Y" formulasi orqali ifodalash mumkin. Bunda bir sohaning (manba soha) freymlar, slotlar va tushunchalar tizimi boshqa bir sohaning (mo'ljal soha) tushunchalar tizimini modellashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bunday modellashtirish muloqot jarayonida tinglovchining hissiy-irodaviy sohasiga ta'sir o'tkazish imkoniyatini yaratadi. Konseptual metaforalar ham dastlabki (konseptual) sohalar, ya'ni leksema olinadigan sohalar (doiralar, tushunchalar) bo'yicha, ham oxirgi (konseptual) sohalar, ya'ni metaforik qayta tushunilgan leksema kiradigan sohalar (doiralar, tushunchalar) bo'yicha farqlanadi. Bitta boshlang'ich soha va bitta oxirgi soha o'rtasidagi ikki tomonlama aloqani kognitiv model sifatida ko'rib chiqish mumkin. "Konseptual metaforalar ko'pincha uzviy bog'langan kognitiv modellarni hosil qiladi: murakkab kompleks voqelikning pragmatik elementlari sifatida geshtalt xususiyatiga ega bo'lgan bilimlarni tashkil etishning murakkab tuzilmalari. Kundalik tilning kognitiv-lingvistik tahlili orqali qayta tiklangan bu universal kognitiv modellarni muayyan til jamoasining dunyoqarashini ongsiz ravishda shakllantiruvchi va belgilovchi madaniy fikrlash namunalar deb hisoblash mumkin" [15; 41].

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, metafora o'zi mavjud bo'lgan jamiyatning tili uchun eng muhim va madaniy jihatdan belgilangan obyektlarning sifat va xususiyatlarini aks ettiradi. Har qanday metafora bir vaqtning o'zida bir necha darajada, ya'ni muayyan kontekstda, matnda va diskursda mavjud bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. — М.: Гослитиздат, 1959. — С. 225.
2. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. — М. : Прогресс, 1990. — С. 6.
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. — М. : Прогресс, 1994. — С. 59.

4. МакКормак Э. Когнитивная теория метафоры // Теория метафоры. — М.: Прогресс, 1990. — С. 363.
5. Никитин М. В. Метафора: уподобление vs. интеграция концептов // С любовью к языку : сб. науч. тр. — М. ; Воронеж : Истоки, 2002. — С. 257.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — С. 93.
7. Баранов А. Н. Очерк когнитивной теории метафоры // Баранов А. Н., Караулов Ю. Н. Русская политическая метафора: материалы к словарю. — М. : Институт русского языка, 1991. — С. 188.
8. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивные исследования политической метафоры / А. П. Чудинов. — Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 2001. — С. 133.
9. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. — М. : Прогресс, 1990. — С. 403.
10. Склиаревская Г. Н. Метафора в системе языка. — СПб. : Изд-во СПбГУ, 1993. — С. 9.
11. Блэк М. Метафора // Теория метафоры. — М. : Прогресс, 1990. — С. 163.
12. Дэвидсон Д. Что означают метафоры // Теория метафоры. — М. : Прогресс, 1990. — С. 189–190.
13. Москвин В. П. Русская метафора. Семантическая, структурная, функциональная классификация: учеб. пособие к спецкурсу по стилистике. — Волгоград : Изд-во Волгоград. гос. пед. ун-та, 1997. — С. 8–9.
14. Kertesz A. Cognitive semantics and scientific knowledge: Case studies in the cognitive science of science. — John Benjamins Publishing Company, 2004. — P. 49.
15. Jäkel Olaf. Metaphern in abstrakten Diskurs-Domänen: Eine kognitiv-linguistische Untersuchung anhand der Bereiche Geistestätigkeit, Wirtschaft und Wissenschaft. — Frankfurt am Main : Peter Lang, 1997. — P. 41.

UO'K 81-13

G'AZAL TARJIMASI - TAHLIL VA TADQIQ**S.R. Matkarimov, katta o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch**

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarixiy asarlar tarjimasida janr masalasi to'g'risida gap boradi. Qardosh bo'lmagan xalqlarning adabiy meroslarini o'g'irishdagi muammolar haqida so'z yuritiladi. Sharq adabiyotidagi janrlarning o'ziga xosligi aytiladi. G'azal tarjimasi tahlil qilinadi

Kalit so'zlar: adabiyot, janr, ruboiy, g'azal, tarjimashunoslik, mumtoz she'riyat, sharq.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос жанра в переводе исторических произведений. В ней рассматриваются проблемы перевода литературного наследия неродных народов. В ней рассматривается своеобразие жанров в восточной литературе. В ней анализируется перевод газелей.

Ключевые слова: литература, жанр, рубаи, газель, переводы, классическая поэзия, восток

Abstract. This article discusses the issue of genre in the translation of historical works. It discusses the problems of translating the literary heritage of non-fraternal peoples. It discusses the uniqueness of genres in Eastern literature. It analyzes the translation of ghazals

Keywords: literature, genre, rubai, gazelle, translations, classical poetry, east.

Alisher Navoiy adabiy merosini o'rganish, uni tadqiq qilish, u tomonidan aytilgan qimmatli va hikmatli so'zlarni qiyosiy tahlil qilish juda muhim hamda avvalo, tarbiyaviy ahamiyatga egadir. A.Navoiy ijodi nafaqat o'zbek xalqi va turkiy xalqlar, balki butun bir insoniyatning faxri-iftixori sifatida dunyo ahli uning merosidan bahramand bo'lishga haqli. "Biz Alisher Navoiy asarlarini qanchalik ko'p o'rgansak, xalqimizni u bilan tanishtirsak, o'sib kelayotgan yosh avlodda milliy g'urur va iftixorni o'stirishga muhim hissa qo'shgan bo'lamiz [1]". Alisher Navoiy ijodi va dahosi ulkan bir ilm, tadqiqot yo'nalishiki, bu yo'nalish adabiyotshunoslikda "Navoiyshunoslik" deb ataladi. Bu tadqiqot maydoniga tushgan, hazrat Navoiy ijodidan qalbiga shuur paydo bo'lgan adabiyot ixlosmandlari ko'plab topiladi.

Alisher Navoiy o'z ijodida insoniyatni ezgulikga chorlash va insonlarga yaxshilik qilish, barkamol inson darajasiga erishtiradigan mazmundagi g'oyalarni ilgari surgan. Bu kabi ilg'or g'oyalar alloma ijodining mazmun-mundarijasini tashkil qiladi. U hayotlik davrida xalqning cheksiz mehr-muhabbatiga sazovor bo'lgan, ma'rifatparvar ideal inson maqomiga erishgan. Buyuk mutafakkirning turkiy she'riyatning ulug' dahosi sifatida shaxsi va ijodiga bo'lgan qiziqish hech qachon so'nmadi, aksincha, tadrijiy rivojlanib boraverdi. Buyuk daho ijodining xalqimiz tomonidan nazariy o'rganish allomaning hali hayotlik davridan boshlanib, qog'ozga tushirila boshlangan.

Demak, navoiyshunoslik mutafakkir hayotlik chog'laridan boshlanib, to bugungi kungacha rivojlangan va bundan keyin ham rivojlanishda davom etaveradi.

Jahondagi rivojlangan mamlakatlar xalqlari ham mutafakkir ijodidan asliyat yoki tarjima orqali bahramand bo'lishlari bilan birga, alloma ijodini o'zga xalqlarga tarqalishiga va uning rivojiga ham salmoqli hissa qo'shib kelmoqdalar. Jahon miqyosida yaratilgan navoiyshunoslik namunalarini sanab sanog'iga yetib bo'lmaydi. A.Navoiy asarlarining tadqiqi nafaqat o'zbek adabiyotshunosligi, balki jahon adabiyotshunosligi oldidagi eng muhim masalalardan biri bo'lib qolaveradi. Alisher Navoiy adabiy merosi mamlakatimizning har bir fuqarosi uchun birdek qadrlil va bebaho durdonaki, bu durdona asarlarsiz xalqimiz ma'naviyati bugungi darajaga erishmagan bo'lar edi. Shoirning ona Vatanga bo'lgan beqiyos muhabbati, insonparvarlik, sof ma'naviy-axloqiy fazilatlar, chin va beg'araz insoniy munosabatlar kuylangan bebaho asarlari hamisha hamma uchun ibrat va hayot maktabidir.

Ma'lumki, jahon adabiyotshunosligida insoniyat rivoji, uning ma'naviy-ma'daniy hayotiga o'z ijodi bilan yuksak hissa qo'shgan allomalar unchalik ko'p bo'lmasada, bu insonlar haqida turli davrlarda har xil mualliflar tomonidan risolalar, kitoblar yozilib borilgan. Ana shu buyuk insonlar qatorida Alisher Navoiy siymosi alohida ahamiyatga ega. Alisher Navoiy ijodini o'rganish, uning asarlaridagi duru gavharlarni anglash, barcha soha vakillari va hamma zamonlar kishilari uchun xos va mos bo'lgan fikrlarni to'laqonli tushinish hamda uni boshqa xalqlar o'quvchilariga taqdim qilish o'z ahamiyatini hech qachon yo'qotmagan va yo'qotmaydi ham. Chunki alloma ijodini qanchalik ko'p o'rganib, tahlil qilib, boshqa xalqlarga taqdim qilsak, adabiyotimizning qanchalik kuchli ekanligini, tomirlarimizning qanchalik teran ekanligini xorijlik o'quvchilarga bildirib qo'ygan bo'lamiz. Mavlono Alisher hazratlari o'z asarlarida insonlarda uchraydigan ko'plagan muammolarning yechimini bayon qilgan.

Mazkur ishda oldimizga qo'yilgan maqsad asliyat va tarjima qiyosi bo'lgani uchun A.Navoiy ijodining tarjima jarayonida yoki ijroda yoki og'izdan-og'izga ko'chganda yoki davrlar o'tishi bilan o'zgarishlar, improvizatsiyaga uchrashi to'g'risida quyidagi to'rtlikni misol tariqasida keltirish mumkin:

Bu xonanda holin anglay olmadim,
 Kuylagan she'rini tushunib bo'lmas.
 Birov der edi bu she'rni yod bilar edim,
 Ammo tushunmadim ne deyar bu kas.
 Men dedim bu she'r meniki edi,
 O'zim ham ayladim tushunmoq havas.
 Tarjimasi:
 Ce chanteur ne comprend pas le poème qu'il chante
 et je ne le comprends pas
 Quelqu'un dit: "J'ai appris ce poème par coeur
 Mais je ne comprends pas ce qu'il dit"
 Moi je dis: "Ce poème est de moi: j'aimerais bien
 moi-même le comprendre".

Bundan anglashiladigan ma'no shuki, A.Navoiy ijodning har qanday sharoitda ham o'zgarishlariga qarshi bo'lgan. G'azalmi, tuyuqmi, ruboiymi ijrochi uning mazmunida yozuvchi ko'zlagan maqsadni yetkazishi lozim, deb bilganligi uchun ham yuqoridagi tanqidiy to'rtlikni yozgan.

Muayyan xalq ma'naviyatiga xos qadriyatlarning boshqa xalqlar tomonidan tan olinishi, tabiiyki, ana shu xalq tarixiga nisbatan chuqur hurmat ifodasidir. Bunday e'tirof xalqning g'urur va iftixori, milliy o'zligini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi. Tarjima tarixini chuqur o'rganish faqat umumiy madaniy yuksalish jarayonini yoki muayyan milliy adabiyot tarixini o'rganishdangina emas, balki o'sha adabiyotning hozirgi taraqqiyot jarayoni, xususiyati, adabiy aloqalari ko'lamini tatbiq etish, rivojlanish istiqbolini belgilashda ham juda katta ahamiyatga ega. Biron-bir tilning badiiy asarlari tarjimasini amalga oshirish imkoniyatlari bir necha o'n yillar davomida tarjima qilish orqali orttirilgan adabiy an'analar, boy tarjiba zaminida ro'yobga chiqadi [2].

Har bir yangi tarjima, ya'ni har bir yangi durdona san'at asari tarjimasidan ko'zlangan maqsad o'zga xalqlarning eng yaxshi badiiy yodgorliklarini o'z ona tilida qabul qilish, u bilan xalqni tanishtirish, qardosh xalqlar madaniyatini eng yaxshi fazilatlarini ijodiy o'zlashtirish, o'z adabiyotida yaratilgan diqqatga loyiq asarlarni boshqa xalqlar tiliga o'girish, ularga taqdim etish vositasi hisoblanadi. Boshqa xalqlar tillariga tarjima qilinayotgan badiiy asarning badiiy-ilmiy qimmatini har bir muayyan davlat milliy tilida qabul qilingan baho yoki birlik bilan belgilab bo'lmaydi. Badiiy asarning qimmatini uning mazmuni, ya'ni g'oyaviy fazilatlarini, tarbiyaviy-ma'rifiy ahamiyati, badiiy-estetik xususiyatlari bilan belgilanadi. Zero, begona yurt vakillarining urf-odati, madaniyati, orzu-istaki va fikru mushohadasi bizga ko'p hollarda g'ayri-oddiy tuyuladi [3].

Shuni ta'kidlash joizki, tarixiy asarlar tarjimasining zamonaviy asarlar tarjimasiga nisbatan murakkabligi aslyatda tasvirlangan davr ruhini berish bilan bog'liqdir. Shu sababli tarix bo'yog'ini aks ettirishda tarixiy atamalar, o'lchov birliklari, realiyalar (xos so'zlar) tarjimasini o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Milliy xarakter esa muayyan xalq tarixiy taraqqiyotida shakllanib boradi va mazkur xalq madaniyati, diniy etiqodi, rasm-rusumlari, turmushning barcha shart-sharoitlariga yo'g'rilgan aniq xususiyatlar majmuyini o'zida aks ettiradi.

Ma'lumki, Sharq va Farb adabiy olamining go'zallik va muhabbat mavzusidagi tushunchalari, obrazlari, ranglari holatlari garchi bir xil ko'rinsa ham, turlicha ifoda qilinadi. Lekin har ikki adabiyot uchun ham muvofiqlik kasb etgan obrazlar va jilolar ham mavjud. Bular gulning ma'shuqa, gulzorning sevgi, go'zallik va farovonlik, gul berish sevgi na hurmat-ehtirom izhori, bulbulning esa oshiq ramzi sifatida istifoda etilishi kabilardir. Bulbulning navo qilishi – kuylashi sevgi izhori. Ammo g'azallarda to'tining ham, bulbul kabi, oshiq ramzi bo'lib ijobiy obraz sifatida talqin qilinishi – G'arb adabiyoti uchun yangilik. A.Navoiy bu borada mutlaqo o'ziga xos yo'l tutgan – yangi tasvir, yangi majozlarni she'riyatga kiritgan. Tarjimon tomonidan fransuz tiliga tarjima uchun tanlab olingan g'azallar faqat oshiqona va orifona yo'nalishdagi g'azallardir.

Har bir yangi tarjima, yangi san'at asaridan ko'zlanadigan maqsad o'zga xalqlarning eng yaxshi badiiy yodgorliklarini o'z ona tilisida qabul qilish, u bilan xalqni tanishtirish, qardosh xalqlar madaniyatining eng yaxshi fazilatlarini ijodiy o'zlashtirish, o'z adabiyotida yaratilgan diqqatga loyiq asarlarni boshqa xalqlar tiliga o'girish, ularga taqdim etish vositasi hisoblanadi. Boshqa xalqlar tillariga tarjima qilinayotgan badiiy asarning qimmatini muayyan tilda qabul qilingan baho yoki shunga o'xshagan o'lchov birligi bilan belgilab bo'lmaydi. Badiiy asarning qimmatini uning mazmuni, ya'ni g'oyaviy fazilatlarini, tarbiyaviy-ma'rifiy ahamiyati, badiiy-estetik xususiyatlari bilan belgilanadi.

Begona yurtlarning urf-odatlari, madaniyati, orzu-fikrlari bizga ko'p hollarda g'ayrioddiy tuyuladi. Quyida biz Navoiyning "Jong'a chun derman" matla'li g'azali tahlilni ko'rib chiqamiz:

Jong'a chun derman: ne erdi o'lmakim kayfiyati?

Derki, bois bo'ldi jism ichra marazning shiddati.

G'azalning lirik qahramoni – oshiq, u ishq otashining zo'ridan o'lim yoqasiga kelgan. Shuning uchun u matla'da, ya'ni g'azalning dastlabki baytidayoq to'g'ridan to'g'ri jonidan: "O'lishining sababi nima?", – deb so'raydi. Jon esa unga: "Bunga jismdagi kasallikning shiddati sabab bo'ldi", – deya javob beradi.

Jismdin so'rsamki, bu za'fingg'a ne erdi sabab?

Der: anga bo'ldi sabab o'tluq bag'irning hirqati.

J'interroge mon âme: "Quelle est la source de ma mort?"

Elle repond: "De la puissance du mal dans ton corps".

Ikkinchi baytda lirik qahramon jismga murojaat qilib, undan: "Bu vaziyatga tushib qolishingga nima sabab bo'ldi?" – deb so'raydi. Jismning javobi esa quyidagicha: "Bunga o'tlik bag'irning hirqati sabab bo'ldi"

Chun bag'irdin so'rdim, aytur: andin o't tushdi manga,

Kim, ko'ngulga shu'la soldi ishq barqi ofati.

J'interroge mon corps: "Quelle est la cause de ton mal?"

Il repond: "L'ardeur de ta flamme intérieure".

Uchinchi baytda savol endi bag'irga beriladi, u esa: "Menga ko'ngildan o't tushdi, chunki ko'ngilga ishq chanmog'ining ofati shu'la soldi", – deb javob beradi.

Ko'nglima qilma g'azab, ayturki, ko'zdindur gunoh,

Ko'rmayin ul tushmadi bizga bu ishning to'hmati.

J'interroge ma flamme intérieure: elle répond que ce feu qui s'étend

n'est que reflet des brasiers de l'Amour en mon cœur.

To'rtinchi baytda mantiqan lirik qahramon ko'ngilga "g'azab qiladi", shunda u gunohni ko'zga yuklaydi: "Agar ko'z ko'rmaganida edi, biz bu ishning tuhmatiga qolmagan bo'lar edik":

Ko'zga chun dermanki, ey tardomani yuzi qaro,

Sendin o'lmish telba ko'nglimning balo-yu vahshati.

Je m'emporte contre mon cœur, il dit: "Tes yeux provoquent le péché,

s'ils ne regardaient pas celui-ci ne pourrait te maudire".

Beshinchi baytda oshiq endi ko'zning "yoqasidan oladi": "Ey etagi ho'l-u yuzi qaro, ko'nglimning balo-yu vahshati sendan ekan-ku":

Je dit à mes yeux: "Mécréants à la face noire douleur et sauvagerie de mon cœur fou viennent de vous".

Bu baytdagi "tardoman (etagi ho'l), yuzi qaro" arxaik haqorat so'zlariga asoslangan undalmani tarjimon *tes yeux provoquent le péché* tarzida o'g'irgan. Lug'atda bu fransuzcha birikmaning ma'nosi "gunohlarni oshkor qiluvchi ko'z" tarzida izohlangan: *yeux* – "ko'z [4], *provoquer* – 1) provakatsiya qilmoq, ig'vo qilib yomon ishga undamoq; jig'iga, achchig'iga tegmoq; jig'ini, achchig'ini keltirmoq; 2) gijgijlamoq, fitna solmoq, g'alamislik qilmoq; vasvasaga solmoq [5]", *péché* – "gunoh, ko'pincha diniy yo'nalishda qo'llaniladi [6]".

Yig'lab aytur ko'zki, yo'q erdi manga ham ixtiyor,

Kim, ko'rindi nogohon ul sho'xi mahvash tal'ati.

Oltinchi baytda ko'zning yig'lab aytgan javobi berilgan: "Menda ham ixtiyor yo'q edi, nogohon ul sho'xi mahvash (oysifat) tala'ti ko'rinib ketgan bo'lsa, men nima qilay?":

Pleurant, ils répondent: "Lorsque le feu solaire de ce visage à beauté de lune s'impose à nous nous n'avons plus de volonté". Ko'rinadiki, baytdagi "mahvash" arxaik so'zi fransuz tiliga *visage à beauté de lune* birikmasi bilan tarjima qilingan bo'lib, bu birikma lug'atda "yuzi oy kabi go'zal" ma'nosida izohlangan: *beauté* – "go'zallik, chiroy" [7].

Ey Navoiy, barcha o'z uzrin dedi, o'lguncha kuy,

Kim, sanga ishq o'ti – o'q ermish azalning qismati.

Maqta', ya'ni g'azalning oxirgi baytiga kelib, lirik qahramon shoirga murojaat qilib: "Ey Navoiy, barcha o'z uzrini aytdi, sen o'lganingcha kuy, chunki ishq o'ti senga azalning qismati ekan", – deydi:

Ecoute Navoi, tous se trouvent des excuses, enflamme –toi à mort: le feu de l'Amour est pour toi seul la dernière des fleches de l'éternité. Maqta'da mutarjim "azalning qismati" birikmasini fransuz tiliga *eternité* so'zi bilan tarjima qilingan va bu so'z fransuz tili izohli lug'atida XIII asrda lotin tilida "davomiy vaqt [8]" ma'nosida ilk marta uchrashi, keyinchalik bu so'z Xudoga, jannatga nisbatan *eternel* shaklida ishlatilgani, fransuzcha-o'zbekcha lug'atda esa "mangulik, boqiylik [9]" ma'nosi qayd qilingan.

Tardoman – buzuq, hayosiz; *za'f* – kuchsizlik; *maraz* – kasallik; *tal'at* – qiyofa siymo; *mahvash* – oysifat kabi bugungi kunda is'temoldan chiqqan so'zlarni hozirgi o'zbek tilidagi ekvivalentini topib, to'g'ri tarjima qilish lozim, chunki bunday so'zlarning ma'nolari bugungi kun kitobxoniga tushunarli tilda berilmasa, butun bir g'azalning mazmuni o'zgarib ketishi mumkin. Shu bois tarixiy asarlarni tarjima qilishda tarjimon asardagi eskirgan so'zlarni alohida lug'at qilib, bugungi kundagi ma'nolarini berib borishi, mabodo buning imkoni yo'q bo'lsa, izoh orqali tushintirishi kerak bo'ladi.

Tarjimada asl nusxaning butun borlig'i, uni san'at asari sifatida xarakterlaydigan barcha asosiy belgilari – muallifni boshqa adiblardan yaqqol ajratib turadigan o'ziga xos ovozi, uslubi, "qalamining izi" aks etmog'i kerak. Voqea va manzarani miridan-sirigacha birma-bir tasvirlovchi romanist bilan

aksariyat atigi birgina soʻz, ramz, timsol, detal vositasida unitilmas obraz, taʼsirchan gʻoya yaratuvchi novellist asarlarining tarjimasiga nisbatan bir xil, yagona tadbir qoʻllab boʻlmasligi aniq [10].

Shuni alohida takidlash joizki, gʻazallarda tarixiylik va milliylik bir-biri bilan chambarchas bogʻliqdir. Bu tushunchalardan birining tarjimada notoʻgʻri aks ettirilishi, oʻz navbatida ikkinchisining ham buzilishiga olib keladi. Gʻazal tarjimasida oʻzgarishlar boʻlishi tabiiy hol boʻlib, bundan qochib qutilib boʻlmaydi. Biroq ana shu oʻzgarishlar nimalar hisobiga boʻladi, ularning mohiyati qanaqa? Qurbonlar evaziga nimalarga erishiladi? Bu narsa asarning qiymatiga taʼsir qiladimi, yoʻqmi? Masalaga ana shu nuqtayi nazardan yondashilsa, erkinlik bilan aniqlik chegaralarini topish tarjimonning mahoratini namoyon qilishga yoʻl ochadi. Agar sheʼriy asarlar tarjimasiga eʼtibor qaratilsa, undagi oʻzgarishlar, asliyatdan ajralib turadigan tomonlar koʻpincha ikki narsa – vazn va qofiyada sodir boʻlishini koʻramiz. Gʻazalni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish uni bir vazndan boshqa vaznga oʻtkazish, transformatsiya qilish demakdir. Bu yerda faqat transformatsiya haqida gapirish mumkin. Chunki gʻazal vaznini boshqa tilga koʻchirish mumkin emas. Shunday ekan, Yevropa sheʼriy vaznlaridan farqli ravishda gʻazal oʻzi nima degan savol tugʻiladi. Bunga turlicha javoblar mavjud. Gʻazal bu 5 yoki 9 yoki 11 baytgacha boʻladigan, birinchi baytning misralari oʻzaro qofiyalanib, qolgan baytlarning juft misrasi birinchi bayt bilan qofiyadosh boʻlgan ijod turi boʻlib, odatda, oxirgi baytda gʻazal ijodkorining taxallusi keltiriladigan mumtoz janrdir. Ammo bu taʼrif gʻazalning faqat shakliy jihatigagina xosdir. Gʻazalning bundan tashqari ham taʼrifi mavjud. Masalan, Shams Qaysi Roziy (XIII asr) oʻzining “Al moʻjam fi sharul Ajam” kitobida “Gʻazalning lugʻaviy maʼnosi – ayollar haqida gapirish, ularga nisbatan bizning vujudimizda paydo boʻlgan xushtorlik va sevgini izhor etishdir”, deb taʼrif keltirgan [11].

Demak, gʻazalni tarjima qilganda faqat har bir til adabiyotida mavjud boʻlgan vazndan foydalanish mumkin. Bunda vaznni saqlash masalasi oʻz-oʻzidan kun tartibidan tushadi. Mabodo sheʼriy tarjimada vaznni oʻzgartirish, yaʼni poetik asarni boshqa vaznga oʻtkazib tarjima qilish qatʼiyan man qilinganida, poeziyani bir tildan boshqa tilga, xususan, abadiy-estetik anʼanalari bir-biridan uzoq xalqlar tillariga oʻgirish imkonsiz bir narsaga aylanib qolgan boʻlardi. Tarjima sanʼatida vazn oʻzgarishi umuman normal hol hisoblanadi. Shakl almashinuvi esa muqarrar surʼatda mazmunga taʼsir koʻrsatadi. Shunday boʻlgach, tarjimada shakl oʻzgarishi mazmunga ham taʼsir etarkan, boshqa til zaminiga oʻtganda asl nusxa hech qachon aynan asliyatdagiday saqlanib qolmaydi. Bunda maʼlum kamomad va orttirmalar sodir boʻladi.

A.Navoiy asarlarini chet tilga tarjima qilish uchun tarjimon, avvalambor, uni hozirgi oʻzbek tiliga oʻgirishi, yaʼni tabdil qilishi, keyin tanlangan xorijiy tilga tarjima qilishi lozim boʻladi. Bu esa tarjimondan mahorat, tajriba va mehnatni talab qiladi. A.Navoiy oʻz asarlarida arabcha, forscha soʻzlar, iboralar va butun bir jumalarni koʻp qoʻllagan. Uning zamonida oʻqimishli insonlar uchun arab va fors tilini bilish talab qilingan, Qurʼon va hadislarini faqat arab tilida oʻqish, keyin ona tilida sharhlash lozim boʻlgan. Uch tilni bilish anʼanasi Movaraunnahr masjid va madrasalarida XIX asrgacha saqlangan. Shu bois ham koʻplab mumtoz shoirlarning ijodlarida ikki va uch tilda yozilgan gʻazallarni koʻplab uchratamiz. Ikki tilda yozilganlar “shiru shakar”, uch tilda yozilganlar “shahdu shiru shakar” deb nomlangan.

Maʼlumki, A.Navoiy – mutasavvuf shoir, uning asarlari islomiy-maʼrifiy maʼno va timsollar bilan boyigan. Ayniqsa, uning ishqiy sheʼrlaridagi lirik qahramon shoirning ijodiy fantaziyasida yaratilgan oshiq muallifning oʻzidir. A.Navoiyning koʻplab asarlarida insonning oʻz nafi bilan kurashi, ruhning Allohga intilishi bosh mavzu qilib olingan. Shoir oʻz fikrlarini goʻzal sanʼatlarga yoʻgʻrilgan holda ifodalagan. Shoirning tasavvufiy asarlarida eng koʻp qoʻllagan uslubiy vositalar istiora, metafora, tanosub va mubolagʻadir. Aynan shu sanʼatlar shoirning sheʼriyat orqali ifodalagan dunyoqarashini oshkor qiladi. Bunday orifona gʻazallar mutarjim tomonidan tanlanib tarjimaga tortilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2018-yil 28-dekabrda “Tarqqiyot yoʻlimizning shiddati yanada oshaveradi” mavzusidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi // Халқ сўзи, 2018 йил, 29 декабрь. \\\n Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2019-yil 21-oktyabrda PF-5850-son “Oʻzbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi Farmoni.

2. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Фан, 2005. – Б.95.

3. Очилов Э. Таржимашуносликнинг назарий муаммолари. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Инновация Зиё, 2022. – Б.152.
4. Аликулов Т. Французча-ўзбекча луғат. – Тошкент: Ўқитувчи, 1988. – Б.274.
5. Ibragimov X. Fransuzcha-o'zbekcha lug'at. – Toshkent, 2008. – B.455.
6. Le Petit Robert. Dictionnaire alphabetique et analogique de la langue francaise. – Paris, 2024. – P.1838.
7. Ibragimov X. Ko'rsatilgan manba. – B.65.
8. Le Petit Robert. Ko'rsatilgan manba. – P.944.
9. Ibragimov X. Fransuzcha-o'zbekcha lug'at. – Toshkent, 2008. – B.212.
10. Саломов Ф. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983. – Б.1
11. Саломов Ф. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983. – Б.206-207.
12. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Фан, 2005. – Б.90-95.
13. Таджихўжаев М. Ўзбек адабиёти намуналари Мартин Хартманн таржимаси ва талқинида. – Тошкент, 2016. – Б.130.

UO'K-8

J. ORVEL ASARLARINING G'OYAVIY – BADIY XUSUSIYATLARI (“Molxona” ASARI MISOLIDA)

K.N.Maxmudova, styajor o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqola Jorj Orvelning "Molxona" (asarning haqiqiy nomi: "Animal Farm") asarining g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini tahlil qiladi. Bu maqolada Orvelning ushbu asarida ko'rsatilgan siyosiy va ijtimoiy masalalar, shuningdek, ularning badiiy ifodasi tahlil qilingan. Asar hayvonlarning inqilobi orqali totalitarizmga qarshi kurashni allegorik shaklda tasvirlaydi va bu orqali ijtimoiy adolatsizliklarni ko'rsatib beradi. Yozuvchi asarni oddiy til va sodda uslublar yordamida o'z g'oyalarini aniq va tushunarli tarzda o'quvchilarga yetkazib bera olgan. "Molxona" asari nafaqat badiiy asar sifatida, balki zamonaviy jamiyatda o'z o'rnini saqlagan dolzarb siyosiy va ijtimoiy masalalar bo'yicha muhim badiiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: mafkura, diktatorlik nutqi, siyosiy nutq, ritorika, totalitarizm, allegorik tasvir, metafora, simbolizm

Аннотация. В статье анализируются идейно-художественные особенности произведения Джорджа Оруэлла «Скотный двор» (настоящее название произведения: «Скотный двор»). В статье рассматриваются политические и социальные проблемы, представленные в творчестве Оруэлла, а также их художественное выражение. Работа изображает борьбу с тоталитаризмом через революцию животных в аллегорической форме и тем самым показывает социальную несправедливость. Писатель сумел ясно и понятно передать свои мысли простым языком и простыми методами. Работа «Молхона» служит не только художественным произведением, но и важным художественным источником по актуальным политическим и социальным проблемам, сохранившим свое место в современном обществе.

Ключевые слова: идеология, диктаторский дискурс, политический дискурс, риторика, тоталитаризм, аллегорические образы, метафора, символизм

Abstract. This article analyzes the ideological and artistic features of George Orwell's work "Animal Farm" (the real name of the work: "Animal Farm"). The article studies the political and social issues raised in Orwell's work, as well as their artistic expression. The work allegorically depicts the fight against totalitarianism through the revolution of animals, thereby showing social injustices. The writer was able to convey his ideas clearly and intelligibly using simple language and simple techniques. "Animal Farm" serves not only as a work of art, but also as an important artistic source on current political and social issues that have retained their place in modern society.

Keywords: ideology, dictatorial discourse, political discourse, rhetoric, totalitarianism, allegorical imagery, metaphor, symbolism

Kirish. Jorj Orvel – XX asrning eng yorqin adabiyotshunoslaridan biri bo'lib, uning asarlari zamonaviy adabiyotda o'ziga xos o'rin egallaydi. Uning ijodi, ayniqsa, ijtimoiy adolatsizliklar, totalitarizmning kutilmagan oqibatlariga qarshi kurashni aks ettiruvchi mavzular bilan boyitilgan.

Orvelning "Molxona" (original nomi: "Animal Farm") asari, uning mahorat va g'oyalarini o'zida mujassamlashtirgan badiiy asar bo'lib, o'z zamonida va hozirgi kunda ham chuqur ta'sir ko'rsatmoqda.

"Molxona", o'zini allegorik asar sifatida namoyon etadi. Unda hayvonlar qahramon sifatida keltirilgan va bu hayvonlar orqali muallif, o'z zamonidagi siyosiy va ijtimoiy tuzilmalarni keskin tanqid qiladi. Ushbu asar inqilobiy g'oyalar, umidlar va ularni amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni badiiy ravishda yoritib bergan.

Asar ikki asosiy g'oyaga asoslanadi: tenglik va ozodlik. Orvel hayvonlarning "Barcha hayvonlar teng" shiori orqali, inqilobdan keyin paydo bo'lgan siyosiy ziddiyatlar va adolatsizliklarni ochib beradi. Bu ibora, o'z navbatida, inqilobning qanday talafotlar bilan to'qnashishi mumkinligini o'zida mujassamlashtiradi.

Ushbu maqolada "Molxona" asarining g'oyaviy va badiiy xususiyatlarini kengroq tahlil qilishga harakat qilamiz. Orvelning inqilobiy g'oyalarini qanday qilib badiiy obrazlar orqali ifodalashi, asardagi allegoriya va ijtimoiy muammolarni qanday qilib ochib berish orqali amalga oshirilayotganiga diqqat qaratamiz.

Materiallar va usullar. Ushbu maqolada "Molxona" asarining g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini tahlil qilish uchun bir nechta metodologik yondashuvlar qo'llanildi. Bu usullar asarni chuqur o'rganish va uning ichki ma'nosi, badiiy obrazlari va siyosiy matnni yaxshiroq tushunishga yordam berdi.

1. Badiiy Tahlil

Badiiy tahlil usuli Orvelning "Molxona" asaridagi badiiy obrazlar, uslublar va ifodalar bilan aloqador xususiyatlarini o'rganish uchun quyidagi jihatlar ko'rib chiqildi:

- Obrazlar va Simvolizm: Har bir hayvon o'zining alohida badiiy obrazini yaratadi. Masalan, Napoleon cho'chqasi totalitar rejimning ramzi sifatida ko'riladi. Ushbu hayvonlarning qiyofasi va ularning xatti-harakatlari orqali Orvel zamonning murakkab siyosiy muammolarini va ijtimoiy ziddiyatlarga urg'u beradi.

- Uslubiy g'oyalar: Orvelning asarida sodda lekin ta'sirli uslub mavjud. Ular matnda maxsus o'ziga xos badiiy harakatlarni yaratish uchun ishlatiladi, bu esa o'quvchilarni g'oyalarni yengil va tushunarli tarzda anglashga imkon beradi.

2. G'oyaviy Tahlil

G'oyaviy tahlil asarning asosiy mavzularini va ularning qanday chuqur ma'noga ega ekanligini aniqlashga qaratilgan. Bunda quyidagi jihatlar muhokama qilindi:

- Siyosiy Kontekst: Orvel asar davomida qanday siyosiy tizimlar va ijtimoiy masalalarni aks ettiradi? Asarda ko'rinadigan totalitarizm va adolatsizlik qayerdan paydo bo'ladi? Ushbu savollar atrofida g'oyaviy tahlil olib borildi.

3. Allegorik Tahlil

Allegorik tahlil usuli orqali asardagi ramzlar va ularning makro yoki mikro darajadagi simbolizmlari aniqlab olindi:

- Hayvonlarning Ramzligi: Har bir hayvonni o'zida mujassamlashtirgan ma'nolar va ularning ijtimoiy rolini aniqlash. Misol uchun, Boksyor ishchilarni o'zida aks ettiradi. Ushbu allegoriyalor Orvelning siyosiy tanqidini yanada kuchaytiruvchi vosita sifatida ko'rib chiqildi.

Bu metodologiyalarni birgalikda qo'llash Jorj Orvelning "Molxona" asarining g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini chuqur o'rganish va tahlil qilishda imkon yaratdi, bu esa zamonaviy o'quvchilarga ijtimoiy-madaniy masalalar haqida kengroq fikr yuritishga yordam beradi.

Natijalar. "Molxona" asarining tahlili Jorj Orvel ijodining g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini aniq ko'rsatib beradi. Ushbu qismda asar matni, ramzlari, personajlari va syujet rivoji asosida olingan natijalar kengroq talqin qilinadi. Tahlil jarayonida quyidagi asosiy xususiyatlar aniqlandi:

Siyosiy satira va allegoriya sifatida yetuklik: "Molxona" Rossiya inqilobi va uning keyingi oqibatlarini hayvonlar fermasi orqali allegorik tarzda tasvirlaydi. Napoleon cho'chqasi Stalinni, Snouboll esa Trotskiyni ramziy ifodalaydi, shu bilan birga, Boksyor ismli ot mehnatkash xalqning fojiali taqdirini aks ettiradi. Bu personajlar orqali Orvel inqilobning dastlabki ideallari qanday qilib xiyonat va hokimiyatga chanqoqlik tufayli barbod bo'lishini ko'rsatadi. Masalan, "Yettita qoida"ning asta-sekin o'zgartirilishi va oxirida "Hamma hayvonlar teng, lekin ba'zilar boshqalardan ko'ra tengroq" degan iboraga aylanishi siyosiy satiraning eng muhim namunasi sifatida talqin qilinadi. Bu

Orvelning murakkab siyosiy jarayonlarni oddiy, ammo o'tkir tasvirlar orqali yetkazishdagi mahoratini ko'rsatadi.

Muhokama. “Molxona” asaridagi g'oyaviy-badiiy xususiyatlar Jorj Orvelning totalitar tuzumlar, hokimiyatning buzuvchi tabiati va inson erkinligi haqidagi chuqur mulohazalarini ochib beradi. Asarda siyosiy satira va allegoriya vositasi sifatida ishlatilgan hayvonlar fermasi nafaqat Rossiya inqilobi va Stalin davrining o'ziga xos tasvirini beradi, balki universal darajada har qanday jamiyatdagi hokimiyat dinamikasini aks ettiradi. Napoleon va Snouboll o'rtasidagi ziddiyat, cho'chqalarning asta-sekin odamlarga o'xshab ketishi va “Hamma hayvonlar teng, lekin ba'zilar boshqalardan ko'ra tengroq” degan ibora Orvelning hokimiyatning muqarrar ravishda tengsizlik va adolatsizlikka olib kelishi haqidagi pessimistik qarashini ko'rsatadi. Bu nuqtai nazar asarning zamonaviy ahamiyatini oshiradi, chunki bugungi kunda ham ko'plab jamiyatlarda hokimiyatning suiiste'moli va manipulyatsiya holatlari kuzatiladi. Orvelning uslubiy yondashuvi ham muhokamaga loyiq jihattir. Uning sodda, lekin o'tkir tili asarni keng kitobxonlar uchun tushunarli qiladi, shu bilan birga, ramziy tasvirlar orqali chuqur ma'nolarni yetkazadi. Masalan, ferma devorlari, shamol tegirmoni va hayvonlarning o'zaro munosabatlari jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy tuzumlarning ramzi sifatida talqin qilinadi. Bu Orvelning badiiy mahoratini ko'rsatadi. U oddiy hikoya orqali murakkab falsafiy va siyosiy g'oyalarni muvaffaqiyatli ifodalaydi. Shu bilan birga, asardagi ramziy tasvirlarning ko'p qirraliligi tahlilchilarga turli talqinlar uchun imkoniyat beradi. Masalan, shamol tegirmoni ba'zilar uchun foydasiz utopik orzular ramzi bo'lsa, boshqalar uchun mehnatkash sinfning behuda kurashini anglatishi mumkin. Asarning zamonaviy dunyodagi ahamiyati ham muhokama qilinishi kerak. “Molxona” nafaqat XX-asrning totalitar rejimlarini tanqid qiladi, balki demokratiya ichidagi zaifliklarni ham ko'rsatadi. Bugungi kunda axborot manipulyatsiyasi, populizm va ijtimoiy tengsizlik kabi muammolar asarning dolzarbligini tasdiqlaydi. Shu nuqtai nazardan, Orvelning asari ogohlantiruvchi hikoya sifatida xizmat qiladi. Agar jamiyat hushyor bo'lmasa, har qanday inqilob yoki o'zgarish yangi zulmlarning paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin. Bu esa savol tug'diradi. Orvelning pessimistik dunyoqarashi haqiqatdan ham universalmi yoki insoniyatning o'zgarishga qodir ekanligiga umid qilish uchun asos bormi? Ushbu savol kelgusidagi tadqiqotlar uchun ochiq qolmoqda.

Xulosa. Jorj Orvelning “Molxona” asari uning ijodidagi g'oyaviy-badiiy xususiyatlarni quyidagicha to'liq namoyon etadi: siyosiy satira, allegorik tasvir, inson tabiati va hokimiyat haqidagi chuqur mulohazalar, shuningdek, sodda, ammo ta'sirli uslub. Asar Rossiya inqilobi va Stalin davrining o'ziga xos tanqidi sifatida yozilgan bo'lsa-da, uning umumiy mazmuni uni zamonaviy dunyoda ham dolzarb qiladi. Orvelning ramziy tasvirlardan foydalanishi – ferma, hayvonlar va ularning harakatlari – jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni aniq va ta'sirli tarzda aks ettiradi. Shu bilan birga, uning o'tkir tili va satirik yondashuvi asarni nafaqat adabiy, balki falsafiy va siyosiy nuqtai nazardan ham muhim qiladi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, asar o'quvchilarni nafaqat o'tgan voqealarni tahlil qilishga, balki hozirgi jamiyatdagi xavf-xatarlarga e'tibor berishga undaydi. Shu nuqtai nazardan, “Molxona” nafaqat adabiyotdagi muhim yutuq, balki ijtimoiy ongni shakllantirishda ham katta ahamiyatga ega asar sifatida qaralishi mumkin. Xullas, “Molxona” Orvelning o'lmas merosi sifatida insoniyatning o'z erkinligi va adolat uchun kurashidagi murakkab yo'lini aks ettiruvchi o'zgarmas oyna bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Orwell, G. (1945). *Animal Farm*. London: Secker & Warburg.
2. Bloom, H. (Ed.). (2007). *George Orwell's Animal Farm*. New York: Chelsea House Publishers.
3. Crick, B. (1980). *George Orwell: A Life*. London: Penguin Books.
4. Hitchens, C. (2002). *Why Orwell Matters*. New York: Basic Books.
5. Meyers, J. (1995). *George Orwell: The Critical Heritage*. London: Routledge.
6. Rodden, J. (2002). *The Cambridge Companion to George Orwell*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Williams, R. (1971). *Orwell*. London: Fontana Modern Masters.

**KO'CHMA MA'NOLI IFODALARNI TARJIMA QILISHGA KONTSEPT NUQTAI
NAZARDAN YONDASHUV**

U.X. Muxammadiyeva, doktorant, Navoiy Davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarkibida “cho‘ntak” so‘zi dominant so‘z vazifasini bajarib kelgan nemis tilidagi bir qator frazeologik birliklarning o‘zbek tiliga tarjima qilinishi “kontsept” nuqtai nazardan tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada yaxlit ko‘chma ma’noli iboralarining polisemantik so‘zlar bilan semantik jihatdan o‘xshashlik va tafovutlari ham qiyoslanilgan.

Kalit so‘zlar: ko‘p ma’noli so‘z, frazeologik birlik, kontsept, dominant so‘z, semantik ma’no, denotativ va konnotativ ma’no.

Аннотация. В данной статье анализируется ряд немецких фразеологических единиц с доминантным словом «карман» и их переводы на узбекский язык с точки зрения «концепта». В статье также сопоставляются семантические сходства и различия между идиомами и многозначными словами.

Ключевые слова: многозначное слово, фразеологическая единица, концепт, доминантное слово, семантическое значение, денотативное и коннотативное значение.

Abstract: In this article have been analyzed a number of German phraseological units with dominant word “a pocket” and their translations into Uzbek from the “concept” point of view. There has been also compared a semantical similarities and differences semantically inseparable phrases with polysemantic words there.

Key words: polysemantic word, phraseological unit, concept, dominant word, semantic meaning, denotative and connotative meanings.

Kirish. Tilning tarixiy taraqqiyoti jarayonida jamiyat va tabiatdagi o‘zgarishlarni to‘liq aks ettirish uchun inson tafakkuri doimo yangi tushunchalar bilan boyib boradi. Albatta, har qanday tilning lug‘at boyligi cheksiz emas, ammo inson bilimi cheksiz bo‘lgani uchun, bir xil so‘z bilan turli xil, ammo ma’lum bir tarzda bog‘langan tushunchalarni belgilash talab etiladi.

Shu boisdan til birligi vazifasini o‘tovchi har qanday so‘z zarurat tug‘ilganda, o‘z ma’nosidan tashqari yangi ma’no ifodalashi mumkin. Ya’ni ko‘pchilik so‘zlar ham denotativ ma’no, ham konnotativ ma’noga ega bo‘lishi mumkin. Denotativ ma’no, so‘zning atash ma’nosini anglatuvchi lug‘aviy semadir. Konnotativ ma’no orqali esa ma’lum atash ma’nosiga ega bo‘lgan so‘zga ekspressiv-emotsional buyoqdorlik berish orqali so‘zning qo‘shimcha ma’nolari yuzaga keladi. Bu narsa esa, tabiiyki, har qanday tilning lug‘at tarkibida ko‘p ma’noli, ya’ni polisemantik so‘zlarning yuzaga keltiradi.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati: Ayrim olimlar so‘zning semantik ma’nosini, ya’ni semalarni uchga bo‘lib talqin qilishadi. Masalan, PhD Dildora Axmedova sema tushunchasini quyidagicha izohlaydi: “Sema mohiyatiga ko‘ra uch xil bo‘ladi: 1) atash semasi (denotativ sema); 2) ifoda semasi (konnotativ sema); 3) vazifa semasi (funktional sema). Atash semasi borliq bilan, ifoda semasi so‘zlovchining munosabati bilan, vazifa semasi esa leksemaning lison va nutqdagi roli bilan belgilanadi. Atash semasi leksemaning borliqdagi harakat-holatlik, narsa-predmetlik, miqdorlik, belgilik xususiyatini atovchi, nomlovchi semadir. Ular borliq, tushuncha va sememani bir-biriga bog‘lab turadi. Ifoda semasi deganda semema tarkibida turli qo‘shimcha ma’no (uslubiy bo‘yoq, shaxsiy munosabat, qo‘llanish doirasi va davri)ni atovchi sema tushuniladi. Atash semasi kabi ifoda semasi ham leksema sememasini farqlash quvvatiga ega bo‘lgan sema bo‘lib, ular ham leksik paradigmada aniqlanadi. [6, 29].

Biroq, shunga ham e’tibor qaratishimiz kerakki, olima o‘z maqolasida denotativ va konnotativ semaga tegishli misollar yordamida izoh berish bilan cheklangan va funktsional sema borasida batafsil to‘xtalib o‘tmagan.

Qayd etib o‘tishimiz lozimki, har bir til lu‘at boyligidan o‘rin olgan konnotativ semali shunday so‘zlar borki, ularning ayrimlari atash ma’nosidan tashqari yana o‘nlab qo‘shimcha ma’nolarni ifoda

etadi. Masalan, “Большой немецко-русский словарь” lugʻatida nemis tilida “ziehen” (tortmoq) feʻlidan hosil qilingan “der Zug” soʻzining 32 maʼnosi qayd etilgan [3, 637].

Polisemantik soʻzlar paydo boʻlishining sababi nafaqat tilda amal qiladigan lingvistik qonuniyatlar, soʻzning til birligi sifatidagi xususiyatlari, balki ekstralingvistik omillar: jamiyat hayotidagi barcha turdagi ijtimoiy, tarixiy, siyosiy va boshqa oʻzgarishlar yoki boshqacha qilib aytganimizda, hayotiy reallik, bilan ham izohlanadi. Chunki dunyo voqea-hodisalarini bilish, ularni idrok etish jarayonida odam beixtiyor biror bir hodisa yoki predmetni boshqasi bilan qiyoslaydi, nomaʼlum voqeylikni maʼlum voqeylik bilan solishtiradi, ular orasidagi umumiylikni topishga va bu umumiylikni bir nom bilan atashga harakat qiladi.

Shu boisdan akademik V.V. Vinogradov shunday yozgan edi: "Hech bir til har bir aniq fikrni mustaqil soʻz yoki ildiz unsuri sifatida ifodalay olmaydi. Tajribaning konkretligi cheksizdir, lekin eng boy tilning ham ichki zahiralari qatʼiy cheklangandir..." [1, 2].

Polisemantik soʻzlarning aksariyati oʻz semantik vazifasiga qarab koʻchma maʼnoli soʻzlarga aylanadi. Aslini olganda, har qanday koʻchma maʼno soʻzning hosila maʼnosi hisoblanadi. Bunday hosila maʼnolar bilan oʻz navbatida nutq jarayonida turli xil maʼno ottenkalarini ifodalash mumkin. Jumladan, “Oʻzbek tili leksikologiyasi”da koʻchma maʼnoli soʻzlarning metafora, metonimiya, sinekdoxa, funktsiyadoshlik (vazifadoshlik) kabi toʻrtta asosiy turi qayd etib oʻtilgan [5, 201]. Koʻchma maʼnoli soʻzlarning bu asosiy turlaridan tashqari maʼno koʻchishining kinoya, ramz, tag maʼno degan turlari ham nutq jarayonida tez-tez qoʻllaniladi.

M.Mirtojiyev oʻzining “Oʻzbek tilida polisemiya” nomli asarida “Polisemiya inson bilimining xarakteri bilan bogʻliq ekan, turli xalqlardagi bilim xarakterining turliligi ham oʻsha xalq tilidagi polisemiyalarda oʻz aksini topadi. Aniqroq qilib aytganda, polisemiya milliy xarakterga ega boʻladi”, - degan fikrni ilgari suradi. [4, 6].

Yuqorida taʼkidlab oʻtganimizdek, polisemantik soʻzlar toʻgʻridan-toʻgʻri va koʻchma maʼnoga ega boʻlgan soʻzlar hisoblanadi. Soʻzning toʻgʻridan-toʻgʻri maʼnosi soʻzning bosh maʼnosi boʻlib, u kontekst bilan hech qanday aloqasi yoʻq va aslida stilistik jihatdan neytraldir. Soʻzning koʻchma maʼnosi esa, aksincha, kontekst bilan bevosita bogʻliq hamda stilistik buyoqdorlikka ega boʻladi.

Oʻzbek tilining izohli lugʻatida “kontekst” atamasiga quyidagicha taʼrif berilgan: “Kontekst (lotincha: qoʻshilish, ulanish, bogʻlanish). Faqat kontekstgina har bir soʻzning konkret maʼnosiga oydinlik kiritadi. [8, 402].

M.Mirtojiyev polisemantik soʻz va frazeologik birliklarni oʻzaro farqlagan holda frazeologiyaning tekshirish obʼyekti sifatida soʻzlar birikmasidagi koʻchma maʼnolik olinishini, bunda soʻz birikmalari koʻchma maʼno hosil qilib, shu asosda frazaga aylangandan keyin, ularning komponentlari ajratib olinib, semantik jihatdan tekshirilmasligini va shu nuqtai nazardan bunday birikmalar polisemantik soʻz strukturasi mos kelmasligini taʼkidlaydi [4, 46].

Olimning fikricha, polisemantik soʻzning strukturasi tarkibiga kiruvchi leksik maʼnolar faqat shu soʻzning oʻzida ifoda topadi, butun bir birikma uchun umumiy boʻlgan maʼno shu birikma komponentlaridan birining polisemantik soʻz boʻlib qolishi uchun rol oʻynamaydi. [4, 47].

Biroq, oʻz tadqiqotlarimiz asosida shunga guvoh boʻldikki, soʻz va iboralarning maʼnosini, ayniqsa ularning koʻchma maʼnolik xususiyatlarini anglashda faqat ifodalarning semantik tuzilmasini bilishimiz emas, balki ularni muayyan tilda soʻzlashuvchi odamlarning tafakkur xususiyatlari, fikrlash tarzlari yordamida ham idrok eta bilishimiz, yaʼni har bir olingan soʻz va iboraga kognitiv tilshunoslikning asosiy birligi boʻlmish “kontsept” nuqtai nazaridan yondasha olishimiz zarur ekan. Zero, koʻchma maʼnoli soʻzlar va frazeologik birliklar oʻrtasidagi tafovutlar kontekst nuqtai nazardan yondashilganda, sezilarli boʻlsa-da, bu birliklarga kontsept tushunchasi ostida yondashilganda bunday tafovutlar nisbatan kamayadi.

Kognitiv tilshunoslik til birliklari semantikasi tahliliga koʻp qirrali yondashuvni namoyon qiladigan tadqiqot metodlariga ega. Kognitiv tilshunoslikning tadqiqot obʼyekti bilimlar haqidagi tasavvurlar strukturasi va ularning turli kognitiv jarayonlarni, yaʼni tushunish, tahlil qilish, til strukturasi doirasida til imkoniyatlarini sharhlash, shu bilan birga til birliklarining paydo boʻlishini oʻrganish kabilarni oʻz ichiga oladi.

Rus olimasi Ye. S. Kubryakova ta'kidlaganidek, "konsept" atamasi tafakkur, anglash, ma'lumotlarni saqlash va ularga qayta ishlov berish kabi masalalar bilan shug'ullanuvchi kognitiv psixologiya hamda kognitiv tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik fanlari uchun "dastak" vazifasini o'taydi [2, 8].

Demak, konseptlar inson ongida nafaqat so'zning lug'aviy ma'nolari asosida, balki shaxsiy hamda butun bir xalqning madaniy-tarixiy tajribasidan kelib chiqib paydo bo'ladi. Tajriba qancha boy bo'lsa, konseptning chegarasi shunchalik keng bo'ladi.

Ish yuzasidan olingan natijalar tahlili: Bizningcha, alohida olingan ko'chma ma'noli so'zlar kabi turg'un so'z birikmalarining tarkibidagi dominant (yetakchi) so'zlarga ham kontsept nuqtai nazaridan e'tibor qaratish orqali turli tillardagi frazeologik birliklarning mohiyatini yaxshi tushunishimiz mumkin.

Fikrimizning isboti tariqasida nemis tilidagi "die Tasche" so'zi va bu so'z asosida hosil qilingan ko'chma ma'noli so'zlar va frazeologik birliklarning semantik ma'nolariga kontseptual yondashgan holda bu ifodalarni o'zbek tilidagi muqobillarini qarab chiqamiz.

"Большой немецко-русский словарь" lug'atida "Tasche" so'zining quyidagi ma'nolari ifodalangan:

1. карман (cho'ntak);
2. футляр, портфель, сумка (g'ilof, portfel, sumka);
3. (texnik sohada) секция, камера, выемка, вырез (bo'lma, ajratilgan qism, tirqish, kesik joy);
4. (texnik sohada) кожух (turli mexanizmlar uchun tunukadan qilingan g'ilof)
5. (anatomya sohasida) пазуха (qo'yin) [3, 421].

Mazkur lu'g'atda, shuningdek, "Tasche" so'zi bilan hosil qilingan bir qator frazeologik birliklar va qo'shma so'zlarning semantik ma'nolari ham ifoda etilgan. Jumladan:

"die Taschen füllen" (cho'ntagini qappaytirmoq), "aus seiner Tasche bezahlen" (o'z hisobidan to'lamoq), "j-m die Taschen abknöpfen" (kimnidir cho'ntagini tozalab qo'ymoq, ya'ni cho'ntagidan pulini olib qo'ymoq), "j-m auf der Tasche liegen" (o'zgalarning hisobiga kun ko'rmoq), "in die eigene Tasche arbeiten" (o'z foydasini ko'zlab ish qilmoq), "j-m in die Tasche arbeiten" (kim uchundir ishlab bermoq), "j-n in der Tasche haben" (kimnidir o'z qo'li ostida ushlab turmoq), "Taschenapotheke" (transport vositalarida olib yuriladigan zarruriy dori-darmonlar qutichasi), "Taschendieb" (kissavur, cho'ntakkesar, o'g'ri), "Taschendiebstahl" (mayda o'g'rilik), "Taschengeld" (o'z ehtiyoji uchun ishlatiladigan (kunlik) pul) va boshqalar [3, 421-422].

Misollardan ko'rinib turibdiki, "Tasche" so'zi asosida hosil qilingan aksariyat frazeologik birliklar va qo'shma so'zlar bu so'zning asosiy atash ma'nosi "cho'ntak" bilan, shuningdek, cho'ntak so'zi bilan ichki aloqadorlikka ega bo'lgan metonimik ma'no - "pul" bilan yoki "pul" so'zining ko'chma ma'nosi bo'lmish - "boylik" bilan kontsept nuqtai nazaridan bevosita bog'liqdir.

Bu o'rinda shuni ham qayd etib o'tishimiz lozimki, ayrim iboralar dominant so'zning ko'chma ma'nosi bilan emas, balki to'gridan-to'g'ri atash ma'nosi orqali hosil qilinadi. Bunday iboralar odatda tegishli so'z birikmalari bilan omonimlik hosil qiladi. Masalan, nemis tilida "sich in die Tasche stecken" (so'z birikmasi sifatida: biror narsani o'z cho'ntagiga solmoq; frazeologik birlik sifatida: biror narsani yashirinchalik olib ketmoq, umarmoq), "die Hände in die Tasche stecken" (so'z birikmasi sifatida: qo'lini chuntagiga tiqmoq; frazeologik birlik sifatida: qo'l qovushtirib o'tirmoq, ya'ni hech bir ishni qilishni istamay yalqovlik qilmoq" va boshqalar. [3, 421]. (Izoh: so'z va iboralarning o'zbekcha tarjimai o'zimizniki).

Ta'kidlash joizki, P.Nazarov ham o'zining "Madaniyatlararo muloqotni shakllantirishda kiyim-kechakka oid idiomatik birliklardan foydalanish xususida" nomli maqolasida tarkibida "Tasche" (cho'ntak) so'zi ishtirok etgan "volle Tasche", "leere Tasche" "in die eigene Tasche wirtschaften", "nicht einen Groschen in der Tasche haben", "aus der eigenen Tasche bezahlen", "in die Tasche stecken" kabi frazeologik birliklarning tarjimasiga kontsept nuqtai nazardan yondosha olgan va mazkur iboralarni "cho'ntak" so'zi bilan bog'lagan holda o'zbek tiliga quyidagicha o'g'irgan: "cho'ntagi baquvvat", "cho'ntagi quruq", "cho'ntagini qappaytirmoq", "cho'ntagida bir miri yo'q", "o'z cho'ntagidan to'lamoq", "cho'ntagiga urmoq". [7, 262]. Vaholanki mazkur iboralarning barchasi

“cho‘ntak” so‘zining metonimik xususiyati, ya‘ni “pul” so‘zi bilan ichki aloqadorlikka ega. Shu boisdan mazkur iboralarni “puli ko‘p” (boy), “puli kam”, “pulga o‘ch”, “pulsiz qolmoq”, “o‘z pulidan to‘lamoq”, “pulini cho‘ntagiga tiqmoq” tarzida o‘zbek tiliga oddiy so‘z birikmalari orqali ifoda etsa ham bo‘ladi.

Xulosa: Bir tildagi turg‘un so‘z birikmalarini boshqa bir tilga to‘g‘ri tarjima qilishda, bu ifodalarning dominant so‘ziga ko‘p ma‘noli so‘z sifatida qarash, aynan mazkur dominant so‘zning semantik ma‘nosiga oddiy tushuncha emas, balki unga voqelik, madaniy-tarixiy aloqadorlik nuqtai nazaridan kontseptual yondasha olish zarur. Aynan kontsept tarjimada dastlab, ma‘lum bir sintaktik ko‘rinishdagi iboraning, yoki ibora tarkibida alohida ko‘chma ma‘no kasb etuvchi muhim qismning mohiyatini kognitiv tarzda idrok etib, bunday segmentni nutqiy bog‘lovchi unsur, ya‘ni, bir tomondan, asliyatdagi frazemaning alohida olingan sintaktik-semantik dominant komponenti sifatida, boshqa tomondan, uni tinglanilayotgan til birliklari orasidan izolyatsiya qilish imkonini beruvchi xususiyatlarga ega til birligi sifatida ifodalay oladi. Ya‘ni, bir tildan ikkinchi tilga yaxlit ko‘chma ma‘noli frazeologik birliklarni tarjima qilishda nafaqat dominant so‘zning atash ma‘nosiga, balki bu so‘zning polisemantik xususiyatlariga ham kognitiv yondashgan holda tarjimani amalga oshirish talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография: избранные труды / - Москва: Наука, 1977. – 310 с.
2. Кубрякова Е. Когнитивный взгляд на природу частей речи // Словарь. Грамматика. Текст. - М., 1996. - 331 с.
3. Лепинг Е.И., Страхова Н.П. и др. Большой немецко-русский словарь. Т.2. – М. : Русский язык, 1980.
4. Миртожиев М. Ўзбек тилида полисемия. -Тошкент: Фан, 1984. 140-б.
5. Ўзбек тили лексикологияси. -Тошкент: Фан, 1981. 316 б.
6. Axmedova D. Semantik kengaytmada semema va uning tarkibiy qismlarini ifodalash // “Til va adabiyot ta’limi” jurnali, -Toshkent, 2022-yil, 10-son, 29-31-betlar.
7. Nazarov P. Dj. Madaniyatlararo muloqotni shakllantirishda kiyim-kechakka oid idiomatik birliklardan foydalanish xususida. // “Philology, methodology, translation studies: current issues of modern science” nomli ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. -Samarqand: SamDCHTI nashri, 2024-yil 8-9-noyabr.
8. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2022. II jild, 1036 b.

UO‘K 808.3

ADABIY ARXETIPLAR VA ULARNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

J.K.Muzaffarov, tayanch doktorant, Namangan davlat chet tillari instituti, Namangan

Annotatsiya. Mazkur maqolada adabiy arxetip tushunchasining nazariy asoslari, uning shakllanish tarixi va zamonaviy adabiyotshunoslikdagi o‘rni har tomonlama tahlil qilingan. Maqolada arxetiplarning ko‘p qirrali vazifalari — psixologik, narrativ, semantik va madaniy funksiyalari hamda ularning adabiy tahlildagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: adabiy arxetip, arxetipik motiv, psixoanalitik model, kollektiv ongsizlik, madaniy kod, latent arxetip.

Аннотация. В данной статье всесторонне проанализированы теоретические основы понятия литературного архетипа, история его формирования и роль в современной литературоведческой науке. В статье также анализируются многогранные функции архетипов — психологическая, нарративная, семантическая и культурная, а также их значение в литературном анализе.

Ключевые слова: литературный архетип, архетипический мотив, психоаналитическая модель, коллективное бессознательное, культурный код, латентный архетип.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the theoretical foundations of the concept of the literary archetype, the history of its formation, and its role in contemporary literary studies. Furthermore, it analyzes the multifaceted functions of archetypes — psychological, narrative, semantic, and cultural — and their significance in literary analysis.

Keywords: literary archetype, archetypal motif, psychoanalytic model, collective unconscious, cultural code, latent archetype.

Kirish. Zamonaviy adabiyotshunoslikda arxetip tushunchasi matnni interpretatsiya qilishning markaziy ilmiy tamoyillaridan biriga aylangan. Arxetiplar insoniyat tafakkurining qadimiy qatlamlariga borib taqaluvchi universal timsollar bo'lib, badiiy matnlarda doimiy takrorlanib, chuqur psixologik va madaniy mazmun yuklaydi. Shu sababli arxetiplarni tizimli o'rganish nafaqat matn mazmunini boyitish, balki uning yashirin semantik qatlamlarini aniqlash imkonini beradi. Ushbu maqolada adabiy arxetiplar nazariyasi, ularning asosiy tasniflari va o'ziga xos jihatlari har tomonlama tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi. Psixoanalitik modelning kuchli jihatlaridan biri obrazlarni chuqur psixologik asosda tushuntirishi bo'lsa-da, uning adabiy matnni tahlil qilish imkoniyatlari cheklangan. Chunki Yungning konsepsiyasi ko'proq individual psixikaga qaratilgan bo'lib, ijtimoiy, madaniy va janr omillarni to'liq qamrab olmaydi [8]. Shu sababli ko'plab tadqiqotchilar arxetiplarni madaniyatshunoslik va semiotika bilan bog'lab o'rganishga kirishgan.

Y.M. Meletinskiy tomonidan “adabiy arxetip” atamasi muomalaga kiritilgan bo'lib, u arxetiplarni syujet va motivlar darajasida tahlil qilish zaruratini asoslagan [3]. Uning fikricha, arxetiplar obraz sifatida emas, balki voqelikni tartibga soluvchi universal narrativ matritsa sifatida qaralishi kerak. Meletinskiy aynan shu yondashuv bilan mavjud psixoanalitik modelning chegaralarini kengaytirgan.

Adabiy arxetiplarning zamonaviy tasniflari:

1. Yungning klassik modeli. Yung asos solgan bazaviy arxetiplar inson ongsizligida shakllangan doimiy psixik strukturalar sifatida o'rganiladi. Bular madaniy kontekstdan mustaqil tarzda universal obrazlardir. Ammo Yung ularning o'zaro aloqalarini qat'iy tizimlashtirishga urinmagan.

2. Meletinskiy va “arxetipik motiv” tushunchasi. Meletinskiy arxetiplar nafaqat obraz, balki motiv sifatida ham amal qilishi mumkinligini ta'kidlaydi. Masalan, yetimlik, uy, o'rmon, fasllar, qahramonlik sarguzashtlari kabi motivlar matnda takrorlanadigan, syujetni shakllantiruvchi barqaror semantik birlikdir.

3. Mark va Pirson modeli. M. Mark va K. Pirson arxetiplarni madaniy kontekst va kollektiv identifikatsiya bilan bog'lab o'rganadi [2]. Ular 12 ta arxetip ajratadi (“Qahramon”, “Isyonchi”, “Oshiq”, “Sehrgar” va boshqalar). Ushbu tizim ikki asosiy o'q – “o'zgarish/barqarorlik” va “mansublik/o'zini anglash” – atrofida shakllangan.

Mazkur modelning afzalligi shundaki, u arxetiplarni madaniy kommunikatsiya va ijtimoiy psixologiya nuqtayi nazaridan tushuntiradi. Lekin, bu tizim ko'proq brending va reklama sohalarida qo'llanishga mo'ljallangan bo'lib, adabiy matnni chuqur tahlil qilish uchun ba'zan soddalashtirilgan hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Arxetip tushunchasining nazariy asoslari Karl Gustav Yungning kollektiv ongsizlik haqidagi g'oyalari bilan chambarchas bog'liq. Yung arxetiplarni “odamzotning birlashtirilgan ongsizligi tarkibidagi qadimiy obrazlar va tajribalar” sifatida talqin etgan. U ularni nafaqat shaxsning ichki ruhiy tuzilmasi, balki barcha madaniyatlar umumiy tajribasining merosi sifatida ko'radi.

Yung tomonidan belgilangan asosiy arxetiplar jumlasiga quyidagilar kiradi:

- Ona – hayot, tug'ilish va himoya manbai
- Ota – hokimiyat va tartib ramzi
- Qahramon – jasorat va o'zini isbotlash ideali
- Trixster – hiylakorlik va yangilanish vositasi
- Anima va Animus – psixikaning erkaklik va ayollik tamoyillari
- Soya – ong ostidagi potentsial kuch va ichki ziddiyat
- O'zlik (Self) – shaxsning uyg'unlikka intilishi va ichki markazi.

Yungning ta'kidlashicha, ushbu obrazlar miflar, ertaklar va diniy matnlar orqali takror-takror namoyon bo'lib, kollektiv madaniy ongning ifodasiga aylanadi.

Arxetiplar ko'p qirrali semantik tabiatga ega bo'lib, ularning matndagi vazifalari quyidagilar bilan belgilanadi:

- Psixologik funksiya – obrazlar ong osti darajasida universallik yaratadi va o'quvchida resonansli ta'sir uyg'otadi.

- Narrativ funksiya – syujetning strukturaviy tayanchini tashkil etadi.
- Semantik funksiya – matnda chuqur ramziy qatlamni hosil qiladi.
- Madaniy funksiya – kollektiv identitet va madaniy kodlarni yetkazadi.

Masalan, “Qahramon” arxetipi ko'plab adabiy matnlarda sarguzasht syujetining asosini tashkil qiladi va shaxsning yetilish yo'lini belgilaydi. “Triksler” esa yangilanish, tartibning buzilishi va transformatsiya jarayonlarini ifodalaydi.

Y.V. Pikalov tasnifida “latent arxetiplar” tushunchasi muhim o'rin tutadi [7]. Latent arxetiplar ko'pincha yashirin semantik yuklamalar orqali bevosita emas, bilvosita shaklda namoyon bo'ladi. Ular:

- etika va ijtimoiy maqbullik tufayli ochiq aytib bo'lmaydigan obrazlar (xiyonatchi, yolg'onchi)
- psixologik assotsiatsiyalar va kinoyalar
- syujetning ichki qatlamlarida yashirin ishoralar sifatida shakllanadi.

Bunday obrazlar matnning estetik murakkabligi va emotsional ta'sirini kuchaytiradi. S.G. Barysheva arxetiplarni ontologik va gnoseologik mezonlar bo'yicha tahlil qiladi. Ontik arxetiplar inson borlig'ining chegaraviy holatlari (o'lim, ma'nosizlik, bo'shliq) bilan bog'liq bo'lsa, gnoseologik arxetiplar bilish va anglash jarayonlarini ifodalaydi (“Yo'l”, “Haqiqat”, “O'rmon”). Bu yondashuv matnda ekzistensial va epistemologik ma'nolarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Bugungi kunda arxetiplarni tahlil qilish zamonaviy adabiyotshunoslikda muhim yo'nalish sifatida qaralmoqda. Biroq, hali ham universal, mukammal tasnifiy model ishlab chiqilmagan. Shu sababli quyidagi yo'nalishlarda ilmiy izlanishlarni davom ettirish zarur:

- tarixiy va janr kontekstlarini chuqur hisobga olgan integrativ metodologiyalar ishlab chiqish;
- intertekstual tahlil usullarini takomillashtirish;
- arxetiplarning gnoseologik va madaniy konnotatsiyasini chuqurroq o'rganish;
- latent arxetiplarni sistematik tahlil qilish va amaliy metodlarni yaratish.

Natijalar. Adabiy arxetiplarni izchil va universal tarzda tasniflashga urinishlar ko'plab nazariy va metodologik to'siqlarga uchraydi. Avvalo, arxetip tushunchasining o'zi ko'p ma'noli bo'lib, turli ilmiy maktablarda turlicha talqin qilinadi. Masalan, Yung nazariyasida arxetiplar kollektiv ongsizlikning doimiy, universal shakllari sifatida qaralsa, madaniyatshunoslikda ular ko'proq tarixiy va ijtimoiy tajribaga moslashgan o'zgaruvchan timsollar sifatida tushuniladi.

Shu bois tadqiqotchilar orasida ikki qutbli yondashuv shakllangan:

- “Qattiq” universalist yondashuv, u arxetiplarni madaniy o'zgarishlardan mustasno bo'lgan doimiy psixik struktura sifatida tasvirlaydi (masalan, Yung va uning izdoshlari),

- “Moslashuvchan” konstruktiv yondashuv, u arxetiplarni tarixiy, ijtimoiy va janr kontekstlarida shakllanadigan ramziy modellar sifatida ko'radi (masalan, Meletinskiy, Mark va Pirson). Bu farq, ayniqsa, tasniflash modelini yaratishda sezilarli qiyinchilik tug'diradi. Chunki “qattiq” yondashuvda arxetiplar doimiy va son jihatidan cheklangan toifa bo'lib qoladi. “Moslashuvchan” yondashuv esa arxetiplarning chegaralarini kengaytirib, ularni voqelikning istalgan ramziy shakliga yoyib yuborish xavfini tug'diradi. Shu sababli, zamonaviy adabiyotshunoslikda arxetiplarni shakllantiruvchi mezonlarni aniq belgilashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Xulosa. Adabiy arxetiplar insoniyatning universal tajribasini badiiy matnlarda ifodalovchi ko'p qirrali va murakkab semantik tuzilmalar sifatida shakllanadi. Ularning o'ziga xos jihatlari — tarixiy ildizlar, psixologik mazmun, madaniy kod va emotsional rezonansning uyg'unlashuvida namoyon bo'ladi. Zamonaviy adabiyotshunoslik uchun arxetiplarni tizimli tasniflash, ularning madaniy va semantik o'rnini aniqlash strategik vazifa sifatida dolzarb bo'lib qolmoqda. Shu yo'nalishda olib boriladigan ilmiy izlanishlar badiiy matnni chuqur va ko'p qatlamli talqin qilish imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Балашова Е.С., Грибанов С.В., Мальцева С.М., Носкова О.И. Современные аспекты теории архетипов К.-Г. Юнга// Азимут научных исследований: педагогика и психология. – 2019. – Т. 8. – № 3 (28). – С. 19
2. Марк М., Пирсон К. Герой и бунтарь. Создание бренда с помощью архетипов / Пер. с англ. под ред. В. Домнина, А. Сухенко. – СПб.: Питер, 2005.

3. Мелетинский Е. М. О литературных архетипах. – М.: РГГУ, 1994. – 6 с.
4. Доманский Ю.В. Смыслообразующая роль архетипических значений в литературном тексте. Пособие по спецкурсу. / Ю.В. Доманский. – Тверь, 2001.
5. Доманский Ю.В. Смыслообразующая роль архетипических значений в литературном тексте. Пособие по спецкурсу. / Ю.В. Доманский. – Тверь, 2001. – 28 с.
6. Власенко Е.Ю. Функции архетипов и архетипических образов в произведениях П.В. Засодимского: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01 / Е.Ю. Власенко. – Ульяновск, 2005. – 96 с.
7. Пикалов Ю.В. Классификация архетипов как инструментов предвыборной агитации // Теории и проблемы политических исследований. – 2017. – Т. 6. – № 3А.

UO'K 659.2(075)

FAKE NEWS TUSHUNCHASI VA UNING LINGVISTIK TALQINI

U.S.Namazova, o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada “fake news” (soxta yangiliklar) tushunchasining mazmuni, ularning lingvistik belgilari, til orqali manipulyatsiya qilish usullari hamda ijtimoiy tarmoqlardagi tarqalish xususiyatlari tahlil qilinadi. Muallif fake news matnlarining emotsional leksika, provokatsion sarlavha, noaniq manba va monologik bayon orqali qanday tarzda manipulyativ xarakter kasb etishini lingvistik nuqtayi nazardan asoslab beradi. Shuningdek, til vositasida soxta axborotni aniqlash usullari va media savodxonlikni oshirish zarurati ham yoritiladi.

Kalit so'zlar: fake news, soxta yangiliklar, lingvistik tahlil, emotsional leksika, manipulyatsiya, ijtimoiy tarmoqlar, media savodxonlik, sarlavha, baholovchi birliklar.

Аннотация. В статье анализируется содержание понятия «фейковые новости», его лингвистические особенности, способы языкового манипулирования и особенности его распространения в социальных сетях. Автор обосновывает с лингвистической точки зрения, как тексты фейковых новостей приобретают манипулятивный характер посредством эмоциональной лексики, провокационного заголовка, неясности источника и монологического высказывания. Также освещаются методы выявления фейковой информации посредством языка и необходимость повышения медиаграмотности.

Ключевые слова: фейковые новости, фейковые новости, лингвистический анализ, эмоциональная лексика, манипуляция, социальные сети, медиаграмотность, заголовок, единицы оценки.

Abstract. This article analyzes the content of the concept of “fake news”, its linguistic features, methods of manipulation through language, and the characteristics of its distribution in social networks. The author justifies from a linguistic point of view how fake news texts acquire a manipulative character through emotional lexicon, provocative headline, unclear source, and monologic statement. It also highlights methods for identifying fake information through language and the need to increase media literacy.

Keywords: fake news, fake news, linguistic analysis, emotional lexicon, manipulation, social networks, media literacy, headline, evaluation units.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli axborot davrida insoniyat oldida yuzaga kelayotgan eng jiddiy muammolardan biri bu — yolg'on yoki soxta axborotlar oqimidir. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlarning tez sur'atlar bilan rivojlanishi bilan “fake news” (soxta yangiliklar) deb ataluvchi axborot hodisasi keng tarqalib, keng ommaga tezda ta'sir ko'rsatmoqda. Soxta yangiliklar inson tafakkuri, ijtimoiy ong va jamoaviy qarorlar shakllanishida salbiy rol o'ynaydi. Bunday xabarlar ko'pincha haqiqatni buzib ko'rsatadi, manipulyatsiya vositasiga aylanadi va jamiyatda noto'g'ri tushuncha va qarashlar paydo bo'lishiga olib keladi [1].

“Fake news” tushunchasi avvaliga siyosiy va jurnalistik doiralarda qo'llanila boshlagan bo'lsa-da, hozirgi kunga kelib bu fenomen tilshunoslik, psixologiya, axborot texnologiyalari, hatto huquqshunoslik kabi fanlar kesishmasida tahlil qilinmoqda. Ayniqsa, lingvistik nuqtai nazardan olib qaralganda, soxta yangiliklar o'ziga xos til vositalari, uslubiy xususiyatlar, emotsional va baholovchi ifodalar bilan ajralib turadi. Bu holat tilshunos olimlar uchun yangi tadqiqot yo'nalishlarini ochmoqda.

Bu mavzuni o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega, chunki haqiqiy va yolg'on axborotni ajratib olish, ularni tanqidiy baholash — zamonaviy axborot savodxonligining asosiy talabidir. Shunday ekan, "fake news" atamasining lingvistik tahlili orqali biz inson ongiga ta'sir qiluvchi til vositalarining qanday ishlashini chuqurroq tushunamiz va ularni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiramiz.

Asosiy qism. "Fake news" atamasi ingliz tilidan to'g'ridan to'g'ri tarjima qilinganda "soxta yangiliklar" degan ma'noni bildiradi [2]. Biroq bu tushuncha bugungi kunda oddiy yolg'on xabardan ko'ra ancha murakkab va ko'p qirrali hodisa sifatida namoyon bo'lmoqda. Soxta yangiliklar odatda haqiqatga to'g'ri kelmaydigan, buzib ko'rsatilgan yoki ongli ravishda yolg'on ma'lumotlar asosida tuzilgan bo'lib, ular rasmiy axborot uslubida, ya'ni yangilik formatida taqdim etiladi. Ularning asosiy maqsadi — auditoriyani chalg'itish, ijtimoiy fikrga ta'sir ko'rsatish, vahima uyg'otish yoki muayyan manfaatli kuchlar tomonidan ijtimoiy-siyosiy manipulyatsiya qilishdir.

Soxta yangiliklar jamiyatda turli ko'rinishlarda tarqaladi: ular siyosiy jarayonlar bilan bog'liq bo'lishi, ijtimoiy norozilikni kuchaytirishi, millatlararo, diniy yoki sinfiy qarama-qarshiliklarni kuchaytirishga xizmat qilishi mumkin. Ayniqsa, ularning internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tezkor tarqatilishi sababli, soxta xabarlarining jamoatchilik ongiga ta'siri kuchli bo'ladi. Bunday xabarlar ko'pincha e'tiborni tortuvchi sarlavhalar, emotsional va hissiy so'zlar, o'ta shov-shuvli ifodalar bilan bezatilgan bo'ladi. Bu esa oddiy o'quvchida ishonch uyg'otadi va axborotni tekshirmasdan uni boshqalarga tarqatishga olib keladi.

Fake news atrofida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu xildagi axborotlar nafaqat insonlarning hissiy holatiga, balki ularning ijtimoiy xatti-harakatlariga ham bevosita ta'sir qiladi. Soxta yangiliklarning mualliflari ko'pincha yolg'on ma'lumotlarni "aniq fakt" sifatida taqdim etadi, bu orqali ular o'z fikrlarini ishonarli ko'rsatishga urinadilar. Masalan, "Mutaxassislarining fikricha...", "Kuzatuvchilar aytishlaricha..." kabi iboralar orqali real faktga o'xshash, ammo aslida manbasiz yoki soxta asosga ega bo'lgan gaplar beriladi. Bu usul orqali axborot haqiqatga o'xshab ko'rinadi va auditoriyani ishonitirishga xizmat qiladi.

Bugungi axborot maydonida fake newsni aniqlash va ularga qarshi kurashish global muammoga aylangan. Turli davlatlar rasmiy siyosiy darajada bunday axborotlarga qarshi qonunchilik choralari ko'rayotgan bo'lsa, olimlar esa bu hodisani nazariy va amaliy jihatdan o'rganmoqda. Xususan, lingvistika fani vakillari fake news matnlarining til vositalari, uslubi, struktura va emotsional yuklamalarini tahlil qilib, ularning qanday qilib ishonch uyg'otuvchi, ta'sirchan va tez tarqaluvchi bo'lib yaratilishini chuqur o'rganmoqdalar.

Soxta yangiliklar, shuningdek, ularning shakllanish sabablari, tarqalish mexanizmlari va auditoriyaga ko'rsatadigan ta'siri nuqtai nazaridan tahlil qilinganda, ularni bir necha guruhlarga ajratish mumkin. Xususan, ataylab to'qib chiqarilgan yolg'on axborotlar — **disinformation**, tasodifan noto'g'ri yetkazilgan ma'lumotlar — **misinformation**, va haqiqatga asoslangan, ammo yomon niyat bilan kontekstdan chiqarilgan axborotlar — **malinformation** tarzida tasniflanadi [3]. Bu tasnif soxta yangiliklarning mohiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Shunday qilib, fake news tushunchasi zamonaviy axborot muhitida nafaqat jurnalistik yoki siyosiy muammo, balki lingvistik va kommunikativ muammo sifatida ham alohida o'rganishni talab etadi. Til orqali haqiqatga zid axborotlar qanday uslubda yasaladi, ularning sarlavhalari, leksikasi, grammatikasi qanday bo'ladi — bularning barchasi fake newsni tahlil qilishda muhim omillardir. Zero, manipulyativ matnlar nafaqat axborotni o'zgartiradi, balki inson ongi va tafakkuriga bevosita ta'sir o'tkazadi. Shu bois, bunday yangiliklarni tanib olishda lingvistik yondashuvlar va media savodxonlik muhim o'rin tutadi.

Fake news, ya'ni soxta yangiliklar matnlari tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinganda, ular o'ziga xos lingvistik xususiyatlarga ega ekanligi aniqlanadi. Bu xususiyatlar, asosan, matnning tashkiliy tuzilishi, uslubiy vositalar, leksik-semantik birliklar, pragmatik tamoyillar va hissiy-emotsional yuklama orqali namoyon bo'ladi. Soxta yangiliklar yaratishda til eng kuchli manipulyatsiya vositasi sifatida xizmat qiladi. Matn muallifi xabarning haqiqatga mos yoki mos emasligidan qat'i nazar, uni ishonarli va shov-shuvli ko'rsatishga intiladi, buning uchun esa til vositalarini mohirlik bilan tanlaydi va ishlatadi.

Soxta yangiliklar matnida ko'pincha sarlavha muhim rol o'ynaydi. U odatda provokatsion, hayajon uyg'otuvchi, ba'zida qo'rqituvchi yoki hissiy jihatdan ta'sirli bo'ladi. Masalan, "Siz bu haqiqatni bilganingizda hayratda qolasiz!", "Bu voqea butun O'zbekistonni larzaga soldi!" kabi sarlavhalar auditoriyani darhol jalb qiladi va xabarni ochish ehtimolini oshiradi. Bunday sarlavhalar ko'pincha emotsional yuklangan bo'lib, mantiqiy mazmundan ko'ra hissiyotga urg'u beradi.

Soxta yangiliklar leksikasida ko'pincha baholovchi va konnotatsiyali birliklar ustunlik qiladi. Bu so'zlar xolis axborot yetkazishdan ko'ra, muayyan munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan, "sharmandali holat", "dahshatli xabar", "fosh etildi", "ochiqcha yolg'on" kabi ifodalar o'quvchining hissiyotlariga ta'sir qilishni maqsad qiladi. Bu kabi birliklar matnga salbiy yoki ijobiy emotsional rang beradi, bu esa axborotning ob'ektivligiga putur yetkazadi. Lingvistik nuqtayi nazardan bunday ifodalar **emotiv leksika** doirasiga kiradi.

Soxta yangiliklar matnida **modal so'zlar** va **noaniq manbalarni bildiruvchi iboralar** keng qo'llaniladi. Masalan, "aytishlaricha", "guvohlarning so'zlariga qaraganda", "ekspertlar fikricha", "go'yoki" kabi birliklar aniq manbaga tayanmasdan, biroq xabarni ishonchli ko'rsatishga xizmat qiladi. Bunday holatda matnda grammatik ko'rinish haqiqatni ifodalayotgandek tuyuladi, aslida esa bu manipulyativ vositadir. Matn muallifi noaniq iboralardan foydalangan holda mas'uliyatdan qochadi va auditoriyaga real fakt emas, balki taxmin yoki shubhali ma'lumot taqdim etadi.

Shuningdek, soxta yangiliklar matnining muhim lingvistik belgilaridan yana biri bu **monologik va biryoqlama bayondir**. Odatda, bunday matnlar muvozanatli fikr almashinuvi, qarama-qarshi nuqtayi nazarlarning muhokamasi yoki raddiya bermaydi. Bu matnlar faqat bitta pozitsiyani ilgari suradi va uni mutlaq haqiqat sifatida talqin qiladi. Bu esa matnning propaganda tusini kuchaytiradi.

Pragmatik jihatdan esa fake news matnlari **o'quvchi auditoriyasining hissiyotlari va ijtimoiy qarashlariga** bevosita murojaat qiladi. Ular ko'pincha stereotiplarga, mavjud qo'ruqlarga, milliy g'ururga yoki diniy qadriyatlarga tayangan holda yaratiladi. Bu orqali xabar kuchli rezonans uyg'otadi va tezda tarqaladi.

Shuningdek, ayrim lingvistik belgilar — ya'ni **talaffuzdagi aniqliklar, yozuvdagi imlo xatolari, manba ko'rsatilmasligi, faktlar bilan fikrlarning chalkash ifoda etilishi** kabi unsurlar ham soxta yangiliklar matnining ishonchiligi so'roq ostiga qo'yadi. Bu kabi xatoliklar matn sifatining pastligini bildiradi, biroq ba'zida ataylab shunday uslub tanlanadi: oddiy xalq tiliga yaqin bo'lish, do'stona, "xalqona" ohang yaratish orqali ishonch uyg'otish ko'zda tutiladi.

Ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan fake newslar oddiy axborot emas — ular ko'pincha psixologik va kommunikativ qurolga aylanadi. Bunday xabarlar ko'pincha noto'g'ri statistika, tahrirlangan suratlar, soxta guvohlar yoki video materiallar bilan mustahkamlanadi. Eng xavflisi, ushbu axborotlar insonlarning siyosiy qarashlari, ijtimoiy xatti-harakati, hatto sog'lig'i va xavfsizligiga ta'sir qilishi mumkin. Ayniqsa, pandemiya davrida noto'g'ri tibbiy maslahatlar, vaksinalar haqidagi yolg'onlar global darajada muammoga aylangan edi. Ijtimoiy tarmoqlarda bu kabi axborotlarni tarmoq foydalanuvchilari o'zaro ishonch asosida tezda tarqatishadi, bu esa soxta yangiliklarning hayot aylanishini yanada kuchaytiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytish mumkinki, shu sababli, ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilarining media savodxonligini oshirish, har qanday xabarga tanqidiy yondashuv bilan qarash, manbani tekshirish, matn tili va uslubini tahlil qilish — zamonaviy fuqarolik kompetensiyalaridan biri hisoblanadi. Fake news'ga qarshi kurash nafaqat texnik yoki siyosiy, balki tilshunoslik va madaniy savodxonlikni talab etuvchi ko'p qirrali jarayondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qosimova, Mavluda. Soxta yangiliklar: tushuncha va unga qarshi kurashish yo'llari. O'zbekiston Milliy Axborot Agentligi, 2021.
2. Yuldasheva, Nilufar. Axborot xurujlari va til manipulyatsiyasi: lingvistik tahlil asoslari. Fan va Texnologiya Nashriyoti, 2022.
3. Xolmurodov, Dilmurod. "Soxta axborot matnlarining lingvistik xususiyatlari." Filologiya masalalari, no. 3, 2020, pp. 44–50.
4. To'rayev, Shavkat. Media savodxonlik va zamonaviy axborot maydoni. O'qituvchi Nashriyoti, 2019.
5. Raxmatullaeva, Madina. "Matnshunoslikda manipulyativ vositalar va ularning turlari." O'zbek tilshunosligi dolzarb masalalari: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari, 2020, pp. 95–99.

UO'K 82-1/9

INGLIZ HAMDA O'ZBEK FOLKLOR NAMUNALIRIDA SPELLONIMLARNING UNIVERSAL JIHATLARI

G.P.Nazarova, f.f.f.d., dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

N.N.Odilova, o'qituvchi, Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada folklor na'munalari xalqning tarixiy merosi va madaniyatining ajralmas qismi va ularda uchraydigan sehrli obrazlar, ya'ni spellonimlarning xususiyatlari haqida so'z boradi. Spellonimlarning sehrli obraz sifatidagi xususiyatlaru ingliz va o'zbek xalq og'zaki ijodidan na'munalar orqali tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sehrli obrazlar, spellonimlar, xalq og'zaki ijodi, folklor, qadriyat

Аннотация. В данной статье рассматриваются спеллонимы, магические образы как неотъемлемая часть исторического наследия и культуры народа. Через примеры устного народного творчества английского и узбекского народов проводится анализ. Эти образцы отражают мировоззрение, обычаи, верования и ценности народа.

Ключевые слова: магические образы, спеллонимы, устное народное творчество, фольклор, ценности.

Abstract. This article examines folklore samples as an integral part of the historical heritage and culture of the people, as well as magical images, i.e., spellonyms. The analysis is conducted through examples of oral folklore samples from the English and Uzbek peoples.

Key words: magical images, spellonyms, oral folk creativity, folklore, values.

Folklor na'munalari har bir xalqning ajdodlaridan saqlanib kelayotgan eng qadimiy va ko'hna an'analarini o'zida mujassamlantirgan badiiy na'munalardan biridir. Ko'p asrlik folklor an'analari halqning turmush tarzi, tarixi, dunyoqarashi, e'tiqodiy qarashlari haqida ma'lumot beradi. Ularni tadqiq va targ'ib qilish orqali tarixga oid yangidan yangi ma'lumotlarni bilib olish mumkin. Shuning uchun barcha xalqlar orasida afsonalarni,ertaklarni va folklor na'munalini chuqur o'rganishga alohida ahamiyat qaratib kelinmoqda. Ayrim afsonalar syujetida personajning mifologik timsollar bilan to'qnash kelishi yoki jang qilishi tasvirlanadi. Bunday afsonalar syujet motivlarining qiziqarliligi jihatidan xalq ertaklariga, uning personaji esa ertak qahramonlariga yaqin turadi va tinglovchilarga katta badiiy zavq bag'ishlaydi.

O'zbek xalq og'zaki ijodi namunalarida ilgari surilgan ezgu g'oyalar xalq pedagogikasi bilan chambarchas bog'liqligi katta ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari o'zbek folklori elshunoslik (etnografiya), shevashunoslik (dialektologiya),til va adabiyot tarixi, madaniyatshunoslik, musiqa, adabiyot nazariyasi, tilshunoslik, tarix, arxeologiya kabi bir qator fanlar bilan ham uzviy aloqada bo'ladi. Qadimgi davr folklori manbai bo'lmish «Avesto», «O'g'uznoma»,O'rxun-Enasoy toshbitiklari,Mahmud Qoshg'ariyning «Devoni lug'atit - turk» asari kabi yodgorliklar ayni paytda o'zbek adabiyoti tarixining ham o'rganish manbaidir. Shuni ham ta'kidlash zarurki, folklor namunalari tilshunoslikning ham o'rganish manbai hisoblanadi. Folklor asarlarida tilga olingan ko'plab ma'lumotlar arxeologik topilmalar orqali isbotlanmoqda.

Xalqimizning uzoq yillik boy tarixi, urf - odatlari, ezgu fazilatlar folklor asarlarida badily in'ikosini topganligi vatanimiz tarixini o'rganishda katta ahamiyat kasb etadi. [1,14]. Avesto Yasht kitobini oladigan bo'lsak, uning birinchi yashtida sehrli obraz – devni (spellonim) uchratish mumkin.

Masalan,

Bul so'z uta muzaffar,

Bul so'z uta hozikdir,

Ul odamlar va devlar¹

Yovligin barbod etar,

Bu borliq ichra shu so'z

Ezgulikka yurtilgan.

Foniy ichra bu so'zdir

Damimdan poklanib

Yaralgan ul ruh.

Mazda (Ahuramazda) dini yuzaga kelmasdan oldin ajdodlarimiz devlarni ham turli hayotiy holatlarda himoyachi kuchlar, deb tushungan. Ertaklardagi "ijobiy" devlar shu qarashlarning qoldig'idir. Faqat Ahura Mazda ga e'tiqod tarqib qilingan paytda devlar qora kuchlar sifatida la'natlangan.

Kabih karapanlarning

Ustidan bo'lsin hukmim.

Varna xizmatkorlari

Mozan² devlarni kiray,

Ular qahrin yo'q qilay.

Xalq og'zaki ijodi O'g'uznomada, O'g'uz xonning uylanishi bilan bog'liq voqealar shundan dalolat beradi. "Kunlardan bir kun O'g'uz xoqon bir erda Tangriga yolvorayotgan edi. Qorong'u tushganda, ko'kdan bir ko'k nur tushdi. Quyoshdan yorug', oydan yorqinroq edi. O'g'uz xoqon u tomonga yurdi. Ko'rsaki, o'sha yorug'likning orasida bir qiz bor edi. Bu parchada spellonim sehrli tarzda paydo bo'lgan qizdir. Qiz ko'k nur ichida tushadi — bu uni oddiy inson emas, balki sehrli, ilohiy obraz ekanini bildiradi. "Ko'k" turkiy madaniyatda muqaddas osmon, ilohiyramzi hisoblanadi. Ko'kdan qizning tushishi sehrli jarayon bo'lib, yorug'likdagi qiz — go'zallik, poklik, ilohiy baraka, nasl davomchiligining timsolidir. Bu tasvir ertaklar, dostonlar va mifologik rivoyatlarga xos bo'lgan sehrli hodisalar, qudratli kuchlar ishtiroki bilan boyitilgan. [4, 2]

Ingliz tilidagi eng mashhur xalq balladalaridan biri Francis James Child tomonidan yig'ilgan "Child Ballads" to'plamidir. Ballada Janet ismli jasur ayol obrazi orqali folklorda kam uchraydigan ayol faoliyati ko'rsatadi. Tam Lin — parilar tomonidan o'g'irlab ketilgan inson bo'lib, u sehrli kuchlar ostida yashashga majbur. U yilning sehrli sanasida — Samhain kechasi (31-oktabr) — qurbonlik sifatida tanlanadi. Bu kechada parilar va jinlar o'zlarining odatdagi yashirin olamlaridan chiqib, insonlar olamida yurish qilishadi (ingliz folklorida bu "The Fairy Ride" deb ataladi). Parilar Malikasi (Fairy Queen) kuchli, hukmron, sovuq, yovuz obraz. Tam Linni o'z olamida tutib turadi. Sehrli kuchlar va insoniy erkinlik o'rtasidagi ziddiyat kuzatiladi. Tam Lin inson, lekin sehrli olamda yashaydi. U "liminal" (oraliq) makonda joylashgan – qisman odam, qisman pari bo'lib, qutqarilish orqali insonlikka qaytadi.

"They'll turn me to a bear sae grim,

And then a lion bold,

But hold me fast, and fear me not,

And ye shall love your child.

"Again, they'll turn me in your arms

To a red het gand of airn,

But hold me fast, and fear me not,

I'll do you nae harm. [3, 56]

"Meni avval yovuz bir ayiqqa aylantirishadi,

So'ngra jasur sherga,

Ammo mahkam ushla, qo'rqma mendan,

Shunda farzandingni yaxshi ko'rarsan.

"Yana meni bag'ringda

Qizib turgan temir novdaga aylantirishadi,

Lekin mahkam ushla, qo'rqma mendan,

Men senga zarar yetkazmayman."

Bu parcha— Janetning jasorati va sevgisi sinovdan o'tayotgan payt. Tam Lin jinlar tomonidan olib ketilgan, va ularni tark etish uchun bu og'ir sehrli sinovlardan o'tishi kerak.

Folklor na'munalari xalqning tarixiy merosi va madaniyatining ajralmas qismidir. Ular xalqning dunyoqarashini, urf-odatlarini, e'tiqodlarini va qadriyatlarini aks ettiradi. Ayniqsa, afsonalar, ertaklar va folklor asarlari xalqning qadimiy an'analarini saqlab qolishga yordam beradi va

shu bilan birga, turli davrlarning ijtimoiy va madaniy holatlarini o'rganishda muhim manbalar sifatida xizmat qiladi. Folklor asarlari, ayniqsa, og'zaki ijodning namunalarida, xalq pedagogikasi va dunyoqarashi bilan bog'liq ezgu g'oyalar keng tarqalgan. Bularni o'rganish orqali biz nafaqat xalqning tarixini, balki uning ruhiyatini, tilini va madaniyatini ham chuqur anglashimiz mumkin. O'zbek folklorida, xususan "Avesto", "O'g'uznoma" kabi qadimiy manbalar va ularning timsollaridagi mitologik obrazlar, masalan, devlar, sehrli obrazlar va qudratli kuchlar, xalqning qadimiy dunyoqarashini aks ettiradi. "Avesto"da devlar dastlab himoyachi kuch sifatida tasvirlangan bo'lsa, Zardushtiylik tarqalganidan keyin ular yovuz kuchlar sifatida qoralangan. O'zbek xalq og'zaki ijodida esa sehrli obrazlar, ilohiy timsollar va ular orqali ko'rsatilgan qahramonlarning tasvirlari xalqning diniy, falsafiy va madaniy qarashlarini ifodalaydi. O'zbek folkloridagi sehrli obrazlar ko'proq axloqiy saboq beruvchi, diniy va milliy qadriyatlarni ko'rsatadigan tarzda yaratilgan bo'lsa, ingliz folkloridagi sehrli mavjudotlar esa sarguzasht, fantastika bilan boyitilgan. Har biri o'z xalqining dunyoqarashi, e'tiqodi va tarixini aks ettiradi.

Xulosa qilib aytganda, xalqning qadimiy tarixiy va madaniy boyliklari, jumladan, afsonalar va ertaklardagi sehrli obrazlar, nafaqat xalq ijodining go'zalligini, balki uning ma'naviy dunyosini ham boyitadi. Bu na'munalar insoniyatning umumiy madaniy merosiga hissa qo'shish bilan birga, zamonaviy tadqiqotlar va ilmiy sohalarga ham muhim ma'lumotlar taqdim etadi. Demak, folklor asarlarini o'rganish xalqning madaniyatini, tarixini va dunyoqarashini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tarixiy-inqilobiy folklori. Maxsus kurs uchun o'quv qo'llanma. – Toshkent: ToshDPI, 1988. – 90
2. Avesto: Yasht Book / Translation by M. Iskhak. — Tashkent: "Shark", 2001 — 128 pages.
3. *The English and Scottish Popular Ballads*, 1882-1898 by Francis James Child
4. <https://adabiyot.islamonline.uz/uzbek/adabiyot-tarixi/127-oguz.pdf>

UO'K 81'37

“GO‘RO‘G‘LINING TUG‘ILISHI” DOSTONIDAGI QO‘LLANILGAN RAQAMLARNING LINGVOMADANIY TALQINI

D.Noraliyeva, mustaqil tadqiqotchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Xalq og'zaki ijodi namunasi bo'lgan “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostoni matni tadqiqi orqali asarda qo'llangan til birliklari (evfemizmlar, teonimlar, ramzlar, pretsedent nomlar) asarning lingvokulturologik jihatlarini ochib berish maqsad qilingan. Buni tahlil qilish bevosita doston badiiyatini o'rganish bilan birga xalqning ma'naviy qiyofasi, dunyoqarashi, tafakkur tarzi, madaniya saviyasi qanday bo'lganini yoritib berishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: og'zaki ijod, teonim, pretsedent nomlar, lingvokultrema, lingvoma'naviyat, ramzlar, e'tiqod, ma'naviy qiyofa.

Аннотация. Целью исследования является раскрытие лингвокультурологических аспектов произведения путем анализа языковых единиц (эвфемизмов, теонимов, символов, прецедентных имен), использованных в тексте дастана “Гуруглининг тугилиши” являющегося образцом устного народного творчества. Анализ этого, наряду с непосредственным изучением художественности дастана, служит для освещения духовного облика народа, его мировоззрения, образа мышления и уровня культурного развития.

Ключевые слова: устное творчество, теоним, прецедентные имена, лингвокультурема, лингводуховность, символы, вера, духовный облик.

Abstract. The aim of this study is to uncover the linguocultural aspects of the work by analyzing linguistic units (euphemisms, theonyms, symbols, and precedent names) used in the text of the dastan “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” which is an example of oral folk literature. The analysis of this, alongside a direct study of the dastan's artistry, serves to illuminate the spiritual character of the people, their worldview, mode of thinking, and level of cultural development.

Keywords: oral creativity, theonym, precedent names, linguocultureme, linguospirituality, symbols, faith, spiritual appearance.

O'zbek tilshunosligida shu kunga qadar xalq dostonlari misolida vaqt ifodalovchilarning lingvokulturologik xususiyatlari haqida maxsus tadqiqotlar yaratilmagan. Xalq dostonlarida zamon tushunchasi o'zbek xalqining milliy-madaniy belgilarini aniqlashtirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. «Go'ro'g'lining tug'ilishi» dostonini o'rganish jarayonida vaqtga bo'lgan munosabat millat va uning madaniy odatlariga chambarchas bog'liq ekanligi ko'zga tashlanadi. Mazkur misolda bolalarning yoshiga ishora qiluvchi bir xil raqam juda ko'p o'rinlarda berilgan bo'lib, barchaga ma'lumki, bolaning tili 2-3 yoshdan chiqib, shu yoshdan boshlab bemalol harakatlana oladigan va o'zi mustaqil non-osh bersa yeydigan bo'ladi, 7-8 yoshida esa xat-savodi chiqadi. Muhammad Jo'mard o'g'li Po'ltan shoir variantida vaqtni ifodalash uchun qo'llanilgan birliklar ikki jihati bilan madaniy qimmatli hisoblanadi: *Go'ro'g'li 3 yasharliligida go'rning ustida o'ynab...* (62) *Oradan 3 kun o'tdi enasi esiga tushdi. Qo'ng'irboy ham 3 yashar bo'lgan edi.* (69) *Qovushtixonning 7 yoshli o'g'li-To'liboy sinchini bandi qilib oldi* (3) *Ravshanbek 5 yashar bo'ldi, uni maktabga berdi. 8 yashar bo'lganda xat-savodi chiqdi. Go'ro'g'libek 8 yoshga kirdi, Ahmadbek Go'ro'g'libekni maktabga qo'ymoqchi bo'ldi.* (114) *Voy, jun soqol Rayhon arab kelibdi, 7 yoshdan beri xushtor o'zima.* (123) Bu misollardan ko'rinadiki, baxshi vaqtni ifodalashda bir xil raqamlardan o'rinli foydalangan bundan tashqari dostonda ma'lum masofani belgilashda masofa uchun sarflanadigan vaqt ham hisobga olinadi: *Shohdarxon lashkarlari uch oy yo'l yurib Taka- Yovmit yurtiga yetdi* (6); *Shu toy meniki bo'lganligiga guvohim bor. Olti oylik bo'lganida mana bu yeridan kuchuk tishlagan edi.* (154) Shuningdek, masofani bosib o'tish vositasi ham muhim. Doston voqealari qadim zamonlarda yuz bergani tufayli, asosan, ot va tuya transport vositasi vazifasini bajargan: *Go'ro'g'li qirq toshcha yo'l yurib ketgandan keyin Xoljuvon: "Dod", - deb kiyimlarni shu yerga qo'yib, Rayhon arabning yoniga yetdi.* (190) Bu misolda ham safar muddati, safar tarzi va insonning jismoniy-ruhiy imkoniyatlari badiiy bo'rttirib tasvirlangan. Dostonni o'qish davomida ota-bobolarimizning vaqtni ifodalashda an'anaviy 3, 7, 14, 15, 40 kabi sonlardan o'ziga xos ravishda foydalanganliklariga guvoh bo'lamiz. Marosim va udumlarimizda, xalq og'zaki ijodiyotida an'anaviy tarzda qo'llanuvchi bunday raqamlar «sehrli» sonlar deyiladi. Dostonda «sehrli» raqamli vaqt ifodalovchilar faol qo'llanilgan bo'lib, ular vositasida xalq qarashlarining madaniy belgilari haqida ma'lum tasavvurlar hosil qilish mumkin. Masalan, Hamza, Ravshanbekni o'g'il qilib olaman, deb har kuni tong otguncha uning kokilini yetti marotaba o'rib qo'yardi. (10) Bu o'rinda qo'llangan "yetti sonida ajdodlarimizning qadimiy tasavvurlari asosida tilsimlashtirilgan miqdoriy belgi mujassam, ham uzoq vaqtni ham ifodalaydi". Muddatni bildiruvchi yana bir raqam qirq bo'lib, qirq so'zi an'anaviy epik vaqt sifatida xalq qarashlarida uchraydi. Doston variantlarida vaqt formulasining qirq soni ishtirokida shakllangan xilma-xil semantik modellari mavjud: *Shuytib, to'y 40 kun o'tdi, 92 bovli o'zbek hammasidan yig'ilishib to'yga keldi.* (207). *40 qubbali yugan urdi boshiga, Olib keldi Go'ro'g'lining qoshiga.* (169) *40 yigitni olgin 40 ta o'zbekdan* (165) *Arkon davlatni o'zim talatib, 40 kun, bolam, qilay sening to'yingni!* (111) *...qirq tanga dedim, qirq tanga,- dedi.* (156) *Bunday epik vaqt formulasida qahramon sarflangan vaqt bo'rttirib tasvirlanadi.* M.Jo'raev 40 (qirq) raqamining magik sonlar tizimidan o'rin olishida qadimgi odamning sanoq usullari haqidagi qarashlari muhim rol o'ynaganligini aytib o'tadi. Olimlarning fikricha, qirq soni dastlab aniq miqdorni emas, «ko'plik», «jamlik», «buyuklik», «umumiyluk» tushunchalarini anglatgan. Doston variantlarida ham qirq sonidan vaqtni, sanoqni ifodalashda keng foydalanilganligini ko'rishimiz mumkin: Masalan, shu ko'rgulikda qirq kun sovutdi. (36) *Qirq yigitni olgin qirqta o'zbekdan* (165) *Arkon davlatni o'zim talatib, qirq kun, bolam, qilay sening to'yingni!* (111) Ma'lum maqsad amalga oshuvi uchun muayyan amalni belgilangan miqdorda takrorlash yoki belgilangan vaqt sarflanishi kabi ishonchlar o'zbek xalqi madaniyatida keng ildiz otgan. Bu o'rinda qirq kun so'zi safar, tilak, to'y kabi hayotiy jarayonlar bilan bog'liqlik bilan birga turli irim va marosimlarda ma'lum bir chegarani, sonlar vositasida ifodalanishi mumkin bo'lgan ko'plik, mukammallikni ham ifodalagan. Folklor namunalarida maqsadga yetishuvda qirq yigitning yordam berishi («G'o'ro'g'li») qirq raqami murodi hosil bo'lish raqami ekanligi ma'lum bo'ladi. Yoz va qishdagi qirq kun, shuningdek, farzand tug'ilishi, yosh oila hamda biror kishining vafoti munosabati bilan ishlatiladi. Tasavvufda ham qalbning nafsoniy kirlardan poklanishi uchun qirq kun riyozat chekishi – chilla o'tirishi muhim jarayon hisoblangan. Ahmad Yassaviyda quyidagi satrlar uchraydi: *Riyozatni qirq kun chekib bir*

bosh ketdi, Subhi sodiq boqib ko'rdi: unub chiqti. Qirq kun riyozat chekish natijasida subhi sodiqda (bu ramziy bo'lishi mumkin) niyatlarning amalga oshishiga bo'lgan ishonch turkiy adabiyotning boshqa namunalarida ham uchraydi. Dostonning Muhammad Jo'mard o'g'li Po'ltan shoir kuylagan variantida "Go'ro'g'li toshcha yo'l yurib ketgandan keyin Xoljuvon: "Dod", - deb kiyimlarni shu yerga qo'yib, Rayhon arabning yoniga yetdi, ...shu ko'rgulikda qirq kun yurdi,"- deyiladi. Qirq toshcha yo'l, qirq kun vaqt o'lchovi vositasida juda uzoq ma'nosi anglashiladi. Bu o'rinda masofa belgilanishida transport vositasining turlichaligiga qarab masofa o'lchanishiga yana bir bor guvoh bo'lamiz. Natijada dostonda masofa tafovuti o'quvchida otning mo'jizaviy yaratq ekaniga ishonch uyg'otadi. Voqealarning ma'lum siklda, davriylik asosida yuz berishiga ishonish qadimgi xalqlarda, jumladan, yahudiylarda ham mavjudligini Beruniy ko'rsatib o'tgan. Shuni hisobga olsak, yetti, qirq raqami bilan bog'liq vaqt birliklari ma'lum davriylikni ifodalaydi, deb ayta olamiz. Turkiy xalqlar folklorida, shu jumladan, o'zbek xalq og'zaki badiiy ijodida 9 raqamiga alohida e'tibor beriladi. Xalq dostonlarida insonning sog'lomligini ifodalashda uning tug'ilishgacha bo'lgan muddati ham badiiy qolip sifatida ishlatilgan: *To'qqiz oy, to'qqiz kun, to'qqiz soat, to'qqiz daqiqa o'tdi. Shunda vaqti yetdi. Hiloloyning farzandi go'rga tushdi.* (60).

Dostonda kecha-yu kunduz vaqt birligi quyidagi subyektiv munosabatlarni ifodalash uchun ishlatiladi: a) vaqtning ziqligi, davomiylik safar bilan bog'liq muddatlarni ifodalashda: *Shohdarxonning lashkari uch oy yo'l yurib, uch oy deganda Taka-Yovmit Urganchi yurtining Asqar degan tog'iga yetib qo'ndi. Shu kun payshanba edi.* (6); ... *uch kecha, uch kunduz oradan o'tdi.* (60). b) harakatning to'xtovsizligini bildirish uchun: *Ana shu orada uch kecha-yu uch kunduz deganda yetdi* (109); *Qirq kunlik to'y-tomosha bo'lib, el-eliga, shaharlik shahariga jo'nab ketdi* (207). s) kutish, intizorlikni ifodalash uchun: *Imorat bitdi, oradan yeti yil o'tib ketdi.* (10) *Go'ro'g'li sakkiz yoshga kirdi* (114); *Oydan oy kundan kun o'tdi, vaqti yaqin bo'lib baytal bir urg'ochi qulun tug'di.* (115); d) muhlatni aniq ko'rsatish uchun: *Shohdarxon lashkarlari 3 oy yo'l yurib Taka-Yovmit yurtiga yetdi. Shu kun to'qqiz soat urush bo'ldi.* (6) *Uch yil yurding Qulo cho'lda dalada* (159)

Ko'rinib turibdiki, vaqt birliklarini ifodalash matn tarkibidagi yondosh birliklar ta'sirida namoyon bo'lmoqda. Kecha va kunduzning bu tartibda ikkiga ajratilishi borasida qomusiy olim Abu Rayhon Beruniyning quyidagi fikrlarini keltirib o'tishni joiz deb topdik: «Kunduz bilan kecha (majmui) quyoshning «Davaron kull» natijasida kecha kunduzning boshlanishi deb faraz etilgan doiraga qaytib kelishidan iboratdir» Vaqtning to'xtovsiz jarayon ekanligi uning otga, bulutga, shamol, oqar suvga o'xshatilishiga asos bo'ladi. Buning presuppozitiv ifodasi «Go'ro'g'lining tug'ilishi» dostonida quyidagicha ifodalanadi: *Oydan oy kundan kun o'tdi, vaqti yaqin bo'lib baytal bir urg'ochi qulun tug'di.* (115)

Dostonda 14, 15 raqami ham juda ko'p uchraydi. Ma'lumki, turkiy xalqlarda 14, 15 raqami to'kislik, barkamollik belgisi hisoblangan. Qiz va yigitlarning jismoniy va aqliy kamoloti ham dostonlarda ko'p kuzatiladigan o'n to'rt yosh bilan beriladi: *Shunday bir qiz bo'ldi: o'n to'rt kunlik oyday to'lgan, husni o'ziga yarashgan... O'zi o'n beshga kirgan, lekin boshi bo'sh edi.* (10) *Go'ro'g'li o'n besh kunlik oyday, qaddi-qomati, shoni-shavkati, har kishining bo'lar ekan o'ziga yarasha hurmati* (84); *Bularning orasida ikki barno qiz o'ltiribdi, qaddi-qomati misli 14 kunlik oyday...* (150); *Go'ro'g'libek 14 kunlik to'lgan oyday bo'lib, Xoljuvonning oldiga bordi. Xoljuvon ham 3 kun to'y qilib, ayollarning rasmi taammullari bilan har qaysi ayolga sarpolar berdi.* (113) Doston variantlarida qiz va yigitning balog'atga yetib yanada ko'rkamlashganligi o'n to'rt yoshga yetganligi bilan izohlanmoqda. Bu vaqt birligi «o'n to'rt kunlik oy» barqaror birikmasida ham ifodalanadi. O'n to'rt yoshlilarning husni kamolga yetgan, hali bolalik zavqidan ayrilmagan umr bosqichi hisoblanadi. Turkiylarda insonlarning ijtimoiy hayotga faol aralashuvning bu qadar erta boshlanishini tadqiqotchilar badiiy mubolag'a emas, balki «hamisha jangovar hayot kechirgan, umri jangu jadallarda o'tgan turkiylar uzoq yashamagan»liklari, «o'zbek bolalari tarbiyachi mobaynida hayotga tayyorlanmagan, balki hayot bag'rida yashagan»liklari bilan izohlaydilar: Bo'xcha-chigin 15 yashar qizniki (121). Ma'lumki, turkiy xalqlarning bir qismi chorvadorlik va ko'chmanchilik bilan hayot kechirgan. Ular ma'lum bir joyga ko'chish, harbiy yurish oldidan oziq-ovqat jamg'arish bilan yurishgan. Xullas, millat ongi va madaniyatida mavjud vaqt tushunchasini ifodalovchi yuqorida ko'rib

o'tilgan lingvokulturologik birliklar (raqamlar) til va madaniyatning aloqasini aks ettiruvchi vositalar sifatida ahamiyatlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорлик. Танланган асарлар. 1-жилд.—Тошкент: Фан, 1968.— Б. 42.
2. Go'ro'g'li (aytuvchi Rahmatulla shoir Yusuf o'g'li, nashrga tayyorlovchi To'ra Mirzayev va Zubayda Husainova) 2. O'zbek xalq dostonlari. — Toshkent: Sharq NMAK, 2006. — B.3. — 448 b.
3. Jo'raev M. «Schrli» raqamlar siri. — Toshkent: O'zbekiston, 1991. — B. 5.
4. To'xliyev B. va boshq. Adabiyot. — Toshkent: O'zME, 2018. — B.50. — 200 b.
5. Xalq og'zaki ijodi. Go'ro'g'lining tug'ilishi.—Toshkent:Yangi Poligraph Service nashriyoti,2019.-B.161.-207 b.
6. Ономастика Средней Азии. — Фрунзе, 1980. — С.275.
7. Снесаров Г.С. К истории некоторых категорий теонимов у народов Средней Азии и Казахстана // <https://uz.wikipedia.org/wiki/Xizr>
8. Худайберганава Д.С. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентрик талкини: Филол. фанлари д-ри ... дисс. — Тошкент. 2015. - 240 б.
9. Худойберганава Д. Прецедент номларнинг антропосентрик талкини.//Ўзбек тили ва адабиёти журна. 2015-йил 2-сон. 41 бет.
10. O'zbek tilining izohli lug'ati. 6 jildlik, 4-jild. Toshkent: G'afur G'ulom, 2022. — B.384. — 824 b.
11. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 7-том. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2004. — 247- бет.
12. <https://findwords.info/term/theonym>

UO'K 821.161.1.091

INGLIZ ROMANCHILIGIDA BADIY XRONOTOPNING SHAKLLANISH BOSQICHLARI

T.Pardayev, o'qituvchi, Alfraganus Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Ma'lumki, badiiy asar syujeti va kompozitsiyasida ishtirok etadigan barcha komponentlar yozuvchi ijodiy g'oyasining mukammal tarz yuzaga chiqishini dalolatlaydi. Chunki unda yozuvchi har bir voqelikka katta iqtidor bilan yondashishni maqsad qilgan bo'ladi. G'oya esa o'z-o'zidan ma'lum bo'lishi ham, sirli tarzda syujet ichkarisida o'quvchiga "sizdirib" borilishi ham mumkin. Har qanday vaziyatda g'oya ijodkor uslubi ham, mahoratini ham yuzaga chiqarishga qaratiladi. Shuni qayd etish lozimki, ingliz nasring gullab-yashnagan oltin davrlarida Daniel Defo kabi yozuvchilarning qalam surishi, iste'dodini namoyon etishi o'ziga xos muhim masalalardan biridir.*

Kalit so'zlar: *Xronotop, dunyo adabiyoti, modernizm, avangard, sinov xronotopi.*

Аннотация. *Известно, что все составляющие сюжета и композиции художественного произведения свидетельствуют о совершенном проявлении творческого замысла писателя. Ведь в нём писатель стремится подойти к каждой реальности с большим талантом. Замысел может быть как самоочевидным, так и таинственным образом «просочиться» к читателю в рамках сюжета. В любом случае, замысел направлен на раскрытие как творческого стиля, так и мастерства. Следует отметить, что в золотой век английской прозы творчество и проявление таланта таких писателей, как Даниэль Дефо, является одним из важнейших вопросов.*

Ключевые слова: *Хронотоп, мировая литература, модернизм, авангард, экспериментальный хронотоп.*

Abstract. *It is known that all the components of the plot and composition of a work of art testify to the perfect manifestation of the writer's creative concept. After all, in it the writer strives to approach each reality with great talent. The concept can be both self-evident and mysteriously "seep" to the reader within the plot. In any case, the concept is aimed at revealing both creative style and skill. It should be noted that in the golden age of English prose, the creativity and manifestation of talent of such writers as Daniel Defoe is one of the most important issues.*

Key words: *Chronotope, world literature, modernism, avant-garde, experimental chronotope.*

XX asr boshlariga qadar romantizm, realizm, tanqidiy-realizm hamda modernizm oqimlari, metodlarida turli xil darajalarda taraqqiy etib kelgan yevropa romanlarining avangard namunalari

birin-ketin nashr qilingan sarguzasht asar bilan to'lib-toshganini ko'ramiz. Ingliz yozuvchisi, hamda jurnalist Daniel Defo qalamiga mansub "Robinzon Kruzo" haqidag sarguzasht roman o'zbek tiliga Yo'ldosh Shamsarov tomonidan o'girilib, bir necha marotaba nashr qilingani hech kimga sir emas. Tarjimon asarni o'zbek o'quvchilariga yetkazib berarkan, mahorat bilan o'girilganini tan olish zarur.

Romandagi badiiy xronotopa yozuvchi o'z qahramonini ikki xil kasb bilan sinaydi:

1. Sayohatchi-dengizchi.

2. Savdogar.

Mana shu ikki kasb-korni etagini mahkam tutgan qahramonning tabiatida o'sish-o'zgarishni ko'ramiz. Matonat va jasorat bilan oldidagi qiyinchiliklarni mardona yengishga o'zida katta iroda, kuch topganligini o'quvchi hech qachon unutmaydi. "Hech bir badiiy janr faqat maroqbaxsh hikoya qilish usuliga qurilishi mumkin emas. Janr chindan ham maroqbaxsh bo'lishi uchun asarda aytiladigan nimadir, qandaydir muhim gap bo'lishi kerak. Zotan, inson hayoti. Jilla qursa, u bilan bog'liq narsagina maroqli bo'lishi mumkin. Insoniylik esa qandaydir muhim tomoni bilan ko'rinishi, muayyan real hayotiy jihatini namoyon etishi lozim. Yunon romani o'ta qiyishqoq, ulkan hayotiy qudratga ega janriy xildir. Roman tarixida kompozision-tashkillovchi sinov g'oyasi, ayniqsa, yashovchan. Biz buni o'rta asr romanchiligining yangi davrida, ayniqsa, ilk davrlarida ko'proq uchratamiz". Haqiqatdan ham, romandagi sinov motivi risarlik-sarguzasht asarlarda ham ko'plab uchraydi. Bu xrontopning **sinov** shaklini yuzaga chiqishiga zamin hozirlaydi.

Ingliz yozuvchisi Daniel Defo o'z qahramonlarini jiddiy sinovlar olamiga safarbar qilganligida ko'rinadi. Negaki, tasodifan chiqish va sayohatni xush ko'rishga, unga hamrohlik qilgan kema kapitaning halimligi, yaxshiligi bilan Robinzonning hayoti tubdan o'zgarib ketadi. Ota-onasining aytganini bajarmasdan, o'z ko'ngliga quloq solib taqdiri yo'lida sayohatga otlangan qahramonni hech kim tushuna olmasdi. Prof. B.Karim shunday yozadi: "Mashhur ingliz yozuvchisi Daniel Defoning (1660–1731) "Robinzon Kruzo" romani muallifga favqulodda ulkan shuhrat keltirdi. Sarguzashtnoma bu roman qahramoni Robinzon Kruzo dunyo adabiyotida o'chmas iz qoldirdi. Bunga taqlidan yevropa adabiyotida robizonnomalar, ya'ni shu romanga taqlidan yozilgan asarlar maydonga keldi. Allakimlardir tasodifan yoki atayin Robinzon holiga tushib, bir olam sarguzashtlarni boshidan kechirdi. Biroq birortasi Robinzon Kruzoning shuhrati darajasiga yeta olmadi. Inson zoti yolg'iz yashay olmaydi, garchand jannatmonand kimsasiz orollarga xo'jayin bo'lsa ham, odamzot uchun yashash nihoyatda zerikarli bo'ladi. Inson ijtimoiy hayotda, insonlar bilan muomalamunosabatda insondir, degan ulug' bir g'oyani g'oyat badiiy ravishda ifodalagan bu roman ko'plab tillarga tarjima qilindi". Mana shu tamoyil o'zbek adabiyotshunos tomonidan talqin qilinar ekan, haqiqatdan ham, romandagi tag qatlam, tag ma'no bugungi kunda ham hech qachon eskirmaydigan mavzular sistemasini namoyish qiladi. Chunki romandagi bo'lib o'tayotgan vaqt, sujyet vaqti har bir o'quvchining o'zining dunyosida kashf qilishga jazm qilgan obrazlar bilan uyg'unlashadi:

"Men bolalik chog'imdanoq dengizni olamdagi hamma narsadan yaxshi ko'rib qoldim. Uzoq safarga jo'nab ketayotgan har bir matrosga havas qildim. Bir necha soatlab dengiz bo'yicha turib, o'tib ketayotgan kemalarga ko'z uzmay qarab qolardim.

Mening bu qilg'im ota-onamga sira yoqmasdi. Keksa, dardchil otam, mening katta amaldor bo'lishimni, qirol mahkamasida xizmat qilib, katta maosh olishimni istar edi. Men esa dengiz sayyohi bo'lishni orzu qilar edim. Dengiz va okeanlarda kezib yurish nazarimda buyuk bir baxt edi.

Mening niyatlarimni otam sezib qoldi, kunlardan bir kuni meni chaqirib oldi va darg'azab bo'lib bunday dedi:

– Men sezib yuribman, sen uydan qochib ketmoqchisan. Esingni yema. Sen hech qayoqqa jilmagin. Agar ketmay qolsang, men sening mehribon otangman, qochib ketsang – oq qilaman – baloga giriftor bo'lasan!

U qaltiroq va xasta ovozda shuni ham qo'shdi:

– Bemor onangga rahming kelsin... U sendan ajralib farzand dog'iga chiday olmaydi".

Ingliz adibi Daniel Defoning "Robinzon Kruzo" romanida asosiy g'oya yigitning 18 yoshga to'lishi, mustaqil fikrlashi, hayotning ba'zi haqiqatlarini chuqur anglay olishini anglatadi. Ygit o'zining taqdiridagi sinovli kunlarni boshidan qanday o'tkazishga ham tayyor bo'lib ko'rinmoqda. U hayotning murakkabligini yaxshi tushunadi. Ayni paytda, qari ota onasidan ham ko'ngil uzmoqchi

emas. Yozuvchi makon va zamonni shu tariqa yuzaga chiqaradiki, qahramonning maqsadi yo'lida hech narsadan qaytmasligini dalolatlamogda. Shuni qayd etish lozimki, adib o'zining har bir mulohazasi bilan qahramonlar xarakterini individuallashtirarkan, unga yo'lovchi-hamrohning yaxshi inson ekanligini bir omad tarzida baholamoqda.

Sinov xronotopi. Yozuvchi Daniel Defo – Robinzonni sinovlar oroliga olib boradi. U yerda mislsiz insoniy munosabatlar yo'q, ota onasidan olisda asrga tushish, uyerdan chiqib orolga kelib qolishi, barchasi ko'z o'ngimizda jonlanadi. Adib mana shu lahzalarda Robinzonni juda katta sinovlar bilan siylaydi. Ayni paytda, uycha yasashi, pero va siyohlaridning tugamasligi uchun uni asrash, ba'zi xotiralarini muhrlab borishi juda ishonarli tarzda chiqqanligini ko'ramiz. Adabiyotshunoslikda badiiy g'oya to'g'risida gap ketganda, eng avvalo, uning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy g'oyalardan farqli tomonlarini aniqlab olishga to'g'ri keladi. Badiiy g'oya yozuvchining voqelikni badiiy tarzda hissiy aks ettirishdan bunyodga keladi. Badiiylilikning yetakchi belgisi bo'lgan hissiy mazmunni faqatgina badiiy g'oya yaratishi mumkin. Qadimgi tadqiqotlarda badiiy g'oyani pafos deb ham atashgan. Badiiy asar pafosi deyilganda qalblarni larzaga soladigan tuyg'ular dunyosini, to'lib-toshgan his-hayajonlar olamini, biron narsaga haddan ortiq maftun bo'lib qolish ma'nolarini tushunganlar. Gegyel badiiy g'oyani "ichki dard" deb baholagan bo'lsa, Belinskiy "jonli ehtiros" yoki "qudratli istak" deb ta'riflagan". Darhaqiqat, keltirilgan ta'rifning o'ziyoq badiiy-adabiy tafakkur miqyoslarining yangi davr adabiyotidagi shaklu shamoyili nechog'li yuksalib borayotganini to'laqonli dalolatlaydi. Daniyel Defoning "Robinzon Kruzo" romanida mazmur g'oyaviylik tipi – insonning matonati nechog'li murakkabligini izohlar ekan, har bir odam bu dunyoda tirik qolmoq uchun kurishishi, bu kurashlar o'zlikni anglash hamda baxtli hayot kechirishga yetaklashi bilan belgilanadi. Prof.D. To'rayev roman g'oyasi haqida mulohazalariga qo'shimcha qilib, shuni aytish joizki, bular quyidagi 5 ta tasnifda o'z ifodasini topadi:

1. Badiiy xronotop muammosi o'tgan zamonning voqeligini ifodalash barobarida, hozirgi va kelasi zamon kechmishlarini ham, qahramonning o'sish-o'zgarishlarini ham yangicha bosqichga ko'targanligida syeziladi.

2. Voqelik bir paytning o'zida xilma-xil ziddiyatlarni ochiqlash bilan ham, undagi yozuvchi konsepsiyasining nechog'li umuminsoniyligini taqozolaydi. Unda qahramon tipiklashtiriladi. Xarakterlararo ziddiyatlar xronotopning asosini tayin etadi.

3. Qahramonning nasl-nasabi, orzulari, maqsadlari yozuvchi ijodiy g'oyalarining asliga aylanishini dalolatlaydi. Kechagi o'tmish yozuvchiga ertangi kelajakning benuqson va bejirim bo'lishini kafolatlaydi.

4. Odamning fe'lida har xil fazilatlar jamlashadi, uni ezgu maqsadlar sari safarbar etish, Robinzon Kruzoning hayot abadiy va uni to'g'ri yashab o'tish mumkinligiga asta-sekin iqrar bo'lishini kafolatlaydi.

Mazkur manbadan anglashiladiki, ingliz nasridagi sarguzashtlilik va fantastik talqin uyg'unligi negizida uchinchi renyesansdagi, ma'rifatparvarlik davridagi tasvir moduslari ko'z oldimizda gavdalanadi. Unda tasvirga olinayotgan voqealar tizimli va strukturaviy ahamiyatga aylanadiki, natijada o'quvchi o'zining qahramonini yaxshi ko'rib bir umr uning hayotiy aqidalarini esida saqlab qoladi. Mana shu jarayon xrontop bilan ibtidolanadiki, uni hech bir adabiyotshunos inkor qilolmasa kerak deb o'ylaymiz. Jonatan Sviftdan farqli o'laroq, Daniel Defo voqelikni bir maqsad atrofida markazlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Baxtin M. Romanda zamon va xronotop shakllari. –T: "Akademnashr". 2015. –B.71.
2. <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/ba-odir-karim-robinzon-kruzo>.
3. Daniel Defo. Robinzon Kruzo. –T: "Cho'lpon". 1994. –B.3.
4. To'rayev D. O'zbek romanlarida badiiy tafakkur va mahorat muammosi. –T: "Universitet". 2001. –B.41.

INGLIZ TILIDA KOMISSIV NUTQIY AKTLARNI IFODALOVCHI LEKSIK-STILISTIK VOSITALAR

*O'.*A.Po'latova, doktorant, Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilida komissiv nutqiy aktlarni ifodalovchi leksik va stilistik vositalar tahlil qilinadi. Komissiv aktlar - bu gapiruvchi tomonidan kelajakdagi harakatlarga bo'lgan majburiyatni bildiruvchi nutqiy aktlar bo'lib, ularning pragmatik xususiyatlari, turli kontekstlarda qo'llanish shakllari va stilistik rang-barangligi o'rganiladi. Maqolada ingliz tilidagi komissiv ifodalar misollar yordamida tahlil qilingan va tadqiqot natijalari tilshunoslikda nutq aktlari nazariyasini yanada chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: komissiv nutqiy aktlar, leksik vositalar, stilistik vositalar, nutqiy aktlar nazariyasi, pragmatika.

Аннотация. В данной статье анализируются лексико-стилистические средства выражения коммиссивных речевых актов в английском языке. Коммиссивные акты представляют собой речевые действия, в которых говорящий берет на себя обязательство совершить определённое действие в будущем. В статье рассматриваются их прагматические особенности, формы употребления в различных контекстах и стилистическое разнообразие. Коммиссивные выражения в английском языке проанализированы на основе примеров, а результаты исследования способствуют более глубокому пониманию теории речевых актов в лингвистике.

Ключевые слова: коммиссивные речевые акты, лексические средства, стилистические средства, теория речевых актов, прагматика.

Abstract. This article analyzes the lexical and stylistic devices used to express commissive speech acts in the English language. Commissive acts are speech acts in which the speaker commits to performing an action in the future. The study examines their pragmatic features, various forms of use in different contexts, and stylistic diversity. Examples of commissive expressions in English are analyzed, and the research findings contribute to a deeper understanding of speech act theory in linguistics.

Keywords: commissive speech acts, lexical means, stylistic devices, speech act theory, pragmatics.

Kirish. Nutqiy aktlar inson muloqotining asosiy vositasi hisoblanib, tilning faolligini va undan foydalangan holdagi kommunikativ maqsadlarni aks ettiradi. Nutqiy aktlar nazariyasining asoschilaridan biri J.L.Ostinning ta'kidlashicha, "gapirish bu faqat axborot berish emas, balki ma'lum bir harakatni amalga oshirishdir" [1]. Shu nuqtai nazardan, komissiv nutqiy aktlar gapiruvchining kelajakda bajarishi kerak bo'lgan harakatga oid majburiyatini ifodalash bilan bog'liqdir [2].

Ingliz tilida komissiv nutqiy aktlarni ifodalovchi leksik va stilistik vositalar ularning pragmatik kuchini kuchaytirish va ijtimoiy munosabatlarda aniqlik yaratishda muhim rol o'ynaydi. Komissiv nutqiy aktlar - "gapiruvchini kelajakdagi biror harakatga majbur qiladi va bu majburiyatni turli til vositalari orqali bildiradi" [3]. Bundan tashqari, stilistik komponentlar, jumladan modallik va kuchaytiruvchilar, majburiyatning nutqdagi samarasini oshirishda xizmat qiladi [4].

Komissiv nutqiy aktlarning sintaktik va semantik xususiyatlari ko'p o'rganilgan bo'lsa-da [5, 6], ularni ifodalovchi leksik-stilistik vositalarning tahlili va ularning kontekstga bog'liqligi haqida ilmiy izlanishlar kamroqdir. Shu bois, til va madaniyat doirasida komissiv nutqiy aktlarni o'rganish, ularni ifodalash usullarini tahlil qilish kommunikativ jarayonlarni chuqurroq anglashga imkon beradi [7].

Mazkur maqola orqali ingliz tilida komissiv nutqiy aktlarni ifodalovchi leksik-stilistik vositalar tahlil qilinib, ularning pragmatik vazifalari va madaniy xususiyatlari o'rganiladi. Tadqiqot real nutq namunalariga asoslangan holda amalga oshirilib, majburiyatni til orqali qanday ifodalash va muloqotda qanday rol o'ynashi ko'rsatib beriladi.

Usullar va adabiyotlar tahlili. Ushbu tadqiqotda ingliz tilida komissiv nutqiy aktlarni ifodalovchi leksik-stilistik vositalarni o'rganishda pragmatik va stilistik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotda asosiy e'tibor nutqiy aktlarning til va kontekst orqali qanday amalga oshirilishiga qaratiladi, bu esa pragmatika nazariyasining asosiy tamoyillariga to'liq mos keladi [5]. Shuningdek, leksik va stilistik birliklarning funksional roli ham tahlil qilinarkan, stilistika va pragmatika o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi fikrlar o'z tasdig'ini topadi [4].

Tadqiqot metodologiyasida deskriptiv va diskurs tahlil metodlaridan foydalanildi. Deskriptiv metod til birliklarini aniqlash va ularning semantik-pragmatik xususiyatlarini yoritishda yordam beradi [3]. Diskurs tahlili esa komissiv nutqiy aktlarning kontekstual vazifasini chuqurroq anglashga imkon yaratadi [8]. Bu metodlar yordamida tahlil uchun zamonaviy matnlar va nutq namunalaridan namunalar yig'ildi, ularning ichida kundalik muloqot, rasmiy va norasmiy nutq ham mavjud.

Adabiyotlar tahlilida J.L.Ostin va J.R.Syorl tomonidan ishlab chiqilgan nutqiy aktlar nazariyasi tadqiqotga nazariy asos bo'ladi [1, 2]. Ularning fikrlariga ko'ra, komissiv nutqiy aktlar faqat so'z orqali emas, balki kontekst va stilistik vositalar orqali ham amalga oshiriladi. Nutqiy aktlarning semantik va pragmatik tahlili metodologiyasi tadqiqotda qo'llanildi, bu esa ma'lumotlarni tizimli ravishda yoritishga yordam berdi [6]. Shuningdek, stilistik jihatdan modallik va stilistik kuchaytirgichlar nazariyasi, hamda pragmatik yondashuv jihatdan tahlil asosiy o'rin tutadi [4, 3]. Stilistik vositalar komissiv aktlarning ijtimoiy va kommunikativ samarasini oshiradi. Tadqiqotda qo'llanilgan metod va nazariy asoslar komissiv nutqiy aktlarni ingliz tilida kompleks tarzda o'rganishga imkon yaratadi va ilmiy izlanishlarning yangi yo'nalishlarini ochib beradi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida komissiv nutqiy aktlarni ifodalashda keng turdagi leksik-stilistik vositalar qo'llaniladi. Ushbu vositalar gapiruvchining kelajakdagi harakatga oid majburiyatini turlicha darajada ifodalash imkonini beradi. J.Syorlning ta'kidlashicha, "komissiv nutqiy aktlar - bu gapiruvchining kelajakdagi faoliyatga o'zini majbur qilishidir" va bu majburiyat so'z va stilistik vositalar orqali kuchaytiriladi [2]. Quyida komissiv nutqiy aktlarni oddiy va norasmiy muloqotda, yarim rasmiy muloqotda va rasmiy muloqotda ifodalanishiga misollar yordamida tahlil qilamiz.

Oddiy va norasmiy muloqotdagi komissiv ifodalar:

I'll call you later. (Keyinroq qo'ng'iroq qilaman.) Bu eng sodda komissiv ifoda bo'lib, "I will" qisqartmasi (I'll) norasmiy ohangni beradi. Va'da kuchsiz, ammo do'stona va yaqin suhbatda yetarli.

Don't worry, I got this. (Havotir olma, buni hal qilaman.) Bilvosita komissiv bo'lib, norasmiy muhitda, yaqin do'stlar orasida ishlatiladi. Gapiruvchi o'z zimmasiga harakat majburiyatini oladi.

I swear I won't tell anyone. (Qasamki, hech kimga aytmayman.) "Swear" kuchli hissiy komponentga ega. Bu ifoda yaqin do'stona muloqotda ishlatilsa-da, va'da kuchli hisoblanadi.

I'll definitely be there tonight. (Bugun kechqurun albatta boraman.) "Definitely" kuchaytirgichi va'daning ishonchliligini oshiradi. Bunday ifoda shaxsiy suhbatlarda ishlatiladi, masalan, tadbirga borishni va'da qilishda.

Yarim rasmiy (semi-formal) muloqotdagi komissiv ifodalar:

I'll do my best to submit the assignment on time. (Topshiriqni o'z vaqtida topshirishga qo'limdan kelganini qilaman.) Bu jumla universitet, ish muhiti kabi yarim rasmiy holatlarga mos keladi. "Do my best" - bu yumshoq majburiyat ifodasi.

You can count on me to handle the presentation. (Taqdimotni bajarishimga ishonchingiz komil bo'lsin.) "You can count on me" - ishonch uyg'otuvchi bilvosita komissiv bo'lib, mas'uliyatni zimmasiga olishni bildiradi. Yarim rasmiy suhbatlarga mos keladi.

I promise I'll be more careful next time. (Keyingi safar ehtiyotkorroq bo'lishimga va'da beraman.) "Promise" orqali aniq va shaxsiy va'da bildiriladi. Bu jumla xatoni tan olib, tuzatishga tayyorlikni bildiradi.

Rasmiy muloqotdagi komissiv ifodalar:

I hereby commit to delivering the final report by Friday. (Shu bilan yakuniy hisobotni juma kunigacha topshirishni o'z zimmamga olaman.) "Hereby" - rasmiy yozma nutqda ishlatiladi. Bu so'z ifodani huquqiy yoki tashkilotiy jihatdan majburiy qiladi.

We guarantee full technical support for a period of one year. (Bir yil davomida to'liq texnik yordamni kafolatlaymiz.) "Guarantee" - kafolat berish. Rasmiy biznes tilida ishlatiladi, masalan, shartnoma yoki mahsulot xizmati kontekstida.

Our team shall ensure timely completion of the project. (Jamoamiz loyihaning o'z vaqtida bajarilishini ta'minlaydi.) "Shall" - rasmiy hujjatlarda ishlatiladigan kuchli modallik ifodasi. Bu qat'iy majburiyatni bildiradi.

I undertake to fulfill all responsibilities assigned to me. (Menga yuklatilgan barcha mas'uliyatlarni bajarishni o'z zimmamga olaman.) "Undertake" - juda rasmiy, huquqiy va mehnat majburiyatlarini ifodalashda ishlatiladi. Odatda ish bitimlarida uchraydi.

Tahlil qilingan matnlarda "promise", "pledge", "guarantee", "vow" kabi leksik birliklar asosiy komissiv ifodalar sifatida aniqlanib, ular ko'pincha modal so'zlar ("will", "shall", "must") va kuchaytiruvchi frazalar ("definitely", "certainly", "without fail") bilan birga ishlatiladi. Stilistik kuchaytirgichlar nutq kuchini oshirishda muhim rol o'ynaydi [4]. Natijalar yana shuni ko'rsatadiki, komissiv nutqiy aktlar kontekstga bog'liq ravishda to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita ifodalangan bo'lishi mumkin. Nutq aktlari faqat so'zning o'zida emas, balki undan foydalanish sharoitida amalga oshiriladi [1]. Masalan, "I will help you" to'g'ridan-to'g'ri komissiv ifoda bo'lsa, "I think I can manage that" bilvosita komissiv ifodadir.

Bundan tashqari, natijalar ingliz tilida komissiv nutqiy aktlarning stilistik jihatdan turli janrlarda (rasmiy nutq, kundalik muloqot, adabiy matnlar) farqlanishini ko'rsatadi. Rasmiy nutqda ko'proq aniq va mustahkam ifodalar ("I hereby promise") ishlatilsa, kundalik suhbatda yumshoq va noaniq shakllar ko'proq uchraydi.

Umumiy jihatdan ingliz tilida komissiv nutqiy aktlarni ifodalashda leksik va stilistik vositalarning murakkab va ko'p qirrali tizimi mavjud bo'lib, bu nutqning ijtimoiy va kommunikativ funksiyalarini yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi [3, 6].

Muhokama. Tadqiqot natijalari ingliz tilida komissiv nutqiy aktlarni ifodalovchi leksik-stilistik vositalarning murakkab va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatadi. Bu holat J.Syorlning "komissiv aktlar - gapiruvchining kelajakdagi harakatga o'zini majbur qilishi" haqidagi ta'kid bilan mutlaqo mos keladi [2], shu bilan birga, stilistik kuchaytirgichlar majburiyat darajasini oshirishda muhimligini tasdiqlaydi [4].

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, komissiv nutqiy aktlarning ifoda usullari kontekst va muloqot janriga qarab sezilarli darajada farq qiladi. J.Ostinning "nutq aktlari faqat so'zlar orqali emas, balki ularning ishlatilish sharoitlari asosida amalga oshiriladi" degan nazariyasi aynan shu holatni ochib beradi [1]. Masalan, rasmiy hujjatlar va nutqda komissivlik aniq va qat'iy ifodalanadi, kundalik suhbatlarda esa yumshoq va bilvosita shakllar ko'proq uchraydi. Shuningdek, komissiv nutqiy aktlar kommunikativ vazifani bajarishda tilning ijtimoiy va madaniy kontekstga qanchalik bog'liq ekanligini ko'rsatadi [3]. Ingliz tilidagi komissiv ifodalar nutq madaniyatining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi va shu bilan gapiruvchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Tadqiqot davomida kuzatilgan bilvosita komissiv ifodalar nutq harakatlarining ko'p qirrali va kontekstga bog'liq xarakteri bilan uzviy bog'liqdir [1, 6]. Bu esa komissiv nutqiy aktlarni faqat grammatik shakllar bilan emas, balki stilistik va kontekstual vositalar yordamida ham tahlil qilish zaruratini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot orqali shuni xulosa qilish mumkinki, ingliz tilidagi komissiv nutqiy aktlarning ifodasida leksik-stilistik vositalarning o'rni va ahamiyatini yoritib berib, ularni tilshunoslik, pragmatika va stilistika sohalarida yanada chuqurroq o'rganish uchun asos yaratadi.

Xulosa. Ingliz tilida komissiv nutqiy aktlarni ifodalovchi leksik-stilistik vositalarning samarali va ko'p qirrali tizimi ushbu tadqiqot orqali ochib berilar ekan, natijalar shuni ko'rsatadiki, komissiv nutqiy aktlar gapiruvchining kelajakdagi majburiyatini faqat leksik birliklar orqali emas, balki stilistik vositalar - modallik, kuchaytirgichlar va kontekstual faktorlar yordamida ham aniq ifodalanadi [2, 4]. Shuningdek, J.Ostinning gapirish harakatlari nazariyasi komissiv nutqiy aktlarning pragmatik kuchini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi [1], chunki nutq faqat so'zlar orqali emas, balki ularning

ishlatilish sharoitlari orqali ham amalga oshiriladi. Tadqiqot jarayonida komissiv ifodalar kontekst va janrga bog'liq holda turlicha namoyon bo'lishi aniqlandi. Bundan tashqari, til vositalarining pragmatik vazifasi kommunikativ vaziyatda nutqiy aktlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishdir [3]. Komissiv nutqiy aktlarning ingliz tilida leksik-stilistik ifodalanishi nafaqat tilshunoslik sohasida, balki muloqot madaniyatini o'rganishda ham ahamiyatga ega. Xulosa sifatida, ushbu maqola ingliz tilida komissiv nutqiy aktlarni yanada chuqurroq tahlil qilish uchun nazariy va metodologik asos yaratadi hamda kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlarni belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford University Press.
2. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press.
3. Yule, G. (1996). *The Study of Language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
4. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. Longman.
5. Searle, J. R. (1975). *Indirect Speech Acts*. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics*, Vol. 3: *Speech Acts* (pp. 59–82). Academic Press.
6. Vanderveken, D. (2009). *Meaning and Speech Acts: Volume 1, Principles of Language Use*. Cambridge University Press.
7. Thomas, J. (1995). *Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics*. Longman.
8. van Dijk, T. A. (1997). *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. Sage Publications.

UO'K: 82-93:81'42

BOLALAR ADABIYOTIDA STILISTIK VOSITALARNING QO'LLANILISHI: “GARRI POTTER” ASARI MISOLIDA

N.Yu.Qodirova, erkin tadqiqodchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

[ORCID:0009-0001-4782-9954](https://orcid.org/0009-0001-4782-9954)

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Garri Potter va Falsafa toshi” romanidagi stilistik vositalarning bolalar asarlaridagi funksional ahamiyati tahlil qilinadi. Muallif J.K. Rouling tomonidan qo'llanilgan metafora, ironik ifodalar, jonlantirish, epitet, dialoglar kabi stilistik vositalarning obraz yaratish, syujet harakatini jonlantirib, o'quvchida qiziqish uyg'otish va bolalar tasavvurini shakllantirishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, stilistik vositalarning psixologik va semantik jihatdan ta'sirchanlik salohiyati ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: stilistika, bolalar adabiyoti, metafora, jonlantirish, epitet, Garri Potter.

Аннотация. В статье рассматривается использование стилистических средств в детской литературе на примере романа “Гарри Поттер и философский камень”. Анализируются метафоры, ирония, эпитеты и персонификация, используемые автором, и их роль в создании художественных образов и формировании воображения детей. Также рассматриваются семантически психолингвистические аспекты стилистических приемов.

Ключевые слова: стилстика, детская литература, метафора, персонификация, Гарри Поттер

Abstract. This article analyzes the use of stylistic devices in children's literature using the novel “Harry Potter and the Philosopher's Stone” as an example. The paper examines metaphors, irony, epithets, and personification employed by the author and their role in constructing vivid images and stimulating children's imagination. Semantic and psycholinguistic dimensions of stylistic tools are also explored.

Keywords: stylistics, children's literature, metaphor, personification, Harry Potter.

Kirish. Bolalar adabiyoti- o'quvchilarning yoshiga mos, psixologik va estetik ehtiyojlariga javob beruvchi adabiy janrdir. Ushbu adabiyot turida tilning soddaligi qahramonlarning obrazli ko'rinishi va emotsional kuchi, syujet dinamikasi, voqealarning hayotiylik darajasi katta ahamiyatga ega. Xususan, stilistik vositalar- bu bolalarning tasavvurini shakllantiruvchi, obrazlarni esda qolarli qiluvchi va badiiy asarni jonlantiruvchi eng muhim elementlardir. J.K.Rowlingning “Garri Potter va Falsafa toshi” romani nafaqat bolalar orasida, balki kattalar orasida ham katta shuhrat qozongan bo'lib, asar uslubiy jihatdan serqatlam va badiiy jihatdan boy ifoda shakllari. Muallif tomonidan qo'llanilgan badiiy ifoda vositalari, xususan metafora, jonlantirish, ironik ifodalar, epitetlar va so'z

o'yinlari orqali sehrli olam yaratilib, yosh o'quvchilarni asar voqealariga jalb etish kuchaytirilgan. Rowling uslubi nafaqat o'quvchini o'ziga jalb qiladi, balki uni tarbiyalaydi, hayot haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi va tasavvur olamini boyitadi [1][2]

Metod. Maqola stilistik tahlil metodiga ilmiy metodlarga tayanib amalga oshirilgan, unda “Garri Potter va Falsafa toshi” romanidagi stilistik vositalar misollar orqali aniqlanib, funksional vazifalari o'rganildi. Tahlil davomida asarning inglizcha asl matni va o'zbek tilidagi rasmiy tarjimai solishtirildi. Har bir stilistik vosita ma'no jihatdan tahlil qilinib, ularning konnotativ imkoniyatlari va estetik ahamiyati ochib berildi. Metafora, epitet, ironik ifodalar, jonlantirish, o'xshatish, dialoglar va so'z o'yinlari matndan kontekstual misollar orqali ajratib ko'rsatildi. Shuningdek, bu vositalarning bolalar psixologiyasiga qanchalik mos kelishi, ularning qabul qilish darajasi, xotirada saqlanishi va bolalarga ta'sirchanlik darajasi psixolingvistik yondashuv asosida tahlil qilindi. Tahlil qilingan stilistik birliklar mazmuniy yuklamasi va ma'no zichligi, emotsional effekt berish darajasi, obraz yaratishdagi roli va syujet rivojiga ta'siri bo'yicha tizimlashtirildi [3][4].

“Garri Potter va Falsafa toshi” romanining stilistik tahlili shuni ko'rsatadiki, J.K.Rowling bolalar adabiyotiga xos bo'lgan badiiy ifoda vositalarini mohirlik bilan uyg'unlashtirgan. Roman bolalarning psixologik va emotsional ehtiyojlariga mos ravishda qurilgan bo'lib, undagi stilistik vositalar nafaqat estetik ta'sirga ega, balki bolalar dunyoqarashini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Birinchidan, metaforalarning qo'llanilishi asarning obrazli va hissiy qatlamini boyitadi. “Qalbi g'ashlandi”, “ko'zlarida uchqun yondi” kabi ifodalar personajlarning ichki holatini obrazli ifodalab, yosh o'quvchiga qahramon bilan emotsional aloqani his qilish imkonini beradi. Bu metaforalar orqali nafaqat tasvir kuchaytiriladi, balki psixologik chuqurlik ham yaratiladi.

Ikkinchidan, jonlantirish (personifikatsiya) usulining samarali qo'llanilishi fantastik dunyo va real hayot o'rtasida ko'priki hosil qiladi. Masalan, “shlyapa pichirladi” yoki “xat o'z-o'zidan uchib kirdi” kabi ifodalar sehrli dunyoning qonuniyatlarini o'quvchiga qabul qildirishda yordam beradi. Ushbu uslub o'quvchining tasavvur doirasini kengaytiradi va uni syujetga chuqurroq jalb qiladi.

Uchinchidan, epitetlarning keng qo'llanilishi qahramonlar va muhitni aniqroq tasvirlashga xizmat qiladi. “Zangori mo'jizaviy osmon”, “qizilsoch quvnoq bola” kabi epitetlar orqali nafaqat tasvir yorqinlashadi, balki har bir obraz xotirada o'chmas iz qoldiradi. Bu vosita yosh o'quvchining obrazli tafakkurini rivojlantiradi.

To'rtinchidan, ironiya va yumor elementlari ayniqsa Dursli oilasi bilan bog'liq sahnalarda ko'p kuzatiladi. Bu vosita bolalarning voqealarga nisbatan tanqidiy yondashuvini shakllantiradi. Ironik uslub o'quvchini kuldirish bilan birga, hayotiy haqiqatlarni anglashga undaydi.

Beshinchidan, so'z o'yinlari va dialoglar bolalar adabiyotining ajralmas unsurlaridan biri bo'lib, asarda ayniqsa Fred va Jorj Weasleylarning nutqida, Dambldor va Xagrid kabi qahramonlar orqali yorqin namoyon bo'ladi. Bu orqali muallif syujetni jonlantiribgina qolmay, o'quvchining til sezgirligini oshiradi, hazil-mutoyiba vositasida o'ziga jalb etadi.

Bundan tashqari, matndagi stilistik vositalar konnotativ jihatdan boy bo'lib, ularning semantik yuklamasi asar g'oyasini yanada chuqurroq ochib beradi. Masalan, “sirli zinapoya” iborasi oddiy me'moriy element emas, balki muammoni, xavfni va kashfiyot ehtimolini bildiruvchi semantik belgidir. Bu kabi ko'p qatlamli ifodalar bolalarda tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Natijalar. “Garri Potter va Falsafa toshi” romanida quyidagi stilistik vositalarning faol qo'llangani aniqlandi:

Metafora – Sehrli dunyo tasvirida asosiy vosita bo'lib xizmat qilgan: “Sehrli qal'a”, “ko'zlarida uchqun yondi”, “qalbi g'ashlandi” kabi ifodalar orqali qahramonlarning ichki kechinmalari badiiy tasvirda yoritilgan

Jonlantirish – Sehrli buyumlar va hodisalarning jonlantirilishi: “Shlyapa pichirladi”, “xat o'z-o'zidan uchib kirdi”, “eslatkich uvilladi” kabi vositalar fantastik va real dunyo unsurlarini uyg'unlashtirgan.

Epitetlar - Tabiiy va sehrli muhit, qahramonlar obrazini kuchli ifodalashga xizmat qilgan: “zangori mo'jizaviy osmon”, “qizilsoch quvnoq bola”, “qoramtir sirli zinapoya”.

Ironiya va yumor - Dursilar oilasi va ularning Garri bilan bo'lgan munosabatlarida ko'p kuzatiladi. Ironiya bolalarning qiziqishini oshiradi, ularni voqealarga nisbatan tanqidiy qarashga undaydi.

So'z o'yinlari va dialoglar - Fred va Jorj Weasleylarning nutqida, Xagrid va Damblorning so'zlashuv uslubi orqali bolalarga xos quvnoqlik va samimiyat ifoda etilgan. Bu vositalar syujetni jonlantirib, bolalar uchun qiziqarli, esda qolarli va emotsional jihatdan boy matn yaratishga xizmat qiladi [2][5].

Muhokama. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, J.K.Rowling stilistik vositalardan faqat bezak yoki san'atkashlik maqsadida emas, balki pedagogik va tarbiyaviy maqsadlarda ham foydalangan. Metaforalar orqali ruhiy holatlar, ichki kechinmalar bolalarga tushunarli qilib berilgan. Jonlantirish orqali sehrli elementlar qiziqarli obrazlarga aylantirilgan. Epitetlar yordamida tasvirlangan shaxslar va manzara jonli ifodaga ega bo'lgan. Ironiya va yumor bolalarning e'tiborini jalb qilgan, ularni syujetga faol jalb etgan. Stilistik vositalarning semantik kuchi bolalarning til, tafakkur va emotsional rivojlanishiga xizmat qiladi. Asarda har bir obrazga xos til ohangi, nutq uslubi muallif tomonidan juda puxta ishlab chiqilgan. Masalan, Damblorning donishmandona va sokin nutqi, Ronning samimiy va oddiy tili, Malfoyning kinoyali va mag'rur so'zlari uslubiy kontrastlar yordamida ochib berilgan. Bu vositalar yosh o'quvchilarning obrazlar orasidagi tafovutlarni anglashiga yordam beradi. Stilistik vositalarning mohirona qo'llanishi o'quvchini asar ruhiga yaqinlashtiradi [1][4][6].

Xulosa qilib aytganda, "Garri Potter va Falsafa toshi" romanida stilistik vositalarning turli ko'rinishlari - metafora, jonlantirish, epitet, ironik ifodalar va so'z o'yinlari - asarning asarni badiiy va hissiy jihatdan yuksak pog'onaga olib chiqadi. Bu vositalar bolalar uchun asarni nafaqat o'qishga arzigulik qiladi, balki ularning tasavvur, tafakkur, emotsional qabul darajasini oshiradi. J.K. Rowling ifoda vositalarini yosh o'quvchilarning dunyoqarashiga moslashtirib, ularda nafaqat badiiy zavq uyg'otadi, balki hayotiy saboqlarni ham yetkazadi. Shuning uchun bolalar adabiyotida stilistik jihatdan o'rganish bugungi ilmiy izlanishlar markazida turadigan yo'nalishlardandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahmudov. N. va b. Til va uslub. - Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.
2. Rowling. J.K. Harry Potter and the Philosopher's Stone. - Bloomsbury, 1997.
3. Salomov. G'. Stilistika va uslubiyat. - Toshkent: O'qituvchi, 1981.
4. Nurmonov. A. Badiiy tafakkur va obraz. - Toshkent: Fan, 2008.
5. Abbasova. M. Adabiy tahlil asoslari. - Toshkent: Ma'naviyat, 2012.
6. G'ulomov. N. Hozirgi o'zbek adabiy tilining stilistikasi. - Toshkent: Fan, 1992.

UO'K 81-13

DILSHOD RAJABNING "KUCH BIRLIKDA" SHE'RIY ERTAGINING G'OYAVIY-BADIIY MAQSADI, XULOSASI VA XUSUSIYATLARI

B.D.Radjabova, magistrant, O'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalar shoiri Dilshod Rajabning she'ri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ijod namunalari syujet tuzilmasi, qahramonlar harakati va obrazlar tizimi orqali bildirilgan axloqiy, tarbiyaviy va ijtimoiy g'oyalar ochib berildi. Jumladan, asarlardagi halollik, mehnatsevarlik, rostgo'ylik, sadoqat, do'stlik, aql-zakovat, insonparvarlik kabi qadriyatlar asosiy maqsad sifatida ilgari surilishi aniqlandi.

Kalit so'zlar: o'zbek bolalar she'riyati, maqsad, hatti-harakatlar, ertak, fikr-mulohazalar.

Аннотация. В данной статье научно проанализированы стихотворения детского поэта Дильшоода Раджаба. В ходе исследования были выявлены морально-воспитательные и социальные идеи, выраженные через сюжетную структуру творческих образцов, поступки персонажей и систему образов. В частности, было установлено, что главной целью в произведениях является пропаганда таких ценностей, как честность, трудолюбие, правдивость, верность, дружба, интеллект, гуманность.

Ключевые слова: узбекская детская поэзия, цель, действия, сказка, обратная связь.

Abstract. *This article scientifically analyzes the poems of children's poet Dilshod Rajab. During the research, the moral, educational and social ideas expressed through the plot structure of the creative samples, the actions of the characters and the system of images were revealed. In particular, it was found that the main goal in the works is to promote values such as honesty, hard work, truthfulness, loyalty, friendship, intelligence, and humanity.*

Keywords: *Uzbek children's poetry, goal, actions, fairy tale, thoughts and reflections.*

“Shunday qilib murodu maqsadlariga yetishibdi” degan ajoyib ijobiy ruhda tugaydi ko‘p ertaklarimiz.

Bugungi o‘zbek bolalar she‘riyatining iste’dodli vakillaridan biri Dilshod Rajab ertagining “murodu maqsadi”, ya’ni g‘oyaviy-badiiy maqsadi, xulosasi va xususiyatlari haqida so‘z yuritmoqchimiz. Shoirning “Kuch birlikda” ertagi to‘g‘risida ilmiy maqola va tadqiqotlarda muayyan fikr-mulohazalar bildirilgan. Jumladan, tadqiqotchi G. Abdullayeva o‘zining “O‘zbek bolalar she‘riyatida izdoshlik va o‘ziga xoslik “mavzusidagi nomzodlik ishida “Kuch birlikda” ertagini tahlil qilib kompozitsion qurilishi, syujetning kummulyativ (zanjirli) xarakterda ekanini to‘g‘ri ta’kidlaydi va uni “Sholg‘om” xalq ertagiga o‘xshashligini aytadi [1]. Garchi tahlilda ertakdagi Fil obraziga xos man-manlik, maqtanchoqlik aytilgan bo‘lsa-da, shu jihatlari bilan “Sholg‘om” ertagidan, undagi sholg‘om obrazidan butkul farq qilishi va o‘zgacha g‘oyaviy mazmun kasb etgani asoslanib tahlil qilinmagan. Balki bu tadqiqot ishining maqsadiga ham kirmas, shu bois muallif bu jihatga to‘xtalmaydi.

Aslida “Kuch birlikda” ertagining qisqacha syujeti shunday: Bir o‘rmonda Fil man-manlik va kibr bilan (faqat Fil kattaman deb, Kuchliman hammadan deb) o‘zini katta olib, boshqa jonivorlarni mensimay “Yolg‘iz yurarkan o‘zi, hech kimni ilmay ko‘zi”. Bir kuni U botqoqqa botib qoladi. Buni birinchi bo‘lib ko‘rib qolgan maymun uzun yog‘och olib unga uzatadi va Fil yog‘ochning bir uchidan xartumi bilan tutgach, maymun torta boshlaydi. Tabiiyki, kuchi yetmaydi. Shundan keyin o‘rmondagi hayvonlar bir-bir yordamga kelib, yog‘ochni tutib, birgalashib torta boshlashadi.

Har bir hayvon kelib qo‘shilishini muallif alohida raqam ostida tartib raqamida sanab, sharhlab boradi. Ular har biri o‘z fe‘li va holatiga mos tarzda harakat bilan yog‘ochni tutib, torta boshlaydi. Masalan:

Bo‘ldi ular oltovlon,
Qo‘shilganda Karkidon.
Turib ayiq ortida,
Juda qattiq tortdi-da!
Fil chiqa boshlar chog‘i,
Oldin bosib oyog‘i! [2]

Shu tariqa ketma-ket yetib kelgan to‘qqizta hayvonning o‘ziga xos hatti-harakatlari qiziqarli tasvirlanib, navbat raqami ham aytib boriladi.

Ertak boshlamasida o‘rmondagi hayvonlarning ahilligi aytilgan bo‘lib, ular o‘zlarini mensimay, pisand qilmay yurgan Filga ham hech ikkilanmay, kek saqlamay ko‘makka chopishadi. Bu ham shunday vaziyatlarda gina-arazni unutib, nochor kishiga yordam berishga undaydigan, ibratli holat va bu tarbiyaviy ahamiyatga ega. Hayvonlarning birin-ketin yetib kelishi –zanjirli (kummulyativ) harakati “Sholg‘om” ertagiga o‘xshashi to‘g‘ri.

“Sholg‘om” ertagida sholg‘om o‘sgan, turgan joy oddiy yer, tomorqa. Bunga hech bir ramziy -g‘oyaviy ma’no yuklanmagan. Fil esa botqoqda. Ha, u ramziy ma’noda man-manlik botqog‘iga botib qolgan holda tasvirlangan.

Dilshod Rajabning “Botqoq” degan she‘ri ham bor. Unda botqoqqa nisbattan shunday deyiladi.
Saxiy-vazmin yer kabi
Adl tutib yelkangni,
Ko‘targin-da mard bo‘lib
Senga qadam qo‘yganni.

Eh..sen-chi, sen-chi, qasddan

Tortganing tortgan pastga.
 Pastkashliging-chun xorsan
 Qolib mehr-e'tibordan... [3]

Bunda ham botqoq aslida saxiy yerga qarshi qo'yilgan pastkash, hasadgo'y kimsalarning ramziy obrazi bo'lsa-da, umuman botqoqqa xos salbiy xususiyat aks etgan. Botqoq chuqurga tortib, loy-balchiqqa bulaydi. Shuning singari ertakdagi botqoq ham salbiy rangga ega va u man-manchi Fil botgan kibr botqog'i sifatida o'quvchida bilvosita hissiy taassurot uyg'otadi... Chunki man-manligi uchun u shu yerda. Ko'plab yirik, kuchli hayvonlar tortishiga qaramay botqoqdan hali-veri qutulmagan Fil quyon tortgach chiqib ketadi.

Dilshod Rajabning ijodida ko'pincha har bir detal, manzara, so'z, hatto o'rni kelganda tinish belgilariga ham ma'lum bir g'oyaviy mazmunni to'ldirish, ochish vazifasi yuklanadi. Hatto she'r sarlavhalarida ham.

Ertakdagi eng kichik va nisbattan kuchsiz quyon obrazi orqali "Hayt degani tuyaga madad" xalq maqolining ma'nosi anglatilgan. Shoir buni "Arg'amchiga qil quvvat, degan gapda bor hikmat, Quyonvoy tortgan choqdan Fil ham chiqdi botqoqdan" deb ifodalaydi.

Tadqiqotchi G. Abdullayeva to'g'ri yozganidek, bu ertakning ma'rifiy qimmatini ham bor bo'lib, u kichik maktab yoshidagilarga "bir" dan o'ngacha sanashni o'rgatishga mo'ljallangan. Zero, ertakning dastlabki varianti "Sanoq" deb nomlanib alohida rasmlari (bo'yashga mo'ljallangan) holda chop etilgan. Unda har bir jonivor raqam ostida bo'lib, u haqida alohida betda matn va rasm berib borilgan.

Ertak xulosasida esa Filning o'z ishidan pushaymonligi (endi ochildi ko'zim), mazkur holatidan to'g'ri xulosa chiqargani (Do'stlik buyuk kuch ekan, Maqtanchoqlik puch ekan) va to'g'ri qarorga kelishi (Men ham siz bilan birga Do'st bo'lay bir umrga) o'z nutqi orqali bayon etiladi va bular ertakning tarbiyaviy ahamiyatidir. "Sholg'om" ertagida kitobxon faqat ahillikka, birlikka chaqirilsa, "Kuch birlikda" ertagida kibrlik va man-manlikdan yiroq bo'lishga va o'zaro do'stlik, hamkorlikka bilvosita da'vat etiladi:

Kimki man-manlik qilsa
 Bir kuni nochor bo'lar,
 Do'st-o'rtoqqa zor bo'lar.
 Har qayerda, har doim
 Do'stni qadrlash lozim
 ...Har nedan kuchli, buyuk
 Do'stlik, ahillik, birlik.

Ko'rinadiki, Dilshod Rajab bir qaraganda "Sholg'om" ertagiga monandroq, lekin obrazlar xususiyati va g'oyaviy maqsad-mazmuni jihatidan butunlay boshqa bir o'ziga xos ertak yaratgan.

Lekin bu bilan shoir mutlaqo yo'q joydan "yangi"lik yaratgan demoqchi emasmiz. Aslo. Deyarli barcha ijodkorlar xalq og'zaki ijodidan o'rgangan va o'rganadi. Dilshod Rajab ijodida ham bu xususiyat yaqqol sezilib turadi. Shoir folklor stilizatsiyasi asosida ko'p asarlar yaratgan. Faqat u mavjud xalq ertak-rivoyatlariga ijodiy yondoshadi va ularga yangi-yangi element, obraz-detallarni qo'shib, o'ziga xos uslubda yangicha g'oyaviy-badiiy mazmunlarni ifodalay oladi. Bu albatta shoir mahorati bilan bog'liq. Uning "O'n o'rtoq: sanab boq" ertagi xususida ham adabiyotshunos X. Hamroqulova fikr yuritgan ekan, uni "Susanbil" xalq-ertagiga o'xshashini va farqini ham to'g'ri takidlaydi. "Susanbil" ertagi "...qahramonlari tinch go'sha istab yo'lga tushgan edilar. Undan farqli o'laroq "O'n o'rtoq" da do'st izlab yo'lga tushishadi." [4] ("Sharq yulduzi" j. 2024y, №6. 99-bet) Avvalo aytish kerakki, bu yertak 4-5 yoshli bolalarga mo'ljallangan bo'lib, unda ham "bir"dan o'ngacha sanashni o'rgatish maqsad qilingan.

Xulosa. Ha, muallif jonvorlar ham insonning, bizning do'stimiz ekanligini ta'kidlamoqchi. Zero "qushlar –qanotli do'stlarimiz" degan qanotli ibora bor. Aslida ham tabiatga mehr-muhabbat, yaqinlik, jumladan hayvonot olamiga do'st, mehribon bo'lish ezgu qadriyatlarimizdan hisoblanadi.

Mashhur rus shoiri S.Yesenin yozganidek:

...Jonivorlarga yaxshi o'rtoqman,
 She'rim ular dardiga malham.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Dilshod Rajab o'z ertaklarida xalq ertaklariga xos syujet, kompozitsion qurilish, obrazlardan foydalanganda ularga yangicha g'oyaviy ma'no va mazmun "yuk"laydi. Yangi qo'shimcha obraz-manzaralar orqali o'ziga xos badiiy-g'oyaviy maqsadlarni ko'zda tutadi va ifodalaydi. Ertaklarning ma'rifiy va tarbiyaviy ahamiyatini oshiruvchi turli detal va unsurlardan o'rinni va unumli foydalanishga harakat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G. Abdullayeva. O'zbek bolalar she'riyatida izdoshlik va o'ziga xoslik. 2024.
2. D. Rajab. Yo'lim quyosh tomondir. Cho'lpon nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi. Toshkent. 2019. 160-b.
3. D. Rajab. Yo'lim quyosh tomondir. Cho'lpon nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi. Toshkent. 2019.
4. X. Hamroqulova. Sharq yulduzi j. 2024, №6. 99-bet

UO'K 821.112.2-14

CHE'EL ADABIYOTSHUNOSLIGIDA JANR POETIKASIGA OID TADQIQOTLAR

D.M. Rakhimova, o'qituvchi, Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali, Urganch

Annotatsiya. Badiiy adabiyotda epistolyar asarlar butun dunyo adabiyotshunoslarining qiziqishini tortadi. Yozuv dastlab kommunikatsiya vositasi sifatida paydo bo'lganini ta'kidlab, ba'zi tadqiqotchilar epistolyar janrni adabiyotdan ajratadilar. Epistolyar asarlar, ingliz adabiyotida, siyosat, falsafa va madaniyat kabi turli temalarga ega bo'lib, ingliz jamiyatining rivojlanishini aks ettiradi.

Tadqiqotchilar, masalan, N.V. Dominenko va D. S. Nalivayko nazarida, bu asarlar mono- va politematik bo'lishi mumkin. Politematiklik, asarlarning murakkab tuzilishi va yozuvchilarning shaxsiy tajribalari bilan bog'liq. Mahalliy siyosiy voqealar va din, epistolyar adabiyotda muhim rol o'ynaydi. Adabiyot esa, mualliflar uchun sevimli mashg'ulot sifatida qabul qilingan.

Kalit so'zlar: Epistolyar asarlar, Adabiyotshunoslik, Yozuvchilar muloqoti, Janr tushunchasi, Tarjima holi nuqtai nazari, Tematik xususiyatlar, Siyosat, falsafa, din, Inson va muhit, Mono- va politematik asarlar, Politematiklik, Murakkab tuzilish, Ijodiy yo'l, Siyosiy hayot, Diniy-falsafiy jihatlar, Dialektika, Adabiy ijod, Shaxsiy tajriba, Xudo haqidagi savol, Protestantsizm, katolisizm, unitarizm, ateizm, mualliflarning e'tiqodlari.

Аннотация. Эпистолярные произведения в художественной литературе привлекают внимание литературоведов всего мира. Подчеркивая, что письмо изначально возникло как средство общения, некоторые исследователи выделяют эпистолярный жанр, отделяя его от литературы. Эпистолярные произведения в английской литературе охватывают различные темы, такие как политика, философия и культура, и отражают развитие английского общества.

Исследователи, например, Н.В. Доминенко и Д.С. Наливайко, считают, что эти произведения могут быть как моно-, так и политематическими. Политематичность связана с сложной структурой произведений и личным опытом авторов. Местные политические события и религия играют важную роль в эпистолярной литературе. Литература же воспринимается как любимое занятие для авторов.

Ключевые слова: Эпистолярные произведения, Литературоведение, Общение писателей, Понятие жанра, Переводческий аспект, Тематические особенности, Политика, философия, религия, Человек и окружающая среда, Mono- и политематические произведения, Политематичность, Сложная структура, Творческий путь, Политическая жизнь, Религиозно-философские аспекты, Дialektika, Литературное творчество, Личный опыт, Вопрос о Боге, Протестантизм, католицизм, унионизм, ateizm, Вероисповедания авторов.

Abstract. Epistolary works in literary fiction attract the interest of literary scholars worldwide. Emphasizing that writing initially emerged as a means of communication, some researchers separate the epistolary genre from literature. Epistolary works in English literature cover various themes such as politics, philosophy, and culture, reflecting the development of English society.

Researchers, such as N.V. Dominenko and D.S. Nalivayko, argue that these works can be both mono- and polytematic. Polytematicity is related to the complex structure of the works and the

personal experiences of the writers. Local political events and religion play an important role in epistolary literature. Literature is regarded as a beloved activity for the authors.

Key words: *Epistolary works, Literary studies, Writers' communication, Concept of genre, Perspective of translation studies, Thematic characteristics, Politics, philosophy, religion, Man and environment, Mono- and polytematic works, Polytematicity, Complex structure, Creative path, Political life, Religious-philosophical aspects, Dialectics, Literary creation, Personal experience, The question of God, Protestantism, Catholicism, Unitarianism, Atheism, Authors' beliefs.*

Kirish. Badiiy adabiyotning epistolyar asarlari global adabiyotshunoslar qiziqishini uyg'otmoqda. Yozuv avval boshda muloqot usuli bo'lib, hozirgi adabiyotda esa turli uslublarga tegishli ekanligi ta'kidlanadi. Tadqiqotchilar epistolyar janrni muallifning tarjimai holi nuqtai nazaridan o'rganishni muhim deb bilishmoqda. Ana shu asarlar, ingliz yozuvchilarining ijodi orqali, siyosat, falsafa, din va madaniyatni aks ettirib, jamiyatning o'ziga xos jihatlariga yorqinlik kiritadi. Shuningdek, inson va uning muhitiga ta'sirini hamda yozuvchilarning mustaqil fikrlarini tushunish epistolyar asarning asosiy maqsadlaridan biridir. Shu o'rinda politematik asarlarning murakkab tuzilishi muhim ahamiyatga ega, chunki mualliflar turli mavzularni bir-biri bilan bog'lash orqali o'rganuvchilar e'tiborini jalb qila oladilar.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mualliflar asarlarida boshqa yozuvchilarni turli uslub va nuqtai nazardan aks ettiradi. Xorijiy adabiyotshunoslikda epistolyar asarlar rivojlanishi va tuzilishini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar ko'plab olib borilgan. J. Russet va F. Jost epistolyar san'at asarlarini maxsus badiiy tuzilishga ega deb ta'kidlashadi. J. Altman va B. Dyuyfxuyzen adabiy epistolyar asarlar kommunikativ salohiyatni aks ettiradi, deb hisoblaydi.

Ts. Todoryov P. Choderlos de Lakroning "Xavfli aloqalar" asari orqali rivoyatning xususiyatlari tahlil qilingan. Umumiy nazariy so'rovlar J. Genette va P. Ricoeur tadqiqotlarida ko'rinadi. V. G. Irving ingliz yozuvchilarining ijodiga e'tibor qaratgan. Shunday qilib, epistolyar asarlar badiiy yozuvning bir qismidir va ularning o'rganilishi mualliflarning uslublari, davri va fikrlarini tushunishga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Nazariy asoslash Epistolyar janr tushunchasi: Ushbu janrning nazariy asoslarini o'rganish uchun adabiyotshunoslikdagi asosiy manbalar va nazariy tadqiqotlar, jumladan, J. Russet, F. Jost, J. Altman, B. Dyuyfxuyzen, J. Genette kabi tadqiqotchilarning asarlarini tahlil qilish.

Epistolyar janrning o'ziga xos xususiyatlari: Uning politematikligi, kommunikativ salohiyati, falsafiy, diniy, va siyosiy jihatlar, shuningdek, mualliflarning shaxsiy tajribasi va ijodiy uslubining o'rni aniqlanadi.

Adabiy-tarixiy kontekstni o'rganish, Epistolyar janrda yozilgan asarlarning ingliz adabiyotidagi o'rni va tarixiy davrlarning (siyosiy, ijtimoiy, va madaniy sharoitlar) mazmuniga ta'sirini aniqlash. Epistolyar janrning ingliz yozuvchilar ijodida qanday rivojlanganini o'rganish (masalan, P. B. Shelli, U. Vortsvort, R. Sauti, S. T. Koldrij, D. G. Bayron, va boshqalar). Muqobil tadqiqotlar tahlili. Rus adabiyotshunosligi: Epistolyar janrning turli uslublar bilan bog'liqligini o'rganish (masalan, T. V. Tsivyan, N. V. Dominenko, N. I. Belunova, D. S. Nalivayko tadqiqotlari). Xorijiy adabiyotshunoslik: J. Russet, J. Altman, P. Choderlos de Lakroning asarlari orqali epistolyar janrning xususiyatlarini tipologik jihatdan tahlil qilish. Metodik asoslar va Struktural tahlil: Epistolyar janrdagi asarlarning tuzilmasi, mavzulari, va uslubiy xususiyatlarini o'rganish. Tematik tahlil: Siyosat, din, falsafa, madaniyat, va shaxsiy hayotga oid mavzularni aniqlash va tahlil qilish. Komparativ tahlil: Ingliz epistolyar asarlarini boshqa mamlakatlardagi epistolyar asarlar bilan solishtirish, o'xshashlik va farqlarni aniqlash. Amaliy tadqiqot usullari va Mualliflik analitikasi: Epistolyar janr mualliflarining tarjimai holi, shaxsiy tajribalari, va ularning yozuvlariga ta'sirini o'rganish. Kommunikativ salohiyatni o'rganish: Asarlarning yozuvchi va o'quvchi o'rtasida qanday muloqotni ta'minlashini tahlil qilish. Natijalarning qo'llanilishi, Epistolyar janrning adabiyotshunoslikdagi o'rni va ahamiyatini aniqlash. Epistolyar asarlar orqali mualliflar va ularning davri haqida chuqurroq tasavvur hosil qilish. Ushbu janrning kelajakdagi tadqiqotlariga zamin yaratish. Bu tadqiqot metodologiyasi epistolyar janrni keng va chuqur o'rganishga imkon yaratadi.

Tahlil va natijalar. Epistolyar janr adabiyotda an'anaviy janr hisoblanmasa-da, u badiiy va ekzistensial jihatlariga ega bo'lgan hodisa sifatida shakllanadi. Bu janr turli uslublar bilan bog'liq bo'lib, uning asosi muloqotdan kelib chiqadi. Rus va xorijiy adabiyotshunoslar (J. Russet, F. Jost, T. Todorov) epistolyar asarlarning maxsus badiiy tuzilmasi, janr tipologiyasi va kommunikativ salohiyati borligini ta'kidlashadi. Bu asarlar murakkab narrativ tuzilish va yuqori hissiy mazmunga ega.

Mavzularning xilma-xilligi, Politematiklik: Epistolyar asarlar siyosat, falsafa, din, madaniyat, va ijodkorlik kabi mavzularni qamrab oladi. N.V. Dominenko, L. Morozova, va D.S. Nalivayko tadqiqotlarida politematiklik janrning asosiy o'ziga xos xususiyati sifatida keltirilgan.

Siyosiy mavzular: Asarlarda mamlakatning siyosiy hayoti tavsiflanadi, shuningdek, erkinlik, urush, va inqilob haqidagi mualliflarning fikrlari aks etadi. P.B. Shelli va boshqa yozuvchilarning asarlarida bu mavzular yuksak darajada yoritilgan. Diniy-falsafiy jihatlar: Diniy masalalar, Xudo haqidagi savollar va cherkov tizimining tanqidi epistolyar janrda keng o'rin olgan. D.G. Bayron, R. Sauti, S.T. Koldrij, va P.B. Shelli asarlarida bu mavzular turli falsafiy yo'nalishlarda ko'rib chiqilgan. Mualliflik va shaxsiy tajriba. Epistolyar asarlar yozuvchilar ijodiy faoliyatining bir qismi bo'lib, ularning shaxsiy kechinmalari va hayotiy tajribalarini aks ettiradi. Tadqiqotchilar (N.V. Dominenko, T.V. Tsivyan) fikriga ko'ra, asarlar orqali yozuvchi va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir tahlil qilinadi. Asarlarda mualliflarning individual uslubi, shaxsiy munosabati va boshqa mualliflar ijodiga bo'lgan qarashlari aks etadi. Ingliz epistolyar adabiyotining o'ziga xos xususiyatlari. Ingliz yozuvchilarining asarlari siyosiy, madaniy va shaxsiy jihatlariga chuqur yondashilgan politematik xususiyatni aks ettiradi. Ular jamiyat hayotining turli qirralarini, his-tuyg'ularini va murakkabliklarini ifoda etgan. V. Vorsvort protestantizmni, D.G. Bayron katoliklikni, R. Sauti va S.T. Koldrij unitarizmni aks ettirgan, P.B. Shelli esa ateistik qarashlarini yoritgan. Bu mualliflarning shaxsiy dunyoqarashlari va diniy falsafalari asarlarda seziladi. Kommunikativ va hissiy mazmun. Epistolyar janrning asosiy xususiyati yozuvchi va o'quvchi o'rtasidagi bevosita aloqani ta'minlashidir. Bunday asarlar o'quvchini hissiyotlar bilan bog'laydi va ijodiy muloqot muhiti yaratadi (J. Altman, B. Dyuyfxuyzen).

Natijalar.

1. Epistolyar asarlar jamiyat va davrning aksidir:

- Ushbu asarlar muallifning ichki dunyosi va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni ifoda etadi.

Mavzular jamiyatdagi muhim voqealar va shaxsiy hayot tajribalarini yoritadi.

2. Politematiklik janrning universalligi va dolzarbligini ta'minlaydi:

- Siyosiy, diniy, va madaniy mavzularni qamrab olgani sababli epistolyar asarlar turli davrlarda dolzarb bo'lib qolmoqda.

3. Adabiy tuzilish va kommunikativlik janrning muhim jihatlaridir:

- Asarlarning maxsus badiiy strukturalari va yuqori hissiy salohiyati muallif bilan o'quvchi o'rtasida bevosita muloqotni ta'minlaydi.

4. Mualliflik shaxsiyati va ijodiy yondashuvlari ko'zga tashlanadi:

- Har bir muallifning o'ziga xosligi epistolyar asarlar orqali namoyon bo'ladi. Bu janr shaxsiylik va hissiyotning yuksak ifodasidir.

Bu tahlil epistolyar janrning murakkab va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatadi. Ushbu natijalar janrni o'rganishning nazariy va amaliy ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosalar. Epistolyar adabiyot butun dunyo adabiyotshunoslari orasida alohida e'tibor va qiziqish uyg'otadigan janrdir. Yozuv avval adabiyot bilan bog'lanmagan bo'lsa-da, insonlar o'rtasidagi muloqotning asosiy shakli sifatida rivojlangan. Tadqiqotchilar epistolyar janrning alohida o'ziga xoslikka ega ekanligini ta'kidlashadi. Ushbu janr ko'p jihatdan mualliflarning tarjimai holi, jamiyat hayoti, siyosiy va diniy masalalar hamda boshqa mavzularni aks ettiradi. Ayniqsa, ingliz adabiyotida bu janr jamiyatning turli tarixiy davrlaridagi ijtimoiy va madaniy rivojlanishni aks ettiradi.

Tadqiqotlarda epistolyar janrning quyidagi xususiyatlari qayd etilgan:

1. Tematik boylik: Mono- va politematik bo'linishi.
2. Shaxsiy va ijtimoiy mavzular uyg'unligi: Yozuvchilar o'z asarlarida jamiyat hayoti, shaxsiy his-tuyg'ular va siyosiy voqealarni birgalikda aks ettirgan.

3. Diniy va falsafiy masalalar: Mualliflarning e'tiqodi va diniy-falsafiy qarashlari asarlarda o'z aksini topgan.
4. Kommunikativ potensial: Epistolyar asarlar muallif va kitobxon o'rtasidagi muloqotda kuchli vosita hisoblanadi.
5. Janrlarning o'zaro aloqasi: Epistolyar janr boshqa janrlarga xos uslublarni o'zida birlashtiradi va badiiy tuzilishga ega.

Takliflar:

1. Epistolyar adabiyotning o'ziga xos xususiyatlarini chuqurroq o'rganish va uni boshqa adabiy janrlar bilan qiyoslash orqali yanada kengroq ilmiy natijalarga erishish mumkin.
2. Janrning mono- va politematik aspektlarini chuqurlashtirilgan tadqiq qilish, bu orqali o'sha davr ijtimoiy va madaniy hayotini chuqurroq tahlil qilish zarur.
3. Epistolyar adabiyotda muallifning shaxsiy va jamiyatga oid qarashlarining aks etishi sababli, uning tarjimai holi bilan bog'liq maxsus tadqiqotlar o'tkazish foydali bo'ladi.
4. Epistolyar asarlarning kommunikativ salohiyatini tahlil qilish, zamonaviy muloqot madaniyatiga bo'lgan ta'sirini aniqlash lozim.
5. Yozuvchilarning falsafiy va diniy qarashlari hamda ularning epistolyar janrda aks ettirilishi zamonaviy nazariyalar bilan bog'liq ravishda o'rganilishi kerak.
6. Ushbu janrda yozilgan asarlarni tarjima qilish va keng ommaga yetkazish orqali xalqaro adabiyotda bu janrning ahamiyatini oshirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Averintsev, S. S. Ritorika va Yevropa adabiy an'alarining kelib chiqishi. – M., 1996. – B. 199.
2. Tsivyan, T. V. Dunyoning Bolqon modelining lingvistik asoslari / T. V. Tsivyan. – M., 1990. – B. 5.
3. Dominenko, N. V. Ingliz romantik shoirlarining epistolyar nasridagi dunyo surati. 2020. [Elektron resurs]. – Kirish rejimi: <https://docs.yandex.ru/docs/view?tm=1716110235&tld=ru&lang=ru&name=38372574.pdf&text=dominenko%20n.%20v.%20picture%20world&url=Fhttps%3A%205.ac.uk%2Fdownload%2F38372574.pdf&lr=39&mime=pdf> (kirish 17.05.2023).
6. Morozova, L. Yozuvchining adabiy janrlar tizimidagi epistolyariyasi: referat. dis. ... kanal Filol. Fanlar / L. Morozova. – K., 2007 – B. 107.
7. Belunova, N. I. XIX asr oxiri - XX asr boshlari ijodiy ziyolilarining do'stlik maktubi: 8. Xatlar janri va matni / N. I. Belunova. - Sankt-Peterburg. : Sankt-Peterburg nashriyoti. Universitet, 2000 yil – 14-bet.
9. Nalivaiko, D. S. XIX asr xorijiy adabiyoti. Romantizmga qo'shing: podrucl. / D. S. 10. Nalivaiko, K. O. Shaxova. - Ternopil: Asosiy kitob - Bogdan, 2001 - 416 p.
11. Italiyadan xatlar. 1840 yilgi nashrning II jildi Insholar, chet eldan kelgan xatlar, tarjimalar va parchalar. P. B. Shelley, tahrirlangan tomonidan Meri Shelley. 12. Elektron resurs] – Kirish rejimi: <http://terpconnect.umd.edu/~dj/shelly/lettersfromitaly.htm> / (kirish sanasi: 17.05.2023).
13. 19-asr chet el adabiyoti tarixi: 2 qismda / ed. N. G. Mixalskaya. – M.: Ta'lim, 1991 – I qism. – B. 19.
14. Dyakonova, N. A. Shelley / N. A. Dyakonova, A. A. Chameev; ed. V. N. Sheinker. - Sankt-Peterburg. : Nauka, 1994 - B. 17.
15. Dominenko, N. V. Ingliz romantik shoirlarining epistolyar nasridagi dunyo surati. 2020. [Elektron resurs].

UO'K 81'373.6

NAVKENT QISHLOG'INING ETIMOLOGIYASI VA U YERDA ISHLATILADIGAN AYRIM DIALEKTAL SO'ZLAR

M.Z. Ravshanova, talaba, University of Business and Science, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Namangan viloyatining Yangiqo'rg'on tumaniga qarashli Navkent qishlog'i shevasining lingvistik xususiyatlari o'rganilgan. Sheva – xalq tilining hududiy ko'rinishi bo'lib, u fonetik, leksik, morfologik va sintaktik xususiyatlar bilan adabiy tilidan ajralib turadi. Navkent shevasidagi so'zlar inson fe'l-atvori, dehqonchilik, chorvachilik faoliyatlari bilan bog'liq bo'lib, ular qadimiy turmush tarzini, xalqning dunyoqarashini aks ettiradi. Maqolada ushbu so'zlar to'planib, tizimlashtirilgan va ularning adabiy til bilan farqlari yoritilgan. Shevalarning o'rganilishi milliy madaniyat va tarix uchun muhim bo'lib, ular til boyligining ajralmas qismi sanaladi. Shuningdek, maqolada Navkent qishlog'ining tarixi, nomining kelib chiqishi va topografik manbalari haqida ham ma'lumotlar berilgan. Shevalarni o'rganish orqali nafaqat til, balki xalqning yashash tarzi va qadriyatlari ham ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Sheva, Navkent, dialektologiya, fonetika, leksika, dehqonchilik, tarix

Аннотация. В данной статье исследуются лингвистические особенности диалекта села Навкент, относящегося к Янгикурганскому району Наманганской области. Диалект-территориальное проявление народного языка, отличающееся от литературного по фонетическим, лексическим, морфологическим и синтаксическим признакам. Слова на навкентском диалекте связаны с характером человека, земледелием, скотоводческой деятельностью, отражают древний образ жизни, мировоззрение народа. В статье собраны и систематизированы эти слова и освещены их отличия от литературного языка. Изучение диалектов важно для национальной культуры и истории, они являются неотъемлемой частью языкового богатства. Также в статье представлена информация об истории села Навкент, происхождении названия и топографических источниках. Через изучение диалектов раскрывается не только язык, но и образ жизни и ценности народа.

Ключевые слова: Диалект, Навкент, диалектология, фонетика, лексика, крестьянский

Abstract. This article explores the linguistic features of the Navkent village dialect of the Yangikurgan District of Namangan region. Sheva is a territorial manifestation of the folk language, which is distinguished from its literary language by phonetic, lexical, morphological and syntactic features. Words in the Navkent dialect are associated with human character, farming, livestock activities, which reflect an ancient way of life, the worldview of the people. The article collected and systematized these words and covered their differences with the literary language. The study of dialects is important for national culture and history, and they are considered an integral part of the wealth of the language. The article also provides information about the history of the village of Navkent, the origin of its name and topographic sources. Through the study of dialects, not only the language is revealed, but also the way of life and values of the people.

Keywords: Sheva, Navkent, dialectology, phonetics, lexicon, peasant

Shevalar har bir milliy tilning asosini tashkil etadi va u milliy ma'naviy qadriyatdir. Aslida ona tili deganda, shevalarni tushunish haqiqatga yaqindir, shuning uchun ham uni asrab-avaylash, qadrlash zarur. O'zbek shevalarini atroflicha mukammal o'rganish esa bu xususiyatlarni aniqlash va ularni tiklash uchun katta yordam beradi. Ayni vaqtda dialektologik kuzatishlar yozma yodgorliklarda uchraydigan ayrim sheva materiallarini, ularning xususiyatlarini to'g'ri izohlash, o'sha yodgorlikdagi xatolarni aniqlash imkoniyatini ham beradi. Shuning uchun ham O'zbek dialektologiyasini rivojlantirish kerak. Yurtimizda shu borada yuzlab ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5850-sonli, 2020-yil 20-oktabrdagi "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6084-sonli Farmonlarida [1]. davlat tilini har tomonlama rivojlantirish bilan bir qatorda o'zbek tilining qadimiy va boy sheva va dialektlarni chuqur o'rganish, dialektlari xaritasini yaratish masalalariga alohida ahamiyat qaratilganligi ham barcha shevashunos olimlar, tadqiqotchilarni quvontirish bilan birga mas'uliyat yuklaydi.

O'zbek tili boshqa turkiy tillardan ko'p shevaliligi bilan farqlanadi. O'tgan tarixiy davr ichida o'zbek shevalari to'xtovsiz taraqqiy etdi. **Sheva** forscha so'z bo'lib, **ravish**, **tarz**, **yo'sin** degan ma'nolarni bildiradi va dialektologiya fanida o'ziga xos leksik, fonetik hamda grammatik xususiyatlari bilan farqlanib turadigan milliy (xalq) tilning kichik territoriyaga oid qismini anglatadi [2].

Bugunga kelib O'zbek dialektologiyasi o'zbek tilshunosligining ancha mukammal tarmog'i sifatida shakllangan bo'lishiga qaramay, barcha o'zbek shevalari va ularning lisoniy xususiyatlarini tugal o'rganilgan deyish qiyin. Ayniqsa, Namanganning ko'plab qishloqlari shevalarini o'rganish nihoyasiga yetmagan. Navkent qishlog'i shevasi ham ana shular sirasiga kiradi. Navkent qishlog'i Namangan viloyatining shimoliy qismida, Yangiqo'rg'on tumanida joylashgan, aholisi dehqonchilik, kasb-hunar bilan shug'ullanuvchi qishloqlardan biridir. Navkent qishlog'i nomining kelib chiqish etimologiyasi:

Navkent qishlog'iningtarixi qadimiy bo'lib, Navkent atamasi sharqiy Eron tilidan "Nav" -yangi, "kent" -shaxar, qal'a m'anolarini anglatadi. Qadimiy sug'diylarning avlodlari bo'lgan "sart" qabilalari birinchi ming yillik o'rtalarida mazkur hududlarga kelib o'rnatilganlar hamda hozirgi Navkent qishlog'iga asos solganlar. Navkent qishlog'i hududidagi aholi yashash manzilgohlarining vujudga kelishiga ko'p jihatdan Buloqboshi soyi va uning buloqlar bilan bog'liq. Buloqboshi buloqlarining atrofi sug'orma dehqonchilik uchun qulay yerlar bo'lganligi sababli bu hududlarda tumanining dastlabki aholi manzilgohlari vujudga kela boshlagan. Mazkur hududlardagi eng dastlabgi qishloqlar Buloqboshi, Navkent, Elatan, Dam, Meshon, Sho'rko'l, Sangiston, Rovot kabi manzilgohlar bo'lgan. Zamondosh keksalarning hikoya qilishlaricha hozirgi Buloqboshi qishlog'i markazidagi Ilontepa va Navkent qishlog'i markazidagi O'rda tepa orasidagi Buloqboshisoyining har ikki qirg'og'i qalin tuqay, qamishzor va butazorlardan iborat bo'lgan. Ilontepa va O'rdatepa ustida esa kuzatuv nuqtalari joylashgan. Qishloqlarga kelayotgan mexmon va dushmanlar, hatto, aholining qamishzor botqoq va to'qayzorda yo'qolgan chorva hayvonlar haqidagi xabarlar ham tepaliklardagi kuzatuvchilarning maxsus ishoralari orqali zarur joylarga yetkazib turilgan.

Navkent qishlog'i shevasidagi so'zlar o'zining adabiy tildagi muqobilidan fonetik, morfologik, sintaktik, leksik xususiyatlari bilan farqlanib turadi. Navkent qishlog'i shevasini o'rganish maboynida adabiy tilda uchraydigan va uchramaydigan, ya'ni sof shevaga tegishli bo'lgan, adabiy tildagi so'zlardan fonetik jihatdan farqlanadigan dialektal leksikalar aniqlandi va to'plandi.

Dastlab barcha shevalarda bo'lgani kabi Xizrobod qishlog'i shevasida ham shevaga xos so'zlar o'zining adabiy tildagi muqobilidan fonetik-fonologik, orfoepik jihatdan farqlanadigan dialektologik so'zlarni ham guruhlagan holda yig'ib, o'rganildi. Ular quyidagilar:

1. Insonning salbiy xususiyat va sifatlarini ifodalovchi so'zlar: *pījpiq* – sekin qimirlaydigan, qilgan ishi ko'zga ko'rinmaydigan inson, *tānbāl* – biror bir ish qilmay o'tiraveradigan inson, *bijrān* – hamma narsaga gap topadigan inson, *pārāsātsiz* – uncha – buncha narsaga aqli yetmaydigan kishi, *ḡipīriq* – bir joyda xap o'tira olmaydigan odam, *tāqillāgān* – hamma ishni eplab ketadigan inson, *lāllājgān*-qo'ldan hech ish kelmaydigan, *töppāncā* – juda ham epchil inson, *kībr* – quruq gerdayib yuradigan inson, *šāllāqī* – yo'qdan bor narsani yasab o'zini zo'r ko'rsatib, urishgan odamidan ustin kelishi uchun yo'q gaplarni baland ovoz bilan topib gapiradigan odam, *iškāl* – urishqoq inson, *ādām āvī* – insonlar bilan chiqishib keta olmaydigan, hech kimga qo'shila olmaydigan inson, *pālākāt* – yurgan yo'lida zarar keltirib yuradigan odam, *īrvājgān* – juda ham oriq kishi, *īrvīq*-ko'p ovqat yesa ham semirmaydigan kishi, *tāžāng*– labini burib, aptini burishturib turaveradigan inson, *ičī qārā* – ko'ra olmaydigan, xasadgo'y kishi, *bez* – gap o'tmaydigan, aytganni qilmaydigan kishi, *tāš* – biror narsa so'rasa bermaydigan, qattiq, qizg'anchiq inson, *dājdī* – ko'p bekorchilikdan ko'chaga chiqaveradigan inson, *ōzini-ōzi tüqqān* – o'zi gapirib, boshqani tinglamaydigan, o'zinikini ma'qullaydigan kishi, *lāttā čājnār* – hech narsa yoqmaydigan, kamchilik topadigan ayb qidiradigan inson, *zārdāčī* – tez arazlab oladigan odam, *tüllāk* – oldan bo'lsa ham biror narsa olib ketadigan kishi, *sāqīč* – qandaydir manfaat uchun odamga yopishib oladigan odam, *bī-bī- sī* – gap tarqatadgan g'iybatchi ayol, *vāhmāčī* – hovliqadigan, bitta gapni ko'pirtirib, bo'rtirib gap gapiruvchi kishi, *ḡājdāri* – soddagina to'g'ri odam, *čörtkesār* – bitta gap gapiradigan, so'zida turadigan inson, *mākkār* – hiylagar yolg'onchi odam.

2. Dehqonchilik faoliyati bilan bog'liq so'zlar: *sūv qāndirīš* – suvni barcha yerga birdek yetkazib berish, *sūv ūrib ketīši* – olingan agatni suvning notekis harakati natijasida buzilib ketishi, *kūltivātsijā* – ekin tagini yumshatish, *čārāxālāš* – hosillarni yig'ib boylangandan keyin to'plash, *xīrmān* – don, xosil yig'ib, yanchiladigan joy, *xīrmān kōtārīš* – xosilni yig'ib olish, *jāgānā* – ortiqcha ko'chatlarni yulib tashlash, *čākānkā* – g'o'zani bo'yiga o'sishini to'xtatib, yon shoxlarini o'sish uchun uchki qismini chilpib tashlash, *čettīlādī* – dukkakli o'simliklarni to'kilishi, *dālā* – tekis ekin yeri, *ādīr* – qirlikdan iborat ekin yeri, *āgārāt* – hovlida ekin ekiladigan yer, *ōtōq* – ekinni begona o'tlardan tozalash, *ōq āriy* – agatdan oqib tushgan suvlar yig'indisi, *bešlik* – beshta uzun-uzun tayoqdan iborat bo'lgan, uchli qismlardan tashkil topgan, asosan, biror xashak uyumi yoki somon pirisini yuqoriga ko'tarib moshinaga yuklash yoki tomga olishda foydalaniladigan ish quroli, *xāskāš* – haydalgan yerni tekislash, kesaklarni sindirib, yer yurini tekis holatga keltirishda, kuzda daraxt

barglarini yig'ib olishda ishlatiladigan asbob, *zānbil* – taxtaning ikki chetiga eski qopni mahkamlab, go'ng tashishda foydalaniladigan uskuna, *čalg'i* – o'roqning kattaroq hajmli varianti, tuzilishi va shakli ham o'xshash, lekin chalg'idan tik turgan holda foydalaniladigan asbob, *šōx jer* – hech narsa o'smaydigan, zah yer.

3. Chorvachilik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan so'zlar:

bābāčāq – qo'yning bolasi, *bōzā* – sigirning bolasi, *sālīy* – urg'ochi qo'y, *nūqtā* – molni kallasidan ushlab turuvchi arqon, *xālqā* – hayvonlarning suzmasligi uchun burniga taqib qo'yiladigan temir buyum, *sākkiz* – arqon eshilib ketmasligi uchun maxsus aylanuvchi temir, *tūšāvlāš* – tepadigan sigirni oyog'idan bog'lab sog'ish jarayon, *žājdāri* – kichkina, ko'rimas, xunuk hayvon, *tāppi* – mol go'ngi, *qij* – qo'y qo'ngi, *žādī* – hashak yoki o't kesishda ishlatiladigan o'tkir tig'li asbob, *bešli* – yani panshaxa, *ōrāq* – o't o'radigan tig'li buyum, *sūyārīš* – hayvonga suv berish, *jemlāš* – so'yishga tayyorlash (bo'rdaqi), *qōrā* – qo'yxona, *ōyīlxānā* – molxona, *āxir* – hashak va o't solib qo'yiladigan idish.

Navkent qishlog'i shevasiga oid so'zlarni to'plash, tasniflash, o'rganish mobaynida sheva insoniyatning tarixini yaqqol ko'rsatib beruvchi moddiy boyliklarimizdanda kuchliroq manbaa ekanligini angladim. Zamon rivojlanishi bilan bir qatorda tilimizda ham turli o'zgarishlar bo'lmoqda. Yaqin yigirma yil ichida tilimizga qanchadan qancha so'zlar o'zlashdi va ko'plab shevaga xos so'zlarimiz arxaik so'zlar safiga kirib bormoqda. Bunga albatta fan-texnika, kasb-hunar, dehqonchilik, chorvachilik, parrandachilik sohalarida qilinayotgan turli xil kashfiyotlar, yangiliklar bu sohaga oid so'zlarimizni yangilanishi va eskirishiga sabab bo'lmoqda. Biz bugun shevamızdagi so'zlarni o'rganib olmas ekanmiz dialektologlar ishi borgan sari qiyinlashib boraveradi. Shevalarimizni o'rganish orqali tariximizni yaratyapmiz. Adabiy tilimizni boyitishga o'z hissamizni qo'shyapmiz. Bu har bir shevashunos, tilshunosning vazifasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Darvishev I. Areal tilshunoslik: Janubiy-g'arbiy Namangan shevalarining fonetik-fonologik xususiyatlari. – T.: Navro'z nashriyoti, 2019. – B.5
2. Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi. – T.: Navro'z, 2013. – B.6
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti. – T., 2007.
4. Raxmonov N. O'zbek tilining Navoiy viloyati shevalari morfologik xususiyatlarining lingvoareal tadqiqi: Fil.f.d.(PhD) diss. – Samarqand, 2019.

UO'K 81'282

XORAZM SHEVALARI TASNIFI GA DOIR

N.E.Sadullayeva, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek shevalarini tasnif qilishdagi yetakchi tamoyillar va xorazm shevalari tasnifi masalasi va ularning o'ziga xos xususiyatlari, bir-biridan ma'lum fonetik, leksik, morfologik jihatdan farqlari haqida fikr yuritilgan. Xorazm shevalarini shevashunos olimlarimiz tomonidan o'rganilishi bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: O'zbek xalq shevalari, xorazm shevalari, areal, tasnif, tamoyil, lahja, hudud, dialekt.

Аннотация. В данной статье обсуждаются ведущие принципы классификации узбекских диалектов и вопрос классификации хорезмийских диалектов, их специфические особенности, фонетические, лексические и морфологические различия. Приводятся сведения об изучении хорезмийских диалектов нашими учеными-лингвистами.

Ключевые слова: Узбекские диалекты, Хорезмские диалекты, ареал, классификация, принцип, диалект, регион, диалект.

Abstract. This article discusses the leading principles in the classification of Uzbek dialects and the issue of the classification of Khorezm dialects and their specific features, certain phonetic, lexical, and morphological differences from each other. Information on the study of Khorezm dialects by our linguists is presented.

Key words: Uzbek dialects, Khorezm dialects, areal, classification, principle, dialect, territory, dialect.

O'zbek shevalari o'zining turli-tumanligi bilan boshqa turkiy tillardan farq qilib turadi. Chunki O'zbekiston geografik hudud nuqtayi nazaridan ham O'rta Osiyoning markazida joylashgan. Bu esa o'z-o'zidan o'zbek shevalari yirik uch lahja qarluq-chigil-uyg'ur, qipchoq va o'guz lahjalarining aralashuviga sabab bo'lgan. Ushbu lahjalarning o'z dialektal xususiyati va o'ziga xos so'z boyliklari mavjud. Shevalarning dialektal xususiyatlarini kengroq o'rganish shu shevaning leksik va grammatik jihatdan o'ziga xos tomonlarini ochib beradi. Y.D.Polivanov "O'zbek dialektologiyasi va o'zbek adabiy tili" nomli asarida o'tgan asrning birinchi choragidayoq o'zbek tili o'zining ko'p shevaliligi bilan boshqa turkiy tillardan ajralib turishi haqida ma'lumot berib shunday degan edi: "O'rta Osiyodagi turk tillarining birortasi ham shevalararo o'zbek tili singari bu qadar farqlanmaydi. Birorta turk tili ham shu qadar spetsifik, dialektal turlilik xususiyatiga ega emasdir" [13:25-27]. Keyingi tadqiqotlar ham buni tasdiqlagan. Uning tub sabablari bir necha omillarga borib taqaladi. V.V.Reshetov o'zbek tili dialektal rang-barangligini uning etnogenezisidan qidirish lozimligini uqtiradi [2:19].

O'zbek shevalari tarkibiga kiruvchi xorazm shevalari ham o'ziga xos jihatlari bilan shu bugunga qadar ko'plab tadqiqotchilarning diqqatini tortgan. Ma'lumki, o'zbek shevalarining o'rganilishi 1920-30-yillardan adabiy tilning tayanch shevalarini aniqlash maqsadida o'rganilib boshlangan va shu asnoda uning dastlabki tasniflari paydo bo'lgan.

Dialektologik tasniflarda xorazm shevalari turli tasniflarda turlicha nomlar bilan berilgan bo'lib, ko'plab tasniflarda asosli fikrlar mavjud. Ma'lumki, xorazm shevalari tarqalgan hududlar areal jihatdan biroz murakkab dialektal hudud hisoblanadi. Shuning uchun ham tadqiqotchilar ushbu shevalarni turlicha yondashuvlar asosida o'rganganlar. Ma'lumki, o'zbek shevalarini tasnif qilishda bir qator olimlar qatnashgan. O'zbek shevalarini dastlab professor I.I.Zarubin [7] tasnif qilishga harakat qilgan, u o'zbek shevalarini 4 guruhga ajratib, xorazm shevalarini "Xiva" guruhiga birlashtirgan, lekin ushbu shevaga xos bo'lgan asosiy tamoyillarni bayon qilmagan.

Professor Yudaxin [18] ham o'zbek shevalarini 5 guruhga ajratar ekan, o'guz shevalarini "Xiva (Xiva-o'g'uz)" guruhi deb nomlaydi.

O'zbek shevalarining birinchi ilmiy tasnifini yaratgan professor Y.D.Polivanov [12] o'zbek shevalarini 3 ta yirik guruhga ajratar ekan, ikkinchi guruh – "O'guz lahjasi" tarkibida 1-tip sifatida, albatta xorazm shevalarini sanaydi. Uni "Janubiy Xorazm gruppasi shevalari" deb nomlab, uning tarkibiga Xiva, Yangi Urganch, Shovot, G'azovot, Hazorasp, Yangiariq, Xonqa shevalarini kiritadi. Y.D.Polivanovning xorazm shevalarini atroflicha o'rganishga bag'ishlangan ishi, shubhasiz, "Shovot rayoni Qiyot-Qo'ng'iro't qishlog'i shevasi" asaridir [12:3-17]. Ushbu asarida xorazm shevalari tasnifini berib, uni 3 guruhga ajratadi: 1. Janubiy Xorazm guruhi; 2. O'rta Xorazm guruhi; 3. Shimoliy Xorazm guruhi. Ushbu guruhlarini har birini hududlar kesimida, shuningdek, fonetik, leksik, morfologik xususiyatlari nuqtayi nazaridan atroflicha izohlaydi. Shuning uchun ham F.Abdullayev o'z tadqiqotlarida Y.D.Polivanovning "Shovot rayoni Qiyot-Qo'ng'iro't qishlog'i shevasi" asarini hisobga olganligini ta'kidlaydi [3:259].

Shuningdek, professor G'ozim Olim Yunusov [5] o'zbek shevalarini 3 guruhga ajratar ekan, uchinchi guruhni Xiva-Urganch lahjasi deb nomlaydi. Ushbu guruhga Xiva, Xonqa, G'azovot, Shohobod, Kat, Toshovuz, Eski Urganch, Yangi Urganch, Hazorasp, To'rtko'lda yashovchi o'zbek shevalari kirishini qayd qilib o'tgan. Olim ushbu guruhni o'zini ikkiga ajratib, birinchi guruh hisoblangan Xiva shevasini o'ziga xos xususiyatlarini alohida sanab o'tgan. Lekin ikkinchi guruh sifatida berilgan Qorluq shevasi Xiva-Urganch lahjasi tarkibiga asossiz kiritilgan. Sababi Xiva-Urganch hududida yoki umuman xorazm shevalari tarkibida qarluq lahjasi elementlari umuman uchramaydi.

Professor A.K.Borovkov [4] ham o'zbek tili shevalarining tarixiy taraqqiyotini hisobga olib, uni yana to'rt dialektga ajratar ekan, aynan uchinchi guruhni "Janubiy Xorazm dialekti" deb nomlaydi. Bunga Xonqa, Hazorasp, Shovot, Yangiariq, G'azovot, Sho'raxon va ularga yondosh bo'lgan qishloq shevalarini kiritadi.

Professor V.V.Reshetov [14] ning o'zbek xalq shevalarining grafik shakldagi tasnifi barchamizga ma'lum. Olim o'zbek xalq shevalarini 3 lahjaga ajratar ekan, ikkinchi guruhni "O'zbek

tilining o'g'uz lahjasi" deb nomlaydi va 7 muhim xususiyatini ko'rsatadi.

Shu o'rinda alohida urg'u professor F.Abdullayev tadqiqotlariga berilishi kerak, chunki u o'zining "O'zbek tilining xorazm shevalari" kitobining ikkinchi qismini "Xorazm shevalarining tasnifi" deb nomlaydi [3:233]. O'z-o'zidan, olim ushbu tadqiqotida o'zbek xalq shevalari bo'yicha o'zidan oldin amalga oshirilgan tasniflarga baho beradi. Ma'lumki, xorazm shevalari, ayniqsa, o'g'uz shevalari haqida dastlabki ma'lumotlarni mashhur venger olimi German Vamberi bergan. F.Abdullayev uning bergan ma'lumotlariga ham munosabat bildirib, haqiqatdan yiroq bo'lgan fikrlariga alohida urg'u berib tahlilga tortgan. Shuningdek, akademik A.N.Samoylovichning "Turk tillarining tasnifiga qo'shimcha" [15:078-083] asarida keltirilgan turkiy tillar tasnifiga doir ma'lumotlarga munosabat bildirgan. Shuningdek, olim yuqorida biz ham tahlilga tortgan Zarubin, Yudaxin, Y.D.Polivanov, G'ozi Olim Yunusov, A.K.Borovkov, V.V.Reshetovlarning o'zbek xalq shevalari bo'yicha qilgan tadqiqotlariga ham to'xtalib o'tgan. Shu asnoda olim xorazm shevalarining yangi tasnifini keltirgan.

F.Abdullayev xorazm shevalarini fonetik-morfologik va leksik xususiyatlarini inobatga olgan holda 2 ta guruhga ajratadi: 1. Qipchoq lahjasi; 2. O'g'uz lahjasi [3:259]. Ularni o'z ichida yana guruhlariga ajratib tahlilga tortadi. Bu tasnif xorazm shevalari yuzasidan qilingan ilk tasnif edi. F.Abdullayevning xorazm shevalari yuzasidan qilingan barcha tadqiqotlari xorazm shevalari bo'yicha qilingan mukammal tadqiqotlar ekanligi shubhasiz.

A.Ishayev tadqiqotlarida, asosan, Qoraqalpog'istondagi o'zbek shevalari o'rganilgan bo'lishiga qaramay, shevalarning tarqalish areali hamisha ma'muriy bo'linishlarga muvofiq bo'lmasligi e'tiborga olinsa, undagi materiallar, xususan, Qoraqalpog'iston hududidan to'plangan faktlar xorazm shevalari tadqiqi uchun ham obyekt bo'la oladi. Olimning "Qoraqalpog'istondagi o'zbek shevalari" monografiyasi [8:176], unda berilgan lug'at bugungi kunda ayni shu sheva vakillari nutqida ham kam ishlatiladigan, deyarli iste'moldan chiqib ketgan ayrim so'zlarni o'zida aks ettirgani bilan ahamiyatlidir.

Xorazm o'g'uz lahjasi tadqiqotchisi O.Madrahimov qalamiga mansub ishlar, asosan, o'g'uz lahjasi shevalari leksikasi doirasida bajarilgan [10:190-194]. Olim o'g'uz lahjasining o'ziga xos xususiyatlarini ushbu lahja tarkibiga kiruvchi Xiva shevasi misolida tahlilga tortadi. Chunki, Xiva uzoq yillar mobaynida xonlik markazi bo'lib kelgan bo'lib, shunga ko'ra bu yerda turli elatlar, qavmlar bilan bo'lgan iqtisodiy, madaniy va boshqa munosabatlar boshqa mintaqalarga ko'ra ancha rivoj topgan. Yana bir tomondan qadimgi xorazmiylar ham ushbu mintaqada istiqomat qilganlar va XIV asrga kelib boshqa turkiy xalqlar, xususan, o'g'uzlar bilan singishib ketganlar. Bu jihatlar mahalliy xalq tilida o'z ifodasini topgan.

E.O'rozov "Janubiy Qoraqalpog'istondagi o'zbek shevalari" [17:79-108] kitobida xorazm shevalari tasnifini bermagan bo'lsa-da, mazkur hududdagi sheva leksikasining lug'aviy qatlamlari xususida to'xtalib o'tgan. Asarda turkiy qatlam yoritilishida ham shu holatni ko'rish mumkin [17:79-108].

M.Saparovning tadqiqoti [16:118] Xorazm o'g'uz shevalarini turkman tili materiallari bilan qiyosiy tadqiqida muhim ahamiyatga ega ilmiy ishlardan biri sanaladi.

Hazorasp shevasini mukammal o'rgangan Y.Jumanazarov ham o'zining "O'zbek adabiy tili va Janubiy Xorazm dialekti" [6:75] kitobida qisqacha bo'lsa ham xorazm shevalari tasnifi masalasiga munosabat bildirgan.

R.Yo'ldoshev tomonidan bajarilgan dissertatsiyada [9:289] Toshhovuz shevalarining lingvistik jihatdan o'rganilishi va tasnifi, shevalardagi leksik qatlamlar, shevalarning leksik-semantik xususiyatlari masalasiga katta e'tibor qaratilib, lug'at va matnlar ilova qilingan. Muhimi, lug'at qismiga 3000 dan ortiq so'z kiritilgan bo'lib, ularning 2000 ga yaqini ilk bor leksikografik manbalardan joy olgan [9:6].

A.Matniyazov qadimgi xorazm yozma yodgorliklari tilini tadqiq qilar ekan, ushbu hududdagi tillarning taraqqiyoti masalasini e'tibordan chetda qoldimagan [11:158]. Albatta, bu o'rinda Xorazm hududida mavjud shevalarning shakllanishi, ulardagi fonetik xususiyatlar bo'yicha qimmatli ma'lumotlar bergan.

Ko'pchilik tasniflarda "Shimoliy Xorazm dialekti" deb tilga olingan shevalarni o'rgangan

Sh.Alimova esa o'z tadqiqotlarida xorazm shevalarini 3 guruhga tasniflaydi: o'g'uz shevalari, qipchoq shevalari hamda *oraliq* shevalar. Ushbu holat aks etgan "Xorazm shevalari dialektal atlasini"ni o'z tadqiqotida ilova ham qilgan. U Xorazm qipchoq shevalarining mukammal tadqiqini amalga oshirgan [1:159].

Xullas, xorazm shevalari bo'yicha yuqorida sanalgan tasniflar shevalar zamonlar osha o'zgarishi, taraqqiy qilishiga qaramasdan, o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. Ushbu tasniflar hamisha shevalarni o'rganishda, ularni guruhlarga ajratishda asos vazifasini o'tashi shubhasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alimova Sh. Xorazm qipchoq shevalarining leksik-grammatik xususiyatlari: Filol...fanlari fal...d-ri (PhD)diss...–Urganch. 2023. –159 b.
2. Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi. –Toshkent. 2021. –B.19.
3. Абдуллаев Ф. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари. I қисм. Луғат. II Хоразм шеваларининг таснифи. – Тошкент: Ўзбекистон Фанлар академияси нашриёти, 1961. –Б.259.
4. Боровков А.К. Вопросы классификации узбекских говоров. Известия АН УзССР, 5,1953.
5. Ғози Олим Ю. Ўзбек лаҳжаларини таснифда бир тажриба. –Тошкент. 1936.
6. Жуманазаров Ю. Ўзбек адабий тили ва Жанубий Хоразм диалекти. – Тошкент: Фан, 1971. – 75 б.
7. Зарубин И.И. Список народностей Туркестанского края. –Ленинград, 1925.
8. Ишаев А. Қорақалпоғистондаги ўзбек шевалари. – Тошкент: Фан, 1977. – 176 б.
9. Ёўлдошев Р. Тошхувуз вилоятидаги ўзбек шеваларининг лексик хусусиятлари: Филол.фан.н-ди...дисс. – Тошкент, 2002. – 289 б.
10. Мадраҳимов О. Ўзбек тили ўғуз лаҳжаси лексикаси. – Тошкент, 1973. – 190 б; ўша муалл. Ўзбек тили ўғуз лаҳжасининг қисқача қиёсий луғати. – Урганч: 1999. – Б. 194
11. Матнийзов А.Р. Қадимги хоразм ёзма ёдгорликларининг график ва фонетик хусусиятлари (X-XV аср манбалари асосида): Фил...фанлари фал...д-ри дисс.. – Тошкент, 2018. – 158 б.
12. Поливанов Е.Д. Говор кишлака Кият-Конграт Шаватского раёна. сб.научних трудов УзНИИКС. 1934. Том 1. Вып II. – с. 3-17.
13. Поливанов Е.Д. Узбекская диалектология и узбекский литературный язык. –Тошкент. 1933. –Б. 25-27.
14. Решетов В.В. Изучение узбекских народных говоров. Ўзбек диалектологиясидан материаллар. – Тошкент. 1957.
15. Самойлович А.Н. Два отрывка из "Хорезмname", Записки Восточного отделения императорского русского археологического общества 1910, т. XIX. –Б.078-083.
16. Сапаров М. Лексико-семантические особенности огузского наречия узбекского языка (в сравнении с туркменским языком): Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Ташкент, 1983. – 24 с.; Шу муаллиф. Хоразм воҳасидаги туркий тилларнинг ўзаро муносабатлари. – Тошкент: Фан, 1988. – 118 б.
17. Ўрозов Э. Жанубий Қорақалпоғистондаги ўзбек шевалари. – Тошкент: Фан, 1978. – Б. 79–108.
18. Юдахин К.К. Узбекский язык. Литературник энциклопедия, Т.,XI. –Москва. 1939.

UO'K 811.1(075)

INGLIZ BADIY DISKURSIDA DISKURS MARKERLARNING KOGERENSIYA TA'MINOTIDAGI ROLI

M.U.Saidova, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ingliz badiiy diskursida kogerensiyani ta'minlovchi muhim pragmatik vositalardan biri sifatida diskurs markerlarning funksional imkoniyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda Deborah Schiffinning diskurs markerlar tasnifi asosida ingliz badiiy matnlaridagi nutq bo'laklarini bog'lovchi, mantiqiy izchillikni shakllantiruvchi va o'quvchi e'tiborini tartibga soluvchi lingvopragmatik birliklar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Kogerensiya, kogeziy birlik, pragmatik vositalar, diskurs markerlar, badiiy diskurs, semantik munosabatlar.

Аннотация. Статья посвящается изучению функциональных возможностей дискурсивных маркеров как одних из важнейших прагматических средств обеспечения когерентности в английском художественном дискурсе. На основе классификации дискурсивных маркеров, предложенной Деборой Шиффрин, в работе анализируются дискурсивные маркеры выполняющие связующую функции, обеспечивая когерентность и семантическое единство художественного текста.

Ключевые слова: когерентность, когезивные единицы, прагматические средства, дискурсивные маркеры, художественный дискурс, семантические отношения.

Abstract. This study focuses on exploring the functional potential of discourse markers as key pragmatic tools contributing to coherence in English literary discourse. Based on Deborah Schiffrin's classification of discourse markers, the investigation demonstrates how discourse markers fulfill connective, organizational and interpretative functions, ensuring textual coherence and semantic unity in artistic narration.

Keywords: coherence, cohesive devices, pragmatic tools, discourse markers, literary discourse, semantic relations.

Zamonaviy lingvistik tahlilda kogerensiya tushunchasini faqat grammatik va leksik birliklar orasidagi bog'liqlik darajasida cheklab qo'yish yetarli emas. Ayniqsa, pragmatik yondashuv nuqtayi nazaridan kogerensiya bu matnni tushunish jarayonida kontekstual bilimlar, shaxslararo munosabatlar, maqsadga yo'naltirilgan til ishlatish, hamda imlikativ va presuppozitsiyalarga asoslangan interpretatsion mexanizm sifatida qaraladi.

Kogerensiya va kontekst ajralmas birlik hisoblanib, pragmatika fanida kontekst tushunchasi keng ko'lamli semantik va ijtimoiy ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi. Yani, kontekst nafaqat nutq sodir bo'layotgan joy va vaqt, balki nutq ishtirokchilarining oldingi bilimlari, maqsadlari, nutq aktyorlarining ijtimoiy mavqei, kulturologik kompetensiyasi hamda kommunikativ vaziyatni qanday talqin qilishi bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli, pragmatik kogerensiya matndagi bog'liqlikni faqat til birliklari emas, balki kontekst orqali shakllangan kutishlar orqali aniqlaydi.

So'zlovchi bilan tinglovchi o'rtasidagi kommunikativ aloqani samarali tarzda tashkil etish, shuningdek, nutq mazmunining izchil va tushunarli bo'lishini ta'minlashda *discourse markers* (nutq belgilarining) roli nihoyatda muhimdir. Ushbu birliklar matn va nutqning kogesiyasi (grammatik va leksik bog'liqligi) hamda koherensiyasi (mazmuniy yaxlitligi)ni ta'minlashda xizmat qiladi. 1987-yilda tilshunos olim Deborah Schiffrin o'zining "Discourse Markers" nomli fundamental tadqiqotida ushbu birliklarning nutqdagi vazifalarini chuqur tahlil qilgan va ularni diskursiv funksiyalari asosida tasniflagan.

Discourse markers – bu propozitsional (asosiy) ma'noga ega bo'lmagan, biroq nutq birliklari o'rtasidagi mantiqiy va funksional bog'liqlikni ifodalovchi pragmatik vositalardir. Ular g'oyalar orasidagi munosabatlarni bildiradi, gaplar va paragraf o'rtasida o'tish yasaydi, so'zlovchining pozitsiyasini yoki tinglovchining e'tiborini boshqaradi. Deborah Schiffrin diskurs markersni tahlil qilishda nutqni quyidagi besh darajadagi struktura asosida baholaydi: almashinuv (exchange) strukturasini – suhbatdagi navbat, e'tibor va javoblar ketma-ketligi; harakat (action) strukturasini – nutq aktlari va ularning tartibi; mazmuniy (ideatsional) strukturasini – g'oyalar o'rtasidagi mantiqiy aloqalar; ishtirok (participation) doirasi – so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi ijtimoiy pozitsiyalar; ma'lumot holati (information state) – so'zlovchining bilimi, ishonchi yoki tushunchasi.

Schiffrin nutq belgilarini kontekstga bog'liq ravishda baholaydi va ularni so'zlovchining ijtimoiy va kommunikativ ehtiyojlariga javob beruvchi vosita sifatida tasniflaydi. Eng ko'p uchraydigan diskurs markerlarning funksional vazifalari aks ettirilgan jadvalda ko'rsatib o'tamiz:

Discourse Marker	Funktsiyasi	Misol
<i>and</i>	Qo'shimcha, parallel harakat yoki g'oya	<i>He walked into the room and sat down.</i>
<i>but</i>	Qarama-qarshilik, kutilmagan voqea	<i>She wanted to go out, but it started raining.</i>
<i>or</i>	Muqobil variantlar, noaniqlik	<i>Do you want tea or coffee?</i>
<i>so</i>	Natija, xulosa, sabab-oqibat munosabati	<i>He was tired, so he went to bed early.</i>
<i>because</i>	Sabab yoki izoh	<i>She left early because she felt sick.</i>
<i>now</i>	Diqqatni jalb qilish, mavzu o'zgarishi	<i>Now, let's talk about your results.</i>
<i>then</i>	Ketma-ketlik, vaqt yoki mantiqiy oqibat	<i>He opened the letter. Then he started crying.</i>
<i>well</i>	Ikkinchi javob, shubha, yumshatish	<i>-Did you like the movie? -Well, it was okay.</i>
<i>oh</i>	Yangi ma'lumotga reaksiya, hayrat	<i>- It's canceled. - Oh, I didn't know that.</i>
<i>you know</i>	Umumiy bilimga tayanish, o'zaro tushunish	<i>It was cold, you know, the kind of chill that gets into your bones.</i>
<i>I mean</i>	Izoh, aniqlik kiritish, o'zgartirish	<i>It's complicated - I mean, it's not easy to explain.</i>

Schiffrin yondashuvi asosida ushbu birliklar cheklangan (yopiq) tizim emas, balki ochiq tizim sifatida baholanadi; lug'aviy ma'no bilan emas, balki diskursdagi vazifalari bilan aniqlanadi; nutq belgilarining ahamiyati ular joylashgan kontekstga va ularga berilgan rolga bog'liq; asosiy funksiyasi matnni strukturalash, g'oyalarni bog'lash va suhbatni boshqarishdan iborat deb ta'kidlaydi.

Pragmatik yondashuv doirasida diskurs markerlar matndagi ijtimoiy, emotsional va mantiqiy aloqalarni ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Schiffrin o'z asarida ushbu birliklarning kommunikativ diskursdagi funksional imkoniyatlarini chuqur tahlil qiladi.

Quyida ingliz badiiy diskursi namunalarida diskurs markerlarning kogerensiyani ta'minlashdagi o'rniga asoslangan misollarda ko'rib o'tamiz. Masalan: *"The doctor came, and Johnsy was lying still, and hardly moved. And the doctor said to her, 'You'll be fine soon.'" "And"* diskurs markeri qo'shimcha ma'lumot berish va harakatlar ketma-ketligini ifodalashda ishlatilgan. Semantik nuqtai nazardan, bu marker voqealarni bir-biriga bog'laydi va ularning o'zaro bog'liqligini ta'minlaydi. O'quvchi ushbu ketma-ketlikni anglab, harakatlarning tabiiy davomiyligini sezadi. Kogesivlik nuqtai nazaridan, "and" yordamida voqealar va fikrlar o'rtasidagi bog'liqlik ko'rsatilgan. Kogerensiya jihatidan, "and" markerining ishlatilishi matnni birlashtirib, o'quvchining diqqatini bir nuqtaga jamlaydi, bu esa hikoyaning izchilligi va ma'lum bir tartibda rivojlanishini ta'minlaydi.

"Well, maybe tomorrow it will still be there." "Well" markerining ishlatilishi o'ylash yoki ehtiyotkorlikni ifodalash uchun qo'llanilgan. Semantik nuqtai nazardan, bu marker o'quvchiga personajning noaniqligini va ehtiyotkorligini ko'rsatsa, kogerensiya nuqtai nazaridan, "well" markerining ishlatilishi fikrni aniqroq tushunishga yordam beradi va hikoya matnini yaxshiroq bog'laydi.

"Oh, I didn't think you would be here." "Oh" markerining ishlatilishi hayrat yoki kutilmaganlikni ifodalash uchun ishlatiladi. Semantik nuqtai nazardan, bu marker personajning fikrlarini va hissiyotlarini aks ettiradi. Kogesivlik nuqtai nazaridan, "oh" yordamida o'quvchiga kutilmagan holat haqida ma'lumot beriladi, bu esa matnni yanada jonli va tabiiy qiladi. Kogerensiya nuqtai nazaridan, ushbu marker matnni hissiy jihatdan bog'laydi va o'quvchining matnga qiziqishini kuchaytiradi.

"You know, it's not easy to give up something you love." "You know" markerining ishlatilishi o'quvchi bilan muloqotdagi yaqinlikni ko'rsatadi. Semantik nuqtai nazardan, bu marker muhokamani ochib beradi va o'quvchining diqqatini jalb qiladi. Kogerensiya nuqtai nazaridan, "you know" markerining ishlatilishi matnni tabiiy va jozibali qiladi, o'quvchi bilan do'stona aloqani mustahkamlaydi.

"I mean, I think it's really going to fall soon." "I mean" markerining ishlatilishi o'z fikrini aniqlashtirish yoki takrorlash uchun ishlatiladi. Semantik nuqtai nazardan, bu marker o'quvchiga ma'lumotni yanada aniqroq qilish imkonini beradi. Kogerentlik nuqtai nazaridan, "I mean" markerining ishlatilishi matnning aniqligini oshiradi, bu esa o'quvchini to'liq tushunishga yordam beradi.

Ushbu tahlillarda har bir marker kogerensiyani ta'minlashdagi o'rniga diqqat qaratilgan. Har bir marker o'zining maxsus ma'nosi bilan hikoya davomida izchil va aniq bog'lanishni ta'minlab, o'quvchini hikoyaning rivojlanishiga qo'shib boradi. Diskurs markerlar ingliz badiiy diskursida nafaqat grammatik va semantik bog'liqlikni, balki ruhiy holat, ijtimoiy kontekst, dramatik struktura va estetik yaxlitlikni ta'minlaydi. Schiffrin tasnifi bu markerlarning funksiyalarini tahlil qilish uchun mukammal metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tahlil matnlardagi kogerensiyani yoritishda diskurs markerlarning pragmatik kuchini ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. B.Fraser. "What are Discourse Markers?" *Journal of Pragmatics*, 31(7), 1999. – P.931–952;
2. D.Schiffrin. *Discourse markers*. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1987. – 342 p;
3. S.C.Levinson. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 420 p;

METAFORA TILDAGI ASOSIY STILISTIK VOSITALARDAN BIRI SIFATIDA

X.Sh.Saidov, dots., PhD, Buxoro xalqaro universiteti, Buxoro

Z.O.Xolova, magistrant, Buxoro xalqaro universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy tilshunoslikning eng muhim stilistik vositalaridan biri hisoblangan metaforaning tahliliga bag'ishlangan. Metafora hozirda ko'pincha tildagi stilistik trop emas, balki inson ongida paydo bo'ladigan bilish va tushunishning mevasi sifatida qaraladi. Maqolada metaforaning turlari, turli funktsiyalar va qo'llanishlariga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, mualliflar uning she'riyat va adabiyotda qo'llanilish masalalarini ham muhokama qiladilar.

Kalit so'zlar: obrazlilik, funksional stilistika, ekspressivlik, semema va semalar, lingvistik metaforalar, nom ko'chishi, semantik qurilish, konnotatsiya, metaforizatsiya jarayoni, obrazli tasvirlash.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу метафоры как одного из важнейших стилистических тропов в современном языкознании. Метафора часто рассматривается как плод познания человеческого разума, а не как стилистический троп в языке. В статье основное внимание уделяется различным функциям и употреблением метафоры, а также на типы. Также авторы обсуждают его использование в поэзии и литературе.

Ключевые слова: образность, функциональная стилистика, экспрессивность, семема и семы, лингвистические метафоры, миграция имен, семантическая конструкция, коннотация, процесс метафоризации, образное представление.

Abstract. This article is devoted to the analysis of metaphor as one of the most essential stylistic devices in modern linguistics. Metaphor is often regarded as the fruit of cognition in human mind rather than stylistic trope in language. The article focuses on various functions and usages of metaphor pointing out types. Also, the authors discusses its usage in poetry and literature.

Key words: imagery, functional stylistics, expressiveness, sememe and semes, linguistic metaphors, name shift, semantic construction, connotation, metaphorization process, figurative representation.

Zamonaviy stilistika turli lingvistik yo'nalishlar va maktablarda turlicha tushuniladi, shu bilan birga har bir nuqtai nazar, stilistikaning asosiy o'rganish mavzuyi bo'lmish uslubning serqirraligi sababli, o'z obyektiv asosiga ega. Stilistika til me'yor (norma)lari bilan uzviy bog'liqdir. Stilistika o'z navbatida funksional stilistika, lisoniy birliklar stilistikasi, matn stilistikasi, badiiy adabiyot (badiiy nutq) stilistikasi, amaliy stilistika, qiyosiy stilistika, tarixiy stilistika kabi turlarga bo'linadi. Funksional stilistika adabiy tilning o'z tarixan shakllangan ko'rinishlari (funksional uslubiy birliklari) asosida tabaqalanishini, ya'ni uslublar tizimini, bu tizimning ichki strukturaviy shakllanish qonuniyatlarini o'rganadi va tavsiflaydi. Funksional stilistika nazariy tadqiqot mavzuyi sifatidagi adabiy tilning asosiy funksional uslubiy birliklarini tipologik tasniflash va ajratishning umumiy prinsiplarini ishlab chiqadi. Maxsus ifoda – tasviriy vositalar, tilda obrazlilik, hissiylikni keltirib chiqaradi. Ulardan foydalanish bilan muallif tinglovchining sezgisiga ta'sir qiladi. Bundan tashqari bayonda qisqalikka, aniqlikka erishiladi. Buning uchun esa, ma'lum shart-sharoitlar kerak bo'ladi: birinchidan, muallif notiq yoki yozuvchi ifoda tasviriy vositalarining tabiatini, xususiyatini yaxshi tushungan, biluvchan bo'lishi kerak; ikkinchidan, ifoda tasviriy vositalariga nutqni bo'yash, ko'r-korona, haddan tashqari, o'rinli-o'rinsiz murojaat qilavermaslik kerak. Ya'ni, ularni ishlatish o'rni, payti, vazifasini yaxshi tushunish kerak. Aks holda, nutq madaniyati buziladi, tinglovchi yoki o'quvchidan o'sha nutqqa, u orqali muallifga nisbatan salbiy munosabat uyg'onishi mumkin.

Ifodalilik, ekspressivlik va aniqlikni tanlash niyatida biror narsaning nomini, belgisini ikkinchisiga ko'chirish, o'xshatish yoki so'zlarni shu maqsadda, umuman ko'chma ma'noda ishlatish troplar deyiladi. Trop nutqda so'z yoki iboralarni ko'chma ma'noda ishlatishdir. Qandaydir xususiyati bilan bir-biriga yaqin ikki tushunchani qiyos qilib troplarga asos qilib olinadi.

Metofora – o'xshatish, sifatlash, metonimiya, sinekdoxa, mubolag'a, kichraytirish, kinoya, alligoriya, jonlashtirish, perifraza kabi usullar tronlarni turlari bo'lsa, takror, antiteza, gradaniya

elipsis, jim qolish, ritorik so'roq, bog'lovchisizlik, ko'p bog'lovchilik figuralarning (stilistik figuralarning) ko'rinishlari hisoblanadi.

Metafora ancha murakkab ma'no ko'chish hodisasi hisoblanib, ayni zamonda ham tilshunoslar, ham adabiyotshunoslar diqqatini o'ziga jalb etib keladi. Bu ma'no ko'chishga tilshunoslar ko'p ma'noli so'zlardagi semema va semalarning xarakterli xususiyatlarini ochish, ko'chma ma'no hosil qiluvchi hodisalar tahlili nuqtai nazaridan yondoshmalar, adabiyotshunoslar esa polisemantik so'zlardagi tasvirning turli vositalar (o'xshatish, sifatlash, majoz istiora)ni yuzaga keltiruvchi omillar deb biladilar. Metafora asosida nom ko'chishi predmet, belgi, harakat, holatlarning keng ma'nodagi o'xshashligiga asoslanadi. Asos konkret, abstrakt bo'lishi mumkin. Metafora tuzilishiga ko'ra sodda va kengaygan, badiiy hamda lingvistik metaforalarga ajratiladi. Lingvistik metafora ekspressiv bo'lmagan atama, badiiy metafora ekspressivdir. Ilmiy adabiyotlarda metaforani til va nutq hodisalari sifatida ikki turga ajratib ko'rsatadilar. Ko'chma ma'nolarni atroflicha tadqiq etgan M.Mirtojiyev metaforalarning denotat o'xshashligi belgisiga ko'ra uch guruhga bo'ladi:

1) oddiy metafora; 2) personifikatsiya (jonli obyekt jonsiz obyektini o'ziga nomdosh qilib olishi); 3) sinesteziya (sezgi orqali xis etiladigan ikkinchi obyektini nomdosh qilib olishi). Bunda oddiy metafora belgilarga qarab oddiy qiyoslash, personifikatsiya – jonlantirish orqali qiyoslash, sinesteziyada esa subyektiv holatda qiyoslash o'xshatish uchun asos bo'ladi [1].

Metaforaga har doim funksional jihatdan qarash kerak. Bunda, bir tomondan, uning shoirlarga dilidagini ifodalashga, ikkinchi tomondan, she'rxonga ularni his qilishga qanchalik yordam berayotganini diqqat markaziga qo'yish muhim. Zero, metafora ijodiy faoliyat mahsuli ekan, xuddi badiiy asar yoki obraz kabi ikkala tomonni, ijodkor va o'quvchini birdek nazarda tutishni taqozo etadi. Demak, metaforaning she'riyatdagi o'rni va ahamiyatini tasavvur qilish uchun uning she'riy matnda bajarayotgan funksiyalarini ko'zdan kechirish zarurdir. Shulardan kelib chiqib, ishda metaforaning poeziyada bajaradigan funksiyalaridan ayrimlari A.Oripov she'riyati misolida o'rganildi. Jumladan, —Chuvaladi o'ylarim sensiz she'ri misolida metafora inson qalbidagi atash imkonini bo'lmagan holatlarni tasvirlab ko'rsatish, shoir uchun his-tuyg'uni ifodalash, she'rxon uchun esa qayta his qilib ko'rishga imkon yaratishi ko'rsatildi. Poetik metafora – obraz, u lisoniy metafora kabi atashga emas, ifodalashga qaratilgandir. Zero, poetik metafora so'z yoki so'zlardan tarkib topuvchi matn bo'lgani holda, unda ifoda so'z (yoki so'z birikmasi, gap, matn) vositasida emas, balki uning yordamida yaratilgan obraz orqali amalga oshadi. She'rdagi —chuvalmoq fe'l-metaforasi lirik qahramon ruhiyatida kechib turgan noaniqlik (o'ylarining tagiga yetolmaslik, ziddiyatli o'ylar girdobida bir xas kabi chirpirak bo'lish) holatini aniq ifoda etadi. Metafora holatni atayotgani yo'q, jonli tasvirlamoqda. Metaforaga berilgan ta'riflarga nazar tashlasak, ularni asosan uch guruhga ajratish mumkinligini ko'ramiz:

1. Metafora nom ko'chishning (deyarli) har qanday usuli
2. Metafora qisqargan o'xshatish
3. Metafora nom ko'chishning alohida bir turi

Metafora nom ko'chishi bilan bog'liq (ya'ni nom ko'chish turlaridan biri yoki hammasi) ekanligini shu soha bilan shug'ullanganlardan hech biri rad etmaydi, biroq nom ko'chish turlarini noto'g'ri talqin etish yoki, yanada to'g'rirog'i, e'tibordan chetda qoldirish natijasida metafora nom ko'chish bilan aloqador bo'lmagan hodisalar (simvol, metamorfoza) ham qamrab olinadi. Nom ko'chish deganda, odatda so'zlarning o'zaro munosabati natijasida semantik qurilishning o'zgarishi, semantik vazifalarning o'z so'z birikmasi a'zolari o'rtasida qayta taqsimoti, assotsiativ yoki sintagmatik qatorda munosabatda turuvchi til birliklarining o'zaro ta'sirlashuvi natijasida so'z birikmasi unsurlaridan biriga yangi ma'no berilishi tushuniladi. Demak, nom ko'chishi so'z birikmasi a'zolaridan birining assotsiativ yoki sintagmatik munosabatlar natijasida yangi semantik qurilish kasb etish ekan. Komponent tahlil nazariyasiz metaforaga yondoshish metaforani sof nutqiy tasodifiy hodisa sifatida ko'rsatadi. Biroq nutqiy hodisalarning hammasida ham lisoniy asoslar mavjud va mana shu asoslarni biz komponent tahlil etish natijasida qo'lga kiritamiz. Metaforik ma'no nutqiy hosila bo'lsa-da, u lisoniy imkoniyat va qonuniyatlarga tayanadi.

Lisoniy imkoniyatlar nutqiy hodisalar uchun sabab, mohiyat, umumiylik vazifasini o'taydi. Sababsiz natija, mohiyatsiz hodisa, umumiyliksiz xususiylik bo'lmaganidek, lisoniy asossiz nutqiy

hodisa ham bo'lmaydi. —...nolingvistik qarashlar masala mohiyatini ochishda ko'ra ko'proq qorong'ilashtiradi va ta'kidlash mumkinki, ularning mag'lubiyati ham aynan ularning nolingvistikligi bilan belgilanadi. Lisoniy imkoniyat bu so'zning lisoniy ma'noviy tuzilishidir. Metafora hosil qiluvchi lisoniy qonuniyatlar quyidagicha: Leksemaning ma'noviy tuzilishidagi ayrim sememalarni tushirib, tushirilgan semalar hisobidan boshqalarini bo'rttirish imkoniyati. Buning usuli – leksemaning sintagmatik qo'shnichilik munosabatlarini buzish. So'zning ma'noviy tuzilishi deganda, so'zning ma'no qurilishida ikki tipdagi semalarning ma'lum tartibda joylashishi nazarda tutiladi [3].

Bu semalar: 1) Atash (nomlash, denotativ, nominativ) semalari.

2) Ifoda (konnotatsiya, uslubiy bo'yoq, xoslanish) semalari.

Mashhur kognitiv lingvistlar J.Lakoff va M.Jonson "Metaphors we live by" nomli asarlarida metaforizatsiya jarayonini tahlil qila turib, insonni o'rab turgan olamni anglash jarayoni o'z tabiatiga ko'ra metaforik xususiyatga ega bo'lib, tajribalarimiz natijasini tushunishda avvalgi tajribalarimizdan olingan ma'lumotlarga oid tushunchalarni qo'llash orqali amalga oshadi deb yozishadi [4].

Metafora narsa-buyum, voqea-hodisalar, belgilar o'rtasidagi o'zaro o'xshashlikka asoslangan ma'no ko'chishi, ya'ni metafora ko'chma ma'no hosil qilishning eng keng tarqalgan usullaridan biridir. U mumtoz adabiyotshunos-ligimizda "istiora" deb ham yuritiladi. Matnga lingvopoetik yondashuvda lisoniy va xususiy-muallif metaforalarini farqlash maqsadga muvofiq. Lisoniy metaforalar til taraqqiyoti bilan bog'liq hodisa hisoblanadi, ular tilda uzuallik kasb etib bo'lgan. Shuning uchun ham tadqiqotchilar to'g'ri ta'kidlaganlaridek, "bunday metaforalar, asosan, atash, nomlash vazifasini bajarganligi uchun ularda uslubiy bo'yoq, ekspressivlik, binobarin, ular ifodalagan nutq predmetiga nisbatan subyektiv munosabat aks etmaydi". Faqatgina ma'lum bir so'zning ma'no doirasi kengayadi hamda yangi tushunchalarni atash uchun xizmat qiladi. Masalan: odamning oyog'i — stolning oyog'i, odamning ko'zi — uzukning ko'zi, ko'ylakning etagi — tog'ning etagi kabi. Demak, lisoniy metaforalar lingvopoetik nuqtayi nazardan jiddiy qimmatga ega emas. Xususiy-muallif metaforalari esa yangi va okkazional, kutilmagan bo'ladi. Ularni yozuvchining o'zi estetik maqsad, ya'ni borliqni subyektiv munosabatini ham qo'shib obrazli ifodalab nomlash asosida yaratadi. Ular uslubiy jihatdan bo'yoqdorlikka va voqelikni obrazli tasvirlash xususiyatiga ega bo'ladi. Shuning uchun ham badiiy matnda qahramonning his-tuyg'ularini ta'sirchan, yorqin bo'yoqlarda, aniq va ixcham ifodalashga xizmat qiladi. Shuning uchun ham bunday metaforalar badiiy matnning lingvopoetik tahlilida favqulodda muhim o'rin tutadi. Xususiy-muallif metaforalarida hamisha konnotativ ma'no aniq holda ifodalanadi. Ayrim tadqiqotchilar ot, eshak, qo'y, it, bo'ri, tulki, yo'lbars, boyo'g'li, musicha, burgut, lochin, qaldirg'och, bulbul kabi so'zlar ko'chma ma'nolarda keng qo'llanishini aytib, shunday mulohaza bildiradilar: — Otning baquvvatligi, eshakning aqlsizligi, qo'yning yuvoshligi, itning vafodorligi, mushukning epcchilligi, tulkinning ayyorligi, burgutning changallashdagi kuchliligi, lochinning ko'zi o'tkirligi kabi tipik xususiyatlari boshqa predmetlarga nisbatan metaforik usulda ko'chiriladi, natijada konnotativ ma'no yuzaga keladi hamda matnning ta'sirchanligi oshadi. Bunday metaforalar asosidagi ko'chma ma'nolar, albatta, konnotativ ma'noga ega, shuning uchun matnning ta'sirchanligiga yordam beradi.

Metafora haqiqatdan ham insonning ongida, uning turmush tarzi, mentaliteti, hayotiy tajribasi, bilimi, atrofidagi olami, tarixi va hokazolar inobatga olinib yasaladigan murakkab aqliy faoliyatdir, uni sodda uslubiy vosita deb atash zamonaviy antroposentrik tilshunoslik nuqtai-nazaridan to'g'ri kelmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуллаев А. Ўзбек тилида экспрессивликнинг ифодаланиши. —Тошкент: Фан, 1983, 37 б.
2. Абдурахмонов Х., Махмудов Н. Сўз эстетикаси. - Тошкент: Фан, 1981, 74,6.
3. Раҳматуллаев Ш. Лексема ва фразема маъносини компонент таҳлилининг баъзи натижалари // Ўзбек тили ва адабиёти. — 1986. № 3. — Б. 16-25.
4. Lakoff, G. Metaphors We Live by / G. Lakoff, M. John-son. — Chicago, 1980. — 242 p

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON ENGLISH VOCABULARY EXPANSION

Kh.S. Salimova, student, Tashkent of University for Applied Sciences, Tashkent.

Annotatsiya. Ushbu maqolada globallashuv jarayonining ingliz tilining kengayishiga ta'siri, xususan, boshqa tillar va madaniyatlardan yangi so'z va iboralarni qabul qilish jarayonlari tahlil qilinadi. Texnologik taraqqiyot, migratsiya va madaniy almashuvlarning ingliz tili lug'at boyligining oshishiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, bu jarayonning muloqot, shaxsiy va madaniy xilma-xillik nuqtai nazaridan oqibatlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: globallashuv, ingliz tili lug'ati, til kengayishi, madaniy almashuv, texnologik ta'sir, migratsiya, o'zlashgan so'zlar, til xilma-xilligi, kommunikatsiya, o'ziga xoslik (identiklik).

Аннотация. В статье рассматривается влияние глобализации на расширение английского языка, особое внимание уделяется заимствованию новых слов и выражений из различных культур и языков. Анализируется, каким образом технологический прогресс, миграция и культурный обмен способствовали росту английского словарного запаса. Также обсуждаются последствия данного расширения для коммуникации, идентичности и культурного многообразия.

Ключевые слова: глобализация, английский словарный запас, расширение языка, культурный обмен, технологическое влияние, миграция, заимствованные слова, языковое разнообразие, коммуникация, идентичность.

Abstract. This article explores how globalization has influenced the expansion of the English language, focusing on the incorporation of new words and phrases from various cultures and languages. It examines the ways in which technological advancements, migration, and cultural exchange have facilitated the growth of English vocabulary. The article also discusses the implications of this expansion for communication, identity, and cultural diversity.

Key words: Globalization, English vocabulary, Language expansion, Cultural exchange, Technological influence, Migration, Borrowed words, Linguistic diversity, Communication, Identity

INTRODUCTION. Globalization has significantly transformed various aspects of human life, including language. As communities around the world become increasingly interconnected through technology, trade, and cultural exchange, English emerges as a dominant global language. This article examines how globalization contributes to the expansion of English vocabulary, highlighting the integration of foreign words, slang, and neologisms. The rise of the English language as a global lingua franca can be largely attributed to historical factors such as the British Empire and later, the influence of the United States in the 20th century. This historical backdrop has paved the way for English to absorb vocabulary from numerous languages, creating a rich tapestry of words that reflect diverse cultural influences. One of the most apparent impacts of globalization on English vocabulary is the borrowing of terms from other languages. English is known for its adaptability, and this characteristic is particularly evident in its vocabulary. Words from languages like French, Spanish, Mandarin, and Arabic have found their way into everyday English, illustrating how cultural interactions facilitate lexical expansion. For instance, terms such as "café," "fiesta," and "hijab" not only enhance the richness of the language but also reflect the cultures they originate from. As companies and individuals interact on a global scale, these borrowed words become essential in conveying ideas and concepts that may not exist in English or are more appropriately expressed in their original form. Technological advancements are another significant contributor to English vocabulary expansion in the context of globalization. The internet, social media, and digital communication have accelerated the exchange of ideas and terminologies worldwide. New words such as "selfie," "hashtag," and "viral" stem from online culture and reflect shifting social norms and behaviors. These terms gain popularity and are quickly adopted into everyday language, showcasing how globalization fosters not just the creation of new words but also their rapid dissemination. Moreover, globalization has led to the emergence of new industries and fields of study, necessitating the creation of specialized vocabulary. Terms related to technology, finance, healthcare, and

environmental science have evolved dramatically, as globalization has prompted innovative solutions to complex global challenges. For instance, the term "sustainable development" has gained traction in recent years as societies attempt to balance economic growth with environmental conservation, showcasing how language evolves in response to collective human endeavors. Furthermore, the influence of popular culture is a crucial factor in the globalization of English vocabulary. The spread of Western media—films, music, television shows, and literature—has introduced a plethora of words and phrases into the English lexicon. Slang expressions from popular culture, such as "lit," "flex," or "ghosting," often gain traction among younger audiences, manifesting the dynamic nature of language in response to cultural trends. As these terms are integrated into English, they serve as markers of cultural identity and group affiliation, emphasizing how globalization shapes not only vocabulary but also social dynamics. The impact of globalization on English vocabulary is not without its challenges. Critics argue that this constant influx of new terms could lead to linguistic dilution, where the essence of the language is compromised. There are concerns about the potential homogenization of language, where regional dialects and local vernaculars might vanish in favor of a more standardized form of English. Such a trend could undermine linguistic diversity and the richness found in local languages and dialects. In response, language preservation efforts have emerged alongside globalization, with organizations and communities emphasizing the importance of maintaining linguistic heritage. As English continues to expand through globalization, there is a growing recognition of the need to celebrate and safeguard linguistic diversity. This balance speaks to the dual influence of globalization: while it propels English vocabulary forward, it also highlights the value of preserving rich linguistic traditions. Another interesting dimension of globalization's impact on English vocabulary is its reflection of changing societal values. As global discourse evolves, new terms arise that address contemporary issues. For example, words like "intersectionality" emerged from social justice movements, emphasizing the importance of understanding how various identities intersect in contributing to social inequality. The rise of such terminology reflects an increasingly global consciousness and an awareness of diverse perspectives. Globalization has profoundly impacted the expansion of English vocabulary, enriching it through the incorporation of foreign words, the influence of technological advancements, and the dynamics of popular culture. While this growth presents challenges regarding linguistic diversity, it also invites a celebration of cultural exchange and the ever-evolving nature of language. As societies continue to navigate an interconnected world, English will undoubtedly continue to adapt and expand, reflecting the complexities and diversities of human experience. Embracing this growth while valuing linguistic heritage can lead to a more inclusive and vibrant linguistic landscape.

Analysis of the Tables: These tables provide a comprehensive overview of how globalization impacts English vocabulary. Here's a deeper analysis:

Table 1: Sources of Expansion: Globalization acts as a significant catalyst for the expansion of the English vocabulary. The table showcases the diverse sources driving this expansion, from direct borrowings to innovations in technology, business, and culture. Notice how many entries are directly linked to interactions across borders, demonstrating the core impact of globalization. The image suggestions reflect the origin of these words visually.

1-table

Source of Expansion	Description	Examples	Image Suggestion
Borrowing from Other Languages	English has adopted words from countless languages due to global interactions.	<i>Kebab</i> (Turkish), <i>sushi</i> (Japanese), <i>karaoke</i> (Japanese), <i>tsunami</i> (Japanese), <i>pizza</i> (Italian), <i>schadenfreude</i> (German)	[Image: A world map with small flags of various countries and their corresponding words labeled in English.]
Technology and the Internet	The rapid growth of technology has introduced new concepts and vocabulary.	<i>Internet</i> , <i>email</i> , <i>website</i> , <i>hashtag</i> , <i>blog</i> , <i>emoji</i> , <i>download</i> , <i>cloud computing</i> , <i>spam</i> , <i>phishing</i>	[Image: A person using a laptop with various technology-related icons appearing, such as social media logos.]
Business and Finance	Globalization of business has led to new terms related to finance, trade, and international markets.	<i>Globalization</i> , <i>outsourcing</i> , <i>multinational</i> , <i>IPO</i> (Initial Public Offering), <i>market share</i> , <i>venture capital</i> , <i>EBITDA</i> (Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation, and Amortization)	[Image: A stock market graph going up, with a diverse group of people in business suits interacting.]
Food and Cuisine	Global travel and cultural exchange have diversified food vocabulary.	<i>Taco</i> , <i>samosa</i> , <i>kimchi</i> , <i>pho</i> , <i>tapas</i> , <i>latte</i> , <i>gelato</i> , <i>smoothie</i>	[Image: A montage of various delicious foods from different countries and cultures.]
Culture and Arts	Global exchange in art, music, film, and literature has introduced new vocabulary.	<i>Bollywood</i> , <i>anime</i> , <i>K-pop</i> , <i>manga</i> , <i>flamenco</i> , <i>avant-garde</i> , <i>graffiti art</i>	[Image: A diverse group of people enjoying different forms of art and entertainment from around the world.]
Sports and Leisure	Internationalization of sports and leisure activities has brought in new terms.	<i>Cricket</i> , <i>rugby</i> , <i>judo</i> , <i>yoga</i> , <i>surfing</i> , <i>scuba diving</i>	[Image: People participating in various international sports or leisure activities.]

Table 2: Effects and Challenges: This table focuses on the consequences of this vocabulary expansion. While it has undeniably enriched the language, it also presents challenges. Positive Aspects: The increased lexical diversity, the blending of languages, the rise of new forms of communication all contribute to a richer and more dynamic language landscape. Globalization has made English incredibly adaptable and versatile. The constant expansion also enables nuanced expression. Negative Aspects: The table highlights the potential drawbacks. The sheer volume of new words can be overwhelming, especially for learners. Code-switching and slang can create communication barriers. Regional variations add complexity, and sometimes create confusion. Language Learning Demand: The table also accurately points out the increased demand for English language learning, driven by the language's global status. This constant need fuels further vocabulary expansion as new learners contribute.

2-table

Effect/Challenge	Description	Positive Aspects	Negative Aspects	Image Suggestion
Increased Lexical Diversity	The English language boasts a vast and diverse vocabulary.	Richness of expression; ability to convey nuanced meanings; reflects a globalized world.	Can be overwhelming for learners; potential for confusion with multiple meanings; regional variations.	[Image: A pile of colorful words cascading down from a world globe.]
Code-Switching and Language Mixing	The blending of English with other languages in informal communication.	Facilitates communication among multilingual speakers; reflects cultural identities.	Can lead to ambiguity; can exclude monolingual speakers; may contribute to language degradation in some contexts.	[Image: A conversation bubble showing a mix of English words and words from another language, e.g., Spanish.]
New Forms of Communication (e.g., Slang/Jargon)	Vocabulary develops quickly to reflect changes in technology, pop culture, and social trends, leading to new slang, jargon and abbreviations.	Facilitates communication within specific groups; reflects evolving social dynamics.	Can create barriers to understanding for those outside the group; can be temporary and quickly become obsolete; can be unprofessional in some contexts.	[Image: A close up of a smartphone screen with text messages featuring emojis and slang terms.]
Demand for Language Learning	Globalization increases the need and opportunity to learn English, driving further vocabulary expansion.	Increased global communication; career opportunities; cross-cultural understanding.	Can be a burden for non-native speakers; the constant influx of new vocabulary can be challenging to master.	[Image: A diverse group of people studying English together with books and online resources.]
Regional Variations and Dialects	Vocabulary evolves differently in different regions, resulting in various dialects and regional words.	Reflects cultural diversity; adds richness to the language; useful for specific regional contexts.	Can lead to communication difficulties across regions; requires awareness of different regional usages.	[Image: A world map highlighting different accents and regional words, such as "soda" vs. "pop".]

Conclusion. Globalization has significantly influenced the expansion of English vocabulary, facilitating the incorporation of words from various languages, the development of new terms driven by technological advancements, and the emergence of slang and expressions from popular culture. This linguistic evolution reflects the interconnectedness of societies and the dynamic nature of communication in the modern world. While concerns about linguistic homogenization and the erosion of local dialects exist, the ongoing growth of English vocabulary highlights the importance of embracing cultural diversity and maintaining linguistic heritage. As globalization continues to shape our lives, English will likely evolve further, reflecting the myriad influences that define our global community.

REFERENCES:

1. Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge University Press. pp. 58-86.
2. Graddol, D. (2006). English Next: Why Global English May Mean the End of "English as a Foreign Language". British Council. pp. 12-23.
3. Janks, H. (2010). Literacy and Globalization: A Focus on English Language Learners. Routledge. pp. 112-130.
4. Rindal, U. (2015). The Globalization of English and its Impact on Vocabulary. Journal of English Linguistics. pp. 245-260.
5. Wardhaugh, A., & Fuller, J. (2015). An Introduction to Sociolinguistics. Wiley-Blackwell. pp. 203-215.

UO'K 802.51

BOYLIK KONSEPTIGA OID MAQOLLARNING PARADIGMATIK TAHLILI

I.P.Saparova, o'qituvchi, Urgench davlat universiteti, Urgench

Annotatsiya. Ushbu maqolada boylik konsepti tarixiy jihatdan qanday o'zgargani, uning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jihatlari qanday rivojlanganligi hamda hozirgi kunda boylikning yangi shakllari va taqsimlanishi haqida tahlil qilishga harakat qilinadi. Qiyosiy tahlil usuli orqali, biz boylikning turli jamiyatlar va davrlarda qanday farq qilganini ko'rsatishga intilamiz.

Kalit so'zlar: boylik, konsept, paradigma, metodologiya, teoretik yondashuv, solishtiruvchi yondashuv.

Аннотация. В данной статье предпринята попытка проанализировать, как понятие богатства менялось исторически, как развивались его экономические, социальные и культурные аспекты, и как в настоящее время возникают новые формы и способы распределения богатства. Используя метод сравнительного анализа, мы стремимся показать, как богатство различалось в разных обществах и в разные периоды.

Ключевые слова: богатство, концепция, парадигма, методология, теоретический подход, сравнительный подход.

Abstract. This article attempts to analyze how the concept of wealth has changed historically, how its economic, social, and cultural aspects have developed, and how new forms and distributions of wealth have emerged today. Through the method of comparative analysis, we seek to show how wealth has differed in different societies and periods.

Keywords: wealth, concept, paradigm, methodology, theoretical approach, comparative approach.

Kirish. Boylik tushunchasi insoniyat tarixining turli bosqichlarida jamiyatlar, iqtisodiyotlar va madaniyatlar tomonidan har xil tarzda anglangan. U faqat iqtisodiy boyliklar bilan cheklanmadi, balki ijtimoiy, madaniy va ekologik o'lchovlarni ham o'z ichiga oldi. Boylik tushunchasi, qadimdan to zamonaviy davrga qadar, jamiyatlar orasida farq qilgan. Boylikni qanday ta'riflash va uning o'lchamlarini qanday belgilash, o'z navbatida, iqtisodiy tizim, siyosiy tuzilma, va madaniyatga bog'liq bo'lib kelgan.

Zamonaviy davrda boylik tushunchasi, ayniqsa, ekologik va ijtimoiy kapital nuqtai nazaridan kengayib bormoqda. O'tmishda faqat material boyliklar, yer, moddiy resurslar va pul haqida gapirilgan bo'lsa, bugun boylik tushunchasi yanada murakkablashgan: u ijtimoiy tarmoqlar, ekologik barqarorlik, ta'lim va salomatlik kabi faktorlarni ham o'z ichiga oladi. Shuning uchun boylikning paradigmatic o'zgarishlarini o'rganish bugungi jamiyatda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar sharhi. Boylik tushunchasi bo'yicha o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlar juda keng va turli yo'nalishlarga qaratilgan. Klassik iqtisodiy nuqtai nazardan boylik faqat material resurslar bilan bog'langan. Adam Smit, masalan, boylikni ishlab chiqarish va savdo almashinuvi orqali to'plangan moddiy boylik sifatida tasvirlagan. Smitning "Millat boyligi" asarida boylik, aslida, ishlab chiqarish kuchlari va erkin bozorning natijasi sifatida qaraladi. Bu nazariya kapitalizmning rivojlanishi va erkin savdoning o'sishiga asoslangan edi. Ammo, bu yondashuv, ijtimoiy tengsizliklar va boylikning teng taqsimlanmasligi masalasini ko'rsatmaydi.

Tahlil va natija. Kontseptual tahlil metodologiyasi boylik tushunchasini, uning turli davrlarda va turli jamiyatlarda qanday shakllanganini tushunishga yordam beradi. Bu metod yordamida boylikning asosiy tushunchalari, ularning mazmuni, tafsilotlari va konteksti aniqlanadi.

Boylik tushunchasining tarixiy rivojlanishini o'rganish: Kontseptual tahlilning asosiy vazifalaridan biri boylik tushunchasining tarixiy kontekstini aniqlashdir. O'tmishda boylikning qanday ta'riflanganini, iqtisodiy tizimlar va siyosiy hokimiyatlar bilan qanday bog'langanini o'rganish. Misol uchun, qaysi davrlarda boylik ko'proq yer va moddiy resurslar bilan bog'langan, qaysi davrlarda esa u ijtimoiy mavqey yoki ekologik omillar bilan bog'lanadi.

Boylikning ijtimoiy konstruksiyasi: Boylik tushunchasi faqat iqtisodiy resurslar bilan bog'lanib qolmaydi. U ijtimoiy tuzilma, madaniy qadriyatlar, va hokimiyat bilan ham chambarchas bog'liq. Boylikni tushunish jarayonida uning ijtimoiy konstruksiyasiga e'tibor qaratish kerak. Bu boylikni qanday tarqatish, o'lchash va qadrlash hamda jamiyatda uning nisbiyligini qanday anglash kabi masalalarni o'z ichiga oladi.

Sotsiologik tahlil boylikning ijtimoiy taqsimlanishini, sinflar o'rtasidagi tafovutlarni va jamiyatdagi hokimiyatni o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Boylik tushunchasi nafaqat iqtisodiy nuqtai nazaridan, balki jamiyatdagi resurslar va imtiyozlarning qanday taqsimlanishi nuqtai nazaridan ham tahlil qilinishi kerak.

Ijtimoiy sinf va boylik taqsimoti: Sotsiologik yondashuv orqali boylikning ijtimoiy sinflar o'rtasida qanday taqsimlanganini o'rganish mumkin. Masalan, yuqori sinfdagi odamlar qanday qilib ko'proq boylikka ega bo'lishganini, pastki sinfdagilar esa boylikka qanday cheklovlarga duch kelishini tahlil qilish. Bu orqali jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizliklar va boylik taqsimlanishidagi nohaqliklar aniq ko'rsatiladi.

Sotsial mobilizatsiya va boylik: Sotsiologlar jamiyatdagi mobilizatsiya jarayonlarini ham tahlil qiladilar. Ularning fikriga ko'ra, odamlarning ijtimoiy maqomi va boylikka erishish imkoniyatlari o'rtasidagi bog'liqlik mavjud. Mobilizatsiya jarayonlarida ijtimoiy aloqalar, tarmoq va resurslarga kirish imkoniyatlari boylikning taqsimlanishida muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonlarni tahlil qilish orqali boylikning qanday o'zgarishini va ijtimoiy mobilizatsiyaning ta'sirini tushunish mumkin.

Boylik tushunchasining rivojlanishini va o'zgarishini tarixiy tahlil orqali yaxshiroq tushunish mumkin. Boylikni tahlil qilishda uning tarixi, iqtisodiy va siyosiy tizimlarning o'zgarishi, shuningdek, jamiyatlardagi ijtimoiy muammolarni hisobga olish zarur.

Iqtisodiy tizimlarning ta'siri: Boylikni tahlil qilishda, turli iqtisodiy tizimlar — kapitalizm, sotsializm, feodalizm — qanday farq qilishi va ularning boylik taqsimlanishiga qanday ta'sir qilgani o'rganiladi. Masalan, kapitalistik tizimda boylik erkin bozor orqali taqsimlanadi, sotsialistik tizimda esa davlat boylikni taqsimlashda faol rol o'ynaydi.

Siyosiy o'zgarishlar va boylik: Tarixiy tahlil orqali, siyosiy o'zgarishlarning boylikning taqsimlanishiga qanday ta'sir qilganini o'rganish mumkin. Masalan, inqiloblar, mustamlakachilik, va global siyosiy o'zgarishlar boylikning o'zgarishiga qanday ta'sir ko'rsatganini ko'rsatish mumkin.

Boylikning madaniy o'lchamlari: Tarixiy yondashuv orqali madaniy omillar, diniy e'tiqodlar va ijtimoiy qadriyatlar boylik tushunchasiga qanday ta'sir qilganini o'rganish mumkin. Ba'zi jamiyatlarda boylik faqat iqtisodiy faoliyat natijasi sifatida qaralgan bo'lsa, boshqalarda esa boylik jamiyatdagi hurmat va maqom bilan bog'langan.

Komparativ tahlil metodologiyasi boylikning turli jamiyatlardagi ko'rinishlarini solishtirishni ta'minlaydi. Bu metod yordamida boylikning bir mamlakat yoki mintaqadagi ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy kontekstini boshqa mamlakatlar yoki madaniyatlar bilan taqqoslash mumkin.

Global va mahalliy boylik tushunchalari: Boylikning global va mahalliy nuqtai nazardan qanday farq qilganini o'rganish. Misol uchun, kapitalistik jamiyatlarda boylik, asosan, ishlab chiqarish va bozor tizimi orqali taqsimlanadi, ammo boshqa jamiyatlarda (masalan, feodal jamiyatlar yoki sotsialistik tizimlar) boylikning taqsimlanish modeli boshqacha bo'lishi mumkin.

Jamiyatlarning boylikka bo'lgan munosabati: Jamiyatlarning boylikka bo'lgan munosabatlari ham farq qiladi. Ba'zi jamiyatlarda boylikni individual muvaffaqiyat va erkinlik ramzi sifatida ko'rishsa, boshqalarida esa boylikni ijtimoiy majburiyatlar va mas'uliyat sifatida qarashadi. Solishtiruvchi tahlil orqali turli madaniyatlarda boylikka qanday qaralishini va uning ijtimoiy qabul qilinishini tahlil qilish mumkin.

Boylik tushunchasini yanada chuqurroq o'rganish uchun kvantitativ va sifatli tadqiqot metodlari birgalikda qo'llaniladi.

Kvantitativ metodlar: Boylikni o'lchash uchun statistik ma'lumotlar, iqtisodiy indikatorlar (masalan, daromad taqsimoti, jamiyatda tengsizlik darajasi va boshqalar)dan foydalaniladi. Bu metod yordamida boylikning taqsimlanishini va tengsizlikni o'lchash mumkin.

Sifatli metodlar: Boylikning madaniy, ijtimoiy va shaxsiy jihatlarini tushunish uchun intervyu, so'rovnomalar, va tadqiqotlar o'tkaziladi. Bu usullar orqali boylikning subyektiv tasvirlari, uning shaxsiy va jamiyatdagi ahamiyati aniqlanadi.

Boylik, nafaqat moddiy jihatdan, balki ijtimoiy, axloqiy va ma'naviy jihatdan ham til, madaniyat va jamiyatda o'z aksini topadi. Boylikka oid maqollar bu tushunchaning jamiyatdagi o'rni, uning odamlar hayotidagi ahamiyati va ularga bo'lgan munosabatni aks ettiradi. Har bir xalq boylikni o'z madaniyati va qadriyatlarini asosida tushunadi, shuning uchun o'zbek va ingliz tillaridagi boylik mazmunli maqollarni paradigmatic nuqtai nazardan tahlil qilish, har ikkala xalqning boylikka bo'lgan qarashlarini solishtirishga yordam beradi. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi boylikka oid maqollarning paradigmasi taqqoslanadi, ularning ijtimoiy, axloqiy va ma'naviy jihatlari o'rganiladi.

Ingliz tilidagi boylikka oid maqollar, asosan, mehnat, ehtiyotkorlik, shuningdek, boylikning o'tkinchilik va mas'uliyatli foydalanishiga urg'u beradi. Ingliz maqollarida boylikning etik va shaxsiy jihatlari ko'proq ajratib ko'rsatilgan.

O'zbek va ingliz maqollarining ikkalasida ham boylikning axloqiy jihatlari muhim ahamiyatga ega. O'zbek maqollarida boylik mehnat va halollik orqali orttirilishi kerakligi ta'kidlanadi. Ingliz maqollarida ham boylikning axloqiy boshqarilishi zarurligi haqida ko'p qaydlar bor, lekin ingliz maqollarida boylikning o'tkinchi va ma'naviy jihatlari ko'proq ajratilgan.

O'zbek maqollarida boylikning jamiyatda bo'lishishi va boshqalar bilan yordam berish muhim ahamiyatga ega. Ingliz maqollarida ham boylikni boshqalar bilan bo'lishish, xayriya qilish zarurligi ko'rsatilgan, ammo ularning aksariyatida boylikning shaxsiy mas'uliyat sifatida boshqarilishi hamda ehtiyotkorlik bilan sarflanishi ta'kidlanadi.

Har ikkala madaniyatda ham boylik faqat mehnat va ehtiyotkorlik bilan orttiriladi. O'zbek maqollarida boylik ko'proq mehnat orqali erishilgan, ingliz maqollarida esa boylikning ehtiyotkorlik bilan boshqarilishi va yengil yo'llardan saqlanish zarurligi ta'kidlanadi. O'zbek va ingliz tillaridagi boylik mazmunli maqollarni paradigmatic tahlil qilish, har ikki xalqning boylikka bo'lgan qarashlari, axloqiy va ijtimoiy nuqtai nazarlari haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etadi. Boylik, faqat moddiy boylik emas, balki ahloqiy fazilatlar, jamiyatga hissa qo'shish va mehnat orqali erishilishi kerak. Boylikka oid maqollar, xalqlarning ma'naviy va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettirib, ularga boylikni qanday tushunish, unga qanday yondashish haqida muhim ko'rsatmalar beradi.

Xulosa. Tadqiqot metodologiyasi boylik tushunchasining paradigmatic tadqiqini amalga oshirishda samarali yondashuvlarni taqdim etadi. Har bir metod, boylikning turli jihatlarini tahlil qilishda muhim rol o'ynaydi. Kontseptual, sotsiologik, tarixiy va komparativ yondashuvlar boylik tushunchasining jamiyatdagi o'zgarishini, taqsimlanishini va u bilan bog'liq ijtimoiy tengsizliklarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Boylikni o'rganishdagi bu metodologiyalar, ijtimoiy va iqtisodiy kontekstda boylikning qaysi o'lchamlarini e'tiborga olishni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Smit, A. Nations' wealth. – London: Methuen & Co. 1776. – P.25.
2. Marks, K. Kapital: Siyosiy Iqtisodning Tanqidi. Moskva: Progress Publishers.1867. – B. 345.
3. Veber, M. Iqtisodiyot va Jamiyat: Talqinli Sotsiologiya. Kaliforniya Universiteti Noshirligi. 1922. – B. 36.

4. Putnam, R. Bowling Alone: Amerika Jamiyatining Yiqilishi va Qayta Tushunilishi. Simon & Schuster. 2000. – B. 58.
5. Florida, R. Kreativ Sinfning Ko'tarilishi: Ish, Dam olish, Jamoat va Har Bir Kuni Hayotni Qanday O'zgartiradi. Basic Books. 2002. – B. 89.
6. Friedrich, G. Proverbs and their meanings: A cross-cultural perspective. Cambridge University Press. 2001. – P. 78.
7. Khusanova, D. Cultural perceptions of wealth in Central Asian proverbs. Tashkent University Press. 2015. – 145 p.

UO'K 809.437.5

O'G'UZ SHEVALARIDA AFFIKSAL POLISEMIYALAR VA ULARNING TAHLILI

M.S.Sa'dullayeva, tayanch doktorant, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'g'uz shevalarida ko'p ma'noli so'z yasovchi va lug'aviy shakl yasovchi qo'shimchalar haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek, polisemantik affikslarning so'z turkumlari yasashda ishtirok etishi, ularning tahlili misollar orqali yoritilgan. Adabiy til va shevada qo'shimchalarning o'ziga xos xususiyatlari, farqlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Sheva, o'g'uz shevasi, polisemiya, affiks, so'z yasovchi qo'shimcha, lug'aviy shakl yasovchi qo'shimcha, yasama so'z, so'z turkumlari, ko'p ma'noli so'z, adabiy til.

Аннотация. В данной статье представлена информация о словообразующих и формообразующих аффиксах, имеющих многозначность в огузских диалектах. Также раскрывается участие полисемантических аффиксов в образовании частей речи, их анализ сопровождается примерами. Показаны особенности и различия аффиксов в литературном языке и диалекте.

Ключевые слова: диалект, огузский диалект, полисемия, аффикс, словообразующий аффикс, формообразующий аффикс, производное слово, части речи, многозначное слово, литературный язык.

Abstract. This article provides information about polysemous derivational and inflectional affixes in Oghuz dialects. It also explores how polysemantic affixes contribute to the formation of parts of speech, with analyses illustrated through examples. The distinctive features and differences of affixes in the literary language and dialect are also highlighted.

Keywords: dialect, Oghuz dialect, polysemy, affix, derivational affix, inflectional affix, derived word, parts of speech, polysemous word, literary language.

Kirish. O'zbek tilida so'zlarda bo'lgani kabi qo'shimchalarda ham ko'p ma'nolilik xususiyati mavjud. "Affikslardagi ko'p ma'nolilik hodisasi har xil xususiyatlarga ega: ba'zilarining o'zaro munosabati sezilmas holga kelib, ular boshqa-boshqa affiks bo'lib ketgan, ba'zilarida bu bog'lanish uqilib turadi". [1:31] Jumladan, tarkibidagi affikslar qo'shilishi bilan ham so'zlarda polisemantik so'zlar yuzaga kelish xususiyati mavjud. Bu haqida M.Mirtojiyev "So'z yasashida lingvistik sabablarga ko'ra polisemiyaning yuzaga kelishi ikki turga bo'linadi: a) affiksning polisemantikligiga ko'ra yasama so'zning polisemantik bo'lishi; b) asosning polisemantikligiga ko'ra yasama so'zning polisemantik bo'lishi"ni – ko'rsatib o'tadi. [2:84] Bu fikrga qo'shimcha sifatida "ko'p ma'nolilik faqat so'z yasovchi qo'shimchalarga emas, balki lug'aviy shakl yasovchi affikslarga ham xos". [3:164] degan fikr ham mavjud.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili va metodologiya. Shevashunoslikning tekshirish asosi bo'lgan mahalliy lahjalar o'zlarining asosiy lug'at boyligi va grammatik qurilishiga ega bo'lib, ba'zi millatlarning tashkil topish jarayonida ularning milliy tiliga asos bo'ladi. [4:26] O'zbek shevalari haqidagi tadqiqotlarda asosiy urg'u sheva leksikasiga bag'ishlangan. Shu sababli ko'proq leksik birliklar tadqiqotlarning yakuniga ilova tarzida keltirilgan. O'zbek tili va uning shevalarida ishlatilayotgan leksik boylik o'zbek xalqining tarixi bilan chambarchas bog'liqdir. [5:20] Shevada ko'plab morfologik (morfem) birliklarga oid tadqiqotlar yuzaga kelgan bo'lsa-da, qo'shimchalar (affikslar) uchun lug'at sanoqli ishlarda ilova tarzida qayd qilingan. Shunday bo'lsa-da, o'g'uz shevalari bo'yicha tadqiqot ishlarda F.Abdullayev monografiyasida 22 betlik morfologik qo'shimchalar lug'ati berilgan. Unda shakli bir xil izohlangan qo'shimchalar arab raqami bilan qayd

etib, bu qo'shimchalar omonim yoki affiksali polisemiya ekanligiga e'tibor qaratmay, umumiy ko'rsatib o'tgan. A.Allaberdiyev o'zining "Buxoro o'g'uz shevalarining til xususiyati"ga bag'ishlangan doktorlik ishining morfologiya bobida hududda qo'llanadigan lug'aviy qo'shimchalar haqida ma'lumot berishga harakat qilgan. Biroq hududda uchraydigan affikslar lug'ati ma'lumot uchun ilova sifatida keltirilmagan. Shu boisdan, maqolamizda ikkita tadqiqotda keltirilgan polisemantik affikslarga ko'proq e'tibor qaratildi va olimlar ko'rsatgan ma'nolarga tayanildi.

Natija va muhokamalar. Ko'p ma'noli so'z yasovchi qo'shimchalar. **-a // -ə** fe'l yasovchi qo'shimchalar. 1) Xorazm o'g'uz shevalari (XO'Sh) va Buxoro o'g'uz shevalari (BO'Sh)da otlarga qo'shib asosdan anglashilgan tushuncha bilan bog'liq harakatni bildiruvchi fe'l yasaydi: o'yin + a = oyna, orin + a = orina; 2) sifatlardan asos anglatgan holatga o'tish ma'nosini bildiruvchi fe'llar yasaydi: besh + ə = beshə, qiyin + a = qiyina; 3) taqlidiy so'zlarga qo'shib, o'sha ovoz bilan ifodalaydigan harakatni anglatuvchi fe'l yasaydi: qaltir + a = qaltira, shildir + ə = shildirə, pildir + ə = pildirə kabi.

-ay // -əy fe'l yasovchi qo'shimcha. 1) sifatlardan fe'l yasovchi qo'shimcha: ulli + ay = ullay (ulg'ay), past + ay = pasay, g'ara + ay = g'aray (qoray); 2) ravishdan fe'l yasovchi qo'shimcha: kəp + əy = kəpəy, az + ay = aza y kabi.

Be- // bi- old sifati yasovchi qo'shimcha. Bu ko'p ma'noli so'z yasovchi XO'Sh va BO'Shda **no-**, **-siz** qo'shimchalari bilan faol sinonimik qatorni tashkil etib, ayniqsa, XO'Shga qaraganda forsojlik tili sezilarli ta'sir ko'rsatgan BO'Shda faol qo'shimcha hisoblanadi: 1) shaxsga oid xarakter-xususiyat va belgi-holatga ega emasligini anglatuvchi sifatlari yasaydi: be + əbrəy = beəbrəy, be + xeyal = be xeyal, be + istək = be istək; 2) narsa yoki tushunchaning xususiyat yoki belgi-holatga ega emasligini anglatadi: be + maza = be maza, be + ta : m = be ta : m, be + madər = be madər, bi + də : lət = bi də : lət kabi.

-ənək // -anaq ot yasovchi qo'shimcha. 1) fe'ldan ot yasaydi: tart + ənək = tartənək, mij + ənək = mijənək; 2) ot va fe'ldan narsa oti yasaydi: chat + anaq = chatanaq (yer o'lchash asbobi), gəz + ənək = gəzənək (elak, g'alvir kabi mayda ko'zli predmet), tut + ənək = tutənək (tut qoqqadigan chodir) kabi.

Bu qo'shimchalar omonimlik xususiyatga ham ega bo'lib, sifati turkumiga tegishli so'zlarni yasab, polisemantik xususiyatni yuzaga keltiradi. 1) o'ringa munosabat va xoslikni ifodalovchi sifatlari yasaydi: desh + kī = desh kī, ash + q + qī = ash a q qī, yoqarī + gī = yoqarīgī; 2) paytga munosabat va xoslikni anglatadi: namazsham + kī = namazsham kī, qīsh + qī = qīsh qī, bildir + kī = bildir kī kabi.

-istan // -istan ot yasovchi qo'shimcha. Bu so'z yasovchi qo'shimcha adabiy tilda bo'lgani kabi o'g'uz shevalarida ko'p so'z yasamasa-da, sanoqli so'zlarda faol qo'llanadi. 1) xalq, millat nomiga qo'shib, millat bilan bog'liq joy nomini yasaydi: Qazaq + istan = Qazaq'istan; 2) otlarga qo'shib, asos anglatgan narsaning mo'lligi makonini bildiruvchi o'rin otlarini yasaydi: mazar + istan = mazar'istan, gəri + istan = gəri'stan, majar + istan = majar'istan kabi.

-lan // -lan fe'l yasovchi qo'shimcha. 1) shevada ot va sonlarga qo'shib, asos ifodalagan ma'no bilan aloqador harakatni amalga oshirish, bajarishni ifodalovchi fe'llar yasaydi: neri + lan = nerilan (asabiylashmoq), chuxis + lan = chuxislan (ko'zikmoq), oqat + lan = oqatlan; 2) sifati va ravishlardan belgi holatni bildiruvchi harakatlarni hosil qiladi: sipoyi + lan = sipoyilan, jirrol + lan = jirrolan (sergaklanmoq), imsim + lan = imsimlan kabi.

-lash // -lash fe'l yasovchi qo'shimcha. 1) o'g'uz o'zbeklari nutqida otlarga qo'shib, asos bildirgan tushuncha bilan aloqador harakatni bajarish ma'nosidagi harakat fe'llarini yasaydi: tala + lan = tala sh (ayblashmoq), damaq + lan = damaq lan (birga ovqat qilmoq), ayla + lan = ayla sh (bo'lmoq, taqsim qilmoq); 2) sifati va ravishlarga qo'shib, harakatning belgi, holatini ifodalovchi fe'llar yasaydi: baqna (boqimanda) + lan = baqna lan, biki + lan = biki lan (yaxlitlashmoq), buq + lan = buq lan (tumanlashmoq) kabi.

nə- // na- // nə- ot yasovchi qo'shimcha. Bu qo'shimcha o'zbek adabiy tilida bo'lganidek, inkor ma'noli so'z yasovchi qo'shimcha hisoblanadi. 1) o'g'uz shevalarida otlarga qo'shib, asos bildirgan tushunchalarga ega emaslik va yo'qlikni ifodalovchi sifatlari yasaydi: nə + mər d = nə mər d, nə + mehrəm = nə mehrəm, nə + umid = nə umid; 2) sifatlarga qo'shib, asos bildirgan belgi,

xususiyat, holatga ega emaslik ma'nosini anglatuvchi sifatlar yasaydi: $n \circ + a y r \ddot{t} = n \circ a y r \ddot{t}$, $n a + p a y x a s = n a p a y x a s$ (e'tiborsiz), $n a + d o g' r \ddot{i} = n a d o g' r \ddot{i}$, $n a + t e k \ddot{i} s = n a t e k \ddot{i} s$ kabi.

Ko'p ma'noli lug'aviy shakl hosil qiluvchi qo'shimchalar (sintaktik qo'shimchalar ham shu qo'shimchalar tarkibida nazarda tutildi). O'g'uz o'zbeklari nutqida lug'aviy qo'shimchalarning ishlatilishi o'zbek adabiy tilidan tubdan farq qilmaydi. Ammo adabiy tilning kuchli ta'siri ba'zi qo'shimchalarning ma'no ottenkalari torayishiga sabab bo'lishiga olib kelmoqda. Misol tariqasida Buxoro o'g'uzlarida nutqida qo'llanadigan -jïq, -jik (-chiq) qo'shimchasi adabiy tildagi -gina qo'shimchasi o'rnida yoki unga sinonim sifatida ishlatilgan. Bundan tashqari, -tepa affiksoid bilan ham otlarda sinonimlikni ham tashkil etgan, ya'ni Somonjiq, Belendjiq, Gazajik kabi o'rin otlarini ham ifodalagan. Bunday holatni ko'pgina lug'aviy qo'shimchalarda kuzatishimiz mumkin.

-jik // -jïq (-gimə // -gənə) qo'shimchasi. So'zlarda modal munosabat yoki subyektiv baholashni ifodalaydi. Bu polisemantik qo'shimcha turkman adabiy tilida qo'llansa-da o'g'uz o'zbeklari nutqida passivlashib bormoqda. Hozirgi kunda ayrim Xorazm va Buxoroning turkman tili ta'siri saqlangan aholisi so'zlashuvda saqlangan: 1) otning erkalatish-kichraytirish, gumon shaklini yasaydi: $b e c h \circ + j i k = b e c h \circ j i k$, $b \circ v \circ + j i k = b \circ v \circ j i k$, $o g' l a n + j i q = o g' l a n + j i q$, $a d a m + j i q = a d a m + j i q$, $b a v a + j i q = b a v a + j i q$; 2) sifatning subyektiv baho shaklini hosil qilib, narsaga, shaxsga bo'lgan ijobiy munosabat ma'nolarini ifodalaydi: $k i c h i + j i k = k i c h i j i k$, $s u z i + j i k = s u z i j i k$, $q a r a + j i q = q a r a j i q$, $s a r i + j i q = s a r i j i q$; 3) ravish turkumiga tegishli so'z asoslariga qo'shib, modal ma'noni yuzaga keltiradi: $a z a + j i q = a z a j i q$, $b e m e n + j i k = b e m e n j i k$, $a s t a + j i q = a s t a j i q$, $t \circ z \circ + j i k = t \circ z \circ j i k$ kabi.

-lar // -lär qo'shimchasi. O'zbek adabiy tilida omonim va ko'p ma'nolilik xususiyati bilan ajralib turuvchi ko'plik affiksi o'g'uz shevalarida mahsuldor qo'shimcha hisoblanadi. 1) otlarga qo'shib, narsa-predmetning ortiqqligini, ya'ni noaniq ko'plikni yasaydi: $n \circ n + l a r = n \circ n l a r$, $d a r a x + l a r = d a r a x l a r$, $m a : s h i n + l a r = m a : s h i n l a r$, $i n \circ k + l \circ r = i n \circ k l \circ r$; 2) atoqli otlarga qo'shib, ko'plik qo'shimchasi orqali o'xshashlik, aloqadorlik, jamlash otlarini yasaydi: $Q \circ v u l + l a r = Q \circ v u l l a r$, $I v r a y i m + l a r = I v r a y i m l a r$, $M \circ m \circ t + l \circ r = M \circ m \circ t l \circ r$; 3) otlarga qo'shib, hurmat ma'nosini ifodalaydi: $\circ t \circ m + l \circ r = \circ t \circ m l \circ r$, $d e y z a m + l a r = d e y z a m l a r$; 4) ot va olmoshlarga qo'shib, -lar ko'plik qo'shimchasi tarkibida egalik qo'shimchasi bilan kelib, piching, kesatish kabi ma'nolarni bildiradi: $\circ z + l \circ r + i = \circ z l \circ r i$, $g \circ z + l \circ r + i = g \circ z l \circ r i$, $x a t i n + l \circ r + i = x a t i n l \circ r i$; 5) shevada mavhum otlarga qo'shib, ma'noni kuchaytiradi: $d i l + l \circ r + i m = d i l l \circ r i m$, $i c h + l a r + i m = i c h l a r i m$, $k \circ l l \circ l \circ r + i m = k \circ l l \circ l \circ r i m$, $a y a q + l a r + i m = a y a q l a r i m$ kabi. Bundan tashqari, o'g'uz o'zbek shevalarida tur, xil, ta'kid va boshqa ma'nolarni ham bildiradi.

-raq // -ræk qo'shimchasi. O'g'uz shevalarida belgi ifodalaydigan sifat, ravish, sifat-dosh va ravishdoshlarga qo'shiladi. 1) sifat-larga qo'shib, belgi ma'nosining me'yoriy darajaga yetmaganligini, bir oz kamligini, qiyoslash-chog'ishtirishni anglatuvchi shakl yasovchi qo'shimcha: $y a x s h i + r a q = y a x s h i r a q$, $q o l a y + r a q = q o l a y r a q$, $s o v u q + r a q = s o v u q r a q$; 2) shevada ravishning qiyosiy darajasini hosil qiladi: $q o v i + r a q = q o v i r a q$; 3) sifat-doshlarga qo'shib, qiyosiy darajani yuzaga keltiradi: $q i y n a l a n + r a q = q i y n a l a n r a q$, $b \circ y \circ n \circ n + r \circ q = b \circ y \circ n \circ n r \circ k$; 4) ravishdoshlarga qo'shib, ish-harakatning darajasini ifodalab keladi: $q i z i s h i p + r a q = q i z i s h i p r a q$, $q i z a r i p + r a q = q i z a r i p r a q$, $q i y z g' a n i p + r a q = q i y z g' a n i p r a q$ kabi.

-man // -mən // -men // -an // -ən // -en, -san // -sən// -sen, -miz // -miz, -az // -az, -siz // -siz qo'shimchasi. Gapda kesim tarkibida I va II shaxs birlik hamda ko'plik shaklini yasovchi qo'shimcha hisoblanadi: 1) fe'l tarkibida keladi: $g e l + \circ + m e n = g e l \circ m e n$, $\circ y d + \circ + m \circ n = \circ y d \circ m \circ n$, $q a c h + a + m a n = q a c h a m a n$, $q a l + a n = q a l a n$, $b i l + \circ n = b i l \circ n$, $g \circ r + e n = g \circ r e n$; 2) ismlar tarkibida kesimlik vazifasini bajaradi. Bunda **-an // -ən // -en, -az // -az** qo'shimchalar mavjud emas: $q a r a v i l + m a n = q a r a v i l m a n$, $k e s e l + m e n = k e s e l m e n$, $s h \circ p i r + m \circ n = s h \circ p i r m \circ n$, $d u x t i r + s a n = d u x t i r s a n$, $m a : l i m + s \circ n = m a : l i m s \circ n$, $i s h c h i + s e n = i s h c h i s e n$ kabi. Keltirilgan birinchi ma'nodagi so'zlar urg'uli bo'lsa, ikkinchi izohlangan ma'nodagi so'zlar urg'usiz hisoblanadi.

Yasama so'zning har biri o'ziga xos mohiyatga ega bo'lgan ikki qismdan – so'z yasash asosi va so'z yasovchidan tarkib topadi. [6:77] Yuqorida keltirilgan qo'shimchalarga oid misollar ushbu fikrni dalillaydi.

Xulosa qilganda, o'g'uz o'zbeklari nutqida qo'llanuvchi polisemantik qo'shimchalarning adabiy tildagi variantlariga nisbatan singarmonizm qonuniyatlari ta'siri, morfologik affikslarning o'ziga xos qirralari uzoq o'tmishdan hozirgi kungacha o'z rang-barangligini saqlab kelmoqda. So'z yasovchi va shakl yasovchi qo'shimchalarning o'g'uz shevasida o'ziga xos qo'llanishi va so'zlar hosil qilishda ishtirok etishi ahamiyatlidir. Shuningdek, bugungi kunda o'g'uz shevasida so'zlashuvchi xalq tilida ma'lum talaffuzda hozirgacha qo'llanilishi adabiy til va dialektizmning ilmiy yangiliklari uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hammualliflar. O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent: Fan, 1975.
2. Mirtojiev M. O'zbek tilida polisemiya. – Toshkent: Fan, 1975.
3. Shoabdurahmonov Sh., Askarova M. va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 1975.
4. Rajabov N. O'zbek shevashunosligi. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.
5. Allaberdiyev A. Buxoro o'g'uz shevalari leksikasi. Monografiya. – Navoiy: Aziz kitobxon, 2023.
6. Hojiyev A. O'zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so'z yasashining nazariy masalalari. – Toshkent: Fan, 2010.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. I-V jildlar.
8. Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Navro'z, 2016.
9. O'zbek xalq shevalari lug'ati. – Toshkent: Fan, 1991.
10. Abdullayev F. Xorazm shevalari. – Toshkent: O'zbekiston fanlar akademiyasi nashriyoti, 1961.

UO'K 811.111"271.1(076)

JAHON TILSHUNOSLIGIDA NUTQ AKTINING O'RGANILISHI

N.N.Sherimbetova, stajyor-o'qituvchi, Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutq akti fenomeni nafaqat til tizimi doirasida, balki uning funksional, kommunikativ va pragmatik jihatlari asosida tahlil qilinishi lozimligi haqida so'z boradi. XX asr o'rtalaridan boshlab ushbu masala tilshunoslikda dolzarb ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. Aynan shu davrda nutq aktlari nazariyasi rivojlanib, zamonaviy pragmatika fanining asosiy bo'limlaridan biriga aylandi. Jahon tilshunosligida nutq aktlarini madaniy kontekstda o'rganishga qiziqish ortib bormoqda. Bunday yondashuv ijtimoiy muhitda olib borilgan tadqiqotlarga asoslanadi. Taqqoslanayotgan tillarning lingvopragmatik va lingvokulturologik tahlili esa ushbu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: nutq akti, pragmatika, lingvokultura, kommunikativ funksiyalar, lingvopragmatika, nutq faoliyati nazariyasi.

Аннотация. В данной статье рассматривается феномен речевого акта не только в рамках языковой системы, но и с учётом его функциональных, коммуникативных и прагматических аспектов. С середины XX века эта проблема стала одним из актуальных направлений в лингвистике. Именно в этот период была разработана теория речевых актов, которая впоследствии стала одной из ключевых областей современной прагматики. В мировой лингвистике наблюдается возрастающий интерес к изучению речевых актов в культурном контексте на основе исследований, проведённых в реальной социальной среде. Лингвопрагматический и лингвокультурологический анализ сопоставляемых языков служит надёжной методологической основой для дальнейших научных исследований в данной области.

Ключевые слова: речевой акт, прагматика, лингвокультура, коммуникативные функции, лингвопрагматика, теория речевой деятельности.

Abstract. This article discusses the phenomenon of speech acts not only within the framework of linguistic structure but also from functional, communicative, and pragmatic perspectives. Since the mid-20th century, this issue has emerged as a significant direction in linguistic research. It was during this period that the theory of speech acts was developed, becoming one of the core branches of modern pragmatics. In global linguistics, there is a growing interest in examining speech acts

within cultural contexts, based on studies conducted in real social environments. The linguopragmatic and linguocultural analysis of the languages under comparison serves as a solid methodological foundation for further scholarly inquiry in this field.

Keywords: *speech act, pragmatics, linguoculture, communicative functions, linguopragmatics, speech act theory.*

Kirish. Nutq akti — bu insonning til vositasida amalga oshiradigan kommunikativ harakati bo'lib, u gapiruvchining maqsadli niyatiga asoslangan va tinglovchiga muayyan ta'sir ko'rsatishga qaratilgan nutq birligidir. Odatda bu faqatgina “so'z aytish” emas, balki buyruq berish, so'rash, uzr so'rash, va'da berish, ishontirish, minnatdorchilik bildirish kabi harakatlarni ifodalovchi jarayon sifatida talqin etiladi.

Nutq aktlari nazariyasining asoschisi ingliz faylasufi va tilshunosi Jon L. Austin bo'lib, u “How to Do Things with Words” (1962) asarida shunday deydi: “To say something is to do something.” Ya'ni, gapirish - bu shunchaki fikr bildirish emas, balki amaliy harakatni bajarishdir.

1950-yillardan boshlab sotsiolingvistik yondashuvning rivojlanishi bilan Yevropa va Amerika tilshunoslari nutq etiketi va nutq aktlarining ijtimoiy hamda madaniy jihatlarini keng ko'lamda o'rganishni boshladilar. Bu davrda ingliz faylasufi J.L. Austin va amerikalik tilshunos J.R. Searle nutq aktlari nazariyasining nazariy asoslarini yaratdilar. Ulardan tashqari, P. Grice kommunikatsiyadagi hamkorlik tamoyili orqali nutq jarayonidagi bilvosita ma'nolarni tahlil qilishga asos solgan [4].

E. Sapir va B.L. Whorfning til va tafakkur o'rtasidagi aloqaga doir qarashlari ham nutqning madaniy va ijtimoiy kontekstda shakllanishini tushunishda muhim rol o'ynagan. S. Levinson va P. Brown esa madaniyatlararo kommunikatsiyada muloyimlik strategiyalari va “yuz” (face) tushunchasini ilgari surib, nutq aktlarining psixologik-ijtimoiy jihatlarini ochib bergan.

Rus tilshunosligida ham bu soha bo'yicha chuqur tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, E.A. Zemskaya, N.D. Arutyunova, T.V. Shmeleva, V.I. Karasik, G.G. Matveeva va R.O. Jakobson kabi olimlar nutq aktlari, janrlar, nutq normalari, etiketa va lingvopragmatik yondashuvlarni o'rganishga salmoqli hissa qo'shgan.

Ularning izlanishlari shuni ko'rsatadiki, nutq etiketi jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, hurmat va xushmuomalalik me'yorlarini saqlashda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Bu olimlarning fikricha, nutq akti har doim madaniy va ijtimoiy kontekstda ma'no kasb etadi, u orqali insonlar nafaqat axborot almashadilar, balki ijtimoiy rollarini, munosabatlarini va qadriyatlarini ham ifoda etadilar.

Shu bilan birga, nutq aktining til va jamiyat o'rtasidagi dinamik aloqani aks ettiruvchi fenomen sifatida tahlil qilinishi uni chuqurroq ilmiy tahlil qilish zaruratini ko'rsatadi.

Nutq akti nazariyasi jahon tilshunosligida XX asrning ikkinchi yarmida shakllangan bo'lib, uning nazariy asoslari amerikalik olimlar J.L. Austin va J.R. Searle tomonidan ishlab chiqilgan. Ushbu nazariya til vositalaridan foydalanish orqali amalga oshiriladigan kommunikativ harakatlarni tahlil qilishga xizmat qiladi. Austin nutqni uchta asosiy tarkibiy qismga ajratgan: lokutsion akt – til birliklaridan foydalanish orqali ma'no ifodalash; illokutsion akt – gapiruvchining maqsadiga xizmat qiluvchi harakat (masalan, buyurish, iltimos qilish); perlokutsion akt – tinglovchiga ko'rsatilgan ta'sir (masalan, ishontirish, ko'ndirish, qo'rqitish) [1].

Austin tomonidan ishlab chiqilgan bu uchlik model so'ngra Searle tomonidan yanada chuqurroq tahlil qilinib, nutq aktlarini klassifikatsiyalash, ularning illokutsion kuchini aniqlash hamda kontekst bilan bog'lanishini tushuntirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qildi. Aynan ushbu yondashuv pragmatik tilshunoslikning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. U *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language* (1969) nomli asarida quyidagi asosiy nutq aktlari turkumini ajratib ko'rsatgan: Representativlar – haqiqatni ifodalovchi bayonlar; direktivlar – tinglovchidan harakat talab qiluvchi aktlar; komissivlar – gapiruvchining majburiyatini bildiruvchi aktlar; ekspressivlar – hissiy holatni ifodalovchi aktlar; deklarativlar – ijtimoiy holatni o'zgartiruvchi aktlar [2].

Brown va Levinson (1987) tomonidan ishlab chiqilgan "Face Threatening Acts" (FTA) nazariyasi ijtimoiy muloqotdagi yuz (face) Goffmann (1967) shaxsning jamiyatta o'z qiyofasi tushunchasiga asoslanadi. "Yuz" deganda, shaxsning o'zini ijtimoiy kontekstdagi hurmatli va qadrli his qilishi tushuniladi. Yuzni qo'rqituvchi harakatlar esa, muloqot jarayonida biror kishining yuziga, ya'ni uning shaxsiy hurmatiga yoki erkinligiga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan so'z yoki harakatlarni anglatadi. Misol uchun, buyruq berish, tanqid qilish yoki yordam so'rash kabi holatlarda uchratishimiz mumkin.

Nazariya doirasida Brown va Levinson yuzni himoya qilish uchun to'rt asosiy strategiyani ajratib ko'rsatadilar: bald-on-record, positive politeness, negative politeness, off-record [3].

Shunday qilib, Brown va Levinson (1987) nazariyasiga ko'ra, ijtimoiy muloqotda yuzni saqlash uchun turli strategiyalarni tanlash muloqot konteksti va maqsadiga bog'liq bo'lib, bu strategiyalar orqali yuzga zarar yetkazish darajasi va ko'rinishi boshqariladi.

Ko'rinadiki, jahon tilshunosligida nutq aktlari nazariyasi klassik faylasafiy asoslar, ijtimoiy kontekst va lingvistik tahlil nuqtai nazaridan boy va chuqur o'rganilgan. Austin, Searle va Grice ishlari bu sohaning poydevorini yaratgan bo'lib, ularning nazariyalari bugungi kunda ham til o'rgatish, korpus lingvistikasi, madaniyatlararo kommunikatsiya kabi sohalarda keng qo'llanilmoqda.

Tilning kommunikativ mohiyatini aniqlashda rus tilshunoslik maktabi ham katta hissa qo'shgan. Ayniqsa, semantik-pragmatik yondashuv, nutq faoliyati turlari, janrlar va kommunikativ strategiyalar masalalarini o'rganishda bir qator olimlar chuqur izlanishlar olib borishgan.

N.D. Arutyunova rus tilshunos olimasi nutq aktlarini o'rganish borasida semantik va pragmatik integratsiya bo'yicha izlanishlarni olib brogan. U nutqni inson faoliyatining ijtimoiy, madaniy va axloqiy tomonlari bilan bog'lab o'rganadi. "Высказывание есть речевой акт, осуществляющий целенаправленное воздействие на адресата.". Uning fikricha, nutq har doim intensional (niyatli) xarakterga ega va har bir nutq birligi orqasida muayyan sub'ektiv maqsad yotadi [5].

E.N. Shmeleva asosan muloqot janrlari, nutq etiketi, rasmiy/norasmiy muloqot, va gender pragmatikasi bilan shug'ullanadi. U nutq aktlarini ijtimoiy vazifalar asosida o'rganadi, masalan, salomlashish, tanishish, uzr so'rash va hokazo. "Речевой этикет отражает культурные и социальные нормы, регулирующие поведение коммуникантов в различных типах общения." Bu fikrga ko'ra, nutq aktlari etik qoidalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, har bir jamiyatda o'ziga xos muloqot uslublarini shakllantiradi [6].

V.I. Karasik o'z asarlarida diskurs tahlili va kommunikativ rollar orqali nutq aktlarini tahlil qiladi. Uning fikricha, har bir muloqot ishtirokchisi ijtimoiy rolga ega bo'lib, bu rol nutqning struktura va uslubiga ta'sir ko'rsatadi. "Дискурс — это речевая деятельность, соотносённая с коммуникативной ситуацией и культурной традицией." Ya'ni, nutq aktlarini to'liq tushunish uchun madaniy va kontekstual omillarni hisobga olish zarur [7].

S.A. Matveeva muloqot janrlarini lingvomadaniy tafakkur bilan bog'lab o'rganadi. U nutq aktlarini janr modeli sifatida tasniflaydi va har bir janrning tarkibida harakat, niyat, strategiya mavjudligini ta'kidlaydi. "Каждый речевой жанр содержит устойчивый набор коммуникативных тактик и стратегий, соответствующих определённому типу речевого поведения." Shu bilan birga, nutq aktlari oddiy til birligi emas, balki ijtimoiy-madaniy qadriyatlarni ifodalovchi vosita sifatida qaraladi [8].

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, nutq akti nazariyasi tilshunoslikda kommunikatsiyani chuqurroq anglash imkonini beruvchi muhim nazariy asoslardan biridir. J.L. Austin va J.R. Searle tomonidan ishlab chiqilgan klassik model til orqali qanday harakatlar amalga oshirilishini, ya'ni so'z faqat ma'no emas, balki harakat ham ekanligini ochib berdi. Austinning lokutsion, illokutsion va perlokutsion aktlarga ajratilishi, shuningdek, Searle tomonidan ishlab chiqilgan nutq aktlari turlari – representativlar, direktivlar, komissivlar, ekspressivlar va deklarativlar – muloqot jarayonini tizimli o'rganish uchun nazariy vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, nutq aktlari nazariyasining o'rganilishi nafaqat lingvistik, balki psixologik, madaniy va ijtimoiy aspektlarni ham o'z ichiga oladi. Bu nazariya til o'rgatish, madaniyatlararo kommunikatsiya, nutq etiketi, diplomatik muloqot, reklama, jurnalistika va boshqa ko'plab sohalarda

amaliy ahamiyatga egadir. Shunday ekan, nutq aktlarini o'rganish nafaqat tilni, balki insoniy muloqot mohiyatini tushunishda ham muhim vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Austin, J.L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford University Press.
2. Searle, J.R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press.
3. Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
4. Grice, H.P. (1975). *Logic and Conversation*. In *Syntax and Semantics* (Vol. 3). Academic Press.
5. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. М.: Языки русской культуры, 1999, с. 42
6. Шмелева Е.Н. Речевой этикет и нормы вежливости. М., 2000, с. 17
7. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002, с. 106
8. Матвеева С.А. Речевые жанры в контексте культуры. – Казань, 2008, с. 88

UDC 004.056

THE ROLE OF NATURAL LANGUAGE PROCESSING IN ENHANCING USER EXPERIENCE IN INTELLIGENT SYSTEMS

D.D. Shishnyov, student, Branch of Kazan Federal University, Jizzakh

Annotatsiya. Muayyan tilni qayta ishlash (NLP) - aqlli tizimlar rivojlanishining markaziy yo'nalishi bo'lib, mashinalarga inson tilini tushunish va yaratish imkonini beradi. Ushbu maqolada NLPning asosiy komponentlari - sintaktik tahlil, semantik tahlil, kontekstual modellash va kayfiyatni aniqlash - va ularning chat-botlar, ovozli yordamchilar va tavsiya tizimlaridagi qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Modellashda qoidaviy usullardan chuqur o'rganishga o'tish va ko'p ma'nolilik, ko'p tillilik kabi muammolar yoritiladi.

Kalit so'zlar: tabiiy tilni qayta ishlash, chuqur o'rganish, lingvistik modellar, semantik tahlil, chat-botlar, foydalanuvchi interfeysi, kayfiyatni aniqlash, sun'iy intellekt asosidagi aloqa.

Аннотация. Обработка естественного языка (NLP) является ключевым элементом в развитии интеллектуальных систем, позволяя машинам понимать и генерировать человеческую речь. В статье рассматриваются основные технологии NLP - от синтаксического разбора до анализа настроений и контекстного моделирования - и их применение в чат-ботах, голосовых помощниках и системах рекомендаций. Особое внимание уделено переходу от правил к глубокому обучению и вызовам, таким как многозначность и мультиязычность.

Ключевые слова: обработка естественного языка, глубокое обучение, лингвистические модели, семантический анализ, чат-боты, пользовательский интерфейс, определение тональности, коммуникация на базе ИИ.

Abstract. Natural Language Processing (NLP) is a core component of intelligent systems, enabling machines to understand and generate human language. This paper explores essential NLP technologies-from syntactic parsing to sentiment detection and contextual modeling-and their applications in chatbots, voice assistants, and recommender systems. Emphasis is placed on the transition from rule-based to deep learning models, and on key challenges such as ambiguity and multilinguality.

Key words: natural language processing, deep learning, linguistic models, semantic analysis, chatbots, user interface, sentiment detection, AI-driven communication.

Introduction. Natural Language Processing (NLP) has evolved into a fundamental layer of modern intelligent systems, enabling machines to interpret, generate, and interact using human language in a context-aware manner. This transformation has been driven by the adoption of deep learning architectures and, more recently, transformer-based models such as BERT, GPT, and T5, which capture linguistic dependencies across entire texts through self-attention mechanisms. Modern NLP systems integrate syntactic parsing, semantic role labeling, discourse analysis, and pragmatic reasoning to extract not just surface meaning, but user intent, emotional tone, and urgency. These capabilities support a broad range of applications, including virtual assistants, chatbots, personalized education systems, clinical text analysis, and multilingual accessibility tools. The paper also

highlights the role of transfer learning in adapting large language models to domain-specific tasks, significantly reducing development time and improving model efficiency. Finally, it addresses emerging challenges such as context ambiguity, algorithmic bias, and cultural sensitivity, underscoring the need for interdisciplinary approaches to ensure that NLP technologies remain ethical, robust, and human-centered.

Materials. To explore the role of NLP in intelligent systems, this study considered a representative range of technologies, including traditional rule-based approaches and modern neural network-based frameworks. Key platforms such as chatbots (e.g., Dialogflow) and voice assistants (e.g., Google Assistant, Siri) were reviewed for their capabilities in natural language understanding and conversational management.

Several open-source libraries were briefly assessed, including spaCy, NLTK, and Hugging Face Transformers, to evaluate their relevance in supporting rapid NLP application development. Selection criteria included language support, ease of integration, and availability of pre-trained models suitable for real-world use cases.

Additionally, the study examined datasets such as SQuAD and CoNLL-2003 to provide a basis for evaluating language models in terms of comprehension and named entity recognition. These materials formed the core foundation for analyzing how NLP enhances the interaction between humans and intelligent systems.

Methods. This study employed a structured literature review to compile insights from academic sources, software documentation, and applied case studies. Key NLP models, including BERT, GPT, RoBERTa, and T5, were analyzed for their architectures and use of transformer-based learning, with attention given to their contextual embedding strategies and fine-tuning practices. Evaluation focused on how these models perform in tasks like sentiment analysis, intent detection, and machine translation across general and domain-specific corpora. The selection of models was driven by their widespread use and strong benchmark results in various NLP challenges. Metrics such as accuracy, F1-score, and BLEU were used to assess model effectiveness and consistency in performance. Additionally, user experience reports from chatbot and virtual assistant implementations were reviewed to qualitatively gauge system responsiveness, coherence, and contextual relevance in practical settings, providing a balanced perspective between technical efficiency and user-oriented behavior.

Results. The application of NLP technologies has led to measurable improvements in the responsiveness and adaptability of intelligent systems across various domains. Modern chatbots utilize contextual tracking and intent recognition to support coherent multi-turn dialogues, offering personalized assistance in banking, retail, and public services. These systems progressively refine their responses based on prior interactions, enhancing relevance and user satisfaction. Voice assistants now demonstrate high accuracy in noisy and acoustically diverse environments due to advancements in speech recognition and semantic parsing. Their seamless integration with smart ecosystems—ranging from home automation to vehicle infotainment—enables execution of complex, multi-step user commands. In education, NLP-based platforms provide adaptive feedback, assess free-text inputs, and customize content delivery to individual cognitive profiles. In healthcare, language models extract clinically relevant data from unstructured records, assisting in summarization, risk identification, and decision support.

Discussion. Despite substantial progress, NLP systems still face critical limitations. Ambiguity in language, domain-specific terminology, and cultural nuance continue to challenge model accuracy. Disambiguation remains unreliable when processing idioms, slang, or homonyms, especially in open-domain and multilingual contexts.

Bias in training data can propagate discriminatory outputs, particularly in high-stakes domains like recruitment, healthcare, or legal systems. The opaque nature of large models complicates auditing, necessitating stronger explainability and fairness controls. Transformer-based architectures, while powerful, impose high computational costs, limiting their deployment on edge devices and raising environmental concerns. Addressing this requires model compression, pruning, and distillation without sacrificing core performance. Maintaining conversational context over multiple

turns also remains problematic. Many systems exhibit context drift or failure in reference resolution, degrading the coherence of user interaction. Advances in memory integration and real-time context tracking are essential. Future progress depends on dynamic adaptation strategies (e.g. few-shot and continual learning), support for underrepresented languages, and embedding ethical safeguards-privacy, consent, and fairness-into NLP development workflows.

Conclusion. Natural Language Processing (NLP) has become a central enabler of intuitive human-machine interaction, acting as a linguistic interface that allows systems to engage users in contextually aware and meaningful dialogue. Its impact extends from basic command parsing to complex, emotionally nuanced communication.

To advance its potential, future research must prioritize models capable of long-term context retention and adaptation in multi-turn conversations. Equally vital is the expansion of NLP to support underrepresented languages, ensuring equitable access and preserving cultural diversity in digital ecosystems. Ethical integration is essential-encompassing transparency, data privacy, and active bias mitigation. These principles must be embedded at the architectural level to ensure trust and responsible AI deployment. The next generation of intelligent systems will emerge from the convergence of NLP with speech, vision, and cognitive modeling- enabling multimodal, adaptive, and perceptive interfaces. As such systems become ubiquitous, the strategic development of NLP will shape the inclusivity, usability, and ethical integrity of future AI technologies.

LITERATURE:

1. Jurafsky, D., & Martin, J. H. Speech and Language Processing. 3rd ed. Pearson, 2020.
2. Eisenstein, J. Introduction to Natural Language Processing. MIT Press, 2019.
3. Goldberg, Y. Neural Network Methods in Natural Language Processing. Morgan & Claypool, 2017.
4. Bird, S., Klein, E., & Loper, E. Natural Language Processing with Python. O'Reilly Media, 2009.
5. Vaswani, A. et al. Attention Is All You Need. NeurIPS, 2017.
6. Devlin, J. et al. BERT: Pre-training of Deep Bidirectional Transformers for Language Understanding. NAACL-HLT, 2019.
7. Wolf, T. et al. Transformers: State-of-the-Art NLP. EMNLP, 2020.
8. Manning, C. D., & Schütze, H. Foundations of Statistical Natural Language Processing. MIT Press, 1999.
9. Cambria, E., & White, B. Jumping NLP Curves: A Review of Natural Language Processing Research. IEEE, 2014.
10. Mikolov, T. et al. Efficient Estimation of Word Representations in Vector Space. 2013.
11. Collobert, R. et al. Natural Language Processing (Almost) from Scratch. Journal of Machine Learning Research, 2011.
12. Allen, J. Natural Language Understanding. Benjamin/Cummings, 1995.
13. Russell, S., & Norvig, P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. 3rd ed. Pearson, 2010.
14. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. Deep Learning. MIT Press, 2016.
15. Jurafsky, D. Pragmatics and Computational Linguistics. 1998.
16. Manning, C. D. Part-of-Speech Tagging from 97% to 100%: Is It Time for Some Linguistics? 2011.
17. Zhou, J., & Chen, W. Deep Learning for Text Classification: A Review. 2020.
18. Hirschberg, J., & Manning, C. D. Advances in Natural Language Processing. Science, 2015.
19. Strzalkowski, T. Natural Language Information Retrieval. Springer, 1999.
20. LeCun, Y., Bengio, Y., & Hinton, G. Deep Learning. Nature, 2015.

UO'K 81

TILSHUNOSLIKDA TERMIN BILAN BOG'LIQ ILMIY-NAZARIY QARASHLAR

M.Sidiqova, o'qituvchi, Toshkent shahar Oriental Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikda terminologiya bilan bog'liq bo'lgan ilmiy-nazariy qarashlarni o'z ichiga olgan bo'lib, hozirgi kunga bu sohaning rivojlanishi, termin va atama so'zlarining farqlari va terminologiyani rivojlanish bosqichlari haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: terminologiya, termin, atama, tilshunoslik, leksika.

Аннотация. В данной статье изложены научно-теоретические взгляды, связанные с терминологией в лингвистике, развитием этой области на сегодняшний день, различиями между терминами и терминами, а также этапами развития терминологии.

Ключевые слова: терминология, термин, термин, лингвистика, лексика.

Abstract. *This article includes scientific and theoretical views related to terminology in linguistics, the development of this field to date, the differences between terms and terms, and the stages of the development of terminology.*

Key words: *terminology, term, term, linguistics, lexicon.*

Hozirgi taraqqiy etgan adabiy tillarda terminologiya masalasi muhim rol o'ynaydi. Terminologiya odatda "ilmiy til" deb ataluvchi muhim qatlamni o'z ichiga oladi. Shuning uchun tilshunoslikda terminning til tizimidagi o'rni, uning umumiy til xususiyatlari, terminning ilm-fan taraqqiyotiga ta'siri, texnika ishlab chiqarish, ta'lim, boshqaruv sistemalaridagi ahamiyati, yangi terminlarning hosil bo'lishi kabi masalalar doim o'rganib kelinadi.

Bu sohani sharhlashdan avval termin o'zi nima degan savolga javob topish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu savolga ko'plab aniq va uncha aniq bo'lmagan javoblar berilgan. Termin so'ziga berilgan ta'riflar ichida quyidagi ta'riflar haqiqatga yaqinroqdir.

Termin – bu kasbiy (professional) ahamiyatga ega bo'lgan so'z yoki so'z birikmasi bo'lib, kasbiy tushunchani anglatadi, shakllantiradi va ma'lum bir ob'ektlar, ular orasidagi munosabatlarni, ma'lum bir soha nuqtai nazaridan bilish jarayonida ishlatiladi [1].

Terminologiyaning yana bir ta'rifi - ilm-fan, texnika, qishloq xo'jaligi va boshqa ko'plab sohalarga oid tushunchalarning aniq ifodasi bo'lgan so'z yoki so'z birikmasiga termin deyiladi [2]. Termin deganda nomlanayotgan kontseptsyani (qarashlar, fikrlar yo'nalishi tizimi; fikr yuritish, dunyoni tushunish, anglash usuli) belgilaydigan va kontseptual sohani qat'iy cheklaydigan, umumiy lug'atning omonim so'zining ma'nolaridan ajratilishini ta'minlaydigan aniq ta'rif berilgan har qanday so'z bo'lishi mumkin. Sun'iy ravishda yaratilgan so'z ham termin bo'lishi mumkin.

Terminning ta'rifi umumiy tilda bir xil nomdagi so'zga xos bo'lgan noaniqlikni yo'q qilish bilan birga, nomlangan ob'ekt haqida umumiy tasavvur beradi (u aniq va moddiy yoki mavhum aqliy konstruktsiya bo'lishi mumkin).

Determinologizatsiya (barcha hodisalarning o'zaro obyektiv qonuniy aloqadorligi va sababiy bog'lanishi to'g'risidagi falsafiy ta'limot) bilan termin o'zining qat'iy kontseptualligini, tizimlilikini va noaniqligini yo'qotadi; undagi tushuncha soddalashtiriladi; oldingi termin kundalik tilda tushunishga moslashadi. Terminologik ma'noga ega bo'lgan bunday so'zlar umumiy lug'atning boshqa s'zlari kabi ta'rifni emas, balki izohlashni talab qiladi.

Binobarin, nom - bu leksik birlik b'lib, uning yordamida biz ko'rinadigan ob'ektni nomlaymiz va ob'ektni tasniflash tizimidagi aniq o'rnini tushunmasdan va boshqa ob'ektlar bilan bog'liq holda idrok qilamiz. Nomlar leksika turkumiga kiradi, shuning uchun ularning tushunchalar bilan aloqasi zaiflashadi. Bundan farqli o'laroq, terminlar kognitiv [3] jarayonni aks ettiruvchi va tizimda ma'lum o'rin egallagan holda logotiplar (belgi) toifasiga kiradi.

Har bir fan, soha yoki kasb o'z terminlariga, shu terminlar jamidan iborat leksikaga ega bo'ladi. Bunday maxsus leksika fanda terminologiya deb ham yuritiladi. Ular huquq terminologiyasi, lingvistik terminologiya va boshqalar.

Shu o'rinda termin va atama so'zlariga izoh berish bilan, ularning farqlari xususida ham to'xtalib o'tish zarurdir. Ma'lumki, "termin" so'zi rus leksikasiga oid so'z bo'lib, uning muqobili sifatida o'zbek leksikasiga oid bo'lgan "atama" so'zini olish yoki olmaslik xususida tilshunos olimlar o'rtasida ko'plab bahs-munozaralar bo'lib o'tgan va termin so'zini atama so'ziga almashtirishni ma'qullab bo'lmaydi, degan xulosaga kelingan. Chunki, birinchidan, atama umuman "narsa-hodisa, belgi va harakat kabilarni atovchi so'z" degan ma'noga ega. Masalan: olma, katta, kelmoq so'zlari narsa, belgi va harakatning atovchisi (atamasi) hisoblanadi [4]. Termin so'ziga nisbatan bunday deya olmaymiz. Yuqorida aytib o'tganimizdek termin bu biror sohaga oid tushunchaning aniq va barqaror ifodasidir. Atama so'zi termin haqida aytilgan ta'rif va xususiyatga ega emas. Xuddi shuning uchun ham "termin" ma'nosida ilgari qo'llangan istiloh va atama so'zlari, vaqti kelib, terminga qo'yiladigan talablarga to'la javob bera oladigan shu so'z (termin so'zi) bilan almashtirilgan edi. Bundan tashqari, dunyoning deyarli barcha tillarida, jumladan turkiy tillarda terminga xos yuqorida keltirilgan ma'noda shu so'z (termin so'zi) qo'llanadi, ya'ni u haqiqiy ma'noda baynalminal so'z hisoblanadi.

Atama soʻzi umuman nom maʼnosini bildiradi. Yuqoridagi dalillarga tayanib bu ilmiy ishni yozishda ham termin soʻzidan foydalanamiz.

Terminlarning hosil boʻlishi nazariy bilimlarning oʻsishi, fan-texnika taraqqiyoti bilan bogʻliq deb oʻylash xatodir. Oʻtmishda ham, hozirgi vaqtda ham har qanday soha oʻz terminologiyasiga ega boʻlgan. Koʻpgina odatiy nutqda ishlatiladigan soʻzlar kasbiy nutqda termin boʻlishi mumkin. Terminlar muayyan bir sohaga oid tushunchalarni aniq ifoda etuvchi soʻzlar boʻlsada, lekin bu soʻzlarning qoʻllanilishi shu soha kishilari doirasi bilan chegaralangan boʻlishi shart emas. Bunda ikki xil holatni kuzatish mumkin:

1. Ayrim terminlarning maʼnosi shu sohaga aloqasi boʻlmagan kishilar uchun ham tushunarli boʻladi va koʻpchilik tomonidan foydalanilaveradi. Masalan, botanikaga oid terminlar: gʻoʻza, bugʻdoy, oʻrik; sanʼatshunoslikka oid terminlar: sahna, afisha, aktyor, nikoh masalasiga oid terminlar: boligʻ, boligʻa, nikoh; meditsinaga oid: ukol, narkoz, savdo-sotiqqa oid terminlar: koʻtara, badal, taklif, aksept va boshqalar.

2. Ayrim terminlar faqat shu sohaga oid kishilar uchungina tushunarli boʻladi va shu soha kishilari nutqidagina qoʻllaniladi. Masalan, tilshunoslikka oid: fonema, morfema, oʻzak, urgʻu; kimyoga oid: oksid, indikator; islom huquqi nikoh masalasiga oid: kafoat, ishgʻor nikoh, mutʼa nikoh, savdoga oid: kredit, chakana, depozit.

Shuni aytish kerakki, umumisteʼmoldagi soʻzlar maʼlum bir sohaga oid tushunchani ifodalaydigan soʻz sifatida qoʻllanilib, terminga aylanishi mumkin. Bunday hollarda u dastlabki maʼnosi bilan umumisteʼmoldagi leksikaga, maxsus (terminologik) maʼnosi bilan esa terminologik leksikaga oid boʻladi. Masalan, kundalik nutqda ishlatiladigan “tom”, “devor”, “shift” kabi oddiy soʻzlar quruvchilar va arxitektorlar nutqida termin hisoblanadi. Bir soha odamlari orasida ishlatiladigan terminlar oʻzaro faoliyat jarayonida munosabat-alloqani taʼminlab beradi va oʻsha ishning samaradorligiga taʼsir etadi. Shunday qilib lugʻat tarkibidagi maʼlum bir soʻz umumisteʼmoldagi soʻz ham, termin ham boʻlishi mumkin ekan.

Terminologiya masalasining shu kunga qadar murakkabligi va hal qilinmagan tomonlari mavjudligiga qaramay shuni taʼkidlash mumkinki, termin bu kasbiy tafakkurning quroli va natijasidir. Shuning uchun ham bu soha mutaxassislari termin soʻz yoki soʻz birikmasi bilan ifodalangan boʻlishidan qatʼiy nazar, u ochiq oydin maʼnoga ega boʻlishi va yagona tushunchani ifodalashi kerakligini taʼkidlaydilar.

Termin bu til birligini belgilab va nomlab beruvchi leksik birlikdir. Terminlarning yasalihi umumiy soʻz yasalihi qoidalariga boʻysunadi. Terminlarning morfologik xususiyati ot soʻz turkumlari kabi hamma tillar uchun yagona boʻlgan grammatik qurilma qoidalariga boʻysunadi. Terminlarning sintaktik holati ham soʻzlarning nutqdagi oddiy holatidan farq qilmaydi. Demak, terminologiya til ichidagi til emas, balki tilning alohida leksiko-frazeologik qatlamidir va u insonlarning kasbiy ehtiyojlari uchun xizmat qiladi. Bu degani terminlarda oʻziga xos xususiyatlar, odatiy leksikadan farqlanuvchi tomonlar yoʻq degani emas. Oddiy soʻzlarda boʻladigan maʼno nozikligi, emotsionallik va hayajonni ifodalash kabilar terminlarda uchramaydi. Terminning maʼnosi umumiy ishlatiladigan soʻzlar maʼnosiga qaraganda, oʻta aniq boʻladi, unda qoʻshimcha maʼnolar boʻlmaydi. Maʼlum bir sohaga oid terminlar oʻzaro soʻz yasovchilik va tushuncha munosabatlari jihatidan bogʻliq boʻladi. Masalan, “grammatika”, “morfologiya”, “sintaksis” kabi tilshunoslik terminlari oʻzaro soʻz yasovchilik jihatidan bir-biriga tobe, bogʻliq boʻlmasada, maʼno, tushuncha jihatidan oʻzaro bogʻliqdir. Lekin buning aksi, yaʼni soʻz yasalihi jihatidan bogʻlanish boʻlib, tushuncha bogʻliqligi yoʻq boʻlishi mumkin emas. “Morfema”, “morfologiya”, “morf” kabi terminlar soʻz yasalihi nuqtai nazaridan bogʻliq boʻlsalarda, ularda tushuncha bogʻliqligi ham mavjud.

Terminlar qoʻllanilishi sohasiga koʻra ikki katta guruhga boʻlinadi:

1. Ilmiy terminlar – ilm-fanga oid terminlardir.

a) Tilshunoslikka oid: fonema, fonetika, leksika semantika, frazeologiya, morfologiya, sintaksis va hokazo.

b) Adabiyotshunoslikka oid: sifatlash, oʻxshatish, mubolagʻa, tajnis, talmeh, roman, hikoya.

v) Tarixga oid: kapitalizm, feodalizm, kommunizm.

Shu va shu kabi boshqa koʻplab ilm-fan sohalariga oid terminlar ilmiy terminlar deb ataladi.

2. Professional terminlar. Ma'lum kasb-hunarga va mutaxassislikka oid monosemantik so'zlar professional terminlar bo'lib, ulardan ba'zilar bilan quyida tanishishimiz mumkin:

- a) kulolchilik kasbiga oid: angob, taqsir (sopol idishlarning yuziga beriladigan bo'yoq), gulbo'ta (tog'dan chiqadigan ko'kimtir oq tusli loy);
- b) poyabzaldo'zlik kasbiga oid: bigiz, qolip, beshlik, dastak, giocho'p;
- v) tikuvchilikka oid: igna, mato, bichim, andoza, chok, ip.

Endi fiqhiy terminlar haqida qisqacha to'xtalib o'tadigan bo'lsak, u tarixan rivojlanishning ikki bosqichini o'z ichiga oladi.

1. Klassik davr;
2. Zamonaviy davr [5].

O'rta asrlarda diniy ilm hisoblangan islom huquqi, arab tilshunosligi, tarix, adabiyot, falsafa va boshqa fanlarga oid manbalar an'anaviy arab tilida yozilgan. Ularda o'ziga xos mazmunga ega bo'lgan terminlarning ko'pligi shu davrda arab tilshunosligida terminologiya sohasi ancha taraqqiy etganligini ko'rsatadi.

Terminlar - bu faqat aniq belgilangan ma'nolar bilan aloqa o'rnatadigan ilmiy tilning idealidir va muayyan tushunchalarni xuddi shu so'zlar - atamalar bilan nomlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кодуков М. Общее языкознание. –М., 1974. –С.105.
2. Shoabdurahmonov Sh., Asqarov M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. –T.: O'qituvchi, 1980. - 280 b.
3. Tursunova U., Muxtorov A., Rahmatullaev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. –T.: O'zbekiston, 1992.
4. Hojiev A. Termin tanlash mezonlari. –T.: Fan, 1996. - 190 b.
5. Dadaboyev Hamidulla. O'zbek terminologiyasi. –T.: Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O'zbek Tili va Adabiyoti Universiteti 2019
6. https://uz.wikipedia.org/wiki/Kognitiv_tizim.

UO'K 81-13

NUTQIY AKTLARNING IJTIMOIIY KONTEKSTDAGI ROLI, TIL VA MADANIYATGA TA'SIRI

M.I.Suyunova, tayanch doktorant, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada nutqiy aktlarning ijtimoiy va madaniy kontekstdagi shakllanishi, ularning lingvomadaniya kompetensiyani rivojlantirishdagi ahamiyati va o'rgatish usullariga doir masalalar tahlil etilgan. Xususan, pragmatik kompetensiyaning kommunikativ jarayondagi o'rni, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi til kiritmalari, nutqiy aktlarning madaniyatlararo tafovutlari hamda pedagogik yondashuvlar asosida samarali o'rgatilishi muhokama qilingan. Tadqiqot natijalari til o'rgatishda madaniy sezuvchanlik, real kontekst va interaktiv mashg'ulotlarning pragmatik kompetensiyani shakllantirishdagi muhim ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Nutqiy aktlar, pragmatik kompetensiya, madaniyatlararo muloqot, til va madaniyat, EFL ta'limi, xushmuomalalik strategiyalari, metapragmatik ong, interaktiv ta'lim.

Аннотация. В данной статье рассматривается формирование речевых актов в социальном и культурном контексте, а также их роль в развитии лингвокультурной компетенции и методы преподавания. В частности, анализируется значение прагматической компетенции в коммуникативном процессе, особенности языкового ввода между учителем и учащимися, межкультурные различия в реализации речевых актов, а также эффективное преподавание на основе педагогических подходов. Результаты исследования показывают важность культурной чувствительности, аутентичного контекста и интерактивных заданий в формировании прагматической компетенции при обучении иностранному языку.

Ключевые слова: Речевые акты, прагматическая компетенция, межкультурная коммуникация, язык и культура, обучение английскому как иностранному (EFL), стратегии вежливости, метапрагматическое сознание, интерактивное обучение.

Abstract. This article explores the formation of speech acts within social and cultural contexts, emphasizing their role in developing linguocultural competence and their pedagogical implications. Specifically, it examines the significance of pragmatic competence in communicative processes, the

nature of language input between teachers and learners, cross-cultural variations in the realization of speech acts, and effective teaching approaches. The findings highlight the crucial role of cultural sensitivity, authentic context, and interactive classroom activities in fostering pragmatic competence in foreign language education.

Keywords: *Speech acts, pragmatic competence, intercultural communication, language and culture, EFL instruction, politeness strategies, metapragmatic awareness, interactive learning.*

Kirish. Samarali kommunikatsiya jarayoni nafaqat nima deyilishini, balki ushbu mazmun qanday ifodalanishini ham qamrab oladi. Til egasi bo'lgan shaxslarning ma'lum muloqot vaziyatlarida to'g'ri nutqiy birliklarni shakllantira olish qobiliyati kommunikativ kompetensiyaning ajralmas jihatidir. Bu malaka, ya'ni pragmatik kompetensiya, gaplovchining niyatini eshituvchiga yoki boshqa suhbat ishtirokchilariga to'g'ri va aniq yetkazishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. H. Limbergning ta'kidlashicha, pragmatik kompetensiya bu – ijtimoiy-madaniy kontekstga mos keladigan, turli nutqiy aktlar (masalan, iltimos, taklif, e'tiroz) orqali kommunikativ niyatni ifodalashga qaratilgan xatti-harakatlar majmuasidir.

Ingliz tili o'qituvchilari uchun nutqiy aktlarni samarali o'rgatish, bu aktlarni boshqaruvchi qoidalarni ta'lim jarayonida amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari va istiqbollari bilan birga, turli qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi. O'qituvchilar nutqiy aktlarni to'g'ri namoyish eta olishi, ularning pragmatik funksiyalarini tushuntirishi va talabalarning ushbu sohadagi kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Bu, ayniqsa, yangi tilni o'rganayotgan yoki til bilish darajasi cheklangan o'quvchilar uchun muhimdir, chunki turli madaniyatlar va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi konvensional farqlar nutqiy aktlarni anglashda sezilarli murakkabliklar tug'diradi. Shunga ko'ra, o'rganilayotgan tilning kontekstual va konvensiyalashgan xususiyatlari o'zlashtirilishi lozim.

Shuningdek, ikkinchi til muhitida o'rganuvchilar ko'pincha o'z ona tillari va madaniy tajribalariga tayangan holda ma'no yaratishga urinadilar. Biroq nutqiy aktlarni to'liq anglash faqat lingvistik bilimlar bilan cheklanmay, balki bu birliklarning ijtimoiy funksiyalarini, kommunikatsion andozalarini va gaplovchilar o'rtasidagi munosabat shakllarini tushunishni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli, ijtimoiy-madaniy me'yorlar va kommunikativ strategiyalarni anglash va ularga mos ravishda harakat qilish pragmatik kompetensiyaning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlar nutqiy aktlarni ko'p hollarda pragmatik birlik sifatida tahlil qilgan. Ayrim tadqiqotlar ularni o'rgatish metodlari, ta'lim jarayonida foydalaniladigan topshiriqlar hamda o'qitish samaradorligini aniqlashga qaratilgan bo'lsa, boshqalari baholash va uslubiy yondashuvlarni o'rganishga urg'u bergan. Mavjud ishlarda pragmatikaning ochiq (explicit) va yashirin (implicit) ta'lim usullari orqali o'rgatilishga oid jihatlar keng yoritilgan.

Ayrim zamonaviy tadqiqotlarda esa nutqiy aktlarning gender, maqom, ijtimoiy masofa va suhbatdoshlar soni kabi omillarga bog'liq ravishda qanday ifodalanishi tadqiq qilingan. Bunday yondashuvlar, o'z navbatida, pedagogik strategiyalar orqali pragmatik kompetensiyani qanday shakllantirish mumkinligini aniqlashga xizmat qiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, aniq instruktsiyalar bilan amalga oshiriladigan ongni uyg'otuvchi (consciousness-raising) topshiriqlar talabalarning muloqotda muvaffaqiyatli ishtirok etish ehtimolini oshiradi.

O'quvchilarning pragmatik kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar asosan intervension (bevosita ta'sir ko'rsatish) va observatsion (kuzatuvga asoslangan) metodlar orqali olib borilgan. Intervensioan tadqiqotlar real o'quv muhiti sharoitida olib borilib, tilning muayyan pragmatik jihatlarini o'rgatishga qaratilgan bo'lsa, observatsion tadqiqotlar bu metodlarning samaradorligini baholashga qaratilgan.

Nutqiy aktlarning ingliz tili darslaridagi o'rni o'ta muhim bo'lib, ular o'quvchilarda kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish va darsdagi faol ishtirokni oshirish imkonini beradi. Sinf mashg'ulotlariga nutqiy aktlarni integratsiya qilish orqali o'quvchilar real muloqot shakllarini – masalan, iltimos, uzr, minnatdorchilik – mashq qilishlari mumkin. Bunday amaliyot til sezuvchanligini rivojlantirish bilan birga, o'quvchilarda tilga nisbatan motivatsiya va ishtirokchilik ruhini kuchaytiradi.

Muloqotga asoslangan mashg'ulotlar o'quvchilarning pragmatik kompetensiyasini mustahkamlab, ularni real ijtimoiy kontekstlarda ingliz tilidan mos ravishda foydalanishga o'rgatadi. EFL (English as a Foreign Language) kontekstida nutqiy aktlarga e'tibor qaratish nafaqat tilni o'rganishga, balki madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Sinf o'z mohiyatiga ko'ra, o'qituvchi va o'quvchilar birgalikda maqsadli tilni o'zlashtirishga qaratilgan muloqotli muhitdir. Bunday kontekstda pragmatik kompetensiyani shakllantirish o'qituvchining til kiritmasi (input) sifatida taqdim etadigan materiallari va interaksion strategiyalariga bog'liq bo'ladi. Pragmatika, tilning ijtimoiy kontekstda qanday ishlatilishini o'rganuvchi fan sifatida, o'quvchilarda real kommunikativ vaziyatlarga mos ravishda mos til vositalarini tanlash va ulardan foydalanish kompetensiyasini shakllantiradi.

Pragmatik mazmunni anglash ko'nikmasi sintaktik va semantik bilimlar bilan uyg'un holda shakllanishi, va bu orqali o'quvchilar ikkinchi tilning sotsiomadaniy me'yorlariga moslashish imkoniyatini qo'lga kiritadilar. Shu ma'noda, pragmatik kompetensiyaga ega bo'lish uchun o'quvchilar tilning real kontekstda ishlatilishini o'rganishga tayyor bo'lishlari lozim. Kontekstni inkor etish esa noto'g'ri interpretatsiyalarga va kommunikativ xatolarga olib kelishi mumkin.

Chet tilida o'rganuvchilar tomonidan sodir etiladigan xatolar ko'pincha sotsiolingvistik yoki pragmatik xatolar bo'lib, birinchisi ona tilidan noto'g'ri transfer natijasida yuzaga kelsa, ikkinchisi madaniy kontekstlardagi nozik farqlarni anglay olmaslik bilan bog'liqdir. Shuning uchun ushbu ikki turdagi xatolar sinf sharoitida birgalikda tahlil qilinishi kerak, chunki ular o'zaro uzviy bog'liq.

EFL kontekstida pragmatik bilimlarning shakllanishi ko'p jihatdan taqdim etilgan til kiritmasining turiga bog'liq. Bu kiritma o'qituvchi nutqi, vizual-audio materiallar, matnli manbalar orqali yetkaziladi. Til inputining "sifat va yetarlilik" mezonini haqida turli nazariy yondashuvlar mavjud. Ba'zilar konstruktiv o'rganish eng samarali natijaga aynan o'quvchi uchun hali to'liq tushunarli bo'lmagan input orqali erishilishini ta'kidlashadi. Bunday holatda o'quvchi o'zidagi mavjud bilim va tajribalarni safarbar qilgan holda yangi bilimlarni hosil qiladi.

Shuningdek, til o'rgatuvchi o'qituvchilarning yondashuv usuli qanday bo'lishidan qat'i nazar, nutqiy aktlarni muloqot kontekstida anglash, tahlil qilish va amaliyotga tadbiiq etish zarur. Nutqiy birliklar kontekstdan ajralgan holda emas, balki muloqot ketma-ketligi doirasida o'rganilishi kerak. Til inputini mazmunli anglash uchun o'qituvchi va o'quvchi ushbu inputning semantik va pragmatik xususiyatlarini tushunishga qodir bo'lishi lozim.

Pragmatik o'rgatishda interaktiv mashg'ulotlar, maqsadli topshiriqlar va aniq instruktsiyalar orqali o'quvchilar muloqotga kirishish, sotsiomadaniy jihatdan mos til birliklarini tanlash va ulardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, nutqiy aktlar har doim muloqot kontekstida yuz berishini hisobga olib, ularni oldingi yoki keyingi nutq birliklari bilan uzviy bog'liq holda o'rganish lozim.

EFL kontekstida olib borilgan interventsion tadqiqotlar pragmatik komponentlarning dars jarayoniga bevosita integratsiyasining foydali ekanligini ko'rsatadi. Ya'ni, o'quvchilarga real va kontekstual inputni taqdim etish, ularni interaktiv muloqotga jalb etish orqali pragmatik kompetensiyani rivojlantirish mumkin. Bunda o'qituvchi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Nutqiy aktlar nazariyasini to'g'ri tushuntirish va o'rgatish esa o'qituvchi uchun ayrim murakkabliklarni yuzaga keltiradi. Bular asosan nazariyaning noaniqligi, kontekstga bog'liqligi va madaniy tafovutlar bilan izohlanadi. Ba'zi olimlar nutqiy aktlarni izolyatsiyalangan holda, ya'ni faqat bitta juftlik doirasida o'rganishni tanqid qilib, ularni real muloqot ketma-ketligida tahlil qilish lozimligini ta'kidlaydilar.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, nutqiy aktlar boshqa pragmatik xususiyatlar, jumladan xushmuomalalik strategiyalarini shakllantirishda asosiy o'rin tutadi. Muloqotdagi ijtimoiy masofa, maqom, madaniy xususiyatlar aktlarning ifodalanish uslubiga va chastotasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

O'quvchilarning nutqiy aktlarni tushunish darajasi ularning til va madaniyat tizimlarini anglash darajasiga bog'liq. Bu qobiliyat yetishmasligi salbiy pragmatik transferga olib kelishi mumkin. Shu bois, pragmatik ko'nikmalar bilan bir qatorda metapragmatik ongini rivojlantirish ham muhimdir, chunki bu o'quvchining kontekstual sezuvchanligini oshiradi. O'quvchilarning motivatsiyasi ham

nutqiy aktlarni ishlab chiqish jarayoniga bevosita ta'sir qiladi. Ayrim tadqiqotlar darsliklarni bu borada asosiy manba sifatida ta'kidlagan. Ayniqsa, iltimos va uzr aktlari misolida ishlab chiqilgan strategiyalar sotsiopragmatik va pragmalingvistik kompetensiyalarga tayanadi. Xulosa qilib aytganda, nutqiy aktlarni o'qitish nazariy asos, real kontekst, madaniy sezuvchanlik, samarali fikr-mulohaza, autentik resurslar va kompleks baholash tizimini o'z ichiga olgan instruksional dizaynga tayanmog'i zarur. Bunday integratsiyalashgan yondashuv o'quvchilarning bosqichma-bosqich bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirish bilan birga ularning interkultural kompetensiyasini ham shakllantiradi. Til madaniyatning eng barqaror va o'zgarmas ifodasi sifatida namoyon bo'lib, o'z navbatida madaniyat til uchun semantik va ijtimoiy kontekstni belgilab beradi. Ularning o'zaro ta'siri doimiy va dinamik xarakterga ega bo'lib, aynan shu hamkorlikda nutqiy aktlarning ham universal, ham milliy xususiyatlarga ega shakllari rivojlanadi. Shunday qilib, til nafaqat madaniyatning passiv mahsuli, balki uni faol ravishda saqlovchi, boyituvchi va avlodlararo uzatishni ta'minlovchi vosita sifatida e'tirof etiladi.

Nutqiy aktlar nazariyasi insonlarning kommunikativ niyatlarini til vositalari orqali qanday ifoda etishini o'rganadi. Biroq, bu niyatlar va ularning ifoda shakllari madaniyatga xos xususiyatlarga bog'liq bo'lib, ularning universalligini inkor etadi. Ayniqsa, illokutsion aktlar darajasida madaniy tafovutlar yaqqol ko'zga tashlanadi. Xushmuomalalik darajasi, bilvosita ifoda vositalarining tanlanishi va madaniy etik me'yorlarga asoslangan strategiyalar har bir madaniyatda har xil ko'rinishda namoyon bo'ladi. Masalan, T.V. Larina tomonidan rus va ingliz tillari asosida olib borilgan madaniyatlararo pragmatik tadqiqotlarda shuni kuzatish mumkin: muloqotdagi noaniqliklar va tushunmovchiliklar ko'pincha muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy maqomi, masofa darajasi va nutq konventsionalitetlarining turlicha talqin qilinishi bilan bog'liq. Ingliz tilida uzr so'rash, taklif yoki iltimos qilish kabi nutqiy aktlar odatda bilvosita, yumshoq shaklda ifodalanadi. Bu yondashuv g'arb madaniyatlariga xos bo'lgan shaxsiy hududga hurmat va kommunikativ sukunatni saqlash tamoyillariga asoslanadi. Boshqa tomondan, rus va o'zbek tillarida esa nutqiy aktlar ko'proq to'g'ridan-to'g'ri va hissiy jihatdan intensiv ifodalanadi. Xususan, o'zbek madaniyatida tinglovchining ijtimoiy maqomi, yoshi, jinsi kabi ijtimoiy omillar nutqiy akt tanloviga va ularning ifodalanish shakliga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Sh. Safarov o'z tadqiqotlarida o'zbek tilidagi xushmuomalalik strategiyalari an'anaviy madaniy-axloqiy qadriyatlarga tayanishini, bunda "hurmat", "kamtarinlik" va "ehtirof" kabi elementlarning ustuvorligini ta'kidlaydi. Brown va Levinsonning xushmuomalalik nazariyasiga (Politeness Theory) ko'ra, madaniyatlar yuqori va past kontekstli sivilizatsiyalarga bo'linadi. Yuqori kontekstli jamiyatlar (yapon, koreys, o'zbek, arab)da bilvosita nutq, ishora va kinoya vositalariga tayangan kommunikatsiya ustunlik qiladi. Bunga qarama-qarshi tarzda, past kontekstli jamiyatlarda (aksar g'arb mamlakatlarida) esa to'g'ridan-to'g'ri, aniq ifoda ustuvor bo'lib, bu kommunikativ an'analar shaxsiy erkinlik va ochiqlik kabi prinsiplar bilan bog'liqdir. Nutqiy aktlarning madaniy o'ziga xosliklarini tahlil qilishda J. Searle tomonidan ishlab chiqilgan nutqiy aktlar klassifikatsiyasi (assertiv, direktiv, komissiv, ekspressiv va deklarativ) muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa, direktiv aktlar – buyruq, iltimos, maslahat – madaniy kontekstga qarab sezilarli tafovutlarda namoyon bo'ladi. Masalan, o'zbek tilidagi "Shuni qilib qo'ysangiz yaxshi bo'lardi" ifodasi madaniy kontekstdan kelib chiqib iltimos sifatida qabul qilinadi. Biroq bu ifoda boshqa madaniyatlarda buyruq yoki tanqid sifatida talqin qilinishi mumkin, bu esa madaniyatlararo noto'g'ri tushunishga olib kelishi ehtimolini oshiradi.

Nutqiy aktlar har qanday til tizimining amaliy funksional yadrosi bo'lib, ular faqat grammatik va leksik birliklar orqali emas, balki keng ijtimoiy va madaniy kontekstda shakllanadi va faoliyat ko'rsatadi. Rus va ingliz tillari misolida olib borilgan lingvopragmatik tahlillar shuni ko'rsatadiki, bir xil kommunikativ maqsadga qaratilgan nutqiy aktlar turli madaniy muhitlarda har xil ifodalanadi. Bu esa til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro chambarchas aloqani, shuningdek, kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda lingvomadaniy bilimlarning ahamiyatini tasdiqlaydi.

Rus tilida nutqiy aktlar ko'pincha iyerarxik ijtimoiy strukturalar va kollektivizmga asoslangan madaniy qadriyatlar bilan belgilansa, ingliz tilida esa individuallik va muloyimlikka urg'u berilgan ifoda vositalari ustunlik qiladi. Shuningdek, direkt va indirekt nutqiy aktlarning ishlatilishi ham madaniy normalarga muvofiq tarzda farqlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, til o'rgatishda

yoki madaniyatlararo muloqotda ishtirok etishda nutqiy aktlarning ijtimoiy kontekstdagi xususiyatlarini hisobga olish zarur. Bu esa nafaqat samarali muloqotni ta'minlaydi, balki madaniyatlararo noto'g'ri tushunishlarning oldini olishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, nutqiy aktlarning tahlili tilshunoslikda, xususan pragmatlingvistika va lingvomadaniyatshunoslikda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bachman L.F., Palmer A.S. Language Testing in Practice: Designing and Developing Useful Language Tests. Oxford: Oxford University Press, 1996.
2. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
3. Ishihara N., Cohen A.D. Teaching and Learning Pragmatics: Where Language and Culture Meet. London: Pearson Education, 2010.
4. Kasper G., Rose K.R. Pragmatics in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
5. Larina T.V. Kategoriya veshlivosti i stil' kommunikatsii: sopostavlenie angliyskogo i russkogo lingvokul'turnykh kontekstov. Moskva: Yazyki slavyanskikh kul'tur, 2009.
6. Limberg H. The teaching and learning of pragmatic routines in EFL instruction. .ELT Journal, 2015, Vol. 69, No. 4, pp. 393–404.
7. Roever C. Testing ESL Pragmatics: Development and Validation of a Web-Based Test Battery. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2005.
8. Safarov Sh. Pragmatlingvistika. Toshkent: Fan, 2008. – 160 b.
9. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
10. Taguchi N. Instructed Pragmatics: A Focus on Interaction. London: Palgrave Macmillan, 2015.
11. Thomas J. Cross-cultural pragmatic failure. Applied Linguistics, 1983, Vol. 4, No. 2, pp. 91–112.

UO'K 81'373.23

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA “INSON” OBRAZINI IFODALAYDIGAN FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LISONIY TAHLILI

M.M.Tursunov, dots., PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

S.N.Karimova, talaba, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida inson obrazini ifodalovchi frazeologik birliklar tahlil qilinadi. Frazeologizmlar tilning milliy va madaniy xususiyatlarini o'zida aks ettirgan holda, inson xarakteri, ruhiy holati, aqliy salohiyati, ijtimoiy mavqei kabi jihatlarni ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqotda ikki til frazeologik tizimida “inson” obrazini qanday vositalar orqali ifodalashiga e'tibor qaratiladi, ularning semantik, strukturaviy va lingvomadaniy jihatlari o'zaro qiyosiy tahlillar orqali solishtiriladi. Shuningdek, frazeologik birliklar orqali milliy mentalitet, qadriyatlar va dunyoqarashning ifodalanishi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, ifoda imkoniyatlari, ifodaviylik, til va madaniyat munosabati, to'g'ridan-to'g'ri sifatlar, insonning tafakkur darajasi, tasvirlamoq, stereotipik she'r, ustun uslublar, antologiyalar, doimiy ta'sir, ustuvor bo'lmoq, to'plamlar.

Аннотация. В данной статье анализируются фразеологизмы, выражающие образ «человек» в английском и узбекском языках. Фразеологизмы, отражающие национально-культурные особенности языка, являются важным средством выражения таких аспектов, как характер человека, психическое состояние, умственный потенциал, социальный статус. В исследовании уделяется внимание способам выражения образа «человека» во фразеологической системе двух языков, а также путем сравнительного анализа сравниваются их семантические, структурные и лингвистические аспекты. Также рассматривается выражение национального менталитета, ценностей и мировоззрения через фразеологизмы.

Ключевые слова: фразеологизмы, возможности выражения, выразительность, связь языка и культуры, прямые прилагательные, уровень человеческого мышления, описание, стереотипная поэзия, доминирующие стили, антологии, постоянный эффект, приоритет, сборники.

Abstract. In this article, phraseological units expressing the image of a “person” in the English and Uzbek languages are analyzed. Phraseologisms reflecting the national and cultural

characteristics of the language are an important tool for expressing aspects such as human character, mental state, mental potential, and social status. In the research, attention is paid to the ways how the image of “man” is expressed in the phraseological system of two languages, and their semantic, structural and linguistic aspects are compared through comparative analysis. Also, expression of national mentality, values and worldview through phraseological units is discussed.

Key words: *phraseological units, possibilities of expression, expressiveness, relation of language and culture, direct adjectives, the level of human thinking, to describe, stereotypical poetry, dominant styles, anthologies, permanent effect, priority, collections*

Har bir til xalqning ma'naviy dunyosi, tafakkuri, mentaliteti va tarixiy tajribasini aks ettiruvchi noyob vosita hisoblanadi. Tilda xalqning dunyoni qanday tasavvur qilishi, narsalar va hodisalarga munosabati, ijtimoiy hayotga bo'lgan qarashlari mujassam bo'ladi. Ayniqsa, frazeologik birliklar — tilning badiiy, obrazli va emotsional boyliklaridan biri sifatida — xalq ruhiyatining eng teran qatlamlarini yoritib bera oladi.

Frazeologizmlar orqali insonning ichki kechinmalari, xarakteri, ijtimoiy mavqei, fazilat va nuqsonlari obrazli tarzda ifodalanadi. Inson obraziga oid frazeologik birliklar tahlili nafaqat tilning ifoda imkoniyatlarini ochib beradi, balki turli xalqlarning inson haqidagi qarashlarini, qadriyatlar tizimini va madaniy tafakkurini solishtirish imkonini ham yaratadi. Ushbu ishda ingliz va o'zbek tillarida “inson” obrazini aks ettiruvchi frazeologik birliklar tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ushbu birliklarning semantik yuki, struktura xususiyatlari hamda madaniy asoslari o'rganiladi. Shuningdek, ingliz va o'zbek frazeologizmlari orqali ifodalanadigan insoniy sifatlar va ularga berilgan baholar taqqosiy tahlil asosida yoritiladi.

Frazeologik birliklar tilshunoslikning dolzarb va keng o'rganilgan yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ularning shakllanishi, mazmuni, funksiyasi va tarjimasini masalalari bo'yicha turli davrlarda ko'plab tilshunolar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, o'zbek tilshunosligida A. Madvaliev, I. G'aniev, N. Mahmudov, G. Rahmatullayeva, M. Qilichev, N. Jo'rayev kabi olimlar frazeologiyani nazariy va amaliy jihatlarini yoritib berganlar. Ular o'zbek tilidagi frazeologizmlarning tuzilishi, leksik-semantik xususiyatlari, uslubiy roli va tarjima muammolari bilan shug'ullanganlar. Ingliz tilshunosligida esa B. A. Linde, W. McMordie, Jennifer Seidl, Rosemary McMordie, A. V. Kunin, V. V. Vinogradov, A. I. Smirnitский singari olimlar frazeologizmlarning tabiati, tasnifi va madaniy aspektlarini chuqur tadqiq qilganlar. Xususan, ingliz tilidagi idiomatik birliklarning milliy-madaniy mazmuni, ularning tarjima qilinishi va o'zbek tilidagi muqobillari bo'yicha izlanishlar mavjud.

“Inson” obrazini ifodalovchi frazeologik birliklar esa so'nggi yillarda til va madaniyat munosabati doirasida alohida e'tiborga tushgan. So'zlashuv tili, badiiy adabiyot va publitsistikada uchraydigan bunday frazeologizmlar orqali inson xarakteri, axloqiy-psixologik holati va ijtimoiy bahosi yoritiladi [1]. Biroq aynan ingliz va o'zbek tillaridagi inson obraziga oid frazeologik birliklarni qiyosiy-tahliliy o'rganish hali to'liq o'zlashtirilmagan bo'lib, ushbu mavzu bu boradagi ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan. Frazeologik birliklar — bu tildagi doimiy so'z birikmalari bo'lib, ular ko'pincha ko'chma ma'noda qo'llanadi va nutqqa obrazlilik, ifodaviylik bag'ishlaydi. Ular grammatik va semantik jihatdan mustahkam bo'lib, tarkibiy qismlarini o'zgartirish yoki almashtirish ko'pincha mumkin emas.

Tilshunoslikda frazeologizmlar bir necha mezonlarga ko'ra tasniflanadi:

- Struktura bo'yicha: iboralar, so'z birikmalari, gap shaklidagi frazeologizmlar;
- Semantik jihatdan: to'liq ko'chma ma'noli (idiomatik), qisman ko'chma, va analitik frazeologik birliklar;
- Funksional uslubiy jihatdan: nutqiy, badiiy, publitsistik va kundalik so'zlashuvda qo'llanuvchi frazeologizmlar.

Frazeologik birliklarning eng muhim funksiyalaridan biri — insonning ichki holatini, fazilat va nuqsonlarini obrazli va qisqa tarzda ifodalashdir [2]. Aynan shu nuqtai nazardan, “inson obrazi”ni aks ettiruvchi frazeologizmlar alohida e'tiborga loyiq. Inson obrazini ifodalovchi frazeologik birliklar: Ingliz va o'zbek tillarida qiyosiy tahlil: frazeologizmlarda inson obrazini ifodalashda har

ikki tilda turli yondashuvlar mavjud. Bu yerda asosiy urg'u insonning xarakteri, aqliy darajasi, ijtimoiy mavqei, hissiy holatlari, odatlari va boshqa shaxsiy jihatlarini ifodalovchi birliklarga qaratiladi.

- Inson xarakteri va xulqiga oid frazeologizmlar: o'zbek tilida: "qop-qora yurak", "tili zahar", "oliyjanob odam", "pishiq-puxta", "yengiltabiat"; ingliz tilida: cold-hearted, big mouth, kind soul, hard-headed, easy-going.

Bu frazeologik birliklar insonning ichki dunyosiga nisbatan baho beruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. O'zbek tilida ko'proq kinoyaviy obrazlar ishlatilsa, ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri sifatlarga asoslangan idiomlar ustun.

- Insonning aqliy salohiyati va idrokiga doir birliklar: o'zbek tilida: "kallasi ishlaydi", "aqli joyida", "kalla qotdi"; ingliz tilida: sharp-minded, have a good head on one's shoulders, crack one's brain.

Bu frazeologizmlar orqali insonning tafakkur darajasi, aqllilik yoki ahmoqlik darajasi ifodalanadi. Har ikki tilda aql bilan bog'liq obrazlar bosh miya, bosh so'zlari orqali ifodalanadi.

- Emotsional holat va psixologik kechinmalarni ifodalaydigan iboralar: o'zbek tilida: "ich-eti yonmoq", "dili xira", "ko'ngli tushdi"; ingliz tilida: feel blue, heart sinks, be on cloud nine.

Bu iboralar insonning ruhiy holatini ifodalashda xizmat qiladi. Ingliz tilida ko'proq metaforik ko'k rang, ob-havo obrazlari orqali emotsiyalar ifodalanadi, o'zbek tilida esa yurak, ko'ngil, dil obrazlari faol ishlatiladi.

Frazeologizmlar orqali milliy mentalitet va madaniyat aks etishi: Frazeologik birliklar tilning faqat grammatik yoki leksik boyligi emas, balki xalqning madaniy qarashlarini, urf-odatlarini, qadriyatlarini o'zida aks ettiradi. O'zbek tilida oilaparastlik, hurmat, or-nomus kabi qadriyatlar ko'proq ko'zga tashlansa, ingliz tilida esa individualizm, shaxsiy erkinlik va tanqidiy qarashlar ustunlik qiladi. Masalan: o'zbekcha: "er yigit", "halol odam", "or-nomusli bola"; inglizcha: man of his word, stand-up guy, clean-handed person [3].

Bu farqlar frazeologizmlarni nafaqat tarjima qilishda, balki ularni talqin qilishda ham ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab etadi. Frazeologik birliklarning tarjima qilishda quyidagi muammolar kuzatilishi mumkin: to'g'ridan-to'g'ri muqobil variantlarning yo'qligi: masalan, ingliz tilidagi a backseat driver (aralashishga o'rganib qolgan odam) o'zbek tilida aniq muqobiliga ega emas. Kontekstga bog'liqlik: ko'plab frazeologizmlar kontekstga qarab turlicha tarjima qilinadi, masalan, heart of gold — "oltin yurakli", lekin har doim ham "yaxshi odam" degani emas. Madaniy o'ziga xosliklar: o'zbek tilida "ko'ngli vayron bo'ldi" iborasi ingliz tilida to'g'ri tarjima qilinsa ham, emotsional kuchi yo'qolishi mumkin [4].

Ikkala tilda ham inson obrazini ifodalovchi frazeologik birliklar ko'plab semantik guruhlarini o'z ichiga oladi. O'zbek tilida yurak, ko'ngil, dil kabi obrazlar ko'p qo'llansa, ingliz tilida mind, heart, soul va boshqa abstrakt tushunchalar keng tarqalgan. Frazeologizmlar orqali milliy mentalitet, qadriyatlar va jamiyatdagi axloqiy me'yorlar ifodalanadi. Tarjimada madaniy konnotatsiyalarni saqlash muhim ahamiyatga ega.

Ingliz va o'zbek tillarida "inson" obrazini ifodalovchi frazeologik birikmalarni ta'limotda taqqoslash ingliz va o'zbek tillarida ijtimoiy va madaniy farqlarni ko'rsatadi. Ikkala tilda ham "inson" mavzusi keng ko'lamda yoritilgan bo'lib, ularning frazeologik birliklarida insonning psixologik, ijtimoiy va ruhiy jihatlarini aks ettiriladi.

Inson obrazining frazeologik birikmalar orqali ifodalanishi madaniy va tilga xos xususiyatlar bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbek tilida frazeologik birikmalar ko'proq insonning ijtimoiy va ruhiy jihatlarini ta'riflash, ingliz tilida ko'proq tashqi ko'rinish va xulq-atvor asosida ifodalangan. Bu ikki tilni o'rganish va tahlil qilishda madaniyatlararo farqlarni va lingvistik xususiyatlarni chuqur anglashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aliyev, F. (2010). O'zbek tilidagi frazeologizm va ularning semantikasiga oid tadqiqotlar. Toshkent: Fan.
2. Виноградов, В. (1990). О русской фразеологии, Москва, Наука.
3. Mirmuxammedov, T. (2018). Inson obraziga oid frazeologizm va uning ta'siri. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.

4. Wierzbicka, A. (1997). Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. Oxford: Oxford University Press.

UO'K 81-13

“DAS BROT” HIKOYASINING O‘ZBEK TARJIMALARIDA RUHIY IZTIROBNING IFODALANISHI: QIYOSIY-TAHLILIY YONDASHUV

Sh.I.Tursunova, doktorant, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Wolfgang Borxert - Ikkinchi jahon urushi davrida vujudga kelgan “Trümmerliteratur” (“Vayronalar davri adabiyoti”) oqimining yorqin vakillaridan biridir. Uning qisqa hikoyalardagi ichki monolog, sukut, og‘riq va ruhiy iztirob ko‘rinishlari o‘sha davr insonining psixologik portretini ifodalaydi. “Das Brot” hikoyasi bu borada eng ko‘p tahlil qilingan asarlardan biridir.

Kalit so‘zlar: Wolfgang Borxert, ruhiy iztirob, sukut, ichki monolog, Ikkinchi jahon urushi, psixologik tahlil

Аннотация. Вольфганг Борхерт является одним из ярких представителей литературного направления «Trümmerliteratur» («Литература руин»), возникшего в послевоенный период Второй мировой войны. Его короткие рассказы характеризуются внутренним монологом, молчанием, болью и глубокими психологическими переживаниями, отражающими внутренний мир человека той эпохи. Рассказ «Das Brot» - одно из наиболее часто анализируемых произведений в этом контексте.

Ключевые слова: Вольфганг Борхерт, душевные страдания, молчание, внутренний монолог, Вторая мировая война, психологический анализ.

Abstract. Wolfgang Borchert is one of the prominent representatives of the post-World War II literary movement known as Trümmerliteratur ("Literature of the Ruins"). His short stories are notable for their use of internal monologue, silence, pain, and emotional suffering to portray the psychological state of individuals during that period. Among these, “Das Brot” is one of the most frequently analyzed works.

Keywords: Wolfgang Borchert, emotional suffering, silence, internal monologue, World War II, psychological analysis

Kirish. Ikkinchi jahon urushidan keyingi nemis adabiyoti, xususan, “Trümmerliteratur” - vayronalar davri adabiyoti vakillarining ijodi insoniyat tarixidagi eng og‘ir ijtimoiy-siyosiy fojialar zamirida inson qalbining ichki iztiroblarini ifodalashga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Bu adabiy maktabning yorqin namoyandalaridan biri Wolfgang Borxert bo‘lib, uning qisqa, ammo teran mazmunli hikoyalari nemis xalqining urushdan keyingi holatini, qashshoqlik va ma‘naviy bo‘shliqni favqulodda badiiy mahorat bilan ifodalaydi.

Ushbu maqolada “Das Brot” hikoyasining o‘zbek tiliga ikki tarjimasi - Mirzaali Akbarov va Shuxratxon Imyaminova tomonidan amalga oshirilgan variantlari - qiyosiy-tahliliy uslubda tahlil qilinadi. Asosiy e‘tibor tarjima jarayonida ruhiy iztirob, psixologik tanglik, ichki monologlar va ijtimoiy sharoit ta‘sirida yuzaga kelgan hissiy holatlarning adekvat ifodalanishiga qaratiladi. Shu orqali asliyatdagi chuqur psixologik manzaralarning tarjimada qanday aks ettirilgani, qanday elementlar yo‘qolgan yoki ustalik bilan uzatilganini aniqlash maqsad qilib olinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada Wolfgang Borxertning “Das Brot” (1946) hikoyasining ruhiy iztirobga boy qismlarini aniqlash, ularni ikki xil o‘zbekcha tarjimasi - Mirzaali Akbarov va Shuxratxon Imyaminova tomonidan amalga oshirilgan variantlar bilan qiyosiy tahlil qilish asosiy metod sifatida qo‘llandi. Tanlangan tarjimalar XX asrning turli bosqichlarida yaratilgani bois, tarjimonlik yondashuvi, stilistik vositalar va semantik muvofiqlik darajasi sezilarli darajada farqlanadi. Tahlil jarayonida hikoyaning emotsional dinamizmi, ruhiy iztirobga to‘la sahnalar, xarakterlar orasidagi sukut va ichki monologlar asosiy diqqat markazida bo‘ldi. Tarjimachilarning bu holatlarni o‘zbek tilida qanday aks ettirgani aniqlanib, ularning qahramon ruhiyatini qayta tiklashdagi yutuqlari va kamchiliklari ilmiy izohlar asosida baholandi.

Tahlil va muhokama. Volfgang Borxertning “Das Brot” hikoyasi Ikkinchi jahon urushi oqibatlarining inson qalbida qoldirgan jarohatlarini ifodalashda minimalizm va ichki psixologik dinamika orqali g‘oyat kuchli ta’sir uyg‘otadi. Hikoya markazida - urushdan keyingi Germaniyada yashayotgan oddiy er-xotinning kechki suhbatidagi og‘ir sukut, yolg‘on va kechirimning bosiq dramtizmi turadi. Bu ruhiy iztirobli manzaralarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda tarjimonning tanlovi, til uslubi va ohangni yetkazish mahorati muhim ahamiyatga ega. Volfgang Borxertning qisqa hajmli, ammo ta’sirchan hikoyalarida inson ruhiyati chuqur badiiy yondashuv orqali ochib beriladi. Hikoya syujeti sodda - erkak ochlikdan aziyat chekib, xotinidan yashirinchalik non yeb qo‘yadi. Ammo aynan mana shu oddiy holat orqali muallif inson axloqiy tanlovi, irodaviy iztiroblari va ichki halovatni yo‘qotgan ruhiyat holatini tasvirlaydi.

Ayol obrazida esa sezgirlik, sabr-toqat va ichki e’tiroz “sukut” orqali namoyon bo‘ladi. U erining yolg‘onini fahmlaydi, ammo unga ayblovlardan yuzlanmaydi. Aksincha, kinoyali, lekin ehtiyotkor ohangdagi iboralar orqali ichki kechinmalarini bayon etadi. Hikoyaning markaziy psixologik nuqtalaridan biri sifatida quyidagi jumlaning keltirish mumkin:

“Sie fühlte, wie die Kälte der Fliesen langsam an ihr hochkroch. Und sie sah von dem Teller weg. «Ich dachte, hier wäre was», sagte er und sah in der Küche umher. «Ich habe auch was gehört», antwortete sie und dabei fand sie, daß er nachts im Hemd doch schon recht alt aussah. So alt wie er war.” (Wolfgang B, Das Gesamtwerk)

“Shundagina ayol oshxonadagi tohtaxta ustida ustida turganligini va uning sovuq a’zoi badanidan o’tib ketayotganligini sezdi va ko‘zini likopchadan olib qochdi. -Bu yerda biron narsa sodir bo‘libdimi, deb o‘ylabman,- dedi eri oshxonaga ko‘z yugurtirib. -Men ham qandaydir tovushlarni eshitganday bo‘ldim,- javob berdi ayol va eri uni tungi ichki ko‘ylakda yana ham qarraroq ko‘rinayotganligini sezdi.”

Bu oddiy jumlada ayol erini xijolat qilmaslik uchun o‘zini bilib turib, bilmaslikka oladi. Borxert bu yerda «Ich habe auch was gehört» (Men ham nimanidir eshitganday bo‘ldim) degan ifoda orqali ayolning o‘ziga va eriga ayagan yolg‘onini, ayni damda esa shu yolg‘on orqali eriga berayotgan kechirimini yoritadi.

Mirzaali Akbarov tarjimasida bu jumla shunday ifodalangan:

“Oyog‘idan sovuq o‘tganday bo‘lib, ayol junjika boshladi.-Oshxonada kimdir yuribdimikan deb o‘ylabman,- dedi eri atrofga javdirab. -Mening ham qulog‘imga nimadir chalinganday bo‘ldi, - dedi ayol va shu damda uning tunda ko‘ylakchan juda qarimsiq ko‘rinayotganligiga ajablandi.”

Mirzaali Akbarov tarjimasida ushbu ibora “Mening ham qulog‘imga nimadir chalinganday bo‘ldi” tarzida berilgan. Bu tarjima semantik jihatdan asliyatga yaqin bo‘lsa-da, ayolning ruhiy holatini ifodalovchi bevosita kechirim ohangi va ichki sezgi kuchi pasaygan. Asl matndagi “auch” so‘zining niyatga urg‘u beruvchi ohangi, ya’ni ayol erining yolg‘onini anglagan holda, o‘zini ham go‘yoki biror narsa eshitganday qilib ko‘rsatayotgani, tarjimada to‘la saqlanmagan. Natijada ruhiy iztirobning murakkabligi soddalashtirilgan shaklda berilgan.

Shuningdek, “daß er nachts im Hemd doch schon recht alt aussah” jumlasida ayol nigohida erining keksayib borayotgan, zaif holatdagi qiyofasi tasvirlanadi. Bu moment – ayolga achinish, ammo bu achinish orqali unga bergan kechirim, bag‘rikenglikni ko‘rsatadi. Tarjimada bu “juda qarimsiq ko‘rinayotganligiga ajablandi” tarzida berilgan bo‘lib, “achinish” yoki “kechirish” hissi emas, balki faqat tashqi kuzatuv ifodalanadi. “Ajablandi” fe’li asliyatdagi hissiy zaminni to‘la anglatmaydi, chunki u ichki tushuncha emas, tashqi reaksiyani bildiradi.

Demak, bu epizodda ayol obrazining psixologik chuqurligi va Borxert yaratgan ruhiy tabiatning tarjimada to‘la tiklanmaganini ko‘rish mumkin. Tarjimon ba’zi joylarda syujet mazmunini yetkazgan bo‘lsa-da, ruhiy iztirob va kechirimpayparvarlikdagi badiiy va semantik noziklikni qisman yo‘qotgan.

Semantik darajadagi soddalashtirish va poetiklik. Borxert matni qisqa, lakonik, ammo unda emotsional yuklama kuchli. Tarjimada bu muvozanatni saqlash qiyin. Quyidagi parcha - og‘ir sokinlikning eng muhim nuqtasi:

“Du hättest Schuhe anziehen sollen. So barfuß auf den kalten Fliesen. Du erkältest dich noch.» Sie sah ihn nicht an, weil sie nicht ertragen konnte, daß er log. Daß er log, nachdem sie neununddreißig Jahre verheiratet waren.”

Bu parcha Borxertning ruhiy iztirobni poetik minimalizm orqali berishga erishganini yaqqol ko'rsatadi. Har bir gap qisqa, lakonik, ammo ichki og'riq bilan to'la. Ayol obrazining hissiyotlari – sabr, alam, charchoq va xafa bo'lish, bular so'zlar orqasidagi sukut orqali uzatilgan. Ayol ko'zini eridan olib qochadi – bu bevosita ayblash emas, lekin qattiq ichki norozilikning, ko'ngil ozorining ifodasidir. Ayniqsa, „*daß er log, nachdem sie neununddreißig Jahre verheiratet waren*“ – bu jumlada og'riqning cho'qqisi bor: 39 yil birga yashab, hanuz yolg'on. Bu ayol uchun chidab bo'lmas ruhiy xiyonatdir.

Mirzaali Akbarovda:

- *Oyog'ingga bir narsa ilib olsang bo'lmaydimi? Shunday sovuqda yalangoyoq turibsan-a, shamollab qolasan-ku,- dedi u. U eriga qaramadi ham. Shunaqa yolg'on so'zlasa, chiday olmaydi. Axir bir yostiqa bosh qo'yanlariga o'ttiz to'qqiz yil bo'libdi-yu, haliyam til uchida so'zlaydi.*

Semantik soddalashtirish mavjud: „daß er log“ (u yolg'on gapiryapti) jumlasini „til uchida so'zlaydi“ bilan almashtirilgan. Bu ifoda semantik jihatdan sustroq, g'amgin xiyonat hissini emas, yuzaki og'zaki muomala mazmunini beradi.

Poetiklik zaiflashgan: „chiday olmaydi“ degan jumla hissiy jihatdan soddalashtirilgan. Asl matndagi „nicht ertragen konnte“ – chuqur ruhiy chidamsizlik, ko'z qarashdan ham o'zini tiyish darajasidagi og'riq.

Stilistik o'zgarishlar: „bir yostiqa bosh qo'yanlariga...“ iborasi o'zbek madaniyatiga xos, ammo Borxertning og'ir dramatik iztirob ohangidan ozroq chalg'itadi.

Shuxratxon Imyaminovada:

- *Oyog'ingga shippagingni kiyib olsang bo'lardi. Yalangoyoq toshaxta ustida turibsan, shamollab qolmagin tag'in. Ayol unga qaramadi, chunki erini aldayotganligini his qilishni jini suymasdi. O'ttiz yetti yillik turmushdan so'ng eri ayolini aldadi.*

Semantik aniqlik: „aldayotganini his qilishni jini suymasdi“ iborasi aslyatdagi „nicht ertragen konnte, daß er log“ mazmunini deyarli to'la ifodalagan. Bu ifoda kuchli, individual, va ayolning ruhiy chidamsizligini yetarli darajada ko'rsatadi.

Stilistik intensivatsiya: „jini suymasdi“ iborasi kuchli emotsional ifoda bo'lib, ichki norozilikni ta'sirli yetkazadi. Bu xalqona, ammo samimiy va bevosita obraz yaratadi. Bu uslub orqali tarjimada Borxertga xos psixologik ziddiyat ta'siri saqlab qolingan.

Farq: Asl matndagi „daß er log, nachdem sie neununddreißig Jahre verheiratet waren“ jumlasini 37 yil deb berilgan (ehtimol, tarjima xatosi yoki chalkashlik). Ammo bu faktik xatolik bo'lsa-da, umumiy iztirob ta'siriga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi.

Xulosa: Borxert matni ruhiy iztirob, sukut kabi qisqa, ammo og'ir gaplar bilan boyitgan. Tarjimada bu og'irlikni saqlab qolish oson emas. Mirzaali Akbarov tarjimasida bu sahna umumiy mantiqiy mazmunni yetkazgan, ammo psixologik dramatism kuchsiz, poetik intensitet pasaygan. Aksincha, Shuxratxon Imyaminova tarjimasida esa ayolning ruhiy qismati, ichki og'riqlari kuchli va stilistik rang-baranglik bilan aks ettirilgan.

Semantik kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, Mirzaali Akbarov tarjimasida bir qadar soddalashtirish va umumlashtirish tendensiyasi mavjud bo'lib, ruhiy iztirob ko'proq dialoglar orqali, tashqi ifoda orqali beriladi. Masalan, nemischa asldagi „Er sah sie lange an“ (U unga uzoq tikildi) kabi jumalarda ichki kechinma kuzatuvchi ko'z orqali berilgan bo'lsa, tarjimada bu izchil tafsilot soddalashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Borchert W. Das Gesamtwerk. Hamburg: Rowohlt Verlag, 1998.
2. Akbarov M. (tarj.) Non // V. Borxert. Sharq yulduzi jurnali 1999/6-son.
3. Imyaminova Sh. (tarj.) Non // „Jahon adabiyoti“ jurnali, 2017, №5.
4. Azizxo'jayeva N. Tarjimashunoslikka kirish. – Toshkent: TDPU, 2010.
5. G'aniyeva N. Badiiy tarjima: muammolar va izlanishlar. – Toshkent: Fan, 2007.
6. Комиссаров В.Н. Теория перевода. – М.: Высшая школа, 1990.
7. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 2018.
8. Хафизов Ғ. Бадий матнинг таржимадagi semantik o'ziga xosliklari // „Ёш олимлар“ журнаli, 2023, №2(100).

JAMOATCHILIK BILAN ALOQALARNI SAMARALI RIVOJLANTIRISHDA MEDIATSIYANI QO'LLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

*S.Urinbayeva, bo'lim boshlig'i, Adliya vazirligi "Adolat" MHAM, mustaqil izlanuvchi,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. Maqolada jamoatchilik bilan aloqalar faoliyatining zamonaviy bosqichida axborot kommunikatsiyasi va mediatsiyaning o'zaro bog'liqligi tahlil qilingan. Shu bilan birga, ijtimoiy ziddiyatlar va nizolarni murosali hal etishda mediatsiya tamoyillarining jamoatchilik bilan aloqalar strategiyasiga integratsiyalashuvi zaruratga aylanmoqda. Maqolada kommunikatsion nazariyalar, mediatsion yondashuvlar hamda amaliy tajribalar asosida axborot va vositachilikning samaradorlik omillari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: jamoatchilik bilan aloqalar, axborot, ijtimoiy tarmoq, axborot kommunikatsiyasi, mediatsiya, ijtimoiy nizo, krizis strategiyasi, vositachilik, auditoriya, mediator.

Аннотация. В статье анализируется взаимосвязь информационной коммуникации и медиации на современном этапе деятельности по связям с общественностью. В то же время, интеграция принципов медиации в стратегии связей с общественностью становится необходимостью при компромиссном разрешении социальных конфликтов и споров. В статье рассматриваются факторы эффективности информации и медиации на основе коммуникационных теорий, медиативных подходов и практического опыта.

Ключевые слова: связи с общественностью, информация, социальные сети, информационные коммуникации, медиация, социальный конфликт, кризисная стратегия, посредничество, аудитория, медиатор.

Abstract. The article analyzes the interrelationship of information communication and mediation at the modern stage of public relations. At the same time, the integration of mediation principles into public relations strategies is becoming necessary for the peaceful resolution of social conflicts and disputes. The article examines the factors of effectiveness of information and mediation based on communication theories, mediation approaches and practical experience.

Keywords: public relations, information, social network, information communication, mediation, social conflict, crisis strategy, mediation, audience, mediator.

Kirish. Zamonaviy ijtimoiy-siyosiy jamiyatda jamoatchilik bilan aloqalar instituti davlat boshqaruvi, fuqarolik jamiyati va ommaviy kommunikatsiya tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ayniqsa, ochiqlik va shaffoflik tamoyillarining kuchayib borayotgan davrda ommaviy axborot vositalari va kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi jamoatchilik bilan aloqalar faoliyatining strategik ahamiyatini keskin oshirmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti o'zining Oliy Majlisga 2020-yil 29-dekabrda Murojaatnomasida ayni shu masalaga e'tibor qaratib, jumladan shunday degan edi: "Biz o'tgan to'rt yil davomida jamiyatimizda oshkorlik va ochiqlik, so'z erkinligi muhitida yashash va ishlashga asta-sekin o'rganib boryapmiz. Xolis va adolatli jurnalist va bloggerlarning tanqidiy chiqishlari eskicha qolipda ishlaydigan rahbarlarning faoliyatidagi xato-kamchiliklarni ko'rsatib, ularni ish uslubini o'zgartirish va mas'uliyatini oshirishga majbur qilmoqda. Bundan buyon har bir davlat organi o'z kundalik faoliyatida ommaviy axborot vositalari bilan yaqin muloqot va hamkorlikni yo'lga qo'yishi zarur va shart." [1]

Bugungi kunda axborot oqimini boshqarish va jamoatchilik fikrini shakllantirish jarayonida mediatsiya vositalaridan oqilona foydalanish nafaqat murosani ta'minlaydi, balki davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va keng jamoatchilik o'rtasida ishonch muhitini mustahkamlashga xizmat qiladi.

"Mediatsiya" so'zi lotin tilidagi "mediare" so'zidan olingan bo'lib, vositachilik qilish, kelishtirish maqsadida aralashish degan ma'nolarini bildiradi [4]. Shuning uchun yuridik adabiyotlarda mediatsiya va vositachilik tushunchalari sinonim hisoblanadi. Mediatsiya bilan bog'liq bo'lgan holatlarni tartibga solish, mediatorlar va mediatsiyani amalga oshiruvchi taraflarning huquq va majburiyatlari, shuningdek, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarni oldini olishni

nazarda tutuvchi O'zbekiston Respublikasining "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonuni (2018-yilning 3-iyulida O'RQ 482-son) asosida qabul qilingan [3]. Ushbu Qonun 4 bob, 34 moddadan iborat.

Mediatsiyaning o'ziga xosligi, uning taraflarning tengligi va ixtiyoriyligiga asoslanganligidir. Mediatsiyada majburlashga yo'l qo'yilmaydi. Mediatsiya tenglikka asoslanadi [3]. Ya'ni har bir tarafga o'z fikrini bildirish, savol berish, eshitishtirish, muammoni hal etish yo'llarini taklif etish kabilarda teng imkoniyatlar yaratib beriladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Jamoatchilik bilan aloqalar konsepsiyasi XX asr oxiridan boshlab axborot tarqatishdan iborat oddiy faoliyatdan tashkilot va jamoatchilik o'rtasida o'zaro ishonchli munosabatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan kompleks tizimga aylandi. Britaniyalik nashriyotchi, "Mediatsiyaga izoh" kitobi muallifi Richard Koen esa mediatsiyaga ta'rif berganda, uni quyidagicha izohlagan: "Mediatsiyada uchinchi shaxs jarayonga kirishadi, uning maqsadi birinchi ikkitasining kelishuvga kelishiga yordam berishdir [6]." Amerikalik sotsiolog, Joan B. Krok xalqaro va tinchlik tadqiqotlari instituti direktori, "Mojarodan yarashuvga [7]" kitobi muallifi John Paul Lederach mediatsiyani "konflikt transformatsiyasi" sifatida talqin etadi va uni ijtimoiy yarashuvga erishish vositasi deb baholaydi. Amerikalik psixolog, Kolumbiya universitetining faxriy professori Morton Deutsch konfliktni konstruktiv va destruktiv shakllarga ajratgan holda, mediatsiyani konstruktiv yondashuvlar qatoriga kiritadi [8].

Shuningdek, mediatsiya sohasida yetakchi mutaxassislaridan biri amerikalik huquqshunos, mediator va professor San Fransisko School of Law universitetining dekani Jay Folberg va amerikalik ijtimoiy ishlar bo'yicha mutaxassis, mediator, Workplace Solutions tashkiloti asoschisi va rahbari Alison Taylor tomonidan yozilgan "Mediation: A Comprehensive Guide to Resolving Conflicts Without Litigation (1984)" kitobi esa mediatsiya sohasida muhim manba hisoblanadi. Ushbu asarda mediatsiya nizolarni hal qilishning muqobil usuli sifatida taqdim etiladi, bunda neytral vositachi yordamida taraflar o'z ehtiyojlari va manfaatlariga mos kelishuvga erishadilar [9].

Bir so'z bilan aytganda mediatsiya bu neytral vositachilikdir, ya'ni nizolashayotgan tomonlarga o'zaro maqbul yechim topishga yordam beradigan jarayondir.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda jamoatchilik bilan aloqalar faoliyatida mediatsiyani qo'llashning ahamiyati va uni rivojlantirishdagi roli tahlil qilingan. Shu bilan birga, axborotning ishonchligini ta'minlash va nizolarni muloqot orqali hal etish vositasi sifatida mediatsiyaning jamoatchilik bilan aloqalar tizimidagi o'rni ilmiy-nazariy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. Ushbu tadqiqotning asosiy **maqsadi** – mediatsiya vositasini jamoatchilik bilan aloqalar faoliyatida qanday qilib samarali qo'llash mumkinligini aniqlash, mediatsiyaning ijtimoiy ziddiyatlarni yumshatishdagi, ishonch va hamkorlikni mustahkamlashdagi rolini o'rganishdan iborat.

Tadqiqot obyekti. Jamoatchilik bilan aloqalar tizimida kommunikatsion faoliyatni tashkil etish jarayonida yuzaga keladigan axborot almashinuvi va ijtimoiy nizolarni hal qilish mexanizmlari.

Tadqiqot predmeti. Axborot kommunikatsiyasi va mediatsiya yondashuvlarining jamoatchilik bilan aloqalar strategiyasiga integratsiyalashuvi, ularning o'zaro ta'siri va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi roli. Mavzu axborot nazariyasi, sotsiologiya, kommunikatsiya, jurnalistika, hamda huquqiy mediatsiya sohalarini o'z ichiga qamrab olgan. Tadqiqotning **ilmiy yangiligi** axborot kommunikatsiyasi va mediatsiyaning jamoatchilik bilan aloqalar tizimidagi o'zaro integratsiyalashuvi, PRning vositachilik vazifasini bajarishdagi roli nazariy va amaliy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi.

Tahlil va natijalar. Jamoatchilik bilan aloqalarda esa mediatsiya nizolarni hal qilish va manfaatdor tomonlar o'rtasida o'zaro manfaatli aloqalarni o'rnatish uchun samarali vosita hisoblanadi. Mediatsiya orqali tashkilotlar jamoatchilik, media, hamkorlar yoki davlat idoralari bilan bo'lgan mojarolarni yumshatib, o'z obro'sini saqlab qolishda foydalanishi mumkin. Xalqaro miqyosda Birlashgan Millatlar Tashkiloti va boshqa xalqaro tashkilotlar ijtimoiy tarmoqlarda yuzaga kelgan mojarolarni hal etishda onlayn mediatsiya usullaridan foydalanadi. Bu usullar orqali mojarolarni tez va samarali hal qilishga erishiladi [12]. Fransiyada esa onlayn mediatsiya xizmatlari orqali internetda yuzaga kelgan mojarolarni hal qilish amaliyoti mavjud. Bu xizmatlar orqali foydalanuvchilar o'zaro kelishmovchiliklarni sudgacha hal qilish imkoniyatiga ega bo'lgan [13]. Jamoatchilik bilan aloqalarda nizoli vaziyatlarning sabablari tahlil qilindi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki,

jamoatchilik bilan aloqalar tizimida kuzatilayotgan muammolar, asosan quyidagi omillar bilan bog'liq:

- Davlat tashkilotlari tomonidan aholining fikr va takliflari yetarlicha inobatga olinmasligi;
- Davlat idoralari va fuqarolar o'rtasidagi muloqotning bir yoqlamaligi;
- Axborotni tarqatishda shaffoflik va ishonchlilik prinsipiga amal qilinmasligi;
- Qaror qabul qilish jarayonida fuqarolarning ishtirok etmasligi kabi omillar jamoatchilik bilan aloqalarda ziddiyat va ishonchsizlikka olib kelmoqda.

Xulosa va takliflar. Jamoatchilik bilan aloqalar tizimi zamonaviy ijtimoiy boshqaruvning ajralmas tarkibiy qismiga aylangan. Bu tizim samaradorligini oshirishda axborot kommunikatsiyasining aniqligi, vaqtida yetkazilishi va ishonchliligi muhim o'rin tutadi. Biroq, faqat axborot yetkazish bilan chegaralanmasdan, ijtimoiy muloqotni tashkil qilish, nizolarni vositachilik orqali hal etish yo'llarini joriy etish bugungi kunda zaruratga aylanmoqda. Hozirgi kunda, zamonaviy kommunikatsion muhitda jamoa, davlat idoralari va fuqarolik jamiyati vakillari o'rtasidagi ishonchli muloqotni ta'minlashga zarurat tug'ilmoqda. Tashkilotlar o'z kommunikatsiya siyosatlarida mediatsion tamoyillarni (ochiqlik, ishonch, tarafkashlikda halollik) asosiy element sifatida ko'rib chiqishlari va ish dasturlariga integratsiya qilishlari zarur. Jamoatchilik bilan aloqalarda mediatsiya tomonlarning ham vaqtini ham naqdini tejaydigan yuqori samarali vositadir. Uni o'zaro manfaatli aloqalarni o'rnatish uchun samarali vosita sifatida keng qo'llanilishi ikki tomonning manfaatlarini to'la to'kis ta'minlanishiga olib kelib, tashkilotlar jamoatchilik, media, hamkorlar yoki davlat idoralari bilan bo'lgan kelishmovchiliklarni yumshatib, o'z obro'sini saqlab qolish, ortiqcha ovvoragarchiklarning oldini olishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi – 2020. // <https://president.uz/uz/lists/view/4057>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-iyundagi PQ-4366-son "Ommaviy axborot vositalari mustaqilligini ta'minlash hamda davlat organlari va tashkilotlari axborot xizmatlari faoliyatini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori, <https://lex.uz/docs/4390513>
3. O'zbekiston Respublikasining "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonuni, <https://lex.uz/docs/-3805227>
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/mediatsiya-va-uning-vazifalari/viewer>
5. Судорогина Е.В. Медиация в гражданском и арбитражном процессе // Вопросы российского и международного права. 2018. Т. 8. No 10А. С. 42.К вопросу определения медиации | Статья в журнале «Молодой ученый» (moluch.ru)
6. https://classic.austlii.edu.au/au/journals/WkoLawRw/1995/5.html?utm_source=chatgpt.com
7. https://www.johnpaullederach.com/2023/03/conflict-transformation/?utm_source=chatgpt.com
8. https://books.google.co.uz/books/about/The_Resolution_of_Conflict.html?id=WZ4_EAAAQBAJ&redir_esc=y
9. <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2906&context=mlr>
10. Yakubova D.Sh. Mediatsiya: nizolarni hal qilishning muqobil usuli (uslubiy qo'llanma). –Toshkent, 2020, 6-bet.
11. <https://news.smu.edu.sg/news/2024/08/28/global-survey-found-international-commercial-mediation-garner-highest-satisfaction>
12. https://peacemaker.un.org/en/thematic-areas/digital-technologies?utm_source=chatgpt.com
13. <https://www.afnic.fr/en/domain-names-and-support/resolve-a-dispute/mediation-procedure/>

UO'K 81'373

INGLIZCHA ARABIZMLARNING TIZIMLASHTIRILISHI: TARIXIY-ETIMOLOGIK VA FUNKSIONAL TAHLILI

R.A.Uzoqboyeva, tayanch doktorant, Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi arabiy o'zlashmalarining tasnifiga oid ilmiy qarashlar tahlil qilinadi. Maqolada arabiy so'zlarning xronologik, morfologik, semantik va funksional jihatdan tasniflanishini ko'rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan taklif etilgan modellari va yondashuvlar, xususan, Dazdarević, Amosova va Adzieva konsepsiyalariga tayanilgan holda o'zlashmalarining toifalari tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: arabiy o'zlashmalar, tasnif, semantik transformatsiya, morfologik moslashuv, xronologiya, tillar o'zaro ta'siri.

Аннотация. В данной статье анализируется классификация арабских заимствований в английском языке. В статье рассматривается классификация арабских слов в английском языке с хронологической, морфологической, семантической и функциональной точек зрения, а также современные теоретические подходы и классификационные модели на основе работ Даздаревича, Амосовой и Адзиевой.

Ключевые слова: арабские заимствования, классификация, семантическая трансформация, морфологическая адаптация, хронология, языковое влияние.

Abstract. This article explores the classification of Arabic borrowings in the English language. The article examines the classification of Arabic words in the English language from chronological, morphological, semantic, and functional perspectives, drawing on the frameworks of Dazdarević, Amosova, and Adzieva.

Key words: Arabic borrowings, classification, semantic transformation, morphological adaptation, chronology, language influence.

Ingliz tilidagi arabiy o'zlashmalarni tizimlashtirish hozirgi zamon tilshunosligining nazariy va amaliy yo'nalishlarida muhim ilmiy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu boradagi izlanishlar faqat leksik birliklarning etimologik manbasini aniqlash bilangina cheklanib qolmay, balki ularning semantik yuklamasi, fonetik va morfologik strukturasidagi o'zgarishlar, shuningdek, yangi til tizimida egallagan funksional pozitsiyasini ham qamrab oladi. Arab tilidan o'zlashgan so'zlarni tasniflash jarayonida ko'pchilik tadqiqotchilar asosiy mezon sifatida ularning ingliz tiliga kirib kelgan davri, o'zlashuv darajasi, semantik adaptatsiyasi va funksional integratsiyasini belgilab oladilar. Shu bilan birga, mazkur tasnif mezonlari har doim ham izchil natija bermay, ko'plab murakkablik va noaniqliklarni yuzaga keltirishi mumkin.

Zamonaviy tilshunoslikda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida arab tilidan o'zlashgan faol leksik birliklar soni mingdan ortiqni tashkil etadi. Yanada keng qamrovli yondashuvlarga ko'ra esa, arabcha kelib chiqishga ega bo'lgan so'zlar soni 6500 atrofida baholanadi[9]. Bu ko'rsatkich nafaqat umumxalq leksikasini, balki tarixiy, ilmiy, madaniy va diniy terminologiyani ham o'z ichiga oladi.

Arabiy o'zlashmalarni ilmiy tasniflashda bir qator mezonlar, jumladan, ularning morfologik va fonetik moslashuvi, semantik yo'nalishi hamda ingliz tiliga kirib kelgan xronologik bosqichlari muhim metodologik ahamiyat kasb etadi. Bunday tasniflashning nazariy asoslari til turlarining umumiy tipologik va genetik xususiyatlari bilan bog'liq. Tilshunos olim D. Kristal qayd etganidek, tillarni tasniflashning asosiy usullari sifatida genetik va tipologik yondashuvlar ajratiladi[2].

Mazkur yondashuvga muvofiq, ingliz tili hind-yevropa tillari oilasining german guruhiga, arab tili esa afroasiyoiy (semit-xamit) tillar oilasining semit guruhiga mansub bo'lib, bu ikki tilning fonologik tuzilmasi, grammatikasi, semantik tizimi, uslubiy darajalari hamda madaniy konnotatsiyalarida tub farqlar mavjud[8].

Tadqiqotimizda biz arabiy o'zlashmalarni faqat individual leksik birliklar sifatida emas, balki kompleks lingvistik hodisa sifatida ko'rib chiqamiz va ularning ingliz tilidagi tasnifiga oid mezonlarni xolis, chuqur va tahliliy yondashuv asosida o'rganamiz.

Ingliz tiliga arab tilidan kirib kelgan so'zlarni tasniflash masalasi murakkab va ko'p qirrali hodisadir. Turli davrlardagi tilshunoslar bu o'zlashmalarni tasniflashning har xil tamoyillarini taklif etib kelgan. Xususan, M. Serjeantson (1935) ingliz tilidagi arabiy o'zlashmalarning tarixiy-etimologik taraqqiyotini o'rganar ekan, ularni xronologik asosda tasniflaydi[1]. Uning fikricha, arabiy o'zlashmalarning dastlabki qatlami (VIII–XI asrlar) asosan tangalar, harbiy va savdo terminlari bilan bog'liq bo'lib, son jihatdan kam, lekin tarixiy jihatdan muhimdir (*mancus, alfet, caffa* va b.). Keyingi bosqich – o'rta ingliz tili davrida (XII–XIV asrlar) esa ko'plab ilmiy va madaniy leksik birliklar ingliz tiliga fransuz va ispan tillari orqali kirgan. Bu qatlamga *alchemy, algebra, admiral, zenith, saffron, azimuth* kabi atamalar kiradi. Serjeantson arabiy o'zlashmalarning fonetik va morfologik transformatsiyasiga ham e'tibor qaratib, ularning ingliz tilidagi moslashuv darajalarini aniqlashni taklif etadi[1].

Shu bilan birga, ingliz tilidagi arabiy o'zlashmalar tarixining dastlabki bosqichlari borasida ayrim ilmiy noaniqliklar saqlanib qolmoqda. Xususan, P. Durkinning fikricha, 1500-yilgacha bo'lgan davrda ingliz tiliga arab tilidan to'g'ridan-to'g'ri leksik birliklarning kirib kelgan-kelmaganligi masalasi hozirgacha mutlaq aniq etimologik yoki empirik dalillar bilan to'liq tasdiqlanmagan. Garchi bu davrda mavjud bo'lgan ayrim so'zlar arabcha manbaga ega deb taxmin qilinsa-da, ularning vositachi til (masalan, fransuz, ispan, lotin)larsiz bevosita o'zlashgani hozircha ilmiy jihatdan aniqlik kiritilmagan holat bo'lib qolmoqda[3].

So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar ingliz tiliga arab tilidan kirib kelgan o'zlashmalarning xronologik taqsimotini aniqlashga qaratilgan bo'lib, bu yo'nalishda P. Fournier va R. Latrache tomonidan e'tiborga molik natijalar qayd etilgan. Mualliflar o'z izlanishlarida arabiy o'zlashmalar sonining ayniqsa XIX asrda keskin ortganini asosli dalillar bilan ko'rsatadilar. Ularning fikricha, bu davr ingliz tilida arabcha kelib chiqishga ega so'zlarning faol va serqatlam o'zlashtirilgan bosqichi sifatida ajralib turadi. Bu jarayon asosan ilmiy, diniy va madaniy terminlarning ingliz tiliga jadal kirib kelgani bilan izohlanadi[4].

Boshqa tomondan, arabiy o'zlashmalarning shakllanishida tarjimaning o'rni va madaniyatlararo etimologik tahlil muhim omil sifatida qaraladi. M. A. Thawabteh (2011) ingliz tilidagi arabiy o'zlashmalarni tahlil qilar ekan, ularning keng miqyosda ingliz tiliga o'tishida tarjima vositachiligi va ispan tili orqali G'arbiy Yevropaga tarqalishini asosiy omillardan biri sifatida ko'rsatadi[5]. Muallifning fikricha, islom sivilizatsiyasining ilmiy-ma'naviy yutuqlari asrlar davomida turli tillarga, xususan ispan va fransuz tillariga, u yerdan esa ingliz tiliga tarjima yo'li bilan kirib borgan.

Ingliz tilidagi arabcha o'zlashmalar soniga doir baholar turlicha bo'lsa-da, tadqiqotchilar ularning umumiy miqdorini minglar bilan ifodalashadi. Xususan, H.Salloum va J.Peters maxsus izlanishlarida ingliz tilida taxminan 6500 ta arab tilidan olingan so'z mavjudligini qayd etadilar. Albatta, bu raqamga ko'plab bilvosita (masalan, ispan, lotin yoki fransuz tili vositasida) kirib kelgan arabcha kelib chiqishli so'zlar ham kiradi. Ingliz tiliga bevosita, to'g'ridan-to'g'ri arab tilidan o'tgan so'zlar salmog'i esa nisbatan kamroq bo'lib, ko'pincha madaniy-diniy atamalar bilan cheklanganligini M.Serjeantson ta'kidlaydi.

Ingliz tilidagi arabiy o'zlashmalarni ilmiy tasniflash jarayoni hozirgi zamon tilshunosligida murakkab va ko'p jihatli muammo sifatida qaraladi. Ularning son jihatidan ko'pligi, tarixiy kirib kelish yo'llarining turfaligi va leksik-semantik xususiyatlaridagi tafovutlar bu o'zlashmalarni yagona, universal klassifikatsiya asosida tahlil qilishni mushkullashtiradi. Shu sababli, zamonaviy lingvistika doirasida arabiy o'zlashmalarni tasniflashda turli yondashuvlar mavjud bo'lib, ularning har biri muayyan tamoyillarga asoslanadi va o'ziga xos metodologik cheklovlariga ega.

Dazdarević, Camović va Hasanović (2010) tomonidan ilgari surilgan yondashuv bu borada dolzarb nazariy asoslardan biri hisoblanadi. Mualliflar ingliz tilidagi arabiy kelib chiqishli birliklarni tasniflashda morfologik va semantik moslashuv darajasini asosiy mezon sifatida tanlaydilar. Ularning ta'kidlashicha, arabiy o'zlashmalar ingliz tiliga kirib kelganidan so'ng fonetik va grammatik jihatdan har xil darajada o'zlashadi, ba'zilar esa semantik transformatsiyaga uchraydi. Bunday tasnif "bir necha darajadagi integratsiya" modeliga asoslanadi va uch bosqichni o'z ichiga oladi.

Birinchidan, "nol transmorfhemizatsiya" holatida o'zlashma so'z ingliz tilida hech qanday grammatik o'zgarishsiz qo'llanadi (masalan, *kebab*, *mufti*, *imam* kabi). Bu birliklar fonetik jihatdan ingliz tiliga yaqinlashtirilgan bo'lsa-da, morfologik jihatdan mustaqil o'zgarishga uchramagan. Bunday birliklar asosan diniy yoki madaniy realliklar bilan bog'liq bo'lib, ingliz tilidagi cheklangan kontekstdagina qo'llaniladi.

Ikkinchidan, "murosaviy transmorfhemizatsiya" degan holatda, arabcha maqola "al-" saqlanib qolgan holda so'z ingliz tiliga o'tadi. Bu holat *algebra*, *alchemy*, *algorithm* kabi atamalarda kuzatiladi. Maqola fonetik tarkibiy qism sifatida saqlanib qolgan bo'lsa-da, semantik yukini yo'qotgan. Bu hol ingliz tilida so'z yasash jarayoniga murosaviy moslashuv sifatida qaraladi.

Uchinchidan, "to'liq transmorfhemizatsiya" so'zning ingliz tilidagi morfologik tizimga to'liq moslashganini bildiradi. Bunday so'zlar qatoriga *cotton*, *coffee*, *lemon*, *sugar*, *syrup* kabi kundalik

leksik birliklar kiradi. Ular nafaqat talaffuz, balki grammatik va semantik jihatdan ham ingliz tilining umumiy leksik tizimiga to'liq singib ketgan.

Shuningdek, maqolada arabiy o'zlashmalarning ingliz tilida morfologik hosila yasash jarayonida ishtirok etishi ham ko'rsatib o'tiladi. Masalan, *alcohol* so'zidan *alcoholic*, *alcoholism*, *alcoholically* kabi derivatsion birliklar yasalgani, bu esa arabiy o'zlashmalarning ingliz tilidagi faol leksik qatlamga singib ketganini anglatadi.

Ushbu tasniflashga oid yondashuv arabiy o'zlashmalarni tizimli ko'rib chiqishda dolzarb amaliy metod hisoblanadi. Shu bilan birga, mualliflar bu tasnifda ham bir qator ilmiy noaniqliklar mavjudligini tan oladilar. Jumladan, ba'zi so'zlar bir vaqtning o'zida morfologik jihatdan to'liq moslashgan, lekin semantik jihatdan toraygan yoki konnotatsiyasini yo'qotgan bo'lishi mumkin. Bu esa arabiy o'zlashmalarni qat'iy bo'limlarga ajratishni qiyinlashtiradi.

Shuning uchun arabiy o'zlashmalarni tasniflashda birgina mezonga asoslanish yetarli emas, balki kompleks yondashuv – fonetik, morfologik, semantik, stilistik va tarixiy mezonlarni uyg'un holda qo'llash tavsiya qilinadi. Zero, ayrim birliklar etimologik jihatdan arabcha bo'lsa-da, ingliz tiliga kirish yo'li, ishlatilish chastotasi va semantik transformatsiyasi tufayli o'zlashma darajasining turli bosqichida turadi.

Xulosa qilib aytganda, arabiy o'zlashmalarning tasnifi bir necha darajadagi integratsiyani aks ettiruvchi dinamik jarayon bo'lib, bu sohada yagona va mutlaq tasniflash modeli mavjud emas. Shu bois, arabiy o'zlashmalarni lingvistik tahlil qilishda murakkab holatlar yuzaga chiqadi va har bir birlikni individual tarzda baholash ehtiyoji tug'iladi. Dazdarević va hamkorlari taklif etgan morfologik-semantik model esa bu murakkabliklarni minimallashtirishda amaliy asos sifatida foydalanilishi mumkin.

Shu bilan birga, ingliz tilidagi arabiy o'zlashmalarni tipologik jihatdan ajratish borasida rus tilshunosi N.N. Amosovning qarashlari ham e'tiborga molikdir. U o'z tadqiqotlarida ingliz tili lug'at boyligining yevropadan tashqari tillar hisobidan kengayishida arab tilining o'rni alohida ekanini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, ingliz tilida arab tilidan o'zlashgan so'zlar asosan ikki asosiy guruhga bo'linadi:

1. Maxsus terminlar – bu ilm-fan, texnika, tibbiyot, matematika, astronomiya, falsafa kabi sohalarda qo'llaniladigan atamalar (masalan, *algebra*, *algorithm*, *zero*, *elixir* va boshqalar);
2. Etnografik so'zlar – arab xalqlarining urf-odati, turmush tarzini aks ettiruvchi leksik birliklar (masalan, *sultan*, *harem*, *mosque*, *imam*, *caravan*, *bazaar* va hokazolar)[9].

Bu tasnif arabiy o'zlashmalarning funktsional va semantik asosda farqlanishi muhimligini ko'rsatadi. Birinchi guruhdagi so'zlar, odatda, ilmiy uslubda ishlatiluvchi neytral terminlar bo'lsa, ikkinchi guruhdagi so'zlar madaniy-etnografik konnotatsiyaga ega, va ingliz tilidagi orientalistik matnlarda ko'proq uchraydi. Shuningdek, bu ikki guruh tilga singish darajasi bo'yicha ham farqlanadi: ilmiy terminlar ko'pincha to'liq assimilyatsiyalangan bo'lsa, etnografik birliklar esa aksariyat hollarda ma'lum bir tarixiy yoki madaniy kontekstda ishlatiladi.

Amosovning ushbu ikki qirrali tasnifi arabiy o'zlashmalarni tematik tasniflashda ham, ularning kommunikativ funksiyalarini belgilashda ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning ingliz tilidagi mavqeini aniqlashga imkon beradi. Bu yondashuv Dazdarević va boshqalarning morfologik-semantik modeli bilan uzviy tarzda to'ldiriladi va arabiy o'zlashmalarni chuqurroq tasniflash uchun asos yaratadi.

Mazkur tasnifiy yondashuvlar bilan uzviy tarzda bog'liq holda, E.S. Adzieva (2023) ingliz tilidagi arabizmlarning farqlanishida prototipik yondashuvni ilgari suradi. U arabiy o'zlashmalarni markazida “madaniy-nutqiy jihatdan aniq ifodalangan prototip birliklar” joylashgan, deb qaraydi. Bunday birliklar o'zida arab madaniyatining vizual, lingvistik va assotsiativ belgilarini yaqqol mujassam etadi. Masalan, *hookah*, *kaftan*, *sherbet* kabi so'zlar ingliz tilida faqat denotativ emas, balki konnotativ, madaniy jihatdan ham “arabcha” bo'lib eshitiladi. Ular inglizcha madaniy-reallikdan yiroq, ammo Sharqni tasvirlovchi belgilar sifatida faol ishlatiladi [10].

Prototiptan uzoqlashgan sari arabizmning semantik-madaniy yuklamasi susayadi. Shunday birliklar, masalan, *algebra*, *algorithm*, *zero* kabi ilmiy atamalar bo'lib, ular arab tilidan kirgan bo'lsa-da, universal ilmiy leksikaga singib ketgani sababli “arabcha tus”ni yo'qotgan. Shunday qilib,

Adzieva arabizmlarni madaniy yaqinlik va semantik faoliyatga qarab joylashtiradi — bu esa etimologik tasnifni semiyotik va kognitiv yondashuv bilan to'ldirishga imkon beradi.

Bundan tashqari, muallif arabiy o'zlashmalarni ingliz tilida qo'llanish chastotasi, uslubiy konteksti, va lisoniy moslashuviga qarab ham farqlaydi. U britan va amerikanacha ingliz tillaridagi arabizmlarni solishtirib, Britaniya inglizchasida ko'proq etnografik-madaniy birliklar, AQSh inglizchasida esa ilmiy va texnik terminlar faolroq ekanini ta'kidlaydi.

Adzieva tomonidan ilgari surilgan prototipik yondashuv arabiy o'zlashmalarning tasnifiy murakkabligiga yondashishda innovatsion metodologik asos sifatida xizmat qiladi. Bu yondashuv orqali arabizmlarni faqat grammatik yoki tarixiy mezonlar asosida emas, balki kognitiv-madaniy assotsiatsiyalar asosida ham tartibga solish mumkin bo'ladi. Bu esa zamonaviy ingliz leksikasida arab tilidan kirib kelgan birliklarni ko'p qatlamli va kontekstual yondashuv bilan tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi.

Ingliz tilidagi arabiy o'zlashmalarni tasniflash masalasi ko'p bosqichli, murakkab va dinamik jarayondir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu so'zlar turli tarixiy davrlarda, ko'p hollarda vositachi tillar orqali kirib kelgan va turli darajada fonetik, morfologik, semantik moslashuvga uchragan. Serjeantson, Amosova, Dazdarević va Adzieva kabi olimlarning yondashuvlari ushbu birliklarni tahlil qilishda samarali metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda. Arabizmlarning semantik, funksional va madaniy jihatdan farqlanishi ularni yagona sxema asosida tasniflashni qiyinlashtiradi. Shuning uchun, kompleks, ko'p mezonli yondashuv zarur hisoblanadi. Arabiy o'zlashmalarni chuqur lingvistik tahlil qilish til tarixini anglashda muhim kalitlardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Serjeantson M. *A History of Foreign Words in English*. London: Routledge, 1935. – 412 p.
2. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. – 2nd ed. – Cambridge: CUP, 1997. – 495 p.
3. Durkin P. *The Oxford Guide to Etymology*. Oxford: Oxford University Press, 2009. – 360 p.
4. Fournier P., Latrache R. *The Arabic Influence on English Scientific Terminology*. // *Linguistica Communicationis*, 2017. №3. – P. 45–57.
5. Thawabteh M.A. The Translatability of Islamic Terms // *Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice*, 2011. Vol. 19(3). – P. 203–211.
6. Salloum H., Peters J. *Dictionary of Arab Contributions to English: From Algebra to Zero*. New York: Library of Arab-American Literature, 1996. – 286 p.
7. Dazdarević S., Camović S., Hasanović M. Arabic Loanwords in English – Integration and Classification // *Journal of Philology and Linguistics*, 2010. №12. – P. 5–12.
8. Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish. – Ūqituvchi, 1992, p 178
9. Amosova N.N. *Словарь английских заимствований внеевропейского происхождения*. – Москва: Высшая школа, 1980. – 198 с.
10. Adzieva E.S. Прототипическая модель классификации арабизмов в английском языке // *Вестник Чеченского государственного университета*, 2023. №2(38). – С. 5–10.
11. <https://playaling.com/arabic-influence-on-the-english-language>

UO'K 81'373.72:811.111:378.147

FRAZEOLOGIK KOMPETENSIYANING TARKIBIY QISMI VA UNI SHAKLLANTIRISH BOSQICHLARI

A.N.Xasanova, mustaqil tadqiqotchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarda frazeologik kompetensiyalarni shakllantirishning tarkibiy tuzilishi va uni shakllantirishda qo'llanadigan zamonaviy yondashuvlar haqida fikr yuritiladi. O'quvchilarda frazeologi birliklarni aniqlashda yordam beruvchi metodlarga alohida to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: frazeologiya, frazeologik birlik, frazeologik kompetensiya, lug'at.

Аннотация. В статье рассматривается структурная структура формирования фразеологической компетенции у студентов и современные подходы, используемые при ее формировании. Особое внимание уделяется методам, помогающим учащимся распознавать фразеологизмы.

Ключевые слова: фразеология, фразеологическая единица, фразеологическая компетенция, словарь.

Abstract. *This article reflects on the structural of students' formation of phraseological competences and modern approaches used in the teaching. Special attention is paid to methods that help students identify phraseological units.*

Keywords: *Phraseology, phraseological unit, phraseological competence, vocabulary.*

Kirish. Frazelogik kompetensiya – bu tilning frazeologik birliklari, ularning ma'nolari, sintaktik xususiyatlari, qo'llanish sohalari va stilistik xususiyatlarini bilish va to'g'ri qo'llash qobiliyatidir. U tilning obrazli va ifodali tomonlarini chuqurroq tushunish imkonini beradi va nutqning boy va turli-tuman bo'lishiga hissa qo'shadi.

Frazelogik kompetensiya bir necha tarkibiy qismlardan iborat:

- frazeologik birliklarni bilish;
- frazeologik birliklarning ma'nolarini tushunish;
- frazeologik birliklarning sintaktik xususiyatlarini bilish;
- frazeologik birliklarning qo'llanish sohasini bilish;
- frazeologik birliklarning stilistik xususiyatlarini bilish;
- frazeologik birliklarni nutqda to'g'ri qo'llash qobiliyati.

Frazelogizmlar tilning nozik jihatlarini, ma'nolarni va kontekstlarni chuqur tushunishga yordam beradi. Frazelogizmlarni to'g'ri ishlatish nutqimizni boyitib ifodaviylikni oshiradi. Frazelogizmlar orqali biz millatning madaniy qadriyatlari, urf-odatlarini va tarixini anglab yetamiz.

Metodologiya. Frazelogik birliklar tilning barqaror va obrazli ifodalari bo'lib, ular mustaqil ma'noga ega bo'ladi va ularni tarkibiy qismlarining ma'nolari yig'indisidan ajratib bo'lmaydi. **Misol uchun:** *Aravani quruq olib qochmoq — uddasidan chiqa olmaydigan ish yoki narsa haqida ortiq darajada maqtanmoq. Aravani quruq olib qochish evi bilan-da, avval burningni artsang-chi? [1]*

Frazelogik birliklarni bilish bu ularni tanib olish, ularning ma'nolarini tushunish va nutqda to'g'ri qo'llash qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Frazelogik kompetensiyalarni o'qitish uchun bir nechta samarali metodlar mavjud. Quyidagi metodlar yordamida o'quvchilarga frazeologik birliklarni o'rgatish va ularning so'z boyligini kengaytirish mumkin:

1. Kontekstda o'rgatish:

– Frazelogik birliklarni o'rgatishda, ularni kontekstda qo'llash juda muhim. Bu o'quvchilarga ularning ma'nolarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Masalan: **foyda keltirmoq-ijobiy natija va yoki daromad keltirish.**

Mehribon direktorimiz Otajon Azizovich ham, algebra muallimimiz Qobilov ham kishi o'qimasdan turib agronom bo'la olishi, o'rtoqlariga hisobsiz foydalar keltirishi mumkinligini o'z ko'zlari bilan ko'rardilar... ha, baxtim kulib boqay, deb turganda ishni o'zim buzib qo'ydim [2].

2. Interaktiv faoliyatlar:

O'quvchilarga frazeologik birliklarni interaktiv tarzda o'rgatish samarali. Masalan: ularga turli vaziyatlarda frazeologik birliklarni to'g'ri ishlatish vazifalarini berish yoki ular bilan o'yinlar o'tkazish (masalan: "Kaltakla" o'yini:

o'quvchi frazeologik birlikni tanlab, unga mos keladigan tushuncha yoki vaziyatni keltirib chiqaradi:

To'nini teskari kiymoq-jahli chiqmoq.

Ilonning yog'ini yalagan- ayyor.

3. Maqol va iboralar tahlili:

O'quvchilarga maqollar va iboralar orqali frazeologiya o'rgatish. Ular o'zlari yangi iboralar va frazeologik birliklar topishi mumkin, bu esa ularning mavzuga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

4. Frazelogik birliklarni tarjima qilish:

O'quvchilarga frazeologik birliklarni bir tilni boshqasiga tarjima qilishni o'rgatish. Bu usul, ayniqsa, ikkinchi til o'rganuvchilari uchun foydalidir, chunki frazeologik birliklar har bir tilda o'ziga xos tarzda mavjud bo'lishi mumkin.

5. Vizuallash va multimediya vositalaridan foydalanish:

Frazeologik birliklarni o'qitishda videolar, rasm yoki grafikalar yordamida tushuntirish samarali bo'lishi mumkin. Misollarni ko'rish va ularga vizual ravishda murojaat qilish o'quvchilarning frazeologik kompetensiyasini yanada oshiradi.

6. Rol o'ynash va drama metodlari.

Rol o'ynash o'yinlari orqali frazeologik birikmalarni o'rgatish.

O'quvchilar turli rollarda bo'lib, frazeologik birliklarni kontekstda ishlatishlari kerak.

Bu metodlar o'quvchilarga frazeologik birliklarni nafaqat o'rganish, balki ularni to'g'ri va samarali tarzda ishlatishni o'rgatishda ham yordam beradi.

Muhokama va natijalar. Frazeologik birliklarning ma'nolari ko'pincha obrazli va ramziy bo'lib, ularning tarkibiy qismlarining ma'nolari yig'indisidan farq qiladi. Frazeologik birliklarning ma'nolarini tushunish bu ularning kontekstda qanday ma'no berishini aniqlash va ularni nutqda to'g'ri qo'llash qobiliyatini o'z ichiga oladi. Frazeologik birliklar nutqda turli grammatik vazifalarni bajaradi. Ba'zilar ot vazifasida, ba'zilar fe'l vazifasida, ba'zilar esa boshqa grammatik vazifalarni bajaradi. Fotiha olmoq — biror ishni mustaqil boshlash uchun ruxsat olmoq. Shogirdning sabri chidamay, ustozini holi-joniga qo'ymay, fotihasini olibdi. (Q.Hikmat, “Keksa kulol va shogird”).

Frazeologik birliklarning sintaktik xususiyatlarini bilish bu ularni nutqda to'g'ri joylashtirish va grammatik jihatdan to'g'ri qo'llash qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Frazeologik birliklarning qo'llanish sohalarini bilish bu ularni nutqda to'g'ri qo'llash va stilistik jihatdan mos kelishiga e'tibor berish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Frazeologik birliklar stilistik jihatdan ham farq qiladi. Ba'zilar rasmiy, ba'zilar norasmiy, ba'zilar esa neytral bo'ladi. Frazeologik birliklarning stilistik xususiyatlarini bilish bu ularni nutqda to'g'ri qo'llash va vaziyatga mos keladigan stilni tanlash qobiliyatini o'z ichiga oladi. *To'nni teskari kiyib olmoq — o'chakishgan holda qaysarlik qilmoq. Bir majlisda Bekniyoz uni: “Zanglab qolyabsiz Boqijon aka”, — deb tanqid qildi. Shu bo'ldi-yu, Boqijon aka to'nini teskari kiyib oldi [3].*

Yuqorida keltirilganidek, tilning frazeologik darajasi milliy madaniyatning eng muhim tarkibiy qismidir. Ona tili darslarida frazeologiya o'quvchilarga o'zlashtirishdan tashqari imkoniyat yaratadi, ya'ni o'z xalqining tili va shakli, madaniyati, o'ziga xos xususiyatlarini tushunish va qadrlashni o'rgatadi. Ona xalqining madaniyatini bilish, tilni o'zlashtirishga yordam beradi. Ma'lum bir etnik guruh uchun nominatsiya darajasida o'zlashtirilgan tushunchalar, har qanday frazeologik fond asos bo'lib xizmat qiladi. Birinchi navbatda, ma'lum bir til uchun mos keladiganini ko'rsatadigan lingvistik birliklar-frazeologizmlarni shakllantiradi. Frazeologik birliklarni nutqda to'g'ri qo'llash bu ularning ma'nolarini, sintaktik xususiyatlarini, qo'llanish sohalarini va stilistik xususiyatlarini bilish va ularni vaziyatga mos keladigan tarzda ishlatish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Frazeologik kompetensiya tilni chuqurroq tushunish va qo'llashda muhim rol o'ynaydi. U tilning obrazli va ifodali tomonlarini tushunish va qo'llash imkonini beradi va nutqning boy va turli-tuman bo'lishiga hissa qo'shadi. Frazeologik kompetensiyani rivojlantirish uchun frazeologik birliklarni o'rganish, ularning ma'nolarini, sintaktik xususiyatlarini, qo'llanish sohalarini va stilistik xususiyatlarini bilish, shuningdek ularni nutqda to'g'ri qo'llash qobiliyatini shakllantirish zarur.

Xulosa. Frazeologik kompetensiyani shakllantirish o'quvchilardan ona tilining kontekstda ishlaydigan ijtimoiy-madaniy ma'lumotga ega bo'lishlarini talab qiladi. U bilan samarali ishlash sharti esa frazeologizmlarni lingvistik va lingvomadaniy izohlarga asoslangan holda o'quvchilar ongiga singdirishdir.

Barcha tillardagi frazeologizmlar xalqning majoziy tafakkurining tabiati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, tarixni aks ettiradi, madaniyat, jamiyat an'analarning barhayotligini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5712-son farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/-4312785>

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 26-noyabrdagi “Zamonaviy maktab” larni tashkil etish chora tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4537-son Qarori. <https://lex.uz/docs/-4613683>

3. Добрыднева Е.А. Коммуникативно-прагматическая парадигма русской фразеологии: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. – Волгоград, 2000. 42 с.

4. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). –М.: ИКАР, 2009. –448 с.
5. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. Изд. 5-е, испр. и доп. –М.: Книжн.дом «Либроком», 2010. –272 с.
6. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. –Тошкент: Ўқитувчи, 1978.

UO'K 81'1

PRAGMATONIMLAR TASNIFI VA SEMANTIK MOTIVLARI: IKON, OBRAZ VA ASSOTSIATSIYA

M.M. Xudoyberdiyeva, doktorant, Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada pragmatonimlarning semantik va motivatsion xususiyatlari, xususan ularning birlamchi ikonik belgilar sifatida shakllanish mexanizmlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: pragmatonim, ikonik belgi, motivatsion tahlil, fonosemantika, bolalar auditoriyasi, antroponim, folklor obrazlari, tovar belgisi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются семантические и мотивационные особенности прагматонимов, в частности механизмы их формирования как первичных иконических знаков.

Key words: pragmatonym, iconic sign, motivational analysis, phonosemantics, children's audience, anthroponym, folklore images, brand name.

Abstract. This article analyzes the semantic and motivational features of pragmatonyms, particularly their formation mechanisms as primary iconic signs.

Ключевые слова: прагматоним, иконический знак, мотивационный анализ, фоносемантика, детская аудитория, антропоним, фольклорные образы, товарный знак.

Pragmatonimlar - ikonik belgilar hisoblanadi. Ikonik belgi (ikon)- bu o'zi anglatayotgan narsa yoki hodisaga o'xshashlik yoki vizual tasviriylilik orqali bog'liq bo'lgan belgi hisoblanadi. Bu belgilarning asosiy xususiyati shundaki, ular o'z mazmunini tashqi ko'rinishi yoki shakli bilan ifodalaydi. Masalan, yo'l belgilari, piktogrammalar, har xil logotiplar, yoki ayrim grafik tasvirlar ikonik belgilarga misol bo'la oladi. Bunday belgilar ko'pincha ko'rish orqali tushuniladi, chunki ular obrazli ko'rinishda bo'lib, tasvirlash obyektiga to'g'ridan-to'g'ri o'xshashlikni saqlaydi.

Masalan, ovqatlanish joylariga yaqin hududda oshxona borligini ifodalash uchun qoshiq va sanchqi shakli tasvirlanadi. Ayollar yoki erkaklar hojatxonasini belgilovchi belgilarda esa inson figurasi tasvirlangan bo'lib, ular vizual jihatdan shaxsning jinsi haqida ma'lumot beradi. Bu belgilar mazmunini tasviri orqali aks ettiradi va shu sababli "ikonik belgi" sifatida qaraladi.

Masalan, oziq-ovqat mahsulotlarining nomlari til egalari ongiga singib, shu orqali ularning til dunyoqarashini shakllantirishda, dolzarb kognitiv qatlamni tashkil etuvchi tushunchalar qatorida ishtirok etishi mumkin. Bizning ilmiy tadqiqotimiz doirasida biz mahsulotlar nomlanishining xususiyatlari hamda ularning shakllanishiga xos o'ziga xosliklarni yoritishni maqsad qilganmiz.

Mahsulot nomlarini tahlil qilishda shuni alohida ta'kidlash zarurki, ko'plab pragmatonimlar aynan bolalar auditoriyasining dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiladi. Brend nomlari bolalar uchun tanlanar ekan, ularning til tajribasi va atrofdagi olam haqidagi tasavvurlariga asoslanadi. Shu sababli, nom beruvchilar kichkintoylar, o'quvchilar va o'smirlar olamida mavjud obrazlar, tovushlar va assotsiatsiyalarni inobatga olgan holda pragmatonim yaratadilar.

Masalan, dastlabki bosqichda bola uchun tanish bo'lgan tovushga taqlidiy ifodalar asosida yaratilgan shirinlik nomlari keng qo'llanadi: *Kis-kis, Krya-krya, Mu-mu, Sdelay Am!* kabi muzqaymoq nomlari bunga misoldir. Bola ulg'aygani sari u shaxs ismlari- ya'ni antroponimlar bilan tanisha boshlaydi, bu esa antroponimik tovar belgilarining turli shakllarda kengayib borishiga zamin yaratadi. Bunga misol sifatida shirinlik va muzqaymoqlar nomida qo'llanilgan quyidagi otantroponimik nomlarni ko'rsatish mumkin: ruscha ismlar - *Alyonka, Vasilisa, Vanka, Vanya, Gosha, Dada Misha, Timka*; xorijiy ismlar- *Ayzedora, Izabella, Dominik, Rafael* [1].

O'zbek tilida esa antroponim asosida yaratilgan quyidagi nomlarni uchratish mumkin: *Vazira muzqaymog'i*, *Malika* shokoladlari, *Oydin* shirinlik to'plami -bular bolalar orasida tanish va ijobiy assotsiatsiyalar uyg'otuvchi shaxs ismlaridan foydalanilgan holatlardir.

Shuningdek, ismlar sohasi bolaning dunyoqarashini bosqichma-bosqich kengaytirib boradi va bu jarayon tovar belgilarining semantik motivatsiyasida ham aks etadi. Jumladan, bola borliqni o'zlashtirib borar ekan, nomlardagi semantik birliklar quyidagicha tasniflanadi:

- hayvon va qush nomlariga asoslangan tovar belgilar: *Belochka*, *Burevestnik*, *Burunduchok s orekhami*, *Vesely kranlik*, *Korovka*, *Korolek*, *Lastochka*, *Petushok*, *Ptashka*, *Pchelkka-nevesta*, *Rachki*;

-o'simlik va daraxt nomlariga asoslanganlar: *Dubok*, *Ivushka*, *Mimoza*;

-gul nomlariga oid tovar belgilar: *Ivan-da-Marya*, *Krasniy Mak*, *Oduvanchik*, *Podsnezhnik*, *Rezeda*, *Romashka*, *Margaritka*;

-meva va rezavorlar nomlari asosida yaratilganlar: *Barbaris*, *Klubnichka*, *Viktoriya*, *Klubnika*, *Chernika*, *Chyornaya smrodina*, *Abrikos*, *Dushes*, *Limon*, *Sliva* va boshqalar.

O'zbekcha kontekstda esa ushbu tasnifga mos tarzda quyidagi nomlarni keltirish mumkin: *Asalari* (shirinlik), *Gulnoza* (shirinlik to'plami), *Olmacha* (mevali sharbat), *Anorcha* (konfet), *Bargizor* (choy), *Rayhon* (salqin ichimlik) kabi tovar belgilarida ham tabiat va flora motivlari asos qilib olingan bo'lib, ular bolalarning tasavvur olamini boyitishga xizmat qiladi.

Bizning fikrimizcha, pragmatonimlarni o'zida so'z-donorlar bilan semantik jihatdan bog'liq bo'lgan, nisbatan shaffof ichki shaklga ega nomlar sifatida baholash mumkin. Bunday nomlar odatda mahsulotning muhim jihatini – masalan, tarkibi yoki tashqi ko'rinishini - to'g'ridan to'g'ri bildiradi. Shu sababli ular semantik jihatdan yengil idrok qilinadi va xaridorga mahsulot haqidagi dastlabki ma'lumotni uzatishda xizmat qiladi.

Pragmatonimlarning tasniflanishida, asosan, ularning birlamchi ikonik turda ekanligiga ham e'tibor qaratiladi. Bu turdagi pragmatonim - bu so'z belgisi bo'lib, uning pragmatik vazifasi asosan tovush va grafik shakli orqali amalga oshiriladi. Ushbu turdagi pragmatonimlarda belgining obyektga ishora qilish qobiliyati faqat uning ikonik xususiyatlari va til birligi sifatida sun'iy yaratilganligi bilan aniqlanadi. Shu bilan bir qatorda, ba'zi hollarda bunday nomlash usulida ifoda shakli nomlanayotgan obyektning mazmuni bilan fonetik jihatdan bog'liq bo'lishga intilishni sezish mumkin. Ammo til tizimida belgining shakli va mazmuni o'rtasidagi bunday aloqadorlik odatiy emas, aks holda cheklangan til vositalari orqali tashqi dunyodagi cheksiz ko'p hodisa va munosabatlarni ifodalash qiyin bo'lardi [2]. Patent adabiyotlarida real mazmunga ega bo'lmagan so'z savdo belgilarini fantaziya, yoki to'qib chiqarilgan deb atashadi [3].

Ushbu tur ifoda rejasi ustun bo'lgan pragmatonimlar bilan ifodalanadi.

Bu toifadagi pragmatonimlar yaratishda asosiy strategiya nomning fonetik ko'rinishi va esda qoluvchanligi bilan bog'liq bo'lib, bunda fonosemantika resurslaridan faol foydalaniladi. Yangi, ritmik, kuchli va semantik jihatdan bo'sh (ya'ni, bevosita lug'aviy ma'noga ega bo'lmagan) nomlar aynan ta'sirchan ovozlashuv asosida yaratiladi. Masalan, *Shweps* gazli ichimligi nomi sof fonetik ta'sirga ega bo'lib, tovush uyg'unligi orqali ichimlikning shovqinli, g'o'ldirayotgan tabiatini metaforik tarzda ifodalaydi.

Shu nuqtai nazardan, fonetik motivatsiyalangan va fonetik ma'noga ega bo'lgan pragmatonimlarni farqlash muhimdir. Fonetik motivatsiyalanganlik deganda so'zning tovush shaklining uning chaqirayotgan assotsiativ ma'nosi bilan uyg'unlashuvi tushuniladi. A.P. Jurevleva tomonidan taklif qilingan "fonetik ma'no" atamasi esa, so'z tarkibidagi fonemalarning ramziy yukini ifodalaydi. Masalan, portlovchi tovushlar energiya va dinamika bilan bog'liq bo'lsa, yumshoq undoshlar noziklik va mayinlikni eslatadi [4].

O'zbek tilida ham fonetik jihatdan ta'sirchan va fonosemantik uslubda yaratilgan pragmatonimlar mavjud. Masalan, *Zip-Zip* gazli ichimligi nomi qisqa, ritmik va shiqillagan effektini eslatadi. *Chak-Chak* shirinligi nomi tovushiy jihatdan "qarsillagan" yoki "shirinlik yeyilgandagi" tovushni ifodalaydi. *Shokko* nomi (shokoladli batonchik) portlovchi *sh* tovushi, qisqalik va urg'u orqali energiya va lazzat konnotatsiyasini yaratadi. *Zuzu* muzqaymoq nomi esa yumshoq, bolalarga

mo'ljallangan va esda qoluvchi tovush uyg'unligi asosida tuzilgan. *Brrr!* muzli sharbat nomi sovuqlikni fonetik tarzda imitatsiya qiluvchi ifodadir.

Ingliz tilida ham shunga o'xshash pragmatonimlar keng tarqalgan. Masalan, *Fanta, TikTak, Coca-Cola, Oreo, Zoom, Boom, Jolly Rancher* kabi mahsulot nomlari fonosemantik asosda ishlab chiqilgan bo'lib, ularning tovush tizimi ma'lum assotsiatsiyalarni faollashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, ifoda rejasi ustun bo'lgan pragmatonimlar, ayniqsa bolalar mahsulotlarida yoki emotsional jihatdan tez reaksiyani talab qiluvchi tovarlarda keng qo'llaniladi. Bunday nomlar iste'molchining diqqatini tovush darajasida jalb etib, ong ostida muayyan obraz yoki assotsiatsiyani shakllantiradi.

Yana bir ahamiyatli jihati shundaki, ifoda rejasi ustun bo'lgan pragmatonimlar rivojlangan bozor iqtisodiyotiga ega mamlakatlarda ayniqsa keng tarqalgan bo'lib, har yili tabiiy ravishda yaratilgan so'zlarni ro'yxatga olishning huquqiy imkoniyatlari torayib bormoqda. Masalan, "Dasani" ichimlik suvi nomi uning yaratuvchilari tomonidan nafis va yumshoq yangraydigan, shu bilan birga ingliz tilidagi hech bir haqiqiy so'zga o'xshamaydigan nom sifatida baholanadi, bu esa unga ekzotiklik xususiyatini beradi, bu esa tabiiylik bilan birgalikda ushbu brendning noyob savdo taklifi kontseptsiyasini shakllantiradi [5].

"Kodak" savdo belgisi- tijorat nomlari dunyosidagi birinchi neologizmni yaratish tarixi shunga o'xshash; uning asoschisi Jorj Istmen "k" harfini juda yaxshi ko'rardi va uni "eng kuchli va energiyali harf" deb hisoblar edi, shuningdek, o'z kompaniyasining nomi "k" bilan boshlanib, "k" bilan tugashini istardi [6].

Brend nomlarini shakllantirishda fonetik yoqimlilik, oson talaffuz qilinishi, madaniy neytrallik va esda qolarli shakl muhim ahamiyat kasb etadi. Kodak so'zining yaratilishida fonetik mezonlarga alohida e'tibor qaratilgan. Istman "K" tovushining kuchli, esda qolarli va barqaror taassurot uyg'otishini inobatga olib, brend nomining boshida ham, oxirida ham ushbu undosh tovushni qo'llagan.

Shunday qilib, jarangdorlikka yo'naltirilgan nomlashlar brendlar tizimida fonosemantik motivatsiyaning samarali ko'rinishi bo'lib, pragmatonimlarning shakllanishida muhim metodologik asos sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Домнин В. Н. Брендинг: новые технологии в России. СПб.: Питер, 2002. 384 с.
2. Левицкий В. В. Фонетическая мотивированность слова/ В. В. Левицкий И Вопросы языкознания, 1994. № 1. С. 26-37.
3. Левицкий В. В. Фонетическая мотивированность слова/ В. В. Левицкий И Вопросы языкознания, 1994. № 1. С. 26-37.
4. ПлачекД. Лексикон брендинга / Д. Плачек // Identity, 2005. № 4. С. 76–82.
5. Шаститко А. Неинституциональный подход к анализу средств индивидуализации продукции / А. Шаститко // Вопросы экономики, 1999. № 3. С. 61–73.
6. Яковлева О. Е. Семиотические типы прагматонимов современного русского языка (на материале номинаций продуктов питания), 2006. С.50-51.

UO'K 821.161.1.1

POETIK INVERSIYANING LINGVOSTILISTIK TAHLILI

(Xosiyat Rustamova lirikasi asosida)

X. Xudoyberdiyeva, doktorant, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Maqolada poetik inversiyaning lingvostilistik xususiyati Xosiyat Rustamova she'riyati misolida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: poetik inversiya, lingvostilistik tahlil, ega-kesim inversiyasi, hol, to'ldiruvchi, aniqllovchi-kesim inversiyasi.

Аннотация. В статье раскрывается лингвостилистическая природа поэтической инверсии на примере поэзии Хосият Рустамовой.

Ключевые слова: поэтическая инверсия, лингвистический анализ, инверсия притяжательного предложения, падеж, дополнение, инверсия детерминативного предложения.

Abstract. The article reveals the linguistic-stylistic nature of poetic inversion using the example of Khosiyat Rustamova's poetry.

Key words: poetic inversion, linguistystylistic analysis, possessive-clause inversion, case, complement, determiner-clause inversion.

Zamonaviy she'riyat ko'pincha inson ichki dunyosining eng nozik, eng botiniy sezimlarini yoritishga intiladi. Bunda albatta poetik inversiyaning lingvostlistik xususiyati katta ahamiyat kasb etadi. Chunki ijodkor borki, inversiya yordamida kutilmagan so'z tartibini yaratish orqali o'quvchini hayratga solish, matnga noodatiy, qiziqarli ohang berish, og'ir, qayg'uli kayfiyatni, zavq, quvonch, hayajon holatlarini yanada jonli va yorqin tasvirlashga harakat qiladi. Buni shoira Xosiyat Rustamova sheriyati misolida ham ko'rishimiz mumkin.

Ma'lumki, poetik inversiya – poetik sintaktikga dahldor bo'lib, she'rda gap bo'laklarining odatdagi to'g'ri grammatik tartibda emas, balki she'r tuzilishi talablariga mos tarzda o'rin almashinuvi tufayli yuzaga keladi [1]. Inversiya sintaktik usul, stilistik figura sifatida gapdagi biron bir so'z yoki so'z birikmasi (gapning bir qismi)ni emfatik yoki mantiqan ajratish, she'riy nutqni ritmik-intonatsion jihatdan tashkil etish (qofiyalanuvchi so'zni kerak o'rniga o'tkazish), ta'kidlamoqchi bo'lgan fikrga mantiqiy urg'u berish, uni kuchaytirish, ta'sirchanligini oshirish kabi maqsadlarda qo'llanadi:

*Ozodlikka chiqdi butun xalq,
Qanday go'zal bo'ldi qadamlar,
Noshukurlikmasmi, bugun ham,
Baxt haqida o'ylar odamlar,*

Yuqoridagi she'riy parchada **“Qanday go'zal bo'ldi qadamlar”** misrasi ham poetik inversiyaga uchragan bo'lib, **“qadamlar juda go'zal bo'ldi”** degan oddiy shakldan farqlanadi. **“Go'zallik”** va **“harakat”** (qadamlar) ni uyg'unlashtirib, poetik-emotsional ifodani yuzaga keltiradi. **“Baxt haqida o'ylar odamlar”** misrasi oddiy tartibda **“Odamlar baxt haqida o'ylar”** shaklida ifodalanadi. Bu misrada inversiya orqali **“baxt haqida”** iborasining oldinga o'tkazilishi orqali urg'u baxtga bo'lgan e'tiborga qaratilgan. Bunday xolat mazmuniy tanqidni kuchaytiradi, odamlar hali ham baxt haqida o'ylashi, balki erishilgan ozodlik ularning nazarida yetarli emasdek tuyulishi aks etgan. She'rning asosiy mazmuni **“ozodlikka erishgan xalq”**, **“baxt haqida o'ylar odamlar”** jumalari orqali aks ettirilgan. Birinchi va ikkinchi misralarda ijobiylik, ruhlantiruvchanlik, uchinchi va to'rtinchi misralarda esa noshukurlik holati aks etgan. Bu qarama-qarshilik – inson tabiatidagi paradoksni, ya'ni bor narsani qadrlamaslik holatini ham ko'rsatib beradi.

Inversiya she'rga ohangdorlik, obrazlilik, ta'sirchanlik, jozibadorlik baxsh etadi. Shunga ko'ra, shoira Xosiyat Rustamova she'riy jumla tuzishda, so'z tanlash va ularning misralardagi joylashish o'rniga alohida e'tibor qaratadi.

Umuman olganda, inversiya ko'pincha she'r unsurlari – vazn, turoq, qofiya, band taqazosi bilan ham kelib chiqadi [2] va she'rga kitobxonni sehraydigan qudratli kuch, ohangdorlik bag'ishlaydi.

“Ta'kidlash kerakki, pozitsiyada faqat kesim yoki egani inversiyaga uchratib qolmasdan, gapning ikkinchi darajali bo'laklari ham inversiya hodisasiga tez-tez uchrab turadi” [3]. Shuning uchun inversiyani bir necha turi farqlanadi:

1.Ega-kesim inversiyasi:

*Yo'l yoqalab borar bir ayol,
Hilpiraydi lozim, ko'ylagi,
Orqasidan quvadi shamol,
Uni tez-tez urar yuragi.*

[“Yo'l yoqalab...” Devor 22-b]

“Yo'l yoqalab borar bir ayol” misrasi oddiy tartibda **“Bir ayol yo'l yoqalab borar”** shaklida ifodalanadi. Subyektning satr oxiriga surilishi bilan mantiqiy urg'u harakatga (borishga), keyin esa kim borayotganiga qaratiladi. **“Hilpiraydi lozim, ko'ylagi”** jumlasida ham **“lozim, ko'ylagi”** sintaktik jihatdan tartibdan og'gan hisoblanadi. Bundan ko'zlangan uslubiy maqsad – tasviriylkni oshirishdir. **“Orqasidan quvadi shamol”** misrasi tabiat hodisasining insoniylashuvini, bundan tashqari

“*orqasidan quvishi*” birikmasi ta’qib qilayotgan kuch, ehtimol taqdir, o’tmish yoki xavf sifatida ham talqin qilinadi. “*Uni tez-tez urar yuragi*” jumlasida esa ichki holat, hayajon, qo’rquv yoki iztirobni aks ettirgan. Shoir poetik inversiya vositasida urg’ularni joylashtirgan. Buning natijasida vizual tasvir va ichki kechinma bir-biriga uyg’unlashtirilgan. Shamol, yurak urishi, harakatdagi ayol obrazlari orqali ruhiy holat chuqur ifoda etilgan. Ayol – faqat bir obraz emas, u hayot yukini ko’tarayotgan inson, balki xalq, ona, yoki shaxsiy dramani boshdan kechirayotgan ayol timsolidir.

2. Ikkinchi darajali bo‘lak inversiyasi:

a) hol-kesim inversiyasi:

*Oy tuman ichida qolganda yolg‘iz,
Nima qilarimni bilmasdan tursam,
Qayga ketishimni aytmay bir og‘iz,
Shamollar yonimdan o‘tadi xursand,*

[“Oy tuman ichida qolganda yolg‘iz” Ishg‘ol 129-b]

“*Oy tuman ichida qolganda yolg‘iz*” misrasi oddiy tartibda “*Oy yolg‘iz tuman ichida qolganda*” tarzida aks etadi. Inversiya orqali “oy”ga urg‘u beriladi, keyin esa uning holati – yolg‘izlik va tuman ichra qolishi ochib beriladi. Oy – ko‘pincha *umid, yolg‘izlik, go‘zallik, samoviy sokinlik* ramzi bo‘lib keladi. Tuman – *xiralik, noaniqlik, ruhiy chalkashlik* timsoli. Demak, bu misrada oy – shoiraning o‘zi (yoki inson), tuman esa – hayotdagi chigal holatlardir. “*Shamollar yonimdan o‘tadi xursand*” misrasi oddiy tartibda “*Shamollar xursand yonimdan o‘tadi*” shaklida ifodalanadi. Shamol – *harakat, hayot davomiyligi, o‘zgarish* timsoli. Lekin ular “*xursand*” o‘tadi, shoir esa tushkun holatda. Bu yerda inson iztirobi, befarq tabiat qarama-qarshiligi mavjud. Bu she’r noaniq holatda qolgan lirik qahramon, tushkunlik, yolg‘izlik va boshqalarning befarqligi orqali insonning ruhiy holati va zaiflik davrini tasvirlaydi. Ushbu she’rdagi *inversiya, metaforalar va qiyosiy qarama-qarshiliklar* orqali bu kechinma o‘quvchiga nafis va poetik tarzda yetkazilgan.

b) to‘ldiruvchi-kesim inversiyasi:

*Ololmadim yerdan ko‘zimni,
Ishonmadim har xil gumonga,
Qancha yerga urmay o‘zimni,
Shuncha chiqib ketdim osmonga.*

[“Umr” Rido 21-b]

“*Ololmadim yerdan ko‘zimni*” misrasi oddiy tartibda “*Ko‘zimni yerdan ololmadim*” ko‘rinishida ifodalanadi. Inversiya orqali urg‘u “yer”ga emas, “ko‘z”ga va uni ololmaslik holatiga qaratilgan. Bu ruhiy bosim, quyiga tortuvchi kuch belgisi sifatida *tushkunlik, o‘zini ayblash, noilojlikni ifodalaydi*. “*Qancha yerga urmay o‘zimni*” misrasidagi “*o‘zimni*” oxiriga joylashish – iztirob, o‘zini jazolash, sinov belgisi sifatida kuchli urg‘uli bo‘lak hisoblanadi. Poetik inversiyalar orqali satrlar dramatik tus olgan va ichki kurash holati jonliroq ifodalangan. Bu she’rda kuchli semantik qarama-qarshilik mavjud bo‘lib, bu holat “ololmadim yerdan ko‘zimni” – “chiqib ketdim osmonga”, “yerga urmay o‘zimni” – “shuncha chiqib ketdim” kabi antitezalar orqali aks etgan. Bunda *yer* – umidsizlik, og‘irlik, shubha, pastlik, *osmon* – yuksaklik, najot, ruhiy poklanish, erkinlik ramzidir. She’r chuqur psixologik va ruhiy kontekstga ega bo‘lib, bunday holat poetik inversiyalar, ziddiyatli obrazlar, yuksak ruhiy va falsafiy mazmun, metaforik tafakkur orqali (insonning ichki kurashi va ruhiy yuksalishi) ifodalangan.

d) aniqllovchi-kesim inversiyasi:

*Ketdi juda jonidan to‘yib,
Qatg‘ishiga qoldi u qorning,
Aldangan Mart endi yil bo‘yi,
Ko‘chasiga kirmas Bahorning.*

[“Bahor” Beboosh bulutlar 20-b]

“*Ketdi juda jonidan to‘yib*” misrasi oddiy tartibda “*Jondan juda to‘yib ketdi*” shaklida ifodalanadi. Emotsional urg‘u “ketish”ga emas, “jonidan to‘yib” ketganlikka berilgan. Bu *nihoyatdagi charchoq va bezorlikni* ifodalashga hizmat qiladi. “*Ko‘chasiga kirmas Bahorning*” misrasi ham oddiy tartibda “*Bahorning ko‘chasiga kirmas*” shaklida qo‘llanadi. “Bahor” satr

oxirida turib mazmuniy urg'uni kuchaytiradi. Bunda **aldangan Mart** – yil fasli emas, balki **his** qiluvchi, xafa bo'lgan inson obrazi, **bahorning ko'chasi** – bahorning mehr, iliqlik, quvonch muhiti, **qorning qarg'ishi** – sovuq muhit, qat'iyat, yovuzlikni ifodalaydi. Bu she'r tashqi fasllar orqali ichki kechinmalarni ifodalovchi, fasl metaforalari orqali insoniy dard, iztirob, xafa bo'lishni ko'rsatuvchi, zamonaviy psixologik-lirik she'riyatning go'zal namunasi.

Demak, Xosiyat Rustamova she'riyatida inversiya oddiy uslubda emas, balki poetik jihatdan sayqallangan lingvostilistik mahorat vositasi sifatida – she'rning ritmi va ohangini boyitish, ijodkor g'oyasini ochib berish, fikrni yanada aniq va ravshan va ta'sirchan tarzda yetkazib berish orqali – *hayrat va taajjub, qayg'u va alam, shodlik va hayajon, ishonchsizlik, shubha, qo'rquv, ta'rif va maqtov* kabi insoniy tuyg'ularni ifodalashga hizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Йулдошев.М., Ядгаров.К. Бадий матнинг лисоний тахлили. – Тошкент, 2007. – Б.61.
2. Худойбердиев.Э. Адабнётшуносликка кириш. – Тошкент: Шарк. 2008. – Б.154.
3. Бобоев.Т. Адабнётшунослик асослари. – Тошкент: Укигувчи, 2002. – Б.452.
4. Хосiyat Rustamova. Devor. G'ofur G'ulom nomidagi nashryot. –Toshkent, 2006.
5. Хосiyat rustamova. Rido. "Yangi asr avlodi". – Toshkent, 2004.
6. Uluqov.N., Salixodjayeva.H. Habib Sadulla she'riyati lingvopoetikasi. Namangan, 2017.

UDC 81`42+32.019.5

DAVLAT ARBOBLARI ASARLARINING LEKSIK-SEMANTIK JIHLTLARI TADQIQI

S.B.Yoqubjanova, tayanch doktorant, Namangan davlat chet tillar instituti, Namangan

ORCID:0009-0000-0013-5341

Annotatsiya. Ushbu maqolada davlat arboblarning ijtimoiy-siyosiy ruhdagi asarlarida ishlatiladigan leksik-semantik birliklar lingvistik va diskursiv metodlar asosida tahlil qilingan. Asosiy e'tibor maxsus terminlar, metaforalar, konnotativ va denotativ ma'nolar, shuningdek, stilistik vositalarning semantik yuklamasiga qaratilgan. Tadqiqot davomida siyosiy semantika, kritik diskurs tahlili, kontekstual analiz kabi yondashuvlar asosida siyosiy terminlar uch guruhga – davlat boshqaruvi, ijtimoiy va mafkuraviy atamalariga – ajratilib o'rganilgan. Ushbu tahlil davlat arboblari asarlarining nafaqat axborot manbai, balki ideologik va kommunikativ vosita sifatidagi rolini yoritadi

Kalit so'zlar: siyosiy leksika, leksik-semantik tahlil, konnotatsiya, metafora, diskurs, davlat arbobi, ideologik yuklama, ijtimoiy-siyosiy matn.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лексико-семантические особенности произведений государственных деятелей социально-политического характера. Анализ проведён на основе лингвистических, дискурсивных и семантических методов классификации. Основное внимание уделено специальной лексике, метафорам, денотативному и коннотативному значению, а также стилистическим средствам. Политические термины классифицируются на три группы: административные, социальные и идеологические. Исследование опирается на теории Грамиши, Фуко, ван Дейка и Фэрклоу, раскрывая тексты государственных деятелей как не только информационные, но и идеологические, коммуникативные инструменты воздействия на общественное сознание.

Ключевые слова: политическая лексика, лексико-семантический анализ, коннотация, метафора, дискурс, государственный деятель, идеологическая нагрузка, социально-политический текст.

Abstract. This article explores the lexical-semantic features of socio-political works written by statesmen, employing linguistic, discursive, and semantic classification approaches. It focuses on the use of specialized terminology, metaphors, denotative and connotative meanings, as well as stylistic elements. The study categorizes political terms into three thematic groups: administrative, social, and ideological, relying on the theories of Fairclough, van Dijk, Gramsci, and Foucault. The research highlights how such texts serve not only as informative resources but also as ideological and communicative tools aimed at influencing public opinion and fostering national identity.

Key words: political vocabulary, lexical-semantic analysis, connotation, metaphor, discourse, statesman, ideological charge, socio-political text.

Kirish. Ma'lum bir asarning leksik-semantik xususiyatlari – ushbu asarda qo'llanilgan so'z, birikma va iboralar, ularning ma'no doirasi, stilistik va funksional xususiyatlari, ma'no jihatdan qanday tuzilganligi, ularning kontekstdagi o'zaro aloqasi, ko'p ma'noliligi va uslubiy ta'siri kabilarni ifoda etadi. Davlat arboblari asarlari asosan ijtimoiy-siyosiy ruhda bo'lib, odatda davlat boshqaruvi, jamiyat hayoti, mafkuraviy g'oyalar, siyosiy hodisalar bilan bog'liq bo'lib, ularda maxsus leksik birliklar keng qo'llaniladi. Bu leksik birliklar ijtimoiy-siyosiy matnlarda o'ziga xos tarzda ishlatiladi, bu esa til vositalarining ma'nosi va ta'sirchanligini shakllantiradi. Davlat arboblari asarlarining leksik-semantik xususiyatlarini bu turdagi asarlarda qo'llaniladigan aniq va noaniq yoki nisbiy ma'noga ega atamalar va maxsus leksika tahlili orqali batafsil ochib berish mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ushbu maqolada davlat arboblariining rasmiy nutqlari, publitsistik chiqishlari va tarixiy-memuar asarlarida qo'llanilgan leksik-semantik birliklar lingvistik tahlil, diskursiv yondashuv va semantic tasniflash metodlari asosida tadqiq qilindi. Avvalo, davlat arboblari asarlarida ishlatilgan ijtimoiy-siyosiy terminlar korpusasosida to'plandi. So'ngra bu terminlar denotative, konnotativ, baholovchi va metaforik turlarga ajratilib, kontekstual tahlil orqali ma'no o'zgarishlari o'rganildi. shuningdek, kritik diskurs tahlili (Fairclough va van Dijk) asosida ularning mafkuraviy yuklamasi aniqlashtirildi. Tadqiqot nazariy jihatdan Antonio Gramscining "Mafkuraviy atamalar va gegemonik diskurslar", Michel Foucaultning "Hokimiyat va til, til orqali nazorat konsepsiyasi", Teun van Dijkning "Siyosiy semantika va kontekstual manipulatsiya", Norman Faircloughning "Kritik diskurs tahlili va ijtimoiy g'oyalarni til orqali ifodalash" nazariyalariga, Poplavska va Dashchenkolarning "Zamonaviy siyosiy terminlarning media-diskursdagi semantic farqlanishi va tasnifi" borasidagi fikrlariga va Zhelyazkova va Kalenyuklarning "Siyosiy atamalrni tematik guruhlar asosida ajratish" metodikasiga tayangan holda bajarildi.

Muhokama va natijalar. Davlat arboblariining ijtimoiy-siyosiy ruhda asarlarida qo'llanadigan atamalar dunyo miqyosida aniq va yagona tasnifga ega emas. Lekin bu turdagi atamalar semantik mazmuni, foydalanish konteksti va madaniy-mintaqaviy xususiyatlariga ko'ra farqlanadi. Shu bois bunday atamalar doimiy o'zgaruvchan bo'lib, ilmiy va lingvistik jihatdan chuqur o'rganishni talab qiladi. Poplavska va Dashchenko atamalarining konteksti va semantik tasnifi bo'yicha farqlab, yangi siyosiy atamalar, ayniqsa internet-medialarda, atrof-muhit bilan bog'liq semantic guruhlariga ajratgan. Ularning fikriga ko'ra "...ushbu terminlar doimiy o'zgaruvchan bo'lib, aniq chegara va qat'iy standartlarga ega emas." [10] Siyosiy atamalarni izohli lug'atlarga kiritishda ham yagona yondashuv yo'q. Bu jarayonda "...ularning barqaror emasligi, kommunikativ ta'siri va ma'nodagi o'zgaruvchanliklar katta muammo tug'diradi. Har bir lug'at loyihasida lingvistlar, mutaxassislar va tarjimonlar ishtiroki zarur bo'ladi." [13] Kalenyuk va Zhelyazkovalarga ko'ra: "Ommaviy axborot vositalarida ijtimoiy-siyosiy atamalar ko'pincha quyidagi tematik guruhlariga bo'linadi: siyosiy partiyalar, harbiy terminlar, huquqiy tushunchalar, jamiyatning ruhiy-ma'naviy hayotiga oid va boshqalar." [7] "...siyosiy atamalar morfologik jihatdan moslashtiriladi va mahalliy nutqqa qo'shiladi. Bu asosan prestij, soddalik yoki yangilik yaratish ehtiyoji bilan bog'liq" [2] bo'lib, davlat arboblariining ijtimoiy-siyosiy matnlarida ishlatiladigan atamalarni ma'no, kuch va ijtimoiy struktura nuqtai nazaridan tahlil qilishda Antonio Gramsci va Michel Foucaultlarning "mafkuraviy atamalar – gegemoniya vositasi" va "siyosiy terminlar – qudratni mustahkamlovchi diskurs elementlari" nazariyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Gramsci mafkurani ong nazorati vositasi sifatida ko'radi, shu sababli atamalarni mafkuraviy, siyosiy, va ijtimoiy tushunchalar sifatida alohida ko'rib chiqadi. Foucault esa atamalarni hokimiyatning tarqalish shakli deb ko'radi va ularni kontekstga qarab siyosiy, ijtimoiy yoki mafkuraviy maydonga ajratadi. Siyosiy tilshunoslik, siyosiy semantika, ijtimoiy-siyosiy diskurs va leksikologiya nuqtai nazaridan Norman Fairclough va Teun van Dijk kabi olimlarning "kritik diskurs tahlili" nazariyasiga asoslanib, davlat arboblariining ijtimoiy-siyosiy ruhda asarlarida qo'llanadigan terminlarni uch guruhda tasniflash mumkin: davlat boshqaruvi bilan bog'liq terminlar (konstitutsiya, parlament, suverenitet), ijtimoiy terminlar (xalq, migratsiya, modernizatsiya) va mafkuraviy atamalar (kapitalizm, liberalism, demokratiya). Ijtimoiy-siyosiy matnlar ko'pincha bevosita tarjimasi bo'lmagan madaniy jihatdan yuklangan atamalar va mafkuralarni o'z ichiga oladi va davlat arboblari asarlarida, siyosiy nutqlarida maxsus va kontekstga

bog'liq terminlar qo'llanadi.[14] Bunday terminlar o'ziga xos ijtimoiy-siyosiy kontekstda aniq ma'no kasb etish bilan birgalikda, tushunarlik bilan kontekstual dolzarblik o'rtasida muvozanatni saqlashda muhim hisoblanadi. Davlat arboblari asarlari rasmiy davlat hujjatlari bilan bog'liq bo'lganligi uchun *rasmiy-huquqiy terminlar* (qaror, farmon, deklaratsiya, memorandum, qonun loyihasi, reglament) dan ham keng foydalaniladi. Asarning ta'sir kuchini oshirish uchun *metafora* (Xalq ovozi – demokratiya ma'nosida, Jang maydoni – siyosiy kurash ma'nosida) va *ramziy iboralar* (Temir panja – dictatoriallik, Umid nuri – yangi imkoniyatlar) lar ham faol ishlatiladi va bu o'z o'rnida nutq yoki matnning adresantga obrazli yetib borishiga xizmat qiladi. Ijtimoiy-siyosiy matnlar muayyan g'oyalarni targ'ib qilish uchun maxsus so'z va iboralardan foydalanadi. Bu kabi propaganda va targ'ibot leksikasi sifatida *shior yoki sloganlar* (“Kelajagimiz porloq!”, “Adolat uchun kurash!”) va *ko'tarinki ruhdagi so'zlar* (milliy uyg'onish, xalq birligi, buyuk kelajak) alohida ajralib turadi. Bundan tashqari, ijtimoiy-siyosiy asarlarda baholovchi va ekspressiv leksika (ta'sirchan so'zlar) faol ishlatiladi va ularni quyidagicha tasniflash mumkin: *ijobiy baho* – adolatli jamiyat, taraqqiyot, erkinlik, inson huquqlari, milliy g'urur; *salbiy baho* – korrupsiya, zo'ravonlik, repressiya, mafkuraviy zulm, avtoritar tuzum; *emotsional so'zlar* – mustaqillik, qaramlik, g'alaba, zulm, fidoyilik, mardlik kabilar. Ba'zan ijtimoiy-siyosiy asarlar boshqa tarixiy, diniy yoki madaniy matnlarga ishora qilishi mumkin. Bunday *intertekstual leksika* matnning ta'sirchanligini, ishonitiruvchanligi va ommaga yetib borish darajasini oshirish uchun xizmat qiladi. Masalan, “Buyuk ipak yo'li merosini tiklash” – tarixiy kontekstga murojaat bo'lsa, “Biz erkinlik sari yuramiz!” – badiiy uslubga ishoradir.

Ijtimoiy-siyosiy asarlarning *semantik xususiyatlari* deganda, ushbu matnlarda ishlatilgan so'z va iboralarning ma'no jihatidan qanday tuzilganligi, ularning kontekstdagi o'zaro aloqasi, ko'p ma'noliligi va stilistik ta'siri tushuniladi.[8] Siyosiy va ijtimoiy matnlar til vositalarini o'ziga xos tarzda ishlatadi, bu esa ularning ma'nosi va ta'sirchanligini shakllantiradi. Aniq va noaniq yoki nisbiy ma'noga ega terminlar shu jihatdan alohida ajralib turadi. *Aniq terminlar*: konstitutsiya, parlament, siyosiy partiya – ma'nosi huquqiy hujjatlar va davlat tizimi bilan bog'liq holda aniq belgilanadi. *Nisbiy (konnotativ) terminlar*: erkinlik, taraqqiyot, adolat – ularning ma'nosi kontekstga qarab o'zgarishi mumkin, turli mafkuralarga asoslangan holda talqin qilinadi. Ijtimoiy-siyosiy asarlarda ba'zi so'zlar asosiy ma'nosi bilan bir qatorda siyosiy va ijtimoiy konnotatsiyalar hosil qiladi.[1] Ko'plab atamalar o'z kontekstdagi ma'nosi bilan faqat tahlil asosida ochiladi. Masalan, “discipline” so'zi Li Kuan Yuning “Singapur tarixi” asarida ijtimoiy nazoratni bildirsa, Teodor Ruzveltning “The Strenuous Life” asari kontekstida shaxsiy erkinlik va intizomni ifodalaydi. Yoki “inqilob” so'zi tarixiy kontekstda davlat to'ntarishi ma'nosida ishlatilishi mumkin, lekin texnologik kontekstdagi “raqamli inqilob” (digital revolution) va “temir panja” (iron grip) tamomila boshqacha ma'noga ega bo'lib, bu kabi metaforik atamalar ekvivalentlik muammolarini keltirib chiqaradi. Yoki “tuzum” so'zi oddiy tizim ma'nosida bo'lishi mumkin, lekin siyosiy matnda “mustabid tuzum” salbiy baho beradi. Ijtimoiy-siyosiy matnlar aksariyat hollarda baholovchi tusga ega bo'lib, so'zlarning semantic yuklamasi ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin: ijobiy baholash (demokratik islohotlar, tarqqiyot sari qadam, inson huquqlari), salbiy baholash (mutlaq hokimiyat, korrupsiya, avtoritar boshqaruv), emotsional ta'sir uchun (xalqning o'chmas xotirasi, qonli voqealar). Siyosiy matnlar va ijtimoiy asarlarda qo'llanilgan *metaforik* (devor – cheklovlar, ko'prik – aloqalar yoki integratsiya, soya – yashirin tahdid) va *ramziy semantika* (bayroq – vatanparvarlik, yorug' kelajak – taraqqiyot, qora kunlar – tushkunlik yoki muammolar) ham asarning badiiy ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi. Ijtimoiy-siyosiy asarlarda sinonim va antonym so'zlardan unumli foydalanilib, *sinonimik qatorlar* ijobiy yoki salbiy ma'nolarni kuchaytirish uchun ishlatiladi. Xususan, “taraqqiyot-rivojlanish-yuksalish” yoki “zo'ravonlik-despotizm-mustabidlik”. *Antonimlar* ham qarama-qarshilikni ta'kidlashda muhim rol o'ynaydi: “erkinlik-qaramlik” yoki “adolat-zulm”. Bu sinonimik va antonomik qatorlar orqali semantic kuchaytirish vositasi qo'llangan. Bundan tashqari ijtimoiy-siyosiy asarlarning lingvo-semantik tahlilida konnotativ va denotative ma'no farqlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. *Denotativ ma'no* – so'zning lug'aviy va asosiy ma'nosi sanaladi. Masalan, “yetakchi” – biror guruh yoki davlatni boshqaruvchi shaxs. *Konnotativ ma'no* esa so'zning ijtimoiy, siyosiy, yoki hissiy jihatdan ma'no yuklanishi sanaladi. Masalan, “buyuk yetakchi” – bu ibora ijobiy konnotatsiyaga ega, lekin “diktator yetakchi” – salbiy konnotatsiya yuklaydi. Ijtimoiy-siyosiy nutq

va matnlarda soʻzlarning maʼnosi kontekstga qarab oʻzgarishi mumkin: “islohot” – baʼzan davlat tizimidagi yangilanishni bildiradi, lekin ayrim siyosiy doiralarda bu soʻz “tizimni oʻzgartirish” maʼnosida ishlatiladi yoki “milliy manfaatlar” – turli davlatlar va mafkuralar nuqtayi nazaridan turlicha talqin qilinishi mumkin. Ijtimoiy-siyosiy asarlarning lingvistik xususiyatlari stilistik, leksik va semantic jihatdan boy boʻlib, ommaviy auditoriyaga moʻljallangan, ishonitirish va targʻibot usullaridan foydalanuvchi, qisqa va taʼsirchan iboralar bilan boyitilib, emotsional va baholovchi unsurlardan keng foydalaniladi.[7] Ijtimoiy-siyosiy asarlarda terminologik, metaforik va propagandaviy leksika koʻp uchraydi. Ushbu soʻz va iboralar matnning taʼsirchanligi, ishonitiruvchanligi va ommaga yetib borish darajasini oshirish uchun qoʻllanadi.

Xulosa. Davlat arboblarning ijtimoiy-siyosiy ruhdagi asarlari oʻziga xos leksik-semantik tizimga ega boʻlib, bu tizim maxsus terminlar, konnotativ maʼnolar, metaforalar, ramziy ifodalar va stilistik vositalar orqali shakllanadi. Ushbu matnlar orqali siyosiy gʻoyalar, mafkuraviy yondashuvlar va ijtimoiy holatlar ifodalanadi. Asarlarda ishlatilgan atamalar kontekstdan kelib chiqqan holda turli semantic yuklamalarga ega boʻlib, ular jamiyatga taʼsir koʻrsatish, ommani ishonitirish va maʼnaviy-madaniy ruhda tarbiyalash vositasi sifatida xizmat qiladi. Leksik-semantik jihatdan tahlil shuni koʻrsatadiki, ijtimoiy-siyosiy matnlarda aniq va noaniq atamalar uygʻunlikda qoʻllanadi. Terminlarning denotative va konnotativ maʼnolari oʻrtasidagi farqlar siyosiy matnlar semantikasini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, metaforik, emotsional va baholovchi leksika siyosiy nutqning taʼsirchanligini kuchaytiradi. Bu esa davlat arboblari matblarini oddiy informative manbadan koʻra koʻproq ideologik va kommunikativ qurol sifatida namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Абдурахмонова М. Х., Шамсутдинова Ш. ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ лексика ва иЖТИМОЙ-СИЁСИЙ терминология. «Polish Science Journal» sciencecentrum.pl issue 6(39) part 1 isbn 978-83- 949403-4-8.
2. Cucun, C. (2012). The morphological changes of English political terms. Kompas newspaper. 1-15.
3. Fairclough, N.(1995). Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. London: Longman.
4. Foucault, M. (1980). Power/Knowledge: Selected Interviews and other writings. New York: Pantheon Books.
5. Gramsci, A. (1971). Selections from the prison notebooks. New York: International Publishers.
6. Jalalov, S. (2023). Tarjimada siyosiy terminlar muammosi. Filologiya va tarjima ilmiy jurnali.
7. Kalenyuk, S., Zhelyazkova, V. (2021). Semantic clusters of socio-political vocabulary in the media. In trends of philological education development in the context of European integration (pp.32-41).
8. Karimova, D. (2022). Siyosiy matnlar semantikasi va tarjima muammolari. Oʻzbekiston Milliy universiteti jurnali.
9. Lee Kuan Yew. (2021). The Singapore Story: Memoirs of Lee Kuan Yew. HarperCollins.
10. Poplavska, N., Dashchenko, N. (2021). New political terms in internet-media speech (semantic and functional aspect). “Opera in linguistica ukrainiana” jurnali, (28), 138-152.
11. Roosevelt, T. (2020). The Strenuous Life: Essays and Addresses. Dover Publications.
12. Ruziev, Sh. (2023). Davlat nutqida metafora va baholovchi leksika. Tilshunoslik va tarjima tadqiqotlari.
13. Turovska, L. (2019). Terminographical problems of social and political dictionary compiling. Terminological Bulletin, (5), 47-53.
14. Tursunova, M. (2024). Siyosiy leksikaning konnotativ xususiyatlari. Til va jamiyat jurnali.
15. Zhiletezhiev, K. Ch. (2024). The problem of defining the concept of “socio-political vocabulary of the Kabardino-Circassian language”. Kavkazologiya, (1), 283-293.

UOʻK 1.001.93 "9" (1-925.3)

MAYDONIYNING ILMIY MEʼROSI

F.R.Yakubova, katta oʻqituvchi, Oriental Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ahmad ibn Muhammad Maydoniy qalamiga mansub “Nuzhatu-t-tarf fi ‘ilm as-sarf” asari tahlil qilinadi. Asar 10 bob, 2 fasl va 13 kichik bobchadan iborat boʻlib, unda arab tilidagi feʼl va ism yasalishlari, masdarlar, sifat-doshlar, hamzaga oid qoidalar, feʼl boblari, buyruq mayli kabi grammatik kategoriyalar yoritilgan. Ayniqsa feʼl tuslanishi va illatli harflarning oʻzgarishlari keng yoritilgan. Asar turli qoʻlyozma va toshbosma nusxalarda Yevropa va musulmon mamlakatlarida saqlanmoqda. Shuningdek, Maydoniy boshqa asarlari orqali arab-fors grammatik kategoriyalarini solishtirgan va izohli lugʻat yaratgan. Bu maqola ushbu boy ilmiy merosning hozirgi tadqiqotlar uchun dolzarbligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: Nuzhatu-t-tarf, sarf, arab grammatikasi, fe'l, ism, masdar, toshbosma, fors tili, lug'at

Аннотация. В статье рассматривается грамматическое наследие Ахмада ибн Мухаммада Майдони, представленное в его труде «Нузхат ат-тарф фи ильм ас-сарф». Сочинение включает 10 глав, 2 раздела и 13 подразделов, посвящённых словообразованию имён и глаголов, масдарам, причастиям, правилам, связанным с хамзой, повелительному наклонению и глагольным формам. Особое внимание уделено изменениям при спряжении глаголов с слабыми буквами. Рукописи и литографические копии труда хранятся в фондах библиотек Испании, Великобритании, Египта, Турции и Узбекистана. В статье также рассматриваются другие работы автора, раскрывающие его знание арабского и персидского языков, а также их грамматическое сопоставление.

Ключевые слова: Нузхат ат-тарф, арабская грамматика, сарф, глагол, имя, литография, персидский язык, словарь.

Abstract. This article analyzes the grammatical legacy of Ahmad ibn Muhammad al-Maydani through his work "Nuzhatu-t-tarf fi 'ilm as-sarf". The book consists of 10 chapters, 2 main parts, and 13 sub-sections, covering Arabic morphological categories such as noun and verb formation, verbal nouns, participles, rules related to hamza, imperative mood, and verb patterns. Special attention is given to the transformation of weak letters during conjugation. Manuscripts and lithographic editions are preserved in Spain, Britain, Egypt, Turkey, and Uzbekistan. The article also explores Maydani's other works, especially those comparing Arabic and Persian grammar, reflecting his profound knowledge of both languages.

Key words: Nuzhatu-t-tarf, Arabic grammar, morphology, verb, noun, lithograph, Persian language, lexicon.

Mashhur tilshunos "Imomlarning imomi", "fozillar fozilining qalbi" kabi ulug' nomlarga sazovor bo'lgan alloma Ahmad ibn Muhammad Maydoniy arab tili grammatikasi, fiqh va adabiyotga oid ko'p sonli asarlarning muallifidir.

Ibn Anbariyning "Nuzhatu-l-albai", Ibn Xollikonning "Vafoiyotu-l-ayon", Yoqut Hamaviyning "Irshadu-l-arib", Suyutiyning "Bug'yot-u-l-vuot" kabi asarlarida, hamda mashhur nemis olimi K.Brokkelmaning "Tarixu-l-adabi-l-arabiy" asarida Maydoniyning hayoti va ijodi haqida qisqa ma'lumotlarni uchratish mumkin.

Mashhur nemis olimi K.Brokkelman o'zining "Taarixu-l-adabi-l-arabiy" asarida Maydoniyning qalamiga mansub bo'lgan 9 ta asar haqida ma'lumot beradi. Ular:

1. مجمع الامثال
2. السامى فى الاسامى
3. كتاب الهادى للشادى
4. بحث عن بناء الجمع و الحروف
5. رسائل نحوية صغيرة
6. نزهة الطرف في علم الصرف
7. منية الراضى برسائل القاضى
8. قيد الاوابد من الفوائد
9. تفصيل النشأتين

Ba'zi manbalarda uning asarlari qatoriga yuqorida aytilganlaridan tashqari yana **في النحو كتاب** "في النحو كتاب" kabi asarlari qo'shimcha qilingan. Ibn Xollikonning "Vafoiyotu-l-ayon" asarida esa Maydoniyning faqat ikkita asari zikr qilinadi. Ular "Kitabu-l-amsal" va "as-Samiy fi-l-asamiy" asarlaridir.

Ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, Maydoniyning asarlari turli manbalarda turlicha talqin qilingan. Ba'zilar nomlari bo'yicha farqlansa, ba'zilarida umuman yangi asarlarni uchratish mumkin.

Ushbu asarlar ichida arab tilshunosligiga oidlari "Majmau-l-amsal", "As-samiy fi-l-asamiy", "Kitab al-Hadiy- va-sh-Shadiy", "Bahs a'n binai-l-jam'i va-l-xuruf", "Risailu-n-naxviyyaat sog'irat", "Nuzhatu-t-tarf fi ilmi-s-sarf", "Kitab an-nahvu-l- maydoniy" asarlaridir.

Olimning arab adabiyoti hamda nahv va sarf ilmiga qo'shgan ulkan hissasini, uning asarlari hakida to'plangan ma'lumotlar va ularning tahlili orqali bilib olishimiz mumkin. Ushbu maqolada uning ba'zi asarlari yuzasidan mulohazalarimiz bilan o'rtoqlashishni lozim topdik.

Ma'lumki, Ahmad ibn Muhammad Maydoniy arab va O'rta osiyolik ajam olimlari orasida "Jome ul amsal", "Majmu al amsal", "Kitab ul amsal" nomlari bilan mashhur bo'lgan asari orkali shuhrat qozondi. Bu asarda besh mingga yaqin arab masallari va mingga yaqin xalifalar hamda Payhambarimiz Muhammad (S.V) ning izdoshlari aytgan so'zlari keltirilgan. Ushbu asar ko'plab olimlarning tahlil va tadqiq ob'yekti bo'lganligining guvohi bo'lamiz.

Asarga o'z davrining olimlari tomonidan ko'plab sharh va hoshiya va ta'liqotlar yozilgan. Ibn Muhammad Ali al-Bukri Haliy (1169/1756 y vaf.etgan), Abdu-l-Qodir Shams ad-din, Ibrohim al-Ahdab kabi olimlar sharh yozganlar. Qosim, Al - Ibn Abubakr al-Munjam al-Karmoniy esa asarni yangidan tartibga solib, Tehronda hijriy 1290/1293 yillarda qayta nashr qilgan. Asarning qo'lyozma va toshbosma nusxalari keng tarqalgan bo'lib, Berlin, ayo Sofiya, Britaniya muzeyi, Parij, Tehron va Qohira kabi davlatlarning fondlarida uchratish mumkin.

Maydoniyning yana bir arab grammatikasiga oid asari "Nuzhatu-t-torf fi ilmi-s-sarf" ("Sarf ilmiga sayohat") asaridir. Arab tilining morfologiyasiga bag'ishlangan ushbu asar juda e'tiborlidir. Arab tilshunosligi tarixini kuzatar ekanmiz, tilshunoslar odatda asarlarida tilshunoslikning barcha masalalarni qamrab olishga harakat qilganlar. Ya'ni bir paytning o'zida ham morfologiya, ham sintaksis va fonetika masalasi ko'rilgan. Tilshunoslikning bo'limlari bo'lgan bu sohalarining o'zini alohida, mukammal tadqiq qiluvchi asarlar esa kam. Quyidagi asar esa ana shunday asarlar sirasiga kiradi, ya'ni unda arab tilshunosligining aynan morfologiya bo'limi yoritilgan.

"Nuzhatu-t-torf fi ilmi-s-sarf" asari 10 ta bobdan, 2 fasl va yana 13 ta kichik bobchalardan iborat. Ismlarning yasalishi, fe'llarning yasalishi, masdarlar, sifat-doshlar, hamzaga tegishli qoidalar, buyruq mayli va fe'l boblari kabi arab tili grammatik kategoriyalari haqida so'z yuritiladi. Ayniqsa fe'l va fe'l boblariga katta e'tibor berilgan. Har bir bob alohida fasllarda bayon qilingan. Illatli harflarning tuslanish jarayonida o'zgarishlarga uchrashi, fe'llarning tuslanish jarayonida bir xillik masalalari keng ochib berilgan. Har bir kategoria lo'nda izohlar, qoidalar hamda ularni mustahkamlash uchun misollar bilan boyitilgan.

Asarning qo'lyozma nusxalari dunyo fondlarida: Ispaniya 2 №196, Britaniya muzeyida qo'lyozma №5964(uchinchi 50), Qohira 2 №m 12/ B 4 va Yahyo an-Nihoni inoyati bilan Istanbulda 1299 yilda nashr qilingan toshbosma nusxalari saqlanmoqda.

"Nuzhau-t-torf fi ilmi-s-sarf" asarining ana shunday toshbosma nusxalaridan biri Toshkentda Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik Instituti qo'lyozmalar fondida 6913 inventar raqam ostida saqlanmoqda.

Ushbu ilmiy me'ros arab tilshunoslari orasida dunyo miqqiyosida tadqiqot ob'yekti bo'lib ulgurmagani asarlaridan biridir. Bu asar tadqiqot manbasiga aylanishi mumkin bo'lgan va Maydoniyning arab grammatikasining yetuk allomalaridan biri ekanligini isbotlay oladigan asar deb hisoblaymiz va u o'z tadqiqotchisini kutmoqda.

Olimning "Kitab al-Hadiy va-sh-Shadiy" asari xam arab grammatikasiga oid risoladir. Unda arab tili grammatikasi fors tiida sharhlangan. Maydoniy arab tili bilan bir qatorda fors tilini ham mukammal bilgan. Bu ikki til grammatik kategoriyalarini o'zaro solishtira olgan. Ushbu asarni as-Samiy asaridan so'ng yozgan. Asar al Xindi matbaasi № 1027, ayo Sofiya № 4441, hamda Parijda № 6066 inventar raqamlari ostida saqlanmoqda.

Maydoniyning fors tilining ustasi bo'lganining yana bir dalili uning "as-Sami fil asamiy" asaridir. Bu asar izohli lug'at bo'lib, juda nafis va o'z yo'nalishi bo'yicha yagonadir. Asar beshta bobdan tashkil topgan bo'lib, har bir bob alohida mavzularga bag'ishlangan. Har bir mavzuga oid arabcha ismlarni keltirgan va har bir misolning forscha muqobilini bergan. Bu misollar bir birini to'ldirib arab va fors tillarining imkoniyatlarini ko'rsatib bergan.

Misir akademiyasi sharq tillari kafedrasi muallimi doktor Muso Xindaviy ushbu asar ustida ishlab, xar bir arabcha ismning forscha muqobilini sharxlab tushuntirib bergan. Ushbu asar Berlin №7040 inventar raqami, Britaniya muzeyi №755, ayo Sofiya № 4670-4671, Iskandariya № 13, Parij

№ 3975- 3974, Kembridj № 750 invyentvr raqamlari ostida saqlanmoda. Asar 1998 yil Muhammad Muso Hindaviy tarjimasini bilan nashr qilingan.

Maydoniyning o'g'li Abu Said ibn Ahmad otasining izidan borib, ushbu asarga taqlid qilib "Kitab fil asamiy" asarini yozgan.

Ahmad ibn Muhammad Maydoniy arab tili grammatikasi, fiqh va adabiyotning rivojiga qo'shgan hissasini ahamiyatli bo'lib, uning har bir asari alohida e'tiborga molik va jiddiy tadqiqot ob'yekti bo'lishiga shubha yo'q.

Ahmad ibn Muhammad al-Maydaniyning "Nuzhatu-t-tarf fi 'ilm as-sarf" asari arab tili morfologiyasini chuqur va tizimli tarzda yoritgan manba sifatida tilshunoslik tarixida alohida o'rin egallaydi. Asarda yoritilgan nazariy va amaliy qoidalar, shuningdek muallifning arab va fors tillariga oid solishtirmali tahlillari ushbu merosni tilshunoslar uchun bebaho tadqiqot manbaiga aylantiradi. Uning grammatik yondashuvi nafaqat tarixiy, balki hozirgi zamonaviy grammatik tadqiqotlar uchun ham muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, asarning saqlanayotgan qo'lyozma va toshbosma nusxalari uni yanada chuqur tadqiq etish imkonini beradi. Maydoniy merosi arab va fors tilshunosligi rivojiga xizmat qilgan noyob ilmiy asos bo'lib, bu yo'nalishda keyingi tadqiqotlar uchun mustahkam poydevor vazifasini o'taydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nosirova M. Tilshunoslik bilimlari tarixi (arab tilshunosligi) – T.:Semurg' media, 2011.
2. Girgas V. Ocherk' grammaticheskoy sistemy arabov'. SPb.,1873.
3. "نزهة الطرف في علم الصرف" Al-javaaib matbaasi, Konstantinopol, milodiy 1881. Toshbosma. Inv.№6913
4. www Maktabat al-maorif al-islamiyya/cjntents/exit htm
5. Қосимова С. (2019) XI-XIII asrlarda Movaraunnahr tilshunoslarining arab grammatik nazariyasi bo'yicha ilmiy tadqiqotlari. Monografiya. – Toshkent.
6. بروكلمان كارل. تاريخ الأدب العربي. دار المعارف بمصر. الجزء الخامس. 1975 م.
7. كمال الدين الأنباري. نزهة الألباء في طبقات الأدباء. / تحقيق د. إبراهيم السامرائي. – عمان. 1985
8. عبد الله بن يوسف الجديع. المنهاج المختصر في علمي النحو والصرف. ليدر – بريطانيا: الجديع للبحوث والاستشارات، 2007م.
9. منشورات المكتبة العصرية، 1986م عبد الرحمن جلال الدين السيوطي. المزهر في علوم اللغة وأنواعها. الجزء الثاني. – بيروت:

UO'K 811.111:811. 512. 133

O'ZBEK VA INGLIZ TEZ AYTISHLARNING FILOLOGIK XUSUSIYATLARI VA ULARNING TARIXIY RIVOJLANISH JARAYONI

O.K. Yuldashev, o'qituvchi, Namangan davlat pedagogika instituti, Namangan

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillariga oid tez aytishlar janri filologik tomonidan tahlil qilinadi. Tez aytishlarning fonetik, leksik, stilistik xususiyatlari, ularning og'zaki nutqdagi o'rni va tarixiy rivojlanish bosqichlari tizimli ravishda o'rganiladi. Tadqiqotda o'zbek va ingliz tez aytishlari tildagi tovush o'yinlari, alliteratsiya, assonans, stilistik figura va iboraviy birliklar asosida taqqoslab tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tez aytish, filologik tahlil, fonetika, stilistika, og'zaki nutq, qiyosiy tahlil, folklor, tildagi o'yin.

Аннотация. В данной статье рассматриваются узбекские и английские скороговорки с филологической точки зрения. Анализируются их фонетические, лексические и стилистические особенности, а также роль скороговорок в устной речи и этапы их исторического развития. Особое внимание уделяется сравнительному анализу скороговорок двух языков с позиций звуковых игр, аллитераций, ассонансов и стилистических фигур. Отмечается культурное и эстетическое значение данного жанра в системе устного народного творчества.

Ключевые слова: скороговорка, филологический анализ, фонетика, стилистика, устная речь, сравнительный анализ, фольклор, языковая игра

Abstract. This article explores Uzbek and English tongue twisters from a philological perspective. It examines their phonetic, lexical, and stylistic features, their function in spoken discourse, and the stages of their historical development. The research presents a comparative analysis of tongue twisters in both languages, focusing on sound play, alliteration, assonance, and

stylistic figures. The paper highlights the cultural and aesthetic value of tongue twisters within the context of oral folk literature.

Key words: *tongue twister, philological analysis, phonetics, stylistics, spoken discourse, comparative analysis, folklore, language play*

Tez aytishlar xalq og'zaki ijodining universal shakllaridan biri sifatida turli xalqlar madaniyatida qadim zamonlardan beri mavjud bo'lib kelgan. Ular nafaqat ko'ngilochar vosita, balki tilni egallashda, talaffuzni mustahkamlashda va bolalar nutqini rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Bu janr tildagi tovushlar tizimini o'rgatish, fonetik differensiasiyani aniqlash hamda artikulyatsion apparatni rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, alliteratsiya va assonans kabi fonetik-hamohanglik elementlari uning asosiy belgilaridan hisoblanadi [1].

O'zbek folklorida tez aytishlar ko'pincha bolalar o'yinlari, xalq tantanalari, marosimlarda qo'llanilgan bo'lib, ularning estetik va tarbiyaviy vazifasi bilan birga, fonetik murakkabligi va til o'yinlari orqali o'ziga xos badiiylikka ega bo'lgan. Ingliz tilida esa "tongue twister" nomi bilan mashhur bo'lgan bu janr ko'pincha talaffuzni o'rgatish, logopedik mashqlar va aktyorlik tayyorgarligi doirasida keng qo'llanadi [2].

Tez aytishlar har ikkala tilda ham xalq og'zaki ijodining muhim namunalari sifatida e'tirof etiladi. Ular fonetik tizimni amaliy o'rganishda, milliy tilning stilistik boyligini namoyon etishda hamda madaniy kodlarni ifodalashda muhim semantik xususiyatga ega. Filologik nuqtayi nazardan tez aytishlar lingvistik tahlil ob'ekti bo'lib, ular orqali tilning fonetik, morfologik, leksik va stilistik qatlamlari tahlil qilinadi.

Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillariga oid tez aytishlar janri qiyosiy-filologik jihatdan yoritilib, ularning tarixiy shakllanishi, fonetik-kompozitsion xususiyatlari va xalq og'zaki ijodidagi tutgan o'rni aniqlanadi. Shuningdek, har ikkala tildagi tez aytishlar strukturasining umumiy va farqli jihatlari lingvistik mezonlar asosida ochib beriladi.

Tez aytishlar insoniyat madaniyatida qadimdan mavjud bo'lgan og'zaki janrlar sirasiga kiradi. Ular dastlab nutq apparatini mashq qilish, talaffuzni mukammallashtirish va eshitish-tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish kabi amaliy ehtiyojlar asosida vujudga kelgan [3]. Bunday matnlar odatda murakkab fonetik tuzilishga ega bo'lib, tovushlar zanjiri orqali og'zaki nutqni aniq va tez yetkazish vazifasini bajaradi. Shu boisdan, tez aytishlar nafaqat estetik, balki lingvistik va pedagogik ahamiyatga ham ega.

O'zbek tilida tez aytishlar asosan xalq o'yinlari, bolalar folklori va nutq madaniyati bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular shevaga xos so'z boyligi, fonetik murakkablik va til o'yinlariga boy bo'ladi [4]. Tez aytishlar ko'pincha xalq bayramlari, yig'inlar va ko'ngilochar muhitda sinov yoki hazil elementlari bilan aytilgan bo'lib, bu ularning xalq ijodiy merosi sifatidagi ahamiyatini mustahkamlaydi.

Ingliz tilida esa "*tongue twister*" janri XIX asrda yozma manbalarda qayd etilgan bo'lsa-da, bu janrga oid og'zaki matnlar undan ancha ilgari mavjud bo'lgan. Ular talaffuz mashqlari sifatida nutq terapiyasi, aktyorlik tayyorgarligi va til o'rgatishda keng qo'llaniladi [5]. Har bir xalq o'z madaniy va fonetik ehtiyojlariga mos holda bu janrni shakllantirgan.

Tez aytishlar fonetik tahlil uchun ideal matnlardir. Ular asosan tovushlar to'qnashuvi (assonans, alliteratsiya), urg'ular o'zgaruvi va intonatsion ko'rsatkichlarga asoslanadi [6]. Bu matnlar orqali talaffuzdagi aniqlik, tezlik, nafasni to'g'ri taqsimlash kabi ko'nikmalar shakllanadi.

Misollar:

– O'zbekcha: "**Shamol shovullab shovqin soladi**" [7] – [sh] tovushi ustuvor.

– Inglizcha: "**She sells sea shells by the sea shore**" – [s] va [ʃ] tovushlarining kombinatsiyasi.

Tez aytishlarda ishlatiladigan so'zlar odatda fonetik jihatdan murakkab, biroq semantik jihatdan oddiy bo'ladi. Bunday so'zlar matnning ritmik tuzilmasiga xizmat qiladi [8]. Ingliz tilidagi ayrim tez aytishlar esa semantik mantiqdan ko'ra fonetik uyg'unlikka asoslanadi.

Sintaktik jihatdan tez aytishlar qisqa, ixcham, ammo fonetik yuklamasi og'ir gaplardan tashkil topadi. Gaplarning urg'u, pauza va intonatsiyasi talaffuzda muhim o'rin tutadi. Bu esa ularni tahlil qilishda til tizimidagi segmentatsiyani ko'rsatadi.

O'zbek va ingliz tez aytishlarining qiyosiy tahlil qilish orqali quyidagicha vazifalarni bajarishini ko'rishimiz mumkin.

Tilda	Fonetik maqsad	Madaniy kontekst	Dominant tovushlar	Qo'llanish sohasi
O'zbekcha	Talaffuz va nutqni rivojlantirish	Folklor, bolalar o'yini, marosim	[sh], [s], [r], [l]	O'yin, estetik nutq, xalq og'zaki ijodi
Inglizcha	Artikulyatsiyani aniqlashtirish	Til mashqlari, teatr, logopediya	[s], [ʃ], [p], [t], [r]	Til o'rganish, nutq terapiyasi

Ushbu jadvaldan ko'rinadiki, har ikki tildagi tez aytishlar o'z madaniy kontekstida shakllangan bo'lsa-da, ularning asosiy vazifasi – og'zaki nutqni rivojlantirish, fonetik kompetensiyani shakllantirish va estetik zavq uyg'otishdan iboratdir.

Xulosa qilib aytsak o'zbek va ingliz tez aytishlari xalq og'zaki ijodining fonetik, leksik va stilistik imkoniyatlarini to'laqonli ifoda etuvchi o'ziga xos janrlar qatoridan joy oladi. Tez aytishlar orqali tildagi tovushlar kombinatsiyasi, urg'ular o'zgaruvi, ritmik muvozanat va intonatsion ohang kabi ko'plab fonetik hodisalar amaliy misolda namoyon bo'ladi.

Shuningdek, tez aytishlar ayniqsa fonetika, fonologiya, stilistika va semasiologiya bo'yicha tadqiqotlar olib borishda muhim manba sifatida baholanadi. Ular nutq va talaffuz bilan bog'liq nazariy bilimlarni mustahkamlovchi, shu bilan birga, til uchun samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Shu bois, til o'rgatish metodikasi, logopedik mashg'ulotlar, aktyorlik maktablari va xorijiy til o'rgatuvchi kurslarda tez aytishlar keng qo'llaniladi. Bu esa, ularning faqat folklor elementi emas, balki lingvodidaktik va logopedik vosita sifatida ham dolzarb ekanini ko'rsatadi.

Filologik yondashuv bu janrni nafaqat til tizimi tarkibida, balki xalq estetik tafakkurining ifodasi sifatida ham talqin etishga imkon beradi. Chunki har bir tez aytish – bu tildagi tovushlar, ma'no, ritm va uslubning uyg'unlashgan shaklidir. Tez aytishlar vositasida xalqning obrazli fikrlash uslubi, madaniy tasavvurlari va badiiy estetik qarashlari namoyon bo'ladi. Shuningdek, ularning tarkibidagi metaforik iboralar, leksik qarashlar, shevaga oid birliklar til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yoritishda qulay material vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Қосимов Б., Жўраев Н. *Ўзбек огзак ижоди*.
2. Курбонов Н. *Ўзбек болалар фольклори*.
3. Маматов Т. *Ўзбек тили фонетикаси*.
4. Мамакулов С. *Ўзбек тилининг фонетикаси*.
5. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. – Cambridge: Cambridge University Press,
6. Bauer L., Trudgill P. *Language Myths*. – London: Penguin Books,
7. Kunin A.V. *Курс фразеологии современного английского языка*. – М.: Высшая школа,
8. Savitskaya N.A. *Фонетика английского языка с основами фонологии*. – М.: Академия,
9. Sokolova M.A. и др. *Практическая фонетика английского языка*. – М.: Просвещение
10. Tokhtayeva M. *Children's Tongue Twisters and Their Role in Phonetic Training*. // Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics,

УДК 81`25

К ВОПРОСУ ОБ АДЕКВАТНОСТИ ПЕРЕВОДА «БАСМАЛА» НА РУССКИЙ ЯЗЫК
Ё.М. Алтмишева, доц., Андижанский государственный институт иностранных языков,
Андижан

<https://orcid.org/0009-0006-3960-2094>

Annotatsiya. Ushbu maqola islomda mavjud bo'lgan va lisoniy manzarada muhim o'rin egallagan diniy so'zlarning rus tilidagi tarjimalarida qayta yaratilishining adekvatligini tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda diniy atamalarni, xususan, "basmala"ni rus tiliga tarjima qilishning adekvatligi bilan bog'liq ayrim masalalar ko'rib chiqilgan. Asosiy e'tibor islom dini vakillarining har qanday harakatini boshlash uchun ko'rsatma bo'lgan islom formulasining tarjimasini tahlil qilishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: diniy atama, Alloh, adekvatlik, muvofiqlik, jadval, Qur'on.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу адекватности перевода религиозной лексики, занимающий видное место в языковой картине, представленной в исламе и ретранслированной в русских переводах. В ней рассмотрены некоторые проблемы адекватности перевода на русский язык религиозных терминов, в частности «басмала». Основное внимание уделено анализу перевода исламской формулы, которая является инструкцией начала любого действия представителей исламской религии.

Ключевые слова: религиозный термин, Аллах, адекватность, соответствие, таблица, Куръан.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the adequacy of the translation of religious vocabulary, which occupies a prominent place in the ling It examines some of the issues of the adequacy of translation into Russian of religious terms, in particular “basmala”. Uistic picture presented in Islam and retranslated in Russian translations. The main attention is paid to the analysis of the translation of the Islamic formula, which is the instruction for the beginning of any action of representatives of the Islamic religion.

Key words: religious term, Allah, adequacy, correspondence, table, Quran.

Анализ адекватности перевода религиозной лексики, занимающий видное место в языковой картине, представленной в исламе и ретранслированной в русских переводах, является актуальным в условиях повышения роли ислама в мировом сообществе. Основной задачей является определение тех понятий, которыми мы будем оперировать в процессе работы, а именно исламская лексика. Понятия специальная лексика и терминологическая лексика (терминология) часто использовались в исследованиях ученых – узбекских и российских – (Дадабаев Х.А.[1], Умархуджаев М.И.[6], Гринев-Гриневич С.В. и др.) практически как синонимы. Смещение понятий также наблюдается в работе В.С. Гринева-Гриневича: «Специальная лексика — совокупность лексических единиц (в первую очередь терминов) специальных областей знания, образующая особый пласт лексики» [2].

Словарь М.Э.Умархуджаева «Diniy atamalar va iboralar lug'ati», в котором не ограничивается автор специальной лексикой одной религии и о чем свидетельствуют статьи словаря. Например: ajr, animizm, Vatikan, otashparast, samo' и т.д. В словаре Ж.Омонтурдиева и А.Омонтурдиева “Толковый словарь духовно-религиозных терминов” [4] наряду с узбекским звучанием исламских терминов было предложено арабские варианты произношения, чем заслуживает внимание читателя. Религиозным терминам и фразам посвящен «Английско-узбекский словарь социально-религиозных терминов» Д.Рахимжанова и О.Мавланова [5].

Нужно отметить, что переводчик при воссоздании религиозной картины ислама использует готовые формулы из своей религиозной практики. Транслятор при этом часто обращается к семантической компенсации, используя названия концептов из других религий. Это в первую очередь свойственно для выявления фактов, характерных для речи представителей страны языка источника и чуждых для другого языка. При переводе исламизмов встречаются сложности: из-за отсутствия прямых аналогов, многозначности исламских терминов, культурных и исторических различий между мусульманами и немусульманами и др.

Для наглядности мы приводим анализ главной исламской формулы “бисмиллах” – басмала.

В наше время исламская формула **басмала** «С именем Аллаха, Всемилостивого и Милующего!» встречается в **нескольких вариантах** в переводах Куръана на русский язык. В целях наглядности нами была проанализирована **басмала** в большинстве переводах Куръана на русский язык. У Г.С.Саблукова **басмала** – «Во имя Бога милостивого, милосердного», Порохова переводит как «Во имя Аллаха, Всемилостивого, Милосердного!». Шумовский решил передать содержание Куръана в стихах, в его переводе знаменитая фраза в каждой суре звучит по-новому: в суре «Фатиха (Открывающая книгу)» – «Во имя Господа, Чье сердце милосердно, Чьей милости хотим, о ней прося усердно!», в суре «Семейство Имрана» – «Нет

божества помимо Бога, живой и вечный всюду Он!», в суре «Скот» – «Хвала Творцу, с Которым рядом в мирах другого Бога нет, Кто небеса и землю создал, Кто сотворил и мрак, и свет!», Османов переводит так: «Во имя Всевышнего Милостивого, Милосердного!» В современном переводе Абу Аделя эта фраза звучит близко к оригиналу – «С именем Аллаха Милостивого, Милосердного!»

Басмала также не во всех переводах достигает адекватности: *бисми* – (с) именем. У многих переводчиков это фраза переведена по евангельскому образцу – во имя. У Абу Аделя и Ш.Аляутдинова мы находим адекватный перевод слова с именем/ именем. Большинство из этих авторов решили сохранить начальную фразу в форме *во имя..*, тогда как некоторые авторы глубже вникли в значение «басмала/*бисмиллах*» – *с имени, с именем, именем*. На наш взгляд, эти варианты адекватно передают смысл **басмалы**, обязательной в начале каждой суры Корана, начало любого действия мусульманином. Вторая часть «*бисмиллах*» – **Аллах** сохранился в нескольких переводах: И.Крачковского, В.Пороховой, Э.Кулиева, Б.Шидфар, Аль-Мунтахабе, Абу Аделя, Ш.Аляутдинова. Остальные авторы перевода Куръана слово **Аллах** подвергли трансформации как *Бог, Всевышний, Господь*. Переводы Священной книги мусульман, таким образом, были более или менее адаптированы русскоязычной аудитории, знакомой с другими священными текстами. Обратимся к переводу исламизма «*Rohman*» во фразе «*Bismillahir Rohmaniyr Rohiyum*», обозначающий Всемилоствость, присущая только Аллаху, Милостивого ко всем и всему. Этот нюанс качества Всевышнего передали точно трансляторы Колмаков А.В., Порохова В.М. и Аляутдинов Ш.Р. У большинства переводчиков это качество передается словом *Милостивый*, Вережкин М.И. это заметил как *благодарный*, у Рысжанова С.Б. – *Щадящий*. **95.52%**

О качестве «*Rohiyum*» тоже существует много разногласий, не совсем точно передается значение словом «*Милосердный*». Так как Аллаху не присуще имя сердца, то он не может быть милосердным. Здесь, по мнению исследователей, более подходит вариант «*Милующий*». В приведенных переводах качество «*Rohiyum*» у большинства переводчиков переданы в форме Милосердный (Милосердый), у П.В.Постникова и анонимного переводчика – *Щедрый*, у М.И.Вережкина – *Премилосердый*, у С.Б.Рысжанова – *Жалеющий*. А.В. Колмаков и Ш.Р. Аляутдинов пропустили этот момент.

Наше внимание привлекло то, что начало перевода **басмалы** взято из библейского текста (во имя) и сугубо отличается от смысла арабского слова (*бисми*). Изучение данного момента привело к тому, что **тринитарная формула (проще формула Троицы) «во имя Отца и Сына, и Святого духа»**. **Начало формулы взята из** Евангелия от Матфея и звучит так: «Крестяще их во имя Отца, и Сына, и Святого Духа» [3] (28 гл., стих 19). Часто используемая в христианской практике тринитарная формула лишь один раз упоминается в тексте Евангелия от Матфея в полном виде. В современном русском языке можно встретить фразы с началом *во имя*, например: во имя господина, во имя Иисуса Христа, во имя справедливости, во имя человечества и т.д. в самой тринитарной формуле объясняется ради кого совершается данное действие: *во имя Отца, во имя Сына, во имя Святого духа*. По этой причине мы считаем, что во многих переводах Куръана на русский язык допущена серьезная ошибка в замене **басмалы** на начало тринитарной формулы христианства – **во имя**. Арабское *бисми* обозначает (с) именем и эту формулу нельзя применить ни в одном другом случае! Только **(с) именем Аллаха** начинается каждый поступок мусульманина. Все переводы смыслов Куръана, которые были изданы на русском языке, несомненно, явились значимой научной работой своего времени, ибо прежде практически отсутствовал опыт перевода смыслов Куръана на русский язык. Сравнивая между собой все имеющиеся у нас варианты переводов «басмала», можно сделать вывод, что со временем, по мере обновления, стали воссоздавать её точный смысл.

Переводчик-арабист должен был внести точность в передачу басмалы на русский язык, а не опираться на известные переводы (смыслов) Куръана. Проанализировав передачу басмалы в русских переводах Куръана XIX-XX вв., мы убедились в допущении семантической ошибки. Большинство переводчиков Куръана, включая Иман В.Пороховой, принявшей ислам и прожившей определенное время в исламских странах, воспользовались готовой формулой

из Евангелия. В составе басмалы точно видно слово *исм* (*би+сми*), означающее *с + имя*. В начале тринитарной формулы существительное *имя* использовано с предлогом *во* (ради, для, на, за, во имя – на благо, во благо, в пользу).

Мы согласны с учёными (Абу Адель, Ш.Аляутдинов, С.Рысжанов, коллектив муфтията республики Дагестан), которые предложили правильный вариант трансляции басмалы на русский язык. По их мнению, в переводах текстов исламского содержания необходимо употреблять близкий по смыслу предлог *с* (*допускается вариант без предлога в тв.п.*) в тв.п.

Вопросы правильного толкования иноязычной лексики, а тем более религиозной, сложны и особенно актуальны. В процессе передачи на русский язык исламских терминов нередко возникают трудности с толкованием некоторых слов, объяснением их значений. Это проблемы толкования лексического значения; анализа грамматической структуры; объяснения культурологических ценностей; функционирования в тексте и др. В арабском языке, как и в любом языке, существуют такие слова, идиомы, которые не могут быть транслированы на другой язык с той же оценкой (окраской), с которой они встречаются в арабском языке. Работая над текстом, транслятор встречает на своем пути преграды духовно-религиозного лингвокультурного характера. Одним из них, если говорить об исламизмах, может быть представление о святости религиозного текста, его особой сакральности. Слово, в данном случае, при переводе на другой язык может эту святость и высоту по некоторым причинам утратить. Произойти это может, например, из-за отсутствия эквивалентов, поэтому любой перевод не может дать всех семантических особенностей лексемы, следовательно, лексические единицы требуют развернутого комментария. Слова мусульманин, магометанин, басурман и др., создающие восприятие лингвокультурологической картины другой религии, образовались на основе правил русского словообразования. Как утверждает ученый-арабист Режис Блашер (1900-1973), многие переводчики-востоковеды, в перевод Куръана, «заведомо вводили» в транслируемый контент непонятный, недостаточно точно выраженный смысл, искажая текст главной книги мусульман. По мнению Блашера, что такое отношение к передаче содержания священного текста приводило к неадекватным попыткам. Неточности такого характера наблюдаются и в переводах Куръана и на языки других народов мира. Профессор университета Аль-Азхара (Египет) Лейля Осман перечисляет несколько типов ошибок, например, синтаксическое сочинение, которое является в арабском языке более широким и многозначным, при толковании же оно теряет свою многозначность и функциональность. Многозначность многих арабских слов в Куръане зависит от позиции в предложении и может вводить в заблуждение переводчика.

В наши дни религиозная лексика ислама и христианства входят в активный состав языка. В связи с этим правильное толкование значения слов для более глубокого понимания этой сферы языковой действительности чрезвычайно важно. На конкретных примерах рассматривались возможные проблемы толкования исламизмов на русский язык: слово *Аллах*: в трансляции некоторых произведений пишется с подстрочной буквы, что полностью нарушает правописание термина. Это также приводит к тому, что авторы противоречат сами себе, поскольку для собственных имен пишутся с заглавной буквы.

Обобщая все сказанное, следует отметить, что определение места и роли исламизмов в современном русском языке и ее функции в речи требуют обращения к различным источникам, в первую очередь – к словарям. Перевод главной исламской формулы «*Bismillahir Rohmaniyr Rohiym* (С именем Аллаха, Всемилостивого, Милующего)» требует редакции в большинстве переводов Куръана и религиозных книг на русский язык.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Дадабаев Х.А. Военная лексика в староузбекском языке: дис. . канд. филол. наук / Х.А. Дадабаев. – Ташкент, 1981. – 186 с., Дадабаев Х. А. Общественно-политическая и социально-экономическая терминология в тюркоязычных письменных памятниках XI-XIV вв. – Ташкент: Ёзувчи, 1991.
2. Гринев-Гриневич С.В. Терминоведение: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2008. – с.5.
3. Евангелие от Матфея. Synodal Translation of the Holy Bible in Russian Public Domain Language: русский (Russian). – 2022. – 28:19.

4. Омонтурдиев Ж., Омонтурдиев А. Маърифий-ирфоний истилоҳлар луғати. –Тошкент: Mumtoz so'z, 2014. – 252 б.
5. Раҳимжонов Д, Қодиров А., Собиров Д., Мавлонов О., Жўраев Ҳ. Инглизча-ўзбекча диний-ижтимоий истилоҳлар луғати. – Тошкент: Mavoraunnahr, 2011. – 160 б.
6. Умархўжа М.Э. Диний атамалар ва иборалар. – Тошкент: Гофур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – 220 б.

УДК 81'42:82-34(44)"19"

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИКИ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ТУРИСТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА В УЗБЕКИСТАНЕ

Л.К.Делеверханова, преподаватель, Термезский государственный университет, Термез

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekistondagi ingliz tilidagi turistik diskursning leksik xususiyatlarini tahlil qilishni o'rganadi. Tadqiqot xorijiy sayyohlarga mo'ljallangan ingliz tilidagi turistik veb-saytlar, bukletlar, reklama matnlari va yo'lboshchilar materiallariga asoslanadi. Etnomadaniy belgilanganlik, ekspressiv leksika, klishalashgan tuzilmalar, qo'shimcha o'zlashmalar hamda rus tilining ta'siri kabi jihatlar ko'rib chiqiladi. Mazkur ish ingliz tilining mintaqaning madaniy-va til xususiyatlariga qanday moslashtirilishini namoyon etadi.

Kalit so'zlar: turistik diskurs, ingliz tili, leksika, madaniy moslashuv, madaniyatlararo kommunikatsiya.

Аннотация. Статья посвящена анализу лексических особенностей англоязычного туристического дискурса в Узбекистане. Исследование опирается на материалы англоязычных туристических сайтов, брошюр, рекламных текстов и путеводителей, ориентированных на иностранных туристов. Рассматриваются такие аспекты, как этнокультурная маркированность, использование экспрессивной лексики, клишированных структур, заимствований, а также влияние русского языка. Работа демонстрирует, каким образом английский язык адаптируется под культурно-языковую специфику региона.

Ключевые слова: туристический дискурс, английский язык, лексика, культурная адаптация, межкультурная коммуникация

Abstract. The article is dedicated to the analysis of lexical features of English-language tourism discourse in Uzbekistan. The study is based on materials from English-language tourism websites, brochures, advertisements, and guidebooks targeting foreign tourists. It examines such aspects as ethnocultural markedness, the use of expressive vocabulary, clichéd structures, borrowings, and the influence of the Russian language. The paper demonstrates how the English language is adapted to the cultural and linguistic specifics of the region.

Keywords: tourism discourse, English language, vocabulary, cultural adaptation, intercultural communication.

Введение. Туризм как форма межкультурной коммуникации требует точного и выразительного языкового оформления, особенно в многоязычном и культурно насыщенном пространстве, каковым является Узбекистан. В условиях глобализации английский язык выступает основным инструментом международного общения, в том числе и в сфере туризма. Англоязычные туристические тексты, создаваемые в Узбекистане, выполняют важную миссию представления культурного наследия, исторических достопримечательностей и этнической самобытности страны для широкой международной аудитории. Особенность подобных текстов заключается в необходимости передать уникальные реалии местной культуры средствами английского языка. Это требует не только языковой компетенции, но и глубинного понимания межкультурных различий и адаптационных стратегий. Цель данной статьи — проанализировать лексические особенности англоязычного туристического дискурса в Узбекистане, выявив ключевые черты, влияющие на восприятие и эффективность коммуникативного послания.

В современный период глобализации и процветания социума, активное развитие международного партнерства и увеличение систем кросскультурных взаимоотношений

привели к обменам между представителями разных языковых групп на уровне межкультурной коммуникации. Ныне развитие области международного туризма в мире, а также в Узбекистане ориентируется, прежде всего, на достижения западной цивилизации. Многие эксперты подмечают массовое внедрение в узбекский и русский языки иноязычной лексики. Большой интерес к сфере путешествий порождает такое понятие, как туристический дискурс, которое отличают от понятия туристический текст, т.к. дискурс подразумевает употребление языка в устной речи и на письме, форма деятельности, в которой создаются и распространяются социальные и культурные значения мест и народа.

Исследование англоязычной лексики в публицистических и электронных текстах в сфере туризма, их особенностей и специфики в узбекской лингвистике, связано как с внутренними нуждами узбекского языка, так и с внешними, которые выражаются в упрочении межкультурных связей между Узбекистаном и иностранными государствами. Узбекистан, располагая богатым культурным достоянием, историческими достопримечательностями и живописной природой, причисляется к числу государств, уделяющих существенное внимание развитию туризма. В Стратегии «Узбекистан – 2030» поставлена цель увеличения численности туристов посредством создания обширных условий для развития внешнего и внутреннего туризма.

Внутренний туризм тоже развивается стремительными темпами. В рамках программы «Путешествуй по Узбекистану!» 15 млн. человек отправились в поездки по стране, совершив 21 млн. посещений разных регионов. В качестве социальной помощи 1100 людей с ограниченными возможностями и 570 тысяч молодых людей были направлены в путешествия.

Становление туристической индустрии в Узбекистане происходит с применением зарубежного, в основном американского и западноевропейского опыта; следовательно, активное заимствование англицизмов как один из наиболее продуктивных способов терминообразования в терминосистеме «туризм» представляется очевидным обстоятельством, что можно отнести к типологической особенности русского и узбекского языков. Такой масштаб развития туристической индустрии дал толчок к появлению лингвистических исследований, направленных на изучение туристического дискурса как особой разновидности речевой активности.

Немаловажной задачей исследования туристического дискурса считается определение его типологического статуса. По этому поводу существуют разные точки зрения. В частности, исследователь Филатова Н. В. высказывает мысль о том, что данный вид дискурса представляет собой подвид институционального рекламного дискурса. Согласно точке зрения ученого лингвиста Михайлов Н. Н. в своем учебнике «Английский язык для направлений «Сервис» и «Туризм», это самостоятельный вид дискурса, обладающий способностью к взаимодействию с иными типами дискурса (бытовым, научным, рекламным и др.).

Как отмечает В.И. Карасик «любой институциональный дискурс выделяется на основе двух характеристик: цели и участников общения. В соответствии с этим, туристический дискурс характеризуется особой тематической направленностью, ориентацией на конкретного адресата, обладает уникальной целью, специфичным набором языковых средств и собственной жанровой парадигмой».

Основные особенности лексики англоязычного туристического дискурса в Узбекистане можно рассматривать через призму адаптации английского языка к местному культурному, историческому и географическому контексту. Рассмотрим следующие примеры, собранные из интернет медиа источников Республики Узбекистан.

Англоязычный туристический дискурс в Узбекистане активно включает заимствованные слова из узбекского и других восточных языков, которые отображают этнокультурную специфику, такую как термины, связанные с историей и архитектурой: «*madrasah, minaret, caravanserai, khanaka, khan, mahalla, Registan*»; названия блюд и традиций: «*plov, lagman, samsa, non, navruz, chapan, kurpacha*»; Использование брендовой лексики и локальных топонимов таких, как *Registan Square, Ark Fortress, Kalyan Minaret, Chorsu Bazaar, Hazrati*

Itam Complex. Топонимы выступают “брендами” региона, подчёркивая уникальность Узбекистана.

Английский язык выполняет в Узбекистане функцию мостика между локальной культурой и глобальной туристической аудиторией. Через адаптированные тексты происходит не только продвижение туристических объектов, но и экспорт культурных кодов.

Заключение. Анализ англоязычного туристического дискурса Узбекистана позволяет сделать вывод о его гибридной природе: в нем сочетаются элементы международной туристической коммуникации с ярко выраженной этнокультурной спецификой. Основные лексические особенности включают активное использование неизменённых локальных реалий, экспрессивной и рекламной лексики, а также наличие стилистических и грамматических кальк с русского языка. Такой дискурс выполняет не только информационно-рекламную, но и образовательную функцию, способствуя формированию у иностранных туристов представлений об Узбекистане как о стране с богатым историческим и культурным наследием. Повышение качества англоязычных туристических текстов требует профессионального подхода к переводу, а также осознанного использования культурно маркированной лексики. Это позволит укрепить имидж Узбекистана как привлекательного туристического направления на глобальном уровне.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
2. Ковалёва Т. А. Особенности англоязычного рекламного дискурса в сфере туризма // *Philology and Culture*. — 2017. — № 3. — С. 87–92.
3. Кравченко А. В. Туристический дискурс: специфика, структура, стратегии. — М.: Флинта, 2018.
4. Никитина С. Ю. Лингвокультурные особенности англоязычного туристического дискурса // *Вестник МГУ. Серия 9. Филология*. — 2019. — № 2. — С. 104–110.
5. Филатова Н. В. Жанровое пространство туристического дискурса // *Филологические науки*. М., 2012. № 2. С. 76–82.
6. Crystal D. *English as a Global Language*. — Cambridge University Press, 2003.
7. Gotti M. *Investigating Specialized Discourse*. — Peter Lang, 2008.
8. *Uzbekistan.travel* — Официальный туристический портал Республики Узбекистан. URL: <https://uzbekistan.travel>
9. *Lonelyplanet.com* — Uzbekistan Travel Guide. URL: <https://www.lonelyplanet.com/uzbekistan>
10. *Visituzbekistan.travel* — Информационный портал для иностранных туристов. URL: <https://visituzbekistan.travel>
11. <https://uzbekistan.org/ru/развитие-туристической-отрасли-узбе/4602/>

УЎК 808.3

ИНГЛИЗ ТИЛИДАГИ АКРОНИМ-ОМОНИМЛАРНИНГ СТРУКТУР-ФУНКЦИОНАЛ ВА ЛЕКСИК-СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Г.М. Ибраимова, PhD, доц., Андижон давлат чет тиллари институти, Андижон

Аннотация. Мақолада инглиз тилидаги акроним-омонимлар, уларнинг структур-функционал хусусиятлари, ҳосил бўлиш характериға кўра турлари, уларнинг тилларда кенг тарқалганлиги, акроним ва коррелятларнинг структур ва лексик-семантик омиллар каби масалалари ёритилади.

Калит сўзлар: қисқартма, аббревиатура, акроним, коррелят, структур, лексик-семантик омил, омоним, код.

Аннотация. В статье рассматриваются такие вопросы, как аббревиатуры-омонимы в английском языке, их структурно-функциональная характеристика, типы по характеру образования, распространенность в языках, а также структурные и лексико-семантические факторы аббревиатур и коррелятов.

Ключевые слова: сокращения, аббревиатура, акроним, коррелят, структура, лексико-семантический фактор, омоним, код.

Abstract. *The article covers issues such as acronym-homonyms in the English language, their structural and functional characteristics, types according to the nature of formation, their prevalence in languages, and structural and lexical-semantic factors of acronyms and correlates.*

Key words: *shortening, abbreviations, acronym, correlate, structure, lexical-semantic factor, homonym, code.*

Ҳозирги инглиз тилида ҳам ҳарф таркиби билан, ҳам товуш таркиби билан умумистеъмолда қўлланиладиган сўзлар билан тўлиқ мос келувчи акронимлар етарли даражада кенг тарқалишни қўлга киритди. Акронимларнинг бу гуруҳини акронимлар-омонимлар деб аташ мумкин. Бунга ўхшаш лексик бирликларнинг мавжудлигини баъзи бир тадқиқотчилар кўрсатиб ўтди [3, 94], бироқ акроним-омонимлар масаласи ханузгача муфассал таҳлилга тортилмаган.

Ҳозирги инглиз тилида акроним-омонимларнинг структур-функционал хусусиятлари ва уларнинг ҳосил бўлишидаги лексик-семантик омиллар тадқиқи жаҳон тилшунослари эътиборида бўлган. Бу масалала юзасидан олиб борилган ишларни J.F.Hogerton, H.Galinsky, J.A.Sheard, I.Fleming, M.B. Панова, Б.Ф.Ломов, Ш.Н.Абдуллаева каби тилшунос олимларнинг тадқиқотларида кузатиш мумкин.

Акроним-омонимларнинг камдан-кам ҳоллари инглиз тилида илгари ҳам учраган. Энг илк, тарихий жиҳатдан тасдиқланган акронимлар-омонимларнинг бири деб *cabal* сўзини ҳисоблаш мумкин. Ҳозирги кунда “сиёсий гала, яширин мақсадлар билан бирлашган кишилар гуруҳи” маъносига эга бўлган *cabal* сўзининг ўзи қадимги яҳудий тилидан ўзлаштириб олинган, аммо XVII асрнинг ўртасида у кенг тарқалишга ва инглиз қироли Карль II га қарши яширин кураш олиб борган сиёсатчилар гуруҳининг (Glifford, Arlington, Buckingham, Ashley, and Lauderdale) номи билан мос келганлиги сабабли алоҳида маънони қўлга киритди [5, 79-80].

Акронимиянинг бу усулининг хилма-хил техник мосламаларнинг аниқ намуналари ва тизимлари, лойиҳалар, дастурларнинг ва ҳ.к. номларини яратиш учун кенг ва фаол қўлланилиши янги ҳисобланади. Бироқ, акронимия бу усулининг ҳаракат доираси махсус илмий-техник терминология билан чекланиб қолмайди. Акроним-омонимлар ижтимоий-сиёсий лексикада ҳам кенг тарқалган.

“Бир замонлар америкаликлар оддийгина республикачилар, демократлар, “лосьлар” (мухтожларга ёрдам берувчи ташкилотларнинг аъзолари) ёки масонлар бўлишган. Энди улар ACTION (American Council to Improve Our Neighborhoods), CARE (Cooperative for American Relief Everywhere), ҳам SHARE (Share Happily and Reap Endlessly) ва TOPS (Take Off Pounds Sensibly)ларни қўллаб-қувватлашади. Касаба қўмитаси аъзолари COPE (Committee on Political Education)ни қўллаб-қувватлашади. Қора танлилар эса CORE (Congress of Racial Equality)ни қўллаб-қувватлашади. Литтл-Рокда мактаб кенгашларида STOP (stop This Outrageous Purge) кампаниясида америкаликлар мўътадил қолишди. Нью-Орлеанда улар SOS (Save Our Schools) ташкил қилишиб, биргаликдаги таълим учун чиқишди. Атлантда улар шундай тарзда HOPE (Help Our Public Education) ва OASIS (Organizations Assisting Schools in September) орқали ҳаракат қилиш ниятидалар, агар уларга GUTS (Georgians Unwilling to Surrender) устидан ғалаба қозониш насиб этса” [1, 39].

Ҳозирги инглиз тилида акроним-омонимларнинг кенг тарқалганлиги ҳақида уларнинг баъдий адабиётларда алоҳида стилистик услуб сифатида қўлланилиши ҳам далолат беради. Машҳур Я.Флемингнинг “Thunderball” романида яширин жиноятчилар ташкилоти SPECTRE < *The Special Executive for Counterintelligence, Terrorism, and Extortion* номи остида ҳаракат қилишини айтади. Бу ташкилотнинг қисқартирилган номининг ҳамма ерда қўлланиладиган *spectre* “хаёлдаги кўриниш, тасаввурдаги қиёфа, шарпа, қўланка” сўзи билан ассоциациялашуви шак-шубҳасиз, бу қуйидаги парчадан ҳам кўриниб турибди: “*Bond thought, I will see if an association of words does something to him. He said, “When I came to the table I saw a spectre”. He said the word casually, with no hint at double meaning.*

The smile came off Largo’s face as if he had been slapped” [2, 71, 147].

Омонимик акронимия бошқа тилларда ҳам учрайди. Масалан, рус тилида: “Марс” – “машина автоматической регистрации и сигнализации”, АМУР - автоматическая машина управления и регулирования. Бу мисолларни келтирар экан, Д.И.Алексеев “ноаббревиатур” аббревиатуралар ҳақида сўз юритиб, улар оддий сўз билан, ҳатто тўла омонимиягача ниқобланади” [6, 97], дейди. Агар метафора қўлланилса, у ҳолда акроним-омонимларнинг умумадабий тил сўзларида “паратисизм” ҳақида сўз юритиш аниқроқ бўлади.

Омонимик акронимия ўзбек тилида ҳам кенг тарқалган. Масалан, *PFX – республика газна ҳисобварағи* [7, 23] ва *PFX – Раҳимов Ғанишер Худойқулович*.

Акроним-омонимларнинг ҳосил қилиниши, шакл-шубҳасиз акронимларни моделлар бўйича ҳосил қилиш ҳолларига киради, бироқ модель сифатида реал мавжуд, “жонли” сўз чиқади. Айнан мана шу модель қўлланилишининг атайлаб қилинганлиги ва уни тўлдиришнинг усуллари ҳақида кўйроқда айтилади. Акроним-омонимларда моделнинг формал, таниш учун хизмат қиладиган идентификатори йўқ, аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, моделнинг идентификатори ролида ҳамма ерда қўлланиладиган сўзнинг ўз шакли чиқади.

Акроним-омонимлар – бу аниқ ифодаланган *ad hoc* сўзларидир, номлаш учун махсус яратилган сўзлар – умумий қоида бўйича, чекланган тил жамоаларининг (ҳаммасидан кўпроқ профессионал гуруҳларнинг) – узок давом этмайдиган вақт оралиғидаги айрим ўткинчи ходисалар, масалан илмий-техник тараққиётга мувофиқ алмаштириладиган техник мосламаларнинг конкрет намуналари, ёки амалга ошишига қараб ўз мавжудлигини тугатадиган илмий-тадқиқот ишлари дастурларидир. Акроним-омонимлар маълум даражада код номлари билан бир-бирига яқинлашади (қўшилиб кетади).

Инглиз тилида ўзининг ҳосил қилиниш характерига қараб акроним-омонимлар икки гуруҳга ажралади: ҳарф ва товуш таркиби умумадабий тилларнинг сўзлари билан мувофиқ келиши инициал аббревиациянинг оддий усулини қўллаш натижасида тасодифий пайдо бўлган акроним-омонимлар ва билиб туриб (атайлаб) билвосита яратилган акроним-омонимлар.

Биринчи гуруҳга, масалан CAT < carburetor air temperature “карбюратордаги ҳаво ҳарорати” акронимини киритиш мумкин. Бу ерда товуш ва ҳарф таркибининг мос келиши тасодифийдир. Тасодифий акроним-омонимлар, инициал аббревиатураларнинг бир тури сифатида, атайлаб яратиладиган акроним-омонимлардан пайдо бўлиш вақти бўйича олдин келган. Тасодифий акроним-омонимларни ишлатиш жараёнида уларни, энг аввало, эслаб қолинишининг ҳамда нутқ оқимида фарқлашнинг осонлиги билан ўз-ўзидан пайқаб қолинган. Бу ҳолат ўзининг тасдиғини психологиянинг айрим маълумотларида ҳам топади. Шу ўринда Б.Ф.Ломов ўзининг “Инсон ва техника” номли ишида кўйидагича қайд қилади: “...сўзларни фарқлашнинг интенсивлик камчиликлари маъно ифодаламайдиган бўғинларни ёки айрим фонемаларни фарқлашнинг камчиликларидан анча пастроқдир” [8, 208].

Ҳозирги кунда атайлаб яратиладиган (*deliberately coined*) акроним-омонимлар маълум қонуниятлар билан характерланадиган сўзларнинг етарли даражада катта кўламдаги гуруҳини ташкил қилади.

Акроним-омонимларни ҳосил қилишнинг олдиндан ўйлаб қўйилганлиги, бошқача сўзлар билан эса, акроним ва коррелят яратилишининг бир вақтдалиги кўйидаги структур ҳамда лексик-семантик омиллар билан тасдиқланади:

1) коррелятни инглиз тилининг грамматик нормаларини бузиш билан тузиш имконияти (бу ҳолат коррелятни мулоқот бирлиги сифатида қўллаш имкониятини истисно қилади):

PROOF < Precision Recording Optical of Fingerprints – Optical сифати ўзининг стандарт жойида Recording дан олдин туради.

SCOPE < Stromberg Central Operations Panel – Electric.

Юқоридаги мисоллардаги охириги акроним, айниқса шуниси билан эътиборга лойиқки, дастлаб ядро реакторининг бу типи EBOR акроними орқали *Experimental Beryllium Oxide Reactor* корреляти билан белгиланган эди, бироқ, кейинчалик EBOR анча қулайроқ BORE билан алмаштирилди [4, 628].

2) акронимнинг ҳарф таркибида коррелятнинг, шакли бўйича ҳамма ерда қўлланиладиган сўзга омонимик бўлган акронимни яратишга тўсқинлик қилувчи у ёки бошқа компонентларини гавдалантирмаслик имконияти:

CLASSMATE < Computer Language to Aid and Stimulate Scientific, Mathematical and Technical Education – *to* предлоги ва биринчи боғловчи *and* тушириб қолдирилади, айна пайтда иккинчи боғловчи *and* акронимнинг ҳарф структурасида ифода қилинган.

ALICE < Adiabatic, Low Energy Injection and Capture Experiment – акронимнинг ҳарф структурасида *Energy* ва *and* сўзлари ифода қилинмаган.

LASH < Landing Force Amphibious Support Vehicle, Hydrofoil – акронимнинг ҳарф структурасида *Force* ва *Vehicle* сўзлари ифода қилинмаган.

3) акронимнинг ҳарф структурасида коррелятнинг ҳеч қандай компоненти билан муносабатдош бўлмаган, бироқ омонимик шаклни ҳосил қилиш учун зарур бўлган ҳарфлар пайдо бўлишининг мумкинлиги:

ACORN < Automatic Checkout and Recording Equipment – акронимнинг ҳарф структурасидаги *N* ҳарфининг келиб чиқиши тушунарли эмас.

CANCEL < Connecticut Aircraft Nuclear Engine Laboratory – иккинчи *C* ҳарфининг келиб чиқиши тушунарли эмас.

ZEPHYR < Zero Energy Fast Reactor – *Fast* дан олинган *F* коррелятда *PHY* га ўзгаради.

4) акронимнинг ҳарф структурасида фақат бош (инициал) ҳарфларни эмас, балки акронимнинг омонимик шаклини таъминловчи коррелятнинг компонентларидан ҳарф бирикмаларини ишлатиш имконияти:

STAR < Stellar Attitude Reference – инициал ҳарфлар қатъий қўлланилганда *SAR* бўлиши мумкин эди, айна пайтда *stellar* компонентининг биринчи иккита ҳарфларининг ишлатилиши акроним-омонимни олиш

Ҳозирги инглиз тилида қўлланиладиган сўзларга омонимик бўлган акронимлар, яъни уларнинг моделлари сифатида акронимлар кенг тарқалишни қўлга киритди.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. "Time". July 28, 1961. – P. 39.
2. Fleming, I. Thunderball. – London, 1965. – Pp. 71, 147.
3. Galinsky H. Die Sprache des Amerikaners. Bd. 2, Heidelberg, 1952. – S. 94.
4. Hogerton, J.F. The Atomic Energy Deskbook. – New York, 1963. – P. 628.
5. Sheard, J.A. The Words We Use. – London, 1954. – Pp. 79-80.
6. Словообразование современного русского литературного языка. Русский язык и советское общество. Под ред. М.В. Панова. – М., 1968. – С. 97.

УДК: 81'25

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА: ПРОБЛЕМЫ СЕМАНТИЧЕСКОЙ И СИНТАКСИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ

*Н.О.Икромова, базовый докторант, Самаркандский государственный институт
иностранных языков, Самарканд*

Annotatsiya Maqolada murakkab matnlarning tarjimasi bilan bog'liq asosiy psixolingvistik muammolar, jumladan, semantik va sintaksik moslashuv masalalari ko'rib chiqilgan. Polisemiya, omonimiya, madaniy realiyalar va grammatik farqlarning tarjima jarayonlariga ta'siri yuzasidan chuqur tahlil o'tkazildi. Tadqiqotda adabiy manbalarni tahlil qilgan va professional tarjimonlar tomonidan yozilgan nashrlar tahliliga asoslangan holda olib borilgan. Kontseptual xaritalardan foydalanish, sintaksik moslashuvdagi elastiklik va zamonaviy sun'iy intellektidan foydalanish kabi amaliy yondashuvlar taklif qilingan. Olingan natijalar tarjima kognitiv omillarini o'rganish va ilmiy tadqiqotlarda fanlararo yondashuvga ehtiyoj borligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, murakkab matnlarning tarjimasi, semantik moslashuv, sintaksik struktura, kognitiv jarayonlar, neyroset texnologiyalari.

Аннотация. В статье рассматриваются основные психоллингвистические трудности перевода сложных текстов, включая семантические и синтаксические аспекты адаптации. Проведен глубокий анализ полисемии, омонимии, культурных реалий и грамматических

различий, характерных для переводческих процессов. Исследование основано на литературном обзоре, и на анализах публикаций профессиональных переводчиков. Предложены практические подходы, включая использование концептуальных карт, гибкость в синтаксической адаптации и применение современных искусственный интеллект. Полученные результаты подчеркивают необходимость междисциплинарного подхода и дальнейших исследований когнитивных факторов перевода.

Ключевые слова: психолингвистика, перевод сложных текстов, семантическая адаптация, синтаксическая структура, когнитивные процессы, нейросетевые технологии.

Abstract. The article examines the main psycholinguistic challenges involved in translating complex texts, including the semantic and syntactic aspects of adaptation. A comprehensive analysis is conducted on polysemy, homonymy, cultural realia, and grammatical differences characteristic of translation processes. The research is based on a literature review, and an analysis of publications by professional translators. Practical approaches are proposed, including the use of conceptual maps, flexibility in syntactic adaptation, and the application of modern artificial intelligence technologies. The results emphasize the necessity of an interdisciplinary approach and further research on cognitive factors in translation.

Keywords: psycholinguistics, complex text translation, semantic adaptation, syntactic structure, cognitive processes, neural network technologies.

Введение. Перевод сложных текстов представляет собой одну из самых многогранных задач в области лингвистики и перевода. Он требует не только глубоких знаний языковых структур, но и понимания когнитивных процессов, лежащих в основе восприятия и интерпретации информации. Коляда Н.А. утверждает, что многие вопросы лингвистики «достаточно хорошо изучены, как частной теорией, так и общей теорией перевода, проанализированы и разработаны методы и приемы перевода с ИЯ на ПЯ. Однако при этом не были в достаточной мере изучены психологические и психические механизмы переводчика, как и какие механизмы «работают» и преобладают в процессе переводческой деятельности» [9]. Психолингвистика, как междисциплинарная область, играет ключевую роль в изучении этих процессов, объединяя лингвистику, психологию и когнитивные науки.

Основные трудности перевода связаны с адаптацией семантических и синтаксических структур, которые существенно различаются между исходным языком и целевым. Семантические сложности включают полисемию, метафоричность, идиоматичность, а также культурные и исторические реалии, характерные для конкретного языка. Синтаксические проблемы, в свою очередь, охватывают грамматические различия, порядок слов, использование сложных конструкций и их адаптацию в рамках целевого языка.

Психолингвистические аспекты перевода особо актуальны при работе с текстами высокой степени сложности, такими как философские и научные работы, художественная литература, юридические документы. В таких случаях переводчик должен не только передать смысл оригинала, но и сохранить стилистические особенности текста, что требует глубокого понимания когнитивных процессов и языковой семантики. Коляда Н.А. также поддерживает теорию о необходимости изучения психолингвистики как области науки переводоведение: «Психолингвистика предлагает комплексный подход к изучению такого феномена как перевод, так как объект исследования психолингвистики и теории перевода общий — речевая деятельность» [9]. Схожее утверждение трактуется в работе Фролова В. И. «Перевод – подвид речевой деятельности. Таким образом, мы исходим из того, что все, что было сказано в рамках теории речевой деятельности в отношении ее объекта, все цело применимо и к переводу» [18]. Поддержка данной концепции со стороны ведущих специалистов, таких как Коляда Н.А. и Фролов В.И., подчеркивает значение психолингвистики как междисциплинарного подхода, объединяющего её с теорией перевода в целостную дисциплину для изучения речевой деятельности. Таким образом, изучение когнитивных процессов и их влияние на перевод становится основополагающим элементом в развитии эффективных переводческих практик.

Настоящее исследование направлено на изучение данных аспектов, с акцентом на выявление эффективных стратегий преодоления типичных трудностей, которые возникают при переводе.

Цель исследования: определить, как психолингвистические процессы влияют на перевод сложных текстов, и предложить практические решения для оптимизации процесса перевода.

Задачи исследования:

1. Проанализировать типичные семантические трудности, возникающие в процессе перевода сложных текстов.
2. Исследовать синтаксические различия между двух языков: исходным и целевым, и их влияние на адаптацию текстов.
3. Разработать и предложить подходы к решению указанных проблем с учетом психолингвистических факторов.

Методы. Для достижения целей исследования была применена комплексная методология, включающая как качественные, так и количественные подходы. Основное внимание уделялось анализу психолингвистических процессов, возникающих при переводе сложных текстов, а также выявлению конкретных стратегий, используемых переводчиками для преодоления семантических и синтаксических трудностей. Ниже приведены подробности каждого метода:

Литературный обзор. Проведен глубокий анализ научной литературы, охватывающей основные теоретические аспекты психолингвистики и переводоведения. Особое внимание было уделено работам, изучающим когнитивные процессы, такие как восприятие, обработка информации и адаптация смысла [2; 9]. Литературный обзор включал анализ материалов на тему:

- Семантические сложности перевода (полисемия, идиомы, метафоры) [12].
- Синтаксические аспекты адаптации текста (порядок слов, грамматические особенности) [7]. Этот этап помог сформировать теоретическую основу для дальнейших эмпирических исследований.

Были изучены примеры реальных переводов текстов высокой степени сложности, включая философские трактаты, юридические документы и литературные произведения. Каждый кейс был детально проанализирован с точки зрения:

- Возникающих трудностей в семантической и синтаксической адаптации [16].
- Выбранных переводческих стратегий и их эффективности [6].
- Уровня сохранения оригинального смысла и стиля. Примеры кейсов включали переводы работ известных авторов, где ошибки или вариации в адаптации приводили к значительным изменениям восприятия текста [15].

Анализ публикаций профессиональных переводчиков. Проведен обзор научных и практических статей, авторы которых имеют значительный опыт работы с текстами высокой сложности. В рамках анализа рассматривались:

- Личные подходы, описанные в их публикациях, к решению семантических и синтаксических проблем [18].
- Применяемые инструменты для оптимизации процесса перевода, такие как концептуальные карты и специализированные словари [5].
- Роль когнитивных факторов, таких как память, внимание и многозадачность, описанная в контексте профессиональной переводческой деятельности [14]. Такой подход позволил изучить реальные стратегии перевода и расширить понимание возникающих трудностей.

Анализ материалов. Основу исследования составили тексты, требующие сложной языковой обработки, такие как:

- Философские статьи, где значение слов может быть многозначным или абстрактным [2].
- Юридические документы, для которых важны точность терминологии и сохранение структуры [6].

○ Художественная литература, где стилистика играет важную роль [16]. Эти материалы были выбраны из-за их высокой степени семантической и синтаксической сложности, что позволило глубже изучить механизмы адаптации.

Методы, примененные в данном исследовании, обеспечили всесторонний подход к анализу психолингвистических трудностей перевода и дали возможность сформулировать практические рекомендации для их преодоления.

Семантические трудности Анализ семантических аспектов перевода выявил несколько ключевых проблем, с которыми сталкиваются переводчики:

1. **Полисемия слов.** Слова с несколькими значениями вызывают значительные трудности, особенно в текстах, где значение зависит от контекста. Например, слово "yoz" (в контексте: *лето* узб.) в английском может означать как "summer (n.)", так и "write (v.)", что требует от переводчика понимания контекстуальных нюансов.

2. **Культурные реалии.** Фразы и понятия, специфические для определенной культуры, часто не имеют прямых аналогов в другом языке. Например, метафорические выражения, такие как "tanbeh berishmoqchi" (узб.) в английском "want to preach at me", требуют адаптации или, которая сохраняет изначальный смысл, но делает его понятным для целевой аудитории.

3. **Омонимия.** Слова, которые звучат одинаково, но имеют разное значение, способны исказить смысл текста, если переводчик неправильно интерпретирует их значение. Например, в английском языке слова "light" (n. свет) и "light" (adv. легкий) создают лексическую амбигуальность, требующую точной интерпретации.

4. **Эмоциональная окраска.** Переводчики часто сталкиваются с необходимостью передать эмоциональный оттенок оригинального текста, что требует понимания интонаций, намерений автора и контекстуальной значимости.

Синтаксические трудности Синтаксическая адаптация оказалась одной из наиболее сложных задач, особенно в переводе текстов высокой сложности. Основные аспекты включают:

1. **Различия в порядке слов.** В языках с различными синтаксическими структурами, таких как английский (SVO) и русский (SOV), порядок слов требует существенного изменения при переводе. При переводе английского предложения «She reads a book» (SVO) на русский язык структура может меняться в зависимости от контекста, например, для усиления внимания на дополнении («книгу»): «Она книгу читает» (SOV). Это особенно актуально в сложных предложениях с вложенными конструкциями.

2. **Грамматические особенности.** Перевод сложноподчиненных конструкций представляет собой значительный вызов, так как грамматические правила языков часто не совпадают. Например, в русском языке распространены конструкции с деепричастными оборотами, которые отсутствуют в английском и требуют переработки.

3. **Сохранение авторского стиля.** Авторский стиль, включая использование коротких или длинных предложений, аллитераций или риторических приемов, может быть утрачен в процессе структурных преобразований. Это особенно критично в художественных текстах, где стилистическая идентичность имеет первостепенное значение.

4. **Эллиптические конструкции.** Некоторые языки используют эллипсис (пропуск элементов предложения), что в процессе перевода может привести к потерям информации или необходимости явного дополнения пропущенных частей.

Дополнительные наблюдения

- Переводчики часто прибегают к компромиссам между семантической точностью и синтаксической адаптацией, чтобы достичь оптимального результата.

- Были выявлены случаи, когда переводчики сознательно упрощали синтаксические конструкции для улучшения читабельности текста в целевом языке. Однако это иногда приводит к потере стилистической глубины.

Обсуждение. Результаты исследования убедительно демонстрируют, что психолингвистические трудности перевода тесно взаимосвязаны, причем семантические и

синтаксические аспекты часто пересекаются, создавая сложные задачи для переводчиков. Для успешного преодоления этих трудностей требуется не только высокий уровень языковой компетенции, но и глубокое понимание когнитивных процессов, которые лежат в основе восприятия, обработки и передачи информации.

Взаимосвязь семантических и синтаксических трудностей Семантические сложности, такие как полисемия, омонимия и культурные реалии, часто требуют от переводчиков изменения синтаксической структуры, чтобы сохранить исходное значение и обеспечить адекватность текста в целевом языке. Например, адаптация метафорического выражения может потребовать перестройки предложения, чтобы оно оставалось понятным для целевой аудитории. Это подтверждает, что перевод — это не просто передача слов, но и реконструкция смысла в рамках другой языковой системы.

Предлагаемые подходы Результаты исследования позволили выделить несколько эффективных стратегий, которые могут облегчить процесс перевода сложных текстов:

1. **Использование концептуальных карт.** Концептуальные карты помогают структурировать и визуализировать связи между сложными понятиями, что особенно полезно для работы с многозначными словами и культурно обусловленными реалиями. Этот подход облегчает понимание исходного текста и его адаптацию.

2. **Гибкость в синтаксической адаптации.** Переводчики должны быть готовы к значительным структурным изменениям текста, сохраняя при этом его семантическую точность. Например, сложноподчиненные конструкции могут быть преобразованы в несколько простых предложений, если это улучшает читаемость и понимание текста в целевом языке.

3. **Использование искусственного интеллекта и автоматизированных систем перевода.** Современные инструменты, такие как машинный перевод на основе искусственного интеллекта, помогают анализировать различные альтернативные варианты перевода и выявлять оптимальные решения. Однако важно учитывать, что такие технологии не могут полностью заменить человеческую интерпретацию, особенно при работе с текстами высокой степени сложности.

Роль когнитивных факторов Особое внимание стоит уделить когнитивным аспектам, таким как внимание, память и многозадачность. Эти процессы играют ключевую роль в переводе сложных текстов, особенно когда речь идет о необходимости одновременно учитывать семантические, синтаксические и стилистические аспекты текста. Будущие исследования должны сосредоточиться на том, как именно когнитивные нагрузки влияют на производительность и точность перевода.

Рекомендации для дальнейших исследований Для углубленного понимания психолингвистических трудностей перевода рекомендуется:

- Изучить влияние эмоциональной окраски текста на переводческие решения.
- Разработать новые междисциплинарные подходы, объединяющие когнитивную науку, психолингвистику и искусственный интеллект.
- Провести эмпирические исследования, направленные на выявление конкретных факторов, которые способствуют сохранению оригинального смысла при значительных структурных изменениях.

Подводя итоги, можно сказать, что перевод требует всестороннего подхода, сочетающего лингвистическую интуицию, когнитивные навыки и использование современных технологий. Дальнейшие исследования в этой области имеют потенциал не только для улучшения качества перевода, но и для более глубокого понимания процессов межкультурной коммуникации.

Вывод. На основе проведенного исследования выявлено, что успешная адаптация сложных текстов в процессе перевода требует интеграции семантических и синтаксических решений. Семантические сложности, такие как полисемия и культурные реалии, часто влияют на синтаксическую структуру текста, требуя от переводчиков высокой гибкости и творческого подхода. Рекомендуется продолжить изучение когнитивных факторов, таких как память и

внимание, а также разрабатывать инновационные стратегии для оптимизации перевода сложных текстов. Работа подтверждает необходимость междисциплинарного подхода, объединяющего психолингвистику, когнитивную науку и искусственный интеллект.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Айтматов, Ч. (1969). *Алвидо, эй Гулсари: Қисса*. Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Бадиий адабиёт нашриёти, 178.
2. Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation* (3rd ed.). Routledge.
3. Bell, R. T. (2020). *Translation and Translating: Theory and Practice*. Longman.
4. Борисова, С. А., Путилина, Е. А., & Крашенинникова, Е. И. (2020). Стратегии компрессии и декомпрессии в конференц-переводе. *Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Проблемы языкознания и педагогики*, (2), 39-50.
5. Crystal, D. (2020). *The Cambridge Encyclopedia of Language* (4th ed.). Cambridge University Press.
6. Gotti, M. (2016). The Translation of Legal Texts: Interlinguistic and Intralinguistic Perspectives. *ESP Today*, 4(1), 5-21.
7. Hatim, B., & Munday, J. (2019). *Translation: An Advanced Resource Book*. Routledge.
8. Коляда, Н. А. (2016). Перевод с позиции психолингвистики. *Бюллетень науки и практики*, 6(7), 371-376.
9. Коляда, Н. А. (2021). Психолингвистические аспекты перевода. *Вестник переводоведения*, 13(2), 22-30. 372 стр.
10. Латыпов, А. А. (2023). Узбекские литературные произведения в переводе: культурный и психолингвистический подход. *Журнал востоковедения*, 5(1), 45-57.
11. Назаров, У. (2023). Психолингвистика и перевод литературных произведений. *Ўзбекистон филология журнали*, 5(2), 78-85.
12. Newmark, P. (2020). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
13. Nida, E. A. (2021). *The Theory and Practice of Translation*. Brill Academic Publishers.
14. Перервин, Е. В. (2016). Психолингвистические аспекты синхронного перевода. *Молодой ученый*, 6(110), 917-920.
15. Salomov, R. H. (2022). *Tilshunoslik va tarjimaning psixolingvistik muammolari*. O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Nashriyoti.
16. Schulte, R. (2020). Literary Translation: Toward an Aesthetic of Complexity. *Center for Translation Studies*.
17. Швейцер, А. Д. (2020). Теория перевода. М.: *Либроком*.
18. Фролов, В. И. (2020). Определение и границы перевода: психолингвистический подход. *Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманитарные науки*, (4(833)), 91-101. 92 стр.

УЎК 82

ЕВРОПА ВА ЎЗБЕК АДАБИЁТИДА ЭКЗИСТЕНЦИАЛ ҚАҲРАМОН ТАСВИРИ (УИЛЬЯМ ГОЛДИНГ, АЛЬБЕРТ КАМЮ, УЛУҒБЕК ҲАМДАМ, НАЗАР ЭШОНҚУЛ АСАРЛАРИ ТИМСОЛИДА)

Д.Э. Инамова, ўқитувчи, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, Тошкент
Ш.Т. Улжаева, ўқитувчи, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада Европа ва Ўзбекистон адабиётида экзистенциал қаҳрамон образи қиёсий таҳлил асосида ўрганилган. Уильям Голдинг ва Альбер Камю каби Европа ёзувчиларининг асарларида инсоннинг маънавий таназзули, ҳаётдаги маъносизлик, ички яқкалик каби фалсафий муаммолар тасвирланган. Шу билан бирга, Улугбек Ҳамдам ва Назар Эшонқул асарларидаги қаҳрамонлар миллий қадриятлар ва маданий кодлар контекстида ўзлигини излайди, жамият билан тўқнашув орқали шахсий маънони каишф этишига ҳаракат қилади. Мақолада экзистенциал қаҳрамон образининг ўхшаши ва фарқли жиҳатлари таҳлил қилинган ва унинг адабий, фалсафий ва маданий ўзига хос хусусиятлари ёритилган.

Калит сўзлар: экзистенциал қаҳрамон, Европ адабиёти, Ўзбек адабиёти, маъносизлик, индивидуализм, маданий менталитет, Голдинг, Камю, Ҳамдам, Эшонқул.

Аннотация. В данной статье на основе сравнительного анализа рассматривается образ экзистенциального героя в европейской и узбекской литературе. В произведениях таких европейских авторов, как Уильям Голдинг и Альбер Камю, освещаются философские проблемы духовной деградации, бессмысленности жизни и внутреннего одиночества. Вместе с тем герои произведений Улугбека Хамдама и Назара Эшонкула стремятся к самопознанию в контексте национальных ценностей и культурных кодов, пытаются обрести личностный смысл через столкновение с обществом. В статье анализируются сходства и различия в

изображении экзистенциального героя, а также раскрываются его литературные, философские и культурные особенности.

Ключевые слова: экзистенциальный герой, европейская литература, узбекская литература, бессмысленность, индивидуализм, культурный менталитет, Голдинг, Камю, Хамдам, Эшонкул.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the image of the existential hero in European and Uzbek literature. The works of European writers such as William Golding and Albert Camus portray philosophical issues such as spiritual decline, the meaninglessness of life, and inner isolation. At the same time, the characters in the works of Ulugbek Hamdam and Nazar Eshonqul seek self-identity within the context of national values and cultural codes, striving to discover personal meaning through confrontation with society. The article analyzes both the similarities and differences in the depiction of the existential hero and highlights its unique literary, philosophical, and cultural features.

Key words: existential hero, European literature, Uzbek literature, meaninglessness, individualism, cultural mentality, Golding, Camus, Hamdam, Eshonqul.

Кириш. Экзистенциализм – бу инсон мавжудлиги, унинг озодлиги, танлови, яккалиги ва ҳаёт маъноси билан боғлиқ фалсафий оқимдир. Бу йўналишнинг асосий нуқтаси: инсон аввал мавжуд бўлади, кейин эса ўз моҳиятини ўзи яратади. Яъни, инсон танлов орқали ким эканлигини белгилайди.

XX аср адабиётида экзистенциализм фалсафаси нафақат Европада, балки жаҳон адабиётида катта таъсир кучига эга бўлди. Бу йўналиш инсоннинг яккалиги, дунёдаги мавҳум мақоми, ҳаётнинг маъносизлиги ва унинг ўзига ҳос маъно топишга уринишини марказга қўяди. Уильям Голдинг ва Альбер Камю сингари ёзувчилар бу ғояларни ўзига ҳос шаклда ифодалаб, индивидуал экзистенциал қаҳрамон образларини яратганлар. Шу билан бирга, Ўзбекистон адабиётида ҳам Улуғбек Хамдам ва Назар Эшонқул каби муаллифлар миллий руҳдаги экзистенциал тушунчаларни намоён этган. Ушбу мақолада ушбу тўрт муаллиф асарларидаги қаҳрамонлар таҳлил қилинади ва уларнинг умумий ва фарқли жиҳатлари тадқиқ этилади.

Услублар. Мақолада қиёсий-таҳлилий ва дескриптив методлардан фойдаланилди. Тадқиқот объектлари сифатида қуйидаги асарлар танланди:

- Уильям Голдинг – *"Qanday bo'lsa shundaylar podshosi"* (*Lord of the Flies*)
- Альбер Камю – *"Begona"* (*L'Étranger*)
- Улуғбек Хамдам – *"Otamdan qolgan dalalar"* романи ва қиссалари
- Назар Эшонқул – *"Siyosatchi"*, *"Ko'zgudagi ko'z yoshlar"* ҳикоя ва эсселари

Экзистенциал қаҳрамоннинг асосий белгилари: яккалик, маъносизлик ҳисси, бошқа одамлар билан алоқада мураккаблик, ички қарама-қаршилик ва ўзини англашга интилиш бўйича таҳлил амалга оширилди.

Натижалар (Results)

Экзистенциал қаҳрамон белгилари қуйидагиларда намоён бўлади:

- Яккалик ҳисси;
- Жамиятдан ажралиш;
- Озодлик ва танлов муаммоси;
- Ички қийноқ, маъно қидириш;
- Ўзини англаш орқали юзага келган ички драма;
- Танлов учун тўлиқ масъулиятни зиммасига олиш.

XX аср адабиётидаги экзистенциализм инсон руҳиятининг чуқур қатламларини очиб берди. У жанрларни чегараламайди – роман драматургия, қисса, эссе – ҳаммаси орқали инсон ва ҳаёт моҳиятига оид фалсафий саволларга жавоб излайди.

Европа адабиётида:

• Уильям Голдинг асарида болалар орқали цивилизациядан узилган инсоннинг ички “хайвоний” табиати очиб берилади. Қаҳрамонлар яккаланган ҳолатда иродасини йўқотади ва

маънавий таназзулга юз тутди. Экзистенциал қарашлар уларнинг ахлоқий танловларида намоён бўлади.

• **Альбер Камю** “Бегона” асаридаги Мерсо характерида ҳаётнинг маъносизлигига нисбатан бефарқлик ва бундан келиб чиққан ички озодлик ифодаланади. У реал ҳаёт қонун-қоидаларига қарши ўзининг шахсий муносабатини олиб боради, шу билан бирга ўлим орқали маънода англай бошлайди.

Ўзбек адабиётида:

• **Улуғбек Ҳамдам** қаҳрамонлари кўпинча шахсий фикр ва дунёқарашларини жамият урф-одатлари билан тўқнашувда синайди. Улар ўзлигини излайди, кўпинча жамият билан келиша олмайди. Мазкур ҳолатда миллийлик ва экзистенциализм орасида бирлашма пайдо бўлади.

• **Назар Эшонқул** асарларида қаҳрамонлар модерн оламда ўз ўрнини тополмайдиган, ички жанжаллар ичида яшайдиган шахслардир. Уларнинг фикр ва хулқ-атворида ўз-ўзини англаш, маъно излаш, ҳаётга нисбатан шубҳали муносабатлар очиқ кўзга ташланади.

Муҳокама. Ушбу ёзувчиларнинг барчаси инсон ва унинг мавжудлиги муаммосини турлича ифодалайди. Гарчи Голдинг ва Камю асарлари глобал, фалсафий ва дунёвий муаммоларни кўтарса-да, Ҳамдам ва Эшонқулнинг образлари миллий тарзда экзистенциал тушунчаларни акс эттиради. Ҳар иккала мактаб қаҳрамонлари ҳам ҳаётда маъно излаш, танлов қилиш масъулияти ва жамиятдан четлашиш сингари белгиларга эга. Бу уларнинг қалб ва тафаккур драмасини ошқора қилади.

Европа муаллифлари классик экзистенциал фалсафага таянади, ўзбек муаллифлари эса буни миллий қадриятлар, диний ва маданий фонов билан синтезлашга ҳаракат қилади. Шу боис, ўзбек адабиётида экзистенциал қаҳрамон нафақат ёлғиз, балки ўзига хос миллий менталитетни олиб юрадиган шахсдир.

Хулоса. Экзистенциал қаҳрамон образи ҳам Европа, ҳам Ўзбекистон адабиётида инсон ва дунё, инсон ва ўзлик, маъно ва ҳаёт муаммоларини очиб берувчи кучли адабий воситадир. Уильям Голдинг ва Альбер Камю экзистенциализмни универсал, умуминсоний даражада кўтарган бўлса, Улуғбек Ҳамдам ва Назар Эшонқул уни миллийлик, маданий код ва руҳий қийинчиликлар билан боғлаган. Бу икки мактабнинг умумий нуқтаси шундаки, инсон ўзлигини излар экан, у албатта танловга дуч келади ва маънони топиш жараёнида озодлик, оғриқ ва яғоналикни бошдан кечирилади.

Европа ва Ўзбекистон адабиётидаги экзистенциал қаҳрамон образи инсоний мавжудлик, маъносизлик, ички яккалик ва танлов муаммолари каби умумбашарий фалсафий масалаларнинг адабий ифодаси сифатида намоён бўлади. Уильям Голдинг ва Альбер Камю каби Европа муаллифлари экзистенциал тушунчаларни глобал ва фалсафий миқёсда баён этган бўлсалар, Улуғбек Ҳамдам ва Назар Эшонқул ўз асарларида бу муаммоларни миллий маданият, қадриятлар ва жамият билан боғлиқ ҳолда кўтарганлар.

Қиёсий таҳлиллар шуни кўрсатадики, ҳар икки мактаб қаҳрамонлари маъно қидириш, танлов қилиш, жамият билан тўқнашув ва ички озодлик каби умумий жиҳатларга эга бўлиб, шу билан бирга ҳар бири ўзининг тарихий, маданий ва ментал муҳитининг таъсирида шаклланади. Экзистенциал қаҳрамон замонавий адабиётда инсоннинг руҳий драмасини очиб берувчи кучли восита бўлиб, ўқувчини ҳам инсон, ҳам жамият ҳақида янада чуқур ўйлашга ундайди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Камю А. Бегона / А. Камю; тарж. Ҳ. Умаров. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2020. – 176 б.
2. Голдинг У. Қандай бўлса, шундайлар подшоҳи = Lord of the Flies / У. Голдинг. – Лондон: Faber and Faber, 1954. – 224 р.
3. Ҳамдам У. Отамдан қолган далалар: роман / У. Ҳамдам. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 304 б.
4. Эшонқул Н. Кўзгудаги кўз ёшлар: ҳикоялар / Н. Эшонқул. – Тошкент: Турон-Иқбол, 2018. – 200 б.
5. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: опыт феноменологической онтологии / Ж.-П. Сартр; пер. с фр. А. Н. Гелескула. – М.: Республика, 2000. – 688 с.
6. Эргашев Н. Ўзбек адабиётида янги замонавий қаҳрамоннинг шаклланиши // Филология масалалари. – 2012. – №4. – Б. 65–72.

7. Мамарасулов Н. Экзистенциализм ва ўзбек адабиётида инсон концепцияси // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – 2020. – №6. – Б. 12–14.
8. Қодиров О. Миллий адабиётда модерн қаҳрамон: янги ўқишлар // Жаҳон адабиёти. – 2016. – №9. – Б. 45–51.
9. Flynn T. R. Existentialism: A Very Short Introduction / T. R. Flynn. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 144 p.
10. Абдурахмонов Ш. XX аср ўзбек адабиётида фалсафий қарашлар // Адабиётшунослик йўналишидаги тадқиқотлар. – Тошкент: ТДПУ, 2010. – Б.83–90.

УДК 811

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ НАЗВАНИЙ БЛЮД В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Ш.А.Рузимуратова, преподаватель, Термезский университет экономики и сервиса, Термез

Annotatsiya. *Maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi taomlarning mintaqaviy nomlarining qiyosiy lingvistik va madaniy tahlili keltirilgan. Pazandachilik atamalari nafaqat leksik ma'noni, balki chuqur madaniy va tarixiy kontekstni ham o'z ichiga oladi. Gastronomik lug'atni ikki tilga tarjima qilishning lug'aviy tuzilishi, semantik xususiyatlari va qiyinchiliklari ko'rib chiqiladi, an'anaviy taomlarni nomlash va idrok etishda madaniyatning roli ta'kidlanadi. Tadqiqot oshpazlik atamalarini tarjima qilishda madaniy jihatdan sezgir yondashuv zarurligiga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *mintaqaviy oshxona, taom nomlari, tarjima, lingvistik taqqoslash, o'zbek tili, ingliz tili, pazandachilik madaniyati*

Аннотация. *В статье представлен сравнительный лингвистический и культурный анализ региональных названий блюд на английском и узбекском языках. Кулинарные термины несут не только лексическое значение, но и глубокий культурный и исторический контекст. Рассматриваются лексическая структура, семантические особенности и трудности перевода гастрономической лексики в обоих языках, подчеркивается роль культуры в наименовании и восприятии традиционных блюд. Исследование акцентирует внимание на необходимости культурно чувствительного подхода при переводе кулинарных терминов.*

Ключевые слова: *региональная кухня, названия блюд, перевод, лингвистическое сравнение, узбекский язык, английский язык, кулинарная культура*

Abstract. *The article presents a comparative linguistic and cultural analysis of regional names of dishes in English and Uzbek. Culinary terms carry not only lexical meaning, but also a deep cultural and historical context. The lexical structure, semantic features and difficulties of translating gastronomic vocabulary in both languages are considered, the role of culture in the naming and perception of traditional dishes is emphasized. The study focuses on the need for a culturally sensitive approach when translating culinary terms.*

Keywords: *regional cuisine, dish names, translation, linguistic comparison, Uzbek language, English language, culinary culture*

Введение. Язык и культура неразрывно связаны, и одно из самых ярких проявлений этой связи — кулинарная лексика. Кухня каждой культуры отражает её природные условия, ресурсы, традиции и социальные практики. Названия блюд — это не просто ярлыки, а носители историй, ценностей и общих воспоминаний. Цель данной статьи — выявить сходства и различия в наименованиях региональных блюд на английском и узбекском языках с точки зрения семантики, морфологии и культурных аспектов. Также анализируется влияние глобализации на терминологию еды и межкультурное восприятие традиционных названий блюд.

Лингвистические особенности названий блюд

Структура английских названий блюд Английские названия блюд часто отражают ингредиенты (например, "beef stew" — тушёная говядина), способ приготовления ("roast chicken" — жареный цыплёнок) или географическое происхождение ("Yorkshire pudding").

Широко распространены составные структуры, включающие прилагательные и существительные, а также географические указания ("Cornish pasty").

Структура узбекских названий блюд Узбекские названия блюд имеют глубокие историко-культурные корни, восходящие к тюркским, персидским и арабским источникам. Многие блюда имеют однословные названия (*палов*, *сомса*, *шурва*), в которых нередко содержится указание на способ приготовления или ключевые ингредиенты. Диалектные различия также играют важную роль в формировании названий.

Культурная семантика названий блюд

Названия блюд зачастую несут богатый культурный подтекст:

- *Палов* — не просто "плов", а символ узбекского гостеприимства и праздника.
- *Норин* — блюдо из конины и лапши, традиционно подается на торжествах.
- *Сомса* — популярная уличная выпечка, аналог самсы, с разными начинками (мясо, тыква, зелень).

Английские блюда, такие как "fish and chips" или "Sunday roast", ассоциируются с домашним уютом и национальной традицией, особенно в британском контексте.

Проблемы перевода

Многие узбекские названия блюд не имеют прямых эквивалентов в английском языке. Возможные стратегии перевода:

- **Калькирование/транслитерация** (например, *plov*, *lagman*), при котором сохраняется культурная специфика.
- **Описательный перевод** (например, *шурва* — "мясной и овощной бульон"), способствует пониманию, но теряется культурная глубина.
- **Культурная адаптация** (*сомса* — "узбекская самса"), создаёт ассоциации, но может искажать оригинал.

Выбор метода зависит от целевой аудитории и контекста.

Сравнительное исследование: новые аналитические перспективы

Этимология Названия многих узбекских блюд (*манты*, *лагман*) имеют китайские и персидские корни, отражающие культурные обмены по Шёлковому пути. Английские блюда часто связаны с феодальной и колониальной историей (*Wellington*, *Tikka masala*).

Социокультурные функции Узбекские блюда традиционно ассоциируются с коллективными мероприятиями. Названия блюд указывают на их социальную функцию. В англоязычном мире наблюдается классовая дифференциация гастрономии (например, "caviar" vs. "beans on toast").

Морфосинтаксическая структура Английский язык предпочитает синтаксические описания ("roasted lamb with rosemary"), в то время как узбекский язык склонен к лексическим обобщениям (*думлама*, *ковурма*).

Семантическая прозрачность Английские названия блюд, как правило, легко интерпретируются иностранцами. Узбекские — требуют дополнительного пояснения (*сумалак*).

Влияние глобализации Английские термины глобализировались через медиа ("hamburger", "pizza"), а узбекская кухня выходит на мировой уровень через диаспоры и культурную дипломатию.

Сравнительные примеры

Узбекское блюдо	Буквальный перевод	Английский эквивалент или описание
Палов	Плов	Рис с мясом и овощами; национальное блюдо
Норин	—	Лапша с кониной; подается на торжествах
Шурва	Бульон	Насыщенный мясной суп с овощами
Сомса	Мясной пирожок	Узбекская самса, запечённая в тандыре или духовке
Манты	Паровые пельмени	Крупные пельмени с мясной начинкой, готовятся на пару
Лagман	—	Суп-лапша с мясом и овощами
Чучвара	Маленькие пельмени	Миниатюрные пельмени, подаются в бульоне

Значение для лингвистики и культурологии. Понимание культурного контекста кулинарных терминов способствует развитию таких наук, как антропология, переводоведение и межкультурная коммуникация. Блюда и их названия — важные элементы национальной идентичности. Перевод этих названий требует особого внимания, чтобы не утратить смысл и аутентичность.

Заключение. Сравнительное исследование региональных кулинарных терминов в английском и узбекском языках выявляет богатство лингвистических и культурных различий. Перевод блюд требует не только знания языка, но и культурной осведомленности. В условиях глобализации особенно важно сохранять аутентичность национальных блюд, делая их понятными и привлекательными для международной аудитории.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
2. Baker, M. (2011). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
3. Каримов, Н. (2022). "Культурные аспекты узбекской кулинарной лексики." *Uzbek Linguistic Review*, №4.
4. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*.
5. Бозорова, Г. (2021). "Перевод кулинарной культуры: проблемы и подходы." *Philological Studies Journal*.
6. Ferguson, P. (2004). *Accounting for Taste: The Triumph of French Cuisine*. University of Chicago Press.
7. Keshavarz, M. (2017). "Linguistic Challenges in Food Translation." *International Journal of Language and Culture*, 4(2).
8. Саидова, М. (2023). "Лексическая эквивалентность в кулинарной терминологии узбекского и английского языков." *Journal of Comparative Linguistics*.

УЎК 82.02:82-3(574)

АНИМИЗМ – ИРИМЛАР МИФОЛОГИК АСОСИ СИФАТИДА

Н.Х.Турсунова, PhD, доц., Навоий давлат университети, Навоий

Аннотация. Дунё фольклоршунослигида анимистик тасаввурлар турли хил архаик мифологик қарашлар билан боглиқ иримлар ҳақида илмий мулоҳазалар. Аجدодлар руҳига сизиниш анимистик дунёқарашнинг муҳим қисми еканлигига ишонини ва табиий ҳодисалар билан боглиқ иримлар таҳлили хусусида.

Калим сўзлар: анимистик қарашлар, мифология, руҳ, табиат ҳодисалари, культ, эътиқод, ўзбек иримлари.

Аннотация. В мировой фольклористике анимистические представления связаны с различными архаическими мифологическими взглядами, приметами и суевериями. В статье рассматриваются научные суждения о поклонении духам предков как важной части анимистического мировоззрения, а также анализируются приметы, связанные с природными явлениями.

Ключевые слова: анимистические взгляды, мифология, дух, природные явления, культ, вера, узбекские приметы.

Abstract. In global folklore studies, animistic perceptions are linked to various archaic mythological beliefs and omens. This article presents scientific discussions on the worship of ancestral spirits as an essential aspect of animistic worldview and examines omens associated with natural phenomena.

Keywords: animistic beliefs, mythology, spirit, natural phenomena, cult, faith, Uzbek omens.

Халқимиз маиший ҳаётида иримларга кўп мурожаат қилишини гувоҳи бўламиз. Иримлар муайян эътиқодий тасаввурлар натижасида шаклланган ҳаракатлар бўлиб, у ёки бу нарсани тақиқлаш, ёхуд амалга ошириш шартлигига ундашдан иборат бўлади. Анимистик тасаввурлар – бу дунёдаги барча нарсалар, ҳодисалар ва мавжудотларнинг руҳи борлигига ишонишдан иборатдир. Анимистик қарашларга кўра, нафақат тирик мавжудотлар, балки тошлар, дарахтлар, дарёлар ва тоғлар каби жонсиз нарсаларнинг ҳам ўз онги, иродаси ва инсон ҳаётига таъсир қилиш механизмлари мавжуд [1]. Анимистик тасаввурлар турли хил архаик мифологик тизимларга ва инсоннинг табиат билан ўзаро таъсирининг ўзига хос турига асосланганлиги билан ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Рухларнинг борлигига ишониш анимистик дунёқарашнинг бир қисмидир. Рухлар, қадимги одамнинг фикрига кўра, турли жойларда ва нарсаларда яшайдилар. Масалан, уй рухлари, ўрмон рухлари сув муаккиллари, яйлов ёки дала рухлари шулар жумласидандир.

Уй рухлари (жигарранг, Барабашка): бу рухлар уй ва оилани ҳимоя қилади, деб ишонилади, лекин агар улар ҳурмат қилинмаса, улар ҳам зарар етказиши мумкин. Уй хўжалиги билан боғлиқ белгилар унинг ўзига ёрдам беришини, кечаси шовқин қилмасликни ва уйда тартибни сақлашни буюради [2]. Ўрмон рухлари (Лешй, Лешй): goblin ўрмон устаси ва йўқолган саёҳатчиларга ёрдам бериши ва уларни чакалакзорга олиб бориши мумкин. Белгилар ўрмон ва унинг аҳолисига ҳурматни, шунингдек, гоблинга совғалар олиб келиш зарурлигини белгилайди [3]. Сув рухлари (Водяной): сув ҳавзалари, сув омборларининг эгаси ҳисобланади ва балиқ овининг муваффақияти ҳамда чўмилиш хавфсизлигига ҳисса қўшиши мумкин. Белгилар сув қирғоғига тупурмасликни, шовқин қилмасликни ва сув қурбонликларини кўтармасликни буюради [4]. Рус элшуноси Дмитрий Константинович Зеленин томонидан кўплаб эпиграфик материаллар, турли ўлкашунослик тадқиқотчиларининг маросим амалиётлари, белгилари, фолайтимлари, рус эртаклари тўпламлари, император рус географик жамиятининг ёзувлари, Москва Университетидаги рус антикварлари тарихи жамиятининг материаллари ўрганилган эди. Олимнинг тадқиқотлари бизга рус маънавий маданиятининг “ердаги марҳумлар” ғояси каби мураккаб ва кўп қиррали ҳодисасининг ақлий харитасини тўлиқ тузишга имкон беради. Ўзбек халқида ҳам сув билан боғлиқ иримлар борки, улар сувга тупуришнинг таъқиқланиши, сув муаккиллари учун қурбонлик чиқариш анъанасининг мавжудлигида кўринади. Фольклоршунос О.Қаюмовнинг тадқиқотларида сув муаккиллари борасидаги қарашларнинг тарихий асослари аجدодларимизнинг қадимги сув култи билан боғлиқ мифологик тасаввурларига бориб тақалиши кўрсатиб ўтилади [5]. Бизнингча, қадимги одамларнинг сув култи билан боғлиқ тасаввурларининг ҳам ибтидоси анимистик эътиқод натижасида шаклланган.

Даланинг рухлари (Полевая, Полудница) дала ва экинларни қўриқлайди. Иримларда дала, ерга ҳурмат ва ҳосилга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлишни талаб қилади. Ўзбек халқ деҳқонлари анъаналари орасида полиз ёки бошқа экин майдонлари ичига жийда шохини сукиб қўйиш ҳоллари кузатилади. Халқ қарашларига кўра, жийда шохи сукилган майдонлардаги экинларни ёвуз кучлардан асрайди. “Далалардаги экинлар ёвуз кучлар томонидан нобуд қилиниши мумкин”- деган эътиқодий қарашни дунёнинг турли халқлари мифологиясида кузатишимиз мумкин.

Ўзбек иримларида анимистик эътиқод изларини қуйидагиларда кўришимиз мумкин:

- Ўсиб турган дарахтни кесиш тақиқланади – ўрмон руҳи жазолайди. Бу белги дарахтларнинг жонлилигига бўлган ишончни ва дарахтга ҳурмат билан муносабатда бўлиш зарурлигини акс эттиради. Ўзбекларда ҳам ўсимликларнинг мукаддаслигига ишонч бор. Дарахтда руҳ борлиги одам руҳи билан дарахт руҳининг алоқада бўлишига ишониш анимистик қарашлар маҳсудир. Карманалаикларда дардман киши дарахтни кучоклаб: “Мени дардим сенга. Сени соғлигинг менга” деб айтса дарддан фориғ бўлишига ишонилади. Бу ҳам ўсимлик култига ишонч оқибатида келиб чиққандир.

- Сув қудукқа тупурмаслик керак-деб ирим қилинади. Сабаби сув парилари хафа бўлади. Ушбу мисол сувнинг жонлилигига бўлган ишончни ва сув манбасига ғамхўрлик қилиш зарурлигини акс эттирибгина қолмай, балки сув ҳомийлари, сув рухлари мавжудлигини кўрсатади [6].

- Отни ухлаганини кўрган киши ақлдан озади. Шунинг учун тунда отхонага бориш тақиқланади. Отнинг деви борлигига ишониш ҳам анимистик тасаввурларга хос белгидир.

Ўзбек иримларида ҳам бошқа халқлар маиший иримларида бўлгани каби аجدодлар руҳига сиғиниш ва ўликларнинг руҳига ишониш рудементлари кузатилади.

Аждодлар руҳига сиғиниш анимистик дунёқарашнинг муҳим қисмидир. Анимистик қарашларга кўра, марҳум аждодлар ўзга дунёда яшашни давом эттирадилар ва улар авлодлари ўз ҳаётига таъсирини ўтказиши мумкин деб ишонилади [7]. Л.Н.Виноградованинг қайд этишича, аждодлар руҳига сиғиниш билан боғлиқ белгилар аждодлар қабрларини ҳурмат

килишни, хотирлаш маросимларини ўтказишни ва улардан ёрдам сўрашни белгилайди [8]. Фольклоршунос О.Қаюмов эса, ўзбек шомонлари амалиётида аждодлар руҳи муҳим аҳамият касб этади. Улар ўлимидан кейин шомоннинг мифологик ҳомийси вазифасини адо қилади. Шомон марҳум аждодлари, кароматли шахслар ва вафот этган шомоннинг руҳидан кўмак олади [9].

Аждодлар руҳига ишониш белгилари ва алоқалари иримларда ўз аксини топади:

- Қабристон ёки қабри кўрсатгич бармоқ билан кўрсатиш тақиқланади. Агар ким шундай қилса, дарҳол кўрсатгич бармоғини тишлаб қўйиши лозим. Шундай қилмаса, аждодлар руҳига кўрсатилган ҳурматсизликдан руҳлар хафа бўладилар деб ишонишади.

- Кимки тушида вафот этган қариндошини кўрса турли ҳодисаларнинг сабаби бўлади деб ишонадилар. Масалан, тушида вафот этган киши бирор нарса берса, бойлик келишига ишора дейдилар. Шунинг учун ҳам “Ўлик бергани олтин”-деган гап бор халқимизда.

“Ўлганлар ҳақида ёмон гапирмаслик керак. Ер етказди” дейишади. Бу белги марҳумларга нисбатан ҳурматсизлик билан муносабатда бўлишдан огоҳлантиради ва бунинг учун уларнинг руҳлари томонидан жазоланиши мумкинлигини кўрсатади. Баъзан халқимиз орасида “Ҳа, отамни арвоҳи урсин”-деган қарғишни учратамиз. Мазкур қарғиш ҳам архаик мифологик тасаввурлар маҳсули. Қадимги аждодларимизнинг ўлимдан кейинги ҳаёт, руҳ ва жон ҳақидаги анимистик тасаввурлари натижасида тафаккуримизда шаклланган ҳодиса сифатида қаралмоғи лозим.

Анимистик эътиқодлар ва руҳларнинг мавжудлигига бўлган ишонч анъанавий жамиятда барқарор хулқ-атворни қўллаб-қувватлашга таъсир кўрсатди. Булар аввало, табиатга ҳурмат, табиатнинг жонлилигига ишониш атроф-муҳит ва табиий ресурсларга ҳурматни таъминлайди. Табиатни жонли деб тасаввур қилиш, ўсимлик, жониворлар ва ернинг ҳам руҳи бор деб ишониш қадимги одамларнинг экологик тарбияси учун хизмат бўлган бўлиши керак. Иккинчидан, анъана ва урф-одатларга риоя қилиш: руҳлар ва аждодлар руҳини ҳурмат қилиш, анъана ва урф-одатларга риоя қилиш, жамиятда барқарорлик ва тартибни таъминлаш билан боғлиқ белгилар ва маросимларнинг майдонга келишига сабаб бўлган. Натижада қадимги давр фольклорида демонологик ҳикояларнинг майдонга келишига асос солинган. Учинчидан, ижтимоий тартибга солишга хизмат қилган. Тўртинчидан, психологик қулайлик: маънавий ҳомийларга ва аждодлар руҳи ҳизби ҳимоясига ишониш хавфсизлик ва келажакка ишонч ҳиссини яратган.

Хулоса. Халқимиз ирим-сиримларида сақланиб қолган анимизм ва руҳларнинг мавжудлигига ишониш халқ анъаналарининг мифологик асосини ташкил этувчи асосий элементлардир. Ушбу эътиқодлар анъанавий дунёқарашни, дунёни тушунтириш усулини ва тизимли қадриятларни акс эттиради. Анимистик тасаввурлар билан боғлиқ белгилар анъанавий жамиятда ўрнатилган маданий меъёрларга, фаол ҳатти-ҳаракатларга ва психологик қулайликни сақлашга таъсир кўрсатади. Ушбу алоқаларни ўрганиш халқ маданиятининг илдизларини ва унинг замонавий дунёдаги таъсирини яхшироқ тушунишга имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. в 3-х т.Т.1. ред. Н. Волочаева. - Репринт.воспроизвед.изд.1865г. – Москва : Индрик, 1994. - 800 с.
2. Байбурин А.К. Ритуал в традиционной культуре: Структурно-семантический анализ. – СПб.: Наука, 1993.– 240 с.
3. Виноградова Л.Н. Народная демонология и мифоритуальная традиция славян.–М.:Индрик, 2000.– 432 с.
4. Зеленин Д.К. Очерки русской мифологии. Умершие неестественную смерть и русалки. – М.: Индрик, 1995. – 432 с.
5. Максимов С.В., Нечистая, неведомая и крестная сила. 1994, изд-во: ТОО ПОЛИСЕТ, город: Санкт-Петербург. – 448 с.
6. Токарев С.А. Ранние формы религии. – М.: Политиздат, 1990.– 622 с.
7. Джеймс Джордж Фрэзер. Золотая ветвь. Исследование магии и религии.–М.: «Политиздат». 1980. 832 с.
8. Қаюмов О. Ўзбек шомон маросим фольклори. – Тошкент: Иқтисод-молия, 2020. –254 б.
9. Қаюмов О. Ўзбек фольклорида пари образи (генезиси ва поэтикаси). Филол.фан номз. дисс. – Тошкент, 1999. – 178 б.

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ОШХОНА АНЖОМЛАРИ НОМЛАРИНИНГ СУФФИКСЛАР ЁРДАМИДА ҲОСИЛ БЎЛИШИ ВА УЛАРНИНГ СЎЗ ЯСАЛИШ МОДЕЛЛАРИ

Ш.Ш. Уралова, эркин тадқиқотчи, Урганч давлат университети, Урганч

Аннотация. Мақолада инглиз ва ўзбек тилларида суффикслар ёрдамида ҳосил бўлган ошхона анжомлари номларининг деривацион хусусиятлари, сўз ясалиш моделлари атрофлича таҳлил қилинган, суффиксли ошхона анжомлари ясама номлари билан боғлиқ инглиз ва ўзбек тиллари сўз ясалиш тизимидаги ўхшаш ва фарқли томонлар кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: инглиз тили, ўзбек тили, сўз ясаш, суффикс, ясама номлар, сўз ясалиш моделлари, ошхона анжомлари номлари, сўз ясалиш хусусиятлари, маҳсулли ва каммаҳсул суффикслар.

Аннотация. В статье подробно анализируются деривационные особенности названий кухонных принадлежностей, образованных с помощью суффиксов в английском и узбекском языках, а также модели словообразования. Рассмотрены сходства и различия в системе словообразования английского и узбекского языков, связанные с производными названиями кухонных принадлежностей.

Ключевые слова: английский язык, узбекский язык, словообразование, суффикс, производные названия, модели словообразования, названия кухонных принадлежностей, особенности словообразования, продуктивные и малопродуктивные суффиксы.

Abstract. The article provides a detailed analysis of the derivational characteristics of kitchen utensil names formed using suffixes in English and Uzbek, as well as word-formation models. The similarities and differences in the word-formation system of English and Uzbek, related to derivative kitchen utensil names, are examined.

Key words: English language, Uzbek language, word formation, suffix, derivative names, word-formation models, kitchen utensil names, word-formation characteristics, productive and less productive suffixes.

Қиёсланаётган ҳар иккала тилда қатор ошхона анжомлари номлари суффикслар ёрдамида ҳосил бўлган.

-er суффикси

Инглиз тилида ясама отларнинг ясалишида -er суффикси энг характерли аффикслардан бири ҳисобланади. У маҳсулли суффиксдир. Унинг ёрдамида ҳар хил маънодаги турли категорияга мансуб сўзлар ясалади.

П. М. Карашукнинг фикрича, «инструмент маъносига эга бўлган -er суффикси қурилмалар, асбоблар, анжомлар ва ҳоказоларни билдирувчи отларни ҳосил қилиш учун ишлатилади. Улар феъл ўзагида кўрсатилган ҳаракатни бажариш учун ишлатилади. Масалан, to sow “сочмоқ, эймоқ” (таққосланг: sower “сеялка” (ғалла экиш учун ишлатиладиган мослама); to atomize “кукунлаштирмақ, майдаламоқ” (таққосланг: atomizer “пульверизатор (суяқ ёки кукун моддаларни пуркайдиган, чангитиб сепадиган асбоб), форсунка”; to rectify “(токни) тўғирламоқ” (таққосланг: rectifier “тўғирловчи (ўзгарувчан токни ўзгармас токка айлантирадиган асбоб)”; to fan “эсмоқ, уфурмоқ, таркалмоқ” (таққосланг: fanner “шамолмашина (дон совурадиган машина)”; to scutch “титкиламоқ” (таққосланг: scutcher “зиғир титкиловчи машина”) (таржима ўзимизники – Ш. Ш.)» [3; С. 42].

-er суффиксли ошхона анжомлари номларининг ясалиш моделлари

Инглиз тилида -er суффиксли ошхона анжомлари номларининг сони 90 тадан ортиқ. Бу сўзлар ясалишининг устувор модели (қолипи) – “феъл + -er суффикси = от (v + -er = n)”. Бу модел орқали ҳосил бўлган ясама сўзлар сўз ясовчи ўзакдан фарқланади. Масалан, chop (чоппмоқ) + -er суффикси = chopper (қассоб пичоғи, гўшт майдалагич) [5]; serve (хизмат қилмоқ (кўрсатмоқ) + -er суффикси = server (сервис қошиғи, вилкаси, куракча); decant (биридан

иккинчисига куймоқ) + -er суффикси = decanter (графин); sift (эламоқ, элак (ғалвир)дан ўтказмоқ) + -er суффикси = sifter (элак, ғалвир, фильтр); tumble (ағдармоқ, тўнтармоқ) + -er суффикси = tumbler (оёқсиз қадах, жом); fry (қовурмоқ) + -er суффикси = fryer (қовуриш учун идиш, това) ва бошқалар.

Ошхона анжомлари номлари “от + er суффикси = от (n + -er = n)” сўз ясалиш модели бўйича ҳам ҳосил бўлади. Масалан, porridge (каша) + -er суффикси = porringer (шўрва, бўтқа, болалар овқатлари учун коса); sal (туз) + -er суффикси = saler (туздон); juice (сок) + -er суффикси = juicer (шарбатсиққич); pit (данак) + -er суффикси = pitter (данакни чиқариб олувчи қурилма); compote (компот) + -er суффикси = compotier (компот учун идиш), brand (қиздирилган темир) + -er суффикси = brander (рашпер – гўшт, балиқ кабиларни кабоб қилишда ишлатиладиган панжара) ва бошқалар.

Инглиз тилида бу туркумга кирувчи номлар “сифат + -er суффикси = от (adj + -er = n)” модели бўйича ҳам ясалиши мумкин: platt (ясси, ялпоқ) + -er суффикси = platter (1) ёғоч ликопча; 2) катта ялпоқ товоқ).

Шундай ясама номлар борки, уларнинг ҳосил бўлишида бирданига иккита, яъни “феъл + -er суффикси = от (v + -er суффикси = n)” ва “от + -er суффикси = от (n + -er суффикси = n)” моделлари қўлланилган: от: sauce (соус) ва феъл: sauce (овқатга соус солмоқ) + -er суффикси = saucer (соус учун ликопча); от: scum (кўпик) ва феъл: scum (кўпикни олмоқ) + -er суффикси = scummer (кўпикни олиш учун қошиқ); от: taste (таъм) ва феъл: taste (таъмини тотмоқ) + -er суффикси = taster (винони тотиб кўриш учун кумуш қошиқча).

-or суффикси

Инглиз тилида -er суффиксинининг варианты -or суффикси ҳисобланади. Ошхона анжомларининг -or суффиксли ясама отлари -er суффиксли номлар каби “аниқ ишни бажариш учун фойдаланиладиган асбоб ёки идиш” маъносини англатади. Қуйидаги сўзлар “феъл + -or суффикси = от (v + -or = n)” моделига мос равишда ясалган: cast (ташламоқ) + -or суффикси = castor (туз, мурч, шакар каби маҳсулотларни сақлаш ишлатиладиган тешиқ қопқоқли идиш) ва бошқалар. Баъзи сўзлар “от + -or суффикси = от (n + -or суффикси = n)” модели бўйича ясалган: carbonade (карбонад газ) + -or суффикси = carbonator (сифон (суюқликни корбанат ангидрид газ) билан тўйдириш учун ишлатиладиган мослама); ferment (ачитқи) + -or суффикси = fermentor (ферментёр (ачитиш учун идиш)).

-ier суффикси

Инглиз тилида -er суффиксининг яна бир варианты -ier аффиксидир. Ошхона анжомлари номлари орасида иккита сўз -ier суффикси ёрдамида ҳосил бўлган. Бу ясама сўзларда “от + -ier суффикси = от (n + -ier суффикси = n)” модели кузатилади: compote (компот) + -ier суффикси = compotier (компот солинадиган идиш); braze (кўмир) + -ier суффикси = brazier (манқал).

Шундай қилиб, -er, -or ва -ier суффикслари феъл ва от сўз туркумидаги сўзларга қўшилиб, ошхона анжомлари ясама номларини ҳосил қилишда фаол иштирок этади.

-ing суффикси

Инглиз тили ошхона номларида -ing суффикси қўшма отларнинг биринчи компонентида кузатилади. Мазкур суффиксли номларнинг барчаси “феъл + -ing суффикси = от (v + -ing суффикси = n)”: to mix (аралаштирмоқ) + -ing суффикси = mixing bowl (аралаштириш учун коса), to whisk (кўпиртирмоқ, кўпчитмоқ) + -ing суффикси = whisking whisk (кўпиртириш учун чилчўп), to chop (чопмоқ, кесмоқ) + -ing суффикси = chopping board (чопиш ёки кесиш учун доска), to grate (қирмоқ) + -ing суффикси = grating plane (қирғич), to bake (пиширмоқ, ёпмоқ) + -ing суффикси = baking tray (тунука това), to slice (тўғрамоқ) + -ing = slicing knife (тўғраш учун пичок), to serve (узатмоқ, хизмат кўрсатмоқ) + -ing суффикси = serving spoon (чўмич, сервиз қошиғи), to pour (қуймоқ) + -ing суффикси = pouring jug (кўза), to chafe (янги фазага ўтиш) + -ing суффикси = chafing-dish (иситиш функциясига эга кастрюль), baki (нон пиширмоқ) + -ing суффикси = baking dish (духовкада пиширишга мўлжалланган идиш), pickl (тузламоқ) + -ing

суффикси = fish-pickling dish (тузланган балиқ учун идиш), roll (думалатмоқ) + -ing суффикси = rolling-pin (ўқлоқ), roast (қовурмоқ) + -ing суффикси = roasting tin (туника това), roll (думалатмоқ) + -ing суффикси = rolling dough (хамир ўқлоғи), bake (пиширмоқ (товада) + -ing суффикси = baking sheet (туника това), separate (ажратмоқ) + -ing суффикси = separating sieve (саралайдиган ғалвир).

Кўриниб турибдики, ошхона анжомлари номларидаги -ing суффикси предметнинг қандай функцияни бажаришига ишора қилади.

Шуни таъкидлаш лозимки, баъзи ҳолатларда мутахассислар суффиксларни ўзакдан ажратиб олишда қийинчиликларга дуч келадилар. Бу қийинчиликлар эскирган, шевага хос ёки бошқа тиллардан ўзлаштирилган сўзларда кузатилади. Бундан суффикслар гуруҳига -el, -le, -kin, -en, -ar, -ard ва -ite инглиз суффикслари киради.

-el суффикси

Бир марта -el суффиксли ясама сўзларда “ot + -el суффикси = ot (n + -ing = n)” модели кузатилади: round (айлана) + -el суффикси = roundel (айлана ёғоч патнис). Инглиз тилида “думалоқ, шарсимон” маъносидаги “Round” сифати ҳам мавжуд.

Қуйидаги сўзларда -el суффиксини ўзакдан ажратиб таҳлил қилиш қийинчиликлар туғдиради: peel – 1) от: новвой куракчаси; ушлагич (темир айри); 2) феъл: арчмоқ. Сўз қадимий олмон тилида “терисини шилмоқ” маъносидаги лексемага бориб тақалади. Trowel – 1) от: пазандалик (ошпазлик) куракчаси. У қадимий француз тилидаги “ер қавлаш” маъносидаги сўзга бориб тақалади. Costrel – 1) от (эскирган, шевага хос сўз): сопол ёки теридан тайёрланган катта бутиль; камарга осиб қўйиш учун кулоқли фляга (сувдон); шароб учун бутилка. Қадимий француз тилидаги “фляга” маъносидаги сўздан келиб чиққан.

-le суффикси

Ladle – 1) от: чўмич, ёғлоғи; 2) феъл: ботириб олмоқ, сузиб олмоқ. Эҳтимол, “to lade” (ботириб олмоқ) феъли билан боғлиқ. Paddle – 1) от: байдарка эшкагига ўхшаш аралаштириш учун куракча; 2) феъл: эшкак эшмоқ. “to paddle” (эшкак эшмоқ, аралаштирмоқ) феъли билан боғлиқ. Spurtle – 1) от: сули нонларини тайёрлаш учун куракча; 2) от: Шотландияда қўлланиган бўтқани аралаштириш учун ёғоч таёқча (эскирган сўз); 3) феъл: чайқатиб тўкмоқ, тўкиб ташламоқ, батамом оқиб кетмоқ, сачратмоқ. “Spurtle” (сачратмоқ) феъли билан боғлиқ.

-kin суффикси

Firkin – кичкина бочка. Ўлчов бирлигига ишора қилувчи “vierde” (чорак, тўртдан бир) маъносига эга нидерланд сўзидан келиб чиққан. Kilderkin – от: суюқлик, балиқ ва бошқа нарсалар учун бочка. “Kinderkin” (кичик бочка) маъносига эга нидерланд сўзидан келиб чиққан. Нидерланд тилида “kinder” (бола) ўзагига -kin кичрайтириш суффиксини қўшиш ёрдамида ҳосил бўлган. Pipkin – 1) гил ва металлдан тайёрланган тувак, коса; 2) кичик ёғоч чўмич, сатил. “Pip” (данак) ўзагига -kin суффиксини қўшиш орқали ҳосил бўлган.

-en суффикси

Cruisken – суюқлик сақланадиган кичик идиш. Шотланд тилидан деб ҳисоблашади, лекин этимологияси номаълум. Шевага хос сўз. Harnen – пирожнийлар учун таглик. Олимлар катта эҳтимоллик билан қадимий инглиз тилидаги “hærn” (мия) сўзига боғлашади. Paten – причашение маросимида нон учун ясси ликопча. Лотин тилидаги “patena” (ясси ликопча) сўзидан олинган.

-ar суффикси

Mortar – ҳовонча. Лотинчадаги “mortarium” (ҳовонча) сўзидан келиб чиқади. Cellar – бутилкалар учун яшиқ, қути. Лотин тилидаги “cellarium” (омборхона) сўзидан ҳосил бўлган.

-ard суффикси

Tankard – баланд пиво кружкаси. Нидерланд тилидаги “tank” (идиш) сўзига -ard суффиксини қўшиш орқали ҳосил бўлган. Bombard – спиртли ичимликлар учун теридан тайёрланган хумча ёки бутиль. Француз тилидаги “bombarde” (замбарак) сўзидан келиб чиққан.

-ite суффикси

Marmite – кастрюль, декча. Келиб чиқиш қадимий француз тилидаги “marmite” (тувак) сўзига бориб тақалади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, -el, -le, -kin, -en, -ar, -ard ва -ite суффиксли инглиз ошхона анжомлари номлари қадимий ўзакларга эга. Тилда бўлган ўзгаришлар, сўзларнинг бошқа тиллардан ўзлаштирилганлиги туфайли уларнинг таркибини аниқлашда қийинчиликлар мавжуд. Номларнинг ясалиши ҳар доим ҳам очик-ойдин кўриниб турмайди. Буларнинг барчаси деривацион ва этимологик таҳлилларни амалга оширишни қийинлаштиради.

-ister суффикси

Кўрсатилган суффикс бир сўз таркибида учради. Сўз ясалиш қолипи “от + -ister суффикси = от (n + -ister = n)”: can (туника банка) + ister суффикси = canister (канистр)

-ware суффикси

Инглиз тилида “ware” сўзи кўп функцияли лексик бирликдир. У, биринчидан, “товар” ва “анжом” маъноларига эга бўлган от сўз туркумига кирувчи мустақил сўз, иккинчидан, янги ясама сўзларни ҳосил қилишда иштирок этувчи суффикс сифатида қўлланилади. Демак у ҳам лексикология, ҳам деривация бўлимларида ўрганилади. Масалан, Hardware (асбоб, анжом, инструментлар), Software (дастурий таъминот), Houseware (уй-рўзгор моллари). «Yesterday we bought various items in the shop» (Кеча биз магазиндан ҳар хил товарлар сотиб олдик) “ware” – мустақил сўз. «Today we chose new kitchenware» (Бугун биз янги идиш танладик) “-ware” – суффикс.

Анъанавий луғатлар томонидан комбинацияланган шакллар сифатида қайд қилинган кўплаб бошқа морфемалар аниқ мақомга эга. Уларга -aids, -red, -gate, -nomics, -something, -ware (биз томонимиздан ажратиб кўрсатилмоқда – Ш. Ш.) бирликлари киради. Янги сўзлар луғатларида уларнинг баъзилари «суффикс» белгиси орқали берилмоқда [4].

Қайд этилган инглиз суффикси от категориясига мансуб сўзларга кўшилиб, янги сўзлар ясайди. Бу суффикс ёрдамида ясалган сўзлар бирор функцияни бажарувчи предмет ёки унинг қайси аниқ материалдан ясалганлигини кўрсатади. Сўз ясалиш қолипи “от + -ware суффикси = от (n + -ware = n)”: kitchen (кухня (ошхона) + -ware суффикси = kitchenware (ошхона жиҳози); dinner (тушлик, кечки овқат, банкет) + -ware суффикси = dinnerware (ошхона идишлари), flat (ясси, саёз) + -ware суффикси = flatware (ясси, саёз идишлар, лycopчaлар), silver (кумуш) + -ware суффикси = silverware (кумуш ошхона), stone (тош) + -ware суффикси = stoneware (керамик идишлар), earthen (лой, гил) + -ware суффикси = earthenware (гилдан ясалган идишлар), glass (идиш) + -ware суффикси = glassware (шиша идишлар), stem (оёқча) + -ware суффикси = stemware (оёқчали ошхона идишлари (бокаллар, қадахлар), china (чинни) + -ware суффикси = chinaware (чинни идишлар),

Ўзбекча аффикс -гич (вариантлари: -кич, -қич, -ғич) феъл ўзагида белгиланган ҳаракатни амалга оширишувчи уй-рўзгор буюмлари, асбоблар, ошхона анжомлари ва ҳоказоларни билдирувчи отларни ҳосил қилиш учун қўлланилади.

Ўзбек тилида ошхона анжомлари номларининг -гич аффикси ёрдамида ҳосил бўлишидаги асосий сўз ясалиш модели “феъл + -гич суффикси -гич = от (v + -гич = n). Масалан, сақламоқ + -гич суффикси = сақлагич (бирор нарса сақланадиган идиш); пуркамоқ + -гич суффикси = пуркагич; илмоқ + -гич суффикси = илгич; аралаштирмоқ + -гич суффикси = аралаштиргич (бирор нарса аралаштирадиган мослама); сузмоқ + -гич суффикси = сузгич; тозаламоқ + -гич суффикси = тозалагич (идишларни тозаловчи мослама); туширмоқ + суффикс -гич = туширгич (бирор нарсани тушириш, тушириб қўйиш учун учун хизмат қиладиган мослама; масалан, қозон туширгич); тиш ковламоқ + -гич суффикси = тишковлагич.

Юқоридан айтганимиздек, -гич суффиксининг вариантлари -кич, -қич ва -ғич аффиксларидир. Бу аффикслар ёрдамида қуйидаги от категориясига мансуб сўзлар ҳосил

бўлган: музлатмоқ + -кич суффикси = музлаткич (холодильник), совитмоқ + -кич суффикси = совиткич (холодильник, совутиш учун қўлланиладиган қурилма), чакичламоқ (нонга чакич урмоқ, чакич босмоқ) + -кич суффикси = чакич (нонни чакитлаш учун дастали ёғоч каллакка бир текисда сим қоқиб ёки парранда патларини дастлаб боғлаб ясалган уй-рўзгор асбоби); тутмоқ + -кич суффикси = туткич; қисмоқ + -кич суффикси = қискич (омбур; пинцет), ёпмоқ + -кич суффикси = ёпкич; елпимоқ + -ғич суффикси = елпиғич, кирмоқ + -ғич суффикси = кирғич (қовоқ, қовунларни майдалаш ва қириш учун ишлатиладиган тишли қирралари бўлган махсус металл қошиқ), қистирмоқ + -ғич суффикси = қистирғич.

-дон суффикси

Олимлар -дон аффиксини форс-тожик тилидан келиб чиққанлигини ва у бирор нарсани ўз ичида сақлайдиган идиш номини билдиришини таъкидлашади [6; Б. 718]. А. Ҳожиёв -дон аффиксини “деярли махсулсиз ясовчига айланган”лигини қайд этади [7; Б. 90]. Ўзбек ошхона анжомлари номларининг -дон аффикси ёрдамида ҳосил бўлиши “от + -дон суффикси = от (v + -дон = n) сўз ясалиш моделига мос келади: гул + -дон суффикси = гулдон, кул + -дон суффикси = кулдон, шам + -дон суффикси = шамдон, мурч + -дон суффикси = мурчдон, нон + -дон суффикси = нондон, олов + -дон суффикси = оловдон, оташ + -дон суффикси = оташдон, совун + -дон суффикси = совундон, сув + -дон суффикси = сувдон, туз + -дон суффикси = туздон, хилон + -дон суффикси = хилондон, чой + -дон суффикси = чойдон, шам + -дон суффикси = шамдон, шир + -дон суффикси = ширдон, ях + -дон суффикси = яхдон, қанд + -дон суффикси = қанддон, қошиқ + -дон суффикси = қошиқдон.

-ча суффикси

Ҳозирги ўзбек тилида -ча аффикси, икки хил вазифада қўлланади: 1) равиш яшаш учун хизмат қилади, масалан: ўзбекча, русча, қозоқча ва бошқалар; 2) отларнинг кичрайтиш-эркалаш формаларини ясайди, масалан: китобча, қизча, дафтарча каби [2; Б. 10]. Кичрайтириш маъносидаги ошхона анжомлари ҳажм жиҳатдан одатдаги ўлчамга қараганда кичик эканлигини кўрсатиш мақсадида -ча аффиксли номлар ясалади. Бу сўзлар “от + -ча суффикси = от (n + -ча = n)” сўз ясалиш модели бўйича ҳосил бўлади: бочка + -ча суффикси = бочкача, дум + -ча суффикси = думча (шевага хос сўз: дастасиз, хумчасимон кичкина идиш), коса + -ча суффикси = косача, кува + -ча суффикси = қувача, курак + -ча суффикси = куракча ва бошқалар.

Форс тилидан кирган “декча”, “дўлча”, араб тилидан ўзлаштирилган “ҳовонча”, ўзбек шеваларида учрайдиган “линча”, “танча”, шунингдек, “хўқача”, “тақсимча” сўзлари охирида -ча учрасада, биз бу номларни -ча аффиксли номлар сирасига қўшмадик. Чунки ҳозирги ўзбек тилида келтирилган сўзларнинг сўз ясалиш асоси топилмади.

-лик суффикси

Ўзбек тилида -лик аффикси белги, жой, нарса отларни ясайди [1; Б. 41]. Бизнинг материалларимизда -лик аффиксли ошхона анжомлари номлари “от + -лик суффикси = от (n + -лик = n)” сўз ясалиш қолипида ясалган: енг + -лик суффикси = енглик, таг + -лик суффикси = таглик.

-гак суффикси

Ўзбекча -гак суффиксли ошхона анжомлари номлари “феъл + -гак суффикси = от (v + -гак = n) модели асосида ясалган: илмоқ + -гак суффикси = илгак, тиркамоқ + -гак суффикси = тиргак. Форс тилидан ўзлаштирилган “чангак” сўзининг охирида -гак бўлаги жойлашган. Уни суффикс деб ҳисобламадик, чунки چنگک сўзи форс тилидан яхлитлигича ўзлаштирилган.

Ўзбек тилининг баъзи суффикслари материалларимизда бир мартадан учради:

-сак суффикси (“от + -сак суффикси = от (n + -сак = n)”: енг + -сак суффикси = енгсак;

-чоқ суффикси (“от + -сак суффикси = от (n + -сак = n)”: ёрғи (шевада: арра) + -чоқ суффикси = ёрғучоқ (дон янчиш ва ун қилиш учун ишлатиладиган хонаки асбоб; қўл тегирмон);

-ак суффикси (“феъл + -сак суффикси = от (v + -сак = n)”: эламоқ (эла) + -ак суффикси = элак;

-ги суффикси (“феъл + -сак суффикси = от (v + -сак = n)”: супурмоқ (супур) + -ги суффикси = супурги.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, қиёсланаётган инглиз ва ўзбек тилларида суффикслар ёрдамида ҳосил бўлган ошхона анжомлари номлари кенг тарқалган. Инглиз тилида бу тематик гуруҳдаги сўзларнинг ясалишида -er (вариантлари: -or, -ier), -ing, -el, -le, -ware суффикслари сермахсул аффикслардир. Таҳлил қилинган номлар таркибидаги -kin, -en, -ar, -ard, -ite, -ister суффикслари кammaхсул аффикслардир. Ўзбек тили ошхона анжомлари номларининг ясалишида -гич (вариантлари: -кич, -кич, -гич), -ча, -дон суффикслари кўп учраса, -гак, -сак, -чок -ак, -ги суффикслари кам учрайди.

Инглиз ва ўзбек тилларида уларнинг типологик хусусиятларини акс эттирувчи сўз ясалишининг ўзига хос самарали моделлари мавжуд.

Инглиз тилида суффикслар ёрдамида ҳосил бўлган ошхона анжомлари номлари куйидаги сўз ясалиш моделларига мос келади: “феъл + суффикс = от (v + suffix = n)”, “от + суффикс = от (n + suffix = n)”, “сифат + суффикс = от (adj + suffix = n)”. Инглизча шундай ясама номлар борки, уларнинг ҳосил бўлишида бирданига иккита, яъни “феъл + суффикс = от (v + suffix = n)” ва “от + суффикс = от (n + suffix = n)” моделлари қўлланилган: от: sauce (соус) ва феъл: sauce (овқатга соус солмоқ) + -er суффикси = saucer (соус учун лycopчa). Суффиксли ўзбек ошхона анжомлари номлари куйидаги моделлар асосида ҳосил бўлган: “феъл + суффикс = от (v + suffix = n)”, “от + суффикс = от (n + suffix = n)”.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алиев А., Назаров К. Ўзбек тили маълумотномаси. – Тошкент: «Фан», 1992. – 88 б.
2. Икромов Р. Ўзбек тилида отларнинг синтетик, аналитик ва функционал формалари. Масъул муҳаррир СССР Педагогика фанлари академиясининг мухбир аъзоси М.А. Асқарова. – Тошкент: Ўзбекистон ССР «Фан» нашриёти, 1985 – 120 б.
3. Карашук П.М. Словообразование английского языка. Учеб. пособие. – М.: Высшая школа, 1977.–303 с.
4. Матвеева Д.С. Полисемантика аффиксального способа словообразования в современном английском языке //file:///D:/ Download/polisemantika-affiksalnogo-sposoba-slovoobrazovaniya-v-sovremennom-angliyskom-yazyke.pdf
5. Сўзлар маънолари куйидаги манбадан олинган: <https://www.Vocabulary.com/>
6. Узбекско-русский словарь. – Тошкент: Главная редакция Узбекской Советской Энциклопедии, 1988. – 726 б.
7. Ҳожиёв А. Ўзбек тили сўз ясалиши тизими / А. Ҳожиёв. – Тошкент: Ўқитувчи, 2007. –168 б.

УДК 81

ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЫРАЖЕНИЙ НЕОПРЕДЕЛЁННОСТИ КАК СТРАТЕГИИ ВЕЖЛИВОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ ЯПОНСКОГО И УЗБЕКСКОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА)

*Н.Т. Халмурзаева, доц., Ташкентский государственный университет востоковедения,
Ташкент*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada yapon va o'zbek tillaridagi badiiy dialoglarda noaniqlik iboralarining xushmuomalalik vositasi sifatida qo'llanishi lingvopragmatik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Haruki Murakami, Abdulla Qodiriy va Tohir Malik asarlaridan olingan misollar asosida Braun va Levinson nazariyasidagi ijobiy va salbiy xushmuomalalik strategiyalarining amaliy ko'rinishlari yoritiladi. Tahlilda "balki", "ehtimol", "shekilli" kabi iboralar shaxslararo muloqotda qanday vazifani bajarishi, nutq aktlarini yumshatib, suhbatdoshning "obro'sini" saqlashga qanday xizmat qilishi ko'rsatiladi. Har ikki madaniy til tizimidagi noaniqlik iboralarining o'xshash va farqli jihatlari ta'kidlanadi. Bunday iboralar muhim pragmatik funktsiyani bajaradi: ular qat'iyligni kamaytiradi, shubha yoki taxminni xushmuomalalik bilan bildiradi hamda muloqotni nozik tarzda olib borishga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *noaniqlik iborolari, pragmatika, xushmuomalalik, dialog, yapon tili, o'zbek tili, Braun va Levinson.*

Аннотация. *В статье рассматриваются выражения неопределённости в художественных диалогах японского и узбекского языков как средства прагматической*

вежливости. Примеры из произведений Харуки Мураками, Абдуллы Кадыри и Тоҳира Малика иллюстрируют использование стратегий негативной и позитивной вежливости, описанных в модели Брауна и Левинсона. Анализ показывает, как выражения типа «может быть», «возможно», «похоже» функционируют в межличностной коммуникации, смягчая речевые акты и способствуя сохранению лица собеседника. Отмечаются сходства и различия в употреблении выражений неопределённости в обеих языковых культурах. Такие выражения выполняют важную прагматическую функцию: они смягчают категоричность высказывания, вежливо выражают сомнение или предположение говорящего и способствуют более тактичному ведению диалога.

Ключевые слова: выражения неопределённости, прагматика, вежливость, диалог, японский язык, узбекский язык, Браун и Левинсон.

Abstract. This article explores expressions of uncertainty in literary dialogues of the Japanese and Uzbek languages as pragmatic tools of politeness. Examples from the works of Haruki Murakami, Abdulla Qodiriy, and Tohir Malik illustrate the application of negative and positive politeness strategies as defined in the model by Brown and Levinson. The analysis reveals how expressions such as “maybe,” “possibly,” and “it seems” function in interpersonal communication, mitigating speech acts and contributing to the preservation of the interlocutor’s face. Similarities and differences in the use of uncertainty expressions in both linguistic cultures are discussed. These expressions play an important pragmatic role: they reduce the assertiveness of speech, politely convey the speaker’s doubt or assumption, and promote tactful dialogue management.

Key words: uncertainty expressions, pragmatics, politeness, dialogue, Japanese language, Uzbek language, Brown and Levinson.

Введение. В реальных диалогах говорящие часто используют различные языковые средства, чтобы выразить неуверенность, предположение или сомнение. Подобные выражения неопределённости позволяют смягчить утверждение, избежать прямолинейности и сохранить вежливый тон общения. В лингвистике к таким средствам относят специальные слова, частицы, формы глаголов и пр., передающие оттенки модальности неуверенности (возможности, вероятности, предположения). Их употребление обычно определяется коммуникативной ситуацией и культурно-речевыми нормами.

Японский и узбекский языки богаты подобными выражениями, однако их языковая природа и частотность использования обусловлены различными культурными традициями. Известно, например, что японская речевая культура ценит уклончивость и неоднозначность в общении из соображений вежливости и сохранения гармонии. Напротив, в узбекской речи выражения сомнения могут служить главным образом для передачи говорящим субъективной неуверенности или предположения, согласующегося с нормами уважительного тона. В данной статье на материале художественной литературы рассмотрены характерные примеры выражений неопределённости в японских и узбекских диалогах, приведены их контекстуальные переводы и прагматические комментарии.

Выражения неопределённости в японском диалоге. В японском языке существует широкий спектр средств для выражения разной степени неуверенности и предположительности высказывания. К наиболее распространённым относятся слова *tabun* (たぶん, «может быть», «вероятно»), *osoraku* (おそらく, «пожалуй», «по всей вероятности»), конструкции с частицей *-каもしれない* («возможно, что...», «...может оказаться») и формы на *-だろう/でしょう* («наверное...», «полагаю, что...»). Также часто употребляются финальные частицы *かな* и *かしら* (разговорное «интересно, ...?», выражающее сомнение или задумчивый вопрос). Эти языковые элементы позволяют говорящему снизить категоричность суждения, вежливо указать на неопределённость информации или предположения.

В речи персонажей японской художественной литературы выражения неопределённости используются для придания диалогу естественности и психологической достоверности. Например, герой романа Харуки Мураками смягчает свое высказывание с помощью слова *tabun* («наверное») и предположительной формы глагола *...だろう*, когда извиняется перед собеседницей за причинённые неудобства: 「僕があのとき、誰にも言わずに突然町から出

で行ったのは、多分君にも少なからぬ迷惑をかけただろう」 [2]. В данном случае *tabun* («наверное») и финальное *-darou* выражают умеренную уверенность говорящего в своём предположении («я, наверное, доставил тебе немало проблем»), оставляя место для неопределённости и тем самым смягчая извинение. Далее тот же персонаж, продолжая рассуждать, употребляет конструкцию *かもしれない* для выражения сомнения: 「僕がそれを告げなかったことが君を傷つけたのかもしれない」 [2]. Частица *-かもしれない* («возможно, может быть») указывает на предположительный характер высказывания («возможно, то, что я тебе не сообщил об этом, тебя задело»). Комбинация этих выражений позволяет герою тактично признать свою вину, не утверждая её категорично, а предъявляя в виде предположения. Подобная неопределённость в японском диалоге часто связана с прагматической вежливостью: говорящий смягчает потенциал негативного эффекта своих слов, показывая уважение к чувствам собеседника. Выражения неопределённости служат прагматическим маркерам вежливости и используются как стратегии минимизации угрозы лицу (FTA – face-threatening act) [1]. В рамках модели Брауна и Левинсона (1987) подобные выражения относятся к стратегиям негативной вежливости – они подчеркивают уважение к автономии собеседника и смягчают категоричность высказываний.

В романе Харуки Мураками «Охота на овец» герой использует комбинацию «多分...だろう» и «かもしれない» при признании ошибок перед собеседницей: «多分君にも少なからぬ迷惑をかけただろう» и «君を傷つけたのかもしれない». Обе фразы демонстрируют стратегию негативной вежливости: герой признаёт возможность нанесённого вреда, но в форме предположения, не утверждая вину напрямую. Такая форма уменьшает угрозу лицу адресата и помогает сохранить гармонию общения. Помимо *tabun*, *-darou* и *-kamoshirenai*, в японских диалогах нередко встречаются и краткие неопределённые ответы или реплики, отражающие колебание. Например, на прямой вопрос собеседника персонаж может ответить уклончиво: 「さあ...どうかな」 – что можно перевести как «ну... не знаю, как-то даже и не уверен». Использование междометия *saa* («ну, знаете ли») и частицы *kana* в форме вопроса придает ответу оттенок неопределённости. Подобные реплики свидетельствуют о нежелании собеседника дать однозначный ответ. В японской культуре общения уклончивый ответ воспринимается как более вежливый, чем прямое отрицание или категоричное утверждение [3].

Таким образом, в японских художественных диалогах выражения неопределённости выполняют важную функцию: они передают множественные оттенки предположительности (от сдержанного «может быть» до чуть более уверенного «наверное»), помогая говорить непрямо и поддерживать вежливую атмосферу общения.

Выражения неопределённости в узбекском диалоге. В узбекском языке также имеется ряд слов и конструкций, служащих для выражения неуверенности, предположения или приблизительности сообщаемого. К ним относятся, прежде всего, так называемые модальные слова, которые прямо указывают на неопределённость высказывания. В их число входят *ehtimol* («возможно»), *balki* («может быть»), *aftidan* («видимо»), *shekilli* (разг. «кажется», «похоже»), *chog'i* и *chamasi* («вероятно, примерно»), а также конструкции наподобие *-bo'lsa kerak* («должно быть, вероятно») [4]. В живой речи узбекских персонажей эти выражения используются для передачи предположений, сомнений или нерешительности, придавая диалогу естественность.

Характерный пример предлагает классическая узбекская литература. В знаменитом романе Абдуллы Кадыри «Минувшие дни» («O'tkan kunlar») персонажи обмениваются репликами, наполненными предположениями. Когда гость упоминает некоего человека, он спрашивает собеседника с осторожным предположением: «*Balki siz Mirzakarim akani tanirsiz?*» – что означает: «Возможно, Вы знакомы с Мирзакарим-ака?» [5]. В этом вопросе слово *balki* («может быть») в начале фразы сигнализирует, что говорящий выражает неуверенное предположение, стараясь быть вежливым и не утверждать информацию напрямую. Собеседник отвечает уклончиво: «*Yo'q... Tanimauman*» («Нет... Не знаю его»), после чего первый персонаж продолжает развивать свою мысль, опять используя *balki*: «*...balki otangiz bilan tanish chiqar*» – «...может быть, он оказался знаком с вашим отцом» [5]. На это другой

герой реагирует словом *ehtimol* («возможно»), тихо соглашаясь с предположением: «*Ehtimol*» – произносит он, неопределённо кивая[5]. Здесь *ehtimol* служит самостоятельным ответом, выражающим согласие с возможностью сказанного («возможно, да»), без уверенного подтверждения. Такая реплика подчёркивает состояние сомнения персонажа и его нежелание делать категорические заявления. В узбекском диалоге из романа Абдуллы Кадыри, герой обращается: «*Balki siz Mirzakarim akani tanirsiz?*». Использование слова «*balki*» выполняет ту же функцию: смягчает прямой вопрос, переводя его в форму догадки. Аналогично, реплика «*Ehtimol*» как самостоятельный ответ вежливо выражает сомнение без категорического суждения. Это демонстрирует отрицательную вежливость в действии, поскольку говорящий не претендует на абсолютность знания. Другое распространённое узбекское слово – *shekilli*, которое в разговорной речи часто ставится в конец фразы. Оно приблизительно переводится как «похоже», «видимо» и передаёт предположительность с оттенком догадки. В современном узбекском романе «*Shaytanat*» Тохира Малика можно найти показательный диалог, где герой применяет *shekilli* и в вопросительной, и в утвердительной форме. Обеспокоенный сын интересуется здоровьем матери: «*Oyimning dardlari bor shekilli?*» – буквально: «У мамы какие-то недуги есть, кажется?» [6]. Частица *shekilli* в конце вопроса указывает, что спрашивающий не уверен и лишь предполагает наличие у матери каких-то проблем, ожидая подтверждения или опровержения. По классификации Брауна и Левинсона, это может соответствовать как стратегии негативной вежливости (выражение неуверенности), так и off-record стратегии: говорящий предоставляет собеседнику возможность интерпретировать реплику самостоятельно.

В ответ собеседник уклоняется от прямого ответа, и позже сын делает ещё одно неопределённое замечание о себе: «*Men boshqacharoq o'ylab, boshqacharoq gapiraman, shekilli*» – «Я, похоже, думаю по-другому и говорю по-другому» [6]. Здесь *shekilli* вновь подчёркивает неопределённость и предположительный характер высказывания – герой как бы извиняется за своё нестандартное мнение, смягчая самокритичную фразу добавлением «кажется». Такие вкрапления *shekilli* делают диалог более живым: персонаж выражает свою мысль не прямолинейно, а с сомнением, что типично для разговорной узбекской речи. В некоторых случаях, как в выражении «*Men boshqacharoq gapiraman, shekilli*», неопределённость может играть роль позитивной вежливости – она демонстрирует самокритичность и готовность к компромиссу, что способствует солидаризации с собеседником. Кроме того, в узбекских диалогах часто употребляется конструкция *bo'lsa kerak*. Она дословно переводится как «наверное, [если есть, то] должно быть так», по смыслу близка к русскому «должно быть» или «видимо». Например, в разговоре о третьем лице один из персонажей может сказать: «*U kechikayotgan bo'lsa kerak*» – «Он, должно быть, опаздывает». Такая форма сочетает условное наклонение (*bo'lsa* – «если [есть]») с модальным *kerak* («надо, должно»), образуя выражение вероятного предположения. Её использование в диалоге показывает, что говорящий делает вывод или догадку (в данном случае – об опоздании кого-то), но выражает её не категорично, а как вероятное допущение. Важно отметить, что выражения неопределённости в узбекском языке, в отличие от японского, менее связаны с нормами вежливого уклонения от прямоты, а больше с передачей субъективной модальности. Тем не менее и в узбекской речи подобные слова выполняют прагматическую функцию смягчения высказывания. Вежливый узбекский говорящий, не желая прозвучать слишком резко или уверенно в непроверенном мнении, предпочтет добавить *balki* или *ehtimol*, обозначив тем самым предположительный характер своего суждения. Это сближает узбекскую коммуникацию с японской в стремлении избежать излишней категоричности в диалоге, хотя культурные мотивы могут различаться.

Заключение. Рассмотренные примеры из японской и узбекской художественной литературы показывают, что выражения неопределённости являются неотъемлемой частью живого диалога в обоих языках. Через слова и частицы, передающие предположительность или сомнение, говорящие смягчают свои высказывания, избегая прямолинейности и потенциальной резкости. В японском диалоге обилие таких выражений связано с культурной ценностью непрямого, «уклончивого» стиля общения, считающегося вежливым. В узбекском

диалоге использование слов *balki*, *ehtimol*, *shekilli* и других отражает стремление говорящего выразить неуверенность или предположение, сохраняя учтивый тон и скромность суждений.

Таким образом, несмотря на структурные различия японских и узбекских языковых средств неопределённости, их прагматическая роль во многом сходна. Они смягчают коммуникацию, делают диалог более гибким и тактичным. Изучение подобных выражений в разных языках позволяет глубже понять национально-культурные особенности речевого этикета и способы выражения субъективной модальности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
2. Харуки Мураками. Охота на овец, роман, перевод Д. Коваленина. — СПб.: Азбука, 1998. — 400 с. — ISBN 5-7684-0502-X.
3. Khalmurzaeva, Nadira (2022). Analysis of the study of the phenomenon of “intercultural communication”. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (Special Issue 22), 83-87. doi: 10.24412/2181-1784-2022-22-83-87
4. https://uz.wikipedia.org/wiki/Modal_so%CA%BBzlar#:~:text=qat%CA%BCiylikni%20bildiruvchi%20so%C A%BBzlar%20,demak%2C%20binobarin%2C%20qisqasi%2C%20umuman%2C%20masalan
5. Абдулла Қодирий. Ўткан кунлар. — Tashkent: Info Capital Group, 2017. — 485 б
6. Тохир Малик. Шайтанат. Биринчи китоб. — Т.: “Шарқ” НМК Бош тахририяти, 1994. — 384 б.

УЎК 81-13

ОИЛАВИЙ АНЪАНАЛАР ТАРИХИНИ ЎРГАНИШДА АЛИШЕР НАВОИЙ ТАХАЛЛУСЛАРИ ТАЛҚИНИ

Ф.А.Ўролова, докторант, Жиззах Давлат Педагогика Университети, Жиззах

Аннотация. Ушбу илмий мақолада оилавий анъаналар тарихини ўрганишда шоир Алишер Навоий тахаллуслари таҳлил этилган, шунингдек, мутафаккирнинг форсий-туркий тилдаги шеъриятидаги ўзига хос жиҳатлар тарихийлик нуқтаи назаридан ўрганилган.

Калит сўзлар: Зуллисонайн, Навоий, Фоний, туркий, форсий, Бобур, Айний, вазир, Фаноий, Кобул, Лохур, Жомий, Лутфий, газал, шахс, девон.

Аннотация. В данной научной статье анализируются псевдонимы поэта Алишера Навои при изучении истории семейных традиций, а также конкретные аспекты поэзии мыслителя на персидско-турецком языке с позиции историчности.

Ключевые слова: Зулисайн, Навои, Фони, Турецкий, Персидский, Бабур, Айни, Вазир, Фаной, Кабул, Лохур, Джами, Лютфи, газель, человек, деван.

Abstract. This scientific article analyzes the pseudonyms of the poet Alisher Navoi in the study of the history of family traditions, and also studies the unique features of the thinker's poetry in the Persian-Turkic language from a historicist perspective.

Key words: Zullisayn, Navoi, Foni, Turkish, Persian, Babur, Aini, Wazir, Fanoi, Kabul, Lohur, Jami, Lutfi, ghazal, person, devan.

Зуллисонайн адибнинг ҳар икки тилдаги асарлари ҳам бир хил савияда бўлиши мумкин. Лекин унинг иккинчи бир тилда ёзган асарлари услубида ўз она тилиси учун хос бўлган поэтик элементлар беихтиёр ўтиши мумкин. Умуман, бу масалада икки муҳим факторини назарда тутишга тўғри келади:

1. Зуллисонайн адиб ижодиётининг шаклланишига туртки бўлган омилларнинг ҳамда у ижод қилиб турган муҳитнинг характери [1].
2. Ана шу типдаги адибнинг шахси билан боғлиқ бошқа хусусиятларнинг таъсири (яъни ундаги шахсий тамойил, маҳорати ва х. к). Мазкур сабабларнинг таъсирида у ёки бу адибнинг икки тилдаги асарлари ўртасида (асосан, бадииятда) мувозанат бир хил бўлмаслиги мумкин ёки у асосий эътиборни қаратган тил (ва ўша тилдаги адабиёт) унинг иккинчи тилдаги асарлари характерига (услубига) таъсир кўрсатиши мумкин. Масалан, Навоий — Фоний дастлабки шеърларини форс тилида ёзган ва кейинги даврларда ҳам ана шу тилда ижод қилган. Лекин у ўз она тили ва адабиёти ривожига катта аҳамият бериб, ўзининг деярли барча муҳим асарларини ўзбек тилида ёзади. Унинг XV аср шеърятининг муҳим ютуқлари қаторидан ўрин

олган «Девони Фоний»сини ўзбек тилидаги шеърлари билан бир даражада баҳолаш у қадар ўринли эмаслигини Бобир ўз даврида таъкидлаган эди [2].

Ўйлаким ҳар кимса неким қилгуси,
Баъзи ишга бор онинг бир белгуси.
Ким ўзи тахсисига имлодур ул,
Мухри ё тавдий ё тамғодур ул.
Сафҳа дебосию назм иншосидур,
Ким тахаллус нозими тамғосидур.
Бу нишони бирла топти имтиёз,
Не варақким назм килди аҳли роз —
Ким бу Саъдий ё Низомийнинг дурур,
Ё бу Хисравнинг, бу Жомийнинг дурур,—

сатрлари Алишер Навоийнинг «Лисонут-тайр» достони хотимасида кел-тирилган. Шоир адабий тахаллусни ҳар бир муаллифнинг белгиси, тамғаси ёки муҳри деб ҳисоблар эди. У ўзи ижод этган асарларига адабий тахаллуслари орқали имзо чекиб, уларни авлодларига мерос сифатида қолдирган эди.

Алишер Навоийнинг адабий тахаллуслари юзасида сўз борганда уни асосан икки тахаллус «Навоий» ва «Фоний» тахаллуслари билан ижод этган деб юритиларди. Бундан ташқари яна бирор тахаллус қўллаганидан айрим навоийшунос олимлар хабардор эмас эдилар. Кўпчилик олимларимиз уни ўзбекча асарларига «Навоий», тожикча асарларига эса «Фоний» тахаллусини қўллади, деб ёзишарди. Аммо, кейинги вақтларда унинг «Навоий» тахаллуси билан ёзилган форсий шеърлари ҳам қўлга киритилди [3]. Шунингдек, унинг ўзбек тилида ёзилган «Лисонут-тайр» достони «Фоний» тахаллуси билан ёзилганини кўпчилик билса керак. Юқорида номи зикр этилган ўзбекча достонида «Фоний» тахаллусини қўллагани сабаблари ҳақида сўз юритар экан Навоий қуйидагиларни таъкидлаган эди:

Бу рақамда Фоний айларга лақаб,
Мустамаъ бўлганда айтурман сабаб
Ким бу дафтар назмидин кулли мурод,
Чунки муржеъ майли эрдию маод.
Мунда Фоний бўлмай иш бўлмас тамом,
Фоний ондин топти назмим ихтимом...

Демак, шоир «Фоний» тахаллусини ҳар икки тилдаги асарларида ҳам қўллаганидек, «Навоий» тахаллусини ҳам фақат бир тилда қўллаган. Албатта, ўзбекча асарларига кўпроқ «Навоий» тахаллусини қўллагани шубҳасиздир.

Маълум бўлишича, «Навоий» тахаллуси билан бир вақтда унга оҳангдош бўлган «Фаноий» тахаллусини танлаган экан ва ўзининг бир қатор ғазалларини «Фано» ва «Фаноий» тахаллуслари билан ҳам ижод этган экан. Алишер Навоий ижодига хос бўлган бу ҳолат айрим навоийшуносларга маълум бўлмаса ҳам шоирнинг бир қатор замондошларига, бир қатор тазкира муаллифларига маълум ва машҳур бўлган экан. Шунинг учун ҳам бир қатор тазкираларда унинг бу тахаллуси ҳам зикр этилган экан. 1782 йилда Алишер Навоийнинг «Тарихи мулуки аҷам» асари Вена шаҳрида «Таърихи Фаноий» номи билан босилиши ҳам бесабаб эмас эди. Устод Садриддин Айнийнинг «Тоҷик адабиёти намуналари» асарида шоирнинг тахаллуси форсийда «Фаноий» эканлиги зикр этилган. Садриддин Айний кейинги тадқиқотларида нима учундир бу тахаллусни қайд этмаган бўлса ҳам юқоридаги асарини тузган пайтда турли тазкиралардаги маълумотларита асосланиб, бу фактни келтирган эди.

Бу вақтдаги айрим ишора ва маълумотлар бошқа манбаларда ҳам кўзга ташланиб туради. 1346 ҳижрий йилда Кобулда Муҳаммад Яъқуб Воҳидий Жузжоний ташаббуси билан «Анжумани тарих» нашриётида чоп этилган «Амир Алишер Навоий («Фоний») тўпламидан ўрин олган доктор Саид Муҳаммад Абдуллонинг «Афғонистоннинг буюк вазири» мақоласида қуйидаги сатрларни ўқиш мумкин:

«Бу буюк шахсниёғ тахаллусига доир ихтилофлар кўзга ташланади. Чунончи, баъзи тазкира муаллифлари, яъни «Намунаи адабиёти тоҷик», «Оташқадаи Озар», «Осори Ҳирот»

ва яна бир неча ўринларда унинг тахаллусини «Фаной» деб кўрсатганлар. Аммо, Фахрий Ҳиротий «Латоифнома»сига ёзилган урдуча муқаддимада, Волайи Доғистонийнинг «Нигористони суҳан»ида ва «Домус-ул-аълум» асарларида унинг форсийдаги тахаллусини «Фоний» деб кўрсатилган» [4].

Маълум бўлишича, доктор Муҳаммад Саид Абдуллонинг бу мақоласи мазкур китоб нашр этилишидан бир неча йил бурун Лохурда нашр этилган «Ориентал колледж мегазин» тўпламининг 36-сонида урду тилида босилган экан ва уша йили Эрон олими Сарвари Гуё Ётимодий бу мақолани «Кобул» журналининг 1313 ҳижрий йилдаги 11-сонида дарий тилига таржима қилиб нашр эттирган экан. Муҳаммад Яъқуб Жузжоний эса бу мақолани ўзи тузган тўпламга ана шу журналдан олиб қайта чоп этган.

Кўриниб, турибдики, «Оташкадайи Озар», «Осори Ҳирот» каби мўътабар тазкираларда Алишер Навоийнинг форсийдаги тахаллусини «Фаной» деб кўрсатилган. Бунга қўшимча равишда яна бир неча манбаларда ҳам шу тахаллус зикр этилган. Масалан, Алишер Навойдан илҳомланиб тазкира тузган Сом Мирзо Сафавий ҳам ўзининг «Тухфайи Сомий» асарида ҳам унинг форсийдаги тахаллусини «Фаной» деб кўрсатган .

Хуллас, турли тазкира муаллифлари шоирнинг форсийда «Фаной» тахаллуси билан ёзган шеърларини кўриб, унинг тахаллусини «Фаной», «Девони Фоний» ва унга кирган ғазалларни кўздан кечириб, «Фоний» деб юритганлар. Хар иккала тахаллус билан ҳам ижод этганидан хабарсиз бўлган тазкиранавислар бу масалада икки хил фикр баён этганлар. Проф. Н. М. Маллаев эса ўз тадқиқотларидан бирида бу ҳақда сўз юритиб: «Навоий форс-тожик тилидаги шеърларидан Фоний (баъзан Фаной) тахаллусини ишлатган» деб ёзган эди, холос [5].

Атоқли от турларидан бирини ташкил этувчи тахаллуслар имлоси ҳар бир тилнинг муайян даврдаги ёзувининг қонун-қоидаларига мувофиқлашган бўлади. Ўзбек тилидаги тахаллуслар ҳам ҳозир шу тилнинг имло қоидаларига мос равишда ёзилади.

Маълумки, ўзбек тилидаги сифатларнинг бир гуруҳи арабча ёки нисбат қўшимчаси билан ясалган сўзлардан иборат бўлиб, ҳозирги ўзбек тилининг «Имло қоидалари» мажмуасида бу қўшимчайи -ий (-вий) шаклида ёзиш қоидалаштирилган (ижодий, иқтисодий, жиноий, ижтимоий, дунёвий, замонавий, мафкуравий каби). Ўзбек тилидаги тахаллусларнинг кўпчилиги ҳам мана шу ёйи нисбат қўшимчаси иштирокида ҳосил бўлган сўзларни ташкил этади. Масалан, Алишер Навоий асарларида шу қўшимча билан ясалган тахаллус ва нисбалардан тўрт юзга яқини, «Бобурнома» асарида икки юзга яқини қайд қилинган (Жомий, Лутфий, Биноий, Вафойи, Навоий, Яссавий, Дехлавий, Самарқандий, Бухорий каби).

Демак, ўзбек тилидаги -ий(-вий) қўшимчали нисбий сифатлар ҳам, тахаллуслар ҳам жузъий ҳодиса бўлмай, яхлит ҳолдаги тил бирлиги (система)дир. Шунга қарамай, кейинги вақтларда ўзбек тилидаги ёйи нисбат билан ясалган айрим тахаллусларнинг имлосини ўзгартириш борасида уринишлар бўлмоқда. Жумладан, 1950 йилларнинг охирида шоир Отоий тахаллусининг имлоси хусусида матбуот саҳифаларида мунозаралар бўлди. Натижада шоир тахаллусининг Атойи, Атоий, Отойи, Отоий шаклларда ёзилиши юзага келди . Шундай уринишлардан яна бири Навоий тахаллуси имлоси хусусида бўлиб, бу ҳақидаги мунозара ҳозиргача давом этиб келяпти [6]. Гап шундаки, баъзи навоийшунослар Навоий тахаллуси -ий билан эмас, балки -йи билан Навоий шаклида ёзилиши тўғри, деган фикрни айтяптилар. Бу ҳақда дастлаб профессор Ҳамид Сулаймонов ёзган эди. Унинг ёзишича, шоир тахаллуси «наво» сўзига икки «ё» ҳарфининг қўшилиши билан ҳосил бўлиб, талаффузда урғу биринчи «ё»га тушади. Шунинг учун бу қўшимчани ҳозирги ўзбек графикасида «ий» эмас, балки «йи» тарзида ёзиш керак. Шундай экан, шоир тахаллусини Навоий шаклида ёзиш тўғри бўлади [7].

Маълумки, шоир асарларининг қадимги ва мўътабар қўлёзма нусхаларида унинг тахаллуси ҳамза билан ёзилган бўлиб, бу ҳол тахал- луснинг Навоий шаклида ёзилиши ва шундай ўқилиши тўғри эканлигини кўрсатади. Ҳ. Сулаймонов эса тахаллуснинг ҳамза билан ёзилиши хато бўлиб, «бу котиб тилининг шева хусусиятига боғлиқ бўлган ҳол», деб ҳисоблайди . Ҳ. Сулаймонов ушбу мақоласида Навоий тахаллусининг имлоси ва тахаллус билан боғлиқ бўлган бошқа масалаларни мунозара тарзида ўртага ташлаган. Унинг қуйидаги

сўзлари бунинг исботидир: «Бу масалаларни ўрганиш кўпроқ тилшунос олимларнинг вазифаси эканини билганим ҳолда, мен манбашунос сифатида ўз фикр-мулоҳазаларимни ўртага ташлашга журъат қилдим. Тилшунос, адабиётшунос, айниқса, навоийшунослар бу тўғрида ўз фикр ва танқидий мулоҳазалари билан қўйилган масалани тўғри ҳал қилишга ёрдам берарлар, деган умиддан» [8].

Ҳазал мактасида лирик қаҳрамон таҳаллуси ёки номини ишлатиш турли шоирларда турлича бўлади. Бу масалада Алишер Навоий ўзига хос йўл тутган. Бунда шоиргагина хос бўлган услуб кўзга яққол ташланади. Бу ҳазалдаги шахс, лирик қаҳрамонга нисбатан тингловчими ёки ўзгами эканлиги билан боғлиқ. Навоий бу тингловчининг қайси бир шахс сифатида танланиши учун имконият туғдиради. У иккинчи шахс бирлик ёки кўпликда бўлиши мумкин. Лирик қаҳрамоннинг ўзи ҳам бўлиши мумкин. Шу ҳолда илтифот имкониятини юзага чиқаради.

Навоий ғазалиётидаги тасвирлар кўпроқ, иккинчи шахсга қаратилган бўлади. Тасвирланаётган воқеалар муаллиф руҳияти орқали берилганлиги учун лирик қаҳрамон таҳаллуси унинг таркибига тўғридан тўғри қистириб кетаверилади. Алишер Навоий ҳазал мактасида илтифотнинг икки кўринишидан кенг фойдаланган: 1) лирик қаҳрамон таҳаллусини биринчи шахсдан иккинчи шахсга кўчириш орқали; 2) лирик қаҳрамон таҳаллусини биринчи шахсдан учинчи шахсга кўчириш орқали.

Алишер Навоий биринчи усулдан кўпроқ фойдаланади. Иккинчи шахс бирлик, одатда, шу кўрсаткичли эга вазифасини ўтайди: Шоир гапни бир составли шахси маълум гап сифатида тузади. Бу шахс кесим шаклидан англашилади. Иккинчи шахс сифатида берилган лирик қаҳрамон таҳаллуси ундалма сифатида киритилади. Ундалма таркибли бўлиши ҳам, таркибли бўлмаслиги ҳам мумкин. Ундалма вазифасида келган таҳаллус таркибсиз бўлса, у Навоий сўзининг ўзидан иборат бўлади. Айрим ўринларда таҳаллус — ким, -ю юкламалари ёки эй, ё ундовлари билан бирга келиши мумкин.

Мақтадаги таҳаллус лирик қаҳрамонга хитоб қилиш мақсадида қайд этилади. Бу мақсадда у доимо гап олдида қўйилади [9]. Масалан:

Навоий, айлама кўрмак хаёл ул гулни,

Ки баргдин юзига беҳисоб эрур хойил. («Бадойеул-васат»)

Бу усулда лирик қаҳрамон ўзига-ўзи хитоб қилади. Навоий бу усулдан кенг фойдаланган.

Гули мақсуд ул кондур, Навоийким, аёғингдин

Чикар чекканда макдад каъбаси хори муғилонин. («Ғаройибус-сиғар»)

Гули мақсуд ул кондур гапидан англашилган маънога Навоийким ундалмаси маъноси қаршилантирилган. Ундалма маъноси адолат ҳомийси бўлган Навоий шахсини эслатади. Лирик қаҳрамон таҳаллуси билан қўлланувчи -ким юкламаси ўрнида -ки юкламаси ҳам қўлланиши мумкин.

Илтифот усули учун эй Навоийким ундалмаси ҳам қўлланган. Бунда эй ундов сўзи таъкидни кучайтиради. Ундалма сабаб мазмунидаги мисра бошига жойлаштирилади:

Кўзлару, жону кўнгулда манзил эт ораста,

Эй Навоийким, букун маҳбуби худройим келур. («Бадойеул-васат»)

Ундалма таркибига -у юкламаси киритилганда ҳамма қатори Навоий семантикаси юзага чиқади:

Май ич, Навоию, аҳли замондин айлама ёд,

Ки ушбу хайлдин асру рамидадур кўнглум. («Ғаройибус-сиғар»)

Демак, Алишер Навоий мақтада лирик қаҳрамон таҳаллусини ундалма сифатида жойлаштирар экан, биринчи шахсга иккинчи шахс сифатида мурожаат қилиб, фикр айтади. Ундалма Навоий, эй Навоий, Навоийё, Навоийким, Эй Навоийким, Навоийю шаклида бўлади. Таҳаллуснинг ўзи келтирилса, лирик қаҳрамонга мурожаат; унга эй ундов сўзи қўшилса, мурожаатни кучайтириш маънолари англашилади. Эй ундовининг ўрнида ё ундов сўзи алмашилиши ҳам мумкин. -ким юклаФмаси қўшилса, таҳаллусда берилган лирик қаҳрамон шахсини таъкидлаш; -у юкламаси қўшилса, илова маъноси юзага чиқади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ёқубжон Исҳоқов. Садриддин айний ва адабиётда зулличонаинлик анъанаси. “Ўзбек тили ва адабиёти” журнали. 1978/41. Б.: 17.
2. Ёқубжон Исҳоқов. Садриддин айний ва адабиётда зулличонаинлик анъанаси. “Ўзбек тили ва адабиёти” журнали. 1978/41. Б.: 17.
3. Шодиев Э. Фахрий Ҳиротий “Радойифул-ашъор”да навоийнинг форсий ғазаллари. “Ўзбек тили ва адабиёти”, 982, №5; Шодиев Э. “навоий” тахаллусли билан ёзилган форсий шеърлар. “Адабий мерос” № 1 1984.
4. Шодиев Э. Навоийнинг адабий тахаллуслари. “Адабий мерос” журнали. Тошкент. 1990/1 (51) Б.: 25.
5. Шодиев Э. Навоийнинг адабий тахаллуслари. “Адабий мерос” журнали. Тошкент. 1990/1 (51) Б.: 26.
6. Шукуров Шамсиддин. Тахаллус ва имло. “Ўзбек тили ва адабиёти” журнали. 1994/1-2. Б.:20.
7. Шукуров Шамсиддин. Тахаллус ва имло. “Ўзбек тили ва адабиёти” журнали. 1994/1-2. Б.:21.
8. Ҳамид Сулаймон. Алишер Навоий номининг ёзилиш шакллари ва имлоси ҳақида.// Адабий мерос, 1977, 9-сон, Б.: 44-45.
9. Умарова Наргиза. Тахаллуснинг ундалма сифатида берилиши. “Ўзбек тили ва адабиёти” журнали, 2003/4. Б.: 81.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

**XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI**

**№7/4 (128)
2025 y., iyul**

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 09.07.2025
Bosishga ruxsat etildi: 15.07.2025.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 15,6 b.t. Buyurtma: № 7-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18